

BÁRTH JÁNOS

AZ ELEVEN SZÉKELY TIZES

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII–XX. században

Bárth János: Az eleven székely tizes

A szerző erdélyi néprajzi és levéltári kutatásait 2005-ben, 2006-ban, 2007-ben az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) T 049 440. számú programja segítette.

A könyv megjelenését
támogatta
a

nka

Nemzeti Kulturális Alap
Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Szakmai Kollégiuma

és az

OTKA

(Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok)
T 049 440 sz. számú kutatási programja.

BÁRTH JÁNOS

AZ ELEVEN SZÉKELY TIZES

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek
működése a XVII–XX. században

Kecskemét
2007

Hagyományos tusrajzok
Janzsó Marianna
Számítógépes épületrajzok
Stasisin Izolda
Román fordítás
Bernád (Csala) Rita
Számítógépes szövegrögzítés
Török Zoltánné
Szövegellenőrzés, tördelés, tipográfia
Bárthné Berhidai Ágnes
Bárth M. János
Képszerkesztés
Farkas Mihály

ISBN 978-963-9815-01-8

A kötetben és a hátsó borítón közölt fényképek a szerző felvételei.
A hátsó borítón fent: Háromtizes felső része a Kurta-hegy tetejéről (2007)
A hátsó borítón lent: Háromtizes alsó része a Kurta-hegy tetejéről (2007)
A szerző 463. oldalán közölt képe Kiss Béla felvétele (2005)

A
BÁRTH Bt.
közreműködésével kiadja a
Bács-Kiskun megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete
H-6001 Kecskemét, Pf.: 6.
Telefon: 76/ 481-350, fax: 76/ 481-122
E-mail: kecskem1@ t-online.hu
barthjanos@fibermail.hu
Felelős kiadó: Laczkó János

I.

MI A SZÉKELY TIZES?

(Avagy mit neveztek a székelyek tizesnek az újkorban?)

Az újkori székely tizes öngazgatási hagyománnyal és változó mértékű önállósággal rendelkező településrész. Települési, társadalmi és önkormányzati egység. Lakossága lokális társadalmi, szomszédsági csoportot alkot, amelynek tizes-tudata összeegyeztetődik több hasonló csoport falu-tudatával, város-tudatával.

A székely falvak és városok a XVII–XVIII–XIX. században tizesekre tagolódtak. Települési és társadalmi értelemben több tizes alkotta a falut és a várost.

A székely tizesnek az újkorban a legtöbb esetben volt karakteres neve, választott vezetősége, alapszintű „rendtartó”, igazgatási és büntető jogköre, saját adminisztrációja, írásbelisége.

A székely tizesnek lehettek:

- a) Birtokai, pl. erdei, legelői, kaszálói.
- b) Állatai, pl. bikája, kanja.
- c) Eszközei, tárgyai, pl. ládája, billegzővasa, földmérő lánca, protokollumkönyve, számadáskönyve.
- d) Pénzei, (pénzesládában, bankban, kamatra kiadva).
- e) Épületei, intézményei, pl. temploma, kápolnája, temetője, keresztje, iskolája, kultúrháza.
- f) Alkalmazottai, pl. harangozója, pásztorja, erdőőre, tanítója.

A Székelyföld némely területein a XX. században a hajdani tizeseket csak földrajzi nevekben, népnyelvi adatokban lehetett föllelni. A nagymúltú autonóm falurészek a csíki tájakon őrizték meg legjobban hagyományos formájukat, szerepüket, működésüket. Ez a továbbélés azzal magyarázható, hogy a csíki tizesek egy része a XX. század elején tizesközbirtokossággá alakult át.

II.

A TIZESNEK NEVEZETT SZÉKELY TELEPÜLÉSRÉSZ TÁRSAI, PÁRHUZAMAI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

AZ ÖSSZELETÉS, A PÁRHUZAMKERESÉS SZÜKSÉGESSÉGE ÉS MÓDJÁ

A székely tizes az újkorban valamely falu vagy város jelentős önállósággal rendelkező részének számított. A székely falu és város tizesekre tagolódott. Települési és társadalmi értelemben több tizes alkotta a falut és a várost.

A XVII–XX. században a Kárpát-medence más tájain is előfordult, hogy a települések némi önállósággal rendelkező részekre: tizedekre, fertályokra tagolódtak. Sok újkori magyarországi város és falu önkormányzatában, gazdasági önszerveződésében, valamint belső rendtartásában jutott szerep a tizedeknek és a fertályoknak. A székely tizesek tehát nem voltak társtalanok. Kérdés, hogy a településnéprajzi és társadalomnéprajzi alapegységnek tekinthető autonóm településrészek működése mutatott-e valamiféle rendszert a Kézdivásárhelytől Sopronig húzódó hatalmas területen? Ha létezett rendszer, akkor abban hol kaptak helyet a székely tizesek?

Sajnos, a magyar tudományos kutatás fölöttébb kevés figyelmet szentelt a falurészek, városrészek kérdésének. A feltárt adatok száma kevés. A helytörténeti kutatók ritkán foglalkoztak a tizedek, fertályok kérdéskörével. Sok esetben a történeti és néprajzi tanulmányokban, monográfiákban csak odavetett szavakra, magyarázat, értelmezés nélküli kifejezésekre van utalva a téma kutatója. Szerencsére akad néhány tanulmány, amely alaposan bemutatja egy-egy helység településrészeinek életét, működését. Ezek a leírások jelentik összefoglaló törekvésem legfontosabb támpontjait.

Alábbiakban vázlatosan áttekintem, mit tárt fel ezidáig a tudomány a Kárpát-medence falurészeinek és városrészeinek önállóságáról. Röviden ismertetem a történeti Magyarország részleges önállósággal rendelkező településrészeit: vagyis tizedeit, fertályait, autonóm utcáit. Szemlém során csak az alaposan feldolgozott, példagyánánt kiemelt helységek estében hivatkozom a felhasznált irodalomra. A többi helység tekintetében legtöbbször egy korábbi összefoglalásomra utalok, ahol az olvasó megtalálhatja az irodalmi hivatkozásokat.

DUNÁNTÚLI ÉS FELFÖLDI VÁROSOK FERTÁLYAI

Az egri példa

A XVII. század végén, a török kiűzése után Eger városa négy negyedre tagolódott. 1716-ban már 6 fertályja volt. 1716 és 1823 között a városnegyedek száma 12-re szaporodott. A XX. század első felében két új negyed keletkezett. Így lett a fertályok száma 1938-ra 14. A XVIII. század legelején a városnegyedek legfontosabb választott tisztségviselőjét latin szóval *decurionak*, magyarul *tizedesnek* nevezték.

1736-ban tűnt föl a német eredetű *fertálmester* elnevezés, amely hamarosan kizárólagossá vált Egerben.

A fertálmesterek kötelességei a porció beszédésétől a városi tanács határozatainak tudatosításáig terjedtek. Teendők többsége a „jó rend” megőrzésével volt kapcsolatos.

A fertálmestereket a XVIII. században a negyedek lakói maguk közül évente választották. Fokozatosan alakult ki az a szokás, hogy csak a negyedek fertálmesterviselt polgárai vettek részt a választáson. A XVIII. század elején még terhes szolgálatot jelentett a fertálmesterség, kevés megtiszteltetéssel és tekintéllyel. A fertálmesteri tisztség társadalmi presztízse azonban folyamatosan nőtt. A XX. század első felében érte el csúcspontját. Ekkor már magas rangú főpapok és jeles közéleti értelmiségi férfiak is nagy megtiszteltetésnek vették, ha fertálmesterek lehettek. A tekintélynövekedés együtt járt a választás akkurátus ceremóniáinak elszaporodásával és a Szent Apollónia-napi (február 9.) eskütel látványos népünnepélyé magasztosulásával.

Az egri fertálmesterek ünnepi alkalmakkor piros béléssű, száz ráncú fekete köpenyt viseltek. Kezüikben szalagokkal ékesített díszes botot tartottak.¹

Más felföldi és dunántúli városok fertályai, tizedei

A dunántúli városok fertályokra, tizedekre tagolódását Csizmadia Andor tekintette át. A tizedbeosztás és a tizedesség nyomaira lelt többek között Győrött, Szombathelyen és Kőszegen. A fertálybeosztást és a fertálmesteri intézményt találta jellemzőnek Sopronban és Székesfehérváron. Győr város történeti forrásaiban a változás, az átalakulás folyamatát is megfigyelhette.

A XVI–XVII. században, amikor Győrnek jobbára még magyar lakossága volt, a rendészeti teendőket hadnagyok és tizedesek látták el, ami talán tizedbeosztással járt együtt. A német lakosság megszorodása után, adatolhatóan 1722-től Győrött is a fertálmesteri intézmény vált jellemzővé. Győr középkori történetében volt nyoma az utcák önállóságának, vásártartási jogának is. A német lakosságú Sopron fertályai talán még Bécs fertályainál is régebbiek. Bécs fertályokra osztását I. Ferdinánd rendelte el 1526-ban. Sopron külvárosának már 1424-ben 4 fertály volt. A soproni városnegyedek szerepelnek a város legelső fennmaradt jegyzőkönyvében is, amely 1455-ben kelt. Egy 1508. évi közgyűlési jegyzőkönyv-töredék említi először név szerint a soproni fertálmestereket.

A legtöbb nyugat- és észak-magyarországi városban a XV. században fejlődött ki a fertálmesteri intézmény. Azokban a városokban, ahol korábban a magyar lakosság és vele együtt az utca kapitányi és tizedesi intézmény volt a jellemző, a XVII. század végén és a XVIII. században a német lakosság dominánssá válásával együtt járó fertálmesteri intézmény fokozatosan kiszorította a helyi öngazgatás és rendészet korábbi magyar formáit.

A felföldi polgár városokat, például Besztercebányát, Lőcsét valószínűleg a német városjog hatására a XVI–XVII. században a fertálybeosztás és a fertálmeste-

¹ BREZNAY Imre 1939.

ri intézmény jellemezte. E városokat rendszerint negyedekre, a negyedeket német szokás szerint tizenkettedekre osztották. A negyedek élén *Viertelmeyster*, a tizenkettedek élén *Rothmeister* állt. 1566-ban *Viertelherrn* néven Kassán is fertálymestereket említett egy választási jegyzőkönyv. A fertálymesteri intézménynek fontos szerepe volt Gyöngyös város életében.²

AZ ALFÖLDI TELEPÜLÉSEK TIZEDEI ÉS AUTONÓM UTCÁI

A debreceni példa

Debrecen városa a XVI–XIX. században járásokra, utcákra, tizedekre tagolódott. Az 1552-ben már létező két *járas* kerület-félét jelentett, amelynek, mint területi keretnek a szenátorok jelölésében, választásában volt szerepe. A városkormányzat, a népi öngazgatás alapegységének az *utca* tekinthető. Az *utca* szó azonban Debrecen történeti forrásaiban mást takar, mint a XX. századi magyar köznyelvben. Nem egy közlekedő utat jelöl két oldalán házakkal, hanem több utca együttesét, utcacsoportot, kisebb városnegyedét.

A debreceni értelemben vett utcákat, az ún. *derék utcák* névvel emlegették. A debreceni polgár a derék utca neve mellől az utca szócskát rendszerint el is hagyta. A „Péterfiában”, „Csapóban”, „Piacban”, „Hatvanban” stb. helymegjelöléseket használta.

A XVII. században Debrecen város önkormányzata a következő 13 derék utcát, vagyis utcaként emlegetett utcacsoportot tartotta számon: Új utca, Hatvan utca, Mester utca, Csemete utca, Péterfia utca, Csapó utca, Cegléd utca, Varga utca, Boldogfalvi utca, Várad utca, Szent Miklós utca, Piac utca, Német utca.

Az utcák, pontosabban az utcacsoportok *tizedekre* tagolódtak. A tizedek nagysága, házaik és népességük száma fölöttébb különböző volt. Valószínűleg a tizedben lakók anyagi helyzete, „tehetsége”, „értéke”, gazdasági ereje határozta meg a tized nagyságát. A XVII. században előfordult 40 házas és 60 házas tized egyaránt. 1607-ben egy tizedre átlagban 53–54 ház esett. Föltehetőleg az a cél lebegett a városi önkormányzat előtt a tizedbeosztás során, hogy a kialakított tizedek azonos gazdasági súlyt képviseljenek, nagyjából azonos teherbíró képességgel rendelkezzenek. Következésképp, a tizedek száma évszázadok alatt többször változott. Ha nehéz idők jártak, és fogyott, szegényedett a lakosság, a városi tanács csökkentette a tizedeket. Ha nyugalmasabb idők következtek, és szaporodott a népesség, több tizedet kellett kialakítani.

A tizedek száma a XVII–XIX. században 30 körül mozgott. 1607-ben Zoltai Lajos számolása és olvasata szerint 34, Szendrey István számolása és olvasata szerint 32 tizedre oszlott a város. Hosszabb időszakot tekintve a számbavételt még inkább nehezíti, hogy nemcsak a tizedek, hanem az „utcák” száma is változott.

Az utcák legfontosabb népi tisztviselői az *utcakapitányok* voltak, akiket a tapasztalt utcabeliek közül évente választott meg az utca lakóinak gyűlése. Legtöbbször két kapitány működött egy utcában. Sajnos a régebbi és az új irodalom egyaránt

² CSIZMADIA Andor 1942/b., – CSIZMADIA Andor 1983., – BÁRTH János 1996. 160–161.

adós maradt annak tisztázásával, miként határolódott el a feladatuk. A kapitányok munkáját a szintén évente választott *tizedesek* segítették. Az utca kapitányok és tizedesek tanácskozását *kapitányszéknek* nevezték, amelynek szűkebb bíraskodási jogköre is volt.

Az utca kapitány elnevezés Debrecenben már 1551-ben előfordult. A XVI. században azonban még használták a korábban gyakori *utcabíró* tisztséget is. A XVII–XIX. században az utca kapitány megnevezés tekinthető általánosnak.

Az utcákat alkotó tizedek élén a *tízházgazdák* álltak, akiket az utcabeliek gyűlése választott meg egy esztendőre.

Az utcáknak volt fizetett *deákja, kocsisa, ökrésze*, éjszakai strázsája, *vigyázója, pásztorja*.

Az utca fizetett alkalmazottait a kapitányok fogadták meg. Ők adták át az utcabeliek jószágát a pásztoroknak és ők számoltak el a városi főbírónál a legelőbérrel. A kapitányok kezelték az utca vagyonát, a költségekre befizetett adót.

Reggelente minden utca kapitánynak meg kellett jelenni a város főbírójánál és ott meghallgatni a végrehajtandó utasításokat. A végrehajtásban a tizedesek és a tízházgazdák segítettek.

A kapitányok felelősek voltak utcájuk éjjeli és nappali rendjéért, a csavargó, kétes elemek távoltartásáért. Szervezték, vezették, irányították az *utcaszerben* végzett közmunkákat: az árkok, kapuk, utak, pallók karbantartását. Ha a városnak fuvarra volt szüksége, a megfelelő számú szekeret előállították. Ők szedték be a bírságokat, például a tűzoltáshoz előírt víz, a *kapitányvíz* hiánya miatt kivetett bírságot. Együttműködtek a szenátorokkal a rendkívüli adók beszedésében. Felügyeltek az utca ingatlanainak használatára.

Az utca kapitányok, a tizedesek és a tízházgazdák feladata nem volt könnyű. A XVII. század vérzivataros éveiben, amikor török, német, erdélyi katonák egyaránt sanyargatták a várost rendkívüli adókkal, közmunkákkal, hosszú fuvarokkal, az utca kapitányoknak és segítőiknek rengeteg népszerűtlen intézkedést kellett végrehajtani a város érdekében.

A régi debreceni utca valóságos települési, önkormányzati, gazdasági és szervezeti egységként működött, amelynek élén választott népi tisztségviselők álltak. Némelyik utcasopornak saját vásártartási joga volt, amely visszanyúlt a XV. század közepéig. A legtöbb debreceni utca saját temetővel is rendelkezett. A közös csordák, nyájak utcánként szerveződtek. A közösségi pásztorokat az utcák alkalmazták. Minden utcának volt saját közös háza, amelyet *utcaháza* néven emlegetnek a források. Az utcaháza nem közhivatalok hajléka gyanánt hasznosult, mint a városháza, községháza, hanem inkább majorsági udvar képét öltötte istállókkal, aklokkal, magtárakkal, cselédlakásokkal. Természetesen az utca népe is itt gyűlt össze gyűlések, választások idején. Itt tartotta üléseit a kapitányszék is. Az utcák közös épületei közé tartoztak a birkaaklok, csordaházak és a tűzre vigyázók tartózkodási helyei: az *örzöházak*. Minden utca közösség tartott igavonó állatokat, lovas és ökrös szekereket.

1833-tól az utcák önkormányzata és az utca kapitányok, tízházgazdák szerepe fokozatosan vesztett régi jelentőségéből. A városi közgyűlés 1836-ban megszüntette az utcák külön gazdálkodását. Az utcaházak és más utca-tulajdonban lévő épületek telkei városi középületek és kaszárnyák telkei lettek. 1872-ben, a közigazgatás or-

szágos rendezésekor Debrecenben is végleg megszűntek az utca kapitányi, tizedesi és tízházgazdai tisztségek.³

A karcagi példa

Karcag nagykunsági mezőváros 1724-ben négy tizedre tagolódott. Az első tizedben 88, a másodikban 89, a harmadikban 70, a negyedikben 92 család élt. A XVIII. század második felében hatra szaporodott a tizedek száma. Az 1784. évi összeírás tanúsága szerint nemcsak a tizedek száma, hanem azok mérete is nőtt. Az első tized 107, a második 160, a harmadik 144, a negyedik 152, az ötödik 151, a hatodik 139 családot foglalt magába. A XVIII–XIX. században a lakosság összeírása tizedek szerint történt. A városi tanács tizedenként rendelte el a közmunkákat. A lakosság tizedenként választotta a város elöljáróit: a szenátorokat. 1746-ban, 1783-ban, 1849-ben, a redemptio arányában végzett földosztások idején a szállásföldek és az ugarok osztása mindig tizedenként utca- és házsorjában történt. Következésképp, az egy tizedben lakók a határban is egymás közelében birtokolták földjeiket, tanyáikat.⁴

Más alföldi települések falurészei, városrészei

Az Alföld többi településéről a tizedeket illetően csak nehezen értelmezhető néhány szavas adatokra van utalva a kutató.

Szeged hajdani fertályairól, tizedeiről keveset tárt föl a kutatás. A város újabb történeti összefoglalásában olvasható, hogy a nevezetes 1522. évi dézsmaaljstromban az utca szó nem közlekedési területet, hanem lakónegyedet, háztömböt jelöl. Ez talán némiképp emlékeztet Debrecenre, miként az a körülmény is, hogy Ulászló király 1459-ben a Latorján utcának külön vásártartási jogot engedélyezett.

Kecskemét tizedei messzire, talán a XVI–XVII. század fordulójáig visszakövethetők. A XVII–XVIII. században viszonylag sok szó esett róluk a tanácsi jegyzőkönyvekben és a városi statutumokban. Egy 1768. évi rendelet szerint minden tized élén választott *tizedbíró* állt, akinek *tizedes* és *kapitány* segített a feladatai végrehajtásában. A helyi közéletben fontos szerepe volt a *tizedgyűlésnek*. 1697-től emlegették a *tizedkocsikat* és *tizedkocsisokat*. Egy 1678. évi tanácsi jegyzőkönyvben bővebb terület- és funkciómeghatározás nélkül *járásról* is szó esett, amely több „tized allya” népet foglalt magába. Hornyik János a XIX. század harmadik negyedében úgy írt kecskeméti tizedekről, mint a saját kora természetes közigazgatási velejáróiról.

Nagykőrös hajdani járásainak és tizedeinek, tizedeseinek és utca kapitányainak emlékét csak néhány szavas utalások őrzik.

A kiskunsági mezővárosok tizedeiről jobbra szűkszavú említések tanúskodnak. 1797-ből ismertek a halasi *tizedbírák* kötelességei. Tevékenységük jórészt a rendfenntartásra szorítkozott. A 7 halasi tizedbíró munkáját többek között 28 botos strázsa segítette. A házak sorrendjében választott *botosoknak* a *tized botja* adott

³ ZOLTAI Lajos 1939., – SZENDREY István 1984.

⁴ ÖRSI Julianna 1990. 98–102.

nevet, amelyet közszolgálatuk alatt magukkal hordoztak, majd a szolgálatban következő társuknak tovább adtak. A XIX. század végén a törzsökös halasiak még kifogásolták, ha a legény „más tizedbe” ment lány után.

Az 1734-ben telepített Duna-Tisza közí Kecel falut 1846-ban a helység vezetői öt tizedre osztották. A keceli tizedek lakóutcákat és szálláskerteket egyaránt magukba foglaltak.

A XIX. század közepén Szolnok hét tizedre tagolódt. Kisújszállás 1781-ig három, utána négy tizedre oszlott. Az összeírók rendszerint tizedenként vették számba a házakat és a lakosokat.

Szirbik Miklós makói református lelképásztor 1836-ban tizedek szerint haladva sorolta fel Makó város református családfőit. Meglepő a tizedek nagy száma, mivel említett ötvenedik tizedet is.

Hódmezővásárhelyen a város tizedbeosztása eleve élt a XVIII. században. A jövődő kutatásnak kell eldönteni, hogy Debrecenhez képest a valóság volt-e fordított, vagy az adatok értelmezése kíván több pontosságot. Mindenesetre úgy látszik, hogy Debrecennel ellentétben Vásárhelyen az 1770-es évektől a tizedek jelentették a nagyobb egységeket, az utcabírák, utca kapitányok vezette utcák pedig a kisebbeket. Az 1780-as évektől az utcák további kisebb egységekre tagolódtak, amelyek élén a „harminc ház gazdák”, „ötven ház gazdák” álltak.

A hajdúvárosok tizedbeosztása a XVII. századig visszavezethető. Lakosságuk növekedésével tizedek száma és tizedbeosztásuk rendje többször változott. Polgáron a XIX. században a négy járás és a négy tized fogalma keveredett.

1788-ban Békés vármegye elrendelte, hogy a helységek minden tizedében *policia komissariust* (rendőrbiztost) kell foglalkoztatni. Ez alá rendelendők az utcánként kiállítandó *utca kapitányok*, akiket segítenek rendfenntartó munkájukban a tíz házanként választandó *tíz ház gazdák*. Mezőberényben a XIX. század első felében, például 1816-ban a hivatalos összeírók a „népibb” *vég* és *gát* szinonimájaként használták a *tized* kifejezést, amikor *Magyartized*, *Tóttized*, *Némettized* formában különítették el a legfontosabb településrészeket. Mezőberényből ismert a *tized kútja* kifejezés is. Orosháza 1819-ben 11, 1869-ben 19 tizedre volt felosztva. Békéscsabát 1798-ban négy tizedre osztották. Az alvégi, a felvégi, a trhani és a tabáni tizedhez társult ötödik tizedként a XIX. században a szőlőkből formálódott Jamina városrészt.

A Bihar megyei Báránd a XIX. században hat tizedre tagolódt. A tizedek élén a *tizedesek* álltak, akiket a falu *hadnagya* fogott össze.

Biharnagybajomban a természeti viszonyoknak volt elsődleges szerepe a tizedhatárok formálásában. Az egy-egy *porogon* álló házcsoportot nevezték *tizednek*. A porongok, illetve tizedek között mély mocsaras, széles, sárfolyószerű utcák kanyarogtak. A folyamatos töltőgetéssel a tizedek kifelé terjeszkedtek, az utcák pedig keskenyedtek.

A debrecenihez némiképp hasonlított a tőle nem messze fekvő Nagyvárad igazgatási beosztása, ahol a Közös, a Német, a Közép, a Magyar és a Pecze utca szerinti tagolódást, valamint utca kapitányokat és tizedeseket emlegetnek a XVIII–XIX. századi források.

Feltételezhető, hogy Szatmár városában is működtek utcakapitányok és tizedeknek megfelelő *dékányok*. 1672. évi adat szerint a szatmári községben jelentős szerepe volt az önállósággal rendelkező utcák gyűléseinek.⁵

A SZÉKELYFÖLDÖN KÍVÜL ESŐ ERDÉLYI TELEPÜLÉSEK TIZEDEI ÉS AUTONÓM FALURÉSZEI, VÁROSRÉSZEI

Kolozsvár példája

Az újkori Erdély legfontosabb és legnépesebb városa, Kolozsvár a fejedelmi időkben, amikor magyar jellege dominánssá vált, fertályokra és tizedekre tagolódott. A fertályok élén választott *fertálykapitányok*, a tizedek élén választott *tizedesek* álltak. A fertálykapitányok és a tizedesek közvetítők voltak a városi hatóság és a polgárság között.

A XVI. század második felében a következő fertályok léteztek Kolozsváron: *Óvár, Magyar utcai fertály, Közép utcai fertály, Farkas utcai fertály, Monostor utca fertály*. A fertályok városfalon belüli és városfalon kívüli utcákat egyaránt magukba foglaltak. Az 1554-től fennmaradt adókönyvek fertályok szerint rögzítették az adózó családfejek neveit. A névsorok terepbejárás alapján a tizedesek közreműködésével készültek. Idő múltával a városnegyedek száma szaporodott. 1740 táján az akkori tíz fertály hosszú időre állandósult.

A fertályok tizedekre oszlottak. 1596-ban, amikor a tatárok betörték Erdélybe, Kolozsvár 111 tizedből állt. A város vezetőségének határozata értelmében minden tizednek három puskást kellett kiállítani. A fejedelmi korszak letűnése után a tizedbeosztás szerepe halványulni kezdett, a negyedbeosztás jelentősége viszont növekedett.

Egy 1585. évi kolozsvári városi statutum alapján a következőképpen határozhatók meg a fertálykapitányok és a tizedesek feladatai: 1. A város közérdekű határozatainak, rendelkezéseinek közhírré tétele. 2. A közrend fenntartása, a város „törvényeinek” betartatása, 3. Az adó kivetése és behajtása, 4. A bűnüldözés, a vétkesek bejelentése, előállítás, 5. A közmunkák kihirdetése és megszervezése, 6. A közegészség, a köztisztaság szabályainak betartatása, 7. A város védelme, őrizete, 8. A tűzvédelem.⁶

A mezősegi Szék nagy önállóságú „utcai”

Ifjabb Kós Károly 1958-ban tanulmányt írt a mezősegi Szék helység községi rendjéről, amelyet 1979-ben jelentetett meg. Ebben a tanulmányban részletesen leírta a táncéletéről elhíresedett nagyközség – hajdani szabadalmas város – autonóm utcáinak és tizedeinek működését. A tizedek és a némi önállósággal rendelkező településrészek magyar irodalma jórészt levéltári forrásokra épül. A XX. századi néprajzi kutatás a magyar nyelvterület középső részein már nem figyelhette meg az

⁵ BÁRTH János 1996. 159–160. A fejezet irodalmi hivatkozásaival

⁶ CSIZMADIA Andor 1942/a., – KISS András 2003. 193–202.

utcák és a tizedek belső önállóságának megnyilvánulási formáit. Kós Károly azonban 1958-ban még néprajzi módszerekkel kutathatta ezt a témát Széken. Leírása, a XIX. század végi és XX. századi széki példa, segítséget adhat más helységek leggyakrabban szűkszavú levéltári forrásainak értelmezéséhez.

Szék, mint nagy kiterjedésű és viszonylag nagy lélekszámú helység, természeti okok miatt eleve három részre, három völgyre tagolódott. A három településrészt: *Felszeget*, *Forrószeg* és *Csipkeszeget* egy-egy *utca*-ként emlegetik a székiek. Az *utca* szó itt nem egy közlekedő utat jelöl két oldalán házakkal, telkekkel, hanem településrészt, negyedet a rajta végigfutó főutcával és a hozzá kapcsolódó kisebb utcákkal. A jelentős önállósággal rendelkező utcák három csoportra, három közösségre tagolták a kifelé egységes közösségként mutatkozó széki társadalmat: a felszegei, a forrószegi és a csipkeszegei közösségre. A határ egy része közföld, például erdő, legelő volt, vagyis közösségi birtoknak számított. A határ másik, magánbirtoklású része *utcák* szerint ugyancsak három egységre tagolódott. Elkülönülő határa és saját fordulórendszere volt Felszegnek, Forrószegnek és Csipkeszegnek. Az *utcahatárok* a kényomámos gazdálkodás követelményeinek megfelelően két-két fordulóra, a fordulók dűlőkre tagolódtak. A széki határ szántóföldeket, réteket magába foglaló része végeredményben úgy nézett ki, mintha három külön falu határa lett volna.

Az egy-egy utcában lakókat a határ *utca* szerinti tagolódása miatt nemcsak szomszédság kötötte össze, hanem szoros gazdasági érdekközösség és munkaszervezési kapcsolat is. Szék önkormányzati jogú három igazgatási alegysége: *sezege*, *utcája* visszavezethető a XV. század közepéig.

Az *utcák*, mint közösségek, rendelkeztek földtulajdonnal. A három településrész szélén lévő *csordagyülekező* helyek és az apaállatok eltartásához szükséges földek természetes módon az *utca* közös vagyonát képezték. Emellé az utcaközösség más szántókat és réteket is szerzett, amelyeket bérbeadással hasznosított. 1948-ban Felszegnek 13, Csipkeszegnek 27, Forrószegnek 95 holdas *utcabirtoka* volt.

Az utcavagyon fontos hányadát jelentette a közösen tartott *utcabika* és *utcakan*. Az *utca*gyűlések megtartására használt *utcaházakat* bérelték. Itt kapott helyet az *utcaláda* is az *utca*községgel.

A *porgolátkapuk* a község tulajdonában voltak, de felügyeletüket a három *utca* végezte. Az utcaközösség gondozta a saját határában lévő itatókutakat, dűlőutakat, sáncokat.

Az *utca* legfontosabb önkormányzati fórumát, az *utca*gyűlést általában a jeles napok előtti és utáni vasárnapokon hívták össze. A legtöbb gyűlést tavasszal tartották. Minden *utcabéli* házas férfinak szavazati joga volt. Az *utca*gyűlés minden fölmerült ügyben többségi szavazattal döntött. Például Forrószeg utcaszervezetének 1887-ben 33, 1932-ben 60 szavazó tagja volt.

Az *utca* első emberét, az *utca*gazdát három évenként Szent György nap táján választották az *utca*gyűlés szavazati joggal rendelkező résztvevői. Ugyancsak három évenként választották meg az *utca* jegyzőjét.

Mindhárom *utca* két-két *tizedre* oszlott. A tized elsősorban közmunkaszervezési keretet jelentett. Az utcával ellentétben nem volt birtoka, vagyona. Élén a *tizedes* állt, akit a tizedbeliek választottak a jelentkezők közül. Jelentkező mindig akadt, mert a tizedes mentesült a tizedre eső közmunkák alól. A tizedes *szolgálat-*

szerben osztotta be a tizedbelieket közmunkára. A temetésre szóló meghívás is a tizedek szerint történt. A *temetési táblát* a tizedes indította el és a tizeden végighaladva hozzá jutott vissza.

Az utcaközösségek rendszeres bérért fogadták meg az alábbi alkalmazottakat: két *polgárt* hírvívésre és a pásztorbérek összegyűjtésére, két *baktert* éjszakai vigyázásra, egy *utca-mestert* kút- és vályújavításra, öt-hat *hajtót* az utcahatár dűlőinek felügyeletére, különböző *pásztorokat* az *utcánként* szervezett csordák, csürhék, nyájak legeltetésére.⁷

Más, nem székelyföldi és nem szászföldi, erdélyi települések fertályai

Kolozsváron és Széken kívül részletes leírások nem állnak a kutató rendelkezésére, ha az erdélyi (nem székelyföldi és nem szászföldi) településrészek kérdéskörét akarja tanulmányozni. A történeti irodalomban és a forrásközlésekben csak néhány szavas utalások lelhetők föl a témáról. Ezek közül mutatok be néhányat a teljesség igénye nélkül.

A nagymúltú fejedelmi és püspöki székvaros, Gyulafehérvár 1603-ban az alábbi fertályokra tagolódott: *Vár-fertály*, *Boldog-fertály*, *Lippa-fertály*, *Tövis-fertály*, *Tégla-fertály*.⁸ Tizedek, fertályok alkották Dés és Zilah városát is.⁹ Szamosújvár belvárosát a XVIII. század első felében a *Víz utca*, a *Közép utca* és a *Harmadik utca* alkotta. Hozzájuk társult a XVIII. század közepén a *Mező utca*. 1809-ben a négy utca élére *utca kapitányokat* neveztek ki.¹⁰

Az erdélyi szászok „szomszédságai”

Az erdélyi szász városok és szász falvak bizonyos önállósággal rendelkező, nagy múltú városrészeit, falurészeit, illetve a szász városi közösségek és faluközösségek önszerveződési alapegységeit németül *Nachbarschaft*nak, magyar fordításban *szomszédságnak* nevezték. Egy-egy *Nachbarschaft* jelenthetett egy-egy utcát, utcaoldalt, több kis utcából formálódott negyedet, illetve körülhatárolható terület birtokos szász családjainak együttesét.

Nagyszeben városa a XIX. század közepéig 31, Brassó belvárosa 1870 táján 18, Brassó 3 külvárosa (Óbrassó, Bolgárszeg, Bolanya) 21 *Nachbarschaft*ból állt. A szász falvak általában 2-3-4-5-6 *Nachbarschaft*ra oszlottak. Legjellemzőbbnek tekinthetők azok a falvak, amelyek 4 „szomszédságra” tagolódtak.

Városokban a háztulajdonos családfők, falvakban a házzal, beltelekkel, földdel rendelkező családok gazdák alkották a *Nachbarschaft*okat. A „szomszédságokba” tartozó családok száma 15-60 körül mozgott.

A nagyobb *Nachbarschaft*ok 2-4 tizedre tagolódtak, amelyek helyenként kút-közösségek formáját ölthették.

⁷ KÓS Károly 1979.

⁸ KOVÁCS András 1998. 11–12., 30–31.

⁹ KISS András 2003. 197.

¹⁰ SZONGOTT Kristóf 1901. 175–176.

A Nachbarschaft élén a *Nachbarhann, Nachbarvater, Ältester Wortmann* néven emlegetett „szomszédatyá”, „öregebb szomszédatyá” állt, akit kettő vagy négy évre szavazással választott a „szomszedság” tagsága. Munkájáért bért nem kapott. Saját közösségében nagy tekintélynek örvendett. Tevékenységével, életvitelével példát kellett mutatnia. Ha vétséget vagy mulasztást követett el, sokkal súlyosabb büntetésben részesült, mint a „szomszedság” átlagos tagja.

Az öregebb „szomszédatyát” a közösségéért végzett munkájában a „fiatalabb szomszédatyá” segítette, akit némely helységekből ugyancsak szavazással választottak, másutt viszont az „öregebb szomszédatyá” jelölte ki helyettesének a fiatalabb gazdák közül.

A Nachbarschaft vezetőségéhez tartozott még egy idős háztulajdonosokból, gazdákból álló kis létszámú, 4-8 fős *tanács*. Az adminisztrációs munkát a szomszéd-sági *írnok*, (Schreiber) végezte. A „szomszedság” vezetői szervező munkájuk során számíthattak a Nachbarschaft tizedeiben tevékenykedő *tizedesekre*.

A Nachbarschaftnak volt ládája, zászlaja, behívó táblája.

A faragott, festett ládában tartották a „szomszedság” iratait, pénzét, pecsétnyomóját. A díszes bútordarabnak legtöbbször két kulcsa volt. Egyiket az „öregebb szomszédatyá”, másikat a „fiatalabb szomszédatyá” tartotta magánál. Ha a ládának csak egy kulcsa volt, azt a fiatalabb vezető birtokolta. A láda viszont az „öregebb szomszédatyá” házában állt. Így csak akkor lehetett fölnyitni, ha mindkét vezető jelen volt.

Az „öregebb szomszédatyá” megválasztásakor a ládát, mint valami jelképet ünnepélyes menetben vitték a „szomszedság” új vezetőjének házához.

A „szomszedság” zászlaját ugyancsak a szomszédatyá-választás utáni díszes felvonulás idején használták.

A behívó tábla a céhes behívó táblákhoz hasonlóan a helybéli hírközlés eszközeinek számított.

A szimbolikus jelentőségű tárgyakon kívül a „szomszedság” praktikus használati tárgyakat is birtokolt. Így többek között temetési felszereléseket; a lakodalmakban és halotti torokban használt, kölcsönözhető asztalokat, padokat, edényeket; a közös vigasságokon szerepet játszó értékes ón és cserépedényeket; mérőeszközöket: vékákat, mérlegeket, súlyokat, mérőláncokat; közösen vásárolt gazdasági felszereléseket: borsórostákat, permetezőgépeket, állatbélyegző vasakat; tűzoltó felszereléseket: létrákat, fecskendőket, csáklványokat, vödöröket.

Némely száz falu templomerdőjében „szomszedságonként” tárolták a lakosok füstölt szalonnáját, kolbásztát, sonkáját.

A Nachbarschaft életében jeles esemény volt az évi közgyűlés, amelyet farsang végén, húshagyó kedden tartottak. Az összejöveteleken a vezetők ítélték meg a közösségi normák megsértői fölött. A jelenlevők felvették a jelentkező új tagokat, akik legtöbbször az előző évben házasságot kötött új gazdák közül kerültek ki. Két vagy négyévenként a gyűlés új „öregebb szomszédatyát” választott a „szomszedság” vezetésére alkalmas idős gazdái közül. Az új szomszédatyát a díszes viseletbe öltözött látványos menetben kísérték el a saját házáig, ahol a közösség tagjai bőséges vendéglátásban részesültek.

A Nachbarschaftok funkcióinak koronként változó gazdag sorát az alábbi feladatok megemlítésével szemléltetem:

- A közös kutak tisztántartása.
- A tisztaság és a rend megőrzése a „szomszédság” területén.
- Temetések megszervezése.
- Tűzvédelem.
- Idegenek ellenőrzése.
- Az erkölcsös magatartás betartatása, ellenőrzése.
- Ítékezés a vétkesek fölött.
- A vallásos élet, az istentiszteleteken való részvétel ellenőrzése, az egyházi értékrend védelme. (Nagy ünnepek idején a szász falvak lakossága „szomszédságonként” vett úrvacsorát).
- A városi, falusi közmunkákon való részvétel megszervezése, ellenőrzése, a távolmaradás büntetése.
- Kölcsönös segítségnyújtás a „szomszédsági” tagok nagy életfordulói idején.
- Kölcsönös segítségnyújtás a „szomszédsági” tagok nehéz helyzetbe kerülése, építkezés esetén.
- Apaállatok, bikák, kanok tartása.
- Bizonyos mezőgazdasági gépek beszerzése és a „szomszédsági” tagok rendelkezésére bocsátása.

Az erdélyi szász Nachbarschaftok első írásos említései a XVI. századból származnak. 1526-ban Segesváron, 1533-ban Brassóban, 1563-ban Nagyszebenben már működött a „szomszédságok” szervezete. A XVII. században a városi és a falusi „szomszédságok” egyaránt a szász lutheránus egyház befolyása alá kerültek. Alapszabályzataik, statútumaik fokozatosan egységesültek.

A városi Nachbarschaftok előbb veszítették el a jelentőségüket, mint a falusiak, amelyek az evangélikus egyház védőszárnyai alatt, nagyrészt kulturális feladatkörrel megérették a XX. század második felét is.¹¹

Az erdélyi román „vecinătate” és társai

Dimitri Gusti professzor kutatócsoportja két alkalommal, 1929-ben és 1932-ben végzett kutatómunkát a román lakosságú Fogaras környéki Drăgus faluban. A hajdani román határvédő katonák és az egykori jobbágyok utódait tömörítő XX. századi faluban a kutatócsoport találkozhatott a *vecinătate* néven emlegetett „szomszédságokkal”, amelyek sok leegyszerűsítéssel, átalakítással a szász Nachbarschaftok világát idézik. Sajnos a drăgus-i román *vecinătate*-ra történeti források nem kerültek elő, csak néprajzi, szociológiai kutatás rögzíthette életét. Így nem lehet tudni, hogy mióta létezett, és a Trianon előtti időkben miként működött.

¹¹ Kései „kortársként” magyarul Dorner Béla tudósított a szász „szomszédságokról”: DORNER Béla 1910. 78–84. – Viszonylag részletesen bemutatta a szász „szomszédságokat” MILLEKER Rezső 1939. 8–12. – A gazdag német irodalmat legutóbb magyarul összefoglalta és közvetítette: POZSONY Ferenc 1997. 17–45. – HAJDÚ Farkas-Zoltán 2001. 62–80. (Mindkettő további irodalommal!)

Drăgus falu „szomszédsgait” a Dimitri Gusti-féle kutatócsoport hajdani tagja, Henri Stahl mutatta be a román tudományosságnak.¹²

1930 táján Drăgus falu 12 *vecinătate*-ra tagolódott. A falurészeket és egyben szomszédsgái közösségeket a következő neveken emlegették: *Vecinătatea Biserici, Trâmbitasi, Husarii de sus, Husarii de jos, Codrari, Vălcereni, Lăscali, Grădinari, Nighești, Rogozari, Răcești, Ulița Mare*.

A falu minden román lakosa, származásra és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül, beletartozott valamelyik „szomszédsgába”. A falu cigányai viszont nem lehettek tagjai egyik „szomszédsgának” sem.

A román „szomszédsgák” laza szerveződések voltak. A szász Nachbarschaftokkal ellentétben nem rendelkeztek írott „regulákkal”, statutumokkal.

A „szomszédsgák” élén álló szomszédatyákat „előre ki nem jelölt alkalmakor, előre meg nem határozott időre” választották meg. Az évenként tartott közgyűlésen legtöbbször az kapta a szomszédatyai címet, vagy az maradt a szomszédatyai funkcióban, aki a legtöbb pálinkát fizette a résztvevőknek.

A *vecinătate* vezetőjének legfontosabb feladatai a következőképpen összegezhetők:

- A „szomszédsga” valamelyik tagjának halála esetén megszervezte a sírásást.
- Szervezte a szomszédsgáonként végzendő közmunkákat, (patakok tisztítását, dögkút kiásását, útjavítást)
- A „szomszédsga” tagjai számára közhírré tette a halaszthatatlan hivatalos utasításokat, rendelkezéseket.
- Szervezte a tűzvédelmet és a tűzoltást.
- Szervezte az utcán elszórt trágya felszedését és eladását.

A drăgus-i román *vecinătate*, mint települési és társadalmi alegység nem volt társtalán Erdély románlakta tájain. A határőr-katonaság kereteiben élő Beszterce-Naszód vidéki románság faluközösségei, valószínűleg felsőbb utasításra, tizes-szerű aligazgatási egységekre tagolódtak.¹³

EREDEZTETÉSI, ÉRTELMEZÉSI, RENDSZERTEREMTÉSI KÍSÉRLETEK

Milleker Rezső 1939-ben a székely tizesek múltját és párhuzamait nyomozva úgy vélte, hogy a *tized*-nek, *tizes*-nek nevezett magyarországi város- és falurészek a honfoglaláskori magyar hadsereg maradványai. A honfoglaló magyarság katonai kötelékben, tizes, százas szervezetben telepedett le. Egy-egy katonai tized harcosainak és családtagjainak telephelyeiből keletkeztek a falvak. A hajdani katonai-társadalmi értelemben vett tizedek nyelvi emlékeinek tekinthetők a *tizes*-nek, *tized*-nek nevezett város- és falurészek, még ha azokat a városokban német hatásra a fertály szóval helyettesítették is.¹⁴

¹² STAHL, Henri 1936. alapján magyarul: HAJDU Farkas-Zoltán 2001. 86–93. – A falut a régi magyar helységnevtárak *Drăgus* néven emlegették.

¹³ IMREH István 1983. 69.

¹⁴ MILLEKER Rezső 1939. 32–39.

Milleker Rezső fölvetése a XX. századi kutatások sok ellenkező értelmű eredménye ellenére a XXI. század elején is hordoz némi aktualitást. A *tized* (tizes) - *fertály* problémakör alapvető kérdései a következőképpen fogalmazhatók meg:

1. Valóban keleti hozadékunk-e a tizes szervezet, vagy Közép-Európába érve is megismerhettük?
2. Van-e összefüggés a honfoglaló magyarság katonai jellegű tizes szervezete és az újkori magyar helységek *tized*-nek (tizes-nek) nevezett városrészei, falurészei között?
3. A nyugat- és észak-magyarországi polgárvárosok fertályai, a szász „szomszédások”, valamint az alföldi, dunántúli agrárvárosok és némely erdélyi városok, falvak tizedei (tizei) azonos töröl sarjadtak-e? Létezik-e történeti kapcsolat Eger fertályai, fertálmesterei, Nagyszeben Nachbarschaftjai, szomszédatyái, Debrecen autonóm utcái, utcakapitányai, a mezőségi Szék önálló utcái, utcagazdái és Csíkszentlélek (később tárgyalandó) tizei, tizesbírái között?

A feltett kérdésekre a kutatás eddigi eredményei alapján még nem adható megnyugtató válasz.

A honfoglaló és a koraközépkori magyarság településrendjétől, társadalmi szervezetéről szólva László Gyula megerősítette a tizes szervezet fontosságát.¹⁵

Györffy György hangsúlyozta, hogy a tizes szervezet régi keleti pusztai intézménynek számít, amelyet a hadi rend konzervált, István király pedig felújított és kiterjesztett az egész népre, valószínűleg annak tudatában, hogy ez a szervezeti forma nem volt idegen az ideálnak tekintett nyugati, keresztény európai államokban sem.¹⁶ Az államalapítás korában tehát a tizes–százazas szervezet keleti magyar hagyománya összeegyeztethető volt a római birodalom romjain felnőtt európai államok tizes–százazas szervezési hagyományával.

Sajnos a magyar falurendszer XII–XIV. századi kialakulását és középkori fejlődését kutató Szabó István és Maksai Ferenc klasszikus településtörténeti könyveikben nem írtak tizedekről, gyaníthatólag azért, mert nem találták nyomukat az általuk áttanulmányozott sok ezer középkori oklevélben. Ez mindenesetre elgondolkodtató a tized települési egység voltának középkori létezését illetően.¹⁷

Györffy István a katonáskodó hajdúk hajdani tizes szervezetének emlékeként, mintegy közigazgatási leképeződéseként magyarázta a hajdúvárosok újkori közigazgatásában szerepet játszó tizedeket. „A régi tized katonai keretet jelentett, később a tized közigazgatási keretté vált.” „A tizedek alatt régen nem városrészeket értek, hanem katonai egységeket”-írta.¹⁸ Hasonlóképpen vélekedett több évtizeddel később RácZ István, amikor Böszörmény tizedeiről szólva leírta: „A tized a városi közigazgatás alapegysége maradt. Elvesztette katonai jellegét.”¹⁹ Szendrei István és Nyakas Miklós úgy ítélték meg, hogy a hajdúvárosok közigazgatási értelemben vett tizedei nem hozhatók összefüggésbe a hajdúk hajdani katonai szervezetével. Kétségeiket

¹⁵ LÁSZLÓ Gyula 1944. 223–230.

¹⁶ GYÖRFFY György 1973. 62.

¹⁷ SZABÓ István 1966., – SZABÓ István 1969., – MAKSAY Ferenc 1971.

¹⁸ GYÖRFFY István 1926/a. 117–118., – GYÖRFFY István 1926/b. 195.

¹⁹ RÁCZ István 1973. 85.

arra a kétségtelen igazságra alapozták, hogy tizedek olyan városokban is voltak, amelyek nem tekinthetők hajdúvárosoknak, következésképp lakosságuk nem élt katonai szervezetben.²⁰ Mindehhez még hozzátehetjük, hogy olyan települések közigazgatásában is szerepe volt a tizednek, amelyek a XVIII. században települtek. Másrészt új telepítésű falvakban később, például Kecelen a XIX. század első felében is szerveztek tizedeket a közigazgatás és a rendfenntartás megkönnyítésére.²¹ Nyilvánvaló, hogy az ilyen falvakban a tized a korábbi helységek bevált igazgatás-szervezési gyakorlatának analógiájára, az önkormányzat praktikus elemeként, helyi katonai hagyomány, illetve az államalapítás előtti, ősi tizes szervezet továbbélő hatása nélkül jött létre.

Tanulságos idéznünk Zoltai Lajos értékelését a nagy múltú debreceni tizedekről. Véleménye szerint a város tizedekre osztását a „közterhek egyenletes elosztásának és viselésének” igénye követelte meg, nem pedig valamiféle „katonai szervezethez való alkalmazkodás.” Debrecen soha nem volt katonasággal megrakott, várszerűen megerősített hely. A város népe azonban a katonai nyelvből átvette a tized megjelölést egy polgári intézménye megjelölésére, mert ez a kifejezés „teljesen megfelelt a magyar észjárásnak és hagyományoknak.”²²

A feltárt adatok ismeretében sajnos egyértelműen nem dönthető el, hogy a *tizednek* nevezett újkori településrészek kapcsolatba hozhatók-e az államalapítás kori magyarság társadalmának tizes szervezetével. Sok az olyan helység, ahol nyilvánvalóan, adatokkal igazolhatóan később, a XIX. században, felsőbb szorgalmazásra, és ami a legfontosabb: más helységek gyakorlatának analógiájára vezették be a település tizedekre tagolását. A példának tekintett városok, például Debrecen, Kolozsvár, Kecskemét tizedeiről viszont nem tudjuk, hogy a nyelvi egyezésen túl van-e közük a magyarság hajdani tizes szervezetéhez és tizes megtelepedéséhez. Valószínűleg nincs. A tized, mint városrészt jelentő szó, csupán nyelvi reliktum, a hajdani társadalomszervezet világából átörökölt, megváltozott jelentésű kifejezés.

A Kárpát-medence polgárvárosainak fertályai valószínűleg egy európai városi közigazgatási, rendészeti kultúra részeiként éltek életüket.

Az erdélyi szász *Nachbarschaftok* föltehetőleg németországi hozadékok.

Különös szint jelentenek a Debrecen-jellegű agrárvárosok és a Szék-hez hasonló falvak, ahol egyrészt a települési alapegységek *utca* és *tized* neve, másrészt az autonóm településrészek birtoklási és gazdálkodásszervezési önállósága valamiféle magyar sajátosságot jelent. A széki példa felveti a (később tárgyalandó) székely tizesek e magyar sajátosságú csoporthoz kapcsolódását.

A valóságos válasz megfogalmazásához szükség van még az összekötő szálak elmélyült bogozására, a társadalomszervezetre utaló korai tized-adatok és a településrészt jelentő későközépkori, koraujkori adatok összekapcsolására, a biztos fogódzót nyújtó településrész jelentésű középkori és újkori tized-adatok sokaságának feltárására.

²⁰ SZENDREY István – NYAKAS Miklós 1980. 209., – NYAKAS Miklós 1984. 48.

²¹ BÁRTH János 1984. 424–429.

²² ZOLTAI Lajos 1939. 103.

III.

A SZÉKELY TIZESEK A MÚLTBAN ÉS A MÚLTIDÉZŐ IRODALOMBAN

AZ ÍROTT FORRÁSOK TANÚSÁGA

XVI. század vége és a XVII. század

A székely települések tizeleinek legrégebbi írott emlékei a XVI. század utolsó két évtizedéből származnak. Ez volt az a kor, amikor a székelyföldi írásbeliség a korábbinál jóval nagyobb méreteket öltött, és a szerencse is kegyeibe fogadta az ebből az időből származó iratok némelyikét.

1581-ben Gyergyóújfalu törvényének 6. artikulusában írták: „*Ha valahol az falu határában vagy a falu között gonosz sár vagyon, és annak megtöltése falura vagy tizesre néz, a bírák meghirdessék, hogy megcsinálják*”.²³

1589-ben a székelyudvarhelyi esküdt polgárok és Istvánfi Kelemen perében hangzottak el udvarhelyi lakosok szájából a következő vallomásrészletek: „... *Istuanfi Kelemen dolgában tudom, hogj eskutsegeben az Zaldokban az Varga Vczaban valo tizestul ket kalongiara valo zenat el kazaltak, vagj eo maga, vagy eoczie, ...*”. „*Tudom az mely feolde vagion Zabo Thamasnak az Botosban, egy darabott ortott vala, de az varos keoziben bocziata, az va[ro]s az Varga vczaban valo tizesnek ada, a' teobbi rezeben iuta Zabo Thamasnak*”. „...*az Botosban vala Zabo Thamasnak foglalt erdeie, de vegre az varosnak kezibe bocziata es az varas tizesre ada, vgian azon feold Istuanfi Kelemennek juta*”. „...*az Zaldokban minekeonk attak vala fwett tizesben az Varga zerben, es Istuanfi Kelemen atiafiaiuual vagj eoczieuel ket kalongiara valott el vit benne, ...*”.²⁴

Ugyancsak 1589-ben kelt az a széki döntés, amelyben az udvarhelyszéki Bögöz falu tizesei kerültek szóba: „*Valami fa oztas vegett es porongj veget beogeoziek: az cziomortan tizesse, Barra Balas, Cziffo Antal teottek tilalmat vgian beogeoziek ellen Farkas Ferenczj, Beogeozj Andras ellen, Fekete Lukaczy ellen, Benczier Peter ellen, mind az harom tizes ellen. Vduarbiro vram meghzabaditotta az harom tizest benne*”. „*Cziomortan tizes*” nevének értelmezéséhez szükséges megjegyeznünk, hogy akkortájt élt Bögöz faluban egy Csomortán János nevű többször emlegetett lakos, aki perekben prókátorságot is viselt.²⁵

1589-ben Mak Gergely homoródszentmártoni (udvarhelyszéki) lakos vádolta a „... *homorod-zent-marthonj al-tizesbeljek*”-et, mert azok megakadályozták, hogy barmait a szabad nyomásra hajtassa. 1599-ben ugyancsak törvény elé hívták a homoródszentmártoni *altizesbelieket*. 1606-ban az Altizes-belieknek újra vitájuk támadt a *Feltizes-beliekkel* és a *Középtizes-beliekkel* bizonyos gyepek miatt.²⁶

²³ IMREH István 1983. 276.

²⁴ USZO I. 39. p. 500–503. sor, 43. p. 695–698. sor, 34. p. 251–253. sor, 35. p. 302–304. sor.

²⁵ USZO I. 80. p. 127–131. sor, 325. p., 327. p.

²⁶ USZO I. 92. p. 3–4. sor, III. 97. p. 5. sor. – HAJDÚ Mihály – BÁRTH M. János 2005. 78–79.

1590-ben a farcádi (udvarhelyszéki) lófők és fejedelmi jobbágyok vádolták az ugyancsak farcádi, de altizesbeli Albert Gergelyt. A feltizesiek szerint Albert Gergely a falubeli három tizesre felosztott nyílföldek rendjét megzavarta. 1586-ban erőszakosan a feltizesbeliek földjén szántott és vetett. A perben név szerint is emlegették az öt farcádi tizes közül *Altizeset, Feltizeset* és *Középtizeset*. Az alábbi szövegrészleteket a feltizesiek adták elő perük tárgyának ismertetése során: „... az falu... tilalmassath, melj tilalmas heljet hynak Hont Hegienek, vicinussa eggik felöl az farchadi alltizes, melj alltizesben ez felliel megh newesztet I. vagion, masik feleöl vgjan az farchadi keöszep tizes. Myerth hogj ez I. az alltizesbe vagion, my teöllink mas tizesben, azt az felliel megh newesztet helyet az falu, Farchad falwa fel oztotta tizes zamra, eöt tizesre, [de] ez I. azzal az eö rezzebeli feöldel megh nem elegedett, jeött rah az my rezzenkre, ki nekink jutott oztas zerinth feltizeswl”. „...eö nekÿs az eö resze ki vagion osztua az eö tizessewel eggÿt azon ... tilalmasbol”. „Mikor az felliel megh newesztet feöldinket megh osztottuk volna faluul, tizes zamra, minth megh mondottuk, mindenik tizes megh tilta capitan vram, tizt tartonk peczietiwel, hogj mindenik tizes az eö tarsaiual eggÿt tilalmasba tarcha”.²⁷ A farcádi feltizest emlegették 1595-ben is.

1596-ban székelyudvarhelyi nemesek, lófők és drabantok pereltek bizonyos udvarhelyi városi polgárokat egy rét birtoklása ügyében. A vallomástevő tanúk sokszor emlegették a vitatott rét tizesek szerinti felosztását: „...mígh az bironak nem rendelek, addigh oztottak fel tizes zamra is, olljankor az nemesek is birtak, minth hogj eök is tizesbe voltak”. „Mikor tizesre oztottak, az bironak valo rendeles eleött, egj aranth birtak az nemesek is, de hogj el rendelek birora, nem birtak az fuuet, hanem az faiat birtak”. „...előzer boriu kerth uala, attul el fogak, fel oztak tizesre, akkor mind egj aranth birtak ember zamra.” „...Malom Retinek hjttak, varos zamara volth. Elejn tizesre is oztottuk, hogj nem alkhattunk vegette.” „...Az kertet is tizes zamara oztottuk uala.” „...En nem tudom, hogj az nemesek birtak volna az vtan hogj birosaghra rendelek, merth akkor keuesen valanak, de az eleött varossal eggjt birtak azok tizessekbe, mígh tizes zamra volt”.²⁸

1596-ban két udvarhelyszéki, humoródalmási lakos, Bacsó István Deák és Benedek Péter perbe keveredett egy nyílföld birtoklása miatt. A tanúk vallomásaiban többször szerepelt a tizes: „... az nyilat a tizes atta eö neki”, „... eö azert az nylerth perlett az tizessel s megh njerte”. „... monda Istuan Deak: hol attok fjüet. Monda a tizes: mj nem adunk”. „... mikor Istuan Deak megh perlett a’ tizessel es rah hoza az igaz teueöket, ki menenk mj tizessul, merth en is a’ tizessel uagiok”. „... az tizesbelj ember vagiok”.²⁹

1597-ben az Udvarhelyszéki Sófalván „eöt tizes”-ről esett szó,³⁰ Oroszhegyen ugyanabban az évben a „Feltizest” emlegették.³¹

²⁷ USZO. I. 176. p. 10–17. sor., 28–29. sor., 33–36– sor., II. 179. p. 10. sor.

²⁸ USZO. II. 260. p. 41–43. sor., 261. p. 72–74. sor., 87–88. sor., 96–97. sor., 100–101. sor., 113–115. sor.

²⁹ USZO II. 286. p. 4–5. sor., 11. sor., 28–30. sor., 38. sor.

³⁰ USZO II. 343. p. 27. sor.

³¹ USZO II. 344. p. 5. sor.

Az alcsíki Csíkkozmás „megyéjének” 1608 és 1692 között többször kiegészített törvénye részletesen rendelkezett arról, hogy a kozmási pap épületeit, kerítéseit, illetve a kozmási „deák” épületeit, kerítéseit a Kozmás, Lázárfalva, Tusnád és Verebes falvakat magába foglaló „Kozmás megyéjének” melyik faluja, falurésze, tize, utcája köteles javítani. Az ellentmondásoktól nem mentes felsorolás az alábbi tizesneveket tartalmazza: 1. tized vagy *Felfalu*, 2. tized vagy *Felszeg*, 3. tized, 4. tized, 5. tized vagy *Bodrog*, 6. tized. Tusnádról (amelyet mintha azonosítana a falu Szeretszeg nevű jeles tizesével): 1. tized vagy *Koródi szeg*, 2. tizes vagy *Alszeg*, 3. tized vagy *Sánta szeg*, 4. tized vagy *Barta szeg*. Szerepel még a lajstromban a *Jónás András tize*, a *Lestyán Lőrinc tize* és a *Potyó Mihály tize* kifejezés. Utóbbiak talán a csak számmal jelölt kozmási 4., 3. és 6. tizedre vonatkoztak.³²

Csíkszentmihály „megyéjének” 1622. évi törvénye úgy rendelkezett, hogy ha valaki *szénafüvit* vagy szántó nyílföldjét el akarja adni, először a „... helyi tizesit kínálja meg vele”. Ennek a „megyetörvénynek” az 1639. évi kiegészítésében emlegették Csíkszentmihály *altizesét és feltizesét*, mint az elvett zálogok őrzési helyét.³³

A háromszéki Zágón 1680 körül keletkezett falutörvényében szerepelnek azok a falubeli személyek, akiket a faluközösség megbízott a határpásztori teendők ellátásával. A névsor második felében a következő megfogalmazás olvasható: „*Az szabados részről minden tizesből egyet-egyet, úgymint alsó Tatárszegből Álbu Benedeket, Felső Tatárszegből Albu Pétert, Der[fék]szegből Barra Jánost, Közép Tizesből Izsák Jánost, Guruzda Tizesből Guruzda Györgyöt, Felszegből Bács Istvánt, Sáska Tizesből Andók Imrét, Hosszú Tizesből Török Andrást*”.³⁴

A háromszéki Zalán 1699. évi falutörvénye többek között rendelkezett arról is, hogy a határ Nyíres nevezetű részét tizesek szerint kell felosztani: „*Nyírest, az mint a falu megegyezett, tizes számra hogy felosztották, úgy birják, és az tizek magok között annak idejében osszák el*”.³⁵

A háromszéki Úzon 1699. évi falutörvénye a tanórák kapuk gondozását, felügyeletét a falubeli tizesek kötelességévé tette: „*A tanórák kapukat a négy tizbeli emberek tartásák, ki-ki a maga tiziben. És mivel az ötödik kapu tiz nélküli,...melyet elsőbben tartson egy esztendeig Feltiz, másodikban Középtiz, harmadikban Nagytiz, negyedikben Nemestiz, et sic per consecvens*”.³⁶ Úzon négy tizesét, név szerint pedig a *Középtizet* és a *Nemestizet* 1715-ben is emlegették, amikor a faluközösség meghatározta a határpásztorság rendjét.³⁷

A régi írott adatok sorát szaporíthatnánk még a tizesekre vonatkozó helynevekkel. Példaként említhetjük a bikfalvi (Háromszék) *Altizes*-t 1593-ból, a menasági (Alcsík) *Ujfalut*-t 1635-ből, a szintén menasági *Pottyond*-ot 1651-ből, az ugyancsak menasági *Tizes útját* 1687-ből, a csíkszentimrei *Bedecs* (1631, 1656, 1670),

³² IMREH István 1983. 290.

³³ IMREH István 1983. 298., 300.

³⁴ IMREH István 1983. 329.

³⁵ IMREH István 1983. 333.

³⁶ IMREH István 1983. 338.

³⁷ IMREH István 1983. 344.

Tenkeszeg (1666, 1669), *Sándorszeg* (1671) tizeseket, illetve a tanulmányom későbbi részében bemutatandó csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizesneveket.³⁸

A régi, vagyis a XVI–XVII. századi tizes- emlékek sorába kívánkozna még a csíkszentgyörgyi Körösményfalva tizes 1619. évi konstitúciója. Ezzel azonban a könyv más részében többször foglalkozom, szövegét is közlöm, ezért itt nem idézek belőle.

XVIII–XIX. század

A tizesekre vonatkozó XVIII–XIX. századi történeti szövegek és említés-szerű történeti adatok száma viszonylag magas. Gazdag csokrot lehetne összeállítani belőlük az erdélyi történeti és névtudományi, nyelvészeti irodalom lapjairól³⁹ és még gazdagabban a publikálatlan levéltári forrásokból, különös tekintettel a falujegyzőkönyvekre.

E tanulmánynak azonban nem feladata, hogy ennek az adattár jellegű összeállításnak teret adjon. A tizes-adatok sora egyrészt sok helyet foglalna el, másrészt a teljességet nehéz lenne megközelíteni.⁴⁰

A csíkszentgyörgyi tizes-adatok óriási többsége XVIII–XIX. századi. Ezek közlése, elemzése azonban könyvem későbbi fejezeteire vár.

A XVIII–XIX. századi tizes-adatok kapcsán szükséges utalnom arra, hogy a bővebb információ nélküli, egy-két szavas nyelvi adatok, miként a korábbiak is, óvatosan kezelendők. Különösen a *személynév + tize* kifejezések, illetve a *tizedes* szó előfordulásai követelik meg a kutató alapos tájékozódását, ha el akarja kerülni, hogy az adatok esetleg félrevezessék. A *tiz, tize, tized* szó nem biztos, hogy mindig területiális és társadalmi alegység értelemben vett autonóm falurészt, *tizest* jelent. Előfordulhat, hogy katonai egység, valamiféle akciócsoport, tűzvédelmi beosztás, közigazgatási tevékenységet könnyítő körzet húzódik meg mögötte. A *tizedes* sem mindig az autonóm tizes élén álló választott *tizesbíró*t jelenti. Vonatkozhat katonai egység vezetőjére, különleges feladatot végrehajtó akciócsoport vezetőjére, hajdúszzerű rendfenntartó szolgál-félére, a közigazgatás akarátát végrehajtó személyre is.⁴¹

³⁸ BOGÁTS Dénes 1929. 57., – HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 17., 18., 23., 25., 32–33., 62.

³⁹ A legfontosabb adatok lelőhelye: IMREH István 1983., IMREH István 1973., HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann 2001., HAJDÚ Mihály – BÁRTH M. János 2005., HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006., BOGÁTS Dénes 1943., DEMETER Lajos – TAKÁCS Péter 2006.

⁴⁰ Ezúton köszönöm azoknak a fáradozását, akik munkám során XVIII–XIX. századi székelyföldi tizes-adatok küldésével segítettek adatfeltáró tevékenységemet. Különösen köszönöm Coroi Artur (Budapest) és Szócsné Gazda Enikő (Sepsiszentgyörgy) ebbéli buzgólkodását.

⁴¹ Vö.: az egyház által pl. kerítéskészítésre szervezett altorjai akcióközösségekkel (COROI Artur 2000. 139–140.), az ozsdolai kerítéskészítő csoportokkal (IMREH István 1983. 426.), az 1844-ben létrehozott szentkatolnai tűzvédelmi egységekkel (IMREH István 1983. 502.), a közigazgatást segítő korondi 12 tizeddel, amelyek közül kettő a XX. század elején a Pálpataka és Fenyőkút nevű tanyás területre vonatkozott. (ISTVÁN Lajos 2000).

ROMANTIKA ÉS RÁCIÓ AZ IRODALOMBAN

Milleker Rezső debreceni földrajzprofesszor 1939-ben egy szenvedélyes hangú tanulmányban úgy vélte, hogy a székely tizedesek a honfoglaláskori magyar hadsereg maradványai. Valamikor a székelység tizedekben telepedett meg. Egy-egy tized harcosainak és családtagjainak telephelyeiből keletkeztek a falvak. A székelyföldi tizes elnevezés fenntartotta a magyarság hajdani hadszerzetének és keleti származásának emlékét.⁴²

1938-ban Endes Miklós ítélobíró Csík-, Gyergyó- és Kászonszékek történetírója, középkori okleveles adatok híján ugyan, de feltételezte, hogy a székelység a legkisebb hadi egységben, tizedenként telepedett le. „A tizedesekből lettek később a faluk, s a tizedesek később ezek tizedesei lettek”-írta.⁴³

Ezek a gondolatok beleivódtak a magyar tudományos köztudatba. A bizonyító adatok felsorolásának további mellőzésével tényként vissza-vissza tértek a XX. századi történeti irodalomban.

Garda Dezső gyergyószentmiklósi tanár, politikus az 1990-es években több alkalommal is kifejtette, hogy a székelyek hajdanán tizes csoportokban telepedtek le. A létrejött telepeket tizedeseknek hívták. „A lakosság fokozatos növekedésével a XIII. században a tizedesek mai típusú agrárfalvakká alakultak. A XIV–XVI. századokban egy falu már három-négy tizedest is magába foglalhatott”. „Nem a falvakat osztották tizedesekre, hanem a tizedesek egyesüléséből jött létre a székely falu”. A tizes katonai funkciójának lassú megszűnésével a tizesbíró elvesztette katonai tizedesi beosztását és fokozatosan esküdté vált.⁴⁴

Imreh István kolozsvári történészprofesszor óvatosabb volt a tizedesek történelmi útjának megítélését illetően. Emlékeztetett arra, hogy a magyar településtörténet jeles kutatói: Szabó István és Maksai Ferenc nem közöltek olyan középkori adatokat, amelyek településrész jelentőségű tizedekre vonatkoznának. Ezzel arra célzott, hogy okleveles adatokkal nem bizonyítható a folytonosság a székely letelepedés korának településformában is tükröződő katonai tizes szervezete és a korábbi települési-társadalmi alegység jellegű tizedesek, falurészek között. A tizedest praktikus települési alegységnek látta, amelynek létrehozásához és fennmaradásához a nagy létszámú közösség és a nagy területű település jobb szervezhetőségének igénye is hozzájárult. Rámutatott arra, hogy az átlagosnál kiterjedtebb és népesebb csíki falvakban vált a legjelentősebbé a tizedes szerepe és önállósága. A tizedes feudalizmus kori virágzását valószínűleg elősegítette a megosztott felelősség rendszerének sok előnye is.⁴⁵

Imreh István megemlített olyan XVIII. századi rendeleteket, amelyekben a határőrség katonai vezetői határozottan szorgalmazták a faluk tizedekre osztását, hogy ezáltal adminisztratív és rendészeti ügyekben a *falusbíró* mellett a tizedek vezetőire is támaszkodhassanak. Bogáts Dénes gyűjtéséből idézte egy meg nem nevezett há-

⁴² MILLEKER Rezső 1939. 5., 32., 35., 39.

⁴³ ENDES Miklós 1938. 40–41.

⁴⁴ GARDA Dezső 1991., GARDA Dezső 1994. 18–23.

⁴⁵ IMREH István 1983. 66–68.

romszéki katonai hatóság 1755. évi rendelkezését: „*Determináltatott, hogy minden faluk Tizedekre osztassanak az Faluknak állapottjához képest két, három, négy, vagy több Tizedekre is, minden Tizednek egj egj jó értelmes Tizedes rendeltessék, a' kik kötelesek legyenek minden este, reggel magok Tizedségek alá bizattatott házakot el járni és megh vizsgálni*”.⁴⁶

Imreh István utalt arra, hogy a tizedek felsőbb hatóságok általi szorgalmazása a XIX. században is tartott. Elsősorban a tűzvédelmet, a járványok megakadályozását, a gonosztevők távoltartását akarták elérni azok a katonai és közigazgatási vezetők, akik újra és újra elrendelték a falvak tizedekre osztását.

A XX. század végéig feltárt adatokból nem tisztázható megnyugtatóan, hogy a tizesnek nevezett székelyföldi településrészek a hajdani katonai jellegű tizes szervezet és az ezzel összefüggő tizes csoportokban történt megtelepedés emlékei-e, vagy pedig régi társadalomtörténeti vonatkozású szóval megnevezett különböző korú praktikus települési-társadalmi alakulatok, amelyeket a koraújkorban és az újkorban hatalmi tényezők élesztettek és éltettek. Nehezen megválaszolható az a kérdés is, hogy a székely tizesnek mi a kapcsolata a Kárpát-medence többi települési és társadalmi alegység szerepű városrészához, falurészához.

A rendelkezésre álló források alapján feltételezhető, hogy a Székelyföldön nemcsak egyféle tizesors létezett. A tizes kifejezés mögött többféle fejlődési út húzódhat meg. A többféle sors bizonyára többféle kapcsolódást takar.

AZ IRODALOM TÉTOVÁZÁSA

A székelyföldi, különösen a csíkszéki falvak tizeseinek neveit a XIX. század közepe óta többen, többször igyekeztek számba venni és megörökíteni. 1853-ban Benkő Károly, 1869-ben Orbán Balázs, 1933-ban Bartalis Ágost, 1938-ban Endes Miklós korábbi, főleg 1938. évi gyűjtései alapján 1977-ben Vámszer Géza közölte a csíki tizesek listáit.⁴⁷ Különösen Vámszer Géza áldozott sok energiát arra, hogy a csíki falvak tizeseinek neveit feltárja és megörökítse.

Ha egy-egy falu estében összevetjük a fent felsorolt szerzők által közölt tizesneveket, azonnal föltűnik, hogy sok és jelentős az eltérés. Alábbiakban bemutatok néhány példát az eltérésekre:

Csíkmindszent tizesei:

Orbán Balázsnál: 1. Sillók tize, 2. Málnásiak tize, 3. Templom tize, 4. Józsa tize, 5. Felső- vagy nagy Boroszló, avagy Nagyok tize, 6. Közép-Boroszló vagy Ambrusok tize, 7. Alsó-Boroszló vagy Ladók tize. Endes Miklósnál: 1. Boroszló, 2. Nagyok, 3. Józsa, 4. Ambrus, 5. Hosszúaszó. Újabbak: Sallók, Bedők. Vámszer Gézánál: 1. Sillók tizese, 2. Templom tizese, 3. Józsa tizes, 4. Nagy tizes vagy Bíró tizes, 5. Kisboroszló vagy Ambrus tizes, 6. Nagyboroszló vagy Ladók tizese, 7. Hosszúaszó tizese.

⁴⁶ IMREH István 1983. 68., BOGÁTS Dénes 1943. 146.

⁴⁷ BENKŐ Károly 1853., ORBÁN Balázs 1868–1873. II., BARTALIS Ágost 1933., ENDES Miklós 1938. 41–43., VÁMSZER Géza 1977. 259–284.

Csíkszentsimon tizesei:

Orbán Balázsnál: 1. Felszeg, 2. Kútszeg, 3. Kápolnaszeg, 4. Bolhaszeg. Endes Miklósnál: 1. Bolhaszeg, 2. Kútszeg, 3. Kápolnaszeg. Vámszer Géznál: 1. Tulitok utcája, 2. Kútszeg vagy Felszeg, 3. Kápolnaszeg.

Csíkszentimre tizesei:

Orbán Balázsnál: 1. *Pálszeg*, 2. *Sándorszeg*, 3. *Felszeg*, 4. *Bedecs*, 5. *Tenkeszeg*, 6. *Alszeg*. Endes Miklósnál: 1. *Sándorszeg*, 2. *Pálszeg*, 3. *Tenkeszeg*, 4. *Oltelve*, 5. *Alszeg*, 6. *Felszeg*, 7. *Bedecs*. Vámszer Géznál: 1. *Alszeg*, 2. *Pálszeg*, 3. *Sándorszeg*, 4. *Felszeg*, 5. *Bedecs*.

Csíkszentkirály tizesei:

Orbán Balázsnál: 1. *Poklonfalva*, 2. *Kincseszeg*, 3. *Tiva*, 4. *Elvei*. Endes Miklósnál: 1. *Kéncseszeg*, 2. *Poklonfalva*, 3. *Tiva*, 4. *Kövecs*, 5. *Templom*. Vámszer Géznál: 1. *Kincse-szeg* (vagy *Kencse-szeg*), 2. *Poklonfalva*, 3. *Tiva*, 4. *Templom tize*, 5. *Bakalja*.

A példák további szaporítása nélkül is megállapítható, hogy az egyes közlések között az eltérések jelentősek és számottevők.

A tizek számában és nevében egy évszázad alatt mutatkozó különbségek sokféle okkal magyarázhatók. Az egyik alapvető oknak magát a tényleges változást tekinthetjük. Évtizedek alatt bizonyos tizek egymásba olvadtak, mások korábbi tizekből kiváltak. Az új falurészek létrejöttével új tizek keletkezhettek. Egyes nevek elhalványultak, mások fölerősödtek, ismét mások egyszerűsödtek. A másik ok talán a kutatás és a közlés módszerében keresendő. Ez elsősorban Endes Miklós és Vámszer Géza nevei esetében jöhet számításba, hiszen mindkettőjük közlése két háború közötti lejegyzésen alapul, következésképp, kevésbé indokolt a nevek különbözősége. Úgy látszik azonban, hogy az adatgyűjtések során az adatközlők keverték a falurész és a tizes fogalmát, holott a kettő sok esetben nem volt azonos. Bizonyára a tizek határait sem értelmezték egyformán a falvakban élő adatszolgáltatók. Sok gondot okozhattak a tizek utcái, vagy más alegységei, amelyek a napi szóhasználatban néha tizesenként jelentek meg. Előfordult, hogy az alegység nevében szerepelt a tizes szó, holott az alegység valójában egy nagyobb tizes része volt.

Az utóbbi esetre kiváló példák láthatók Vámszer Géza gyűjtésében, olyannyira, hogy néha szinte kaotikussá teszik a tizesnevek rendszerét. Csíkborzsova két tizesből, a *Felszegtől* és az *Alszegtől* állt. A tényleges tizeseken belül, kisebb egységek gyanánt emlegettek *Erősök tizesét*, *Balogok tizesét*, *Demeterek tizesét*, *Gerébek tizesét*, *Kovácsok tizesét*, *Sárigok tizesét*. Csíkszentmihály Ajnád nevű tizesében emlegették a *Konczok tizesét*, a *Ráczok tizesét* és a *Fenyő tize*t. Ezekhez hozzátehetjük a csíkszentgyörgyi példát, ahol a *Háromtizes* nevű ténylegesen működő tizes területén a XX. században is gyakran beszéltek *Laczkok tizéről*, *Czikók tizéről*, *Gálok tizéről*, *Zata tizéről*, az ugyancsak létező Jenőfalva tizesen belül *Kányák tizéről*, *Kaszák tizéről* és hasonlókról.

Mindez azért volt lehetséges, mert a Székelyföldön a tizes, mint települési és öngazgatási keret keveredett a nemzeti településrend családi bokraival. Sok esetben a valamely család nevét viselő településrész nevében a tizes szó is helyet kapott, holott a családnév + tizes szó kombinációval jelölt településrész vagy társadalmi csoport valójában nem mindig volt valóságos tizes. Kevésbé okozott zavart,

ha a családnevet tartalmazó településrész-nevekben a *tizes* szót az *utca* kifejezés helyettesítette.

A tizesnevek „burjánzásának” helyes értelmezése érdekében szükségesnek látszik, hogy történeti és tartalmi értelemben megkülönböztessünk *tényleges tizeseket* és *szóvirág tizeseket*.

A *tényleges tizesek* a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek történetének tanúsága szerint, évtizedek, sőt évszázadok alatt folyamatosan működő, közföldeket birtokló, saját írásbeliséggel rendelkező, jól körülhatárolható, állandó települési, társadalmi, önkormányzati alegységek voltak.⁴⁸ Megfeleltek a tanulmányom első fejezetében megfogalmazott tizes-kritériumoknak.

Ezzel szemben a szóvirág tizesek nem voltak a fenti értelemben vett igazi tizesek, csak nevükben szerepelt a Székelyföldön mindenféle különállásra, csoportosulásra könnyen osztogatott tizes szó. Olyan csoportoknak tekinthetők, amelyek mögött rokon famíliák együttese, nemzetségi településrend, domináns család köré formálódó gazdasági akcióközösség, például esztenatársaság, cimboraság szerveződött.

A szóvirág tizesek kérdését kiválóan megvilágította egy 2006 őszén folytatott csíkszentgyörgyi néprajzi gyűjtésem középkori gazdasági vezetőnek számító adatközlője, aki nem tudván, hogy mennyire haladtam addig a csíkszentgyörgyi tizesek megismerésében, a *Laczkok tize*, *Kányák tize* jellegű nevek szóbakerülése alkalmával így oktatott: „*Nehogy elhiggye, hogy azok igazi tizesek. Azokat csak a juhtartó esztenatársaságok jelölésére mondják az emberek*”.

A XX. század utolsó két évtizedében a magyar helynévkutatás legjobb hagyományait követve Csomortáni Magdolna felgyűjtötte a legtöbb csíki falu földrajzi neveit. Gyűjteményében természetesen sok tizesnév is található. A felcsíki helynevek önálló kötetben, a felgyűjtött alcsíki falvak földrajzi nevei a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények hasábjain jelentek meg.⁴⁹

A hatalmas csíki helynévanyag birtokában Csomortáni Magdolna 1995-ben önálló konferencia-előadást, majd 1997-ben tanulmányt szentelt a csíki tizesnevek kérdésének. Névtudományi előadásában, illetve tanulmányában elválasztotta, megkülönböztette az ún. valódi tizesneveket és áltizesneveket. Előbbiek tartalmazzák, utóbbiak nem tartalmazzák a *tizes* szót, vagy annak *tiz*, *tize* változatát.⁵⁰

Csomortáni Magdolna csíki helynévgyűjtései figyelmeztetnek arra, hogy milyen nehéz egy-egy falu esetében is a fentebb említett *tényleges tizesek* és a *szóvirág tizesek* gyakorlati elhatárolása, megkülönböztetése. Az utcai beszédben léptenyomon hallható szóvirág tizesre utaló nevek ugyanis mindig igyekeznek *tényleges tizesre* utaló névnek tűnni. A mindennapi falusi beszéd pontatlansága, felületessége

⁴⁸ Sok évvel ezelőtt, irodalmi adatokra hagyatkozva, tereptapasztalatok nélkül, magam is a tizesek változékonyságát, mozgékonyágát hangsúlyoztam (BÁRTH János 1996. 164.) A tizesek írásbeliségének fennmaradt dokumentumait kutatva és XX. századi működésük néprajzi emlékeit tanulmányozva, a *tényleges tizesek* múltjában ma inkább a stabilitást, a folytonosságot látom jellemzőnek. A mozgékonyság, a változékonyság a szóvirág tizesek sajátosságának tűnik. (A tizesek osztódásának, átalakulásának nehézségeire lásd: IMREH István – PATAKI József 1992. 92–93.)

⁴⁹ CSOMORTÁNI Magdolna 1997/a – Bevezetőjében a többi közlemény felsorolásával.

⁵⁰ CSOMORTÁNI Magdolna 1997/b.

kedvez előretörésüknek, burjánzásuknak. Jellemző, hogy még az alsíki táj szülöttét, Csomortáni Magdolnát is megpróbálták félrevezetni. A csíkszentgyörgyi tényleges tizesek saját írásbeliségük által kanonizált több mint két évszázados névsorába, amelynek alkotóelemei: *Háromtizes*, *Körösményfalva tizes*, *Jenőfalva tizes*, Csomortáni Magdolna adatközlői hagytak beszüremkedni, beemeltetni egy jellegzetes szóvirág tizest: a *Kányák tizét*.⁵¹

A tényleges tizesek és a szóvirág tizesek szétválasztása, megkülönböztetése telepísimeret nélkül nehéz és kockázatos feladat. Levéltári és néprajzi mikrokatatások kellene hozzá. A jó eredmény érdekében mindenképpen el kell végezni a vizsgált terület tizeseinek aprólékos, település-, gazdaság-, társadalom és egyháztörténeti kutatását. Csíkszentgyörgy és Bánkfalva vonatkozásában erre törekszem e tanulmány következő fejezeteiben.

MIT TUD AZ IRODALOM A TIZESEK MŰKÖDÉSÉRŐL?

Találóa fogalmazott Imreh István 1999-ben a Pataki Józseffel közösen megalakított *Kászonszéki Krónikában*: „A tizes eredete, majd szerepe az új falvak alakulásában hosszú ideig eltakarta a kutatók elől mindennapos, sokszázados funkcionálását, a legkisebb szervezési önállósággal rendelkező falurész, alegység, társadalmi alakulatként való működését”.⁵² Valóban, a tizesek ködbevesző régmúltjának és az újkori tizesnevek burjánzásának kutatására eddig sokkal több energiát fordítottak a székely múlt bűvárai, mint e települési és társadalmi alegységek koraujkori és újkori működésének bemutatására. Annál is különösebb ez a hozzáállás, mivel a tizesek régmúltjának, X–XV. századi létének, nem létének, szerepének valószínűleg nincsenek, XVI–XX. századi működésének viszont vannak írott forrásai.

A tizesek XVII–XIX. századi életéről, szerepéről, működéséről röviden Imreh István adott áttekintést. Eszerint a tizes, mint a faluközösség alegysége a következő feladatokat látta el: Közmunkákat szervezett. Határpásztorokat állított. „Tartotta” a határkapukat. A helyi egyház épületeinek, kerítéseinek építése, javítása során vállalta a ráeső részt. Közreműködésével fűvet, fát osztott a faluközösség. Részt vett a tűzvédelemben. Perekben, anyagai felelősségvállalás esetén külön entitásként, jogalanyként szerepelt. Kászonban erdőt, *szénafűvet* birtokolt, és szervezte a bikatartást. Vezetőjét *tizesbíró*nak, *tizedes*nek nevezték.⁵³

Tarisznyás Márton, Gyergyó tudós kutatója rövid, de tanulságos fejezetet szentelt a gyergyai tizeseknek. Összefoglaló jellegű történeti tudósításából megtudhatjuk, hogy a hajdani gyergyószentmiklósi tizesek jelentős vagyonnal rendelkeztek. Szántóföldeket, kovácműhelyeket, lisztelőmalmokat, fűrészmalmokat, tőkepenzt birtokoltak. Előfordult, hogy tagjaiknak kamat ellenében kölcsönt nyújtottak. Temetkezési társulataik voltak. Várospolitikai kérdésekben a gyergyószentmiklósi lakosság

⁵¹ CSOMORTÁNI Magdolna 1985. 66., CSOMORTÁNI Magdolna 1997/b. 347., 349.

⁵² IMREH István – PATAKI József 1992. 94.

⁵³ IMREH István 1983. 66–67., IMREH István – PATAKI József 1992. 94.

többször tizesgyűléseken nyilvánította ki nézeteit. Az esztenatársaságok tizesek szerint szerveződtek.⁵⁴

A gyergyai tizesek Tarisznyás Márton által felsorolt újkori feladatait, működési sajátosságait Garda Dezső még megtoldotta néhányal. Hangsúlyozta a XVII–XVIII. századi gyergyószentmiklósi tizesek birtokszabályozó szerepét, amely abban nyilvánult meg, hogy sok egyéni foglalatást közföldre változtattak vissza. Tudósított arról, hogy a XVIII. század eleji Gyergyóremetén a tizeseknek külön havasuk volt, ahol tizesenként szervezték a pásztorfogadást és az állatlegeltetést. Utalt arra, hogy az 1921. évi és az 1945. évi földreform végrehajtása a tizesek keretében valósult meg. Fontosnak tartotta megemlíteni a tizesek XX. századi művelődésszervező, kulturális szerepét.⁵⁵

Duka János 1978-ban néprajzi jellegű tanulmányt közölt Csíkszentlélek tizeseiről. Leírása jól ábrázolja az egymástól távol eső székely tizesek XX. századi életét.

Csíkszentlélek a XX. század elején négy tizesből állt. A négy tizes a XX. század első felében úgy élt, mint négy apró falucska. Önálló határuk volt, amelyet 1933-ig fordulórendszerben műveltek. A „tizesrészhöz” való jog, a tizesbeli birtoklás joga a tizes területén fekvő ősi belsőséghez volt kötve. Az 1870-es évekig, illetve az „arányosításig” létezett a tizesek közös földvagyonja. A négy tizeset a közös község háza, templom, iskola, a közbirtok, valamint a csíkszentléleki közösséghez tartozás tudata és ténye kapcsolta egybe.

A tizes élén a választott *tizesbíró* állt. Munkájában egy *tizespolgár* segítette. Választott tisztségviselő volt még a *határbíró*. A *bakternek* nevezett éjjeliőröket és a *hajtónak* nevezett mezőőröket fizetésért alkalmazták a tizesek.

Minden tizesnek külön *juhserege* és *esztenatársasága* volt. A tizesenként szervezett juhtartás ügyeit az *esztenabíró* intézte.

A tizesbíró számára sok feladatot adott az útépités, útjavítás, sáncásás, középület-javítás, kerítésjavítás céljából meghirdetett rendszeres és gyakori közmunkák szervezése.

Minden tizes külön tartotta kenderföldjeit.⁵⁶

* * *

Alábbiakban a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek életének bemutatásával hozzá kívánok járulni a tizesekről alkotható irodalombeli kép árnyalásához. Munkámat a vizsgált tizesek *saját irataira*, mint a történeti kutatásban újnak számító forrásokra alapozom. Az írott adatokat időnként néprajzi gyűjtésből származó ismeretekkel értelmezem, magyarázom. Ezúton is hangsúlyozom, hogy nem a tizesek források nélküli, kődbevesző régmúltjával, hanem XVII–XX. századi *működésük* rendjével, sajátosságaival foglalkozom.

⁵⁴ TARISZNYÁS Márton 1982. 209–210.

⁵⁵ GARDA Dezső 1991. 190.

⁵⁶ DUKA János 1978.

IV.

A TIZESEK KUTATÁSA ÉS A TIZESEK IRÁSBELISÉGE CSÍKSZENTGYÖRGYÖN ÉS CSÍKBÁNKFALVÁN

KUTATÓI VISSZATEKINTÉS

A legutóbbi ezredforduló éveiben, amikor a Csíkszentgyörgy község közigazgatási kötelékébe tartozó Csinód és Egerszék területén, az Úz-völgyi hegyi tanyákat kutattam,⁵⁷ a havasokba tartva, vagy a havasokból érkezve gyakran megfordultam Csíkszentgyörgyön, és viszonylag sokat kutattam a Csíkszentgyörgyi római katolikus plébánia irattárában. Kutatásaimnak abban az időszakában a fölöttébb szerény mennyiségben feltűnő Úz-völgyi adatok mellett elsősorban a Szentgyörgy és Bánkfalva falvakat évszázadokon át egybefogó csíkszentgyörgyi *megye* működésének dokumentumai érdekeltek. Nagy igyekezettel tanulmányoztam a *megyeszéke* nehezen olvasható ítéleteit, végzéseit, a *megyebírói* számadásokat, a *megyés templom* körül sorjázó közelebbi és távolabbi kápolnák iratait. Fehér Lajostól, a csíkszentgyörgyi származású, akkortájt gyulafehérvári pap-tanártól egy csendes gyulafehérvári esti beszélgetés során véletlenül megtudtam, hogy szűkebb pátriája, Jenőfalva tizes magáénak tartja a Pósa hegy tetején álló Nagyboldogasszony kápolnát. Hamarosan kiderült, hogy a többi kápolna is kötődik valamelyik tizeshez. Ez a körülmény fokozta érdeklődésemet a tizesek iránt. Nyilvánvalóvá vált, hogy a csíkszentgyörgyi *megye* szakrális helyeinek vizsgálata elválaszthatatlan a tizesek alapos kutatásától. Természetesen néprajzi kutatásra készültem, mivel biztosnak látszott, hogy az egyházi iratokban csak néhány szórvány adatcska kerül elő a tizesekről.

2004 nyarán jelentős fordulat következett be csíkszentgyörgyi kutatásaim menetében és módszerében.

2004. július 14-én Székelyudvarhelyről rövid időre felkerestem Csíkszentgyörgyöt, leginkább azért, hogy az *Úz-völgyi magyarok* című frissen megjelent könyvből adományozzak néhány példányt. Ebéd közben kutatásaimról társalogva Pálfi János plébános megemlítette, hogy egy-két évvel azelőtt egy háromtizesi híve régi írásokról beszélt neki, amelyek talán valahol egy háromtizesi gazdánál található, és amelyek a régi Háromtizes életét villantják fel. Élénk érdeklődésemre megígérte, hogy utána jár a dolognak.

Néhány hét múlva megérkezett Kecskemétre a hír, hogy Kisboldogasszony napján, ha az egerszéki búcsúba igyekezve Csíkszentgyörgyön járok, megtekinthetem a háromtizesi iratokat. Nem bírtam szeptember nyolcadikáig várni. Az ünnep vigíliáján, szeptember 7-én Csíkszeredából néhány órára kimentem Csíkszentgyörgyre. Érkezésem hírére Czikó Gergely iskolaigazgató, törzsökös háromtizesi lakos elhozta a plébániára az összegyűjtött, megtalált iratok egy részét. Néhány száz régi papírra számíthattam. Ugyancsak meglepődtem, amikor a súlyos terhet cipelő

⁵⁷ Vö.: BÁRTH János 2004.

direktor protokollumkönyvek sorozatát ejtette a plébánia nagyebédlőjének asztalára. „Úgy szag után” kihúztam az egyik kötetet a többi közül. Kinyitottam és megláttam benne „*Nemes Szent György falva felső három Tizessének*” 1795. évi constitutióját. Szinte szédültem attól a tudattól, hogy rátaláltam egy új forrástípusra, a tizesjegyzőkönyvre, amelyet ismereteim szerint még nem használtak az erdélyi történetírásban. Arra gondoltam, Imreh István a székely közösség kutatója értené igazán örömet, ha élne. Ő azonban nem érthette meg, hogy a faluközösséget alkotó, tizesnek nevezett entitások, alegységek hajdani írásbeliségére fény derüljön.

2004. szeptember hetedik és 2006. ősze között többször, viszonylag sok időt töltöttem Csíkszentgyörgyön. Ott tartózkodásaim alatt a többi tizes-irat megtalálását, feltárását, lemásolását tekintetem fő feladatommá. A tizesek iratainak nyomozásában, az iratokat őrző személyek aggodalmainak eloszlatásában múlhatatlan érdemű szerepe volt Pálfi János plébánosnak.

2005 tavaszán sikerült megtalálnom Háromtizes szálas iratait a tizes ládájával együtt. Nyár elején kezembe kerültek Altizes irati, köztük az 1700-ban keletkezett constitúció. Nem sokkal később egy régi néprajzi jegyzetem odavetett sora alapján Pálfi János plébános kitaró buzgólkodása révén lapozgathattam Körösményfalva tizesének értékes protokollumait, amelyekben két helyen is fölfedezhettem a jeles tizes 1619. évi constitutióját. Ez a törvény szédítő messzeségekre, a székelyföldi rendszeres magyar írásbeliség első félévszázadába röpítette vissza a tizes-írási kezdetét, és lehetőséget kínált arra, hogy csaknem 400 esztendőn át kövessem egy csíkszentgyörgyi tizes sorsát. Ezek után következett Jenőfalva tizes, majd Martonos és Simószege tizesek kevésbé gazdag iratanyagának feltárása.

Kotormány és Ittkétfalva iratait a kitaró keresés ellenére sem sikerült megtalálnom. Kotormány dokumentumai minden jel szerint megsemmisültek. Valószínűleg hasonló sors jutott 1950 táján Ittkétfalva iratainak is, illetve az ittkétfalvi tizedokumentumok osztályharcot túlélt maradéka az 1970-es években más vidékre került, ahol sorsa követhetlenné vált.

A nyolc csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizesből tehát hat tizes története a saját iratainak, jegyzőkönyveinek keresetével követhető. Két tizes múltja nem dokumentálható, csak a többi hat tizes és a „megye” irataiban előforduló néhány utalás, illetve a népi emlékezet villantja fel sorsuk egy-egy állomását, sajátosságát.

A tizesek régi jegyzőkönyvei, iratai magánházak portáin: ritkábban szobákban, gyakrabban kamrákban, padláson, műhelyben, csűrben, nemegyszer méltatlan helyen kerültek elő. Legtöbbször az a család őrizte őket, amelyikből 1948–1949 táján kikerült az utolsó tizesbíró. A megtalált iratokat átmenetileg a plébániára szállítottam. Tanulmányozás után az elvárásoknak megfelelően mindig gondosan visszavittem ahhoz a házhoz, ahonnan elhoztam. A veszélyeztetett dokumentumokat igyekeztem dobozokba, borítókba rakni. Legtöbbször felhívtam az őrző család figyelmét a jegyzőkönyvek és iratok fontosságára. Próbáltam elérni, hogy a sérülékeny régi papírok a korábbinál jobb körülmények közé kerüljenek.

A tanulmányozás során a csíkszentgyörgyi plébánia épületében valamennyi kölcsönvett dokumentumot átlapoztam, átválogattam. Első lépésként mindig eltávolítottam és visszaraktam a zsák, a táska, a nejlonszatyor fenekére az ocsút, a nyugtatómb-csonk-jellegű használhatatlan papírt. A szálas iratokat időrendbe raktam. Év-

századonként, félévszázadonként csoportosítottam. A jegyzőkönyveket, számadás-könyveket kéfével megtisztítottam a bogaraktól, portól. Oldalaikat pagináltam, vagyis felső sarkukba ceruzával oldalszámot írtam.

A dokumentumok válogatása, rendszerzése, előkészítése után következett a fénymásolás. Ehhez olyan gépre volt szükség, amelyik tudott nagyítani, kicsinyíteni, és folyamatosan hosszú ideig bírta a strapát. Kezdetben, 2004 őszén, 2005 elején azt a módszert választottam, hogy az iratokat messzire elvittem Csíkszentgyörgyről a másolás idejére. 2005 tavaszától, szervezéseim eredményeként már állt egy kiváló fénymásológép a csíkszentgyörgyi plébánia irodájában, amelyen leginkább 70-80 %-os kicsinyítéssel egységesen A/4-es méretben készültek a másolatok. A fénymásolás nagy figyelmet és hosszú kitartást követelő munkáját a Szegedi Tudományegyetem terepgyakorlat címén velem tartózkodó néprajz szakos hallgatói felváltva végezték.⁵⁸ Igyekvő segítségüket ezúton is köszönöm.

A kész másolatokat borítókba, irattartókba, szalagos irományfedelekkbe, dobozokba rendeztem. A különböző nagyságú másolati egységeket az eredeti iratokra utaló feliratokkal láttam el. Következésképp, adatolva, rendszerezve, áttekinthetően csomagolva kerültek Kecskemétre.

2004 szeptembere és 2006 októbere között csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizesjegyzőkönyvekről, tizesiratokról helyszíni adatfeltáró, adatgyűjtő tevékenységem eredményeként 7625 oldalnyi fénymásolat készült el. Ehhez társult még 2007 júliusában 145 oldalnyi martonosi tizesirat fénymásolata. Ezzel megszületett a széky tizesek kezelésében lévő archívumának alapja.

A LEMÁSOLT TIZESDOKUMENTUMOK LAJSTROMA

A 2007 júliusáig feltárt és lemásolt 7770 oldalnyi tizesdokumentum tizesek és iratfajták tekintetében a következőképpen oszlik meg:

Iratfajták tizesenként	Felvételek száma
Háromtizes. jkv. (1833–1853)	134
Háromtizes. jkv. (1856–1886)	360
Háromtizes. jkv. (1885–1908)	596
Háromtizes. jkv. (1909–1934)	400
Háromtizes. jkv. (1935–2004)	476
Háromtizes. Cons. és számadások (1795–1906)	128
Háromtizes. iratok. XIX. sz. I. fele (1824–1849)	66
Háromtizes. iratok. XIX. sz. II. fele. (1850–1896)	119
Háromtizes. iratok. XX. sz. (1902–1979)	196
Háromtizes. szabályzat. (1905)	40

⁵⁸ A fénymásolásban részt vett: Bajáki Bernadett, Jung Orsolya, Gyöngyössy Orsolya, Kresák Eszter, Tar Ágnes, Hugyecz Krisztina, Volák Szilvia, Bite Zsolt, Nagy István, Márton Gábor, Kerekes Ibolya, Walter Annamária, Gál Réka, Kodács Emese Csengele, Kiss Szandra, Gyarmati Sándor.

Jenőfalva tizes. jkv. (1860–1882)	253
Jenőfalva tizes. jkv. (1883–1903)	458
Jenőfalva tizes. jkv. (1903–1927)	342
Jenőfalva tizes. jkv. (1929–1941)	146
Jenőfalva tizes. Jkv. (1943–1949)	121
Jenőfalva tizes. számadások (1876–1935)	245
Jenőfalva tizes. számadások (1936–1948)	64
Jenőfalva tizes. iratok. XX. sz. (1925–1991)	33
Körösmény tizes. jkv. (1780–1864), (1619)	85
Körösmény tizes. jkv. (1864–1890)	408
Körösmény tizes. jkv. (1891–1905)	228
Körösmény tizes. jkv. (1905–1935)	371
Körösmény tizes. jkv. (1936–1948)	212
Körösmény tizes. számadások (1842–1863), (1619–1840)	122
Körösmény tizes. számadások (1864–1939)	362
Körösmény tizes. iratok. XIX. sz. (1849–1893)	31
Körösmény tizes. iratok. XX. sz. (1900–1994)	100
Martonos tizes. cons., számadások, jkv. (1820–1887)	128
Martonos tizes. jkv. (1919–1955)	200
Martonos tizes. iratok. XIX. sz. (1833–1899)	71
Martonos tizes. iratok. XX. sz. (1900–1949)	74
Simószege tizes. jkv. (1879–1908)	450
Simószege tizes. jkv. (1908–1934)	267
Altizes. jkv. (1904–1934)	203
Altizes. jkv. (1936–1977)	105
Altizes. iratok (1700–1845), Feud.	49
Altizes. iratok (XIX–XX. sz.), (1863–1959)	72
Altizes. szabályzat. (1910)	35

A TIZESEKET ÉRINTŐ MÁR ADATFELTÁRÁSOK

Levéltári és családi iratok vallatása

2002 és 2006 között több alkalommal viszonylag hosszú ideig kutattam Gyulafehérváron az Érseki Levéltárban, ahonnan több ezer oldal fénymásolatot szállítottam haza Kecskemétre.⁵⁹ Az ősi püspöki székvárosban Erdély egész területére vonatkozóan a falusi, mezővárosi egyházszervezetek, elsősorban a „megyék” életét,

⁵⁹ Ezúton köszönöm Csala Rita érseki levéltáros kutatásban és fénymásolásban nyújtott segítségét.

működését tanulmányoztam, de mindig különösen éber szemmel figyeltem néhány székelyföldi falura, így Csíkszentgyörgyre is. A székely „megyék” pereiben, belső vitáiban időnként a tizesekről is szó esett.

A csíkszeredai állami levéltárban nem kényeztetett el túlzottan a szerencse a csíkszentgyörgyi adatokat illetően. Eredményesebben kutathattam Hargita Megye Dokumentációs Könyvtárában.⁶⁰

A csíkszeredai Csíki Székely Múzeum ún. régi könyv gyűjteményében kiváló csíkszentgyörgyi és bánkfalvi kéziratok kutatására nyílt lehetőségem 2006-ban.⁶¹ Ottani „leleteimet”, többek között Csíkszentgyörgy „megyéjének” XIX. századi vastag jegyzőkönyv-kötetét, amelyben tizes-adatok is lapulnak, digitális kamerával rögzítettem.

Pálfi János plébános jóvoltából 1999 óta rendszeresen kutathattam a csíkszentgyörgyi plébánia sok vihart látott, sok veszteséget szenvedett, de még mindig figyelemre méltó méretű irattárában. Közben a rendezetlen iratokat igyekeztem rendezni. Például a „Plébániai és főesperesi iratok” címmel megjelölhető fondot évek szerint csoportosítottam és Kecskemétről hozott levéltári dobozokba raktam. A plébánia régi iratairól, többek között a „megyeszéki” jegyzőkönyvekről, az egyház-tanácsi jegyzőkönyvekről, a „megyebírói,” „kápolnabírói” számadáskönyvekről több ezer oldal fénymásolatot készítettem. A lemásolt plébániai dokumentumokban elszórtan a tizesekre is fellelhető adatok.

Csíkszentgyörgyi és bánkfalvi munkálkodásom során elsősorban Ujváryné Kerékgyártó Adrienn menasági perefernum leveleket elemző munkája és ifjabb Kós Károly rövid csíkszentgyörgyi tudósítása irányította figyelmemet a családi levelestárak írott dokumentumainak keresésére, gyűjtésére, fénymásolására.⁶² A sokat emlegetett régi családi levelesládák már nem kerültek elő, állítólag jó áron felvásárolták őket a régiségekkel üzletelő nepperek, de leveles nejlonzacsok igen. Perefernum levelek, hagyatéki leltárak, testamentumok, osztozkodási egyezségek, adásvételi szerződések jutottak átmenetileg a birtokomba, amelyekről fénymásolatokat készítettem, megvetvén ezzel a csíkszentgyörgyi-bánkfalvi életmódkutatás forráskataszterének alapjait. Természetesen a családi levelestárak régi iratiban is van példa a tizesek szereplésére.

Néprajzi terepkutatás

1999 és 2007 között igyekeztem minél több csíkszentgyörgyi és bánkfalvi lakossal megismerkedni, elbeszélgetni. Ott tartózkodásaim idején részt vettem a legkülönbözőbb egyházi szertartásokon, családi és társadalmi eseményeken. Minden lehetséges alkalommal fényképeztem, videóztam, hangfelvételes és írott, jegyzetelt interjúkat készítettem. Különösen a „megye” és a tizesek működése, a kápolnák szerepe, általában a két falu vallási és társadalomnéprajzi hagyományvilága érdekelt.

⁶⁰ Ezúton köszönöm Kelemen Katalin könyvtáros többszöri szíves segítségét.

⁶¹ Ezúton köszönöm Muckenaupt Erzsébet muzeológus segítségét.

⁶² V. KERÉKGYÁRTÓ Adrien 1989., – KÓS Károly 1981.

A fent említett családi levelestárak tanulmányozása során különös gondot fordítottam a családok által őrzött régi fényképek megtalálására, szkennelésére, adatlására.

Megbízásomból, felkérésemre, szegedi néprajz szakos egyetemi hallgatók aktív közreműködésével Stassisin Izolda kolozsvári építészmérnök felmérte Csíkszentgyörgy és Bánkfalva összes kápolnáját és néhány általam kijelölt régi lakóházát. 2007 elejére valamennyi felmért épület számítógépes rajza elkészült.

2005-ben felkerestem, számba vettem a hosszan elnyúló, lakott település összes közterületi keresztjét. Tanítványom, Jung Orsolya buzgólkodása révén méretarányos rajz készült valamennyi keresztől, különös tekintettel a tizeskeresztekre. Lerajzoltattam néhány jellemző temetői kő sírkeresztet és utcai székelykaput is.

Kartográfiai törekvések

Már csíkszentgyörgyi kutatásaim elején nyilvánvalóvá vált számomra, hogy ha bizonyos jelenségek térbeli rendjét ábrázolni akarom, részletes, kiváló belterületi térképre és patakokat, hegyeket, művelési ágakat feltüntető külterületi térképre van szükségem. A belterületen ábrázolásra vártak a nemzetségi rend szerint települt családok házcsoportjai, a családnévvel jelzett utcaserű házfűzerek, a tizesek, a kápolnák, a temetők, a közterületi kereszték, a kútközösségek kútjai, a kútközösségeket felváltó vízvezeték-közösségek, az esztenatársaságok, a hidak, a hajdani malmok és hasonlók. A hatalmas külterületen ábrázolni kellett a hajdani községhatárokat, az 1949 előtti közbirtokossági területeket, a tizesek erdeit, a tizesek legelőit, a patakokat, a vízválasztókat, a messzire elkanyargó szekérutakat, a tizesek esztenáinak helyeit és hasonlókat.

Néhány feltárási kísérlet után nyilvánvalóvá vált, hogy a célnak megfelelő belterületi térkép Csíkszentgyörgyről és Bánkfalváról nem áll a kutató rendelkezésére. A gyenge fénymásolatokban fellelhető 1873. évi térkép a két falu egészének ábrázolására, hiányai, szakadásai miatt alkalmatlan. A XX. század végi településfejlesztési térképek pedig házszám nélküli illusztrációk. Egy ideig abban reménykedtem, hogy a XXI. század eleji gázvezetési rajzok felhasználásával valósítom meg a házszámok alaptérképét. Sok munka után azonban kiderült, hogy a várt eredmény elmarad. Ekkor jobb híján hazavittem Kecskemétre az 1975 táján készített román nyelvű belterületi térképfelvétel ezerszer átfirkált, nehezen értelmezhető, hiányos, itt-ott tintával házszámozott, de sokféle fölösleges számadatot is tartalmazó lapjainak gyenge fénymásolatait. Janszó Mariann múzeumi grafikus csodát művelt. A fénymásolt lapocskákról kihámozta a patakokat, az utakat, a telekvonalakat, az épületeket és a fellelhető házszámokat. A megrajzolt darabkákat összeillesztette, és egy több méteres csíkszentgyörgyi-bánkfalvi alaptérképét alkotott, amelyről azonban még sok házszám hiányzott. Ezeket az adatokat terepmunkáim során igyekeztem pótolni. A hiányzó házszámok megállapításában és bizonyos vonalak helyesbítésében Fejér Sándor csíkszentgyörgyi alpolgármester volt segítségemre. Többszöri pótlás, helyesbítés, átrajzolás eredményeként másfél éves munkával megszületett Csíkszentgyörgy és Bánkfalva egybefüggő házszámok alaptérképe, amelynek néhány példányát csíkszentgyörgyi hivataloknak, intézményeknek, vezetőknek ado-

mányoztam, hogy gyakorlati célokat is szolgáljon. Ugyanez a térkép további kutatásaim és ábratervezéseim során, eredeti elképzeléseimnek megfelelően, pótolhatatlan eszköznek bizonyult.

Viszonylag sok utánajárást igényelt a tizeshatárok felrajzolása a fentebb bemutatott térkép házszaños és házszaónélküli változatára. A csíkszentgyörgyi és a bánkfalvi vezetöemberek, törzsökös hagyománytartó gazdák általában számontartják, hogy falusfeleik melyik tizesben laknak, egyik tizes hol ér véget és hol kezdödik a másik. Néha azonban egy-egy ház hovatartozásán kiválóan és tartósan el tudnak vitatkozni. Általában elmondható, hogy a saját tizesük kiterjedését a legtöbben ismerik, de a távoli tizesek határaitól nem mindig pontos az értesülésük. Ráadásul vannak hagyományosan számontartott kiterjedésű, jól elhatárolható tizesek, ilyen például a Háromtizes, amelyik a helyi szóhasználat szerint Menaságújfalú szélétől a *Rövid Jakab házáig* tart. Van azonban olyan tizes is, amelyiknek a határa fölöttébb cikk-cakkos. Ilyen falurész a bánkfalvi Altizes, amely Martonos és Simószege felől csak a helyi viszonyok alapos ismerete birtokában határolható el. Sok egyeztetés, néprajzi terepmunka árán 2006 végére született meg Kecskeméten, a múzeum grafikai és számítógépes műhelyében Csíkszentgyörgy és Bánkfalva színezett tizes térképe, amelyen a jelzett tizeshatárok talán megfelelnek a valóságos tizeshatároknak. (VIII. tábla, 1–2. melléklet)

A romániai értelemben vett Csíkszentgyörgy község, amely Csíkszentgyörgy, Bánkfalva és Menaság falvak hajdani határát foglalja magába és hatalmas havasi területekre terjed ki, egy gyenge fénymásolatokból összeragasztott, román nyelvű, 1970 táján készített határtérképet mondhatott magáénak a XX–XXI. század fordulóján. A fekete-fehér térképet vonalak ezrei és számok tömkelege hálózta be. A patakokra, utakra, művelési ágakra román betűjelek és számok utaltak. A sokszoros fénymásolás gyarlósága miatt nehezen követhető vonalak, betűjelek és számok tengeréből először pataktérképet kívántam készíteni, amely mindhárom falu történelmi határa, vagyis az egész mai „községre” kiterjed. A pataktérkép szükségességét többek között az is indokolta, hogy a havasi határral rendelkező székely falvak népe, más hegyi népekhez hasonlóan, patakok szerint tud igazán tájékozódni a saját határában. A völgyek és bennük a patakok a hegyvidéki táj legfontosabb tájékozódási vonalai. A fénymásolt térképlapok rosszul látható vonalainak sokaságából hosszú, kitarató munkával végül is Kecskeméten sikerült meghúzni, kiemelni a patakok vonalait, amelyeket Csíkszentgyörgyön, jórészt néprajzi módszerekkel, esetenként pedig terepbejárással ellenőriztem. A pataknevek meghatározása azonban a vártnál bonyolultabb, hosszadalmasabb feladatnak bizonyult. Csíkszentgyörgyi, bánkfalvi, menasági informátoraim gyakran kerültek egymással ellentmondásba. Különösen sok baj volt azokkal a havasi, tehát távol fekvő, nem mindenki által ismert kicsi patakokkal, amelyek tulajdonképpen csak esős időben tekinthetők patakoknak, máskor jobbára a száraz folyáshelyük árulkodik időszakos létezésükről. A pataknevek összegyűjtése során hasznos információkat adott Tekse Sándor erdőőr, Koronka Árpád közbirtokossági vezető, Fülöp Imre menasági *megyebíró*. A patakok neveinek feltárásában, azonosításában különös buzgalommal segítette munkámat Kézdi József közbirtokossági elnök. Több hónapi kitarató rajzolgatás, levelezés, telefonálás, helyszíni néprajzi gyűjtés, terepbejárás eredményeként 2007 elején megszületett az el-

képzelt pataktérkép, ami önmagában is dekoratív és hasznos alkotás, de természetesen további ábrázolások alapjává is vált. E tanulmányomban csak egy kis szögletét közlöm. Teljes terjedelmében később, más írásomban adom közre. (28. ábra)

A három történelmi falu: Szentgyörgy, Bánkfalva, Menaság határának térképen történő elválasztásában, kijelölésében Fejér Sándor alpolgármester segítségével jutottam előre. Különösen sok figyelmet követelt Szentgyörgy és Bánkfalva bizonyos határrészeinek elkülönítése, mivel azok szokatlan módon keveredtek egymással. (II. tábla)

A tizesbirtokok és a „nagy” közbirtokossági erdők, legelők határbeli elhelyezkedésének ábrázolásához felhasználhattam községközi és közbirtokossági praktikus előmunkálatokat, kimutatásokat. Ezeket tereptapasztalatok és néprajzi interjúk segítségével, elsősorban régi és új közbirtokossági vezetők véleményének kikérésével korrigáltam. A tizesbirtokok helyének meghatározásában támaszkodhattam a tizesjegyzőkönyvekben gyakran szereplő földrajzi nevekre, amelyeket összevettem saját terepen készített jegyzeteimmel és XX. századi helynévgyűjtésekkel.⁶³

A TIZESEK ÍRÁSBELISÉGÉNEK JELLEMZŐI

Az írott tizedokumentumok fajtái

A fénymásolt 7770 oldalnyi csíkszentgyörgyi és bánkfalvi tizedokumentum sokféle irat képét tartalmazza. A gyűjteményben előfordul néhány egyedi, különleges iratfajta, a dokumentumok többsége azonban a következő típusokba sorolható:

1. Protokollumkönyv vegyes feljegyzések és rendszeres tizesjegyzőkönyvek számára (1780-tól 2004-ig)
2. Protokollumkönyv konstitúciók és tizesbírói/főerdőbírói számadások számára (1796-tól 1948-ig)
3. Szálas irat, „tizeslevél” (1700-tól 1994-ig)

Protokollumkönyv vegyes feljegyzések és rendszeres tizesjegyzőkönyvek számára

Körösményfalva tizesből 1780-tól 1948-ig, Háromtizesből 1833-tól 2004-ig, Jenőfalva tizesből 1860-tól 1949-ig megszakítatlan, teljes sorozat került elő ebből a dokumentumfajtaból. Altizesből a XX. század, Martonosból és Simószegéből a XIX–XX. század egy része dokumentálható tizesjegyzőkönyvek segítségével. A tizesgyűlések rendszeres jegyzőkönyvi megőrkítése a XIX. század közepén vált általánossá. Előzőleg az ülések, gyűlések határozatainak írásbeli rögzítésében rapszodikusság, esetlegesség tapasztalható.

Előfordult, hogy a határozatok protokollumába bemásoltak régebbi tizestörvényt, konstitúciót, deklarálván, hogy a tizes ennek szellemében dönt és ítélkezik. Így őrződött meg Körösmény tizes 1619. évi konstitúciójának egyik változata.

⁶³ CSOMORTÁNI Magdolna 1985., – SZÁSZ Domokos 1946., – FEJÉR Tünde 1998.

A következőkben néhány példával érzékeltetem, hogy milyen témájú határozatok kaptak helyet a vegyes feljegyzések és a rendszeres tizesjegyzőkönyvek protokollumaiban:

- A tizes tilalmas erdeinek körülhatárolása, kijelölése
- A tizes tilalmasainak védelmére tett intézkedések
- A tizes tilalmasainak rendszeres őrzése
- A tizes tilalmasában kárt okozók (foglalók és fatolvajok) büntetése
- Faosztás a tizes tilalmasából a jogosultaknak
- Faárverezés a tizes tilalmasából
- Tizeskaszálók évenkénti felosztása
- Tizeskaszálók árverezése
- Legeltetési rend a tizes birtokain
- Tizespásztorok fogadása, tevékenysége, ellenőrzése
- Téli sertéstartás, makkoltatás
- Bikavétel, bikaeladás, bikatartás, kantartás
- Birtokvételek, birtokeladások, birtokserék
- Községi, hatósági elvárások teljesítése (postavivő, fuvarozó, polgár, mezőőr, határbíró biztosítása)
- Községi, egyházi közmunkák szervezése
- A tizes útjainak, utcáinak, hídjainak, árkainak javítása közmunkával
- A tizes területén lévő „vetéskertek”, „mezőkapuk” tartása, felügyelete, gondozása
- A tizes tisztségviselőinek választása
- A „tilalmasba bébíró” új tizestagok felvétele
- Tizestagok kizárása a tilalmas használatának jogából
- A tizes anyagi terhei (adófizetés, pereskedés, hivatali packázás) teljesítésének módozatai, teendői
- A tizes kápolnájának gondozása, javítása
- A tizes iskolájának építése, javítása, fűtése
- A tizes temetőjének gondozása
- A tizes temetőjében a temetkezés rendjének, feltételeinek meghatározása
- Tizeskeresztfák állítása, javítása
- Tizesharangozó fogadása, fizetése
- A tizes tanítójának bérezése
- Tizeskultúrház építése
- Más tizesekkel folytatott együttműködés, pereskedés

A tizesbirtokok elvétele, 1949 után nem tartottak rendszeresen tizesgyűléseket, következésképp a jegyzőkönyveket sem vezették folyamatosan. Időnként azonban 1949 és 2004 között is feljegyeztek néhány határozatot, elsősorban olyan döntéseket, amelyek a tizes kápolnájával, temetőjével voltak kapcsolatosak.

Portokollumkönyv konstitúciók és főerdőbírói számadások számára

E dokumentumfajta legjobb példái Háromtizesből, Körösmény tizesből és Martonos tizesből kerültek elő. Mindhárom tizes szerette a régi és kevésbé régi

tizestörvényeket, valamint a táblázatos főerdőbírói számadásokat egymás közelébe, egy kötetbe írva őrizni. Körösmény tizes 1842–1863. évi számadáskönyvébe bemásolták más, fiatalabb tizestörvényekkel együtt az 1619. évi konstitúciót is. Háromtizes 1795–1906. évi számadáskönyve a fölöttébb fontos 1795. évi konstitúció szövegével kezdődik. Martonos tizes 1820–1887. évi számadáskönyvét ugyancsak a fontos 1820. évi konstitúció és néhány más határozat bemásolásával nyitották meg az 1830-as évek közepén. Körösmény tizesnek olyan számadáskönyve is megmaradt az 1864–1939 közti időből, amelybe csak táblázatos főerdőbírói számadások kerültek. Hasonló számadáskönyvekkel rendelkezik Jenőfalva tizes az 1876 és 1948 közötti háromnegyed évszázadból.

A táblázatos főerdőbírói számadások általában két részre tagolódnak. Először a bevételek, utána a kiadások sorjáznak tételről tételre. A bevételi források és a kiadási okok bejegyzése sok ténybeli és terminológiai adatot tartalmaz a tizesek életéből.

Szálas irat, „tizeslevél”

A XIX. századi főerdőbíró-változások alkalmával, amikor a leköszönő főerdőbíró átadta a tizes ingóságait a hivatalba lépő új főerdőbírónak, a protokollumkönyvek társaságában rendszeresen megemlékeztek a tizes leveleiről, amelyek csomókba kötve pihentek a tizes ládájában. Volt, ahol 16, volt, ahol 60 darab régi „tizeslevél” tartozott a tizes őrzendő ingóságai közé.

Szerencsére, az átadási jegyzőkönyvekben szerepeltetett „tizeslevelek” egy része megérte a XXI. századot, és legtöbbször kiegészült XX. századi szülő iratokkal.

A legtöbb és legértékesebb XVIII–XIX. századi „tizeslevél” Altizesben került elő, de sok fontos információt hordoznak Háromtizes XIX. századi iratai is.

A XVIII–XIX. századi „tizeslevelek” tartalmukat tekintve sokfélék: leginkább konstitúciók, egyezségek, kontraktusok, adás-vételi megállapodások, kapott vagy felsőbb hatóságoknak írt levelek.

A XX. századi szálas tizesiratok között akadnak kötetbe be nem másolt tizesgyűlési jegyzőkönyvek, főerdőbírói számadások, *bikatrágya* jegyzékek, pásztorfogadási szerződések, harangozó-fogadási szerződések és különböző levelek.

Különleges iratfajta a tizesek közbirtokossággá alakulása idején, a XX. század elején keletkezett, zöld fedelű, nyomdában előrenyomatott, majd kézírással helyenként kitöltött alapszabály-jellegű füzet, a *Szabályzat*, amelynek altizesi és háromtizesi példánya került be a tizes-archívumba.

A tizesjegyzők íráskészsége

A tizesek iratait, a protokollumbeli feljegyzéseket és a szülő iratokat egyaránt a tizesek jegyzői vagy azok helyettesei vetették papírra. A tizesjegyzők, néhány esetet leszámítva, nem voltak hivatásos mesterei az írásnak. Némely esetben éppen hogy csak tudtak írni. Ezért a jegyzőkönyvekben fölöttébb sok a csúnya, alig kibetűzhető, rosszul fogalmazott, pontatlan írás. Rengeteg a szótévesztés, szóismétlés, betűkihagyás. A jegyzők helyesírása is legtöbbször rosszabb volt koruk hivatalnokainak helyesírásánál.

Föltűnően pontatlanok a régi konstitúciók lemásolt szövegei. Mintha a jegyzők kezét a régi tizestörvények, tizezshatározatok másolásakor a nagy ünnepélyesség és meghatottság görcsbe rántotta volna. Ez különösen akkor érzékelhető, ha a régi konstitúciónak két másolata, vagy egy határozatnak eredetije és protokollumbeli másolata is fennmaradt. A két szöveg helyenként köszönő viszonyban sincs egymással, annak ellenére, hogy a másolat záradékában jeles férfiak tanúsítják, hogy a szöveget végigolvasták és a másolat az eredetivel betűre megegyezik. Az efféle záradék aláírása bizonyára jeles alkalom volt a tizes pénzből vett pálinkák iszogatására, ezért gyakorlati jelentőségét, megbízhatóságát, értékét az *áldomás* tényével hozhatjuk összefüggésbe.

A tizesjegyzőkönyvek hasonlítanak a falujegyzőkönyvekhez abban, hogy a nagy történelmi sorsfordulók ritkán szerepelnek bennük. 1848–1849 forradalma és szabadságharca jeltelenül suhant el a csíkszentgyörgyi tizesek fölött. Az 1918–1920. évi impériumváltozást, a román uralom beköszöntét csak abból érzékeljük, hogy az árveréseken és a pásztorfogadási szerződések fogalmazásakor egyik nap még koronában, másik nap már lejben számoltak. 1949-ben a tizesvagyonok elvételekor és a tizesek hagyományos gazdasági tevékenységének megszüntetésekor egyetlen tizes sem örökölte meg jegyzőkönyvében a sorsdöntő változások tényét. Helyette a bikatartás gondja, vagy valami más épületes téma jelentette az 1940-es évek utolsó jegyzőkönyvi bejegyzését.

V.

CSÍKSZENTGYÖRGY ÉS CSÍKBÁNKFALVA TIZESEI TÉRBE ÉS IDŐBE

TÉNYLEGES TIZESEK A TÉRBE

Elváló tizesek a szomszédságban

A falvakat, mezővárosokat alkotó tizesek, mint az önkormányzatiság különböző mértékével rendelkező településrészek, morfológiai szempontból kétféle képet mutattak az újkori évszázadokban. Némely helyeken összefüggő, egységes település könnyen vagy nehezen elhatárolható részeiként érintkeztek egymással. Máshol kis falvacskák gyanánt elkülönültek egymástól. Bizonyos csoportjuk alkotta a széttagolt, de egységes komunitásként értelmezhető falut.

Az elkülönülő tizesek legjellemzőbb, leglátványosabb példái Csíkszentgyörgy szomszédságában, Csíkszentléleken és Csíkmindszenten találhatóak. Csíkszentlélek tizesei: *Fitód tizes*, *Templom tizes*, *Alszeg tizes*, *Szentléleki Boroszló tizes*, hegyekkel, szántóföldekkel, rétekkel elválasztott apró falucskák benyomását keltik. Csak a legszélső tizes, a szentlélekinék mondott Boroszló tizes érintkezik más tizessel, a Mindszenthez tartozó Boroszlóval, vagy másképpen a Ladók tizesével. Szentlélek tizesei egymáshoz közel fekvő, de egymással nem érintkező kis falvak képét mutatják az 1769–1773 között készült első katonai felmérésen. A később készült katonai térképek hasonló településrendet tükröznek.⁶⁴ A szomszédos Mindszent tizeleinek nagy többsége a Mindszent patak völgyében haladó, ívesen hajló településsorba rendeződött. A sor a *Ladók tize* néven is emlegetett mindszeri Boroszlóval kezdődik. Folytatódik az *Ambrusok tizes*ével, a *Nagy tizes*sel, a *Józsa tizes*sel, a *Templom tizes*sel. Befejeződik a *Sillók tizes*ével. A többi tizestől távol, magasabb térszinten helyezkedik el *Hosszúaszó tizes*. Az első katonai fölvétel lapjai és a XIX. század katonai térképei egyaránt egymástól elváló apró falvacskáknak ábrázolják a mindszeri tizeseket.⁶⁵ (2. ábra)

Annak ellenére, hogy Menaság középső három tize: *Alszeg*, *Középszeg*, *Fel-szeg* egységes települési tömböt alkotott a jeles középkori műemléktemplom körül, Menaságnak az újkori századokban volt két elváló tize is: a havasok szélére felhúzó *Pottyond* és a csíkszentgyörgyi Háromtizessel összeépült *Menaságújfalu*. Utóbbi a XIX. század eleje óta templommal és temetővel is rendelkezett.

⁶⁴ HIT. Az I. (1769–1773), a II. (1869–1874) és a III. (1872–1884) katonai felvétel Csíkszentléleket ábrázoló lapjai.

⁶⁵ HIT. Az I. (1769–1773), a II. (1869–1874) és a III. (1872–1884) katonai felvétel Csíkmindszentet ábrázoló lapjai

Némely falvakban a korábbi elváló tizesek között a XIX–XX. századi építkezések következtében egyre csökkent a távolság. Előfordult, hogy hegyekkel, szántóföldekkel, rétekkel tagolt falurészek egységes települési tömbbé formálódtak.

Ha rátekintünk a XVIII. századi és a XIX. századi katonai térképekre, láthatjuk, hogy Csíkszentkirály két tize: *Poklondfalva* és *Kencseszeg* erősen elkülönült a falu többi részétől és egymástól is. A XX. század végére, bizonyára a rajtuk áthaladó országútnak köszönhetően, a két elkülönülő tizes összeépült, de a falu legnagyobb tömbjétől megtartotta elkülönülését.

Csíkszentimre falvacskákra emlékeztető elváló tizesei is közelebb kerültek egymáshoz a XX. században, de az Olt balpartján fekvő, nagymúltú *Bedecs tizes* változatlanul alaposan elkülönül az *Oltelve* tizeitől. (3. ábra)

Bánkfalva és Szentgyörgy elváló tizesei: Kotormány és Monyasd kérdése

Csíkszentgyörgy és a vele összeépült Bánkfalva tizesei, egy kivételével, a XX. században összefüggő településtömböt alkottak. Nem váltak, nem különültek el. Érintkeztek egymással.

Az egyetlen kivételt a dombok közé bújt *Kotormány* jelentette, amely messze esett Bánkfalvától. A térképen nézve szinte úgy érezzük, mintha Kotormány a szentléleki-mindszenti elváló tizes-láncolat meghosszabbodott bástyája lenne, útban a szentkirályi és a szentimrei elváló tizesek felé.

A koraujkorban volt Kotormánynak egy csíkszentgyörgyi „párja”, a sok romantikával övezett *Monyasd*. Ugyanúgy északnyugati irányba esett Szentgyörgy felső részétől, mint Kotormány Bánkfalvától. Tulajdonképpen középuton feküdt, magas terepen a szentgyörgyi Háromtizes és a mindszenti Hosszúaszó között. Csíkszentgyörgy hajdani tizeseként szokás emelgetni, bár 1601-ből fennmaradt falutörvényében a tizes szó nem fordult elő. A konstitúciót írásba foglaltató monyasdiak *falu*-nak nevezték településüket.⁶⁶ Közbevetőleg megjegyezhető, hogy ugyanezt tették 1619-ben Körösményfalva lakói is, bár konstitúciójuk végén legalább emlegették a tizest. Kétségtelen, hogy 1567-ben Szentgyörgy címszó alatt Monyasdot együtt sorolták föl Körösményfalvával, Ittkétfalvával, Kotormánnyal, Jenőfalvával és Bánkfalvával. 1576-ban, az 50 dénáros adót fizető székely főemberek összeírásában a „*Zent Gÿeorgi cum Jeneofalva, Moniasd et Keorosmeny*” megfogalmazás formájában Monyasd együtt szerepelt Szentgyörggyel. Tanulságos egy 1651. évi levéltári irat szóhasználata: „*Czyk szekben Szent Georgi nevű falunak Moniasd nevű rezjben leveo Uraink*”.⁶⁷ A kis hegyi település 1696-ban Szentgyörgy „megyéjébe” tartozott. 4 család lakta 19 személlyel.⁶⁸ A Rákóczi szabadságharc alatt, valószínűleg 1705 és 1706 fordulója táján, hadi cselekmények következtében, Monyasd sorsa megpecsételődött. Háza elpusztultak, lakói szétszéledtek. A történeti irodalomban sokféle nézet megfogalmazódott már arról, hogy hova költöztek el Monyasd székelyei. Benkő József, illetve hajdani informátora a monyasdiakat

⁶⁶ Vö.: SZŐCS János 2004. 76–77.

⁶⁷ ÚSZO. IV. 44., VII. 62. – HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 23.

⁶⁸ SZŐCS János 2004. 74.

Bánkfalvára költöztette.⁶⁹ Endes Miklós úgy tudta, hogy Monyasd népe a szentgyörgyi Háromtizes lakosságát szaporította.⁷⁰ Vámszer Géza a csikmindszenti Ambrusok tizeséről megjegyezte, hogy névadó családja az Ambrus állítólag Monyasdról költözött oda. Ugyancsak Vámszer Géza közvetítette egy tanító vélekedését arról, hogy Menaságújfalut monyasdiak alapították az egyik tatár betörés után.⁷¹ Az irodalom tehát fölöttébb változatos sorsot sorakoztatott föl az 1696-ban 4 családot magába foglaló Monyasdnak. Agrártörténeti, határtörténeti, népesedéstörténeti párhuzamok alapján feltételezhető, hogy a monyasdiak többsége a szentgyörgyi Háromtizesbe költözött. Alföldi példákból tudjuk, hogy a mezővárosok és a háborúkat túlélő falvak legtöbbször azon a címen szerezték meg elpusztult falvak határát, hogy a pusztává lett falvak népe városukba, falujukba költözött. A monyasdi földeket a XIX–XX. században jobbra háromtizesiek használták. Ettől fontosabb, hogy a *Monyasd bükke* nevű terület Háromtizes közbirtokának számított. Ez volt az egyetlen olyan csikszentgyörgyi tizesbirtok az újkorban, amely a falu északnyugati oldalán, a többi tizeserdőtől, tizeslegelőtől távol feküdt és ezt Háromtizes birtokolta. Mindebből valószínűsíthető, hogy *Monyasd bükke*, a hajdani Monyasd település közerdeje, a Háromtizesbe költözött monyasdiak jogközvetítő szerepe révén, átszállt a Háromtizesre, a monyasdiakat befogadó közösségre.

Összeépült, összefüggő szentgyörgyi és bánkfalvi tizesek

Visszakanyarodva Csikszentgyörgy és Bánkfalva tizeseinek kérdéséhez, megállapíthatjuk, hogy a némi bizonytalanságot hordozó hajdani Monyasd és a távoli Kotormány kivételével az egy „megyét” képező két falu tényleges történelmi tizei a XIX–XX. században összefüggő hosszú településtömböt alkottak a Fiság patak völgyében, régiesen szólva: a *Fiság lokjában*.⁷² A tizesek sorrendje fentről lefelé haladva a következőképpen alakult: Szentgyörgy területén: *Háromtizes, Jenőfalva tizes, Körösményfalva tizes*, Bánkfalva területén: *Ittkétfalva tizes, Simószege tizes, Martonos tizes, Altizes*. A szentgyörgyi tizesek a több kilométeres településtömb egymást követő hosszú keskeny szakaszait jelentik. Csak Körösményfalvának van egy lényeges oldalirányú kitüremkedése a *Szentegyházpataka* völgyében. Ellenben Bánkfalva lakóterülete tömzsibb, szélesebb, mint Szentgyörgyé. Ezért középső tizei egymás mellé rendeződtek. Fenn Ittkétfalva, alul pedig Altizes körülbelül ugyanúgy helyezkedik el, mint a szentgyörgyi tizesek. Köztük azonban Simószegét nyugatról Ittkétfalva Fiságon túli részének déli nyúlványa, keletről pedig a domboldalra felhúzódnó Martonos tizes fogja közre. (5. ábra, VIII. tábla)

Csikszentgyörgy és Bánkfalva tizei tehát a távoli Kotormány kivételével, összefüggő településtömböt alkottak a XIX–XX. században. Egyáltalán nem biztos azonban, hogy korábban is ugyanilyen településképet mutattak. Ha élénk település-

⁶⁹ BENKŐ József 1999. II. 235.

⁷⁰ ENDES Miklós 1938. 42.

⁷¹ VÁMSZER Géza 1977. 264., 301. – Menaságújfalu 1635-ben és 1655-ben már létezett. Vö.: HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 17.

⁷² A Bánkfalvától Pottyondig terjedő völgy megnevezésére Orbán Balázs is használta a Lok kifejezést. ORBÁN Balázs 1868–1873. II. 37.

kutató fantáziával szemléljük Csíkszentgyörgy és Bánkfalva egyesített belterületi térképét, apró halmazos tömböcskéket vélhetünk felfedezni az egybefüggő településterületen belül. A halmazos tömböcskéek szép példája: a *Laczok tize* a Fiság baloldali részén, a *Czikók tize* zezgugos házcsoportja, Jenőfalva felső szakaszának Fiság felé eső része, *Altizes* kusza tömbje, *Ittkétfalva* Fiság bal parti középső része, Simószege déli oldala és a kettős nevű *Martonos patakfalvi* és *martonosi* házegyüttese. Ezeket a halmazos tömböcskéket látva könnyen arra gondolhatunk, hogy hajdani falvacskák húzódnak meg mögöttük, amelyek valaha nem érintkeztek egymással, de évszázadok alatt összekötötte őket a beltelkek és a házak szaporodó áradata. Ha volt ilyen összeépülés, amelyet a településkutatói fantázia méltán feltételezhet, a falucsírának tekinthető tömböcskéek közötti terek házakkal való megtöltése nagyon régen történt. Mindenképpen a térképes ábrázolások és a rendszeres írásbeliség előtti időben, vagyis a XVIII. század előtt zajlott le. Az 1770 táján keletkezett első katonai térképfelvétel készítésének idején Csíkszentgyörgy és Bánkfalva tizedei már egységes, összefüggő települési tömböt alkottak. A XVIII. század 70-es éveit és a XXI. század elejét közötti több mint kétszáz esztendő térképei ugyancsak összefüggő egységes települési tömbként ábrázolták Csíkszentgyörgy és Bánkfalva beleterületét.⁷³

Az 1769–1773 között készített első katonai térképfelvétel csíkszentgyörgyi lapjának van egy nagyon fontos településtörténeti tanulsága. Nevezetesen az, hogy a Menaság felé vezető út, amely a XX. században a szentgyörgyi szakaszon a falu hosszan elnyúló gerincét jelentette, még beépítetlenül haladt el a falu mellett. Következésképp, a régi falumag-szerű halmazos sűrűsödések és a nemzeti „utcák”, telektömbök a Fiság vizéhez igazodtak, nem pedig a főútvonalhoz. A „főút” valószínűleg 1770 és a XIX. század vége között épült be. Maga felé fordította, magához vonzotta a nemzeti udvarokat, „utcákat”, lakótömböket.⁷⁴ (4. ábra)

Az elváló tizedek településnéprajzi, morfológiai párhuzamai a Kárpát-medencében

Az egymástól elkülönült tizedek településképe morfológiai tekintetben főleg több hasonlít azokra a délnyugat-dunántúli települési alakzatokra, amelyeket a német *Weiler*-ek, a francia *hameau*-ok, az angol *hamlet*-ek magyar megfelelőjének tart és *szeres település* néven emleget a magyar településkutatás.⁷⁵ Az összekötő láncszemeket talán azok a középkori laza falvak jelenthetik, amelyek apró házcsoportokból szerveződtek, és amelyeknek néhány jellemző példáját már feltárta a történeti kutatás.⁷⁶ Ilyen történeti párhuzamnak, összekötő kapocsnak látszanak például az újabb és újabb telepeket kibocsátó középkori gömöri kisnemesi falvak,⁷⁷ a bihari Beznye

⁷³ HIT. Az I. (1769–1773), a II. (1869–1874) és a III. (1872–1884) katonai felvétel Csíkszentgyörgyöt ábrázoló lapjai. – CSISZEGYŐKI. Térk., 1873. évi belterületi térkép fénymásolata, Szentgyörgy, Bánkfalva.

⁷⁴ HIT. Az I. (1769–1773) katonai felvétel. 196. sz. lap. – CSISZEGYŐKI. Térk., 1873. évi belterületi térkép fénymásolata, Szentgyörgy.

⁷⁵ BARABÁS Jenő 1960. 220., – MENDŐL Tibor 1963. 223–225., – BÁRTH János 1996. 199–201., további irodalommal. – E sorok írójának könyvében sem véletlenül került egymás mellé a Vas megyei Szalafő szereinek és Csíkszentlélek tizedeinek vázlatos térképe: BÁRTH János 1996. 272.

⁷⁶ SZABÓ István 1969. 129–131., – MAKSAY Ferenc 1971. 102–105.

⁷⁷ ILA Bálint 1944–1976. I. 118–119.

falu egymástól elkülönülő XV. századi kis házcsoportjai,⁷⁸ valamint a palócföldi Mátraderecske helyi hagyományban szereplő hajdani határbeli nemzetségi telepei.⁷⁹

A TÉNYLEGES TIZESEK KÖRÜLHATÁROLÁSA ÉS MÚLTBÉLI ÉLETÉNEK NÉHÁNY ADATA

Alábbiakban fentről lefelé haladva felsorolom a csíkszentgyörgyi-bánkfalvi tizeseket. A tizesnév, mint címszó után ismertetem az éppen bemutatandó tizes legfontosabb történeti előfordulásait. (VIII. tábla, 1. és 2. melléklet)

Háromtizes

Csíkszentgyörgy legfelső tizese. Összeépült Menaság legelső tizesével, Menaságújfalual. Hivatali iratokban, egyházi szóhasználatban a XIX–XX. században *Felsőszentgyörgy* néven is emlegették. A Felsőszentgyörgy kifejezésben ott bujkál a templommal, temetővel, iskolával, kultúrházzal való ellátottság állapota és az ezzel összefüggő többször is feltörő önállósodási törekvés.

Nevét, a tizesnevek többségével ellentétben, a *Háromszék* helynév mintájára, tanulmányomban következetesen egybeírom.

A Háromtizes helynév nyilvánvalóan arra utal, hogy a Háromtizesnek nevezett tizes valaha három különböző tizes egyesüléséből jött létre. Ez az egyesülés azonban nagyon régen, írott forrásokkal elérhetetlen időpontban történt. A tizes saját irataiban, jegyzőkönyveiben sohasem utaltak a hajdani egyesülésre. A XVIII. század végi és a XIX. századi szóhasználatban időnként előfordult, hogy nem Háromtizest, hanem *Szentgyörgyfalva nemes felső három tizesei-t* írtak, vagy egyszerűen a *tizeseink* többes számú kifejezést használták. Mindez azonban csak a régmúlt üzenete a szavakban. A lényeg az, hogy a tizes iratainak feltűnése, vagyis 1795 óta Háromtizes mindig egységes tizesként működött. A tizes erdeit, legelőit, kaszálóit, templomát, temetőjét, kultúrházát a tizestagság egésze, a *tizesfelek* együttese birtokolta a területi vagy nemzetségi megosztottság leghalványabb jele nélkül. A tizesgyűléseken a joggal rendelkező jelenlévő tizestagok összessége vitázott, döntött. A tizes, mint egységes települési és társadalmi alakulat hozott a maga számára törvényeket, alkotott konstitúciókat, választott vezetőket. Más szóval: a tizes hajdani alkotóelemeinek a XIX–XX. században nem volt külön vagyona, gyűlése, törvénye, vezetősége.

A XVIII. század végén és a XIX. század első felében, ha a tizes jegyzője valami fontos iratot fogalmazott és az átlagosnál pontosabb akart lenni, a *három tizesek* kifejezés értelmezéseként, kibontásaként néha használta a *Lacok, Gálok, Czikók tizesei* kifejezést. Ezzel megjelölte a Háromtizest hajdan létrehozó három nemzetségi csoportot, illetve három nemzetségi települési alapegységet. Egyenként is használták Háromtizes irataiban ritkán a *Lacok tize, Gálok tize, Czikók tize* kifejezéseket. Ezek a megnevezések települési és társadalmi csoportokat jelöltek az egységes Háromtizesen belül. A fenti sorrendben fentről lefelé haladva követték egymást.

⁷⁸ SZABÓ István 1969. 129.

⁷⁹ BAKÓ Ferenc 1989. 321.

Ezzel függ össze, hogy a vicetizesbírák választásakor fentről lefelé haladva, tehát a Laczok tizéből, Gálok tizéből és Czikók tizéből egyaránt választottak bírakat. Ha egy szentgyörgyi lakos kimondta a *Laczok tize* kifejezést, azonnal maga elé tudta képzelni azokat a házakat, amelyek Háromtizes területén a *Laczok tize* nevű házcsoporthoz tartoztak. Ugyanez mondható el a másik két családnévvel jelzett csoportról. A *Laczok tize*, *Gálok tize*, *Czikók tize* elnevezések tehát helymeghatározásra használt kifejezésnek számítottak a XIX–XX. században. Körülbelül ugyanúgy, mint a később tárgyalandó szóvirág tizesek nevei. Igazi, tényleges, vagyis vagyont birtokló, erdőket, legelőket közösen használó, hatóságok által is elismert, önmagát igazgató valóságos tizes nem állt mögöttük.

Különös módon, az egyházi összeírások, például a XIX–XX. századi kepejegyzékek legtöbbször kerültek a Háromtizes nevének használatát. Helyette inkább felsorolták a három alkotóelem nevét, mintha azok lennének a csíkszentgyörgyi „megye” tényleges alegységei. E felsorolások fontos jellegzetessége, hogy hiányzik belőlük a *Czikók tize* kifejezés. Helyette rendszerint a *Zata tize* szerepel. A kepelisták és más egyházi összeírások különösen fogékonyak az ún. szóvirág tizesekre. Készítőik valamiféle rejtélyes ok miatt szívesebben használták a bizonytalan értelmű szóvirág helymegjelöléseket, mint a tényleges falurészneveket.⁸⁰ Az 1829. évi lélekösszeírás például ezért ér jóval kevesebbet, mint amennyit érhetne, mert a „megye” családfőinek tizesek szerinti tagolása következtelen, elnagyolt, hiányos és részben szóvirág tizesekre alapozott méla kísérlet maradt.⁸¹

1567-ben a székelyek egyik összeírásában, amikor Szentgyörgy helység részeként számbavették Körösményfalva, Ittkétfalva, Kotormány, Jenőfalva, Monyasd és Bánkfalva portáit, sem a Háromtizest, sem annak részeit nem emlegették. Igaz, a szomszédos Szentlélek és Mindszent széttagolt tizesei sem kerültek szóba. A Háromtizes területén lakók bizonyára Jenőfalva portaszámát növelték. Ugyanez mondható el az 1576. évi összeírásról is. Tulajdonképpen Háromtizest a saját tizesiratai emlegették először a XVIII. század végén.

Háromtizes első fennmaradt konstitúcióját 1795-ben fogalmazták meg a tizes vezetői. A fellelhető tizesiratok tanúsága szerint az 1795-ös tizestörvénnyel vette kezdetét Háromtizes írásbelisége. A XVIII. század végéről és a XIX. század első négy évtizedéből kevés háromtizesi tizeshatározat szövege maradt fent. 1840 tájától azonban sűrűsödtek és rendszeressé váltak a jegyzőkönyvi bejegyzések. Összességében elmondhatjuk, hogy a tizesek közül Háromtizes írásbelisége tekinthető a leggazdagabbnak, legváltozatosabbnak, legteljesebbnek. A XXI. század elejéről visszatekintve több mint kétszáz év tizesbeli eseményeiről, történéseiről alkothatunk képet az 1795-től 2004-ig folyamatosan létező fennmaradt tizesiratok és tizesjegyzőkönyvek alapján.

⁸⁰ CSISZEGYŐPI. Kepe.

⁸¹ CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 170 – 194.

Jenőfalva tizes

Szentgyörgy középső tize. Háromtizes és Körösmény tizes között fekszik.

Nevében a *falva* utótag nehezen hagyható el. *Jenő tizes* alakban, elsősorban az élő beszédben, ritkán fordult elő. Legtöbbször *Jenőfalva tizes*-ként, vagy egyszerűen *Jenőfalva*-ként emlegették.

Előfordult, hogy egyházi összeírásokban a *Kaszák tize*, *Kányák tize*, *Csedők tize* szóvirág tizesek nevével helyettesítették, utalva arra, hogy Jenőfalva tize a *Kasza*, a *Kánya* és a *Csedő* nemzetség fontos szállásterülete.⁸²

A 25 dénáros adót fizető porták 1567. évi összeírásában a Szentgyörgy néven emlegetett összeírási egység részeként Körösményfalva, Ittkétfalva, Kotormány, Monyasd és Bánkfalva társaságában szerepelt Jenőfalva kiemelkedően magas portaszámmal. Az 50 dénáros adót fizető székely főemberek 1576. évi összeírásában a nem könnyen és nem egyértelműen értelmezhető „*zent Gýeorgi cum Jeneofalva, Moniasd et Keoreosmeny*” megfogalmazásban olvasható Jenőfalva neve.⁸³

Jenőfalvának volt egy régi protokolluma, amelyet 1803-ban kezdtek írni. A kötet többször szerepelt a tizes ingóságainak átadási, átvételi jegyzékeiben.⁸⁴ A XXI. század elejét azonban nem érte meg, illetve a kutatás idején nem került elő.

Jenőfalva tizes megmaradt jegyzőkönyvei 1860-ban kezdődnek és nagyjából folyamatosak 1949-ig.

Körösményfalva tizes ~ Körösmény tizes ~ Körösmény

Szentgyörgy legalsó tize. Fent Jenőfalvával, alul a bánkfalvi Ittkétfalva tizzel érintkezik. Alsó határát hosszú szakaszon a *Szentegyház pataka* képezi. Bánkfalva felé eső szélén, a *Szentegyház pataka* mellett épült fel a XIV. században Szentgyörgy és Bánkfalva Szent György mártír tiszteletére szentelt „megyés temploma”.

A patrocínium jellegű Szent György név ráhúzódtott a templomnak helyet adó Körösményfalvára, a szentgyörgyi három tizes által alkotott falura, illetve a Szentgyörgyfalvát és Bánkfalvát egybekapcsoló „nemes Szent György megyéjére”. A diadalmas *Szentgyörgy* név árnyékában a székely honfoglalás korát idéző *Körösmény* név tizesnévként szendergett.

A tizest *Körösményfalva tizes*, *Körösmény tizes* és egyszerűen *Körösmény* névvel egyaránt lehet nevezni. A *falva* tehát elhagyható, sőt bizonyos nyelvi helyzetekben a *tizes* is.

A szakirodalomban a *Körösmény* helynév többféle írásmódja előfordult. Benkő József a *Körisményfalva*, Orbán Balázs a *Körisvényfalva*, Csomortáni Magdolna a *Körisményfalva* alakot használta.⁸⁵ Ezzel kapcsolatban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Körösmény tizes saját irataiban 1619 és a XX. század vége között

⁸² CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 174–178.

⁸³ USZOT. IV. 44., VII. 62.

⁸⁴ TA. J. 1. 115. (1875)

⁸⁵ BENKŐ József 1999. 235., – ORBÁN Balázs 1868–1873. II. 38., – CSOMORTÁNI Magdolna 1997/b. 348–349.

mindig a *Körösmény* alak játszotta a főszerepet. Ritkán előfordult, hogy a jegyző a szó végi „ny” helyet „n”-t vetett papírra. Első csíkszentgyörgyi néprajzi gyűjtésem alkalmával, 1999. március 20-án hosszasan beszélgettem Nyírő Lajos Körösmény tizesi gazdával, aki szűkebb pátriáját *Körösmény*-ként emlegette.

A fentebb, Jenőfalvánál már idézett, 1567. évi összeírásokban szerepelt a *Körösmény* helynév. A következő évszázadban viszonylag sokszor emlegették különböző iratokban a csíkszentgyörgyi Körösményfalvát, többek között 1616-ban, 1631-ben, 1651-ben.⁸⁶ 1619-ben Körösményfalva írásba foglalta saját törvényét.

A harmadik katonai térképfelvétel készítői a XIX. század végén sajnos felcserélték Körösményfalva és Ittkétfalva nevét. Az Ittkétfalva feliratot a templomtól fölfelé, a Körösményfalva feliratot a templomtól lefelé, Bánkfalva mellett helyezték el. Ezzel sok zavart és félreértést okoztak.

Az 1619-ben megfogalmazott körösményfalvi konstitúció elején az öntudatos körösményfalviak nem kevesebbet tettek, mint azonosították magukat Szentgyörggyel. Ezt tükrözi a jeles tizes törvény első sora: „*Mi Szeent Györgyiek, más nével Körösményfalviak töttünk ilyen végezést*”.⁸⁷ Ennek a szóhasználatnak azonban nem érdemes különös jelentőséget tulajdonítanunk. Többek között Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtéséből látható, hogy a XVII–XVIII. században a Szentgyörgy „megyét” alkotó településeket, ha úgy tetszik: a szentgyörgyi és bánkfalvi tizeseket, de még Bánkfalvát is gyakran azonosították Szentgyörggyel. Erre utalnak a következő megfogalmazások: „... *egy belső eoerokseget ugain Szent Georgieön, alfiajs Keöreösmeni faluaban ...*” (1631) „*Barrabás Mihaly Patakfalvi alfiajs Z. Giörgy*” (1637), „*Szent Georgj bank falui Benedek Mihály*” (1639), „*Csik Szent Görögön alias Bánkfalvában*” (1769).⁸⁸

Hasonló megfogalmazások előfordulnak Körösmény tizes és Altizes saját irataiban is: „*Csik Szent György alias Körösményfalva főerdő bírāja Péter Kelemen atyánk fia*” (1780), de ugyanakkor, ugyanezen oldalon: „*Körösmény falva Tizesse gyűlésében*” (1781), „*Csik Szent Gjorgj alias Körösményfalva Tizessinek főerdő bírāja, Péter Kelemen*” (1786), „*Csik Szent Györgi alias Körösményfalvi becsületes nemes Tizes*” (1794), „*En Csik Szent György alias Körösmény falvi Hideg Mihály percipialtam Körösmény falva tizesse pénziből 8 ... magyar forintokat interesre, mü előttünk Csik Szent György alias Körösmény falvi emberek előtt ...*” (1809), „*Csik Szent György alias Körösmény falva Tizesse választotta és beis esküöttötte Szent György Körösmény falvi lófő Marton Ferentzet ... fő erdő bírójává*” (1818), „*Szent György alias Bánkfalvi határban*” (1700).⁸⁹

Kétségtelen, hogy Körösmény tizes 1619. évi konstitúciója olyan, mint egy falutörvény. Fogalmazói bizonyára valamelyik székely falu törvényét tekintették példának. Csak utolsó bekezdésében, a szankciók emlegetése során bukkant föl benne a tizes kifejezés.

⁸⁶ HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 23.

⁸⁷ TA. K. 1. 2–3. és TA. K. 6. 1–2.

⁸⁸ HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 23.

⁸⁹ TA. K. 1. 1., 3., 5., 8., 14., – TA. A. 3. 1.

Bár az 1619. évi tizestörvény alaposan előreviszi időben Körösmény tizes írásbeliségét, gyakorlatilag 1780 tájától követhető a falurész rendszeres írásbeli ügyintézése. A kutató nagy szerencséjére Körösmény tizes jegyzőkönyvei, számadáskönyvei és bizonyos iratai 1780-tól a XX. század végéig jórészt megőrződtek. A rendszeres jegyzőkönyvek például 1790 tájától 1951-ig szinte hiánytalanul fennmaradtak. Háromtizes után Körösmény tizes dicsekedhetett a legnagyobb és legteljesebb tizes-irattárral.

Ittkétfalva tizes ~ Ittkétfalva

Csíkbánkfalva legészakibb tizeze. Szabálytalan alakú nagy területet fog át. Keleti nyúlványa követi Körösményfalvát a *Szentegyház pataka* völgyében. A Fiság jobboldalán húzódó déli nyúlványa elhalad Simószege mellett és eléri Altizes északnyugati csücskét.

Ittkétfalva tizes nevében a falva szinte elengedhetetlen, a tizes viszont elhagyható. Más szóval *Ittkét*, *Ittkét tizes* alak nincs és nem is volt használatban Ellenben az *Ittkétfalva* megnevezés a *tizes* szócska nélkül fölöttébb gyakorinak mondható.

Az *Ittkétfalva* helynevet az újkori évszázadokban egy „t”-vel és két „t”-vel egyaránt írták. A XXI. század elején Csíkszentgyörgyön és Bánkfalván a két „t”-s írásmód számít bevett gyakorlatnak. Tanulmányomban a helyi írásmódhoz alkalmazkodva, a zavarok elkerülése érdekében, hosszas mérlegelés után megtartottam a két „t”-s írásmódot. Tettem ezt azon vélekedésem ellenére, hogy az *Ittkétfalva* helynévben az „itt” szótag mögött valószínűleg nem az „itt” mutató névmás húzódik meg. Feltételezhető, hogy egy két hangból álló régi magyar szócska alakult át valamikor az írásbeliség előtti időkben az *Ittkétfalva* helynév „itt” szótagjává. Ez az ismeretlen szócska nyelvtörténeti értelemben talán kapcsolatban állhatott az *egy* szó egyik korai jelentésével.⁹⁰

Csíkszentgyörgyön és Bánkfalván a XXI. század eleji mindennapi beszédben *Ittkétfalvát* emlegetik *Egykétfalva*-ként is. Az idegen könnyen azt hihetné, hogy a helybeliek tréfálkozó kedve bukkan elő, amikor *Ittkétfalva* helyett *Egykétfalvát* mondanak. Ezzel kapcsolatban érdemes számon tartanunk, hogy az *Egykétfalva* névalak elvétele előfordult XIX. századi írott forrásban is.⁹¹

A fentebb már idézett XVI. századi székely összeírásokban szerepel az *Ittkétfalva* helynév. 1567-ben a *Szentgyörgy* néven számon tartott összeírási egység részeként Körösményfalva, Jenőfalva, Kotormány, Monyasd, Bánkfalva társaságában, 1576-ban „*Bánkfalva cum Ittkétfalva*” formában vetették papírra.

1731-ben Körösmény tizesnek határvitája támadt *Ittkétfalva tizesével*. 1745-ben egy bánkfalvi föld eladásának iratában használták az „*Ittkétfalva határában a felső mezőben*” megfogalmazást.⁹²

⁹⁰ Vö.: TESZ. 1. 716–717., 2. 184–185., 248–249. – Figyelemre méltó, hogy *Idkétfalva* alakban „d”-vel is írták a tizes nevet, például 1839-ben „Szentgyörgy megyéjének” jegyzőkönyvében: CSSZM. RKGY. 6313. 247 v. – 243.

⁹¹ TA. K. 2. 142. (1879).

⁹² TA. K. 6. 63–70. (1731). – CSSZM. LGy. 635. sz. (1745)

1834–1835-ben Bánkfalva szövetséges három tize: *Altizes*, *Simószege* és *Martonos* együtt pereskedett *Ittkétfalva* tizesével egy bizonyos bükkös erdő miatt.⁹³ 1845-ben Ittkétfalva tize megintette a szövetséges bánkfalvi három tizest, mivel a csordára járását „új határ foglalással” akadályozták.⁹⁴

A csíkszentgyörgyi „megye” fentebb már említett 1829. évi összeírásában, amelyet elvileg tizesek szerint készítettek, de létrehozói sajnos nem alkalmazták következetesen a tizesek szerinti tagolást, *Ittkétfalva* viszonylag jól körbehatarolható egységként határozható meg. Az összeíró Ittkétfalva tizes területén 107 családot, illetve családtörödéket vett számba, amelyekben 308 gyónóképes személy és 128 gyónásra még alkalmatlan gyermek, összesen 436 lélek élt.⁹⁵

A szokásos XVI–XVII. századi említések mellett a XVIII–XIX. századi adatokat azért idéztem, mert Ittkétfalva tizes saját iratai a XXI. század elején nem álltak a kutató rendelkezésére. Több ittkétfalvi lakos szerint 1950 táján osztályharcos düh áldozatai lettek. Mások tudni vélik, hogy elkerültek Csíkszentgyörgy-Bánkfalva területéről és ezáltal az ismeretlenség ködébe veszték. Valószínűleg mindkét véleménynek van igazsága. Az iratok egy része megsemmisült, más része eltűnt a tájról. A végeredmény ugyanaz. A XXI. század elején Ittkétfalvának nincsenek tanulmányozható iratai. A hajdani ittkétfalvi tizesre csak a többi tizes irataiban, a „megyészéke” jegyzőkönyveiben és családi iratokban találhatunk gyér utalásokat. Az ittkétfalvi tizes XX. századi működése pedig az egyre halványuló népi emlékezet segítségével jeleníthető meg.

Altizes

Bánkfalva legdélibb fekvésű, kápolnával és temetővel is rendelkező tize. Északról, északkeletről Simószege és Martonos tizesekkel határos. Ha e tizesbemutatómat a valóságos földrajzi sorrend szerint végezném, akkor ezen a helyen nem Altizesről, hanem Simószegéről vagy Martonosról kellene szólnom. A földrajzi sorrendtől való eltérést az indokolta, hogy bizonyos történelmi korszakokban Altizes, Simószege és Martonos szoros szövetségben működött, és e szövetségben belül Altizes vezérszerepet játszott. Ezért ezekről a „szövetségi” kérdésekről ajánlatos volt Altizes bemutatása során szólni. Így Altizesnek meg kellett előznie a föllette fekvő két társtizest.

Altizes nevében az *al* szótag nyilvánvalóan a tizes déli, faluvégi fekvésére utal. Az *Altizes* helynevet a szentgyörgyi Háromtizeshez hasonlóan tanulmányomban egybeírom.

A XVIII. századi írott forrásokban sokszor szó esett a bánkfalvi „három tizesről”. Ezalatt Altizes, Simószege és Martonos erdőkezelő gazdasági szövetségét értették. Ez a „három tizes” azonban más úton járt és más sorsot ért, mint a három egybeolvadt tizesből létrejött szentgyörgyi Háromtizes. A bánkfalvi „szövetséges” tizesek megtartották szervezeti önállóságukat, vagyonukat. Külön tizesbírák vezeté-

⁹³ TA. A. 3. 9., 10., 11.

⁹⁴ TA. A. 3. 16.

⁹⁵ CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 190–193. p.

sével működtek. Csak az egymás mellett elterülő erdeikből formált tilalmasukat kezelték és védelmezték együtt. Valójában nem egyesültek, csak gazdasági célból szövetséget kötöttek. Ezért, ha tanulmányomban a bánkfalvi „három tizesről” esik szó, a szerveződés nevét mindig kisbetűvel és külön írom, ellentétben a szentgyörgyi Háromtizes egybeírt és nagybetűs helynevével.

Altizesnek Simószegéhez és Martonoshoz hasonlóan, nem találjuk nyomát a XVI–XVII. századi forrásokban. Valószínűleg mindhárom tizes nevét elfedte az 1567-ben és 1578-ban előforduló, a XVII. században pedig többször is szereplő Bánkfalva helynév.⁹⁶

Ebből a jeltelenségéből lépett elő 1700-ban Altizes, mégpedig egy jeles konstitúcióval, amelyet a bánkfalvi déli három tizes tilalmas erdejének használatára és megvédésére fogalmaztak. A tizestörvény bevezetőjében leírták, hogy a három szomszédos tizesnek korábban is volt közös szabályzata az erdőkről, de az a zűrzavaros időkben elenyészett, mivel még emlékeznek a tartalmára, újra megfogalmazzák és a felidézett szabályokat konstitúció formájában írásban rögzítik.⁹⁷ A nagy együttműködés némiképp megbomlott 1765-ben, amikor a három tizes megszította az előző 65 évben közösen használt tilalmasának egy részét. A tilalmasbeli legelőket azonban továbbra is közösen járatják állataikkal.⁹⁸ 1818-ban újabb osztozkodás következett.⁹⁹ 1845-ben pedig újabb közös tilalmas kísérlete jelentett változást a három bánkfalvi tizes életében.¹⁰⁰

Közben a „szövetséges tizesek” az együttműködés más formáit is gyakorolták. Többek között együtt pereskedtek 1834–1835-ben a negyedik bánkfalvi tizesrel, Ittkétfalvával, 1828-ban pedig az ugyancsak bánkfalvi, de távol fekvő Kotormány tizesrel.¹⁰¹

Előfordultak kétoldalú együttműködések is. 1830-ban például Altizes és Martonos erdőterületeket cserélt.¹⁰² Altizes és Martonos hosszú ideig közösen tartott bikát.¹⁰³

Viszonylag gyakran szerepelt Altizes neve a XVIII–XIX. századi családi iratokban is. Emlegették többek között 1715-ben, 1745-ben, 1767-ben, 1817-ben, 1839-ben, 1840-ben, 1859-ben.¹⁰⁴

Altizes saját írott dokumentumai a fentebb már emlegetett 1700. évi konstitúcióval kezdődnek és 1977-es jegyzőkönyvi bejegyzéssel záródnak. Sajnos XIX. századi altizesi jegyzőkönyv nem került elő. Meglepően „gazdag” viszont a XVIII–XIX. századi, feudalizmus kori altizesi iratok „gyűjteménye”.

⁹⁶ USZO IV. 43., VII. 62. – HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 8.

⁹⁷ TA. A. 3. 1.

⁹⁸ TA. A. 3. 2.

⁹⁹ TA. A. 3. 3.

¹⁰⁰ TA. A. 3. 15.

¹⁰¹ TA. A. 3. 9., 10., 11. – TA. A. 3. 7.

¹⁰² TA. A. 3. 8.

¹⁰³ TA. A. 1. 16., 17., 44., 48., 91.

¹⁰⁴ CSSZM. LGY. 31. sz., 40. sz., 730. sz., – RKGY. Második rész: 268 v., 247 v., Első rész: 77 v., 141.

Simószege tizes ~ Simószege

Bánkfalva középső tize. Határbeli szántóföldekkel, rétekkel nem érintkezik. Minden oldalról lakott terület veszi körül. Négyzet alakú. Északról és nyugatról Ittkétfalva tizes, keletről Martonos tizes, délről Altizes határolja.

A *Simószege* tizesnévben a Simon személynév kedvelt és gyakori *Simó* alakja húzódik meg. A *szeg* névelem az *Alszeg, Felszeg, Középszeg, Szeretszeg, Csatószeg* helynevek tanúsága szerint kedvelt helynévrésznek számított Alcsíkban is. A *Simószege* írott névalak követi a helyi kiejtést, névhasználatot. Ezzel szemben a ritkábban hallható *Simonszege* alak kissé tudóskodónak, magyarázó jellegűnek tűnik.

A *Simószege* helynevet többféleképpen írták a XVIII–XX. századi iratokban. Tanulmányomban következetesen egybeírom.

A *Simószege* helynév önmagában és a különírt *tizes* szóval együtt, *Simószege tizes* alakban is használatos.

Simószege nem található a fentebb már többször emlegetett XVI. századi összeírásokban. Valószínűleg azért, mert Altizessel és Martonossal együtt a Bánkfalva helynév ernyője borult rá. 1700-ban tűnt föl, amikor Martonossal és Altizessel együtt közös tizestörvényt alkotott. 1700 után sokszor szerepelt az írott forrásokban. Így többek között 1745-ben, 1760-ban, 1765-ben, 1767-ben, 1786-ban, 1813-ban, 1817-ben, 1823-ban, 1834-ben, 1835-ben, 1837-ben és 1842-ben.¹⁰⁵

A XXI. század elején, kutatásaim idején *Simószege* hajdani saját irataiból csak két jegyzőkönyv kötet került elő, amelyek 1879-től 1934-ig adnak képet a tizes életéről.

Martonos tizes ~ Martonos ~ Martonos és Patakfalva

Bánkfalva legkeletibb tize. Szinte teljes egészében kilóg a tizesek sorából. Magasabb fekvésű, mint a falu többi része. Nyugatról Simószege tizes határolja. Délen érintkezik Altizes északkeleti csücskével.

Neve *Martonos* alakban és *Martonos tizes* alakban egyaránt használatos. Korábban a XIX. században *Martonos* vagy *Patakfalva* formában is emlegették. Sokkal kifejezőbb a tizes saját jegyzőkönyvében többször leírt *Martonos és Patakfalva* megnevezés. Jól érzékelteti, hogy a tizes valaha, ismeretlen időpontban két település: Martonos és Patakfalva egyesülésével, összeolvadásával jött létre. A helyi szóhasználat a XXI. század elején is számontartotta Martonos tizes területén belül a tulajdonképpeni Martonost és Patakfalvát, mint jól körülhatárolható falurészeket.

A fentebb már hivatkozott XVI. századi összeírásokban sem a Martonos, sem a Patakfalva helynév nem fordult elő. Valószínűleg a Bánkfalva falunév takarja őket.

1637-ben a „*Barrabás Mihály Patakfalvi al[ias] Z. György*” megfogalmazásban lelhetünk rá először Patakfalva nevére.¹⁰⁶

¹⁰⁵ CSSZM. LGY. 635. sz., 727. sz., 730. sz., 738. sz., – CSSZM. RKGY. Első rész: 38 v., Második rész: 268 v., 233., – A 3. 2., 3., 4., 9., 11., 13.

¹⁰⁶ HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 23.

1700-ban Martonos tizes, Simószege tizes és Altizes megfogalmazta a fentebb már többször hivatkozott erdővédelmező konstitúciót. 1700-tól kezdve Martonos neve, néha társítva a vele egybeolvadt Patakfalva nevével, rengeteg iratban előfordult.

1820-ban Martonos és Patakfalva tizese hosszú, részletes konstitúciót alkotott, amelynek 27. pontja szerint a megfogalmazott törvények a régi ósatyáktól maradtak Martonos és Patakfalva népére. A tizzessel kapcsolatos megnevezések érzékeltetésére idézem az 1820. évi konstitúció bevezető sorait: „*A folyó 1820 mártius hava 13-dikán Csik Bánkfalvának egyik tizese, úgy mint Martonos és Pálfalva tizes közönséges generális gyűlést tartván itten patak falvába[n] lakó gyalog katona Madár Sámuel eő kegyelme lakó házánál...*”¹⁰⁷

A XXI. század elején, kutatásaim idején Martonos tizesnek két jegyzőkönyvkötete került elő. Szerencsére az első 1820-ban kezdődik. 1887 és 1919 közötti megskatitással a tizes élete 1820-tól 1955-ig követhető saját írásbelisége alapján.

Kotormány tizes ~ Kotormány ~ Kotormányfalva

Bánkfalva egyetlen távol eső tizese. Dombokkal karéjózott, de egyik oldalán nyitott völgyben húzódik meg. Templomával, temetőjével kis falu benyomását kelti. Lakótelkeinek tömbje minden oldalról a kotormányi szántókkal, rétekkkel érintkezik.

A humoros hangzástól sem mentes *Kotormány* helynév önállóan, a különírt *tizzessel* és a *falva* szócskával egyaránt előfordul.

Kotormányt 1567-ben a Szentgyörgy néven meghatározott összeírási egység részeként írták össze Körösményfalva. Ittkétfalva, Jenőfalva, Monyasd és Bánkfalva társaságában.¹⁰⁸ 1619-ben Kézdiújfaluban, a szentgyörgyi Felsőfaluban, Bánkfalván és Menaságon olyan zselléreket írtak össze, akik a kotormányban lakó Czikó Imre alattvalói voltak.¹⁰⁹ 1661-ben egy katonai összeírásban 10 kotormányi férfit a szentgyörgyiektől és a bánkfalviaktól elkülönülten „*Cseriek András uram százában*” írtak össze.¹¹⁰

Szabó T. Attila helynévgyűjteményébe több olyan szöveg is bekerült, amelyekben a XVII. századi Kotormány előfordult. Például: „*Kottormany Hatarban*” (1609), „*Clemens Nagy de Kotormani*” (1609), „*Albertus Istuan de Kotormany*” (1613), „*Petru[m] literati de Csik Kotormany*” (1682), „*Al csik széki ... [Bánk]falvában, alias kotormanjban lakó Pal Marton*” (1691).¹¹¹

1696-ban egy boszorkányperben többször emlegették Kotormányt és a kotormányi kápolnát. Csekefalvi és csíkszentimrei tanúk arról vallottak, hogy Szent Márk napján processióval vonultak Kotormány kápolnájához. Néhány évvel később, 1699-ben Csíkszék pert folytatott a boszorkánysággal vádolt „*alcsik széki bánkfalvi alias kotormányi*” Mihály Péter Deákné Gergely Margit „*primipila*” ellen.¹¹²

¹⁰⁷ TA. M. 1. 4–8.

¹⁰⁸ USZO. VII. 62.

¹⁰⁹ USZO. IV. 633., 659., 662., 666.

¹¹⁰ USZO. VII. 173.

¹¹¹ HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann 2006. 62.

¹¹² BESSENYEI József (szerk.) 1997. 190–200.

1828-ban Kotormány perben állt Bánkfalva „szövetséges” három tizesével: Altizessel, Simószegével és Martonossal.¹¹³

A fentebb már hivatkozott 1829. évi lélekösszeírásban Kotormányon 26 családot vettek számba, 79 gyónóképes és 29 nem gyónóképes, összesen 108 lakossal.¹¹⁴

A XXI. század elején, kutatásaim idején Kotormány tizes hajdani sajtó iratai, jegyzőkönyvei nem kerültek elő. Állítólag 1950 táján megsemmisültek.

SZÓVIRÁG TIZESEK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Még egyszer a szóvirág tizesekről

Tanulmányom „Az irodalom tétovázása” című fejezetében viszonylag hosszan foglalkoztam a tényleges és a szóvirág tizesek elkülönítésével, a szóvirág tizesek fogalmi meghatározásával. Az ott leírtakat nem kívánom megismételni, csak a csíkszentgyörgyi, csikbánkfalvi szóvirág tizesek térbeli és időbeli létezésére sorakoztatok föl néhány adatot.

Az írott történeti forrásokban és a XXI. század eleji napi beszédben gyakran szerepelnek olyan helynév-jellegű vagy lokális társadalmi csoportokra utaló nevek, amelyek tizesneveknek tűnnek, leginkább azért, mert szerepel bennük a *tizes*, *tize* szócska. Ezek általában *szóvirág tizeseket* tartalmazó nevek, mivel nincs mögöttük a valódi tizesekre jellemző tartalom. Az alsíki székely szóhasználat a XVIII–XX. században hajlamos volt arra, hogy bizonyos települési és szomszédsági társadalmi csoportosulásokat, alakulatokat a *tizes*, *tize* szóval illessen, akkor is, ha a *tizesnek* nevezett csoportosulás mögött nem létezett tényleges tizes. Ezáltal komoly zavar keletkezett a tizes fogalmát, jelentését illetően, amelyet jelen tanulmányommal, illetve a tényleges tizesek és a szóvirág tizesek megkülönböztetésével, a szóvirág tizesek fogalmának bevezetésével igyekszem oszlatni.

A szóvirág tizesek különösen Csíkszentgyörgy területét jellemezték. Bánkfalván ritkábban fordultak elő.

A szóvirág tizesek éltetése, burjánzása

A szóvirág tizeseket mint helymegjelölő és szomszédsági csoportot jelző neveket az alábbi tényezők éltették az újkorban.

1. Ha a tényleges tizesen belül több esztenatársaság is létezett, azokat gyakran szóvirág tizesek neveivel különböztették meg. Előfordult, hogy a tényleges tizes egyetlen esztenatársaságát is valamely szóvirág tizes névvel jelölték, például akkor, ha az esztenatársaság hangadói, törzstagjai, vezetői abból a csoportból kerültek ki, amely csoportosulás rendelkezett egy szóvirág tizesre alkalmazott névvel. A XVIII–XIX. századi iratokban a természetes „Simószege tizes esztenája” (1831), „Altizes esztenája Aklosban” (1840), „Ittkétfalva tizes esztenatársasága” (1850) jellegű meg-

¹¹³ TA. A. 3. 7.

¹¹⁴ CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 194. p.

fogalmazások együtt éltek a szóvirág tizeseket megjelenítő „Laczkok tizesse társasága” (1824), „a Gálok tize esztana társasága” (1842) és hasonló megfogalmazásokkal.

2. Valamilyen rejtélyes ok miatt a helyi egyház, a „megye”, különleges vonzalmat tanúsított a szóvirág tizesekkel kapcsolatban. A különleges összeírásokban, elsősorban a kepejegyzékekben, ahol lehetett, a tényleges tizesnevek helyett szívesebben használta a szóvirág tizesek neveit. Ennek oka talán abban keresendő, hogy a kepejegyzékeket és a *megyetagok* más számbavételeit legtöbbször a csíkszentgyörgyi, Bánkfalvi társadalomból vétetett „megyebíró” készítette, aki az utca szóhasználatát ültette át ezekben az egyházi írott dokumentumokba. Háromtizes helyett például szinte mindig *Laczkok tizét*, *Gálok tizét* írtak, de különös módon, Háromtizes harmadik egységét nem *Czikók tizének* nevezték, hanem következetesen *Zata tizének*. Ez a szemlélet már föllehető a fentebb többször hivatkozott 1829. évi lélekösszeírásban, de jellemző a később tárgyalandó XX. század eleji kepejegyzékekre is.

3. Az utcai beszéd, a mindennapos szóhasználat, amely mint tudjuk, hajlamos a rövidítésre, az egyszerűsítésre, a felületességre, nagy pártolója volt és a XXI. század elején is fontos protektora a szóvirág tizeseknek. Valahogy a szentgyörgyi lakosnak jobban esik azt mondani, hogy a *Kányák tizében*, mint azt, hogy *Jenőfalva tizes felső részén*. Ez így volt a megelőző évszázadokban is. Ezért a szóvirág tizesek burjánzására kedvező talajt kínált a mindennapi beszéd, illetve annak a családi iratokban és a tizesjegyzőkönyvekben is tükröződő vetülete.

Családnévvel jelzett szóvirág tizesek Szentgyörgyön

A csíkszentgyörgyi történeti forrásokból és a falu népének mindennapi szóhasználatából az alábbi újkori szóvirág tizesek gyűjthetők csokorba: *Laczkok tize*, *Gálok tize*, *Czikók tize*, *Zata tize*, *Borsok tize*, *Kányák tize*, *Kaszák tize*, *Csedők tize*.

A felsorolás első három helyén olyan „tizeket” szerepeltettem, amelyek feltehetően a rendszeres írásbeliség előtti időben talán tényleges tizesek voltak, de egyesülésükkel elvesztették hajdani önállóságukat. Az újkorban ugyanolyan szóvirág tizesekként éltek életüket, mint a többiek, amelyek valószínűleg soha nem töltöttek be tényleges tizes szerepet.

Szükséges még megjegyeznünk, hogy a fentebbi sort kiegészíthetnénk a más jellegű „Patakfalva tizese” kifejezéssel. Az előző fejezet Martonos címszavából láthattuk, hogy Patakfalva, mint falurész Martonos tizes kötelékébe tartozott. Aki nagyon pontosan akart fogalmazni, *Martonos és Patakfalva tizes-ről* beszélt. Ha tehát valaki, például 1833-ban,¹¹⁵ *Patakfalva tizesé-ről* írt, a régi Patakfalva név felhasználásával egy nem létező szóvirág tizest emlegetett.

A felsorolt szóvirág tizesek neveit csíkszentgyörgyi családok neveiből formálták a falu lakói. A *Lacz*, *Gál*, *Czikó*, *Kánya*, *Kasza*, *Csedő*, *Bors* nevek Csíkszentgyörgy jeles családneveinek számítottak az újkori évszázadokban. A Bors kivételével a többi családnév már előfordult a XVII. század első felének szentgyörgyi és bánkfalvi összeírásaiban.¹¹⁶

¹¹⁵ CSSZM. LGy. 642. sz.

¹¹⁶ USZO. IV. 88–89., 494–498., 657–664., 683–686., VI. 177–184.

A *Zata*, a Zetelakának nevet adó *Zeté*hez hasonlóan régi magyar személynévnek tekinthető. Két jeles említése a XIII. század második feléből maradt fenn.¹¹⁷ Csíkszentgyörgyön a XIX–XX. században nem volt jellemző a *Zata* családnév. Korábban, a XVII. században azonban előfordult *Zata* családnévű lakos Csíkszentgyörgy „megyéje” területén. 1602-ben és 1619-ben *Zata* Andrást, 1643-ban *Zata* Györgyöt, 1661-ben *Zata* Jánost írtak össze.¹¹⁸

Csíkszentgyörgy családi névvel megnevezett szóvirág tizesei közül legtöbbször talán a *Laczkok tize* szerepelt a település XVIII–XX. századi irataiban. Természetesen a *Gálok tizével* és a *Czikók tizével* együtt sokszor emlegették, mint a *Háromtizes* alkotóelemét, de önálló előfordulásai is gyakorinak tekinthetők.¹¹⁹ A *Laczkok tize* helynév a Háromtizes legészakibb szakaszát jelentette a Fiság balpartján, a *Laczkok hídja* tájékán. Néha a *Laczkok tize* kifejezést a *Laczkok utcája* helymegjelölés pótolta.

A *Gálok tize* megnevezés a Háromtizes *Derék tizes*-ként is emlegetett középső részére vonatkozott.¹²⁰ Azt a falurészt emlegették így, amely a Fiság jobboldalán a Menáság felé vezető utat kísérte zegzugos utcákkal, közökkel.

A *Czikók tize* helynév és szomszédsági csoportnév a Háromtizes déli végét jelentette.¹²¹ A Fiság két részre tagolta: a jobbparti, tulajdonképpeni *Czikók tize*re és a balparti *Zatára*. Az 1829. évi csíkszentgyörgyi lélekösszírás, amely sok következetlenséggel bár, de tizesek és szóvirág tizesek szerint próbált haladni, kivételesen szerepeltette a *Czikók tizét*, de úgy hogy *Zata tizétől* is elválasztotta. A *Czikók tize*-ben 280 családfőt, 122 lelket, *Zata tizesében* 19 családfőt, 86 lelket vett számba.¹²² Más egyházi összeírásokban, például a XX. századi kepelajstromokban az összeírók a *Czikók tizét* valószínűleg egyesítették *Zata tizével* és együttesen *Zata* néven szerepeltették.

A *Zata tize*, *Zata tizesse*, *Zata* kifejezések eredendően a Háromtizes délibb fekvésű Fiság-balparti halmazos telektömbjére vonatkoznak. Ha a XXI. század elején Csíkszentgyörgyön valaki a *Zata* helymegjelölést használta, a Háromtizesnek arra a házcsoportjára gondolt, amely a Fiság egyik kanyarulatában szorongott a *Czikók tize* névvel jelzett hely közelében. Így alkalmazták a helynevet a fentebb idézett 1829. évi lélekösszeírásban és Háromtizes egyik, 1839. évi iratában is.¹²³ Az egyházi kepejegyzékekben azonban a *Czikók tize* házaival egybekapcsolva, a *Czikók tize* helynév szinonimájaként, helyettesítőjeként használták.¹²⁴ Ebben a jelentésében a *Zata tize* kifejezés magában foglalta a *Czikók tizét* és a tulajdonképpeni *Zatát* egyaránt.

A XIX. századi iratokban ritkán, de előfordult a *Borsok tize*, *Borsok tizese* helymeghatározás is. 1844-ben egy csereegyezségben vetették papírra: „ ... *lévén*

¹¹⁷ FEHÉRTÓI Katalin 2004. 839–840. – Vö.: U. ott. 848.

¹¹⁸ USZO. IV. 88., 683., VI. 181., VII. 187.

¹¹⁹ 1824 (CSSZM. RKGY. 6313. 14.), 1847 (U. ott. 99 v.), 1868 (TA. H. 2. 99.)

¹²⁰ 1817 (CSSZM. RKGY. 6313. 269.), 1839 (U. ott. 247.), 1840 (TA. H. 1. 19.), – H. 7. 6.

¹²¹ 1839 (CSSZM. RKGY. 6313. 247.)

¹²² CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 173–174. p.

¹²³ CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 173–174. p. – TA. H. 6. 4.

¹²⁴ CSISZEGYŐPI. Kepe. Kepelisták. 1906, 1917, 1941.

Szent Györgyön a Nemes Borsok tizében egy kis belső telke”.¹²⁵ Nem sokkal később, 1848-ban pedig így fogalmaztak: „...*Borsok tizesében egy belső tanórak kert elhatárolása eránt*”.¹²⁶ A *Borsok tize* néven emlegetett helyet valószínűleg Csíkszentgyörgy felső részén, a Háromtizesben, azon belül is a *Laczkok tize* táján érdemes keresnünk. Erre utal, hogy 1829-ben a nem túl rendkívüli csíkszentgyörgyi lélekösszeírás készítője a Háromtizes meg nem nevezett felső részén vette számba Tekintetes Bors Lázár úr házanépét és még négy Bors nevű családot, a Bors nemzetség 27 tagját.¹²⁷ 1917-ben a Zatóba szakadt Bors család kivételével a Borsok hat családfője *Laczkok tizében* élt. 1941-ben ugyancsak a *Laczkok tize* területén lakott a Borsok többsége. Mindebből következik, hogy a *Borsok tize* helymegjelölés a *Laczkok tize* néven emlegetett falurész egy szakaszát jelentette.¹²⁸

Figyelemre méltó, hogy a Bors családnév nem szerepelt Csíkszentgyörgy XVI–XVII. századi összeírásaiban. A família bizonyára a XVII. század után került át Szentgyörgyre valamelyik környező alcsíki faluból, valószínűleg Szentkirályról. A Borsok viszonylag kései érkezése tehát nem tántorította el a szentgyörgyieket attól, hogy a Bors nemzetség által lakott épületek csoportját a *tize* jelöléssel illessék.

Jenőfalva tizes Háromtizesrel érintkező felső részét gyakran nevezték *Kányák tizének*. 1754-ben a Bene és a Kánya család egyik levelében már szerepelt helymegjelölésként a *Kányák tize* kifejezés.¹²⁹ A többször hivatkozott rendszertelen 1829. évi szentgyörgyi lélekösszeírásban használták a *Kányák tize* megnevezést egy olyan falurészre, ahol egyébként 1 Kánya nevű családfő lakott. Ugyanakkor ugyanott a szomszédosnak jelzett *Czikók tizében* 7 Kánya, a *Kaszák tizében* 6 Kánya, a *Csedők tizében* 7 Kánya nevű családfőt vettek számba.

Többször előfordult, hogy Jenőfalva északi, felső területét, vagy annak egy részét a *Kaszák tize* kifejezéssel illették. 1839-ben a szentgyörgyi templom *födélének és szarvzatának reparációjára* pénzt adományozó személyek listájába bekerült a *Czikók és a Kaszák tizeséből* csoportjelző név.¹³⁰ 1851-ben a *Kaszák tize* megnevezéssel jelzett jenőfalvi gazdacsoport a Háromtizes lakóival közösen tartott bikát.¹³¹ 1829-ben a fentebb már hivatkozott lélekösszeírásban a *Czikók tize* és a *Kányák tize* között szerepeltették *Kaszák tizét*. Mindhárom előfordulás arra utal, hogy a *Kaszák tize* név a Háromtizesrel érintkező felső jenőfalvi házakra vonatkozott. Jenőfalva felső részét viszont a szentgyörgyi közsélekedés a XX. században *Kányák tizének* tartotta. Következésképp, a XIX. századi *Kaszák tize* néha a *Kányák tize* szinonimájává lépett elő, illetve a *Borsok tize* – *Laczkok tize* fentebb említett példájához hasonlóan a *Kányák tize* néven számontartott hely egy részére vonatkozott.

¹²⁵ TA. H. 7. 21.

¹²⁶ TA. H. 7. 35.

¹²⁷ CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 171. p.

¹²⁸ CSISZEGYŐPI. Kepe. Kepelisták. 1917, 1941.

¹²⁹ CSSZM. LGY. 44. sz. (1754).

¹³⁰ CSSZM. RKGy. 6313. 247v. – 243.

¹³¹ TA. H. 1. 121.

Jenőfalva tizes alsó, vagyis Körösmény tizes felé eső részét a szentgyörgyiek időnként *Csedők tize* néven emlegették. Az 1829. évi szentgyörgyi lélekösszeírásban szerepelt ez a helymeghatározás.¹³²

A NEMZETSÉGI TELEPÜLÉSREND, AZ UTCÁK, AZ ESZTENATÁRSASÁGOK ÉS A SZÓVIRÁG TIZESEK

A nemzetségi településrend kutatása

Miként már többször utaltam rá, a fentebb bemutatott *Laczkok tize*, *Gálok tize*, *Czikók tize*, *Zata tize*, *Borsok tize*, *Kányák tize*, *Kaszák tize*, *Csedők tize* helymegjelölő és mikroközösség-meghatározó nevek nem tényleges tizeseket takarnak, hanem a bennük szereplő *tize* utótagnak köszönhetően szóvirág tizesek megnevezésére használatosak. Az efféle nevek kialakulása, fennmaradása, burjánzása valószínűleg összefüggött a nemzetségi településrend, a családi néven emlegetett *utcák*, a szóvirág tizesek nevét viselő esztenatársaságok létezésével.

A nemzetségi településrend a magyar néprajz egyik egyre nehezebben kutatható témaköre. Az idő múlásával eltűnnek a rokon kapcsolatokat takaró, társadalomnéprajzi módszerekkel is tanulmányozható települési egységek. Városi mintára a falvakban is az utcák, a telektömbök lakói egymás között vérségi kapcsolatok helyett inkább szomszédosági kapcsolatokat ápolnak és tartanak számon. A nemzetségi településrend a XXI. században néprajzi témából néprajzi indíttatású történeti kérdéskörre válik, és szinte kizárólag történeti módszerekkel kutatható.

Szerencsére nem járt ilyen lépéshátrányban a XX. század közepén ifjabb Kós Károly, amikor az Alcsíkkal és azon belül Csíkszentgyörggyel szomszédos Kászoni-medencében tanulmányozta a nemzetségi településrend néprajzi módszerekkel megismerhető emlékeit. Szép kászoni tanulmányában bemutatta a régi nagy beltelkek osztódásával létrejött, rokon családok által lakott kis zsákutcákat, mint például a Szelesek (Balázsok) utcáját, a Kolumbányok utcáját, a Bándi utcáját stb. Néhány ilyen nemzetségi település kialakulást a névadó család vázlatos leszármazási táblájának közlésével tette szemléletesebbé. Elkészítette és közölte Nagykászon (Impér, Altíz, Feltíz) belterületi úthálózatának vázlatos térképét, amelyen a főbb közlekedő utakból kinyúló apró „tüskös” jelzik a nemzetségi utcácskákat. Ez a „tüskös” térkép a XX. század utolsó negyedében a magyar településnéprajz számára a magyar nemzetségi zsákutcás településrend iskolapéldáját jelentette.¹³³

A nemzetségi településrend nyomai Szentgyörgyön és Bánkfalván

Ha Csíkszentgyörgy belterületi térképén letakarjuk a házakat, a telektömböket, és csak a közlekedő tereket, utakat tesszük láthatóvá, illetve, ha a fekete térképen piros filctollal áthúzzuk a telektömbök között haladó közlekedő utakat, hasonló „tüskös” térképet kapunk, mint amilyen a sokszor idézett nagykászoni. Az ábra

¹³² CSISZEGYÖPI. Mb. számad. 177–178. p.

¹³³ KÓS Károly 1972. 17–21.

gerincét a Menaság felé vezető út alkotja, amelyből apró „tűskök” gyanánt jórészt családi nevű utcácskák sokasága ágazik ki, elsősorban a Fiság felé eső oldalon. A „tűskök” időnként és helyenként elhajlanak, kacskaringóznak a vizet kísérő házrengetegben.

Csíkszentgyörgy „község” területén a XXI. század elején sincsenek hivatalos utcanevek. A házak számozása falvanként, vagyis Bánkfalván, Szentgyörgyön és Menaságon újrakezdve folyamatos. A mindennapi tájékozódás tehát nem hivatalosan megnevezett utcák és házsámok, hanem tényleges tizesek, szóvirág tizesek, családniveken emlegetett utcák, domináns házak, nevezetes lakosok szerint, illetve a főútvonalhoz és a patakhoz való viszonyítással történik. A főútvonalról elágazó kis utcák és zsákutcák behálózják a hosszan elnyúló Szentgyörgyöt és Bánkfalvát. Legtöbbjüket arról a családról nevezik, amelyik valaha első telepes volt az utcában, amelyik a sarkon, az utca kezdeténél lakik, amelyiknek nevét több utcabeli ház gazdája is viseli. A nemzeti településrend szempontjából az utóbbi eset a figyelemreméltóbb.

A szentgyörgyi belterület eltolódása. Az út vonzása

A nemzeti településrend és a családi nevű utcák sorsát, fejlődését valószínűleg befolyásolta az a körülmény, hogy a XIX. században a csíkszentgyörgyi településtömb gerincvonala eltolódott északnyugati irányba. Miként fentebb már utaltam rá, a XX. század második felében a Menaság felé vezető útvonal jelentette a főutcát. Emellé települtek a közösségi intézmények: templomok, iskolák, kultúrházak, tizesház, tanácsháza, posta stb. Itt nyíltak a legfontosabb boltok, kocsmák. 1770 táján, az első katonai térképfelvétel idején azonban a későbbi főutca a *Gálok tize* tájékát kivéve még beépítetlen útként haladt el a hosszú falu mellett.¹³⁴ Szentgyörgy házai jórészt a Fiság patak közelében álltak. A XIX. században a terjeszkedő falu birtokba vette a Menaság felé vezető utat. A szentgyörgyiek házak sokaságát építették az út mindkét oldalára. Csupán Körösmény tizes tájékán maradtak az útnak beépítetlen szakaszai. (4., 7., 8., 9. ábra)

A kutató által feltételezett hajdani „út mellé költözés” nem igazán hagyott írott nyomokat, pontosabban a községi iratok, protokollumok, ahol ezekről a költözésekről szó eshetett, a XXI. század elején nem álltak a kutató rendelkezésére. Ezért minden kis adatmorzsa értéket jelent, ami a témával kapcsolatos. Körösmény tizes egyik protokollumába bejegyezték az 1838. október 14-én tartott szentgyörgyi falugyűlés jegyzőkönyvét. Ezen a falugyűlésen „*Nemes Körösmény falva Tizesének alsó lakosai közül Lófő Márton István, Mihályfi János, Köntse István, János Márton Emre*” előadták, „... *hogyan az feleltébb való meg szaporodásaik okán építményeket kentelelítették a nemes falu során kívül az út mellé ki építeni lakhatás végett*” ezért a „*szabad mezőnek közel léte miatt*” sok gondjuk van gazdálkodásukkal, főleg állattartásukkal, alig tudják megakadályozni, hogy vetés idején kárt ne tegyenek. Az út mellé költözöttek szorgalmazták, hogy a falugyűlés szólítsa föl a környező földek gazdáit *vetéskert* készítésére: „... *fejülről kezdve a tekintetes Tompos András úron alól lévő*

¹³⁴ HIT. Az I. (1769–1773) katonai felvétel 196. sz. lapja.

határ kaputól alá egészen az úgy nevezett Aranyos domb felé kimenő útig minden birtokos a földgye végéhez vetés kertet tégyen”.¹³⁵

A fenti szövegben is emlegetett „út mellé költözés” hosszú évtizedekig elnyúlt folyamata fontos változásokat hozott a nemzeti településrend, a nemzeti utcák világában is. A Fiság mellett szorongó nemzetségek az út menti földek település-helyé válásával szétszóródhattak, az új nemzedékek új nemzeti telepek alapjait vethették meg. Az út mellett a XIX. században megismétlődhetek azok a családi osztódással előrehaladó nemzeti településfejlődési folyamatok, amelyek a Fiság vize mellett a korábbi évszázadokban lezajlottak. A vízparti nemzeti zsákutcák valószínűleg kinyíltak az út irányába. Keskeny közökké formálódtak a patak és az út között. Talán ezért is van kevesebb zsákutca a csíkszentgyörgyi főutca „tüsökszerű” mellékutcai között, mint a nagykászoni főútvonalak tájékán.

Nemzeti, családi együtttelepülés és a szóvirág tizesek a történeti források tükrében

Csíkszentgyörgy népének napi szóhasználatában az *utca* szó nemcsak a köznyelvi jelentésének megfelelő jelentésében élt, hanem néminemű helyi szint is hordozott. Nemcsak *egy* közlekedő utat jelentett, oldalán portákkal, házakkal, hanem esetenként *több* egymást keresztező utat is értettek alatta. Előfordult, hogy különféle elágazásaival együtt jelentette valamely belterületi utat az *utca* szó. Legjobb példaként említhető a háromtizesi nevezetes *Laczok utcája*, amely a *Laczok hidjától* indul, háromfelé ágazik és minden ágát *Laczok utcája* gyanánt emlegetik a szentgyörgyiek. Kanyargós több ágú utcák hálózák be Bánkfalvát is. Különösen sokat térül-fordul és ágakat bocsát ki a *Simószege útja*.

A csíkszentgyörgyi szóhasználatban a szóvirág tizesek és a hasonló nevű „utcák” helyenként fedik egymást. Szinonimákként is használhatók. Pl. a fentebb már szerepelt *Laczok tize* fogalma nagyjából azonos a *Laczok utcája* néven emlegetett utacsoporttal.

A szóvirág tizesek, a családi nevű utcák és a nemzeti településrend összefüggéseinek tanulmányozására kevés történeti forrás áll a kutató rendelkezésére.

Első helyen forrásként kínálkozik egy 1873. évi elnagyolt, vázlatos, szakadt és hiányos belterületi térkép gyenge fénymásolata Szentgyörgyről és Bánkfalváról.¹³⁶ Szakadásai miatt a térképvázlat összefüggő teljes belterületi térkép szerkesztésére alkalmatlan, de bizonyos részletek, például nemzeti településrend szerint települt falurészek ábrázolására elvileg felhasználható. A felhasználást nehezíti, hogy a térképvázlaton a fekete téglalapokkal jelzett épületek mellett nincs házszám. Ráadásul a belterületi parcellákon olvasható telekkönyvi számhoz nincs birtokkönyv. A felelhető csíkszentgyörgyi és bánkfalvi telekkönyv közel negyven évvel később, 1910 táján készült, és telekkönyvi számai teljesen mások, mint a 40 évvel korábbi térképé. Az 1910–1911. évi telekkönyvekhez viszont nem találhatók belterületi térképlapok.¹³⁷

¹³⁵ TA. K. 1. 33.

¹³⁶ CSISZEGYŐKI. Térk. Az 1873. évi belterületi térkép fénymásolata.

¹³⁷ CSISZEGYŐKI. Földk. Csíkszentgyörgy, Bánkfalva, – Kataszteri térképlapok.

Nehezíti a kutatást, hogy a XX. század előtti anyakönyveket, amelyek Csíkszentgyörgyön 1696-tól folyamatosan léteztek, az 1950-es évek elején bonyolult nevű és még bonyolultabb feladatkörű román hatóságok elvitték. Tanulmányozásuk a XXI. század elején Csíkszeredán elvileg lehetséges, de sok nehézséggel jár.

A számbajöhető források között említhetők Madarász Ferenc hajdani csíkszentgyörgyi plébános két és fél évi kitartó munkával készített, alapos, sok családörténeti részletre kiterjedő, 1967. évi családi kartonjai, amelyeknek házzámozása szerencsére megegyezik az általam Kecskeméten rajzoltatott csíkszentgyörgyi és bánkfalvi belterületi térkép házzámozásával.¹³⁸ Sajnos a nagy gonddal megírt családi kartonok olyan korban keletkeztek, amikor a hagyományos alsíki életmód, gazdálkodás, település és társadalom soha nem látott változások útjára fordult.

Ha a szóvirág tizeseket abból a szempontból vizsgáljuk, hogy miként képviseltek magukat bennük a névadó családok, fölöttébb változó eredményre jutunk.

A fentebb már többször hivatkozott, fölöttébb következetlen 1829. évi lélekösszeírásban négy szóvirág tizest emlegettek úgy, hogy a nevükkel jelölt embercsoport bizonyos szempontból számokkal is mérhető. Föltűnő, hogy a *Kányák tize* néven szereplő csoportban csak 1 Kánya nevű család élt, viszont előfordult 9 Domokos néven feljegyzett családfő. Ugyanakkor Kányák sokasága lakott a szomszédos *Czikók tizében*, *Kaszák tizében*, *Csedők tizében* és a Háromtizest szóvirág tizesekre nem bontott felső részében. Azon a területen, amelyet az összeíró *Kaszák tize*-nek nevezett, egy Kasza családfő sem volt honos. A *Czikók tize* 28 családfője közül azonban 8 családfő a Czikó nevet viselte. Csedőkből is akadt bőven a *Csedők tize* területén. Akkortájt még 10 családfő viselte Jenőfalva alsó részén a patinás Csedő családnevet.¹³⁹

Az 1917. évi kepejegyzék készítője helyi egyházi szokás szerint nem használta a Háromtizest kifejezést. Helyette *Laczkok tizét*, *Gálok tizét* és ugyancsak egyházi szokás szerint *Zata tizét* írt. Utóbbi magában foglalta az ún. *Czikók tizét* is. A *Laczkok tizében* 87 kepefizető családfő közül csak 5 viselte a régi Lacz családnevet. A közelükben lakott többek között 9 Gál, 7 Kézdi, 6 Bors, 6 László, 5 Bándi, 4 *Csiszér*, 4 *Ficz*, 4 Tekse. A Laczkok tehát létszám tekintetében eltörpültek a nevükkel jelzett szóvirág tizes területén. A szomszédos *Gálok tizében* domináns szerepet töltöttek be a Gálok. A 42 kepefizető családfő fele, vagyis 21 családfő a Gál családnevet viselte. *Zata tizében* a sor élén a Czikók álltak, 43-ból 12 családfővel, jelezvén a *Zata tize* név mögé bújtatott *Czikók tizét*. Mellettük a Gálok 6, a Kányák 5 családfővel képviseltették magukat.¹⁴⁰

Ha Madarász Ferenc plébános 1967. évi szentgyörgyi családi kartonjainak családnévi adatait rávetítjük Szentgyörgy belterületi térképére, nagyjából hasonló eredményt figyelhetünk meg, mint a kepelisták elemzésekor. A három Lacz család alig villan ki a *Laczkok tize* sokszínűségéből. Viszont a Gálok uralják a *Gálok tize* néven emlegetett falurészt. Még a szomszédos *Zata tizébe* és a *Czikók tizébe* is „át-

¹³⁸ CSISZEGYŐPI. M.F. kart.

¹³⁹ CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 173–178. p.

¹⁴⁰ CSISZEGYŐPI. Kepe. Kepelisták. 1917.

csapnak” a Gál családok. A Czikók dominálnak a *Czikók tizében*, és nem törődve Háromtizes déli határával, felvillannak Jenőfalva tizes felső részén is.¹⁴¹

Családnévvel jelzett utcák

Az utcának nevezett szentgyörgyi és bánkfalvi belterületi közlekedőterek, utak, közök megjelölése a mindennapi beszéd során sok esetben helybéli családnévek emlegetésével történik. Csomortáni Magdolna 1985. évi helynévgyűjtése idején a szentgyörgyi „utcák” közel kétharmada, a bánkfalvi „utcák” egy harmada családi névvel került a gyűjteménybe.¹⁴² Szentgyörgyön tehát jellemzőbb a családi nevű utca, mint Bánkfalván. Utóbbi helységben fontos szerepük van a tizesneveket és falurészeket tükröző utcaneveknek is: pl. *Altizesi utca*, *Farkazó utcája*, *Martonos útja*, *Simószege utcája*, *Patakfalva utca* stb.

Ha a XXI. század elején Csíkszentgyörgyön és Bánkfalván járunk-kelünk, hivatalos utcanévtáblákat nem látunk ugyan, de családnévi eredetű utcanevek gyakran megütik fülünket. Szentgyörgyön: *Nyirők utcája*, *Tulitok utcája*, *Miklósok utcája*, *Gálok utcája*, *Antalok utcája*, *Laczkok utcája*, *Csedők utcája*, *Czikók utcája*, *Lukácsok utcája*, *Ballák utcája*, *Kaszák utcája*, *Basák utcája*, *Mártonfiak utcája*, *Domokosok utcája*, *Haricskák utcája*, *Dobondiak utcája*, Bánkfalván: *Kányák utcája*, *Kovácsok utcája*, *Lövőteiek utcája*, *Csekék utcája*.¹⁴³ A családnévi eredetű utcanevek azért érdemlik meg figyelmünket, mert mögöttük a legtöbb esetben nemzeti településrend, vagyis egymással vérségi kapcsolatban álló családok házcsoportjai, házegyüttese húzódnak meg.

A családnéven emlegetett utcák, abban a tekintetben, hogy mennyire rejtőzik mögöttük nemzeti településrend, tulajdonképpen háromfélék:

1. Az első csoportba tartoznak azok az utcák, amelyeket egy létező vagy hajdan létezett személy teljes nevével emlegetnek, mintegy utalva arra, hogy a közismertnek tartott személy ott lakik vagy ott lakott. Például, említhetném az *András Albert utcája*, *Gál Endréné utcája*, *János Sándor utcája* elnevezéseket. Ezek a nevek egy domináns személy vagy család ottani lakására utalnak, tehát nem gyaníthatunk mögöttük nemzeti csoportot.

2. A második csoportba sorolhatók azok az utcanevek, amelyekben a családnév már rögzült, és amelyek függetlenek a névben szereplő család ottlakásának tényétől. Ezek az utcanevek valószínűleg hivatalos utcanévvé válnának, ha egyszer valaki hivatalos nevekké látná el a nagyobb közlekedő-utakat. A legjellemzőbb példa a Szentgyörgy szerte ismert *Laczkok utcája* és az *Antalok utcája*. 1967-ben Madarász Ferenc plébános családi kartonjainak tanúsága alapján, a népes Laczkok utcájában, az utca eleje tájékán három Lacz nevű család lakott. Az Antalok utcájában a XX. században már nem éltek Antalok. A névadó família kiveszett. Korábban a névadás

¹⁴¹ CSISZEGYŐPI. M F. kart.

¹⁴² CSOMORTÁNI Magdolna 1985.

¹⁴³ Az általam terepen feljegyzett és felsorolt utcanevek más utcanevekkel együtt rákerültek egy Hargita megyét bemutató album Csíkszentgyörgyi tematikus térképlapjára. A térkép készítőit annak idején, az 1990-es években a község akkori vezetői tájékoztatták az utcák köznépi megnevezéséről. – KOSZTA NAGY István (szerk.) 1997. (oldalszámok nélkül!)

kezdete idején azonban a névben szereplő család valószínűleg domináns famíliája volt az utcának.

3. A harmadik csoportba sorolható utcanevekről feltételezhető leginkább, hogy élő vagy nemrégiben létezett nemzetségi település-együttest rejtjenek. Ide tartozik a fentebbi felsorolás legtöbb utcanéve a *Nyírók utcájától* a *Dobondiak utcájáig*. Amikor a falu népe ezeket a családi nevű utcákat emlegeti, mintha csak azt magyarázná: ott, azon a területen, ahol több Nyíró vagy Dobondi nevű család is lakik egymás közelében, akik vérségi rokonságban állnak vagy álltak egymással. Néprajzi terepkutatással és néhány számbajöhető írott forrás elemzésével valóban kimutathatók nemzetségi településrészek, azonos családnevű, egymással rokoni kapcsolatban lévő szomszédsági csoportok a legtöbb olyan helyen, ahol a mindennapi szóhasználat családi nevű utcákat emleget.

1967-ben például a *Haricskák utcája* nevű Fiság menti zeg-zugban négy Haricska családfő lakott: az 1916-os születésű Haricska János, az 1912-es születésű Haricska László, az 1910-es születésű haricska József, valamint az utóbbi 1937-es születésű fia: Haricska Lajos. Az 1910-es években született három Haricskáról feltételezhető, hogy vérségi kapcsolatban álltak egymással.

A *Dobondiak utcája* nevű viszonylag kis területen 1967-ben hat családfő lakott a házanépével. Mind a hatot Dobondinak hívták. Rokoni kapcsolatban álltak egymással. A XIX–XX. század fordulóján születettek valószínűleg testvérek, a fiatalabbak unokatestvérek voltak. A hat Dobondi neve születési évszámmal: Dobondi Imre (1904), ifj. Dobondi Imre (1941), Dobondi Gábor (1898), Dobondi Balázs (1939), Dobondi Lajos (1928). (Utóbbi háztartásában élt idős özvegy apja, az 1900-ban született Dobondi Lajos.)

A *Domokosok utcájában*, 1967-ben a következő Domokos nevű családfők laktak: Domokos András (1896), Domokos Vendel (1912), Domokos Imre (1942). A közelükben lakott egy asszony, akinek első férjét Domokos Gábornak hívták (1908–1938).

A *Nyírók utcájában*, illetve a Fiság patak két oldalán egy hosszú íves területen a következő Nyíró nevű családfők laktak 1967-ben: Nyíró Judit (1900), (A forrásokban sokszor emlegetett Nyíró Joachim leánya), Nyíró Mátyás (1924), Nyíró Béla (1948), Nyíró József (1950), Nyíró Antal (1921), Nyíró Zoltán (1950), Nyíró Tibor (1949), Nyíró András (1926), Nyíró Bálint (1902), Nyíró Ferenc (1919), Nyíró Lajos (1921); Valamivel északabbra, a többi Nyírótól elkülönülve, de ugyancsak a Fiság közelében lakott Nyíró Péter (1894), Nyíró Márton (1913), Nyíró *Béniam* (1947), Nyíró Antal (1912), Nyíró János (1941), (Néhai Nyíró Mihály fia).

A Körösményfalvi *Tulitok utcájában*, 1967-ben három Tulit lakott: Tulit Antal (1907), Tulit Imre (1910), Tulit Márton (1919).

Az 1910-ben készített szentgyörgyi és az 1911-ben létrehozott bánkfalvi telekkönyvben a lakótelkekkel, kertekkel és a nyilvános közterületekkel együtt számot kaptak a kapukon kívüli, a kapukat a jelentősebb utcákkal összekötő kis közlekedő terek is. Ezeket a magántulajdonban lévő néhány öles utacskákat a szentgyörgyi telekkönyvben általában *kijáró*, a bánkfalvi telekkönyvben inkább *telekre járó* kifejezéssel illette telekkönyvet készítő mérnök. Előfordult, hogy a *kijáró* vagy a *telekre járó* több gazda közös tulajdonának számított. A *kijárók*, főleg a közös *kijárók* léte

összefüggött a rendszertelen, halmazos településmóddal, és némely esetekben a nemzeti településrendre is utalhatott. A községi tulajdonnak számító belterületi közlekedő utakról a telekkönyvek készítői legtöbbször írtak valamiféle tájékoztatót a megjegyzés rovatba. Vagy azt vetették papírra, hogy honnan és hova vezetnek, mire használják őket, vagy arra utalt a megjegyzés, hogy milyen néven emlegetik területeket a helység lakói.

A belterületi utak funkciójára vonatkozó megjegyzések bizonyos esetekben valószínűleg a lakosság napi szóhasználatát tükrözik. Gondolok itt a *piacra járó, malomba járó, mezőre járó, vízre járó* megjegyzésekre.

A belterületi utakhoz fűzött telekkönyvi megjegyzések névhasználatra vonatkozó adatai alapvetően háromfélék. Ez a három bejegyzés-típus nagyjából lefedi a családnévi eredetű utcanevek fentebb bemutatott három fajtáját.

Az olyan bejegyzések, mint például a *Kánya István neve alatt, az Ambrus János neve alatt, a György A. utcája, a Tamás Antal néven, a Beke utcája* önkéntelenül is eszünkbe juttatják a fentebbi osztályozás első csoportját, azokat az utcákat, amelyeket egy ott lakó, vagy ott lakott személyről emlegetnek.

A többes számú családnév + utcája rendszerű bejegyzések kiforrott, rögzült, aktív használatban lévő családnévi eredetű utcanevekre utalnak. Ilyennek tekinthető a fentebb második csoportban emlegetett szentgyörgyi *Antalok utcája*. Társítható hozzá a bánkfalvi telekkönyvbe került *Kaszák utcája, Kovácsok utcája, Füstösök utcája, Benék útja*.

A családnevet tartalmazó, utcára vonatkozó telekkönyvi megjegyzések legtöbbje nem mutatja a többes számú családnév + *utcája* nyelvi formát. Helyette a többes számú családnév + *néven, neve alatt* formula szerepel a közlekedő térségekhez írt megjegyzések között. Ez a formula érzékelteti, hogy az utca lakossága körében többszörösen előfordul a szóban forgó családnév, és az utcát a megjelölt családnév használatával emlegetik a faluban. A szentgyörgyi telekkönyvben az efféle megjegyzések sorából a következők kelthetik fel leginkább érdeklődésünket: *Basák neve alatt, Bálintok neve alatt, Borsok neve alatt, Czikók neve alatt, Csedők neve alatt, Dombosok neve alatt, Fazekasok név alatt, Fülöpök neve alatt, Gálok neve alatt, Haricskák neve alatt, a Jánosok neve alatt, Kaszák néven, Kányák neve alatt, a Koncsagok neve alatt, a Laczok neve alatt, Mártonfiak név alatt, Nyírók neve alatt, a Simonok és Csiszerek neve alatt, Tamásfiak neve alatt, Tulitok néven.*¹⁴⁴

Szász Domokos igazgató-tanító, aki 1946-ban kéziratos tanulmányban foglalta össze Csíkszentgyörgy történetét, a következő családnévi eredetű csíkszentgyörgyi és bánkfalvi utcaneveket tartotta érdemesnek felvenni viszonylag gazdag földrajzi név gyűjteményébe: *Szentgyörgyről: Antalok utcája, Fülöpök utcája, Gálok utcája, Koncsagok utcája, Laczok utcája, Mártonfiak utcája, Miklósok utcája; Bánkfalváról: Csekék utcája.*¹⁴⁵

Csíkszentgyörgy és Bánkfalva nemhivatalos családnévi eredetű utcaneveinek leggazdagabb tárházát nyújtja Csomortáni Magdolna 1985-ben közölt helynév-gyűjteménye. A tizenként csoportosított utcanevek közül témánk szempontjából a

¹⁴⁴ CSISZEGYŐKI. Földk. Csíkszentgyörgy, 1910, Csíkbánkfalva, 1911.

¹⁴⁵ SZÁSZ Domokos 1946. 36–43. (kézirat)

következők számíthatnak érdeklődésünkre: Szentgyörgyről: *Antalok utcája, Gálok utcája, Laczok utcája, Ballák utcája, Czikók utcája, Kaszák utcája, Lukácsok utcája, Basák utcája, Borsok utcája, Domokosok utcája, Györgyök utcája, Kaszák utcája, Szőcsök utcája, Dobondiak utcája, Miklósok utcája, Nyirők utcája, Tulitok utcája*. Bánkfalváról: *Lövőteiek utcája, Tulitok utcája, Kovácsok utcája, Györgyök utcája, Kányák utcája, Csekék utcája, Gálok utcája, Keresztesek utcája, Vargák utcája, Sándorok utcája* (Kotormányban).¹⁴⁶

Szóvirág tizesek az esztenatársaságok neveiben

Csíkszentgyörgyön és Bánkfalván a juhtartó esztenatársaságok, „gazdaságok” általában tizesek szerint szerveződtek. Az *általában* szót érdemes hangsúlyoznunk, mivel a fenti megállapítás legnagyobb igyekezetünk ellenére sem teljesen igaz. Az esztenatársaságok szerveződésében teret kaptak és a XXI. század elején is teret kapnak bizonyos szóvirág tizesek is. Mondhatnánk: a szóvirág tizesek létezésének, továbbélésének egyik lehetséges pillére a szóvirág tizes nevével jelzett esztenatársaság.

A csíkszentgyörgyi *megyeszéke* határozataiból látható, hogy 1812-ben és 1815-ben Csíkszentgyörgy *megyéje* területén 8 esztenatársaság működött.¹⁴⁷ Az esztenák helye a megye havasaiban évente változott. Mivel Csíkszentgyörgy 3, Bánkfalva 5, a két falu együtt 8 tényleges tizesre oszlott, könnyen adódna a következtetés, hogy a 8 esztana a 8 tizes esztenáját jelentette. Az igazság azonban némileg bonyolultabb.

Körösmény tizes vidám kedvű jegyzője az 1780–1864 közötti tizesprotokollum egyik lapjára minden szöveges kommentár nélkül 1812-ben rajzolt egy nyolc szeletre tagolódó körökből álló ábrát.¹⁴⁸ Némi fejtörés után megállapíthatjuk, hogy az ábra külső körmezeje a havasi esztenahelyeket, belső körmezeje a csíkszentgyörgyi és bánkfalvi esztenatársaságokat jelenti. A külső körmező képzeletbeli mozgatásával meghatározható, hogy egy bizonyos esztenatársaság az 1812 utáni 8 esztendőben melyik havasi területen állíthatta föl esztenáját. A belső körmezőben feltüntetett 8 esztenatársaság közül hatot tizesnév jelöl. Kettő esztenatársaság, mégpedig Háromtizes két *cimborasága, gazdasága* a Laczok tize és a Gálok tize szóvirág tizesek nevével szerepelt. A nyolc szeletre osztott körmezőben mindez úgy vált lehetségessé, hogy hiányzott Martonos tizes, amelynek valamilyen ismeretlen ok miatt akkortájt nem volt önálló juhtartó „gazdasága”. (29. ábra)

Más történeti források is tanúsítják, hogy a XIX. században a háromtizesbeli gazdák juhait szóvirág tizesek szerint két esztenatársaság szervezte. 1824-ben a szentgyörgyi esztenák helyének kijelölésekor a *Laczok Tizesse Társasága* elégedetlenségének adott hangot.¹⁴⁹ A csíkszentgyörgyi *megyeszéke* jegyzőkönyvében 1817-ben emlegették a *Gálok tize* esztenáját, 1842-ben pedig szerepeltették a *Gálok*

¹⁴⁶ CSOMORTÁNI Magdolna 1985.

¹⁴⁷ BÁRTH János 2004. 62.

¹⁴⁸ TA. K. 1. 84.

¹⁴⁹ CSSZM. RKGY. 6313. 14. (1824).

esztena társaságát.¹⁵⁰ 1864 tavaszán a *Gálok és Laczok gazdaságai* meghatározták, hogy bárányaik mely határrészen járhatnak.¹⁵¹

A népi emlékezet szerint a XX. században többször előfordult, hogy a nagyobb tizeseknek, például Körösményfalvának, Jenőfalvának két-két esztenatársaságuk volt. Ezeket *felső, alsó* jelzőkkel, vagy valamelyik szóvirág tizes nevével különböztették meg.

2006. április 21-én e sorok írója a csíkszentgyörgyi *Néptanács* épületében végighallgatta 11 szentgyörgyi és bánkfalvi *esztenabíró* több órás vitáját. Közismert, hogy a két falu nyolc tényleges tizesből állt. Következésképp, több tizes két *sereggel* is rendelkezett. 2006-ban a szűken értelmezett Szentgyörgyön 5 esztenatársaság működött, amelyeket a helyi utcai és a helyi hivatali szóhasználat a következő nevekkel jelölt: *Körösmény, Jenőfalva alsó, Jenőfalva felső, Gálok, Laczok*,

Az esztenatársaságoknak a XX–XXI. század fordulója tájékán volt adminisztrációja. Erre és az esztenatársaságok működésére tanulmányom későbbi részében még visszatérek. Ellenben ide tartozik a „gazdaságok” megnevezésének némely kérdése, nevezetesen a szóvirág tizek szerephez jutása a megnevezésben.

Ha kézbe vesszük például Jenőfalva tizes alsó esztenatársaságának jegyzőfüzetét,¹⁵² címlapján a következő címet olvashatjuk: „*Csíkszentgyörgy Jenőfalva alsó-gazdasági nyilvántartó füzet, 1996. II. 12*”. A belső lapokon viszont, főleg az 1990-es évek második felében, a *Csedők tize* szóvirág tizes nevét felhasználva, a jeles gazdasági szerveződés önmagát a *Csedők gazdasága* névvel illette. Mellékesen bár, de meg kell jegyeznünk, hogy a 40 juhtartó gazdát tömörítő társaságban 1999-ben csak egy gazda, a 31. helyen felsorolt, 3 juhot birtokló Csedő Gábor viselte a Csedő családnevet.

A TÉNYLEGES TIZESEK NAGYSÁGA AZ ÚJKORBAN

Az 1829. évi lélekösszeírás tanulsága

Tanulmányomban többször hivatkoztam már az elvileg tizesek szerint tagolt 1829. évi lélekösszeírásra.¹⁵³ Sajnos, az összeírást készítő *megyebíró* nem végezte a munkáját következetesen. Többször elfelejtette a családfők neve elé fölírni a tizes nevét, máskor a tényleges tizesek helyett szóvirág tizeseket emlegetett, miként erre fentebb utaltam. A szóvirág tizesekbe soroltakat összeadhatnánk és talán tényleges tizeseket kapnánk. Az elmaradt tizesneveket talán beírhatnánk. Ezek a beavatkozások azonban sok kockázatot jelentenének, ezért alkalmazásuktól eltekintek. Ha a hajdani *megyebíró* jól végezte volna a dolgát, Csíkszentgyörgy egy különleges népesedéstörténeti, történeti demográfiai forrással rendelkezne. Ez a lehetőség azonban a megvalósítás hiányosságai miatt csak lehetőség maradt.

¹⁵⁰ CSSZM. RKGY. 6313. 269. (1817), 233–232 v. (1842).

¹⁵¹ TA. H. 2. 55.

¹⁵² Ezúton köszönöm András József esztenabírónak és Péter Zoltán esztenajegyzőnek, hogy 2006 áprilisában hozzájárultak a nyilvántartó füzet tanulmányozásához, lemásolásához.

¹⁵³ CSISZEGYŐPI. Mb. számad. 170–194.

Témánk szempontjából mire jó mégis a tökéletlenségében is értékes 1829. évi lélekösszeírás? Két dologra mindenképpen használható. Egyrészt megállapítható belőle a csíkszentgyörgyi templom „megyéjének” és azon belül két alcsíki székely falunak: Szentgyörgynek és Bánkfalvának a teljes lélekszáma, halvány utalással a korösszetételre. Másrészt kiemelhető belőle néhány felírt nevű tényleges tizes, és meghatározható, hogy azokban a tizesekben hányan éltek a reformkor hajnalán. A két falu teljes lélekszámára vonatkozó számításokat is érdemes elvégeznünk, mert az összesítő adatok birtokában lesz mihez viszonyítsuk a kiemelt tizesek lélekszámadatait.

A lélekösszeírás készítője az egyház lélekösszeírás-készítési szokásainak megfelelően különválasztotta a gyónóképes és a nem gyónóképes híveket. *Gyónóképesnek* azt a személyt tekintette, aki már volt elsőáldozó. *Nem gyónóképes* besorolást kapott, aki életkorára való tekintettel még nem járult oltárhoz áldozás vétele céljából. A két csoport határa körülbelül 10 éves kor táján húzható meg. Ezért azt mondhatjuk, hogy a lélekösszeírásban szereplő *gyónóképesek* felnőtteket, sihedereket, kamaszokát jelentettek. A *nem gyónóképes* kifejezés gyerekekre vonatkozott.

Csíkszentgyörgy „megyéjének” 1829. évi népességi adatait az alábbi táblázat szemlélteti.

	Családfő	Lélek		
		Gyónóképes	Nem gyónóképes	összesen
Szentgyörgy	309	991	332	1323
Bánkfalva	359	1024	402	1426
A „megye” összesen	668	2015	734	2749

A lélekösszeírásból a következő tizeseket emeltem ki: Szentgyörgyről Körösményfalva tizest, Bánkfalváról: Ittkétfalva tizest, Simószege tizest, Altizest és Kotormányt. A kötelékükbe tartozó családfőket viszonylag jól elhatárolta az összeíró, ezért számadataik képet adhatnak arról, hogy a XIX. század első felének közepén körülbelül mekkora népessége volt egy alcsíki tizesnek. A számadatokat táblázatba rendezve szemléltetem.

	Családfő	Lélek		
		Gyónóképes	Nem gyónóképes	összesen
Körösményfalva	80	247	97	344
Ittkétfalva	107	308	128	436
Simószege	61	148	61	209
Altizes	95	271	108	379
Kotormány	26	79	29	108

Az adatokból látható, hogy a tizesek lélekszáma fölöttébb változó képet mutatott. A tizesek többsége 100 körüli családfőt és 350-450 fős népességet foglalt magába. Népesség tekintetében a fent bemutatott „nagyobb” tizesekhez állt közel Jenőfalva.

A kotormányi életér adottsága behatárolta a különálló Kotormány népességének alacsony számát. Az összefüggő településtömbön belül Simószege számított a

legkisebb tizesnek. Valamivel nagyobb volt, de nem érte el a „nagy” tizesek lélekszámát, sőt még a 300 főt sem a becslhető népsűrűségű Martonos.

A tizesek sorában valószínűleg Háromtizes volt a legnagyobb, legnépesebb. Ha összesítjük a tizes-jelölés nélkül felsorolt „felső” lakosok, valamint a Czikók tize és Zata tize adatait, feltételezhetjük, hogy Háromtizes területén 1829-ben 132 családfő és 587 lélek élt. Ezek a számok jóval magasabbak, mint a „nagyobb” tizesek családfő-számai és lélekszámai.

A tizestilalmasok birtokosainak lajstromai

Csikszentgyörgy és Bánkfalva tizeseinek viszonylag nagy mennyiségű fennmaradt tizesírata nem kényezteti el a kutatót, ha az tizestulajdonos-jegyzékeket keres. Fennmaradt ugyan néhány jegyzék, de ezek kivételnek és legtöbbször késeinek számítanak.

Figyelemre méltó például Martonos tizes birtokosainak, „jogosultjainak” szép jegyzéke 1837-ből, amelyben 52 családfő neve olvasható 9 külső birtokos, vagyis possessor társaságában.¹⁵⁴

Háromtizes birtokosainak 1857. évi jegyzéke, amely tulajdonképpen a Szent Kereszt kápolna tetőjavításának pénzkivetési lajstroma, 131 családfő nevét tartalmazza.¹⁵⁵ Háromtizes birtokosairól használható jegyzék maradt fenn 1902-ből, 1904-ből és 1905-ből.¹⁵⁶ Az utóbbi jegyzék fölöttébb hivatalosnak tűnik, előre nyomtatott ívekre írták, 155 birtokos nevét tartalmazza. Ugyanilyen jegyzék őrzi Körösményfalva tizes 74 birtokosának nevét is 1905-ből.¹⁵⁷

A jórészt XX. századi ún. *bikatrágya* jegyzékek, jobb híján, tájékoztatnak a tizesek birtokosairól. A tehenenként egy-egy szekér trágyát szolgáltató tizesbeli gazdák kiváló lajstromai találhatók Háromtizes iratai között, többek között 1921-ből, 1930-ból, 1931-ből, 1940-ből.¹⁵⁸

Egyedülállóan jó forrás lehetne a tizesek nagyságának, lélekszámának tanulmányozásához Háromtizes XIX. századi lélekösszeírása, ha készítője nem felejtett volna el évszámot írni rá. De sajnos elmulasztotta a dátumozást. Lélekösszeírást egyházi célból volt szokás készíteni. Bizonyára egyházi cél sarkalta a háromtizesi lélekösszeírás megszületését is. Mintha az erdélyi püspököknek bizonyítani akarták volna a háromtizesiek, hogy ők milyen sokan vannak. 1857 táján többször panaszosan kérelmezték, hogy tizesük kápolnájában gyakrabban tartson misét a csikszentgyörgyi „megyés pap”. Valószínű, hogy kérelmükhöz csatolták a datálatlan lélekösszeírást. A különleges lajstrom 125 háromtizesi családfő nevét tartalmazza. A nevek után az összeíró feltüntette, hogy a családban hány fő él együtt. A számok összeadásával megállapíthatjuk, hogy 1857 táján Háromtizes 125 családja 638 személyt fogott össze.¹⁵⁹

¹⁵⁴ TA. M. 1. 9.

¹⁵⁵ TA. H. 8. 18.

¹⁵⁶ TA. H. 9. 1., 2., 3.

¹⁵⁷ TA. K. 9. 4.

¹⁵⁸ TA. H. 9. 13., 21., 25., 41.

¹⁵⁹ TA. H. 8. 16.

A tizesiratok között előforduló birtokos lajstromok általános érvényű mennyiségi következtetésekre nem igazán alkalmasak. Fő hibájuk, hogy esetlegesek, időben szórtak. Nehezen összehasonlíthatók. Különböző időpontokban, különböző célból készült birtokos összeírások egymás mellé helyezésével gyakorlatilag nem lehet képet adni a két falu tizeseinek nagyságáról.

A telekkönyvek tizesnévsorai

Az 1910. évi szentgyörgyi és az 1911. évi bánkfalvi telekkönyvben¹⁶⁰ annak rendje módja szerint számmal látták el és szerepeltették a tizesbirtokokat is. Amikor először fordult elő valamelyik tizes a birtokosok sorában, jelezték, hogy a földparcella az illető tizes tulajdonában van, majd felsorolták a tizesbirtokban részes közbirtokosokat, vagyis a tizes birtokos tagjait. Például az 1758-as számú belterületi ingatlan a Háromtizes tulajdonában volt. A tulajdonosok rovatában a Háromtizes megnevezése után felsorolták a Háromtizes 157 birtokosát, jelezve, hogy mindegyikük az 1758-as számú földparcella 157-ed részét birtokolta.

Mivel a két falu telekkönyve nagyjából egy időben, 1910–1911-ben készült, a tizesbirtokok tanulmányozásával kigyújtható, hogy a XX. század első évtizedének végén melyik tizesnek hány birtokosa volt. Az így nyert adat valamelyest tájékoztat a tizes nagyságáról, bár a kutatónak szem előtt kell tartania azt a tényt, hogy a tizes területén lakó családfők száma és a tizes közbirtoklási joggal rendelkező családfőinek száma elvileg nem volt azonos.

A kepelajstromok üzenete

A helyi plébánosnak évente fizetett *gabonakepéről a megyebírák* jegyzéket készítettek. A csíkszentgyörgyi és a bánkfalvi kepefizetőket legtöbbször tizesenként vették számba. Így a kepejegyzékek képet adnak arról, hogy egy adott időpontban melyik tizesben hány kepefizető családfő lakott. Ezáltal tükrözik a tizesek közötti népességi arányokat.

Sajnos, a csíkszentgyörgyi plébánia irattárában kevés jó, teljes, firkálatlan kepelista őrződött meg. Egy-egy év listái vagy bánkfalviak, vagy szentgyörgyiek. A „megye” egészéről ritkán adnak képet. Szinte kivétel az 1917. évi kepelajstrom, amely Szentgyörgy „megyéjének” egészére kiterjed. Rendszeretesen íródott, áttekinthető, olvasható.¹⁶¹ A Háromtizes kifejezés természetesen ebben sem szerepel, de ha összeadjuk a *Laczkok tize*, a *Gálok tize* és a *Zata* adatait, előttünk állnak a legnagyobb tizes számai.

¹⁶⁰ CSISZEGYÖKI. Földk. Csíkszentgyörgy, 1910, Csíkbánkfalva, 1911.

¹⁶¹ CSISZEGYÖPI. Kepe. Kepelisták, 1917.

Az 1917. évi csíkszentgyörgyi kepelajstrom tizesenként csoportosított kepefizezőinek számát az alábbi táblázat szemlélteti.

Község	Tizes	Kepefizező
Szentgyörgy	Háromtizes	172
	Jenőfalva	168
	Körösményfalva	92
	Összesen:	432
Bánkfalva	Ittkétfalva	121
	Simószege	51
	Martonos	52
	Altizes	97
	Kotormány	37
	Összesen:	358
A „megye” összesen:		790

A kepefizezők száma szempontjából 1917-ben Háromtizes és Jenőfalva vitték a pálmát. Közepes nagyságú volt Ittkétfalva, Altizes és Körösményfalva. A többinél jóval kisebb tizesnek számított Martonos, Simószege és Kotormány.

VI.

A TIZESEK HELYE CSÍKSZENTGYÖRGY ÉS CSÍKBÁNKFALVA TÁRSADALMI SZERKEZETÉBEN

A FALU, MINT TÁRSADALMI EGYSÉG BELSŐ SZERKEZETE

A néprajzi közgondolkodásban a hagyományos falu, mint társadalmi egység, háztartások együtteseként létezett. Más szóval, a falusi lakosság háztartásait rokonsági, szomszédsági, szakrális és gazdasági érdekszférák csoportokra oszthatták ugyan, de az önálló gazdálkodást folytató és önálló háztartást vezető familiákat első fokon a faluközösség fogta össze olyan szervezeti keretbe, amely kifelé egységként mutatkozott.

Ezzel a közgondolkodásbeli sémával szemben némely régi székely falu struktúráját bonyolultabb kép jellemezte. A háztartásokat első fokon a tizes fogta össze kifelé is egységet jelentő keret gyanánt. A falu, mint település, a tizesekből épült faluvá. A falu, mint a közösség életkeretének számító társadalmi egység, a tizek-közösségek integrálódása révén vált faluközösséggé. A faluközösség és a háztartások között szilárd helyet birtokoltak a tizesek, mint a faluközösségen belül önállósággal rendelkező entitások. (34. ábra)

A székely tizes, mint jelentős önállósággal rendelkező települési és társadalmi egység, azon kívül, hogy építő eleme volt valamely faluközösségnek, beletartozott legalább egy „megyébe” és a XX. században részét képezte valamely közbirtokosságnak is. A közösség, a „megye” és a közbirtokosság tizeseket integráló, összefoglaló szerepe történetileg változott. (IV–V. tábla)

A közösség erejét a XVIII. század közepe és a XIX. század közepe közötti évszázadban, különösen a háromszéki és a csíki falvakban, valószínűleg csökkentette az a körülmény, hogy a *katonarendűek* és a *provinciálisok*, vagyis a katonáskodók és a nem katonáskodók egy-egy falun belül külön bíró alatt éltek. Figyelemre méltó, hogy a faluval ellentétben, a tizesben nem különbözött a *militárisok* és a *provinciálisok* sorsa, jogi helyzete. A tizes egységbe fogta a tilalmasába „bébírókat”, legyenek azok katonarendűek, jobbágyok vagy akár néhány jobbágyot birtokló nemes „földesurak” is. Mondhatnánk: a tizes egységes csoportként „emelte be” a közösségbe a „tilalmasába bébíró” különböző rendű és rangú háztartásokat, amelyeknek útja a „tizes fölött”, a közösség szintjén rend és rang tekintetében újra elvált. A feudalizmus kori székely falu öngazgatási lépcsőfokaiban tehát a tizes szintje jelentette a legdemokratikusabb szintet.

A „megye” integráló szerepe olyan időszakokban volt fölöttébb jelentős, amikor a helyi egyházszervezet számottevő vagyonnal, például kiterjedt havasokkal rendelkezett. Miként alább, éppen a csíkszentgyörgyi példából láthatjuk, ilyen esetekben a nagyhatalmú „megye” számos feladatot átvett a gyengült szerepű faluközösségektől. Az egyházszervezet integráló szerepe a XIX. század második felében csökkent le jelentősen, amikor a „megyék” havasai a közbirtokosságok, egyéb va-

gyonai a közösségek kezébe kerültek. A „megye” szerepe színeződött abban az esetben, ha többféle vallást követtek a falu lakói. Ilyenkor is a tizes volt a legerősebb integráló erő. A különböző vallású és különböző múltú, kultúrájú háztartások a tizesjog birtoklásával a tizesben egységesültek, hogy azután a „megyéhez tartozás” tekintetében újra különbözzenek.

A XIX–XX. század fordulójától nőtt meg a falvak egészét átfogó közbirtokosságok összefogó szerepe. A XX. század első felében, sok székely faluban a gazdák mellett, hogy *jóggal* rendelkező tagjai voltak tizesük közbirtokosságának, beletartoztak falujuk havasi erdőket és havasi legelőket birtokló „nagy” közbirtokosságába is. A tizes-közbirtokosságok és a velük állandó munkakapcsolatban álló „nagy” közbirtokosságok osztoztak a feladatokon.

A CSÍKSZENTGYÖRGYI KÉP KÜLÖNLEGES SZÍNE: A „MEGYE” INTEGRÁLÓ SZEREPE

A fentebb bemutatott falusi társadalmi struktúra középpontjában a háztartásokat összefogó tizes állt, amely más tizesekkel együtt alkotta a közösséget, illetve oldalágakon a megyét és a közbirtokosságot. Bizonyos székely falvak társadalmi struktúrája azonban ennél a modellnek tekinthető szerkezetnél bonyolultabb szerkezetű képet mutatott. Olyan esetekről van szó, amikor kettő vagy több falu azonos vallású lakosai alkottak egy „megyét”, képezték egy nagy egyházközséget. Efféle falvak és „megyék” bőségesen előfordultak a Székelyföldön. Kétfalvas, háromfalvas „megyék” a csíki tájról is említhetők. A legismertebbek közé tartozott például „Nagyboldogasszony megyéje”, amelyet az egyházi schematismusok 1834-ben és 1874-ben „alias Jenő et Karcfalva” megjegyzéssel magyarítottak, de 1922-ig hozzátartozott Dánfalva is.¹⁶² Jellemző példának számított „Csíkszentmihály megyéje”, amely a XVIII. század végén Csíkszentmihály, Borzsova és Szépvíz római katolikusaira terjedt ki.

A csíkszentgyörgyi „megyés templom”, vagy „anyatemplom” egyházközsége, amelyet a régi írások „nemes Csíkszentgyörgy megyéje” néven emlegettek, évszázadokon át két faluközösséget fogott össze: Szentgyörgyöt és Bánkfalvát. A „megyés templom” a két falu határpontján állt. Szentgyörgy és Bánkfalva társadalmi struktúrája tehát elsősorban abban különbözött a fentebb modellként bemutatott székely falu társadalmi struktúrájától, hogy szervezeti vonatkozásban faluközösségük „fölött” ott lebegett egy olyan szervezet, amely a fenti modell által lefedett helyeken a faluközösség oldalán, a struktúra képzeletbeli vázlatának egyik szélén foglalt helyet. A „csíkszentgyörgyi megye” természetesen nem hatalmi, hanem szervezeti értelemben, a két közösség fölött állt, mert egy szervezeti keretbe fogta össze a két közösséget, illetve a két faluközösség nyolc tizesét. (IV. tábla)

¹⁶² SCHEMATISMUS 1834. 56., 1874. 26., 1903. 81., 2000. 221.

Csíkszentgyörgy nagy múltú megyéjét¹⁶³ Szentgyörgy és Bánkfalva római katolikus lakosai alkották. Középkori szentélyű, fallal és bástyákkal övezett közös anyateplomukról a két falu népe együtt gondoskodott. Szentgyörgy és Bánkfalva lakossága külön-külön választott magának *megyebíró*t. A két megyebíró felváltva viselte a *főmegyebíró* címet.

A csíkszentgyörgyi *megye* ítélő fóruma, az ún. *megyeszéke* a *megyetagok* erkölcsi vétségeivel, a helyi egyház ügyeivel, illetve a *megye* javaival, jövedelemforrásaival, birtokainak hasznosításával foglalkozott. A *megyebírák* gyakran hivatkoztak régi szentgyörgyi konstitúciókra, vagyis korábbi falutörvényekre, megyerendtartásokra, „megyetörvényekre”.

A csíkszentgyörgyi *megyeszéke* szűkszavú határozataiból, ítéleteiből¹⁶⁴ megállapítható, hogy a XVIII. században és a XIX. század első felében a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi havas, vagyis az Úz-völgyi táj nagy része a „csíkszentgyörgyi nemes megye” birtokában volt. A területet a „csíkszentgyörgyi nemes megye havasa”-ként emlegették.

A csíkszentgyörgyi *megye* havasainak felügyeletét, hasznosítását a XVIII–XIX. században a *megyetagok* által választott *havasbírók* irányították. Külön havasbírája volt Szentgyörgynek és Bánkfalvának. A *megye* két havasbírája közül az egyik, váltakozva és bizonyára a *megyebíró–főmegyebíró* mintájára, a *főhavasbíró* címet viselte.

A Felső-Úz-völgyben és az Alsó-Úz-völgy nyugati részén, *Egerszék pataka*, *Lesőd*, *Aklos* tájékán, a havasi erdők, legelők, kaszálók világában a csíkszentgyörgyi *főhavasbíró* felügyelt a rendre, a *nemes megye* régi konstitúcióinak betartására. A bükkerdőben a *megyetagok* sertéseit makkoltatták karácsony előtt a *megyegyűlés* által megfogadott havasi sertéspásztorok. A *megyegyűlés* döntött a tizesenként szerveződő juhtartó esztenatársaságok legeltetési területeiről, az esztenák helyéről. A tinók, borjúk, meddőmarhák, *lófiak* „havasi csordáinak” marha- és lópásztorait is a megyegyűlés fogadta. A *megyeszéke* ítélkezett a havasi misemulasztók, káromkodók, fatolvajok és más kártevők, törvényszegők ügyében. A *megye* vezetői döntöttek arról, hogy ki vághatott épületfát, ki főzhetett hamuzsirt a havasi erdőkben.

A csíkszentgyörgyi *megye* tehát ura és gazdája volt a *megyét* alkotó két falu havasainak. Csíkszentgyörgyön a *piacbíró*t, *vásárbíró*t is a *megye* választotta. A piaci árusító helyeket, a bolt- és mézszárséktartás jogát a *megye* adta bérbe. A csíkszentgyörgyi *megye* tehát olyan irányító, gazdasági szervező tevékenységet végzett, amely a legtöbb faluban a községi önkormányzatra tartozott.

¹⁶³ A csíkszentgyörgyi *megye* működéséről önálló könyvet kívánok írni, ezért itt csak röviden utalok rá. – Az erdélyi *megye* fogalmára: BÁRTH János 2003. – A csíkszentgyörgyi megyére: BÁRTH János 2001., BÁRTH János 2004. 42–76.

¹⁶⁴ CSISZEGYŐPI. Msz. hat. (1714–1829) – CSSZM. RKGY. 6319. Csíkszentgyörgy megyéjének jegyzőkönyve (1817–1865).

SZOMSZÉDSÁGI SZERVEZŐDÉSEK A TIZES ÉS HÁZTARTÁSAI KÖZÖTT

Szerveződések a tizesben. A tizesnél is kisebb szervezeti egységek

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi társadalom szervezettsége lefelé haladva nem állt meg az önálló falurésznek számító tizesnél, a faluközösség legkisebbnek tekintett alegységénél. A tizes és az általa összefogott háztartások közé a tizesnél is alacsonyabb szintű szomszédsági szerveződések állhattak. Ezek átfoghatták az egész tizest, legtöbbször azonban több is működött belőlük egy-egy tizesen belül. Így tulajdonképpen tagolták, megosztották a tizesnek nevezett települési és társadalmi alakulatot. Az efféle szerveződések legjellemzőbb fajtáinak tekinthetők a juhtartó esztenatársaságok, a hídközösségek, a kapuközösségek, a kútközösségek, a vízvezető közösségek és a rózsafüzér társulatok. (V. tábla)

A tizesnél kisebb kiterjedésű szervezetek nem fedték egymást. Határaik nem estek egybe. Így a különböző háztartások, ha netán szomszédok voltak is, a legkülönbözőbb szerveződések hálójában élhettek. Például, ha az utca két oldalán élő két háztartás azonos juhtartó esztenatársaságba tartozott, nem biztos, hogy asszonyaik ugyanabba a rózsafüzér társulatba jártak imádkozni, mert lehet, hogy éppen utcájuk jelentette két rózsafüzér társulat határát. Az utca két oldalán élők legtöbbször egy kútközösségbe szerveződtek, de ha utcájukban húzódott két hídközösség vagy esztenatársaság határa, akkor különböző hídközösségbe, más esztenatársaságba tartozhattak.

Minden háztartás beletartozott valamelyik tizesbe, de nem volt tagja automatikusan minden tizesnél kisebb kiterjedésű szomszédsági szerveződésnek. Természetesen elvileg létezett olyan háztartás, amelyet minden szerveződés a hálójába vont. Ha a gazda tartott 5–10–15 juhot, belépett az egyik esztenatársaságba, hogy tavasztól őszig juhait pásztor előtt járhasson, és családját hozzájuthasson a mindennapi táplálkozásban nagy szerepet játszó sajtához, ordárhoz, túróhoz. Ugyanez a gazda beletartozhatott valamelyik kútközösségbe és hídközösségbe. Felesége rendszeresen eljárhatott az egyik rózsafüzér társulat összejöveteleire.

Akadtt példa azonban az ellenkező helyzetre is. Idősebb, magányos férfiemberrel, ha egyedül lakott, előfordulhatott, hogy egyik szervezet sem tekintette tagjának. Ha már nem tartott juhokat, kimaradt a juhtartó cimboraságból. Kútközösségben esetleg eleve nem is volt, mert patak mellett, forrás közelében lakott. A marhategyésztést már befejezte. Tehenei nem jártak át a Fiság hídján. Közmunkájának sem vették hasznát. Így a hídközösségbe tartozása formálissá vált vagy megszűnt. Mogorva hitetlen vénemberként élve nem látogatta a rózsafüzér társulat imádkozó összejöveteleit sem.

A két szélsőséges példa felemlítése után feltételezhetjük, hogy a háztartások többsége, ha egy-egy szervezeten belüli helyzeténél fogva ki is maradt, a tizesen belüli szomszédsági szervezetek többségében aktív tagként működött. Például egy önálló kúttal rendelkező, vagy forrás közelében élő gazdacsalád valószínűleg nem tartozott egyik kútközösségbe sem, de a juhtartó esztenatársaságban, a hídközösségben, a rózsafüzér társulatban aktív szerepet vállalt.

Ritka esetben a tizesen belüli szerveződések átnyúlhattak a tizeshatárokon. Például előfordult, hogy valamely tizes szélén lakók a szomszéd tizes esztenatársaságába adták juhaikat. A XX. század végén divatba jött vízvezető közöségek is befogadtak közel lakó, de szomszéd tizeshez tartozó tagokat.

A juhtartó esztenatársaságok, „gazdaságok”, „cimboraságok”

A címben felsorolt három kifejezés egy-egy terület, egy-egy tizes vagy tizesrész juhtartó gazdáinak a juhok legeltetése és a tej-haszonvétel megvalósítása érdekében létrehozott önszerveződését jelenti. A régi *cimboraság* kifejezés Csíkszentgyörgyön a XX. század végére háttérbe szorult, kiment a divatból. A kissé hivatalos ízű, ünnepélyes *esztenatársaság* kifejezés a napi szóhasználatban ritkán fordult elő. Az ugyancsak régi *gazdaság* kifejezés a XXI. század elején is virágzott a *Fiság lokja* tájékán.

1731-ben Szentgyörgy és Bánkfalva képviselői fogadott bírák előtt terjedelmes egyezményt kötöttek, amelyben megpróbálták elsimítani a havasok használatával, birtoklásával kapcsolatos nézeteltéréseiket. Többek között megállapodtak abban, hogy a bánkfalvi és a szentgyörgyi *esztena cimboraságok* használhatják a *Szentgyörgy megvéjét* alkotó két falu havasait: a bánkfalviak a szentgyörgyi *Lavászót* és *Bagjodot*, a szentgyörgyiek pedig a bánkfalvi vitatott jogállású *Égettvést*. Sajnos az egyezményben nem esett szó sem tizesek, sem tizesrészek esztenáiról. Helyette azt a furcsa, talán a lakosság és vele együtt a juhállomány alacsony számával magyarázható különös megfogalmazást olvashatjuk, hogy „*ha bánkfalvi uraimék szent györgyi uraimékhoz esztena társaságba fel akarnak menni*”, és ha a szentgyörgyiek szeretnék ugyanezt tenni fordított irányban, szabadságukban áll szándékuk megvalósítása.¹⁶⁵

A tizesjegyzőkönyvekben és más tizesiratokban fölöttébb kevés szó esett a juhtartó esztenatársaságokról. Ez érthető, hiszen a juhtartó gazdaság, ha a tizeszabta határok keretei között szerveződött is, független volt a tizestől, mint szervezettől. A tizesjegyzőkönyvbe a tizesbíró által irányított tizes ügyeit jegyezték föl. Az esztenabíró által vezetett esztenatársaság, még ha egy működött is belőle a tizes területén, a maga ügyeit a maga írásbelisége útján rögzítette. Az általam áttanulmányozott 7770 oldalnyi tizesjegyzőkönyvben és tizesiratban egy helyen került elő egy-két érdemleges adat esztenatársaság működéséről, mégpedig Körösmény tizes 1780–1864 közötti jegyzőkönyvének 1842–1843 körüli bejegyzéseiben. Akkortájt különös személyi összefonódás jöhetett létre a tizes és a „gazdaság” vezetősége között, mert a tizes jegyzőkönyvébe bejegyeztek néhány esztenatársasági dokumentumot: például egy jó juhpásztor-fogadási szerződést 1842-ből, egy fejőpásztor-fogadási és egy meddőpásztor-fogadási egyezséget 1843-ból, egy Boldogasszony-nap (augusztus 15.) után végzendő földtrágyáztatás árverési jegyzőkönyvét 1843-ból.¹⁶⁶

¹⁶⁵ TA. K. 6. 63–65.

¹⁶⁶ TA. K. 1. 40–45.

A szóvirág tizesek az esztenatársaságok neveiben című fejezetben viszonylag sok szó esett az esztenatársaságokról. Az ott leírt adatokat itt nem ismétlem meg. Csupán arra utalok, hogy a XIX. században és a XX. század első felében tizesek szerint és tizesrészek szerint szervezett esztenák egyaránt léteztek.

A *megyeszéke* régi határozataiból, valamint a Körösmény tizes egyik jegyzőkönyvében fennmaradt fentebb már említett rajzból¹⁶⁷ kiderül, hogy az 1810-es években Csíkszentgyörgyön és Bánkfalván összesen 8 esztenatársaság működött. Közülük hat tizesenként, kettő tizesrészenként szerveződött. (29. ábra)

A falu gazdáinak juhállománya a nyári hónapokat a „megye” távoli havasi legelőin töltötte. Az esztenák helyét, illetve az esztenákhoz tartozó *seregek* legelőjét a „megye” vezetői jelölték ki. A nyolc esztana egy bizonyos sorrend szerint évente váltogatta a helyét.

A XX. század első felében és az 1990-es években a fontosabb havasi területek az ún. „nagy” közbirtokosságok kezében voltak. Így, amikor szükség volt rá, a közbirtokosságok adtak helyet az esztenáknak és a juhseregeknek.

Néprajzi adatközlések, visszaemlékezések szerint a XX. század első felében attól függően, hogy a határ melyik oldala volt vetés és melyik oldala ugar, az egymást követő években jelentősen különbözött a juhtartás rendje.

Azokban az esztendőben, amikor a monyasdi oldalt vetették, a juhseregek Szent György napjától (április 24.) Nagyboldogasszony napjáig (augusztus 15.) a *hátsó havason* jártak. Nagyboldogasszonykor (augusztus 15.) a „gazdaságok” elköltöztették az esztenákat azokra a területekre, ahol sok magántulajdonban lévő kaszáló létezett. A kaszálótulajdonosok versengtek azért, hogy „*feltarthassák a juhseregek trágyáját*”, vagyis licitáláson nyertek jogot arra, hogy az egyik esztana bizonyos ideig birtokukra települjön és ezáltal a juhok alaposan megtrágyázzák a kaszálójukat. Szent Mihály nap (szeptember 29.) táján hazahajtották a juhokat a faluba. *Szétverték a seregeket*. 2–3 napig a családok viselték az állatok gondját, majd az esztenatársaság új pástort fogadott, aki Katalin-napig (november 25.) legeltette a nyáját a falu közelében. A juhok őszi jártatása olyan birtokokon történt, amelyeknek gazdái fizettek az esztenatársaságnak a föld megtrágyázásáért.

Azokban az esztendőben, amikor a monyasdi oldal a nyomásos gazdálkodás ugarfordulója lett, a juhok tavasztól augusztus 15-ig az ugarokon legeltek. Például a háromtizesi seregek a *Monyasd pataka* völgyében, a jenőfalvi juhok a *Bor patakában* jártak. A gazdák fizettek az esztenatársaságnak azért, hogy a juhok ugarnak hagyott szántójukon, kaszálójukon legelésszenek, pihenjenek és közben trágyázzanak. Az ilyen, alaposan megtrágyázott szántót ősszel búzával vetették be. Nagyboldogasszony táján (augusztus 15.) a seregeket az Úz-völgybe hajtották, ahol ugyancsak magánbirtokon, vagy a közbirtokosság területein legeltek. Szent Mihály napján (szeptember 29-én) a juhok hazatértek a faluba. Katalin napig (november 25.) ugyanúgy jártak a falu közelében, mint az előző esztendőben.

Szent Mihály estjén (szeptember 29.) hatalmas mulatozást csaptak az esztenatársaságok juhosgazdái. A vigassághoz szükséges italokat abból a „trágyapénzből” vásárolták, amelyet a juhok „kerestek” trágyázásukkal.

¹⁶⁷ BÁRTH János 2004. 62. – TA. K. 1. 84.

A „gazdaság” számon tartotta, hogy tagjai milyen „jeggyel” látták el juhaikat. Az esztenatársaság jegyzőkönyvében rajz vagy leírás formájában megörökítették a juhtartó családok hagyományos füljegyeit. A pályáját kezdő új gazda egyeztetette az esztenabíróval, hogy milyen füljegyet fog alkalmazni. Legtöbbször az apja családi „jegyét” változtatta meg kissé a saját „jegye” kialakításakor.

Fentebb, *A szóvirág tizesek az esztenatársaságok neveiben* című fejezetben, felsoroltam azokat a XIX. századi nyelvi emlékeket, amelyek a tizesrészek „gazdaságait”, cimboraságait jelenítik meg. Az adatokból látható, hogy a tizesrészenként szervezett esztenatársaságok jobbra Szentgyörgyre estek, míg Bánkfalván inkább tizesenként szerveződtek a juhtartó közösségek. Ennek a különbségnek az oka abban a tényben keresendő, hogy Szentgyörgy népének életében nagyobb szerep jutott a juhtartásnak, mint a bánkfalvi lakosság gazdálkodásában. Háromtizes és Jenőfalva tizes juhállománya a XIX. században, de talán még a XX. század első felében is, folyamatosan emelkedett. Következésképp, egy-egy tizesen belül több esztenatársaságnak is létre kellett jönni, hogy a juhok megfelelő nagyságú *seregekbe* szerveződjenek. A XX. század második felében csökkent ugyan a juhállomány, de Szentgyörgy juhtartó fölénye megmaradt Bánkfalvával szemben. Így, csökkenő mértékben bár, de megmaradt a tizesrészenként szervezett esztenák létrehozásának gazdasági alapja.

A magyarországi milleniumi mezőgazdasági összeírás idején, 1895-ben Bánkfalván 1490, Szentgyörgyön 2407 juhot vettek számba.¹⁶⁸ 2003 januárjában a romániai mezőgazdasági összeírás idején Egerszék és Csinód nélkül Bánkfalván, Kotormánnyal együtt 553, Szentgyörgyön 1162 juhot találtak az összeírók.¹⁶⁹

Az 1950-es években, a mezőgazdaság kollektivizálása előtti évtizedben 12 esztenatársaság működött és nyaranta 12 *juhsereg* szerveződött Szentgyörgy és Bánkfalva területén. Háromtizes a maga 5 esztenatársaságával vezető helyet töltött be a táj juhtartásában. Az öt háromtizesi esztenatársaságot a következő neveken emlegették: *Külső Laczok gazdasága, Belső Laczok gazdasága, Felső Gálok gazdasága, Alsó Gálok gazdasága, Czikók és Zata gazdasága*. Utóbbinak tagja volt néhány Cziko család Jenőfalva tizes felső széléről is. Jenőfalva tizesben hagyományosan két esztenatársaság működött: a *Kányák gazdasága* és a *Csedők gazdasága*. Körösményfalva, Ittkétfalva, Simószege, Martonos és Altizes egy-egy *sereget* állított. A kotormányi juhok valamelyik bánkfalvi tizes, leginkább Ittkétfalva juhaihoz csapódtak.

A XXI. század első éveire nemcsak a juhállomány, hanem az esztenatársaságok száma is lecsökkent. A hajdani 12 „gazdaságból” újra 8 „gazdaság” lett, mint a XIX. század elején. Martonos és Simószege közösen hozott létre esztenatársaságot. Kotormány a korábbi gyakorlat szerint Ittkétfalvához társult. Altizes és Körösményfalva egy-egy „gazdaságot” működtetett. Háromtizes és Jenőfalva tizes azonban a 2000. év után is két-két esztenatársaságot mondhatott magáénak. A háromtizesieket *Laczok gazdasága, Gálok gazdasága*, a jenőfalviakat *Kányák gazdasága és Csedők gazdasága* néven emlegették.

¹⁶⁸ MG. STAT. 1897. 604–605.

¹⁶⁹ CSISZEGYŐKI. Stat., 2003. évi mezőgazdasági statisztika adatai.

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi esztenatársaságoknak, mint a tizesek keretében működő gazdasági szervezeteknek a XX. században volt írásbeliségük. Korábbi saját irataik ezidáig nem kerültek elő, de elvileg bármikor előkerülhetnek.¹⁷⁰

A XXI. század első éveiben több esztenatársaság füzete is járt a kezemben. Ezek az 1990-es évekből és a 2000 utáni évekből tartalmaztak elszámolásokat, pásztorokkal kötött szerződéseket. Az évenként-kétévenként változó *esztenabírók* és *jegyzők* kézről kézre adták az esztenatársaság füzetét, iratait. Az irományok sorsa korábban is hasonló képet mutatott, így a régebbi esztenatársasági írásbeliség emlékei nehezen lelhetők föl. Ráadásul az esztenatársasági iratok, fizikai állapotukat tekintve is kevésbé maradandók, mint a tizesek iratai. Míg a tizesek általában nyomdákban, könyvkötő műhelyekben készített, keményfedelű, bőrkötéses protokollumkönyvekbe írták jegyzőkönyveiket, szerződéseiket, addig az esztenatársaságok egyszerűbb füzeteket használtak följegyeznivalóik megőrkítésére. Utóbbiak nehezebben álltak ellent a kézről kézre adás viszontagságainak, a kedvezőtlen tárolási körülményeknek, mint a keménykötésű tizesprotokollumok.

Az esztenatársasági jegyzőkönyvek egyik jó példája néhai Kánya Zakariás (1925–1985), hajdani *esztenabíró* hagyatékából került elő.¹⁷¹ Címe szerint: *A felső Czikók és Zata tíz gazdaságának jegyzőkönyve*. 1950. április 30-án kezdték vezetni és 1960-ban írtak bele utoljára. 80 oldalnyi feljegyzést tartalmaz. A viszonylag masszív, eredetileg pénzügyi elszámolásokra forgalomba hozott kötetet egy bejegyzés tanúsága szerint ifjabb Bors Lajos adományozta az esztenatársaságnak 300 lej értékben „elismertetés díjában”.

A *Czikó és Zata gazdaság* jegyzőkönyvének részletes elemzése szétfeszítené e tanulmány kereteit,¹⁷² ezért csak néhány mondatban mutatom be.

Az esztenatársaság viszonylag sűrűn, mindenestre évente többször tartott közgyűlést az esztenabíró házában. Ez a vonás emlékeztet a tizesek közgyűléseire, miként a feljegyzések szóhasználat, nyelvezete, stílusa is a tizesjegyzőkönyvek világát idézi. Az esztenatársaság jegyzője, amikor a gyűlések jegyzőkönyvét és az esztenabíró számadását papírra vetette, az egy évtizeddel korábban még vezetett tizesjegyzőkönyveket tekintette példának. Talán maga is írt az 1940-es években efféle tizesfeljegyzéseket.

Az esztenatársasági jegyzőkönyv képet ad arról, hogy egy 30–40 juhsgazdát összefogó, nyaranta 100–130 fejősjuhot esztenára hajtó „gazdaság” miként gazdálkodott, milyen bevételei, milyen kiadásai voltak, hogyan, milyen feltételekkel fogadott pásztor, miként szervezte meg a juhok nyári legeltetését, *őszöltetését*, sózását, hogyan bonyolította le a trágyaeladási árverezéseket, miként szervezte meg az eszténa építményeinek szállítását, hogyan gyűjtött tagjaitól hozzájárulást a kiadások fedezésére, elsősorban a pásztor bérére, miként részesítette tagjait a juhok tejhasznából.

¹⁷⁰ Vö.: UJVÁRI Béla 1993. 85–86.

¹⁷¹ Kánya Zakariás hajdani házában (Zata, 324) 2007-ben fia, Kánya Zoltán őrizte a tanulmányban említett dokumentumot.

¹⁷² A dokumentumot, más hasonló esztenatársasági feljegyzésekkel együtt önálló tanulmányban kívánom elemezni. – A csíki juhászatra: SZEBENI Géza 1962. További irodalommal.

Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva hosszan elnyúló összefüggő lakótömbje a Csíki havasokban eredő és Oltba ömlő Fiság patak mellé települt. A két falu határát is patakok száza tagolták. A Fiság mellékpatakainak egy része a két falu házái közt kanyarogva ömlött a Fiságba. A belterületi és a külterületi patakokon rendszeresen át kellett kelni. Következésképp, a szentgyörgyiek és a bánkfalviak életében nagy szerepet tölthettek be a különböző nagyságú hidak és pallók.

A nagy megterhelés, a faanyag romlandósága és leginkább az árvizek pusztításai miatt a hidakat rendszeresen javítani kellett. A község, a „megye”, közbirtokosság és a tizes által szervezett közmunkák legtöbbször útjavításra és hídjavításra vonatkoztak.

A tizesjegyzőkönyvekben gyakran emlegették falubeli és határbeli kis patakok hídjainak, átjáróinak javítását, megújítását. A kisebb falubeli és falu környéki hidak javítása történhetett az útjavító közmunkák keretében, de bizonyos hidak karbantartását leginkább azok végezték, akik a közelükben laktak. A kis átkelőhelyek állapotát azonban mindig a tizes felügyelte. A tizes közgyűlése legtöbbször megbízta a híd közelében lakó gazdát, hogy rendszeresen végezze el az újra és újra adódó javítási feladatokat. A gondos hídjavító jutalmat remélhetett a közösség érdekében végzett tevékenységéért. 1824-ben például Háromtizes Gál Zakariásnak egy *híd* és egy *kert* kijavításáért adományozott egy *bikk csutakot*.¹⁷³ 1906-ban Magyar József elvállalta, „*hogy a Monyasd bükke alatt lévő kicsi hidat jó karban véve fenntartsa*”. Vállalásáért mentesült az évenként többször esedékes útcsinálási közmunka alól.¹⁷⁴ A Monyasd patak hídját évtizedekkel korábban is ezzel a módszerrel igyekeztek használható állapotban tartani. 1872-ben Tekse Antal és Csiszér Ferenc elvállalta a híd gondozását. Cserébe a tizes felmentette őket útcsinálási kötelezettségük teljesítése alól.¹⁷⁵

A Fiságon lévő nagy hidak javításának feladata megoszlott a két falu népét összefogó szerveződések között. A legtöbb nagy hidat a tizesek gondozták. Kivételt képezett a Körösményfalva és Ittkétfalva tizesek határán álló ún. *Nagy híd* a Szereda és Mindszent felé vezető úton, amelyet Szentgyörgy község tartott karban. Különleges sors jutott a *Szentegyház patakán* átívelő, Szentgyörgyöt és Bánkfalvát összekapcsoló templom melletti hídnak, amelyet a XIX. században az egyházközség szerepű „megye” gondozott. A „megye” szerepvesztése után, a polgári korban javítása a *Nagy híd*-hoz hasonlóan a községi szervezetre várt.

A *Szentegyház pataka* templom melletti hídját egyébként 1843-ban *Piaci híd* néven emlegették. A „megye” határozott arról, hogy kőből kell megépíteni. A megvalósítás érdekében a *megyetagokra* sok kőhordó közmunka várt. 1859-ben, 1861-ben, 1864-ben a fontos átjáróhelyet *Kőhidnak* nevezték és a megye újra és újra gondoskodott javításáról.¹⁷⁶

¹⁷³ TA. H. 2. 190.

¹⁷⁴ TA. H. 3. 500.

¹⁷⁵ TA. H. 2. 155.

¹⁷⁶ CSSZM. RKGY. 6313. 156., 157v., 231., 194.

A tizesek gondjaira bízott nagy hidakból főleg Szentgyörgy két felső tizese részesedett. Míg például Körösmény tizesnek nem volt Fiság-hídja, addig Háromtizesnek a *Laczok hídjáról* és a *Zata hídjáról*, Jenőfalvának a *Basák hídjáról*, a *Nyirők hídjáról* és a *Haricskák hídjáról* kellett gondoskodni. Utóbbi hidat emlegették *Alsó-Nyirők hídja* néven is.

Azok a tizesek, amelyeknek nem volt Fiság-hídja, szükség esetén fával támogatták a más tizesek területén lévő Fiság-hidak építését, felújítását, mivel lakóik vagy állataik használták a tizesük területén kívül eső hidakat is. Martonos tizes, amely nem érintkezett a Fisággal, többször adományozott fát a *Benék hídja* javítására. Egy közmunka-számadásban olvasható, hogy 1871. július 9-én Martonos tizes öt lakója hídfát hozott a tilalmasból *Bene hídjára*.¹⁷⁷ 1849-ben megörökítették egy névsort Martonos tizes jegyzőkönyvében annak a 30 bányászati gazdának a nevével, akik Martonos tizestől *fát kértek a Bene hídja* számára.¹⁷⁸ 1883-ban a Jenőfalva tizes területén lévő *Nyirők hídja* gazdái fát kértek és kaptak Körösmény tizestől a megrongálódott híd rendbehozására.¹⁷⁹

Azokban a tizesekben, például Háromtizesben és Jenőfalva tizesben, ahol több nagy híd gazdájának terhe nehezedett a tizes lakosságára, a népszerűség a XIX. század második és a XX. század első felében megoszlott aszerint, hogy melyik híd fenntartóinak közösségébe tartozott. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a több nagy híddal rendelkező tizes társadalma hídközösségekre tagolódott. A *hídbírók* által vezetett hídközösségek a tizesen belül azokat a gazdákat fogták össze, akik egy-egy Fiság-híd közelében laktak, és a szomszédságukban lévő átkelőt a leggyakrabban használták.

A *hídbíró* kifejezés Csíkszentgyörgyön a hidakkal legjobban „megáldott” Jenőfalva tizes 1893. évi jegyzőkönyveiben bukkant föl először: „*Csedő József hídbíró kéri a tizes birtokosságát, [hogy] a Bor utca végére szükséges hídra a birtokosság a szükséges hídfakat adja meg*”.¹⁸⁰ „*Kánya Ferenc, mint hídbíró, ... kérelemmel járul[t] [a tizeshez], s neki ... 6 db. bárkafát adott a teljes gyűlés ... Kukujásból*”.¹⁸¹

A kutatónak érdemes nagy figyelemmel tanulmányoznia az efféle kéréseket, mert a *hídbírók hídfá* és *bojt* iránt benyújtott instanciái időnként úgy jelentek meg a szükségzavú és hevenyészett szövegű tizesjegyzőkönyvekben, mintha magánjellegű kérések lettek volna.

1944. február 19-én Jenőfalva tizes közgyűlése hídbírókat választott és a választás eredményét a szokásokkal ellentétben megörökítették a tizes jegyzőkönyvében.¹⁸² A „legfelső hídhoz” Basa Andrást és Basa Domokost, a „középső hídhoz” Keresztes Mihályt, Domokos Andrást és Nyíró Dávidot, a „legalsó hídhoz” Miklós Istvánt, Sándor Ferencet és Balla Imrét választották meg „hídbíróknak”. A hidanként felsorolt több személyt valószínűleg úgy kell értenünk, hogy közülük egy volt az

¹⁷⁷ TA. M. 1. 78

¹⁷⁸ TA. M. 1. 65.

¹⁷⁹ TA. K. 2. 244.

¹⁸⁰ TA. J. 2. 255.

¹⁸¹ TA. J. 2. 260.

¹⁸² TA. J. 5. 22–23.

„igazi” hídbíró, a másik pedig segítette a hídbíró munkáját. A fontoskodó és tudálékoskodó hídmegnevezések mögött pedig a népi szóhasználat *Basák hídja*, *Nyírók hídja*, *Haricskák hídja* megnevezése rejtőzik.

Hídbírónak általában olyan személyt választottak, aki a híd szomszédságában lakott, rendszeresen figyelte a híd állapotát, megfelelő tekintéllyel és szervezőkészséggel rendelkezett ahhoz, hogy szükség esetén fát, *bojtot* kérjen a tizestől, és közmunkára hívja a hídközösség tagjait.

A hídközösségek, mint tizesen belüli önszerveződések viszonylag későn, a XIX. század végén jelentek meg a tizesjegyzőkönyvekben. 1877. március 18-án Háromtizes gyűlése megállapította, hogy „*a Laczok hídja oly gyenge és romló állapotban van, hogy azon járni félelmes*”. Ezért a tizesgyűlés elrendelte, hogy „*kötelességében áll a közönségnek*” a híd helyreállítása és a hídfák kihordása a tilalmasból Lacz Gábor tizesbíró parancsolata szerint. Sajnos, a nem túl következetes fogalmazású jegyzőkönyv szövegéből nem derül ki pontosan, hogy a sokféle jelentésű „*közönség*” szó akkor és ott mire vonatkozott: Háromtizes teljes lakosságára, vagy, ami valószínűbb, a tizes felső részének gazdáira, a *Laczok hídja* hídközösségére. 1879. március 23-án, amikor Háromtizes a *Laczok utcája kövecsezéséről* döntött, a tizesgyűlés úgy határozott, hogy azok menjenek közmunkára „*akik a Laczok hídjához tartoznak*”.¹⁸³

Néhány évvel később, 1883. április 14-én kelt Körösmény tizesnek az a határozata, amelyben a tizes fát adományozott a Jenőfalva tizesi *Nyírók hídja* javítására. Nagyon valószínű, hogy a körülíró megfogalmazásokban a jegyzőkönyv írója hídközösségekre gondolt, amikor efféle kifejezéseket vetett papírra: „*az úgy nevezett Nyírók hídjára az hozzá tartozók ... fákat kértek*”. „*Czigány vápa gödrin alulról meghozhassák az hozzá tartozó illetők az erdőbíró hírével.*”¹⁸⁴

A hídközösségek szempontjából teljesen egyértelmű Jenőfalva tizes 1893. május 11-én kelt egyik határozata, amelyben a tizes gyűlése megállapította, hogy három nappal korábban, május 8-án a Fiság áradása a tizes „*Nyíró Dávidnál lévő*” „*csordajáró hídját*” elsodorta. A határozat szerint a tizesbirtokosság adott a „*hídtársaságnak 15 darab fákat a tilalmas erdőből a Szegre menőből*”.¹⁸⁵

Háromtizes közgyűlése 1896. február 3-án megállapította, hogy „*az Borsokhoz bejárású utca, mely a Fisák vizén által megyen*” rossz állapotban van. Ezért kinevezett a „*szomszédokból 10 embert*”, hogy azok a „*nevezett által járást*” mindenkor jó karban tartsák. A név szerint felsorolt gazdák, a határozat szerint, „*az Zata és Laczok hídjából kimentve lesznek*”.¹⁸⁶ Ezt a különös határozatot talán úgy is értelmezhetjük, mint egy kis hídközösség létrejöttéről szóló döntést. A kis hídközösség úgy alakult meg, hogy tagjai a tizes határozata értelmében kiváltak a két szomszédos nagy hídközösségből: a *Zata hídja* társaságából és a *Laczok hídja* társaságából.

1944 és 1946 között sokáig húzódtott Jenőfalva tizes három nagy hídjának fölépítése. Ezért azokban az években viszonylag gyakran szerepeltek Jenőfalva tizes

¹⁸³ TA. H. 2. 222., 248.

¹⁸⁴ TA. K. 2. 244.

¹⁸⁵ TA. J. 2. 262.

¹⁸⁶ TA. H. 3. 251.

jegyzőkönyveiben a hídközösségek, amelyeket *hídtársulatoknak* hívtak. Élükön *hídbíró* állt. Rendszeresen gyűlést tartottak, ahol a hídepítéssel kapcsolatos gondokat tárgyalták meg. Hídterveket készítették mérnökökkel, szerződéseket kötöttek vállalkozókkal.¹⁸⁷

Körösmény tizes irattárában¹⁸⁸ fennmaradt a szomszédos Jenőfalva tizes legdélibb hídközösségének néhány irata. Az egyik jegyzőkönyv szerint az „*Alsó-Nyírók hídjá társulatának*” 1946. augusztus 25-én tartott gyűlésén Csedő Mózes (Frank) hídbíró ismertette a hídközösség tagságával, hogy Gere Géza építész-vállalkozó még mindig nem kezdte meg a híd építését. Ez a késlekedés pénzügyi vitákhoz vezetett a másik két hídtársulattal is. Az „*Alsó-Nyírók hídjá*” kifejezés valószínűleg a „*Haricskák hídjá*” név megfelelőjének számított akkortájt. A jegyzőkönyvben azt írták, hogy a hídtársaság tagjai „*teljes létszámmal megjelentek*” a gyűlésen. A jegyző összesen 59 gazda nevét vetette papírra, amikor a megjelenteket felsorolta. Feltételezhető tehát, hogy a XX. század közepén a „legalsó” jenőfalvi „*hídtársulat*” körülbelül hatvan székely gazda szervezeteként működött.

1975-ben a Fiság árvize elsodorta Jenőfalva tizes mindhárom nagy hídját. 1975-től 2007-ig egyik híd sem épült újjá. A csordába igyekvő jenőfalvi szarvasmarhák az elmúlt harminc esztendőben a folyóvízben taposva keltek át naponta kétszer a patakon. A hidak hiánya miatt a hídbírók és a hídközösségek emléke kissé megkopott.

A jenőfalvi népi emlékezet alapján a hajdani szentgyörgyi hídbírókról és hídközösségekről az alábbi kép tárható fel.

A hídközösségek kiterjedése kapcsolatba hozható a csordába járó szarvasmarhák napi útvonalával. Azok a gazdák tartoztak egy hídközösségbe, akiknek szarvasmarhája ugyanazon a hídon vagy átkelőhelyen járt a legelőre. Az egy-egy hídon átkelt marhák a Fiság baloldalán, a falun kívül szerveződtek tizesenkénti csordává.

Körösményfalvának nem volt tizeshídja. A tizes felső részének marhái Nyíró Lajos háza tájékán lábaltak át a Fiságon. Ott, hol legtöbbször székérral is áthajtottak a vízen. Ezért a partokról lejárók vezettek a patakig, amelyeket a tehenek is igénybe vette közlekedésük során. A patakon átkelt állatok Kánya Péter házánál jártak ki a legelőre. Alsó-Körösményfalva marhái a községi fenntartású tizes-széli *Nagy hídon* keltek át a Fiság vizén. A *Szentegyház pataka* mellett baktattak kifelé a faluból. A két tizesrész marhái a falun kívül találkoztak és verődtek közös csordába. Felső és Alsó-Körösményfalva között hagyományosan Részeg Tamás házánál tartották a határt.

Jenőfalva tizes területén három nagy híd létezett, a fentebb már többször említett *Basák hídjá*, *Nyírók hídjá* és *Haricskák hídjá*. A XX. század közepe táján a *Basák hídjának* Keresztes János, a *Nyírók hídjának* Nyíró József, korábban Nyíró Imre, a *Haricskák hídjának* Csedő, más néven Frank Mózes volt a hídbírája. Mindhárom hídhoz tartozott egy-egy hídközösség. Ha a jenőfalviak meg akarták határozni hídközösségeik kiterjedését, a következőképpen fogalmaztak: Fölül a *Basák hídjának* társasága „Domokos Jenőtől Kasza Józsefig” tartott. Középen, a *Nyírók hídjához*

¹⁸⁷ TA. J. 5. 22–23., 55., 76.

¹⁸⁸ TA. K. 9. 23.

tartozó csoport tagjai „a közbirtokosság székházától a Lukács János házáig” húzódó területen laktak. A *Haricskák hídjának* hídközössége „Bálint Károlytól a Miklóskó utcájáig” terjedt. A hídközösségeket alkotó családok szarvasmarhái a hídközösségek hídjain keltek át a Fiságon. A patak balpartján, a faluból kiérve alkottak egységes csordát. A XXI. század elején Jenőfalva tizesnek két csordája volt. Egyik a felső hídközösség, a másik a középső és az alsó hídközösség területéről szerveződött.

Háromtizes két hídközösségre tagolódott. A *Laczkok hídjá* közösségét hajdan Csiszér Antal hídbíró vezette, aki a híd tövében lakott. A *Zata hídjá* csoportját Kánya István hídbíró irányította. A két hídközösség között a *tizesház* jelentette a határt. A felső hídtársulat marhái a *Laczkok hídján*, az alsó hídtársulat állatai a *Zata hídján* keltek át a Fiságon, hogy a túloldalon egységes csordává szerveződjenek.

A Jenőfalva tizest alkotó hídközösségek térképen is ábrázolhatók. (27. ábra)

Kapuközösségek

A települések belsőségének körbekerítése általános szokásnak számított Európában és a Kárpát-medencében a feudalizmus évszázadai idején. Az európai értelemben vett városokat kőfalak, bástyák, vasalt kapuk védték. Az alföldi magyar agrárvárosokat palánkok, árkok, sáncok övezték. A falvakat tövis-, karó-, sövény- és fonott vesszőkerítések vették körül.

A falukerítésekre és a falukapukra az Őrségtől Moldváig az egész magyar nyelvterületről maradtak fenn adatok. Az utolsó magyar falukapuk megérték a XX. század közepét.

A városok falai, az agrárvárosok árkai a település lakosságát és a lakosok vagyonát védték a rajtaütések, a rossz szándékú betolakodók ellen. Ezzel szemben a falukerítéseknek és a falukapuknak az volt az elsődleges feladatuk, hogy a határbeli vetéseket védjék a faluból kiköborló állatoktól.¹⁸⁹

Csikszentgyörgy és Csikbánkfalva belterülete körül húzódó külön falukerítésről, faluárokokról nem tud a XXI. századi népi emlékezet. A falvak kerítettsége úgy valósult meg, hogy a faluszéli beltelkek *tanorak* felőli hátsó végén, a „kertek alján” felállított egyéni kerítések adták ki együttesen a falukerítést, amelyet minden család a maga telke hosszúságában köteles volt rendszeresen javítani, karbantartani. Az egyéni kerítések sorozatából keletkezett falukerítést a falvakba belépő patakok és a falukból kivezető utak szakították meg. Ahol az utak metszték a falukerítés vonalát, ott a „vetéshatárukat” védő falubeliek kapukat állítottak és tartottak fenn.

A XXI. század elején a népi emlékezet Szentgyörgy belterületének Mindszent felőli szélén két *vetéskapu* emlékét őrzi: a *Monyasd utcája* és a *Bor utca* végén állóét. Halvány emléke fellelhető még a tilalmasok felé vezető *Zata kapunak*, *Farkas kapunak*, az ellenkező oldalon pedig az *Aranyásási kapunak*.

A háromtizesi *Monyasd kapun* a *Monyasd pataka* völgyébe lehetett kijárni. Tekse Zakar csűrje mellett állt a *kapusas*. A másik oldalon Frank Ignác lakott. A kapu megérte az 1962-ben alakult *kollektívet*. Utána pusztult el.

¹⁸⁹ BÁRTH János 1996. 140–149. A falukerítések és a falukapuk gazdag irodalmával.

A jenőfalvi *Bor kapun* a *Bor pataka* völgyén át Mindszent felé vezetett az út. A mindszentiek, főleg a *Sillók népe* tagjai, ezen a kapun keltek át, amikor a havasba, Lesődbe, Csobányosba szekereztek. A 4 méter széles, 1 méter 60 centiméter magaságú, egyszárnyú deszkakapu bálványfája, *sasa* Kánya Ferenc házának sarkánál állott. A kapuszárnyon elhelyeztek egy táblát „Csukd be a kaput” fölirattal, amely a rendetlen vagy szórakozott utast figyelmeztette arra a fontos kötelességére, hogy a kaput csukja be maga után és ezáltal védje a vetést a kikóborló állatok kártételeitől.

A kapu a *kollektív* szervezéséig, 1962 tájáig állt. Akkor „összehullott”. Néhány évig egy sorompót tettek a helyére, amely „*kócsra járt*”, de azt hamarosan ellopták.

A XX. század közepén hosszú ideig Kánya Ferenc *tartotta*, vagyis felügyelte és gondozta a *Bor kaput*. Árgus szemekkel figyelte udvarából a járókelőket. Azonnal figyelmeztette a mulasztókat, a rendetleneket. Elvégezte a szükséges kisebb javításokat, megszervezte a néhány évenként esedékes nagy javítást. Gondozta a kapuhoz vezető utat is. Tevékenységéért Jenőfalva tizestől megkapta a *Bor pataka* mellett lévő dirib-darab kis kaszálók használatának jogát.

A *Bor kapunak*, miként a *Monyasd kapunak* is, tulajdonképpen minden második évben, vagyis azokban az esztendőekben volt gyakorlati jelentősége, amikor a kétnyomásos gazdálkodás viszonyai közepette a *vetéshatár* a falu Mindszent felőli oldalára esett. Olyankor kellett csukott *vetéskapukkal*, *tanorakkapukkal* védeni a vetést. A közbeeső esztendőekben, amikor a Mindszent felé eső határrész *ugarnak*, *nyomásnak* maradt, a kapu nyitva állhatott, mert a *Bor patakai* és a monyasdi út környékét legeltetéssel hasznosították. Kánya Ferenc a *Bor kapu* öre az ilyen esztendőben kikötötte a kapuszárnyat az út menti kerítéshez. Csak az út menti sáncot gondozta. A kapunyíláson szabadon jártak-keltek a nyomási szántókra, kaszálókra trágyát hordó szekerek.

A vetéskapukat, nem bőbeszédűen bár, de emlegették a tizesjegyzőkönyvekben is. 1835-ben szó esett Körösmény tizes „erdőfelé” néző „*az erdőre s a mezőre ki járó kapu*”-járól.¹⁹⁰ 1901-ben Háromtizes úgy rendelkezett, hogy „*a Monyasdra menő utat a vetés kaputól kezdve fel egész Monyasd fejéig*” meg kell javítani közmunkával.¹⁹¹ 1910-ben, Csikszentgyörgy telekkönyvében a felmérést végző mérnök megjegyezte az egyik „piacra járó” utcácskáról, hogy a „*Nyíróktől a vetéskapuig*” halad.¹⁹² 1862. május 24-én a bánkfalvi községi bíró utasította Martonos tizes főerdőbíróját, hogy a „*Gál Istvánnál lévő rossz vetéskaput*” sürgősen javítsa meg. 1870. június 12-én Háromtizes gyűlésén emlegették a „*Farkas verem és Zata kapukat*”, mint olyan *vetéskapukat*, amelyeken a tilalmas felé hajtják a háromtizesiek a legeltetendő marhákat.¹⁹³ 1871-ben Körösményfalva tizes *Szentegyház patakában* valószínűleg új vetéskaput állított föl a faluból kivezető úton. Erre utalnak az 1871. évi tizesbírói számadások alábbi kiadási bejegyzései: Mikor „...*Szentegyház pataká[ban]... a ... vetés kapu helye ki szemeltetvén*”, költés a jelenlévők pálinkájá-

¹⁹⁰ TA. K. 1. 86. A kötet hátsó borítóján.

¹⁹¹ TA. H. 3. 365.

¹⁹² CSISZEGYŐKI. Földk., 13. p.

¹⁹³ TA. M. 1. 123., H. 2. 128.

ra, 28 krajcár. „*Midőn Szentegyháza patakában a' vetés kapu illő helyre fel állítattott*” a közmunkások itálára költés 60 krajcár.¹⁹⁴

A XIX. század végén a vetéskapuk rendbentartását, felügyeletét valószínűleg legtöbbször úgy oldották meg, hogy aki a kapu *tartását* elvállalta, mentesült a tizes egyéb közmunkái alól. Egy-egy kapu gazdái többen is lehettek.

1887. május 1-jén Háromtizes közgyűlése fontos határozatot hozott a vetéskapukról: ... „*azok a bizonyos emberek, kik közelebb vannak*”... a vetéskapukhoz ... „*és hajlandók elvállalni felelősség mellett a vetéskapuk jó karban tartását, az alatt az idő alatt, míg a vetés kapunak fenn kell állni, az út csinálás alól fel mentetnek, a követelés kivételével.*”¹⁹⁵

1894. május 20-án Háromtizes gyűlése a tizes egyik vetéskapujáról a következőképpen döntött: „*Szükségessé vált a Farkas veremre kijáró vetés kapunak kijavítása. Annak jó karban tarását elvállalta Tompos György, és ezért a birtokosság az ország útján előforduló útcinálás és a község közötti kövecsezésen kívül minden útcinálástól felmenti két évig.*”¹⁹⁶

1873-ban Háromtizes területén emlegettek gyalogos kijáráshelyet is. Kánya János tizesbeli lakos elvállalta, hogy a „*cseresznyefájánál lévő kis kaput*” megjavítja. Munkájáért a ízeztől „*egy terű fenyőfát remélhetett*”.¹⁹⁷

A fentebb felsorolt néprajzi és történeti példák mind arról szóltak, hogy a tizesek vetéskapuit bizonyos tizesbeli személyek anyagi javakért és anyagi természetű kedvezményekért *tartották*, gondozták, felügyelték, javították. Háromtizes egyik jegyzőkönyvben és egyik iratában azonban olyan adat is előfordul, amelyből hajdani kapuközösségek körvonalai sejlenek föl. 1839. április 13-án Háromtizes fontos határozatot hozott a területén létező négy *tanorakkapu* felügyeletéről, gondozásáról.¹⁹⁸

„*Az 1839-dik esztendő Szent György hava 13-dikán Szent György felső nemes három Tizessei némű némű közös dolgaik igazítása okán egybe jövéen, 's dolgaik igazítása közben elő fordula azis, hogy említett három Tizesseinknek négy tanorak kapuja lévén, melyeknek tartásaira nem egyenlő képpen volnának fel osztva Tizesseink lakossai, eztet vizsgálóra vette nemes közönségünk, 's köz értelem és egyességből úgy határozta 's végezteis egyszersmint hogy Réti Kánya Imrén el kezdve fel az Czikó keresztfáig, onnan bétérve Zata Tizessére egészen a Zata tanorak kapujáig, tarttyák az Zata kaput. Innen vissza térve, Gáll Antal Ignátzon el kezdve fel egészen Csizsér Istvánig a' belső soron, kívül Farkas Péteren elkezdve fel Latz Simonig tarttyák a' Monyasd kaput. Csizsér Józsefen elkezdve a' belső soron fel Gáll Andrásig tarttyák a' Tamás János háza háta megett lévő kaput. Romány Istvánon kezdve 's onnan fel kerülve Tompos Gábor úrig, onnan kijöve a' Latzok Tizén le Tompos István úrig mind az úton kívül lakosokatis ide érte tarttyák Farkas kaput.*”

¹⁹⁴ TA. K. 7. 25., 31.

¹⁹⁵ TA. H. 3. 49.

¹⁹⁶ TA. H. 3. 208. – Tompos György hajdani *kaputartását* még 2007-ben is emlegette egy 1920-as születésű háromtizesi lakos.

¹⁹⁷ TA. H. 2. 175.

¹⁹⁸ TA. H. 5. 4–5. és TA. H. 7. 6.

Mivel pedig mint Zata kapura, mint Monyasd kapura, úgy Farkas kapurais több számmal lévő lakossaink vannak rendelve, mintsem a Tamás János háza háta megett lévő kapura, ennek az az oka vagyon, hogy ezen három kapuk oly helyeken vagynak, hogy kettején, nevezetesen Zata és Farkas kapukon éjjel nappal vonó marháink legeltetés végett szakadhatatlanul járnak, Monyasd kapun pedig a' Bükkői borvízre járás sok romlásokat okoz, mivel gyakran, nevezetesen a borvízre járó gyerekek magok után nyitva szokták hagyni, mely ezen okból több vigyázatot kíván maga után. A Tamás János háza háta megett lévő negyedik kapura kevesebb számból álló emberek azért vannak szakasztva, hogy azon kapu nem olyan esetű helyen vagyon, 's nemis tanálya annyi járás, mint a' más hármakot.

Mint, hogy a negyedik, Tamás János házánál lévő kapu tartásában részesek voltak a múlt esztendőben a [D]Jerék Tizéről nevezetesen Gáll Mátyás, Gáll Mihály, Gáll József, Gáll Moyses, Gáll Antal, Gáll Albert, Latz Simon, 's mostis a Monyasd kapuja tartásában részesek, mint annak sorában lakók, úgy egyezett e részben nemes elegyes közönségünk, hogy ezen fennebb nevezett emberek a Monyasd kapuja idei tartásában tsak fele résszel terhelhetnek, mint a több azon kapuhoz tartó emberek.

Mivel pedig nemes három Tizeseink sorában feles számú birtokatlan ugyan, de marhát tartó emberek tanáltnak, kik bármikor tanórok kapuinkon legeltetés végett [t] hajtogatták tetzések szerént [marháikat], azokról azt végezte nemes közönségünk, hogy a' fenn nevezett kapuk tartására sorok szerént a' Tizesekben fele részében, mint Tizeseink örökös lakossai, a terhet vinni köteleztettek.

Mely végzésünköt, minek utánna nemes három Tizesünk elegyes gyűlésében fel olvastatván, minden Tizeseink béli személyek helyben hagyták volna, azoknak nevekben és képekben, jövendő béli biznyságnak okáért tulajdon neveik all-írása vagy iratásával is meg erősítettük, a' fenn írt esztendőben, napon és holdnapban, Csík Szent Györgyön az fő erdő bíránk Gáll András házánál."

A döntés szövegéből látszik, hogy 1839-ben Háromtizesnek a következő kapuk tartásáról kellett gondoskodnia: *Monyasd kapu*, *Zata kapu*, *Farkas kapu*, „*Tamás János háza megett lévő kapu*”. A feladatot a tizes úgy látta el, hogy lakosságát a házak fekvése szerint négy csoportra osztotta és a négy csoport tagjai egy-egy *tanórákkaput* gondoztak, felügyeltek, javítottak. A Tamás János házánál lévő kapu forgalma sokkal kisebb volt, mint a másik három kapué, hiszen a *Monyasd kapu* sok borvízhordó gyermek használta, a *Zata kapun* és a *Farkas kapun* pedig a *Tilalmas* legelőire, *cihereire* hajtották ki rendszeresen az igásállatokat. A tizes közössége vigyázott arra, hogy a falurész lakóinak terhei igazságosan oszoljanak meg. Ezért a Tamás János házánál lévő kisebb forgalmú falukapu gondozóinak közössége az új beosztás során kisebb létszámú lett, mint a másik három kapué. Többek között ennek az intézkedésnek az okát, igazságosságát magyarázta, indokolta a tizeskapukkal és a tizeskapuk közösségeivel foglalkozó 1839. évi háromtizesi határozat.

Kútközösségek

Csík-szentgyörgy és Csíkbánkfalva lakói az iváshoz, főzéshez szükséges vizet természetes forrásokból és ásott kutakból szereztek be. Mosáshoz, állatitathoz a patakok vizét is felhasználták. Szentgyörgyhöz mindkét oldalon közelebb estek a

hegyek, mint Bánkfalvához. Ezért valószínűsíthető, hogy a szentgyörgyiek életében a források, a bánkfalviak mindennapjaiban az ásott kutak jelentették az elsődleges vízszerezési helyet.

A XX. század előtt azokban a tizesekben, ahol jobbra ásott kutakból szereztek be az ivóvizet az emberek, nem épült kút az összes lakóház telkén. A magánkutak ásásának divatja valószínűleg a XIX. század utolsó évtizedeiben bontakozott ki. Legtöbbször erre utalhatnak a tizesjegyzőkönyvekben azok az esetek, amikor valamelyik gazda *kútágasnak*, *kútgárgyálásnak* való fát kért és kapott a tizestől.¹⁹⁹

A családi telkeken ásott magánkutak elterjedése előtt nagy szerepük volt a nép vízzel való ellátásában a *tizeskutaknak*, amelyek 10–20 családot magukban foglaló kútközösségek víznyerő helyeiként jöttek létre. Egy-egy tizesben több tizeskút is létezhetett. Legtöbbjüket annak a nemzetségnek a nevére emlegették, amelynek tagjai a kút környékén laktak.

A hajdani közutak és a létrehozásukat, fenntartásukat végző kútközösségi hálózatok feltárása nem könnyű feladat a XXI. század elején. Elsősorban azért, mert a tizeskutak és kútközösségeik fölött eljárt az idő. A XX. században a magánkutak építésének soha nem látott mértékű hulláma fátylat borított több tizeskútra és hajdani kútközösségre. A XX. század végétől a kis vízvezető közösségek létrejötte és divatja is hozzájárult ahhoz, hogy nagy múltú tizeskutak veszítették el feladatukat, szerepüket. Jellemző, hogy az 1980-as évek közepén, amikor Csomortáni Magdolna földrajzi név gyűjtést végzett Bánkfalván, a *Sánták kútya* kifejezést, mint helynevet még rögzíthette, de a hajdani kút lokalizálását adatközlői már nem tudták elvégezni.²⁰⁰

A tizesjegyzőkönyvekben kevés szó esett a közutakról és közösségeikről. A tizes a kútközösségek belső ügyének tekintette a közutak rendben tartását, tisztítását. Ha valamelyik kútközösség a tizestől fát kért kútja javításához, a fa iránti igény egyéni kérelemként jelent meg a jegyzőkönyvben. Kivételnek tekinthetünk egy altizesi határozatot 1909-ből, amelyben a *Bathárok kútja* kifejezés valószínűleg egy kútközösséget takar: „*A birtokosság a Bathárok kútjára egy szál cserefát kút ágosnak ajánl 3 koronáért Balázs Imre nevére*”.²⁰¹

A XXI. század elején néhány tizeskutat még aktívan használtak. Kútközösségeik tagjai, a *részesek* rendszeresen karbantartották víznyerő helyüket. A régi tizeskutak többsége azonban funkció nélkül, pusztuló „tereptárgyként” élte meg a harmadik évezredet.

Tájékoztató pontként különösen gyakran emlegették a XXI. század elején az alábbi tizeskutakat: *Szentegyház pataka tizeskútja* Körösmény tizesben, a *Szentegyház patakabeli* út mellett, Nyíró Bénéám házának szomszédságában; a *Dobondiak kútja* Körösményfalva tizes Ittkétfalva felé eső nyugati szélén, a „megyés templom” közelében; a *Fűz-kút* vagy *Sugárok kútja* Martonos külső szélén; a *Bálintok kútja* Martonos tizes közepén; *Köncsék kútja* Martonos tizes belső részén; *Altizesi tizeskút* a *Lövőteiek utcájában*.

¹⁹⁹ TA. J. 1. 156., TA. S. 1. 231.

²⁰⁰ CSOMORTÁNI Magdolna 1985. 66.

²⁰¹ TA. A. 1. 51.

Az Altizesbeli *tizeskut*at 1930 táján rendszeresen hat család használta. Keresztes Károly, Lövétei Gábor, Lövétei Dénes, Dénes József, Füstös Ferenc és Tancos Gergely családja merete a vizét. A kútra járók házi használatra 5-10 literes füles *fasétárral* hordták a vizet. Az állatok számára *cseberben*, rudakon két ember szállította az innivalót. A kutat a hat család közösen javította, takarította. Előfordult, hogy a vízkiemelő szerkezet *gémét, vidrét* cserélni kellett.

A *Bálintok kútja* a többi tizeskúttal ellentétben újabb kútnak számít, amely eleve kerek kútként jött létre. 1950 táján ásták a körülötte lakó családok, elsősorban a Bálintok, Bálint Ágoston gazda vezetésével. Aljára „megáldott” vastag cserefarönkökből *keresztet* raktak. Ez tartja a kút kőből rakott falát. A szükséges követ a kút *részesei* hordták szekerekkel a szomszédos hegyekből. A kútkáva, vagyis a *gárgyalás* fölé fából fedett kútházat építettek a vödörfelhúzó szerkezet számára. 1950 előtt a *Bálintok kútját* építtető családok a *Fűz kútra* vagy a *Köncsék kútjára* jártak vízért. Mindkét kút messze esett a Bálintok lakóhelyétől. Ezért határozták el a saját kútjuk megépítését. Körülbelül 7 ház népe vett részt a kút létrehozásában. A legtöbb munkát, például magát az ásást, a földdel teli *csebrek* fölhúzását, a kövek mozgatását az érdekelt családok tagjai a saját munkaerejük „bevetésével” végezték el. A kifejezetten „szakipari” munkákra, bizonyos felszerelésekre, például vödörre, láncra összeadták a szükséges pénzt.

A XXI. század elején 8–10 család használta rendszeresen a *Bálintok kútját*. Ők dolgoztak és fizettek, ha tisztítani, javítani kellett. Természetesen a kút vízből más is ihatott, ha a Martonos patak utcáján közlekedve arra járt.

A *Fűz-kút* arról volt nevezetes, hogy forrás táplálta. *Sétárfalakból*, vagyis dongából összeállított, körülbelül két méteres nyelű *merősétárral* merték a vizét.

A *Dobondiak kútja* a nemzetiégi kutak kiváló példája. A Fiság és a Szentegyház pataka szögletében, más családoktól elszigetelten lakó Dobondiak használták. A Dobondi familia házai között épült, a négy házhoz bevezető út kiszélesedésén. Állítólag valaha kapu is elzárta a külvilágtól.

A *Szentegyház patakai* kútközösség vezető személyiségét *kútmesternek* titulálták. Ő felügyelt a körülbelül 20 család közös kútjára. Ő intézte a szükséges anyag- és eszközbeszerzéseket. Ő szervezte meg a *részesek* munkáját, ha a kutat tisztítani és javítani kellett.

A fent bemutatott *Bálintok kútja* kivételével a tizeskutak közös tulajdonságának tekinthető, hogy a XIX. században gémeskútként jöttek létre. Kútközöségeik a XX. század közepén alakították át őket kerekeskutakká.

Egy-egy tizeskutat 10–20 család használt és gondozott. A kútközöségek férfitagjai a kúttisztítások, kútjavítások befejeztével pálinkázással erősítették meg barátágukat. A martonosi kútközöségek kúttisztítás, kútjavítás után közös ebédet is rendeztek.

A tizeskutak legtöbbször kis terecskéken, útelágazásokban, útszélekedésekben kaptak helyet. Ezek a terek és kiszélesedett utak a kutak jelenléte miatt a helyi társas kapcsolatok fontos színtereinek számítottak. A gyermekek gyakran a tizeskút körüli szabad területen játszottak, különösen, ha vízért küldték őket, és ott összelálozhattak a szomszéd házak gyermekeivel. A *fehérnépeknek* a tizeskútnál nyílt leginkább alkalmuk arra, hogy híreket, pletykákat cseréljenek a szomszéd házak lányaival,

menyecskéivel. Előfordult, hogy a tizeskutak táján szerelmek szövődtek. Bár vízért leginkább fiatalok jártak, a kútközösség vénei is szívesen megálltak a kút körüli terecskén, hogy meghányják-vessék a szomszédság közös dolgait.

Vízvezető közösségek

A XX–XXI. század fordulója táján Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván is egyre nagyobb igény mutatkozott a vezetékes vízre és a vele járó civilizációs vívmányokra. A két falu egészére kiterjedő hatalmas vízvezetékrendszer megépítésére azonban, elsősorban anyagi okok miatt, a helyi önkormányzat nem vállalkozhatott. Ezért a székely találékonyság igyekezett kihasználni a természeti környezet lehetőségeit. Sorban alakultak 5-10-20-30 ház népét összefogó vízvezető társulatok, amelyek a környező hegyek forrásainak vizét igyekeztek eljuttatni a csoport tagjainak falubeli házaiba.

A vízvezető közösségek szervezésében Szentgyörgy valamivel előrébb haladt, mint Bánkfalva, mert kedvezőbb természeti adottságokkal rendelkezett. A Fiság völgyében hosszan elnyúló, viszonylag keskeny belterületű Szentgyörgyöt mindkét oldalról hegyek kísérik, amelyek nem esnek messze a falu házaitól. Következésképp, a hegyek lábainál csordogáló források vizét rövidebb vezetéken, kevesebb árok ásásával lehetett a házakhoz eljuttatni, mint Bánkfalván, ahol a hegyek távolabb magasodnak és a falu délnyugati oldalán a *Nagymező* síksága, alcsíkiasan szólva: *sinkaság* húzódik.

Vízvezető közösség akkor és ott alakult, amikor és ahol akadt egy kiváló szervező egyéniség, aki megszervezte a társulatot, elintézte az adminisztratív tennivalókat, beszerezte a szükséges anyagokat, mozgósította szomszédait a közmunkára.

Első lépésként szakemberrel meg kellett mérteni a kiválasztott forrás nyomását, mert attól függött, hogy hány család telke kapcsolódhat a leendő vezetékre. Ezután került sor a vízvezető közösség megalakítására. Ennek legtöbbször írásbeli nyoma is maradt. A belépők aláírásukkal nyilvánították ki szándékuk komolyságát. Általában olyan gazdák lettek tagjai a vízvezető közösségnek, akik a falu forrás felőli oldalán egymás közelében laktak, elő tudták teremteni a befizetendő pénzt, vállalták az árokásás és a csőfektetés nehéz munkáját, és természetesen, akiknek igényük volt a vezetékes vízre.

A munkálatok során a forrás közelében elkészült a legtöbbször 50.000 literes, földbe ásott, szigetelt, lefedett vízgyűjtő medence, a *bazin*, amelyből csővezetéken áramlott a víz a vízvezető közösség által lakott falurész felé. A legtöbb közmunkát azoknak az árkoknak a kiásása és betemetése igényelte, amelyek magukba rejtették a lefektetett vízvezető csöveket.

A vízvezető közösségek jó példái említhetők Háromtizesből és Jenőfalva tizesből, ahol több közösség és több vízvezeték is létrejött a XXI. század első éveiben.

A *Sárkert* egyik forrásának vizét hasznosító kis létszámú társaság 2002-ben alakult meg Kézdi József kezdeményezésére. Kilenc háromtizesi családfeje hozta létre a vízvezető közösséget: Kézdi József, Czíkó Gergely, Ambrus Lajos, Adorján Attila, Fazekas András, Czíkó Árpád, Czíkó Imre, Részeg János, Tekse Béla.

A *Bor pataki* vízvezető közösség 2004. december 26-án alakult meg. Huszonkét családfő hozta létre: György József, Gáll János, Tekse István, ifj. Urus Illés, Urus Illés, Imreh Dávid, Adorján Attila, Halmágyi Tibor, Halmágyi Jenő, Kánya László, Bíró József, Basa Márton, Basa Béla, Basa Imre, Fehér Jenő, Pál Lajos, Kasza Lajos, Kasza László, Kézdi Lajos, Tódor József, Csiszér Antal, György József. Vízvezetékük 2005 tavaszán épült meg.

Rózsafüzér társulatok

A rózsafüzér társulati rózsák, koszorúk, vagyis imádkozó és imaszervező csoportok Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a XIX–XX. században tizesek szerint szerveződtek. Egy-egy tizesben általában több csoport is működött. Papírforma szerint, illetve egyházi szemlélet alapján a Szentgyörgyön és Bánkfalván, vagyis a Csíkszentgyörgyi „megye” területén létező összes csoport együtt alkotott egy rózsafüzér társulatot. A gyakorlatban azonban a csoportokat *társulatok* néven emlegették az emberek. E sorok írója a népi szóhasználatot követve *társulatoknak* nevezi az együtt imádkozó és a magánjátatosságot szervező imacsoportokat. Erre utal a fejezetcím többes száma is.

Csíkszentgyörgyön nagy múltra tekinthet vissza az olvasótársulat szervezése. A plébánia irattárában létezik egy hatalmas kötet, amelybe 1800-ban kezdtek írni és a *Társulatok könyve* címet viselhetné.²⁰² Megtalálható benne többek között az 1800 és 1829 között Csíkszentgyörgyről, Csíkbánkfalváról és a legkülönbözőbb alsíki falvakból a „Boldogságos Szűz Szentséges Olvasójának Társaságába” beiratkozott férfiak 10 oldalas listája, valamint az 1800 és 1886 között Csíkból, Kászonból, Háromszékből a Csíkszentgyörgyön székelő „Szűz Mária Szentséges Olvasójának Társaságába” beiratkozott nők 140 oldalas lajstroma. Ezekből a névsorokból úgy látszik, mintha Csíkszentgyörgy a XIX. század első két harmadában valamiféle olvasótársulati központ lett volna. Talán összefügg ezzel a szentgyörgyi „megyes templom” bánkfalvi oldaloltárának *Rózsafüzér oltár* elnevezése és *Olvasó búcsúja* (október 7.). A társulatok könyve XIX. századi névsorainak jelentősége, szerepe további kutatásokkal tisztázandó.

Az olvasótársulat mindig „személyi függő” szerveződésnek számított. Nem volt ez másképp a XXI. század elején sem. Egy-egy tekintélyes imádságos asszony, mint *koszorúfej, fej, fejedelemasszony* néha évtizedeken át virágzóan működtetett egy csoportot. Halála, elöregedése, hosszú, súlyos betegsége esetén azonban csoportja elbizonytalanodott, szétesett, átmenetileg beolvadt a tizes valamelyik másik társulatába. Ezért nagyon nehéz meghatározni, hogy egy adott időpontban hány olvasótársulati csoport működött a „szentgyörgyi megyében”. A XXI. század első éveiben a kutató szeme előtt zajlottak le efféle átalakulások, változások. Következésképp a „társulatok” ezredforduló utáni számának meghatározása is tartogat némi bizonytalanságot, kockázatot.

²⁰² CSISZEGYŐPI. Társ. k., 275–285.

2007-ben, sok átalakulás, szétválás, beolvadás után 18 rózsafüzér társulati csoport működött Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva területén. A tizesenként tagolható csoportokat az alábbi személyek vezették:

Fejedelem: Tamás Lászlóné Fazekas Julianna

Háromtizesben: 1. Czíkó Gergelyné Virág Julianna, 2. Domokos Lajosné Váradai Borbála, 3. András Gergelyné Gáll Irén, 4. Lukács Lajosné Bándi Borbála, 5. Gál Mihályné Oláh Irén és Gál Endréné Basa Rozália közösen.

Jenőfalva tizesben: 6. Kánya Imréné András Mária és András Józsefné Haricska Magdolna közösen, 7. Ferenc Gyuláné Basa Ildikó, 8. Kasza Jakabné Páll Mária.

Körösmény tizesben: 9. Tamás Lászlóné Fazekas Julianna és Farkas Lajosné Rancz Anna közösen, 10. Péter Vilmosné Köllő Ida és fiatal Péter Vendelné Lukács Irma közösen, 11. Gál Jánosné Farkas Rozália és Lakatos Béláné András Irma közösen.

Itkétfalva tizesben: 12. Tekse Sándorné Mária

Simószege tizesben: 13. Halmágyi Jenőné Bálint Rozália

Matonos tizesben: 14. Gergely Lajosné Füstös Virág, 15. Könöcse Ferencné Lukács Piroska és Madár Zsuzsa közösen.

Altizesben: 16. Péter Félixné Könöcse Magdolna, 17. Csedő Csabáné Koronka Zsófia, 18. Lövétei Sándorné Kalamár Katalin.

Jeles olvasótársulati vezető, *fej, fejedelemasszony* volt a XX. század második felében Bánkfalván az 1914-es születésű Péter Vendelné Becze Mária. 1943-tól 2004-ig, tehát 60 esztendőn át vezette Itkétfalva tizes három *koszorúját*. Valaha, 1943-ban Kánya Ignácné adta át neki a vezetői tisztséget. 90 éves korára való tekintettel, 2004-ben megvált a feladattól és a kősteleki származású *Tekse Sanyiné* ruházta át a vezetői szerepet. A három itkétfalvi *koszorú* 45 fős tagsága együtt tartotta szerda és péntek esténként az olvasótársulati összejöveteleket. A heti két találkozási alkalomból a XX. század végére a péntek esti összejövetel maradt meg. A társulati tagok rendszerint részt vettek az itkétfalvi halottak virrasztóin. Amikor a „megyés templomban” a szentségimádásra tizesenként osztották be az imádkozó csoportokat, az itkétfalvi társulati tagok az Itkétfalvára eső idő alatt igyekeztek „helytállni”. A Péter Vendelné Becze Mária által 60 éven át kialakított olvasótársulati rend 2004 után némiképp felbomlott. Jellemzővé váltak a három itkétfalvi *koszorú* külön összejövetelei.

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi olvasótársulatok számáról, létszámáról a fenti okok miatt csak akkor juthatunk hitelesnek látszó adatokhoz, ha az egyház által készített összeírásokat tanulmányozzuk. Ilyen összeírásokban azonban nem bővelkedik a kutató.

Kiváló alapossággal összeírták a csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi olvasótársulati tagokat 1948-ban Mihály Imre plébános és Simonfi András káplán idejében. A szép írással, gondosan papírra vetett 11 oldalas jegyzék a következő címet viseli: „Az Úrnak 1948-ik esztendejében újjászervezett csíkszentgyörgyi egyházközség Élőrózsafüzér Társulatának tagjai”.²⁰³ 1956-ban, valószínűleg egy visitációval összekapcsolt bémálás idején, az alábbi fohász-szerű szöveget írta a végére, láttamo-

²⁰³ CSISZEGYÖPI. Társ. k., 275–285.

zás gyanánt, Márton Áron erdélyi püspök: „Nagyasszonyunk, a Boldogságos Szent Szűz Szent Fia által áldja meg a Rózsafüzér Társulat Tagjait és terjessze általuk őseink Mária-tiszteletét a mai nemzedék között is. 956. V. 12. Áron püspök.”

Az 1948. évi összeírás, némi pótlással, 26 szentgyörgyi és 24 bánkfalvi *koszorú* tagjait vette számba. Egy-egy koszorúba 15 tényleges tag tartozott. Az esetlegesen előforduló egy-két póttagot nem számítva tehát az 50 koszorú 750 csíkszentgyörgyi és Csíkbánkfalvi lakost fogott össze.²⁰⁴ Érdemes figyelembe vennünk, hogy 1941-ben Bánkfalván 1739, Szentgyörgyön 2439, a „szentgyörgyi megyében” tehát 4178 személy lakott.²⁰⁵ Közülük legalább minden ötödik rózsafüzér társulati tagnak számított. Szentgyörgyön 4, Bánkfalván 6 férfi koszorú is akadt.

Az 1948. évi rózsafüzér társulati összeírásnak jelen témánk szempontjából van egy fontos hiányossága. Papi készítője, nem idomult kellően a helyi viszonyokhoz, a helyi hagyományhoz. A névsort, illetve a koszorúkat csak Szentgyörgy és Bánkfalva szerint tagolta. Nem tüntette föl, hogy melyik koszorú melyik tizesben működött. Következésképp abból a szempontból, hogy az olvasótársulatok miként jelentettek a tizeseken belül a tizesek szervezettsége „alatti” szerveződések, a figyelemre méltó összeírás alig használható.

Szerencsére 1887. július 10-én készült egy olyan összeírás a csíkszentgyörgyi egyházközség rózsafüzér társulati tagjairól, amelyben tizesek szerint sorakoznak a *rózsa* néven emlegetett *koszorúk* és az általuk összefogott tagok.²⁰⁶ A 26 oldalas lajstrom a következő címet kapta: *Az 1845-ben alakult és 1887. július 10-én egészen újra szervezett „Élő Rózsafüzér társulatának” Pap Albert segéd lelkész buzgó fáradozása által nagy szorgalommal egybe állított jelenlegi szervezete Csík Szent György[ön] és Bánkfalván.*

Az összeírás első két lapján felsorolták a rózsafüzér társulat tisztségviselőit. Utána 24 lap telt meg a *rózsák* tagjainak névsoraival. A tisztségnevek meglehetősen életidegenek. Valószínűleg a korabeli egyházi szóhasználatot tükrözik.

A társulat élén két *igazgató* állt: Főtisztelendő Nagy Lajos csíkszentgyörgyi kanonok, főesperes plébános és Pap Albert helybéli segédlelkész.

Özvegy Kovács Mártonné Márton *Borbára* az 1–11. rózsát, Süket Lajos *zarándok* a 12–22 rózsát, Texe Ignác a 23–31. rózsát felügyelte *elnöknöként*, illetve *elnökként*.

²⁰⁴ 1923-ban a csíkszentgyörgyi egyházközség két faluja területén 86 férfi és 454 nő, összesen 540 személy vett részt a katolikus egyesületek között szerepeltetett, régi szervezésű „Élőrózsafüzér Társulat” tevékenységében. (CSISZEGYÖPI. Pléb. és főesp. ir. 1923). Az efféle régi társulatok átszervezésének szükségességéről lásd Majláth Gusztáv Károly püspök 1929. január 12-én kelt 15/1929 számú, nyomtatással sokszorosított levelét. (CSISZEGYÖPI. Pléb. és főesp. ir. 1929.)

²⁰⁵ VARGA E. Árpád 1998. 175–177.

²⁰⁶ CSISZEGYÖPI. Társ. k. 12–37.–Az összeírás elkészítése valószínűleg kapcsolatba hozható a gyulafehérvári püspök 1887. augusztus 11-én kelt, 2647/1887. számú levelével, amelyben elrendelte, hogy a csíkszentgyörgyi régi olvasótársulatokat *Élő rózsafüzér* néven újra kell szervezni. Annak ellenére fennállhat ez az összefüggés, hogy az új társulat létrehozási időpontjaként szerepeltetett dátum egy hónappal megelőzi az újjászervezést elrendelő püspöki levél dátumát. (CSISZEGYÖPI. Pléb. és főesp. ir. 1887).

A rózsákat előmozdítók és előmozdítónők vezették. Neveiket alább egy táblázatban mutatom be. Ugyanez a táblázat tizesenként veszi sorba az 1887-ben létrehozott olvasótársulati csoportokat.

A rózsza szerveződési és működési helye tizesek szerint	A rózsza sorszáma	A rózsza előmozdítója
Csikszentgyörgy felső tizeze (Háromtizes)	1. 2. 3. 4.	Erdély Antal nő Texe István nő András Rozália Csiszér Mózesné Márton Borbára Texe Antalné
Csikszentgyörgy Jenőfalva	5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.	Kánya Erzsébet Kasza Péterné Kánya Borbára Gál Ignácné András Anna Kánya Istvánné Márton Borbára Kovács Mártonné Benedek Mária id., Kánya Péterné Gál Borbára Ványolós Lajosné Texe Katalin Csedő Ignácné Tompos Veronika ifj. Csedő Péterné András Borbára Kánya Ferencné
Csikszentgyörgy Körösményfalva	14. 15. 16.	Csedő Anna Kirják Jánosné Nyíró József nő Süket Lajos zarándok
Csíkbankfalva Ittkétfalva	17. 18. 19. 20. 21.	Cziriel Katalin Lengyel Jánosné Cseke Katalin Péter Andrásné Gál Rozália Balla Mihályné Gál Éva Gál Jánosné Keresztes Julianna özv. Mihályfi Balázsne
Csíkbankfalva Simószege	22. 23.	Bene Gábor nő Gál Veronika Bándi Ignácné
Csíkbankfalva Alsó tizeze (Altizes)	24. 25. 26. 27.	Benedek Katalin Texe Ignácné Texe Zsuzsánna özv. Karacsi Erzsébet Tamás Imréné Texe Ignác nő
Csíkbankfalva Martonos	28. 29.	Kánya Rozália Keresztes Antalné Könese Antal nő
Csíkbankfalva Kotormány	30. 31.	Benedek Mária Benedek Péterné Tamás József harangozó

Egy-egy rózsza 15 főből állt. A 31 olvasótársulati egység 465 személyt foglalt magába. Abban az időben, 1890-ben Szentgyörgynek 1990, Bánkfalvának 1494, a két falunak együtt 3484 lakosa volt.²⁰⁷ Következésképp, körülbelül minden hetedik ember tartozott olvasótársulati kötelékbe.

Az olvasótársulati összefüggéseket többnyire asszonyok látogatták. Jóval kevesebb férfi járt a közös imádkozásokra. 9 csoport vegyes összetételűnek számított. Férfiak és nők egyaránt akadtak tagjaik sorában. Az asszonycsoportokban elsősorban, inkább csak mutatóban előfordult egy-két leány is.

²⁰⁷ VARGA E. Árpád 1998. 175–177.

Az alábbi összesítő táblázat azt mutatja, hogy 1887-ben melyik tizesben hány *rózsá* hány taggal működött.

A falu neve	A tizes neve	A rózsák száma	Az olvasótársulati tagok száma
Szentgyörgy	Felső tizes (Háromtizes)	4	60
Szentgyörgy	Jenőfalva	9	135
Szentgyörgy	Körösményfalva	3	45
Bánkfalva	Ittkétfalva	5	75
Bánkfalva	Simószege	2	30
Bánkfalva	Alsótizes (Altizes)	4	60
Bánkfalva	Martonos	2	30
Bánkfalva	Kotormány	2	30
Összesen:		31	465

A számok tanulsága szerint az olvasómondó buzgóságban Jenőfalva tizes járt az élen. 9 „társulatával” és 135 fős olvasótársulati tagságával messze megelőzte a körülbelül hasonló lélekszámú Háromtizes, Ittkétfalva tizest és Altizest.

1985. január 14-én Szabó Dénes csíkszentgyörgyi plébános részletes tájékoztatást küldött püspökének Gyulafehérvárra az egyházközsége területén működő rózsafűzér társulati csoportokról. Leveléből tudjuk, hogy 1985 elején Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva területén 32 *koszorú* működött 480 taggal. A *társulatokat* Tamás Lászlóné Fazekas Julianna *fejedelemasszony* fogta össze. A plébános római számokkal jelölve felsorolta azoknak az asszonyoknak a nevét, akik tájékozódása szerint a 32 *koszorút* vezették. Sajnos elmulasztotta megjelölni, hogy melyik csoport, illetve melyik csoportvezető melyik tizesben működött. A lista születése után 22 esztendővel néprajzi módszerekkel sikerült azonosítani, tizeshez kötni a listán szereplő neveket. Következésképp sikerült meghatározni, hogy melyik társulat melyik tizes területén működött. 1985-ben tehát tizesenkénti kimutatásban a következő *társulatok* és *koszorúfejek* tevékenykedtek Csíkszentgyörgyön–Csíkbánkfalván:²⁰⁸

Háromtizesben: Csiszér Gyuláné (XXV.), Magyar Istvánné (XXVI.), Silló Józsefné (XXVII.), Gáll Vendelné (XXVIII.), Vargyas Józsefné (XXIX.), Gáll Julianna (XXX.), Lukács Dénesné (XXXI.), Márton Györgyné (XXXII.),

Jenőfalva tizesben: Czíkó Gyuláné (VIII.), György Istvánné (IX.), András Józsefné (X.), Basa Gézőné (XI.), Kasza Ferencné (XII.), Gáll Albertné (XX.), Vitos Sándorné (XXI.), Páll Antalné (XXIV.),

Körösmény tizesben: Farkas Lajosné (I.), Tamás Lászlóné (II.), Gál Péterné (XIII.), Haricska Józsefné (XVIII.),

Ittkétfalva tizesben: Péter Vendelné (VI.), Kánya Lajosné (VII.), György Imréné (XIV.), Keresztes Béniné (XXIII.),

Simószege tizesben: Bándi Imréné (XIX.),

Martonos tizesben: Könczei Illésné (XV.), Gergely Lajosné (XVI.)

Altizesben: Kasza Mátyásné (III.), Kovács Tamásné (IV.), Tekse Józsefné (V.), Kecskés Kelemenné (XVII.), Lövétei Dénesné (XXII.).

²⁰⁸ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1985/2. – A nevek azonosítását, az egykori *társulatok* működési helyének meghatározását, az 1985. évi és a 2007. évi *koszorúk* összevetését Kerekes Ibolyának köszönöm.

VII.

A TIZES, MINT SZERVEZET

A TIZES MEGNEVEZÉSÉNEK, JELÖLÉSÉNEK VÁLTOZATAI

Tizes, tizesbirtokosság, tizesközbirtokosság

A tizesek, mint társadalmi szervezeti egységek jelölésére használt terminológia jelentős változáson esett át a XIX. század második felében. A XIX. század közepén, a korábbi gyakorlatnak megfelelően a szervezet meghatározásának középpontjában a tizes szó állt, jelezve, hogy a tizes nemcsak térbeli adatokkal jellemezhető települési egység, hanem társadalmi alapegység is, mégpedig a tizesben lakók közössége. A tizesközpontú megnevezéstől a tizes közbirtokosság voltát hangsúlyozó meghatározás felé vezetett az út, utóbbi a XX. századra általános lett. A közbirtokossági jelleg megnevezésbeli kidomborodása nem mindig haladt együtt a tényleges közbirtokossággá alakulás folyamatának állomásaival. A valódi közbirtokossági szervezetek XX. század eleji létrejötte előtt, a XIX. század utolsó harmadában már benne volt a kor levegőjében a közbirtoklás gondja-baja, ezért a tizesközpontú megnevezés sokszor keveredett a tizes közbirtokló jellegének emlegetésével. A két véglet között átmenetet jelentettek a „tizes birtokossága” jellegű megnevezések.

Alábbiakban a változás érzékeltetésére idézek néhány jellemző tizesmeghatározást, tizesjelölést a tizesjegyzőkönyvek konstitúcióinak és határozatainak ünnepélyes bevezetőiből.

„*Mi Alcsik székben Bánkfalvának három tizesében, úgy mint Martonos, Altizes és Simószegében lakó nemes és lófő darabant Uraimékkal, eözvegy asszonyokkal és közinkben lévő birodalmas emberekkel egyetemben, mind kitsintől fogva nagyig...*” (1700. március 22.)²⁰⁹

„*Csik Szent György alias Körösményfalva fő erdő birája Péter Kelemen atyánkfia ... Meg szólítván azon tizesbéli Tulit Andrást és Jánost a' Miklós fiát, a méltóságos G. Mikes és Kemény urak ő nagyságának az irt tizesben lakó jobbágyit...*” (1780), „*Anno 1780 16-ta decembris Körösményfalva tizesse gyűlésiben*” (1780).²¹⁰

„*Közönséges nemes Szent György falva... felső három tizesének gyűlése alkalmatosságával közönséges egyenlő akaratból végeztük katona és provintziával együtt*”. (1795. márc. 12.)²¹¹

„*A folyó 1818-dik esztendő böjtelő hava 14-dik napján Csik Szent György alias Körösményfalva tizesse választotta és beis esküttötte Szent György körösményfalvi*

²⁰⁹ TA. A. 3. 1.

²¹⁰ TA. K. 1. 1.

²¹¹ TA. H. 6. 1–2.

lófő Márton Ferencet eö kegyelmét maga tilalmas erdejének fő erdő birájává, mü előttünk, úgy mint tizes tagjai előtt". (1818. február 14.)²¹²

„A folyó 1820. [év] mártius hava 13-dikán Csík Bánkfalvának egyik tizesse, úgy mint Martonos és Patak falva tizes közönséges generális gyűlést tartván itten Patakfalvabaf[n] lakó gyalog katona Madár Sámuel eö Kegyelme lakóházánál". (1820. március 13.)²¹³

„Nemes Szent Györgyfalva felső három tizesének 1840-dik esztendő augusztus holdnap 16-dik napján tartott közönséges gyűlésében... ” (1840. augusztus 16.)²¹⁴

„Az 1842-dik év szeptember 3-dik napján nemes Alcsík Székben Szent Györgyön, nemes Szent György falva felső három tizesse elegyes közönsége egybe jövén a’ nemes lófő Cziko András fő erdő bíró házánál... ” (1842. szeptember 3.)²¹⁵

„Csík Szent Györgyfalva Körösmé[ny] falva Tizesének alól irt tagjai... ” (1842. november 20.)²¹⁶

„A folyó 1845-dik esztendő mártius 25-dik napján Bánkfalvi nemes három tizesek, u. m. All, Simonszege és Martonos tizesei öszves elegyes gyűlést tartván, All tizi főerdőbíró Bene György atyánkfia lakóházánál... ” (1845. március 25.)²¹⁷

„A folyó 1855-dik esztendő április 15-én Körösményfalva tizesének... gyűlése tartatván... ” (1855. április 15.)²¹⁸

„A mostan folyó 1863-dik esztendő februárius holdnapja 28-dik napján telyes három tizes gyűlést hivatván a fő erdő bíró Ambrus Ignázt eö kegyelme... ” (1863. február 28.)²¹⁹

„A jeleni folyó 1870-dik év január hó 20-án fő erdő bíró Gál Balázs atyánkfia kíványa a’ szám adását a’ három tizes előtt meg tenni... ” (1870. január 20.)²²⁰

„Körösményfalva tizese neve alatt lévő közbirtokosságnak”. (1873)²²¹

„Az úgy nevezett felső Szent György tizesse Cziko, Gál és Lacz nevezet alatt”. (1874. január 12.)²²²

„Nemes Körösményfalva közbirtokossága fő erdőbírája, Márton Imre”. (1877)²²³

„Csikbánkfalvába keblezett Itkétfalva tizes közbirtokossága és ugyan Csík Szent György községben keblezett Körösmény tizes közbirtokossága”. (1878)²²⁴

„Felvetett Csík Szent Györgyön a’ most folyó 1879-dik év mártius 26-án az egész nemes három tizes telyes gyűlésében”. (1879. március 26.)²²⁵

²¹² TA. K. 1. 14.

²¹³ TA. M. 1. 4.

²¹⁴ TA. H. 6. 6–8.

²¹⁵ TA. H. 1. 40.

²¹⁶ TA. K. 1. 40.

²¹⁷ TA. A. 3. 15.

²¹⁸ TA. K. 1. 67.

²¹⁹ TA. H. 2. 40.

²²⁰ TA. H. 2. 40.

²²¹ TA. K. 2. 65.

²²² TA. H. 2. 181.

²²³ TA. K. 7. 69.

²²⁴ TA. K. 2. 334.

²²⁵ TA. H. 2. 257.

„Felvétel 1881. január 27-én nemes Jenőfalva tizese birtokossága közgyűlésében”. (1881. január 27.)²²⁶

„Felvétel 1882-dik [év] január 20-dik[án] a' nemes Jenőfalva tizese közbirtokossága gyűlésében”. (1882. január 20.)²²⁷

„Csikbánkfalva községébe keblezett Simószege tizese birtokossága”. (1882. február 26.)²²⁸

„Felvétel Csik Szent Györgyön Körösményfalva közbirtokossága gyűlésében Nyirő Jovákhim főerdőbíró házánál”. (1882. március 12.)²²⁹

„Felvétel Körösményfalva tizes birtokossága gyűlésében”. (1882. május 7.)²³⁰

„...a tizes vagyis a birtokosság a tárgyat tudomásul vette”. (Körösményfalva, 1883. május 24.)²³¹

„Felvétel Csik Szent György Három tizesében... a mai napra hívott teljes tizesgyűlésben”. (1888. február 4.)²³²

„Felvétel a... Csik Szent György községébe keblezett nemes Három székely tizes közbirtokosságának teljes közgyűlésében”. (1888. március 20.)²³³

„Felvétel... Csik Szent György Körösmény tizes közbirtokossága fő erdő bírāja, Antal János atyánkfia házánál”. (1890. január 5.)²³⁴

„Felvétel Csik Szent Györgyön a felső három tizes birtokossága által tartott teljes gyűlésen”. (1893. január 28.)²³⁵

„Felvétel Csik Szent György felső három tizes székely birtokosságának az 1898-dik év január hó 10-ére hívott számadásos gyűlésén”. (1898. január 10.)²³⁶

„Felvétel Csik Szent Györgyön a Három tizes székely birtokosságának 1906. október hó 31-dikére hívott gyűlésin”. (1906. október 31.)²³⁷

„Felvétel Csik Bánkfalván községi „Simonszeg” tizes birtokossága teljes gyűlésében”. (1908. január 31.)²³⁸

„Felvétel... 1909. október 24-én Csik Szent György község Körösmény tizes közbirtokossága fő erdő bírāja Balla Gábor házánál a birtokosság teljes gyűlésében”. (1909. október 24.)²³⁹

„Felvétel Csikszentgyörgyön Jenőfalva tizesben lakó birtokossága jelenlétében”. (1909. december 15.)²⁴⁰

²²⁶ TA. J. 1. 216.

²²⁷ TA. J. 1. 230.

²²⁸ TA. S. 1. 9.

²²⁹ TA. K. 2. 219.

²³⁰ TA. K. 2. 221.

²³¹ TA. K. 2. 249.

²³² TA. H. 3. 61.

²³³ TA. H. 3. 65.

²³⁴ TA. K. 2. 334.

²³⁵ TA. H. 3. 184.

²³⁶ TA. H. 3. 293.

²³⁷ TA. H. 3. 514.

²³⁸ TA. S. 2. 4.

²³⁹ TA. K. 4. 97.

²⁴⁰ TA. J. 3. 151.

„*Felvétetett nemes Altizes birtokossága rendkívüli gyűlésébe[n]*”. (1909. december 30.)²⁴¹

„*Felvétetett Bánkfalva községben Altizes közbirtokosságának 1911 év március hó 13-án tartott rendkívüli közgyűlésében a tizes bíró házána*l”. (1911. március 13.)²⁴²

A fentebb idézett szövegrészekből látható, hogy a XIX. század végén egymás mellett éltek a tizes szervezetet megjelenítő régies és a tizestagok közbirtokos jellegére utaló újabb tizesmeghatározások. A tizesjelölés régies vonásait Háromtizesnek sikerült megőriznie a XIX. század 90-es éveiiig. A háromtizesi jegyzőkönyvekben olyan esztendőknél is tizesgyűlésekről írtak, amikor a többi tizesben már régen a „tizesbirtokosság gyűlése”, sőt a tizes közbirtokosságának gyűlése kifejezések használata járt. Amikor aztán a XIX–XX. század fordulóján Háromtizesben is jellemzővé vált a „tizesbirtokosság” emlegetése, a háromtizesiek divatba hozták és sokáig használták a „Háromtizes székely birtokossága” kifejezést. A tizes közbirtokosság jellegére utaló újmódi meghatározások alkalmazásában Körösményfalva járt az élen. Már 1873-ban közbirtokosságnak titulálta magát.

A feudalizmus kori meghatározások közül figyelemre méltók az „elegyes közsőség”, „elegyes gyűlés” kifejezések, amelyek a székely falujegyzőkönyvekből kerültek át a tizesjegyzőkönyvekbe. Arra utaltak, hogy a tizestagok között és a tizesgyűlések résztvevői között katonarendűek és nem katonáskodók, vagyis provinciálisok egyaránt előfordultak.

Tizesből közbirtokosság

Imreh István a székely faluközösségek életének kutatója 1983-ban már felhívta a figyelmet arra az összefüggésre, hogy bizonyos csíki tizesek továbbélésében, fennmaradásában nagy szerepe volt *tizesközbirtokossággá* alakulásuknak.²⁴³ Mindenképpen érvényes ez a megállapítás Csíkszentgyörgyre és Csíkbánkfalvára, ahol a XIX. század végén és a XX. század elején a tizesek közbirtokossági formát öltöttek.

A tizesközbirtokossággá alakulás nem jelentett szakadékszerű törést, határpont erejű változást a tizesek belső életében. Inkább csak a hatalom akaratahoz, a törvények világához való lassú idomulást láttak mögötte a tizestagok.

A tizesjegyzőkönyvekben kevés teret kaptak az átalakulás félelmei, harcai. A kutató inkább csak a terminológiai változásokból érzékelheti a változást. Például hol előbb, hol utóbb a tizesbeli jogosultakat *birtokosságnak*, a tizesgyűlést *birtokossági gyűlésnek*, a tizesbírókat *elnöknek* nevezték a tizesjegyzők, annak jeleként, hogy a tizes jogviszonyaiban bizonyos szervezeti átalakulás zajlott le.

Az évszázadok óta birtokolt közös tizestilalmasokat a XIX. század utolsó harmadának polgári racionalizáló törekvései, például az arányosítás és a telekkönyvezés megpróbáltatásai közepette úgy lehetett átmenteni tizesvagyonként, vagyis egy csoport vagyonaként a következő XX. századi évtizedek számára, hogy a tizes idomult

²⁴¹ TA. A. 1. 67.

²⁴² TA. A. 1. 80.

²⁴³ IMREH István 1983. 68.

azokhoz a törvényekhez, amelyek a *közbirtokosságnak* nevezett szervezetben látták a székely közös erdők és legelők fennmaradásának zálogát. Különösen az 1871. évi 55. tc., az 1879. évi 31. tc., az 1894. évi 12. tc., az 1898. évi 19. tc., és az 1913. évi 33. tc. terelgették a tizeseket az új közbirtokossági szervezet felé. Természetesen, nem maga a közbirtoklás jelentette az újdonságot, hiszen a tizesek évszázadokon át gyakorolták a közös tizeserdők használatának módozatait. Az igazi újdonság azokban a szervezeti formákban rejlett, amelyeket a hatalom jószerével ráerőszakolt a tizesekre. E tanulmány elsősorban a tizesközbirtoklás hagyományos formáinak kíván emléket állítani. Következésképp, nem tartja feladatának, hogy aprólékosan elemezze, bemutassa a tizesek *közbirtokosságokká* formálódásának jogi huzavonákkal terhes eseménytörténetét. Az alábbi példák inkább korjelző illusztráció gyanánt kerültek egymás mellé.

Körösményfalva tizesgyűlését 1893. január 3-án felszólította az elnöklő tizesbíró, hogy a tizes jelen lévő tagjai „alakuljanak át közbirtokossággá”. A tizesgyűlés résztvevői azon a címen, hogy kevesen vannak, elnapoltatták a gyűlést, mondván, majd visszatérnek a dologra. A következő napokban azonban nem tartottak újabb tizesgyűlést. Ellenben a tizesjegyző elkezdte bemásolni az éppen használatban lévő jegyzőkönyvbe a „Körösményfalva tizes közbirtokosságának alapszabályai” című fölöttébb terjedelmes szöveget. A másolás a 14. oldal után hirtelen félbemaradt és soha nem folytatódott. A csonka szövegben meglepő pontokat olvashatunk. Például azt a különös megfogalmazást, hogy a tilalmasbeli birtoklás alapja a 128 négyzetöles beltelek. Aki viszont a 128 négyzetöl többszörösével rendelkezik beltelek címén, többszörös szavazati joggal rendelkezik. 1893. január 29-én újabb tizesgyűlést tartottak. Ezen az összejövetelen kitért a felháborodás. Híre kelt, hogy Tompos János tizes tag járt a városban a tizes ügyvédjénél és kérte: a tilalmast a tizes tagok egyéb birtokai arányában telekkönyvezzék. Az is kiderült, hogy a telekkönyvben a tizes tagjainak névsora rossz. Valaki tudatosan helytelen információt adott a hatóságok számára. Az 1893. január 29-én tartott gyűlés megsemmisítette a Tompos János által „jogtalanul” befolyásolt „szabályrendeletet”. Így érthető, hogy a jegyzőkönyvben csonka szöveggel maradt fenn. A gyűlés egyértelműen kinyilvánította a Körösmény tizesiek akaratát: „*A tilalmas erdő és legelő egyenlő arányban használtassék, és a telekkönyvben is úgy jegyeztessék föl*”.²⁴⁴

A következő években Körösmény tizes rengeteg pénzt és energiát áldozott arra, hogy a hatóságok által rosszul elkészített tagjegyzéket módosítsa. A hallatlan áldozatok árán fizetett szeredai ügyvédek „áldásos tevékenysége” révén még 1897-ben, sőt 1904-ben sem sikerült a jegyzékből törölnetni az oda érdemtelenül bekerült neveket.²⁴⁵

1893 után 11 évvel, 1904. július 2-án Körösmény tizes birtokosai ismét tartottak egy „szervezett birtokossággá” alakuló gyűlést. Ezen az összejövetelen formálisan létrejött a Körösmény tizesi közbirtokosság. Más tizesekkel ellentétben, ahol a közbirtokossági tisztviselőket ráhúzták a régi tizesbiztosokra, például a tizesbíróból lett az elnök, és így zökkenőmentesen zajlott a tizes élete, Körösmény tizesben kü-

²⁴⁴ TA. K. 3. 31–49.

²⁴⁵ TA. K. 3. 145–146., 256.

lön elnököt választottak a fentebb már említett Tompos János személyében, a régi főerdőbíró pedig a pénztáros titulust kapta. Ebből sok zavar támadt a következő hónapokban, míg a régi főerdőbíró, Kánya Imre meg nem vált régi és új tisztségétől egyaránt.²⁴⁶

Jenőfalva tizesben 1904–1905-ben zajlott az átalakulás, de a tizesbirtokosság szervezeti kereteinek kimunkálása 1898-ra nyúlt vissza. A szolgabírói törekvésekkel ellentétben a jenőfalviak ragaszkodtak ahhoz, hogy a 151 tizesbirtokos egyenlő arányban birtokolja a tizes közerdejét. 1905-ben a hatalommal folytatott viaskodás közepette a jenőfalviak még emlegették, hogy Jenőfalva tizes soha nem egyezett bele, hogy közbirtokossággá alakítsák.²⁴⁷

A bánkfalvi Simószege tizes gyűlésének résztvevői 1909. április 18-án kifejtették, hogy a hatalom által erőltetett „új szervezet” túlságosan nagy terhet jelent, ezért „nem óhajtják” életbe léptetni. Két év múlva azonban mégis megtörtént a közbirtokossággá alakulás. 1911. február 11-én a tizes gyűlése a szavazáshoz elégséges 23 jelenlévő taggal életbe léptette az új *Gazdasági ügyviteli szabályzatot*. Elnököt, pénztárost, 5 tagú választmányt választott. Az új rendszert azonban a lehetőségek szerint idomították a régihez. *Elnöknek, erdőgazdának* a régi főerdőbírót, Balla Benjámot választották meg. A pénztárosi tisztséget az addigi jegyzőre, Kánya Benjámrá ruházták.²⁴⁸

A közbirtokossággá alakulás folyamatának betetőzését az ún. Szabályzat elkészülte és hatósági jóváhagyása jelentette. Az általam ismert közbirtokossági szabályzatok zöld fedőlappal ellátott, 74 oldalas könyvecskek, amelyeket 1904-ben Csíkszeredában nyomtattak ki. Címük: *Szabályzat ... osztatlan állapotban lévő közösen használt erdőbirtokának gazdasági ügyviteléről*. A kipontozott helyre a közbirtokosság neve került tintával. A paragrafusokra tagolt nyomtatott szöveg bizonyos részeit áthúzták, üresen hagyott helyeire pedig tintával aktuális szövegeket írtak be a közbirtokosságok létrehozói.

Föltételezhető, hogy Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva valamennyi tizes-közbirtokosságának volt a XX. század első felében efféle zöldfedelű szabályzata. A XXI. század elején, kutatásaim idején, kettőt ismerhettem meg és másolhattam le: Háromtizesét és Altizesét. A két szabályzat a közbirtokossággá alakulás kétféle útját jelzi.

A háromtizesi szabályzat alapelveit és helyi vonatkozású szövegrészeit a háromtizesi közbirtokosság 1905. június 8-án tartott alakuló gyűlésén fogadták el. (Jellemző a hajdani tizesjegyzők szemléletére, hogy ez a sarkalatosan fontos gyűlés nem szerepel a tizes jegyzőkönyveinek 1905 táján vezetett kötetében. A favágási és a bikatartási határozatok szomszédságában igazán elfért volna, de ez nem volt „szokványos” ügy, így nem maradt jegyzőkönyvi nyoma.) A szabályzat szerint Háromtizes 424,9 kat. hold közös erdejét 155 tulajdonos birtokolta, akik jogaikat egyenlő arányban gyakorolták. A Szabályzat hosszú hivatali utat járt be. 1909. szept-

²⁴⁶ TA. K. 3. 255., 258., 260., 262.

²⁴⁷ TA. J. 3. 28–29.

²⁴⁸ TA. S. 2. 36., 55–57.

tember 29-én minisztériumi jóváhagyásban részesült.²⁴⁹ 1911. július 7-én Csík vármegye alispánja egy véghatározattal szentesítette.²⁵⁰

Altizes szabályzata viharosabb sorsot ért. A tizes birtokossága a szabályzat tin-tával beírt adatai alapján, bizonyára a XX. század elején, megtagadta a közbirtokos-sági szervezést, a gazdasági ügyviteli szabályzat helyi adatainak meghatározását és a 161,9 kataszteri holdnyi tizesbirtok 81 birtokosának felsorolását. Hosszú hivatali útvesztő után, Csík vármegye „közigazgatási erdészeti bizottsága” az 1909. évi 2733. számú határozatával elrendelte az altizesi szabályzat hivatalból történő elkészítését. A kászonaltízi járás főszolgabírója hivatalból összeállította az altizesi közös birtokosok névjegyzékét, majd kitöltötte és 1910. december 21-én aláírta az altizesi közbirtokosság szabályzatát.²⁵¹

A XIX. század végi és a XX. század eleji változások eredményeként kétféle közbirtokosság jött létre Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván. Megalakultak a falvak egészére kiterjedő közbirtokosságok, amelyeket a helyi szóhasználat *nagy közbirtokosságok*ként emlegetett. Hatalmi ráhatások eredményeként megszülettek a tizes-közbirtokosságok is, amelyek egy-egy tizes népére, erdejére és legelőjére terjedtek ki. A tizes-közbirtokosságok és a „nagy” közbirtokosságok egymás mellett, együtt, egymást kiegészítve működtek 1949-ig. A legtöbb csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi gazda egyidőben két közbirtokosságnak is tagja volt: mégpedig tizese közbirtokosságának és faluja „nagy” közbirtokosságának.

TIZESTÖRVÉNYEK, TIZESSZABÁLYZATOK

A székely falutörvények viszonylag jól ismertek az erdélyi és a magyarországi történeti tudományokban. Imreh István több évtizeden át foglalkozott velük. 1983-ban egy több mint félezer oldalas könyvet szentelt elemzésüknek, közreadásuknak. Amit Imreh István papírra vetett a falutörvények megírásának okairól, módjairól, körülményeiről, a falusi konstitúciók mintáiról, fogalmazóiról, szerkezetéről, formuláiról és hasonlóról, az körülbelül mind érvényes a tizestörvényekre is.²⁵²

A tizeskonstitúciók és tizesbeli szabályzatok jobbra tizesjegyzőkönyvekbe másolva vagy tizeslevelek formájában maradtak fenn. A tizesjegyzőkönyvekről és a tizesiratokról viszont feltételezhető, hogy ezidáig elkerülték a kutatók figyelmét. Következésképp, a tizestörvények is ismeretlennek mondhatók a történeti és néprajzi kutatásban.²⁵³

A Fiság tájékán született tizeskonstitúciókat többek között a következő sajátosságok jellemezték:

²⁴⁹ TA. H. 10.

²⁵⁰ TA. H. 3. Szám nélküli betétlap a kötet végén.

²⁵¹ TA. A. 5.

²⁵² IMREH István 1983. 5–46.

²⁵³ Szócs János 2004-ben közzétette az elpusztult Monyasd település 1601. évi falutörvényét. (SZÓCS János 2004. 73–82.) Amennyiben a csíkszentgyörgyi hagyománynak megfelelően Monyasdot Csíkszentgyörgy hajdani tizesének tekintjük, a monyasdi falutörvény tizestörvénynek is fölfogható. Ámbár a konstitúció szövegében nem fordul elő a tizes szó. A monyasdiak saját településükről szólva, következetesen *falut* emlegettek.

- Középpontjukban a tizes tilalmas erdejének védelme állt.
- Alkotásuk nem állt meg 1848 táján. 1870-ben, sőt 1882-ben is keletkezett tizestörvény.

Alább időrendben vázlatosan bemutatom a Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván előkerült *konstitúciónak* nevezett tizestörvényeket. (Legtöbbjük teljes szövegét közlöm könyvem függelékében).

*Körösményfalva tizes 1619. évi konstitúciója*²⁵⁴

Csíkszentgyörgy templom melletti tizese, amely fekvésére való tekintettel azonosította magát Szentgyörggyel, 1619-ben azért fogalmazta meg saját törvényét, hogy ezáltal védelmezze csere, nyíres és bükk tilalmas erdejét.²⁵⁵ A konstitúcióban minden az erdő körül forog. Az erdőbe járás rendje, az erdőből való részesedés módja áll az egész szabályozás középpontjában. Jellemző, hogy még a tizesgyűlésen való megjelenés szorgalmazásakor is „erdő felől való gyűlést” emlegettek. Fölöttébb régies büntetésnek látszik a többször emlegetett „tavalyi tehen” „megütése”.²⁵⁶ Már 1619-ben is súlyos megítélés alá esett, ha valaki az erdőbírák felszólítására nem ment ki a közös erdő rontóinak elfogására. Tanulságos a tor és lakodalom idején igénybe vehető fajuttatás konstitúcióbeli szerepeltetése. Későbbi szabályozások arról intézkedtek, hogy a nagy családi események alkalmával nem juthatott senki soron kívül fához. 1619-ben csak a fajuttatás mértékét vették alacsonyabb szintre. Az 1619. évi konstitúcióból nyilvánvalónak látszik, amit a későbbi utalások csak sejteni engednek, hogy az újkor hajnalán a tizes közösségében birtokosként élő székely család lakodalom és temetés alkalmából külön, egyszeri fajuttatást remélhetett tizesétől.

*Altizes, Martonos, Simószege 1700. évi közös konstitúciója*²⁵⁷

Bánkfalva alsó három tizese az újkori évszázadokban többször is kísérletezett azzal, hogy birtokait, vagy birtokainak egy részét közösen kezelte. Így volt ez 1700-ban is, amikor egy csere és egy bükk tilalmas erdőt használt és védelmezett együtt Altizes, Martonos és Simószege. A három tizes birtokos gazdái 1700. március 22-én megalkották erdővédő és erdőhasználó törvényüket. Tanulságos a konstitúció bevezetőjének az a megjegyzése, hogy a megnevezett tizeseknek előbb is volt már törvényük, de az „a sok változó disturbiumban elveszett”, ezért most, amikor még a tizestagok emlékeznek a régi törvény „tenorára”, megíratják a régi törvény alapján az új törvényt.

²⁵⁴ TA. K. 1. 2–3. és TA. K. 6. 1–2.

²⁵⁵ Körösmény tizes 1619. évi konstitúciója Erdélyben az egyik legkorábbi példát nyújtja a falusi közösségek erdővédő törekvéseire. Vö.: IMREH István 1983. 244.

²⁵⁶ Az elkobzott tehenet, ökröt valószínűleg levágták és húsát kiosztották a tizes tagjai között. Vö.: IMREH István 1983. 247.

²⁵⁷ TA. A. 3. 1.

A viszonylag hosszú, részletes konstitúció teljes egészében a közös tilalmas erdők megvédésének és kihasználásának módjait szabályozta. Fogalmazói különösen nagy súlyt fektettek az erdővel kapcsolatos vétségek büntetésére.

A konstitúciót többször megerősítették, többek között 1744-ben, 1753-ban és 1758-ban. A tizesek a következő két évszázad határozatai során sokszor hivatkoztak az 1700-ban papírra fektetett elvekre, szabályokra.

*Háromtizes 1795. évi konstitúciója*²⁵⁸

A falutörvények és a tizestörvények általában tilalmakat és a tilalomszegők büntetéseit tartalmazó pontok sorozatai. Kivételnek számít Háromtizes 1795. évi törvénye, amelyben olvashatók ugyan tilalmak és büntetések, például a kecskék erdei legeltetésének tiltása, az erdei gyümölcsstermő fák levágásának vétke, de a konstitúció középpontjában a földrajzi nevekkel körbehatárolt új tilalmas erdő kijelölése áll. A tilalmassá tett terület három egységre tagolódott: *Bandi verőfelére*, *Dakos verőfelére*, a falu nyugati oldalán a *Monyasd bükkire*. Emellett volt egy kevésbé védett erdős területe is a tizesnek *Haram hegyese* táján, ahol kevésbé szigorú erdőhasználati szabályokat vezettek be a konstitúció fogalmazói.

Mivel a XVIII. század végén a szentgyörgyiek körében közismert dolognak számított, hogy Háromtizes fentről lefelé haladó sorrendben a *Laczkok tize*, a *Gálok tize* és a *Czikók tize* nevű falurészeket és szomszédsági csapatokat foglalja magába, ezért a konstitúció fogalmazói könnyedén odavetették: „*Ezen tilalmas erdeinkhez tartunk a Czikók utszájáig*”. Ezzel a hevenyészett mondattal meghatározták, hogy meddig tart Háromtizes, mely területen laknak az új tilalmas birtokosai.

*Körösmény tizes 1814. évi konstitúciója*²⁵⁹

1814. január 3-án fontos gyűlést tartottak Körösmény tizes gazdái. Nemes Tompos György személyében főerdőbírót választottak. Mellé nemesekből, katonarendüekből és jobbágyorsban lévőkből tíztagú eljáróság került, hogy segítse a főerdőbírót a tizes tilalmasának védelmezésében. A vezetőség megválasztása után a gyűlés résztvevőinek „*tezett közönségesen rendeléseket egymás között tenni*”. Körösmény tizes gazdái kilenc pontból álló szabályzatot fogadtak el. A pontok a tilalmas védelme érdekében fogalmazódtak meg. Mivel 1840 táján a praevicatorok, vagyis az erdőrontók tevékenysége megélénkült, 1840. március 11-én Körösmény tizes gyűlése megerősítette az 1814. évi konstitúció erdővédő rendelkezéseit.

²⁵⁸ TA. H. 6. 1–2.

²⁵⁹ TA. K. 6. 4.

*Martonos tizes 1820. évi konstitúciója*²⁶⁰

Martonos tizestörvénye felüldítő színtart a tizeskonstitúciók sorában, amiatt, hogy elsősorban a tizes mindennapi életének, rendszeres működésének szabályait foglalta össze, és csak másodlagosan foglalkozott a tilalmas erdő védelmének gondjaival. 1837-ben másolták be a tizes akkor beszerzett²⁶¹ protokollumkönyvének elejére. Három részre tagolódt. Az 1–16. pontot csikbánkfalvi Elekes József foglalta írásba és hagyatta jóvá az 1820. március 13-án tartott tizesgyűlésen. A 17–26. pontot, valamint a 27–29. pontot két kiegészítésként írták az első 16 ponthoz ismeretlen időpontban, de legkésőbb 1837. március 13-án, amikor a jegyzőkönyvbe másolt konstitúciót kiegészítették a tizes tagjainak névsorával.

Legtöbbet az első kiegészítés pontjai foglalkoznak a tilalmas erdővel. A többi pont többek között olyan kérdéseket vesz sorra: mint a *beüsmertetés* módja, a tizestaggá váláshoz szükséges beltelek nagysága, a tizesgyűlésen való megjelenés kötelezettsége, a közmunkát elmulasztók büntetésének mértéke, az erdőbírói tisztvállalásának kötelezettsége, a lófőresz kaszálásának módja, a gyűléseken való viselkedés szabályai stb. Sajnos, a konstitúciót az első oldal rongálódásból adódó olvasati nehézségei miatt teljes terjedelmében nem közlöm tanulmányom függelékében.

*Háromtizes 1840. évi konstitúciója*²⁶²

Az 1840. évi tizestörvény szinte teljes egészében a foglalások kérdésével foglalkozik. Fogalmazói visszautaltak a tizes 1838. augusztus 14-i határozatára, amikor szigorú intézkedések születtek a tilalmas szélein tett foglalások felszámolására. 1840. augusztus 16-án Háromtizes gyűlése a címben jelzett konstitúcióba foglalta a foglalások elleni szigorú fellépés szükségességét és a tilalmas kisebbitésére törekvő erdőirtó foglalók szigorú megbüntetésének módjait.

*Altizes, Simószege és Martonos 1845. évi konstitúciója és osztálylevele*²⁶³

1845. március 25-én Bánkfalva „nemes három tizese”, Altizes, Simószege és Martonos „elegyes gyűlést” tartott, ahol egy erdős, hegyi területet, amely ősi idők óta a három tizes közös birtoka volt, a gyűlésen részt vevő gazdák tilalmassá nyilvánítottak. Az új tilalmas *nevendék erdő*nek számított. Megerősödése, igazi erdővé cseperedése odafigyelést, gondozást, kíméletet igényelt. A három tizes gyűlése kilenc pontban foglalta össze a fiatal erdővel kapcsolatos tennivalókat, szabályokat, büntetéseket. Néhány nappal később, április 1-jén a három tizes megbízottai bejárták és földrajzi nevek sokaságával körülhatároltan elosztották három felé a növendék tilalmas, bizonyára az őrzés és a gondozás könnyebb megszervezése kedvéért.

²⁶⁰ TA. M. 1. 4–8.

²⁶¹ TA. M. 1. 128.

²⁶² TA. H. 6. 6–8., valamint TA. H. 6. 125–126.

²⁶³ TA. A. 3. 15.

Másnap, április 2-án a tizesmegbízottak egységes keretbe foglalva megírták a három bánkfalvi tizes konstitúcióját a növendék tilalmasról és annak felosztásáról.

*Jenőfalva tizes 1860. évi konstitúciója*²⁶⁴

1860. május 28-án Jenőfalva tizes teljes gyűlése konstitúciót alkotott a tilalmas védelméről, használatáról, különös tekintettel a *szabadítás* szabályaira. A törvény szokatlan aprólékossággal tért ki az erdőhasználat rendjére. 1872. április 21-én Jenőfalva tizes gyűlése hitet tett az 1860. évi konstitúció elvei és gyakorlati előírásai mellett. A gyűlés résztvevői fogadkoztak, hogy az 1860. évi tizestörvényt továbbra is meg fogják tartani.²⁶⁵

*Körösmény tizes 1870. évi konstitúciója*²⁶⁶

1870. február 19-én, tehát a tizestörvények történetében fölöttébb késeinek számító időpontban Körösmény tizes konstitúciót fogadott el arról, hogy kik, milyen föltétellel lehettek a tizes tagjai.

*Körösmény tizes 1882. évi konstitúciója*²⁶⁷

Az általam ismert legkésőbbi tizestörvény, amelyet még a régi módon *konstitúciónak* neveztek. Záradékában az új idők jeleként *közbirtokossági törvénynek* titulálták. Körösmény tizes 1882. március 4-én tartott gyűlése alkotta és fogadta el. 12 pontból áll. Valamennyi pont a tizes „erdőlési és legeltetési” szabályait tartalmazza.

„JOG”, JOGSZERZÉS, JOGVESZTÉS

A tizesvagyon birtoklásának, haszonélvezetének formái

A „bébíró” kifejezésről és a mögötte meghúzódó fogalmi zavarról

A Kárpát-medence magyarlakta tájain a XVIII–XIX–XX. századi magyar agrárigazgatási hivatali nyelv a *bebíró* szóval jelölte a külbirtokost. A hivatalok azt a személyt tekintették *bebíró*nak, aki egy bizonyos helység területén ingatlan vagyont, vagyis földet, házat, szőlőt, erdőt, kaszálót birtokolt, de más helységben lakott.²⁶⁸

²⁶⁴ TA. J. 1. 5–6.

²⁶⁵ TA. J. 1. 79.

²⁶⁶ TA. K. 2. 404–405.

²⁶⁷ TA. K. 2. 398–401.

²⁶⁸ Fölöttébb különös, hogy az 1959 és 1962 között kiadott hét kötetes akadémiai magyar értelmező szótárban nem szerepel a *bebíró* szó (MNYÉSZ.). A kifejezést nem méltatta figyelemre a TESZ. sem. Az ÚMTSZ. 366. a Bögözről származó „*Bébíros, mint Török Pál Tibódon*” szólással adózik a *bebíró*

Az efféle személyt az alcsíki székely írástudók a XVIII–XIX. században *bebíró possessornak*, illetve röviden *possessornak* nevezték. Alcsíkban kialakult viszont a *bebíró* kifejezésnek egy *bébíró* hangzású formája, amely homlokegyenest ellenkezőt jelentett, mint a hivatali nyelv és a köznyelv *bebírója*. A *bébíró* vagy *bébíró*s a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizes-szóhasználatban olyan személyre vonatkozott, aki a helyi székely társadalom legtörzsökösebb rétegéhez tartozott, aki helyben született, helyben nevelkedett, helyben birtokolt, aki már „beüsmertette magát” a lakóhelyének számító tizes gyűlése előtt, vagyis akinek joga volt tizes tilalmasához. Az alábbi nyelvi példák talán érzékeltetik e különleges jelentést:²⁶⁹ „a 78 *bebíró*, azaz *tényleges tilalmasi jogot élvező egyén*” (Körösmény tizes, 1892), „*minden bebíró egyén, vagyis akinek joga van*” (Jenőfalva tizes, 1934), „*A birtokosság bebíró tagjai között egyenlő arányban 2–2 terüig osztódjék föl...*” bizonyos fa (Körösmény tizes, 1912.), Amikor a tizes megtiltja tilalmasában a zuglegeltetést, „*aki bé nem bírós és legeltet*”, fizessen legelőbért. (Körösmény tizes, 1924.), „*Minden bebíró ember, aki a tizesben lakik*” (Körösmény tizes, 1930.).

A *bébíró* kifejezés fogalmi zavart okozó csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi különleges jelentésének kifejlődéséhez valószínűleg a korábbi „*aki a tilalmasukba bebír*” és hasonló körülíró meghatározások rövidülésén át vezetett az út. A *bebíró* szó lassú jelentésváltozása összefüggött a tizesbirtoklás tényével. Olyan falvakban, ahol nem voltak vagy nem használtak erdőt a tizesek, a külbirtokost teljesen logikusan *bebíró possessornak*, röviden *bebírónak* nevezték. A megnevezéssel a megnevező közösség tagjai arra utaltak, hogy a más faluban lakó személy *bebír* a saját határukba. A Fiság tájékán viszont, ahol a falvak tizesekre oszlottak, a tizesek pedig tizeserdőkkel rendelkeztek, az volt a fő számontartanivaló, hogy a falu társadalmában kik azok, akik egyik vagy másik tizes tilalmasába *bébírnak*. Néhány más falusi vagy más tizesi possessort leszámítva a tizes tilalmasok *bébírói* a tilalmast birtokló tizes törzsökös lakosai közül kerültek ki. Ők voltak tehát a tényleges tilalmasba *bébírók*. Következésképp, a *bebíró* szó tizesviszonyokhoz idomuló lassú jelentésváltozása révén ők, a törzsökös helybeliek lettek a tizesjogok hordozói, vagyis a *bébírók*.

Tizestag, tizesbirtokos, „bébíró”. (A jogosultsági állapot meghatározásai)

Azokat a családfőket, akik tizesük valamelyik „teljes gyűlésén” „beüsmertették magukat”, vagyis akik teljes jogú birtokosai voltak tizesük tilalmasának, fölöttébb változatos módon jelölték a XVIII–XX. században. Legtöbbször a *bébíró*, a *bébíró*s, a *tilalmasba bebíró*, a *tag*, a *tagtárs*, a *birtokos*, a *be birtokos*, a *részes*, a *részes a tilalmas jussában*, az *örökös birtokos*, a *tizes keblében való* kifejezéseket használták meghatározásukra.

A tizesben lakás ténye nem járt együtt automatikusan a tizestagsággal, a tizesbirtokossággal. Elengedhetetlen volt viszont a tagság megszerzéséhez. Nemcsak

szónak. A *bebír*, *bebírás*, *bebíró*, *bebíró*s, *bebirtokos* kifejezések „köznyelvi”, általános jelentésének szép és gazdag erdélyi gyűjteményét sorakoztatja föl Szabó T. Attila (SZT. I. 621–622.)

²⁶⁹ TA. K. 3. 17., TA. J. 4. 68., TA. K. 4. 134., TA. K. 4. 232., TA. K. 4. 291.

a tagságot, de a taggá válás alapfeltételének számító tizesben lakást is sokféleképpen fejezték ki a tizesjegyzőkönyvek fogalmazói. A XVIII–XIX. század fordulója táján és a XIX. század első felében még kedvelték a *tizes között lakó*, a *tizes közé bėjövő*, a *tizes sorában lakó* kifejezéseket. A XIX. század közepétől a XX. század közepéig inkább a *bennlakos* kifejezést használták, amely az esetek többségében egyet jelentett az ugyancsak kedvelt és sokszor használt *törzsökös* szóval.

Alább néhány idézett példával érzékeltetem a terminológiai változatosságot.

„Tizesünk sorában lakó Nemes lófő Ambrus Dániel ő kegyelmének ezen utak sorában lévén szántó földje”. (Háromtizes, 1842.)²⁷⁰

1838-ban az egyik háromtizesi „elegyes gyűlés” alkalmával a „...tizesseink keblébe meg telepedett gyalog katona András István és providus András Antal, hogy három tizeseink tilalmas erdei...ben birtokló jussaikat meg nyerhessék... az birtokló jussaikért... terheiket bé fizették volt.”²⁷¹

„Dobondi Ferenc be szállván a néhai Dobondi Tamás jószágába... a nemes Körösményfalva tizesse közé, hogy be bírós lehetett, fizetett egy magyar forintot, 20 pénzt”. (1810.)²⁷²

„Minden... bennlakós... kivel a tizes közös javaihoz egyenlő jogot tartunk”. (Háromtizes, 1886.)²⁷³

„Egyhangúlag el határoztatott, hogy minden tizesben lakó 's a tilalmasba bébíró embernek egy szál tőkének való fa adatik”. (Körösmény tizes, 1877.)²⁷⁴

„Menaság Újfaluból közinkbe telepedett nemes lófő huszár káplár Erdély Antal eő kegyelme igyekeztvén... részessé tenni magát tilalmas erdeinkbe, ezen célját közölvén velünk, s mint idegen faluból közinkbe jött és már megis telepedett ember kére bennünköt, hogy célját meg érni légyünk hozzája tekintettel, mellyet megis nyervén, befogattuk és tilalmas erdeinkbe részesséis tettük”. (Háromtizes, 1835.)²⁷⁵

Külbirtokos, possessor

A tizeseknek mindig voltak külbirtokosai, akik, ha szorgalmasan fizették a rájuk kivetett hozzájárulási díjakat, például a „fűst után” végzett erdőőrzés ellenértékét, akkor kevés szó esett róluk a jegyzőkönyvekben. A tizesgyűléseken leginkább akkor vesztegettek rájuk szót, ha valami gond volt velük, ha például perben álltak a tizessel. A tizesen kívül lakó külbirtokosok a székelység jobbmódú rétegéből kerültek ki. Nem ritkán nemeseknek, úrfélének számítottak. Legtöbbször örökség útján jutottak a tizesbeli birtokukhoz és az azzal együtt járó tilalmasbeli joghoz. Némely esetben a külbirtokosok vagy elődeik a tizesből költöztek el más tizesbe, más faluba, és elköltözésük után is megtartották tilalmasbeli jogukat.

A külbirtokost a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi székely írástudók a XVIII–XIX. században *possessor*nak nevezték.

²⁷⁰ TA. H. 1. 40.

²⁷¹ TA. H. 1. 17.

²⁷² TA. K. 1. 9.

²⁷³ TA. H. 3. 18.

²⁷⁴ TA. K. 2. 124.

²⁷⁵ TA. H. 1. 6.

Körösményfalva legkorábbi jegyzőkönyv-kötetének elején többször is szó esett a külbirtokos possessorokról. 1794-ben egy fölöttébb gyenge fogalmazású szöveg azoknak a possessoroknak a büntetését sorolja fel, akik „törvénytelenül” belé mennek a tilalmasba.²⁷⁶ 1803. december 23-án a tizes egy possessort fogadott tagjai sorába: „*Bejövén Körösménfalva tizese közi a tilalmasba Csedő Antal ökegyelme, mint possessor, annak okáért Csedő Antal uram fizetett egy német forintot a tizesnek*”.²⁷⁷ 1805. márciusában egy újabb possessort vett tagjai közé a tizes: „*Csik gergai Kontsag József alfalvi Körösményfalva nemes tizesébe bėjövén mint possessor. Fizetett egy magyar forintot.*” A Jenőfalva tizesben lakó Kontsag János vállalta helyette az erdőőrzést és a haszon igénybevételét.²⁷⁸ Ugyancsak 1805-ben döntött a tizes a possessorok erdőőrzési kötelezettségének megváltásáról: „*Anno 1805 die 6-ta januarii nemes Körösménfalva tizesse közönséges akarattal és egygyezésből olyan végezést tett, hogy távol lévén a possessorok, erdőőrzést nem tehetnek, hanem... készebbek egy esztendőre négy garast bé fizetni.*”²⁷⁹

Ha tizesjogot örökölt vagy vett a possessor, neki is be kellett ösmertetni magát a tizes gyűlésén. Másrészt, ha tizesbeli házában 1848 előtt jobbágy, 1848 után lakó lakott, el kellett intéznie, hogy a tizesjognak a ház lakója vehesse hasznát.

Márton József bánkfalvi lakos, Körösmény tizesi beltelek tulajdonos 1892-ben szeretett volna Körösmény tizes birtokosságának sorába lépni. A tizesgyűlés azonban a döntést elnapolta. 1893 elején Márton Gábor és Márton József nyilatkoztak, hogy ha Körösmény tizes birtokossága elfogadja őket possessornak, fizetik az évi 3 forint 70 krajczár „possessori díjat”. Kérésük meghallgatásra talált.²⁸⁰

Márton Gábor utóda, Márton János 1900. október 29-én kérte Körösmény tizest, hogy „apja után” „üsmerje be” possessornak. Megígérte, hogy fizeti az évi 3 forint 70 krajczár erdőőrzési díjat. *Beüsmeretése* sikeres volt. Elérte, hogy apja tartozásának felét is elengedte a tizes.²⁸¹

1892. február 20-án a Gyergyószentmiklóson lakozó Márton Péter, a csikszentgyörgyi Körösmény tizes possessorja kérte, hogy az őt illető faizási és legeltetési jogott a Körösmény tizesi házában lakó Molnár Gál András gyakorolhassa. A tizes egy évig megengedte a jog átruházását, azzal a kikötéssel, hogy a kedvezményezett viselje a terheket.²⁸²

1897. március 29-én Márton László csikszentmártoni lakos, akit tanító úrnak tituláltak, kérte Körösmény tizes birtokosságát, hogy fogadja be őt a tilalmasba tag-nak „*az elhunyt édes atya után öröklött épületes beltelekre*”. A tizesgyűlés elfogadta possessornak „*azon beltelekre, amelyet ősidőktől örökölt az édes atya*”.²⁸³

1887-ben Márton Ferenc, Márton István és Tompos János külbirtokosok beperelték Jenőfalva tizest, mert az szerintük kizárta őket jogaikból. Kezdetben többször

²⁷⁶ TA. K. 1. 6.

²⁷⁷ TA. K. 1. 6.

²⁷⁸ TA. K. 1. 7.

²⁷⁹ TA. K. 1. 7.

²⁸⁰ TA. K. 3. 31., 51.

²⁸¹ TA. K. 3. 203.

²⁸² TA. K. 3. 17–18.

²⁸³ TA. K. 3. 135.

nyertek az igazságszolgáltatás fórumain, Jenőfalva pedig kitartóan fellebbezett. A kiegyezési kísérletek nem vezettek eredményre. Márton Ferenc és Tompos János perköltséget nem kímélve eszeveszetten perelte a tizeset. A per 1890-ben, 1894-ben, sőt még 1898-ban is tartott.²⁸⁴ A szövevényes perből tanulságosnak látszik az a kimutatás, amelyet a tizes készített 1887-ben arról, hogy milyen terhek nehezdedtek egy possessorra évenként, ha a tizes javaiból részesedni akart. Eszerint:

Erdőőrzés, mely „háromszor elkerül”	3 napra	3 forint
A tilalmasban útsinálás	2 nap	2 forint
A közlekedő utak javítása a Lokon	2 nap	2 forint
Hágó-i útsinálás	2 nap	2 forint
Erdészeti illeték		1 forint
Bika és kantartás		2 forint
	Összesen évi:	12 forint

Ezzel szemben az egyik bíróság 1889-ben túlzónak találta a fenti terheket és a possessorok tizzessel szembeni kötelezettségét évi 2 forint 50 krajcárban határozta meg. A tizesellenes döntés nyilvánvalóan túlzottan alacsony összeg fizetésére igyekezett kötelezni a possessorokat, a tizes fizetési kimutatása pedig túlzottan magas összeget jelölt meg fizetendő hozzájárulásként. A possessorok reális terhe a két túlzó számadat közötti mezőben ingadozott.

Bizonyos korszakokban a főerdőbírói számadások bevételi soraiban névszerint szerepeltek a tizes possessorai az erdőőrzés megváltása címén befizetett összegekkel.

A tizes igyekezett rendszeres kapcsolatot tartani a tilalmasába *bébiró* possessorokkal. 1815-ben Körösmény tizes a főerdőbíró mellé a szokásos hat viceerdőbíróon kívül még két viceerdőbíróat választott: egyiket a szentgyörgyi, másikat a bánkfalvi „possessorok részére”.²⁸⁵ 1874-ben Körösményfalva tizese megbízta a szomszédos Itkétfalva tizesben lakó Kovács István „künnbirtokos possessor”-t, hogy más hasonló possessorokat értesítsen, ha Körösmény tizesben *faszabadítás* történik.²⁸⁶

Ha valaki úgy költözött el a tizesből, hogy megtartotta beltelkét és a tilalmashoz való jogát, legtöbbször a possessorok sorát gyarapította. 1880-ban ilyen esetet örökített meg Körösményfalva tizes jegyzőkönyve: „*Tompos Lajosnő asszony a tizesünkből átszállott Jenőfalva tizeben lakás végett, ezennel a tizes laistromából ki húzatik és a possessorok sorában mint possessorátus áttétetik*”.²⁸⁷

A XIX. század vége táján a tizesek arra törekedtek, hogy a possessorok, ha a tizes szomszédságában laktak is, lehetőleg ne váljanak teljes jogú tizesagokká. Balla János Jenőfalva tizesi lakos 1893-ban kérte a szomszédos Körösményfalva tizeset, hogy a Körösményfalván birtokolt belsőségére való tekintettel, lehessen a

²⁸⁴ TA. J. 2. 134–135., 168., 213., 285., 361.

²⁸⁵ TA. K. 1. 12.

²⁸⁶ TA. K. 2. 76.

²⁸⁷ TA. K. 2. 169.

tizes teljes jogú tagja. Az elutasító határozat közölte Balla Jánossal: „*építsen azon belsőre, mire eddig bebírt, legyen körösményfalvi lakos, és akkor elismeri tagtársának*”.²⁸⁸ Természetesen volt példa ennek a szemléletnek az ellenkezőjére is. Koronka Sándor valaha Simószege tizes birtokossági tagja volt. Fia, Koronka Árpád, aki más bányafalvi tizesben lakott, 1930-ban, apja jogára *beösmertette* magát. A tizesgyűlés jegyzőjének megfogalmazása szerint „*mint külbirtokost úgy kötelezik, mint egy bennbirtokost minden terű elviselésére*”.²⁸⁹

Részjogok

Bányfalva alsó három tizesének életében fontos szerepet töltött be az ún. *Lófőrész-jog*. Ha Altizesben, Martonos tizesben, Simószege tizesben *beüsmertette* magát egy új tizestag, a jegyzőkönyv fogalmazója mindig akkurátusan megjegyezte, hogy az illető a *tilalmasba* és a *Lófőrészbe* egyaránt jogot szerzett. Ebből következik, amire egyébként nem találtam példát a tizesjegyzőkönyvekben, hogy elvileg létezett csak a *tilalmasba* és csak a *Lófőrészbe* szóló jog. Valószínűleg nem minden *tilalmasba* *bébiró* gazda szerzett *Lófőrész-jogot*. Más szóval, „*akik a Lófőrészben bébirtokoltak*”, talán kevesebben voltak, mint a *tilalmas* birtokosai.

1837-ben Martonos tizes új jegyzőkönyvében feljegyezték annak az 52 gazdának a nevét, akik Martonosi lakosként *bébirtak* a tizes *tilalmasába*. Egy évvel később, 1838-ban felsorolták 39 martonosi gazda nevét, akik „*részesek*” voltak a „*Lófőjusban*”. A *tilalmasba* *bébiró* tizestagoknak tehát körülbelül négy ötöde részesült a *Lófőrész* áldásaiból is.²⁹⁰

1922. január 11-én Simószege tizesgyűlésén „*Bándi Ignác az Bákai Beniám-féle tilalmas és Lófőrész jogot átengedte fiának Györgynek mindaddig, amíg Beniám fia haza kerülne*”.²⁹¹ Ugyanebből a korból több olyan esetet is megörökítettek a jegyzőkönyvek, amikor *tilalmasba* és *Lófőrészbe* szóló jogot adtak, vettek a gazdák.²⁹²

Tanulmányomnak a tizesek kaszálóiról szóló részében kerül még szó a *Lófőrészről*. Itt csak röviden utalok arra, hogy Bányfalva havasaiban, az Úz-völgyi Égettvész tájékán volt egy *Lófőrész* nevű kaszálóterület, amelyet Altizes, Martonos és Simószege közösen birtokolt. Valószínűleg kicsinek számított a kaszálóterület ahhoz, hogy a három tizes *Lófőrészbe* *bébiró* gazdái osztozzanak rajta. Ezért nagy bölcsen kitalálták a bányafalviak, hogy egyik évben Altizes, másik évben Martonos, harmadik évben Simószege használta a jeles kaszálót. Ezzel függnek össze az efféle jegyzőkönyvi bejegyzések: „*Folyó évre a Lófőrész az Simonszeg birtokosságára fordult*” (1915).²⁹³

²⁸⁸ TA. K. 3. 53.

²⁸⁹ TA. S. 2. 222.

²⁹⁰ TA. M. 1. 9., 76., 127.

²⁹¹ TA. S. 2. 125.

²⁹² TA. S. 2. 199.

²⁹³ TA. S. 2. 89.

Mivel a *Lőfőréssz bébírósai* három tizes lakói közül, a tilalmasok *bébírói* pedig egy-egy tizes lakói közül kerültek ki, nyilvánvaló, hogy a tilalmashoz való jogot és a Lőfőrésszhez való jogot külön kellett kezelni.

Halvány jelekből arra következtethetünk, hogy Altizesben a *tilalmas-jog* és a *Lőfőréssz-jog* mellett volt még egy tizesbeli részjog, az ún. *kápolna-jog*, ami talán a Szent János kápolna temetőjébe való temetkezés jogát jelentette. 1932-ben Bándi Benjám egy gyermekét szeretne volna eltemetni Altizes temetőjében a „Szent János-hoz”. A tizesgyűlés teljesítette kívánságát a következő indoklással: „*Mivel Bándi Beniám meg vette Keresztes Gyulától a tilalmast, a Lőfő és kápolna részeket*”.²⁹⁴

Voltak olyan tizesbeli lakosok, aki a tizes tilalmasához nem tudtak jogot szerezni, de a tizes bikájához, kanjához igen. A tizesgyűlések bizonyára szívesen adtak efféle bika-részjogot, mert a bikatartás sokba került. Minden apró bevételi forrás jól jött a szűkölködő tizeskassza számára.

1902. március 7-én öt háromtizesi lakos: Urus György, Urus János, Rádulj György, Szócs János Ferencé és Fodor Miklós kérte a tizeset, hogy 1–1 forint lefizetése ellenében joga lehessen a tizes bikájában és kanjában. Kérésük teljesült, de a tizesgyűlés hangsúlyozta: a birtokosság egyéb vagyonában nem részesülnek, csak a bikában és a kanban. Öt évvel később, 1907-ben bizonyos fizetnivalók meg nem fizetése miatt Urus Jánostól a tizes megvonta a bikához való jogot.²⁹⁵

A XX. században egyre gyakrabban előfordult, hogy a családi osztozkodások következtében valaki a tilalmasba szülő jognak csak a felét, vagy valamilyen törtrészt birtokolta. 1940. március 31-én bevették Altizes tagjai sorába Beján Györgyöt és Csedő Szilvesztert. Beján György a volt „*Kasza András-féle felső birtokot*” vette meg a vele együtt járó tilalmas joggal. Csedő Szilveszter Csedő Lajostól vett egy *fél részt*. A tilalmasba való bevételért Beján György 500 lejt, Csedő Szilveszter a „félrész után” 250 lejt fizetett a tizesnek.²⁹⁶

Élethosszig adott jogok

A XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század első felében többször előfordult, hogy valamelyik tizes úgy jutalmazott meg bizonyos személyeket, illetve úgy fejezte ki tiszteletét, elismerését bizonyos személyek iránt, hogy élethosszig tartó jogot adott számukra a tilalmasba. Ilyenkor a tizes mindig hangsúlyozta, hogy a jog a megtisztelt személy élete végéig szól, nem örökölhető. Az örökösök természetesen ennek ellenére néhány alkalommal vitába, sőt perbe keveredtek a tizesselel.

1884-ben Háromtizes azzal jutalmazta a tizes területén lakó görög katolikus kántort, Farkas Mihályt, vihar elleni szorgalmas harangozásaiért, hogy jogot adott neki a tizes tilalmasának használatára. A kapott jog csak „élete fogytáig” szólt. Utódaíra nem vonatkozott.²⁹⁷

²⁹⁴ TA. A. 1. 186.

²⁹⁵ TA. H. 3. 388., 542.

²⁹⁶ TA. A. 2. 10.

²⁹⁷ TA. H. 2. 286.

A Csíkszentgyörgyön lakozó Baka József kántortanító 1906. január 13-án kérte Körösmény tizesét, hogy „telekkönyvi tulajdonjoggal” a tizes tagja lehessen. A tizesgyűlés hosszan tárgyalta a kérést, és a csíkszentgyörgyi születésű, óriási érdekekkel rendelkező tanítónak részben elutasító választ adott: „*A birtokosság... új jogokat nem ad, ... annál is inkább, mert a kérelmes Baka József kántortanító úrnak épületes vagy pusztá beltelke, a mely után a tizes tilalmassába bé bírhatna a tizes területén ez idő szerint nincs*”. Érdemeire való tekintettel azonban az idősebb tanítónak „nyugdíjaztatása napjától halála órájáig egy jogot, úgy faizásra, mint legeltetésre” adományozott a tizes.²⁹⁸

Urus Simon háromtizesi lakost valószínűleg szorgalmas tizespásztori munkájáért jutalmazta meg Háromtizes élete fogytáig szóló tilalmasbeli joggal. Halála után fia, Urus György 1884-ben hiába próbálta megtartani a jogot, a tizes visszavonta tőle. Tanulságos és találó Háromtizes vezetőinek 1881-ben Urus Simon joga ügyében tett kijelentése: „*Urus Simon elhalt, magával elvitte minden jogát*”.²⁹⁹

Többszörös jogbirtoklás

A XX. században volt rá példa, hogy egy gazda több tizesjogot is birtokolt. 1945-ben például Kasza István 5 jog után vett föl Jenőfalva tizestől pénzjáradékot.³⁰⁰ Kasza István többszörös jogbirtoklását a népi emlékezet is megőrizte. Állítólag egy zsidó kereskedő vásárlással „gyűjtötte” a tizesjogokat. Fölhalmozott jogait 1940 táján eladta Kasza Istvánnak, akinek ezáltal 5 joga lett.

Jogbirtokló tizestagok

Bármilyen különös, a tizesjegyzőkönyvekben és a tizesiratokban viszonylag kevés lajstrom maradt fenn a tizesek XVIII–XIX. századi birtokosairól. Ennek okai bizonyára több ágon keresendők.

Valószínűleg kevés maradandónak szánt lista készült. A XVIII. században még a kollektív emlékezet tartotta számon, hogy kit tekintett a tizes a tagjának. A XIX. században a *beüsmertéseket*, mint a tizes életének emlékezetes eseményeit beírták a tizes protokollumába. Ott, ha esetleg később vita támadt, évtizedek múlva is utána lehetett nézni, hogy a szóban forgó gazdát mikor, milyen feltételekkel szabadították be a tilalmas jogosultjai közé. Így tartós listára nem volt égetően szükség.

Ideiglenes, aktuális „munkalisták” természetesen készültek a tizesek tagjairól, például közmunkák idején, faosztáskor, de ezeket nem őrizték meg. Ha véletlenül mégis fennmaradtak, általában dátum nélküliek és a felismerhetetlenségig összefirkáltak lévén, tudományos kutatásra alig használhatók.

„Régi”, vagyis 1848 előtti tizesbirtokos lajstrom Martonos tizes jegyzőkönyvében maradt fenn. 1837. március 13-án 52 martonosi lakos tekinthette magát Martonos tizes tagjának. Hozzájuk társult még 9 possessor, vagyis külbirtokos.

²⁹⁸ TA. K. 4. 10. – A későbbi, 1909. évi bonyodalmakra: TA. K. 4. 96.

²⁹⁹ TA. H. 2. 295., 341.

³⁰⁰ TA. J. 7. 51.

1844. március 9-én Martonos tizes jegyzője újabb lajstromot készítettett, amely 50 tizestag nevét tartalmazza. 1844 és 1847 között újabb 4 tag neve került a lista végére.³⁰¹

Martonos tizes protokollumának írói az átlagosnál nagyobb gondot fordítottak tizesük *tilalmasba bébiró* tagjainak nyilvántartására. 1847-ben 1-es sorszámmal elkezdtek számozni a *beüsmertetésben* részesülteket. 1847 és 1887 között, vagyis 40 év alatt 45 számozott *beüsmertett* tizestag neve került be a protokollumba.³⁰²

A XIX. század végén és a XX. század elején, a telekkönyvezés és a tizesközirtokosságok formálódása idején a legtöbb tizes kénytelen volt jegyzéket készíteni tagjairól. Ezek egy része azonban a XXI. század elején nem került a kutató elé.

A XIX. század végi és a XX. század eleji tizesbirtokos jegyzékek sok gondot okoztak a tizeseknek. A legtöbbet többször módosítani kellett. Különösen Körösmény tizes pereskedett elszántan és kitartóan birtokosjegyzékének pontosítása érdekében. Hosszú évekig nem tudta elérni, hogy a különböző hatóságok és bíróságok által szentesített rossz tizestag-listájáról lekerüljenek azok a nevek, amelyeknek nem lett volna szabad annak idején a listára fölkerülni.³⁰³

A XX. század elejének tizesbirtokos-névsorai közül legfigyelemre méltóbbak azok a lajstromok, amelyek a fentebb már említett zöld fedelű „szabályzatok” mellékleteként ugyancsak zöld fedelű, előre nyomtatott, fejléces, vonalkázott űrlaplízet kitöltésével készültek el. XXI. század eleji kutatásom idején ebből a dokumentumfajtából kettő került elő: Háromtizesé 1905-ből 155 taggal és 155 joggal, valamint Körösmény tizesé 74 taggal és 74 joggal.³⁰⁴

A csíkszentgyörgyi tizesek XX. század eleji birtokosainak listáit Csíkszentgyörgy 1910. évi telekkönyve (illetve telekkönyve is) megőrizte.³⁰⁵

1898. és 1899. évi tizes-tagnévsorokat is tartalmaznak a tizesek összesített telekkönyvi kivonatai, amelyek közül a XXI. század elején Simószege tizesé és Jenőfalva tizesé állt rendelkezésemre.³⁰⁶

Sok tizesbirtokos-névsor készült 1991–1992 táján, a romániai rendszerváltás után, a tizesvagyonok visszaigénylése és visszaparlése idején.

Közirtokosságok és a „jogok” kavalkádja

A székely szóhasználatban a tizesjogot és a közirtokossági jogot egyaránt hosszú ó-val *jóg*-nak ejtik. A XXI. század elején is gyakran lehetett hallani Csíkszentgyörgyön a hajdani „nagy” közirtokosságra vonatkoztatva efféle kifejezéseket: „*Óregapámnak 12 jóga vót*”.

³⁰¹ TA. M. 1. 9., 127.

³⁰² TA. M. 1. 46 – 47., 66 – 73.

³⁰³ TA. K. 3. 256.

³⁰⁴ TA. H. 9. 3., – TA. K. 9. 4.

³⁰⁵ CSISZEGYŐKI. Földk. Csíkszentgyörgy. I. 87 – 95. (Háromtizes), 154 – 161. (Jenőfalva tizes), Csíkszentgyörgy. II. 506 – 510. (Körösményfalva tizes).

³⁰⁶ Simószege tizesé: TA. S. 2. végére behelyezett irategyüttes. – Jenőfalva tizesé: CSIGYKI.

A tizesbirtokossági „jog” és a XX. századi „nagy” közbirtokossági „jog” birtoklása nem jelentett azonos rendszerű jogosultsági állapotot.

A „jog”, vagy székelesen a „jóg”, a tizesek esetében eredendően tizestagságot, a tizes közbirtokából való részesedés lehetőségét, alapját, a „nagy” közbirtokosság esetében pedig a közbirtok használatbavételi mértékének egységét jelentette.

Ez a meghatározás, bár a tizesjog és a közbirtokossági jog különbözőségét érzékelteti, némi kiegészítést igényel. A XX. század ugyanis megkavarta a tizesbirtoklás többévszázados rendjét. Családi osztozkodások és vásárlások következtében megjelentek a töredékjogok és a többes jogok. Ezáltal a tizesbeli jog is kezdett „közbirtokból való részesedési mértékegység” jelleget ölteni. Más szóval: a tizesbeli jog kezdett idomulni a közbirtokosságbeli joghoz. Ezt a folyamatot azonban megzavarta a hatalmi beavatkozás, a tizesbirtokok és a közbirtokossági erdők 1949. évi államosítása. Így nehéz megmondani, hogy az elindult változások hosszú távon hova vezettek volna.

A fenti kiegészítésben jelzett idomulási, átalakulási folyamat, abban az esetben, ha a tizesbeli „jog” és a közbirtokosságbeli „jog” különbözőségének bemutatása a cél, tulajdonképpen elhanyagolható. A különbség érzékeltetése érdekében érdemes visszatérnünk a kétféle „jog” „klasszikus” megjelenési formájának taglalásához.

A beltelek birtoklása révén szerezhető tizesbeli „jog” „belépőt” biztosított a tizes közvagyónának hasznélvezetéhez: a tilalmas osztott fájához; az igásállatok tilalmasbeli legeltetéséhez; a sertések tizeserdőbeli makkoltatásához; a tizesbika igénybevételéhez; tehén, kecske, sertés tizeslegelőn, tizescsordában jártatásához; a tizestemető földjébe való temetkezéshez. A tizesbeli „jog” birtokosa „egy tizestagnak”, egy *bébirónak* számított, társadalmi helyzetétől, vagyonától függetlenül a tizes gyűlésein egy szavazattal szavazhatott.³⁰⁷

Ezzel szemben a „nagy”, vagyis a falvak egészére kiterjedő közbirtokosságokban a *tagok* viszonylag nagy számú *joggal* rendelkeztek. Egy-egy tag jogainak számát eredendően az a körülmény határozta meg, hogy mennyi szántófölddel rendelkezett a határnak azon a részén, ahol a legjobb minőségű földek feküdtek. Vagyis az egyénileg birtokolt földek nagysága határozta meg a „jogok” számát, a „jogok” száma pedig mértéket adott a közbirtokok hasznélvezetéhez. A „jogokat” a tagok vásárlással is szaporíthatták. A legtöbb közbirtokosságban a tagok „jogaik” arányában szavaztak, következésképp a leadott szavazatok száma a gyűlésen „képviselt” jogok számával volt azonos. Az erdőből való részesedés és az állatok legeltetése is a „jogok” arányában történt.³⁰⁸

³⁰⁷ A népi emlékezet szerint a XX. század első felében, amikor már a tizesben is volt *féljog* és egyéb törtjog, a részjoggal rendelkező *bébiró* szavazata is egy szavazatnak számított, annak ellenére, hogy a közvagyónból és a kötelezettségekből a részjogos a részjog arányában részesedett.

³⁰⁸ Vö.: BARTH János 2006. 6., 12. – KARDALUS János 1998. 49–50. – PÁL-ANTAL Sándor 1996. 94–96. – A népi emlékezet szerint Csíkszentgyörgyön az 1940-es években az ún. *aj-földek*, vagyis a hajdan nyomásban művelt völgyi, *sinkasági* földek jelentették a közbirtokossági „jogbirtoklás” alapját. A hegyoldali és a havasi birtokokat állítólag nem vették tekintetbe a „jogok” osztásánál. 1 hold (54 ár) szántóföld után számítottak 1 közbirtokossági „jogot”.

A tizesbe vétel és a tizesbeli jogbirtoklás feltételei

A tizesben lakás, a törzsökösség

A tizesvagyonhoz való jogosultság elnyerése tekintetében meghatározó jelentősége volt a tizesben lakás tényének. Az a fiatalember, aki a tizesben született, a tizesben nőtt föl, tehát „törzsökösnek”, „benn lakosnak”, „a tizes kebelében valónak”, „a tizes sorában lakónak” számított, remélhette, hogy felnőtt gazdaemberként jogot szerezhet a tizes tilalmasába. Aki viszont másik tizesben, másik faluban született és a tizesen kívül nőtt föl, a tizesbe költözése, illetve a tizesbeli birtokszerzése esetén is nehézségekkel, jelentős anyagi áldozattal kerülhetett a tilalmas haszonélvezőinek sorába.

A csíkszentgyörgyi Körösményfalva tizes gyűlése a tizes *bé*birtoklóinak elszaporodását látva, 1870. február 19-én kései konstitúcióban próbálta megfogalmazni, hogy kiket lehet „bészabadítani” a tizes tilalmasába:

„Minden tizesünkben született törzsökös atyának gyermeke, bármennyi is, a’ rendes etást bé érve és [mint] közterheket viselő egyén szabadulhat bé a tizesünktől ... meghatározott pénzbeli összeg le fizetése mellett”.

Ha „...valamely idegen tizesünkbe bé származna lakás végett, s itt szerezne magának laktelket, aztot atyáinktól lemaradott s több terhes gondoskodások alatt... megtartott tulajdonában elfogadni nem kívánnyya”.³⁰⁹

Hasonló értelmű rendelkezést hozott a csíkszentgyörgyi Jenőfalva tizes gyűlése is 1883. október 27-én, csak az idegenből beköltözöttek tagságát nem zárta ki, hanem magas díjfizetéshez kötötte:

„Minden személy, aki más községből vagy más tizesből szállona Jenőfalva tizesébe és egy pusztá telekre építene rendes lakot és bé akarna a közbirtokosság tilalmas erdejébe fahordás, legeltetés és makkoltatás végett”... szabadulni, „bészabadulási illeték” gyanánt fizessen a tizes pénztárába 100 forintot osztrák értékben.

*„Azon személyek, kikre rendes törvényes szerződés vagy ajándékozás vagy végrendelet következtében szállott volna a tilalmasi és birtokossági minden néven nevezendő jog, fizessen[ek] beszabadulási ösmertetés fejében 50 forintot ...a birtokosság pénztárába”.*³¹⁰

A gyakran költöző „gyüttmentek” nem számíthattak tizestagságra. Erről tanúskodik Jenőfalva tizes 1857-ben adott nyilatkozata:

*„Tizesünkben örök emlékeztettől fogva az olyan lakosok, kiknek... bár mi szerű laktelkek nem volt, s a’ kik minden évben egyik tizesből a’ másikba, vagy falubólis más faluba költöznek lakóul, mint hogy a’ tizesünktől érdeklő köz terhek hordozására alkalmatlanoknak ösmértettek, tilalmasunk használhatásába részvényesek nem voltak, s ma sem részesednek”.*³¹¹

³⁰⁹ TA. K. 2. 404–405.

³¹⁰ TA. J. 2. 74.

³¹¹ TA. H. 8. 57.

Az alábbi idézetek részben azt tükrözik, hogy a XIX. század első felében könnyebben befogadták a beköltözőt, mint félévszázaddal később, másrészt a beköltöző befogadását elősegítette, ha voltak csíkszentgyörgyi gyökerei.

Háromtizes 1840. évi határozatai között olvasható: „*Menaság Ujfaluból kö-zünkbe letelepedett Fitz András igyekeztén részessé lenni három tizeseink tilalmas erdejébe, s annak le tévén az határozott taxáját, az az 3 Rénes forint 10 krajczárokat, mint közöttünk lakó embert azon jussal fogadtuk közünkbe, hogy minden terheket, melyek elé adandgyák magokat úgy köteleztetik vinni, mint akár melyik köztünk lévő egy személy, s úgy annyi jutalmat is fog kapni*”.³¹²

Körösmény tizes egyik korai határozata tizesbe vételt örökített meg: „*A folyó 1823-dik esztendőben böjtelő hava 22-dik napján bejött Körösményfalva tizesse közé Latz Ferentz külön portiora, fizetett a nemes tizesnek a be iktatásért egy Rénes forintot*”.³¹³

1892. június 20-án Ambrus János bejelentette, hogy Menaságújfaluból át kíván telepedni Háromtizesbe. Kérte a háromtizesieket, hogy fogadják be „teljes birtokosnak”. A tizesgyűlés úgy határozott, hogy „... el kívánja fogadni bé birtokosnak, tekintve azt, hogy itt született és törzsökös személy, miért fizet 10 forintot és egy illendő áldomást”.³¹⁴

A beltelek szerepe a jogszervezésben, jogbirtoklásban

A fentebb idézett tizeshatározatok csak a törzsökösség és az idegenből való beköltözés tekintetében tettek különbséget a *bébiró* állapot elnyerésére áhítozók között. Tulajdonképpen a szövegek sejtetik, de nem mondják ki egyértelműen, hogy mi volt a *bébiró* állapot elnyerésének igazi feltétele. A tizesjegyzőkönyvek alapos elemzése azt a következtetést valószínűsíti, hogy a XIX–XX. században a tizes lakosai közül az lehetett a *tilalmas* nevű közbirtok teljes jogú hasznélvezője és teherviselője, aki a tizes területén bizonyos nagyságú beltelekkel rendelkezett.

Tanulságos Körösményfalva tizes 1871. február 18-án kelt határozata, amelyet egy Mindszentről beházasodott férfi „beüsmertetési” kérelmével kapcsolatban fogalmaztak meg:

„*Tizesünkbe Lacz Istvánnéra beházasodott Mindszenti Péter Alajos kívánná a tizes tilalmas erdő és legelő haszon élvezetire felvételni magát. Erre nézve Péter Alajos elő mutatná contractussait, melyekből ki tetszik, hogy ő annyi belső birtokokat szerzett, melyre néhai Lacz Ferencz és Lacz Balázs a' tilalmas erdőbe bé birtak és a' gazdálkodási lakhatásra szükséges épületeket illő tágosságban reá teheti, enél fogva s mivel külső szántója és kaszálója is találatik, elfogadja a' Tizes tagjának, úgy, hogy a tizesnek javát mindenkben igyekezni fogja elő mozdítani, a' tizes törvényét megtartani, tilalmas erdejét oltalmazni, és semmi szín alatt abba*

³¹² TA. H. 1. 20.

³¹³ TA. K. 1. 16.

³¹⁴ TA. H. 3. 172.

praevaricalni nem fog. S így ezen feltételek mellett elfogadá Péter Alajost tagjának, s a' ki fizete bé szabadulási díjúl 20 ... forintokat osztrák értékben".³¹⁵

Háromtizes 1840. március 14-én tartott gyűlésén is megfogalmazódott, hogy a tizes tilalmasában való részesedés alapjának a beltelekbirtoklást tekintették, mégpedig abban a különleges helyzetben is, amikor egy Jenőfalva tizesi férfi kért Körösmény tizesi tagságot:

„Csikszentgyörgyön Jenőfalva tizesében lakó huszár káplár Csedő Péter eökelme bé bizonyítván aztot, hogy a Gálok tizén oly belső örökséget, telket, fellyül a gyalogkatona Tamás Ignázt, alol a Fülöp Lórintz maradványi szomszédaságok között, bír, melynek szélessége 10, hossza 21 ölet téssen, mely telek után nemes Három tizesseink tilalmas erdeibe részessé tétetni magát igyekezvén, kéré tizesseinket annak megnyeréséért, mely kérését figyelembe vévén, megtekintve birtokában lévő Telkének minéműségét, az az érdemét a birtoklásra, következésképp béis vettük és iktattuk, oly formán, hogy minden tekintetben azzal a jussal birtokolyon, s birtokolhasson, valamint tizeseink keblében lakó egy személy, s mivel tizesseink során kívül lak[ik], minden esztendőben erdő őrző pénzt 12 krajcárokat fog fizetni, aszalni pedig kötelesszetik s ajjálláis magát, a mikor a fog lenni, hirt tévén a fő erdőbíró az előtt való napon".³¹⁶

A belsőség birtoklásának szerepét jól tükrözik még az alábbi „beüsmertetési” esetek.

1888. január 6-án a szentgyörgyi Háromtizes gyűlése elé járult Cziko István, és kérte felvételét a tizes rendes tagjainak sorába, mégpedig *„azon lakra és ugyanazon füst alá, mely a Cziko Ignác és Cziko Imre szomszédaságában van*".³¹⁷

Szöcs János háromtizesi lakos 1902. március 19-én arra kérte Háromtizes gyűlését, hogy fogadja el őt teljes jogú tagjává. Indoklasként elmondta és szerződéssel is igazolta, hogy *„Gál János Péter belsőségét megvette ... minden jogaival*".³¹⁸

1893. október 17-én Körösménytizes gyűlésén a főerdőbíró előterjesztette Tulit Antal beüsmertetési kérelmét: *„Tulit Antal... néhai Tamás Andrásnak épületes laktelkét megvette, abban tényleg benne lakik, s minden terű hordozására magát kötelezi, fogadná be a birtokosság saját kebelébe*". A tizesgyűlés vita után elhatározta Tulit Antal bevételét a bébírók sorába *„...tekintettel, hogy az említett beltelekre már be bírtak, tekintve, hogy a beltelek ahhoz elég nagy, hogy egy telyes teleknek tekintessék*".³¹⁹

1896. január 11-én, amikor Dobondi Gábor, mint „benn szülött” tizesjogért esedezett, Körösmény tizes gyűlése a következőképpen határozott: *„A birtokosság Dobondi Gábort el fogadja birtokos tagjának azon belső birtokra, mellyen édes atya lakott, azon joggal, amellyet édes atya örökölt*".³²⁰

1897. november 7-én Nyíró Zakar kérelmére Körösmény tizes gyűlése a következő határozatot hozta: *„Azon belső telekre, amire nevezett szándékozott a birto-*

³¹⁵ TA. K. 2. 45.

³¹⁶ TA. H. 1. 19.

³¹⁷ TA. H. 3. 57.

³¹⁸ TA. H. 3. 391.

³¹⁹ TA. K. 3. 62.

³²⁰ TA. K. 3. 104.

kosság tagjává lenni, Nyíró Joákim tizesbeli birtokos ez előtt tizenhat évvel be bírt, a minek alapján Nyíró Zakart a birtokosság egy a tilalmas erdőbe be bíró tulajdonos tagtársul 12 forint fizetés mellett kebelébe befogadja”.³²¹

1924. március 11-én, amikor Incze Ignác csíkcساتószegi lakos megalapozatlan követeléseket támasztott Körösmény tizessel szemben, a tizesgyűlés elutasítása a következő fontos kijelentést tartalmazta: „...miként a múltban, úgy a jelenben is, tilalmas erdőnkbe csak azok bírtak be, akiknek a tizes területén épületes beltelkük volt és van”.³²²

Néhány alkalommal a tizesjegyzőkönyvek fogalmazói azt is meghatározták, hogy a tilalmas használatához való jog megszerzéséhez vagy megtartásához mekkora beltelket kell birtokolni. 1846-ban Körösmény tizes a legalább 16 öl hosszú és 8 öl „bütűjű” beltelkek birtoklását tartotta „törvényesnek” a tizesbeli közbirtokok haszonélvezetéhez. Öt tizes tag jogait felfüggesztették, mert gyanították, hogy beltelkük nem éri el a kívánt mértéket. A gyanúba keveredetteknek igazolniuk kellett beltelkük nagyságának megfelelő voltát.³²³ 1887. február 18-án a szomszédos Jenőfalva tizes ugyancsak 16 x 8 öl-ben szabta meg a tilalmasbeli jog elnyeréséhez szükséges saját beltelkek kiterjedését.³²⁴ 1863. április 7-én Kasza Ignác „beszabadult” Martonos tizes tilalmasába. Mivel beltelke 2 négyzetöllel kisebb volt a szükségesnél, a 10 forintos beszabadulási díjon felül még 1 forint „pótlást” fizetett.³²⁵ Egyébként 1820. évi konstitúciójában Martonos tizes úgy határozta meg a „beszabaduláshoz” szükséges beltelek nagyságát, hogy a telek hossza érje el a 32 ölet. Legyen megfelelő ki- és bejáró útja.³²⁶

A „bészabadulás,” a „béüsmertetés”

„Bészabadulás,” „béüsmertetés,” áldomás

Senki nem lehetett automatikusan a tizesbirtokosság tagja. Aki szeretett volna *bébírni a tilalmasba*, annak, ha a feltételek adva voltak a jogszerzéshez, valamelyik tizesgyűlésen *be kellett üsmertetni magát*. A *beüsmertetés* nagyjából a következőképpen zajlott le. A jelölt megjelent a tizesgyűlés színhelyén. A főbb napirendi pontok megtárgyalása utána a tizesbíró, illetve a főerdőbíró, akit előzőleg a jelölt tájékoztattott a kéréséről, bejelentette a tizes *bébíró* tagjainak, hogy az előttük álló személy szeretne *bébírni* a tizes tilalmasába. Az atyafiak meghányták-vetették a dolgot, majd a tizeskasszába kerülő fizetségek és a gyűlés résztvevőit illető *áldomás* reményében legtöbbször közfelkiáltással megszavazták a kérelmező jogba helyezését. A pályázó származásától, helyzetétől, tizesbeli birtoklásának módjától függött, hogy mekkora *beüsmertetési díjat* kellett fizetnie. Legkevesebbet fizettek a törzsökös

³²¹ TA. K. 3. 140.

³²² TA. K. 4. 228–229.

³²³ TA. K. 1. 51.

³²⁴ TA. J. 2. 114.

³²⁵ TA. M. 1. 40.

³²⁶ TA. M. 1. 4. – A telek szélességére vonatkozó számadat rongálódás miatt nem olvasható.

lakosok ivadékai, akik apjuktól örökölték beltelküket és tilalmasbéli jogukat. Általában minden jelentkezőnek kellett fizetni *bikatoldást* és *áldomást*.

*Bikatoldás*nak nevezték azt a pénzt, amellyel valaki a legkülönbözőbb címeken hozzájárult az eladandó vagy levágandó öreg tizesbika és a vásárlandó fiatal tizesbika árkülönbségének lassú előteremtéséhez.

Áldomás címén a kérelmezők pálinkát adtak, fizettek a közgyűlés résztvevői számára. A pálinkát a XVIII–XIX. században és a XX. század elején *kupában* mérték. A XIX. századi *beüsmertetések* alkalmával a jelöltek kenyeret is adtak, amelyet a népi emlékezet szerint az esztenatársaságoktól származó sajttal, túróval fogyasztottak el a tizes *bébirói* a gyűlés végén. A kenyérhez és a tejtermékekhez vidáman kortyolgatták az új tag 1–2–3–4 kupa pálinkáját. A jegyzőkönyvek gyakran használták az új tag áldomásfizetési kötelezettségének jelölésére az „illő áldomás” és a „birtokosság megtisztelése” kifejezéseket.

Példák a „bészabadulásra,” „béüsmertetésre”

Alábbiakban néhányat idézek a csikszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tizesjegyzőkönyvek sok száz *beüsmertetési* határozata közül. Az idézeteket úgy állítottam össze, hogy legyen köztük többféle (törzsökös, öröklő, vásárló, feleségre *reászálló*) jelölt jogszerzésének megörökítése. A legelső szöveg nyelvjárási szépségeket is megörökített.

„1883-dik év február 8-dik napján Tánzos Albert meg üsmertette magát a nemes tizesvel, a régi szokás szerént fizetett illő áldomást, három kupa pálinkát és még hezávalót”. (Martonos tizes).³²⁷

„Fő erdőbíró atyánkfia elő adja, hogy tizesünk beli Kontsag József mint ben lakó tizesünk birtokosai közül be kíván szabadulni, kiis a tizesben előforduló minden terhet kíván hordozni. Ezen ügyet a birtokosság fontolóra vévén több szóváltás között beüsmerte saját fiai közé, és kebelibe fogadta oly formán, hogy a mi a tizes birtokosai között terü elé fordul, mindent, mint régi tag úgy kell, hogy hordozza, és még a régi szokás szerint fizet a tizes kasszájába 5 forintot, és ezen kívül a rendes beüsmertetését hordozza”. (Simószege tizes, 1879. január 31.)³²⁸

„Tánzos Mártonnő a tizes birtokossága között lévő minden névvel nevezendő közös vagyomból élő részit tilalmas és Lófőrész kaszáló béli részeit máji napon a birtokosság előtt Salamon fijának tisztelettel át agya és máji naptól számítva a birtokosság mint öröklő fijút Tánzos Salamont birtokos tagtársul el fogagya a régi szokásos rend szerént”. (Martonos tizes, 1885. június 7.)³²⁹

„Tompos Gábor atyánkfia az néhai Tompos Kelemen által birattatott belső jószág és füst után le fizetvén a ki szabott terhet, erre [a] jószágrais hogy a rendes jutalmat ki kapta s ez utánis rend szerént ki kaphassa, be iktattatott”. (Háromtizes, 1835. február 24.)³³⁰

³²⁷ TA. M. 1. 69.

³²⁸ TA. S. 1. 2.

³²⁹ TA. M. 1. 70.

³³⁰ TA. H. 1. 6.

„Huszár Csiszér István, noha keblükben született, minthogy atyától megkülönbözött, az aszalás taxája, bikatoldás és áldomás lefizetése mellett tizeseinktől tekintetbe vétetett, és minden tilalmas bükk és fenyves erdeinkben vagy azoknak használhatóságában máj naptól fogva mint egy személy bé vétetett, úgy mindazon által, hogy a' meg kívánható terheket vinni köteleztetik”. (Háromtizes, 1842. január 9.)³³¹

„Benn született és birtokos Márton Zakariás az édes atyá[tól] Márton Ferenc-től osztályrészülni neki jutott és Körösményfalva tizeében Márton Péter és Márton Gábor szomszédágokban lévő mint egy 450 □-öl területű belsőre mint possessor a tizes tilalmas erdőlési és legeltetési jogába bé szabadulni kíván”. (Körösményfalva tizes, 1884. október 26.)³³²

„Nyirő András atyánkfia felesége Ambrus Borbára jussán magát megösmertette és tizesünk által egy áldomás el kelése felett elis fogadtatott, úgy annyira, hogy ezen túl a szükséges szolgálatokat meg téve mint egy valóságos és törzsökös benn lakós személy közöttünk úgy fog tekintetni, melynek bé bizonyítására neveinket alá írjuk”. (Háromtizes, 1841. február 6.)³³³

„Fő erdőbíró Kováts Ignác atyánk fia ... elő terjeszti, hogy mintán Veszeli József atyánk fia ... Bene Lázártól a Péter Kelemenné féle tilalmas részt meg vette és még idáig nem volt a birtokosság előtt ismeretes, be akarná magát ismertetni... A birtokosság az elő adott ügyet fontolóra véve tudomásul veszi és Veszeli Józsefet... mint birtokos társat el ösméri oly feltétel mellett, hogy mint az előbbeni be lépők, fizessen a birtokosság pénztárába 22 koronát, a melyet Veszeli József megígért és kész pénzben ki is fizetett. Ennél fogva a birtokosság be ismeri Veszeli Józsefet egy teljes birtokos társnak, úgy, hogy része legyen úgymint tagnak a birtokosság tilalmas erdejében, pénztárában, magtárában és a Lófőrész területén, egy szóval a birtokosság minden nemű vagyonában, s köteles magát békés és becsületes módon viselni a birtokosság közt, és minden nemű terheket, mint egy tag, úgy viselni”. (Simószege tizes, 1902. április 2.)³³⁴

A személyes megjelenés fontossága

1893. december 2-án nem kisebb személyiség, mint tekintetes Gergely Péter csíkszentgyörgyi körjegyző úr kérte felvételét Körösmény tizes birtokosai sorába, arra való tekintettel, hogy „Marton Péter úrtól megvette a laktelkét tilalmasi jogával együtt”. A viszonylag kis létszámú tizesgyűlés kissé elhamarkodottan megszavazta a körjegyző tizestagságát és egyben kijelentette: „Márton Pétert többé ezen belső telek után nem ösméri, úgy mint tilalmas erdőnkbe bébíró”. A gyűlés után bizonyára tizesszerte felkavarta a kedélyeket a fenti döntés. 1893. december 11-re újabb tizesgyűlést hívtak össze, amelyen a nagy számban megjelent tizestagok érvénytelenítették az előző gyűlés határozatát. Azok a székelyek, akik a szentgyörgyi utcán

³³¹ TA. H. 1. 26.

³³² TA. K. 2. 279.

³³³ TA. H. 1. 23.

³³⁴ TA. S. 1. 255–256.

naponta megsüvegelték a nagy hatalmú körjegyzőt, a magyar államhatalom helyi képviselőjét, a törvényesség őrét, a tizesgyűlésen bizonyára sértődöttségből és rártatiságból elutasították az úri kérelmező kissé lekezelő magatartását. A határozat megváltoztatásának indokai között vetették papírra az ellenszegülés legfontosabb kiváltó okát: „*Gergely Péter nem jelent meg a tizes birtokosai előtt*”. Ezalatt bizonyára a következő sérelmet értették: Gergely Péter körjegyző úr lenézi a tizest. Nem veszi komolyan a tizesbeli szokásokat. Rangon alulinak érzi, hogy elmenjen a tizes birtokosainak gyűlésére és ott előadja kérését. Helyette üzenet, hogy *üsmertessék* be. Nem járul hozzá pénzzel a tizes vagyónához. Nem fizet áldomást a tizesgyűlés résztvevőinek.

A hoppon maradt körjegyző bizonyára méltatlankodott a tizesgyűlés döntése miatt, és még két évig játszotta az urat. Egy idő után azonban beadta a derekát. 1895. október 26-án *személyesen* megjelent Körösmény tizes gyűlésén. Teljesítette a tizes elvárásait, és a tizes birtokosai boldogan megválasztották birtokostársuknak.³³⁵

A „béüsmertetés” szorgalmazása

Aki tartósan lapozgatja a tizesjegyzőkönyveket, könnyen leszűrheti azt a tanulságot, hogy a tizesek lakói igyekeztek tizesük *bébiróivá* válni. A XIX. század második felében és a XX. század elején a legtöbb tizes évente többször is tartott *beüsmertetést*. Rendszeresen akadtak olyan gazdák, akik arra áhítoztak, hogy a tizes teljes jogú tagjai lehessenek, és ezért kérték *beüsmertetésüket*. Kifizették a szokásos díjakat, és áldomást adtak az elfogadásukról határozó tizesgyűlés résztvevőinek.

A fentiek ismertetében meglepő, hogy volt olyan eset, amikor a tizes megrótt bizonyos személyeket *beüsmertetésük* elhanyagolása miatt, és szorgalmazta elfogadtatásuk mielőbbi kérelmezését. Efféle helyzetre akkor került sor, ha valaki öröklés vagy beházasodás révén gyakorlatilag „benne volt a jogban”, de a *beüsmertetést* a fizetnivalók miatt halogatta. Ilyen személyek voltak azok a fiatalabb gazdák, akik apjuk házában az apjuk telkén laktak, apjuk gazdaságát vitték tovább és gyakorlatilag az apjuk jogával élve használták a tilalmast. A helyi hagyomány szerint azonban ezeknek a *névcserés* gazdáknak is illett megjelenni a tizes előtt, hogy *beüsmertetés* címén végrehajtsák a *névcserét*, és áldomással vendégeljék meg gazdatársaikat. Másrészt többen elhanyagolták a hivatalos jogszerzést azon férfiak közül, akik más tizesből *szállottak* olyan fehérnépre, akinek gazdasága hosszú idő óta rendelkezett joggal. Például, ha özvegyen maradt egy középkorú asszony, családja, háztartása tovább gyakorolta a beltelkére valaha adott tilalmasbéli jogot. Az a férfi, aki *reá szállt*, vagyis beházasodott a gazdaságába, nem föltétlenül törte magát, hogy *beüsmertetési* címen különféle díjakat fizessen, és áldomást adjon a tizestagoknak, hiszen a gazdaság régi joga rendelkezésére állt. A helyi értékrend, a helyi szemlélet szerint viszont, amikor az özvegyasszony új házasságot kötött, az új férj lett a gazda, még ha *reá szállt* is a feleségére. Az új gazdának viszont illett *beüsmertetni* magát a tizes közössége előtt.

³³⁵ TA. K. 3. 64., 65–66., 100.

Körösmény tizes 1899. január 26-án tartott gyűlése megállapította, hogy a tizesben lagnak olyan gazdák, akik gyakorlatilag gyakorolják a tilalmas használatának jogát, de a „szokásos áldomással még nem szabadultak be”. A tizesgyűlés felszólított tíz személyt, Kánya Imre ikret, Nyíró Mártont, Nyíró Jánost, András Lajost, Péter Istvánt, Balla Jánost, Fazakas Lajost, Nyíró Lászlót, Nyíró Imrét, Fazakas Jánost, csupa veretes nevű törzsökös gazdát, hogy „a tizesben eddig fenntartott szokásnak megfelelően kötelességük ismertetés címén a birtokosságot illően és tisztességesen megáldomásolni”. A következő hónapokban, években a *beüsmertetésre* jelentkezők között fel-feltűntek a felszólított gazdák nevei.³³⁶

Simószege tizes 1909-ben szólított fel „névcsereben álló” és „fejérnépre reászálló” gazdákat, hogy *ismertessék be* magukat, vagyis „kövessék a régi tiszteletet”, fizessenek „illő áldomást” gazdatársaiknak.³³⁷

Bevételi kérelem visszautasítása

A tizesjegyzőkönyvek tanúsága szerint ritkán bár, de előfordult, hogy valamely kérelmező *beüsmertetési* kérelmét a tizesgyűlés visszautasította. A XIX. század vége táján az ilyen esetekből legtöbbször per lett.

1872. január 19-én Jenőfalva tizes nem adott tilalmasbéli jogot Márton Sándornak, aki Ilyés János özvegyét vette el feleségül, mivel Ilyés János árva leánykája még nem érte el a nagykorúságot.³³⁸

1875. november 11-én Körösmény tizes elutasította Haricska József *beszabaddulási* kérelmét. Haricska József arra alapozta óhaját, hogy 1864-ben eltartási szerződésben vállalta Tánczos Jakab és neje Bándi Klára gondozását. A tizesgyűlés megállapítása szerint Tánczos Jakab csak földjeit hagyta eltartójára, Haricska Józsefre. Tilalmasbéli jogának sorsáról nem intézkedett.³³⁹

Sztojka János 1894-ben, valószínűleg nem törzsökös simószegei lakosként, „bé akarta fogadtatni magát Lófőrészbe”, de kérése ellenállásba ütközött. Simószege tizes irreálisan magas összeget jelölt meg fölvétele föltételül, hozzátéve: „*az ilyeneket régen sem fogadta el*” a birtokosság. Sztojka János a sokat próbált Molnár László szeredai ügyvédhez fordult. Perrel fenyegette Simószege tizest. Hosszú huzakodás után és az először megjelölt összeg egyötödéért bekerült a Lófőrész birtokosainak sorába.³⁴⁰

A XIX. század utolsó évtizedeiben Körösményfalva tizesnek sok bosszúságot okozott Gyűjtő András, aki bíróságról bíróságra hurcolta azt a sérelmét, hogy Körösmény tizes elutasította felvételét a tizesbirtokosok sorába. Körösmény tizes arra alapozta döntését, hogy Gyűjtő András apja, néhai Gyűjtő Pál nagy összeggel tartozott a tizesnek. A tartozást Gyűjtő András nem volt hajlandó megfizetni. A pert Körösmény tizes szokás szerint elvesztette, majd kitartóan fellebbezett. Több évi

³³⁶ TA. K. 3. 173., 186., 190., 218.

³³⁷ TA. S. 2. 34–35., 62.

³³⁸ TA. J. 1. 72.

³³⁹ TA. K. 2. 95–96.

³⁴⁰ TA. S. 1. 140., 141.

pereskedés után, 1897. november 13-án Gyűjtő András kiegyezett a tizzel és a tizes tagjává vált.³⁴¹

A tizesjog sorsa

A legtöbb tizesjog apáról fiúra öröklődött. Mivel Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván általában a legkisebb fiú maradt az apai házban, a beltelek után birtokolt tizesjog legtöbbször a legkisebb fiúé lett. Az örökséget átvevő fiúnak meg kellett jelennie a tizes gyűlése előtt, hogy *beösmertesse magát*. Az egyenes ágon öröklők formális összeg, a XIX. század végén 33 krajcár lefizetése ellenében, illetve áldomás címén a tizesgyűlés résztvevőinek megvendégelésével minden vita nélkül megkapták a *tilalmasba való bétírás* jogát.

Jellemző Tamás József esete, aki 1892. március 12-én kérte Körösmény tizest, hogy apja, néhai Tamás János jogának átvételével adja meg számára a tilalmasbeli faizás és legeltetés jogát. Természetesen kérése teljesült. Tanulságos a kérelmezőnek az a megjegyzése, indoka, amely szerint azt a jogot kéri, amelyet annak idején megboldogult „apja is örökölt”.³⁴²

Hasonló módon fogadta tagjai sorába Körösmény tizes 1904. február 9-én „33 krajcár, azaz 66 fillér” beüsmertetési díj és „illő ellátás” ellenében Nyíró Antal örökösét, Nyíró Lászlót.³⁴³

1908. január 31-én, amikor Horváth Gergely *beakart szabadulni* Simószege tizesbe, özvegy édesanyja is elment vele a tizesgyűlésre, hogy jelenlétével „*igazolja, hogy az őket illető részben legyen ismert a birtokosság előtt*”.³⁴⁴

A tizesjegyzőkönyvekben többször emlegettek jogátruházást rokonra, például vőre.

1893. május 28-án Tompos József Háromtizes gyűlésén bejelentette, hogy nem érzi magát alkalmasnak a terhek viselésére, ezért tilalmasbeli jogát szeretné átadni vejének, Bándi Péternek. A gyűlés tudomásul vette a jogátruházó nyilatkozatot, és Bándi Pétert elismerte a tizes tagjának.³⁴⁵

Kettős jogátruházásra került sor Háromtizes birtokosságának 1885. március 1-jei gyűlésén. A szövegben használt „gyermeké után gyermekére” kifejezés azt sejteti, hogy a kedvezményezettek ebben az esetben is a jogátruházók vejei voltak: „*Özvegy András Alozinő, született Gál Rózália és Tekse Józsefnő, született Bándi Borbára át adják jogaikat jogutódaikra, és kéri a nemes tizest, fogadják magok helyett a nemes tizes rendes tagjává. — A nemes tizes elfogadta rendes tizestagjává özv. András Alajosnő helyett és átváltoztatta nevét jogutódára, mint gyermeke után gyermekére Márton Zakarra, úgy özvegy Tekse Józsefnő átváltoztassa nevét jogutódára, mint gyermeke után gyermekére, Csedő Gáborra, melly alkalommal*

³⁴¹ TA. K. 3. 120., 122., 141., 143.

³⁴² TA. K. 3. 20.

³⁴³ TA. K. 3. 247.

³⁴⁴ TA. S. 2. 5.

³⁴⁵ TA. H. 3. 190., 203.

ösmertetési díj 2 kupa pálinka és 2 kenyér felajánlatot Márton Zakar és Csedő Gábor új tagok által”.³⁴⁶

Ritkán előfordult, hogy tizestag lemondott tizesbeli jogairól. Általában akkor került sor ilyen lépésre, ha a jogosult öregségénél, tartós betegségénél fogva nem bírta viselni a terheket, vagy ha nagy összeggel tartozott a tizesnek és tartozása kiengyelítésére nem látott esélyt, esetleg, ha más helységbe költözött.

1814-ben a bánkfalvi Patakfalvában lakó Dobondi Mátyás colonus, akit a homoródszentmártoni Ugron Pál „cselédje”-ként emlegettek, és akinek az „Ugron jószág” révén joga volt (valószínűleg possessorként!) Körösmény tizes tilalmasába, valami meg nem nevezett vétsége, „hibázása” miatt a „maga akaratjából”, „kézbeadás mellett” lemondott Körösmény tizesi jogáról. Átengedte a jogot nemes Tompos Györgynek, aki kifizette helyette a meg nem jelölt nagyságú, de jelentős büntetést.³⁴⁷

1873. április 23-án István István „tizesbéli tag” Háromtizes gyűlésén örökösen lemondott a tizes tilalmasában „lévő részről”, hogy mentesüljön a tilalmas használatára után járó terhektől. Jogát a „tizes birtokában” hagyta.³⁴⁸

1878. március 25-én Bene Benedek megjelent Martonos tizes gyűlésén és lemondott minden tizesbeli jogáról. A gyűlés elengedte 1 forint 22 krajcáros tartozását és két szál „veszendő nyírfával” jutalmazta.³⁴⁹

1897. február 7-én Csiszér András háromtizesi lakos Mindszentre költözése miatt lemondott háromtizesi jogairól: „Mivel belső telkit, úgy minden ingatlanát eladta és lakását Cs. Mindszentre teszi át, lemond minden jogáról, és ennek valószínűsége így létre aláír, hogy többet jogot soha nem tart” — írták be jegyzőkönyvükbe óvatosságból, minden eshetőségre felkészülve a háromtizesiek.³⁵⁰

A XIX. század utolsó évtizedeiben szaporodtak meg a tizesjegyzőkönyvekben az olyan bejegyzések, amelyek tizesjog eladásáról szóltak. Előfordult, hogy a tizesgyűlés résztvevői vitatták a tilalmasbeli jog eladásának lehetőségét. Így cselekedtek Körösmény tizes tagjai 1872-ben.³⁵¹ A következő években azonban egyre gyakoribbakká váltak a jogeladások. A tizesek vezetői felszólították a *beüsmertetést* kérelmező tagjelölteket, hogy a tizesgyűlésen mutassák be a belterület vásárlásáról szóló szerződéseiket. Ha az adásvételi szerződésben szerepelt utalás arra, hogy a vevő a telket, illetve házat a hozzá tartozó tilalmasbeli jogokkal vette meg, a kérelmező *beüsmertetési* kívánsága teljesült. Így lett Háromtizes „teljes jogú” tagja Szöcs János borsszem, aki 1902-ben megvette Gál János Péter belsőségét. Az 1902. március 19-én tartott tizesgyűlésen sikerült igazolnia, hogy a vásárlás a beltelek „minden jogaival” együtt történt.³⁵²

Ezzel függ össze, hogy a XXI. század elején fellelhető csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi családi irattárak XIX. század végi és XX. század eleji birtokvételei

³⁴⁶ TA. H. 3. 2.

³⁴⁷ TA. K. 1. 11–12.

³⁴⁸ TA. H. 2. 171.

³⁴⁹ TA. M. 1. 27.

³⁵⁰ TA. H. 3. 274.

³⁵¹ TA. K. 2. 51.

³⁵² TA. H. 3. 391.

szerződesei általában tartalmazzák azt a kitétel, hogy a vevő az ingatlant a hozzá tartozó tilalmasbéli és legeltetési jogokkal együtt veszi meg.

A XIX–XX. század fordulója táján a tizesjegyzőkönyvekben többször megörökítették jogok „lebegtetéséről” szóló határozatot. Olyan esetekben került sor efféle lépésre, ha valaki ideiglenesen elköltözött a tizesből, és volt remény arra, hogy bizonyos idő múlva visszaköltözik. Előfordult, hogy valamely más tizesbe szakadt jogosult fogadta, hogy megadott időre beköltözik az érdekelt tizes területén lévő beltelkére, de ígéretét nem tartotta be. Ilyenkor a tizes a jog „lebegtetését” választotta.³⁵³

A birtokcsere, ha más tizesbelivel, más falubelivel történt, a tizesjog időleges felfüggesztésével járhatott együtt.

1873-ban Gál István Körösmény tizesi lakos kifogásolta, hogy tizese nem biztosít számára erdőlési jogot. A tizes 1873. január 19-én tartott gyűlése megállapította, hogy Gál István 1866. április 2-án 14 évre belterületi birtokot cserélt Miklós Istvánnal, ezért a csereszerződés lejártáig Gál István nem gyakorolhatja tilalmasbéli jogát.³⁵⁴ 9 év múlva fia, ifjabb Gál István 1882. január 8-án megjelent Körösmény tizes gyűlésén. Bejelentette, hogy az apja által elcserélt belterületi birtokot 1880-ban visszavette Miklós Istvántól. Kérte, hogy a tizes adja vissza neki apja hajdani faizási és legeltetési jogát. Az 1873. január 19-én hozott tizeshatározatra való hivatkozással a közgyűlés felvette a fiatal gazdát Körösmény tizes jogosult tagjai közé.³⁵⁵

Előfordult, hogy nem fizetett régóta fennálló adósság miatt a tizes megvonta valamely tagjának tilalmasbéli jogát. Jenőfalva tizes közgyűlése 1889. május 26-án megállapította, hogy Csedő László 44 forinttal tartozik a tizesnek, amelyet nem tud megfizetni. Ingó és ingatlan vagyona nincs. Ezért a tizes „az adósság törlesztésére átvette” Csedő László tilalmasbéli jogát, amelyet 40 forintért hamarosan átadott György Zsigmondnak.³⁵⁶

Aki súlyosan vétett a tizes ellen, elveszthette tilalmasbéli jogát. Urus Istvánt többször is megtalálták Háromtizes tilalmasában, amint illegálisan fát vágott. 1884. február 2-án „hibájáért” „a tizes a tilalmas erdejéből kitiltotta a jogából”.³⁵⁷ Hasonlóképpen járhatott a jenőfalvi Serbán Ferenc is, akit 1867-ben ünnepélyesen visszafogadtak a tizes jogosultjai közé.³⁵⁸

Különleges rétegek és tizesbéli jogosultságuk

1848 előtt

1848-ban, a jobbágyfelszabadítás és a polgári szabadságjogok törvénybe iktatása során elvileg megszűnt a székely társadalom jogállásbéli különbségeket takaró rétegződése. 1848 előtt azonban Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva társadalmában is

³⁵³ TA. K. 2. 362., 363–364., 367., TA. S. 1. 229.

³⁵⁴ TA. K. 2. 63.

³⁵⁵ TA. K. 2. 201.

³⁵⁶ TA. J. 2. 176., 178.

³⁵⁷ TA. H. 2. 330.

³⁵⁸ TA. J. 1. 44.

számolnia kell a kutatónak a katonaszékely primipilus és pixidárius többség árnyékában egy szűk nemesi, földesúri és egy ugyancsak szűk jobbágy réteggel. A tizes elvileg egybemosta ezeket a rétegeket. A tizes, mint szervezet számára csak tizeszag, tizesjogosult, illetve nem tizeszag, nem tizesjogosult létezett. A tilalmasban való részesség ténye és hiánya jelentette a tizesbeli társadalom első számú elválasztó, elhatároló tényezőjét. Emellett, legalábbis a tizesben, látszólag eltörpültek a székely feudális társadalom rangjai, titulussai. A tizes a hajdani szabad székelyek, illetve 1764 és 1848 között a katonarendű, lovas és gyalogkatoná székelyek kezében volt. Az ő érdekeiket szolgálták a tizeskonstitúciók. Ők jelentették a tilalmasok birtokosainak óriási többségét. Az ő akaratukat tükrözték a tizeshatározatok. Ők voltak a leggyakoribb szereplői a tizesjegyzőkönyveknek. Mindenki más, aki kapcsolatba került a tizesseel, kevés teret kapott a tizesiratokban.

Kétségtelen, hogy voltak a tizesnek földesúri szerepet betöltő kishemes tagjai, de ezek rangját, társadalmi helyzetét a tizesjegyzőkönyvekből nehezen lehet megállapítani. Talán egy kicsit jobban urazták őket, mint a közéskékelyeket, akiknek általában a primipilus, pixidárius, a lovaskatona, gyalogkatoná titulus és az *atyánkfia* járt ki. Legtöbbször más forrást kell keresni, ha bizonyos személyek esetleges földesúri szerepét meg akarjuk állapítani. Erre alkalmas forrásnak tűnik a XIX. század első fele vonatkozásában az ún. Cziráky-féle összeírás 1820-ból.³⁵⁹

Az 1820. évi összeírás Szentgyörgyön és Bánkfalván egyaránt jelzett olyan földesurakat, akik kevés jobbággal, zsellérel rendelkeztek. Közülük néhány az erdélyi arisztokráciából vétetett, és bizonyára távol élt a Fiság lokjától. Gondolok itt a „Gróf Kemény Anna asszony”, a „Gróf Mikes Jánosné Asszony”, a „báró Györffy Mihály”, a „méltóságos szentdomokosi Sándor Mihály”, a „Báró Apor Lázár”, a „méltóságos Ugron Tamásné asszony” néven feljegyzett földesurakra. Az összeírásban azonban szerepeltek olyan „földesuracsák” is, akiknek családneve megegyezett a legjellemzőbb csikszentgyörgyi és csikbánkfalvi családnevekkel. Feltételezhető, hogy helyben, vagy a közeli környéken laktak. Mint helyi lakosok és helyi beltelek-birtokosok résztvettek a tizesek életében, de a szereplésükről szóló dokumentumok általában nem hangsúlyozták, hogy egy-két jobbágyot, zsellért magukénak mondható „uracsák” rejtőznek jó „alcsíkiasan” hangzó neveik mögött. Efféle kishemest gyaníthatunk az 1820-as összeírás szentgyörgyi „földesurái” között, amikor a Csedő László, a Tompos György, a Bálint Ignác, a Bálint György, a Bors Heléna asszony, a Keresztes Imre, bánkfalvi vonatkozásban pedig, amikor a Kovács Mihály, a Kovács Ferenc, a Tompos György, a Czikó Antal, a Czikó Ignác, a Keresztes Imre, a Szabó László birtokos urak neveit olvassuk.

A szentgyörgyi és bánkfalvi jobbágyok ritkán szerepeltek a tizesjegyzőkönyvekben. Amikor előfordultak, *colonus*-ként emlegették őket. Legtöbbször akkor kerültek szóba, ha rajtakapták őket tiltott erdőlésen. Ha saját beltelkük, házuk volt, tizeszagok lehettek. Előfordult, hogy távol élő földesuruk tizesjogát birtokolták. A XIX. század második évtizedében Dobondi Mátyás jobbágy, aki a Martonos tizesi Patakfalvában lakott, és a homoródszentmártoni Ugron Pál colonusának számított, a Körösmény tizesben fekvő „Ugron jószág” után birto-

³⁵⁹ MOL. Conscr. Czir. Mikr. 25724, Csikszentgyörgy, Csikbánkfalva.

kolt jogot a Körösmény tizesi tilalmasban. 1814-ben a nemes tizes konstitúciója ellen elkövetett *hibázása* miatt ünnepélyesen, „*kéz be adás mellett*”, örök időkre lemondott tilalmasbeli jogáról, mégpedig nemes Tompos György javára, aki „az őt illető büntetést le tette”, vagyis helyette a kiszabott büntetési összeget kifizette.³⁶⁰

Ha szorgalmasan kibetűzzük Körösmény tizes korai, vagyis XVIII. század végi, XIX. század eleji rendszertelen, kusza feljegyzéseit, a következő főerdőbírók neveit gyűjthetjük ki:³⁶¹ Péter Kelemen primipilus (1780, 1786), nemes Bors Ádám (1794), Bálint József lófő (1797), Ványolós Lőrinc (1803, 1807), Tompos István (1811, 1814) (nemes), nemes Tompos György (1814, 1815), Tulit Antal (1815) (jobbágy), lófő Marton Ferenc (1818), lófő Kontsag Emre (1822).

A névsorból témánk szempontjából az egymást követő nemes Tompos György és a jobbágy Tulit Antal számíthat leginkább érdeklődésünkre.

1814-ben a Körösmény tizesben élő nemes Tompos György személyében egy kisnemes földesurat választottak meg főerdőbírójuknak a Körösmény tizesiek. A tizes irataiban szereplő nemes Tompos György kétségtelenül azonos azzal a Tompos Györggyel, akit az 1820. évi úrbéri összeírásban egy szentgyörgyi és egy bánkfalvi jobbágy földesuraként írtak össze. Szentgyörgyi jobbágyát Török Mátyásnak hívták.³⁶² Nemes Tompos György a XIX. század első harmada táján fontos szerepet játszott Csíkszentgyörgy közéletében. 1821-ben és 1822-ben „Csíkszentgyörgy megyéjének”, vagyis Csíkszentgyörgy és Bánkfalva közös egyházközségének *főmegyebírájaként* írta alá nevét.³⁶³

Körösmény tizes főerdőbírójának tisztségében a kisnemes földesúr Tompos Györgyöt 1815-ben Tulit Antal jobbágy követte. Körösmény tizes jegyzőkönyvében, amikor Tulit Antal főerdőbíróvá emlegették, nem írtak a neve mellé titulust. Kétségtelen azonban, hogy Tulit Antal a jobbágyok sorába tartozott. A fentebb említett Dobondi Mátyás tizesjogról való 1814. évi lemondását tanúként többek között őt Tulit nevű Körösmény tizesi *colonus* névírása hitelesítette.³⁶⁴ A fentebb már többször hivatkozott 1820. évi Conscriptio Czirakyanában a szentgyörgyi jobbágyok között 6 Tulit nevű szerepelt, többek között Tulit Antal, aki gróf Mikes Jánosné asszony jobbágya volt. Olvashatjuk nevét az összeírás *meghűtötletett* jobbágy adatszolgáltatói között is.³⁶⁵ Tulit Antal módos jobbágy és az átlagosnál értelmesebb gazdaember lehetett. Aktívan részt vett Körösmény tizes és a „megye” közéletében. 1822-ben Szentgyörgy képviselői között szerepelt a neve egy esztenákkal, havasi állattartással kapcsolatos „megyehatározat” végén.³⁶⁶

³⁶⁰ TA. K. 1. 11–12.

³⁶¹ TA. K. 1. 1–20.

³⁶² MOL. Conscr. Czir. Mikr. 25724. Csíkszentgyörgy, Csíkbánkfalva.

³⁶³ CSSZM. RKGY. 6313. 7., 9.

³⁶⁴ TA. K. 1. 12.

³⁶⁵ MOL. Conscr. Czir. Mikr. 25724. Csíkszentgyörgy, 387., 390.

³⁶⁶ CSSZM. RKGY. 6313. 9. – „Jobbágy részről” részt vett Tulit Jánossal és Tulit Istvánnal együtt Körösmény tizes 1814. évi konstitúciójának megfogalmazásában. TA. K. 6. 4–5.

Marhás ember – marhátlan ember

A XIX. század végén, amikorra a feudális eredetű és a katonaszékelysége utaló társadalmi rétegeknek jobbára már elmosódtak, a csíkszentgyörgyiek igyekeztek a maguk szóhasználatával kifejezni a körükben fellelhető rétegződést, vagyoni helyzetet. Találó elnevezéseket alkottak, amelyeknek középpontjában az állatvagyon, az igásállattal való ellátottság állt. 1890. április 27-én Háromtizes közgyűlése *bikatrágya* kivetés ürügyén ugyan, de valószínűleg általános érvennyel is, az alábbi találó megnevezéseket használta a háromtizesi társadalom rétegeinek, vagyoni csoportjainak jelölésére.³⁶⁷

1. „jó marhás ember”
2. „gyengébb marhás ember”
3. „akinek a tilalmasban nincs része, de marhás ember”
4. „marhátlan ember”

A négy csoport közül az 1., a 2. és a 4. volt igazán fontos. Ezek átfogták az egész csíkszentgyörgyi székely társadalmat. A 3. csoport különleges tizes-szemponthoz tükrözött. Az 1. és főleg a 2. csoport azon tagjaira kellett megalkotni, akik a tizesben laktak, de a legkülönbözőbb okok miatt nem voltak tagjai a tizesnek.

A „marhátlan ember” jelölésére gyakran használták a *gyalogszeres*, ritkábban a *napszám után élő*³⁶⁸ kifejezést.

Házbéresek

1848 után, főleg az 1860-as években több tizesben is élesen vetődött föl a házbérben lakók, az *árendás jószágban élők* kérdése. Feltételezhető, hogy az esetek többségében a vagyontalan, „*napszám után élő*” 1848 előtti házatlan zsellér réteg húzódott meg a „házbéres lakosok” kifejezés mögött.

1855. március 2-án Bartos Imre úr kérte Martonos tizeset, hogy martonosi házában élő lakóját, Szennyes Jánost a tizes részesítse a tilalmashoz való jogban. A kérés teljesült azzal a feltétellel, hogy a kedvezményezett Szennyes József elvállalta a *polgár* fölöttébb népszerűtlen megbízatásának teljesítését.³⁶⁹

A következő évtizedben nem volt ilyen szerencsénk a más házában lakó házárendásoknak.

1863. december 4-én Martonos tizes gyűlésén felvetődött a kérdés: mi legyen a házbérben, árendás jószágban lakókkal? Részesei legyenek-e az „atyáktól maradott” tilalmasnak? A gyűlés egyértelműen *nem*-mel szavazott. Könczei József, Török Antal, Török József nem kerülhetett a tilalmas használóinak sorába addig, amíg örökösödés révén nem jutottak hozzá a tizesjoghoz.³⁷⁰

1865. október 29-én Háromtizes tiltotta ki a házbéres lakosokat a tizes tilalmasából, arra való tekintettel, hogy lakóhelyüket gyakran változtatják. A határozat

³⁶⁷ TA. H. 3. 113.

³⁶⁸ TA. H. 3. 61.

³⁶⁹ TA. M. 1. 24.

³⁷⁰ TA. M. 1. 22.

Szöts *Ferencnő*, Szöts Mihály György, Urus Simon, Urus István, Urus János, Urus György, Szöts Miklós, Szöts János, Tamás Péter, Poszti Mihály tilalmashasználati jogát érintette.³⁷¹

Gyalogszeresek

A marhátlan, vagyis az igásállattal, fogattal nem rendelkező családokat Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván *gyalogszereseknek* nevezték. Használták rájuk a *gyalogszekeresek*, *gyalogszánosok* kifejezést is.

A gyalogszekeresek sok gondot okoztak a tizesek vezetőinek. Legtöbbször nem tartották be a rájuk vonatkozó szabályokat. Nyakra-főre „élték” az erdőt. A tizesjegyzőkönyvekben sok szó esett róluk. A tizeskonstitúciók is foglalkoztak velük.

A gyalogszeresek tizesbeli helyzetét a tizesiratok némi ellentmondással határozták meg. 1920-ban Körösmény tizes azokat az igásállat nélküli szegényeket tekintette gyalogszereseknek, akik a tizes területén laktak, de a tizes tilalmasában nem volt joguk.³⁷² Ugyanez a tizes 1924-ben azt vettette papírra, hogy a *bébirósoknak* „több marhátlan bébíró birtokos társuk”, vagyis gyalogszeres társuk van.³⁷³ 1895-ben Háromtizes vezetői azon voltak fölháborodva, hogy bizonyos személyeknek „*marhájuk legel a ciherven, mégis gyalogszánnal erdőlnék*”.³⁷⁴

Jenőfalva tizes 1860-ban arról rendelkezett, hogy a gyalogszeresek közül azok, akik *birtokosok* meghatározott területen, fejsze nélkül erdőlhetnek, azoknak viszont, akik nem birtokosok, tilos a tilalmasbeli erdőlés.³⁷⁵

A XXI. század eleji népi szóhasználatban a *gyalogszeres* kifejezés igásállattal nem rendelkező, föld nélküli vagy kevés földű, napszámoskodó szegényembert jelent. Az emlékezők szerint a XX. század első felében előfordultak tizesbeli *jógos* gyalogszeresek is.

A népi humor azt tartja, hogy „*a gyalogszeres kétszer fűtőzik*”: egyszer, amikor az erdőből hazacipeli a fáját és megizzad, másodszor, amikor a *fűtőben* tüzel a nehezen megszerzett fával.

A tizesjegyzőkönyvekben sokszor előfordul a *bácsi szekér* kifejezés. A népi szóhasználat szerint a gyalogszeresektől elválaszthatatlan *bácsi szekér* két kerekű, két rúdú, oldal nélküli, ember vontatta szállítóeszköz volt, amelyet a két rúd között haladó *gyalogszeres* húzott. Platójába négy lyukat vágtak, amelyekbe faszállítást előtt négy alkalmi rudat, *rókancát* állítottak.

Télen a *gyalogszeresek* legtöbbször nem *bácsi szekeret*, hanem *gyalogszánt* használtak tűzifájuk szállítására. A gyalogszeresek által húzott *gyalogszán* talpa, vagyis *szánállata* 1 métert, szélessége 60 centimétert tett ki. Két bükkfadeszka *párnájába* négy *csapnak* nevezett lyukat vágtak. Ezekbe dugták a faszállítmány össze-

³⁷¹ TA. H. 2. 66.

³⁷² TA. K. 4. 185.

³⁷³ TA. K. 4. 233.

³⁷⁴ TA. H. 3. 227.

³⁷⁵ TA. J. 1. 6.

fogására használt alkalmi rudacskákat, karókat, a *rókancákat*. A gyalogszánnak rúdja nem volt. Mindig láncsal vagy kötéllel húzták, amelyet nyakba akasztottak.

Altizes, Martonos és Simószege tizesek 1700. évi közös konstitúciója úgy intézkedett, hogy ha valakit gyalogszánnal megtalálnak a tizestilalmasban, lapáttal üssenek a fenekére tizenkettőt.³⁷⁶

Később is előfordult, hogy a gyalogszeresek elől átmenetileg tiltották a tilalmast. Ilyen esetre akkor került sor, ha a gyalogszánosok visszaélése, erdőpusztítása tűrhetetlen méreteket öltött. Körösmény tizes 1877-ben, 1882-ben, 1893-ban, Simószege tizes 1893-ban hozott kemény tiltó rendelkezéseket a gyalogos erdőlésről.³⁷⁷ A gyalogszeresek azonban nem tekintették véglegesnek erdölési tilalmukat. Siránkoztak, könyörögtek, szegénységükre hivatkoztak. Végül a tizesek vezetői mindig megenyhültek, és újra engedélyezték szigorú dörgedelmeik kíséretében a gyalogszános erdőhasználatot.

Előfordult, hogy a tilalom csak a gyalogszeresek egy részének szólt, elsősorban azoknak, akik nem vettek részt a tizes által szervezett közmunkákon. 1850. január 19-én Háromtizes gyűlése úgy döntött, hogy a tizesbeli gyalogszeresek közül Urus Simon, Urus István, Urus János, Szóts Mihály, Szóts István és Kézdi József kimehet gyalogszánnal erdőlni a tilalmas egyik részébe, „*a többi gyalog szánosok...*” viszont „*mind kizáródnak a tilalmas erdőből, mind hogy hasznokot nem vette*” a nemes Háromtizes.³⁷⁸

A tizesek igyekeztek büntetéssel korlátozni a gyalogszeresek erdei kártevéseit. Martonos tizes 1820. évi konstitúciója elrendelte: „*a mely Bátsi szekeresek és gyalog szánosok tilalmas erdeinkben kárt tesznek, az olyan személynek büntetések 1 rénes forint váltóba, mégis a portékájuk el licitálódik*”.³⁷⁹

Legtöbbször azonban a tizesek engedélyezték a gyalogszeresek korlátozott erdölését az alábbi feltételek többségével vagy együttesével:

- A gyalogszeresek előre fizessenek meghatározott összeget a tizes kasszájába. A fizetőkről a tizesbíró készítsen jegyzéket, hogy ellenőrizhető legyen erdöléskor a fizetés ténye.
- Az erdőlők fejsze nélkül, maguk által vontatott *bácsi szekérrel*, vagy *gyalogszánnal* mehetnek az erdő területére.
- Az erdőlők csak azon a területen gyűjthetnek tűzifát, amelyet a tizes külön határozatban meghatározott időre kijelölt számukra.
- Az erdőbe engedett gyalogszeresek csak hulló fát, kézzel dönthető fát, gallyat, *czire-ként* emlegetett apró, száraz rőzsét, *borsikát*, *fenyőcsapot*, *fenyőcsutakot*, illetve ezek valamelyikét gyűjthetnek, a tizes határozata szerint.
- Erdölés csak a hét meghatározott napjain, például kedden, csütörtökön, szombaton történhet, hogy a tizes vezetői és erdőőrei által ellenőrizhető legyen.
- A tizes számát a gyalogszeresek közmunkájára, különösen a tilalmasba vezető utak javításakor és erdőtisztításkor.

³⁷⁶ TA. A. 3. 1.

³⁷⁷ TA. K. 2. 120., 122., 398., TA. K. 3. 31., TA. S. 1. 124–125.

³⁷⁸ TA. H. 1. 104.

³⁷⁹ TA. M. 1. 6.

Körösmény tizes 1850. október 19-én a következő határozattal szabályozta a gyalogszeresek erdőhasználatát:

„A folyó 1850-dik év október 19-én Tizes gyűlése tartatván a' gyalog szánkósok és szekeresekre nézve, kik a' tilalmas erdőből tartják tűzőket, meghatalmaztatott közönségesen, hogy mindenik gyalog szánkós vagy szekeres a' közelítő új esztendő napkor fizessen 25 krajczárokat, az után pedig egész esztendőre árenda gyanánt kiki fizessen 2 rénes forintot váltóban, s ezen árenda mellett nem tiltatnak ugyan ki jelenleg az erdöléséből tilalmasunknak, de fejszét belé vinni tellyességgel nem léssen szabad, valahányszor rajta tanáltatnának, mind annyiszor egy-egy ezüst huszas fizetésére köteleztetvén, továbbá pedig apró száraz galokon és czirén kívül egyebet nem erdölhetnek, s' nevezetesen nyesést nem erdölhetnek mind addig, míg az eladatván, a' ki hordásra adandó határ idő ki nem telik, valamint szintén a' valaki által meg veendő fa hulladékátis, még a tulajdonos tökéletesen el nem hordja, el nem erdölhetik”.³⁸⁰

Harmincöt évvel később, 1885. január 17-én Körösmény tizes gyűlése ismét szabályozta a gyalogszeresek erdölését.

„Márton Lajos főerdőbíró atyánkfia... előterjeszti, hogy a gyalogszeresek szóbeli jelentéssel járultak az iránt, hogy a béerdölhetésik ideje a mult 1884. év végével lejárván, kéri a birtokosságot, hogy a jelen 1885. évre is a mikénti beerdölésök felett határozni szíveskedjék”.

„A gyalog szekeresek kérése el fogadtatván, és így a birtokosság nekik az 1885. évre is megengedi 1 forint o. é. fizetése mellett, mit köteles minden béerdőlő gyalog szeres jelen év Szent György napjáig pontosan bé fizetni, a béerdölés csakis borsika és veszendő ki horvadt vagy kézzel ki dőjthető... fáknak... kihasználására engedtetik meg, még pedig a Nyírvégtől fel Czigányvápa patakáig, aki pedig fennebb menne, vagy a kinevezett erdő részben élő fát vág le, vagy azokon lévő gallyat, egyáltalán oly kihágást tesz, mely a birtokosság rendtartásával ellenkezik, az 1-5 forintig fog büntettetni, és a béerdölhetéstől el tiltatik. A béerdölés egy héten csak két nap leend: kedden és csütörtökön”.³⁸¹

Jenőfalva tizes gyűlése többek között 1900. január 10-én hozott határozatot a gyalogszeresekről:

„Az gyalog szeresek kérék az birtokosságot, hogy engeggye meg fizetésükért, hogy erdölhessenek bé, és az birtokosság meg engedi, hogy fizessenek személyenként 1 forintot és bé erdölhetnek, még pedig oly feltétellel, hogy egy héten három nap, kedd, csütörtök és szombat napokon, oly formán, hogy csak az csutakot és szárazságot szabad bé hordani, Kincses gödrin fejül lévő erdő részekben szabad bé erdőlrijök, nyers fát pedig semmi esetre nem szabad béhozni[uk]”.³⁸²

³⁸⁰ TA. K. 6. 45.

³⁸¹ TA. K. 2. 287.

³⁸² TA. J. 2. 392.

A pásztor, mint tizestag

A pásztor Csíkszentgyörgyön is, mint minden faluban, a parasztközösség szolgálja, alkalmazottja volt. Csíkszentgyörgyi idősebb gazdák azonban váltig állítják, hogy a hajdani közösségi pásztor, ha jól végezte dolgát és hosszú éveket szolgált a „megyét”, a közbirtokosságot vagy a tizest, vagyont halmozhatott föl és tekintélyre tehetett szert. Ennek biztos jele, hogy az 1880-as években Háromtizes két pásztor-embert is fölvelt tagjai sorába.

1885. március 1-jén György Sándor pásztor kérte, hogy Háromtizes jogosult tagja lehessen. A tizesgyűlés elégedetten állapította meg róla, hogy „bennszületett és itt birtokos”. A *beüsmertetésnek* nem volt akadály, különösen, mert a kérelmező kifizette, illetve megadta az 1 forint *bézsabadulási díjat*, a 3 kupa pálinkát és az áldomáshoz szükséges 1 kenyert. A vidám áldomás előtt azonban elvi kérdés merült föl. Egyesek fölvetették, hogy mivel György Sándor pásztoember, nem járhat *szërre* erdőt őrízni, pedig ez a tevékenység a tilalmas jogosultjainak régi és terhes kötelessége. A tizesgyűlés úgy határozott, hogy György Sándor a foglalkozására való tekintettel erdőőrzés helyett évente fizessen a tizes kasszájába 1 forint „erdőőrző pénzt”.³⁸³

Két évvel később, 1887-ben, amikor egy másik pásztoember, Szöcs Péter kérte *beüsmertetését*, különösebb teketória nélkül fölvettek, és pásztoorságára való tekintettel kötelezték az évi 1 forint erdőőrzési díj megfizetésére.³⁸⁴

Úrfélék, polgári személyek jogba vétele

A tizes az újkorban mezőgazdasági tevékenységet folytató székely gazdák szomszédosági közösségeként, társadalmi önszerveződéseként élte életét. A tizest magukénak tartó gazdák közé időnként úrfélék is bekerülhettek. 1848 előtt a földesúri szerepben tetszelgő kismesek jelentettek különleges szint a tizes jogosult tagjainak sorában. 1848 után polgári foglalkozásokat űző úrfélék tarkították a székely gazdákra szabott tizestagság képét.

Fentebb szó esett már Gergely Péter körjegyző 1893–95. évi körülményes Körösmény tizesi taggá válásáról.³⁸⁵ Jenőfalva tizes 1875. február 21-én vett föl tagjai sorába egy állami tisztviselőt, a Csíksomlyón dolgozó Gál Károlyt. A tizesgyűlésen hangsúlyozták, hogy Gál Károly, bár somlyai hivatalnok, Csíkszentgyörgyön született és Jenőfalva tizesben birtokos. A jegyzőkönyv szerint a tizes közgyűlése „*egyhangúlag elfogadá a' tilalmas erdőnkbe, 's mái naptól kezdve jogot enged arra, hogy mint egy bentlakó birtokos haszon élvezeti jogát használhatja, odaértve a tilalmas erdő után járandó terheket is, ... amelyeket... köteles a' fent irt úr viselni*”.³⁸⁶

³⁸³ TA. H. 3. 2.

³⁸⁴ TA. H. 3. 47.

³⁸⁵ TA. K. 3. 64., 65–66., 100.

³⁸⁶ TA. J. 1. 111.

Nem mindennapi „beüsmertetésre” került sor Háromtizesben 1870. február 19-én, amikor a csíkszentgyörgyi görögkatolikusok papja kérte felvételét a tizes jogosult tagjai sorába. A gyűlés 34 résztvevője nemcsak a papot tisztelte meg döntésével, hanem rajta keresztül a sokáig lenézett, jövevény görögkatolikus népességet is. Ezért a határozatot teljes terjedelmében idézem:

„A most folyó 1870. év február hó 19-dikén fő erdő bíró Gáll János atyánkfia közönséges gyűlést hívatván tulajdon lakó házához... ez alkalommal azzal a kéréssel járul tizesünk eleibe itten tizesünk közében állomásozó Tisztelt tisztelendő görög egyesült lelkész Dragamer József úr, hogy a tizesünk tilalmas erdeébe bé birtokosnak elfogadni kíváná [magát], az illő díj lefizetése mellett. Mely kérését a nemes tizes fontolóra vette a tisztelendő úrnak [és] elfogadta minden utána járó terhével együtt. Mely elfogadáskor a tizest egy illő áldomással a tisztelt úr elis ösmérte. Bikatoldást ezen kívül fizetett 12 krajczárt”.³⁸⁷

A XIX. század második és a XX. század első felében több tanító is pályázott arra, hogy valamelyik tizes tilalmasába *bébiró* lehessen.

Jenőfalva tizes némi viaskodás után 1872. szeptember 14-én elfogadta teljes jogú tagjának Márton Sándor Jani altanítót, akit a döntés előtt nyolc hónappal, 1872. január 14-én a tizes gyűlése egyszer már felvett tagjai sorába. 5 nap múlva, január 19-én azonban, valószínűleg a tanító „jóakaróinak” aknamunkája eredményeként, egy újabb tizesgyűlés visszavonta a korábbi határozatot. Egyesek azt a kifogást támasztották, hogy Márton Sándor az elhunyt Ilyés Sándor özvegyét vette feleségül, akinek van egy kiskorú lánya. A tizesjog a leánykát illeti, de nagykorúságáig nem élhet vele. Márton Sándort viszont a tizes, mint gyámot nem ismeri el. A sértett Márton Sándor a járásbíróshoz folyamodott. A hír hallatára a tizes kiegyezett vele, és a január 14-én megfogalmazott feltételekkel végleg tagjai sorába fogadta.³⁸⁸

Amikor 1884-ben özvegy Baka Áronné megszerezte „néhai jogelődje”, Bálint Ignácné tizesjogát Körösmény tizes tilalmasába, magának csak az erdőlés jogát tartotta meg, a legeltetés jogát a tizesgyűlés előtt átengedte fiának, Baka József helybéli kántortanítónak.³⁸⁹

Viszonylag zökkenőmentesen fogadta el Körösmény tizes 1887. október 22-i gyűlése a helyben lakozó György Pál János tanító *beüsmertetési* kérelmét, mivel a kérelmező „azon belsőre, melyben jelenleg lakik és telekkönyvileg kizárólagos tulajdonosa” kívánta „a tizes tilalmas erdejében erdőlési és legeltetési jogát mint egy rendes tag élvezni”.³⁹⁰

1925. június 7-én a Körösmény tizes területén ingatlant birtokló Márton Bálint igazgató tanító kérte felvételét a tizes possessorainak sorába. Kérése teljesült, de Körösmény tizes kikötötte, hogy az adott *jógot* csak haláláig kapta meg. Halála, illetve felesége halála után visszaszáll a tizesre. El nem adható.³⁹¹

A tanítókon kívül a polgári foglalkozású családfők közül elsősorban a kereskedők törekedtek arra, hogy valamelyik tizes tagjai legyenek és ezáltal részesüljenek a

³⁸⁷ TA. H. 2. 126.

³⁸⁸ TA. J. 1. 71. 72., 82., 83.

³⁸⁹ TA. K. 2. 277.

³⁹⁰ TA. K. 2. 331.

³⁹¹ TA. K. 4. 238.

tilalmasbéli erdölés és legeltetés jogában. Általában módos emberek voltak. A tizestagsággal együtt járó közmunkákat könnyen magukra vállalták, hiszen béresüket, napszamosukat elküldték maguk helyett. A pénzbeli fizetnivalók sem okoztak gondot számukra. A legeltetési jognak és az erdölési jognak viszont komoly hasznát vették. A tizesek ugyancsak örvendtek, ha tagjaik sorába befolyásos és módos kereskedők jelentkeztek. A székely földművesnek kevés pénze volt akkortájt. Kelltek a pénzben bővelkedő tizes tagok!

Mivel a csíkszentgyörgyi módos kereskedők a „megyés templom” melletti piac táján laktak, elsősorban Körösmény tizeset kérték arra, hogy vegye be őket tagjai sorába.

1854. január 12-én megjelentek Körösmény tizes gyűlésén Dobai Ferenc és Ficus Ferenc „szorgalmatos kereskedők”. Dokumentumokkal igazolták, hogy Körösmény tizes területén ingatlanlannal rendelkeznek. Kérték a gyűlés résztvevőit, hogy fogadják el őket jogosult tagnak a tizes tilalmasába. A gyűlésen jelenlévő 35 gazda teljesítette a kérelmezők kívánságát. A két kereskedő fejenként 24 váltó forint „bészabadulási díjat” fizetett a tizesnek és *áldomást* adott a gyűlés résztvevőinek.³⁹²

1867-ben Körösmény tizes „Székely Gyula urat”, mint bennlakót „kebelébe befogadta”.³⁹³ Feltételezhető, hogy Székely Gyula úr kereskedő volt.

A XX. század első éveiben különböző simószegei belterületi ingatlanok megvásárlása révén többször is *beüsmertette* magát Simószege tizesének jogosult tagjai közé a templom táji piac bankfalvi oldalán boltot birtokló örmény kereskedő, Kabdebó Péter.³⁹⁴

1900-ban tekintetes Sipos János csendőr örmester úr, mint néhai Antal Lajos utóda Simószege tizesében, „birtokosnak” tartotta magát, de távolléte miatt kérte tizesbéli jogának „lebegtetését”.³⁹⁵

A görögkatolikusok és a tizes

A csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizesek társadalma jellegzetes római katolikus társadalom volt a XVIII–XIX. században és az maradt a XX. századra is. A Fiság lokjának nagyrészt egyszínű felekezeti képét csak a több hullámban beköltöző, beszivárgó görögkatolikus jobbágyok, zsellérek, szolgák színezték.³⁹⁶ Kerültek görögkatolikus jövevények Menaságra, Szentgyörgyre és Bánkfalvára egyaránt, de a

³⁹² TA. K. 1. 63.

³⁹³ TA. K. 2. 26.

³⁹⁴ TA. S. 1. 234., 269., 270.

³⁹⁵ TA. S. 1. 229.

³⁹⁶ A görögkatolikusok Csíkszentgyörgyre költözésének korai szakaszáról: SZŐCS János 1998. 94–95. – Figyelemre méltó, hogy a XVIII. században, különösen 1726-ban volt román visszaköltözés is Csíkból Moldvába. (SZŐCS János 1998. 96.) Valószínűleg a korai, XVII. századi, XVIII. század eleji csíkszentgyörgyi görögkatolikusok is eltávoztak, és a XVIII. század második felétől újak jöttek helyettük. Ezzel is összefüggő, hogy a XVII–XVIII. század fordulója táján feljegyzett csíkszentgyörgyi román nevek, mint az Arbonas, Barhuly, Besán, Bunik, Györgycize, Porinta, Pasztulác, Pasztuly, Száva (SZŐCS János 1998. 95) nem hasonlítanak a falu görögkatolikusainak XIX. századi neveire.

legtöbb görögkatolikus a szentgyörgyi Háromtizesnek jutott, ahol templomuk is épült.³⁹⁷

1857-ben Szentgyörgyön 33, Bánkfalván 11, Menaságon 25 görögkatolikus családot, háztartást írtak össze. A szentgyörgyi görögkatolikusok a *Szócs*, a *Szeny-nyes*, az *Urus*, a *Halmágyi*, a *György*, a *Gergely*, a *Romány*, az *Olá*, a *Poszti*, a *Farkas*, a *Pintyi*, a *Tódor*, a *Rövid*, a bánkfalviak a *Sztojka*, a *Grántsa*, a *Gergely*, az *Urus*, a *Sándor*, a *Tódor*, a *Tála*, a menaságiak a *Karácsony*, a *Vántsa*, a *Rövid*, a *Farkas*, a *Szöts*, a *Szeny-nyes*, az *Olá*, a *Halmágyi*, az *Opra*, a *György*, a *Sztojka* és a *Tofán* családneveket viselték.³⁹⁸

1900-ban a Szentgyörgyön és Bánkfalván együttesen 3294 római katolikus és 25 egyéb mellett 283 görögkatolikus élt.³⁹⁹

A görögkatolikusok együtt, testületileg, vallási közösségként viszonylag ritkán kerültek szóba, még Háromtizes jegyzőkönyveiben is. Amikor a XIX. század folyamán szó esett róluk, valószínűleg nem a nyelvük, hanem a vallásuk miatt, a tizesjegyzőkönyvek nemes egyszerűséggel *olá* néven emlegették őket.

Egyénileg, mint jobbágyok, vagy mint gyalogszeres szegényemberek, pásztorok a görögkatolikusok is szerepeltek a tizesjegyzőkönyvekben. De legtöbbször csak nevük árulkodott arról, hogy a két falu vallási kisebbségéhez tartoztak, amely vallási hovatartozás valaha talán nyelvi, nemzetiségi különbözőséget is takart.

Háromtizes gyűlése 1835. március 5-én szokatlan módon olyan határozatot hozott, amely a tizes görögkatolikus közösségének egészét érintették:

*„Mivel pedig nemes három tizesünk sorában igen jeles számmal meg szaporodtak az oláhok, s azokis anélkül, hogy tilalmas erdeinket eddig elé őrizték volna, részt kívánnak venni belőle, azért meghatározatott és végeztetett, hogy mostantól kezdve a közöttünk meglepedett oláhok, rend szerént amikor közülök a sor találni fogja és hozza magával, mindenkor köteleztetnek és tartoznak tilalmas erdeinket őrizni, szint úgy mint a nemes és primipiláris részen lévő tizesseinkben lakó emberek, mái napig őriztük, ide nem értve a béres házokba lakó és bizonyos földes urat nem ösmérő oláhokat, csupán csak értődnek azok az oláhok, akik földes urak jószágokon vadnak telepedve”.*⁴⁰⁰

A nem könnyen értelmezhető jegyzőkönyvi szöveghez legalább két megjegyzés kívánkozik:

- A határozat különbséget tesz *olá* és *olá* között aszerint, hogy az illető földesúri szolgálatban állt, vagy nem. A történeti közfelfogás szerint, a görögkatolikusok a székely kisenemes földesurak jobbágyaiként kerültek Szentgyörgyre, Bánkfalvára, Menaságra. A földesuracskák egy-két moldován jövevény job-

³⁹⁷ A helyi „hagyomány” szerint a „román templom” 1828-ban épült. Különös, hogy a fogarasi görögkatolikus egyházmegye 1835. évi Schematismusa a csíkszentgyörgyi görögkatolikus egyház korát nem évszámmal, hanem az *antiqua* szóval jelölte. 1835-ben még illett volna emlékezni a templom-építés 1828-as évszámára. – Egyébként 1835-ben a csíkszentgyörgyi görögkatolikus egyházhöz filiákként hozzátartoztak Kozmás, Lázárfalva, Menaság, Szentsimon, Szentimre, Szentmárton, Szentkirály, Tusnád és Zsögöd görögkatolikus közösségei is. (SCHEMATISMUS 1835. 153.)

³⁹⁸ CSISZEGYŐPI. Gör. kat. ö. i. 1857.

³⁹⁹ NÉPSZ. 1902. 384–385.

⁴⁰⁰ TA. H. 1. 7.

bágytelekre ültetésével próbálták biztosítani és deklarálni nemesi-úri mivoltukat. Ez az állítás nagy vonalakban igaznak látszik, de valószínűleg nem terjeszthető ki az összes görögkatolikusra. Bizonyára akadtak olyan románok is, akik a faluba kerülve bérelt házakban húzódtak meg és nem léptek földesúri szolgálatba. Napszámoskodtak, pásztorságot vállaltak, fát faragtak, erdei gyűjtögetéssel, *szurkászattal* keresték kenyerüket. Az efféle görögkatolikusokkal nem tudott mit kezdeni a tizes. Elég volt felügyelni járkálásukra, mivel valószínűleg nem különsképpen tisztelték a tilalmast.

- A határozat a földesúri hatalom alatt élő, jobbágy jogállású tizesbeli görögkatolikusok számára kötelezővé tette a tilalmas *szérre* történő őrzését. Először azért, mert miként a bevezetőben szó esik róla, a jövevények részeseadni akartak a tilalmas hasznából. A határozat nem fogalmazta meg világosan, hogy a görögkatolikus jobbágyok mit kaptak cserébe az erdőőrzésért. Föltehetőleg valamiféle olyan részesedést a tilalmas tűzifájából, amit a szegénységnek, a gyalogszereseknek szokott biztosítani a tizes. A határozat semmiképpen nem tekinthető kollektív jogadományozásnak. A görögkatolikus jobbágyok ezzel a határozattal nem szereztek örökíthető, teljesértékű *bébiró* jogokat, csak megfagyási veszélyüket enyhítendő számíthattak némi hulladékfára, rőzsére a tizes erdejéből. A jogadományozás hiányára utal, hogy a következő években, évtizedekben sorra jelentek meg a tizes gyűlésein olyan személyek, akik nevükből ítélve a görögkatolikusok közé tartoztak, és kérelmezték *beüsmertetésüket* Háromtizes tilalmasának jogosultjai sorába.

A háromtizesi jegyzőkönyvekből egy olyan eset került elő, amikor a *beüsmertetést* kérő jobbágy nemzetiségére utaltak a jegyzőkönyv fogalmazói. 1841. június 6-án a tizes gyűlése tárgyalt az új háromtizesi lakos kérelméről: „*Menaságról le telepedett olá Olá Mihály a méltóságos Balási József úr jószágában, az honnan Magyar Ferentz ki ment, mind idegen faluból telepedett, meg ösmertetvén magát, minden terhek végbe vitelével, fizetett 2 forintot*”.⁴⁰¹

1891. november 22-én az a kérdés került a háromtizesi gyűlés elé, hogy mi legyen azokkal „az oláhokkal”, akik nem hajlandók a tizesbika teletetését trágyával elősegíteni, de bika alá való tehenük van? A gyűlés döntése értelmében az „oláhok közül” azoknak, akik nem voltak hajlandók *bikatrágyát* szolgáltatni, a következő időszakban „minden hágatásért” 2 forintot kellett fizetni, mégpedig előre.⁴⁰²

1848 januárjában Háromtizes „egy terű fát” adott térítésmentesen az „olá papnak”.⁴⁰³ 1903-ban Háromtizes „görögkatolikus részen való birtokosai” kértek és kaptak tizesüktől, bizonyára egyházuk céljaira, 30 szál épületfát.⁴⁰⁴ Fentebb már volt róla szó, hogy 1870-ben Háromtizes befogadta *bébirtokos* tagjának a csíkszentgyörgyi görögkatolikus papot.⁴⁰⁵ Ugyancsak említettem már a csíkszentgyörgyi görögkatolikus kántor esetét, aki 1884-ben élete végéig tartó jogot kapott Háromtizestől a tilalmas használatára, mégpedig azért, mert a

⁴⁰¹ TA. H. 1. 24.

⁴⁰² TA. H. 3. 157.

⁴⁰³ TA. H. 1. 100.

⁴⁰⁴ TA. H. 3. 413.

⁴⁰⁵ TA. H. 2. 126.

görögkatolikusok templomában sokszor és kitartóan harangozott *erős idő* ellen és ezzel a római katolikus háromtizesiek érdekeit is szolgálta.⁴⁰⁶

Tizesjog és tizester

Az a gazda, akit valamelyik tizes bevett a tagjai sorába, vagyis aki elérte a *bébiró* rangot és állapotot, részesült a tizese közbirtokainak és közjavainak haszná-
ból:

- A faosztások idején kimehetett a tilalmasba fáért.
- Faárverések és kaszálóárverések alkalmával licitálhatott.
- Legeltethette igásállatait a tilalmas *pusztáin és cihereiben*.
- Teheneit, kecskéit, sertéseit kedvező feltételekkel járathatta a tizes hazajáró csordáiban.
- Sertesei télen hízhattak a tizes makkján.
- Teheneit a tizesbika alá vezethette.
- Számíthatott arra, hogy halála után földi maradványait a tizes temetőjében temetik el.

A tizesjoggal rendelkező gazdának a közjavak birtoklásából eredő haszonért viselnie kellett a tizes terheit. Többek között:

- Szükség esetén *szërre, füst után* őrizte az erdőt.
- A családja számára kijelölt közösségi kerítésszakaszt felszólítás nélkül is rendszeresen „tartotta”, javította.
- Csoportos közmunkával utakat, utcákat, hidakat, árkokat, közösségi épületeket épített, javított.
- Évente szolgáltatta a *bikatrágyát*, vagyis teheneinek száma arányában trágyát hordott a bikatartást végző gazda földjére.
- Szükség esetén fajradékáról való lemondással vagy pénzzel támogatta szorult anyagi helyzetben lévő tizesét.

Bölcsen fogalmaztak 1871. február 18-án Jenőfalva tizes gyűlésének résztvevői, amikor kijelentették: „*A kik terhet nem visznek, hasznot sem kapnak*”.⁴⁰⁷

A tizesek minden alkalmat megragadtak arra, hogy tagjaikkal és leendő tagjaikkal a teherviselés fontosságát tudatosítsák. Erre jó lehetőséget nyújtottak a *beüsmertetések*. Faosztások idején rendre hangsúlyozták, hogy csak az kapja meg a részét, aki előzőleg rendezi a tizessel szembeni tartozásait.

A tizesterhek viselése idős korban és megözsvegyült állapotban nem volt könnyű feladat. Ezért igyekeztek egyesek örököseiknek átadni a tizesjogukat, hogy ezáltal mentesüljenek a terhek hordozásától. Előfordult, hogy érdemeikre való tekintettel a tizes mentett föl bizonyos személyeket a teherviselés alól. 1876-ban Gál József átadott Körösmény tizesnek a *Hosszú havason* egy 1309 négyszögöles kaszálót, hogy idős apját ezért a tizes élete végéig mentesítse a közterhek alól.⁴⁰⁸ 1879. január 12-én Körösmény tizes egy bikaborjú adományozásáért a „Gál kapitánno”

⁴⁰⁶ TA. H. 2. 286.

⁴⁰⁷ TA. J. 1. 63.

⁴⁰⁸ TA. K. 2. 100–101.

néven is emlegette Gál *Józsefnő*, született Füleki Katalint felmentette élete végéig a *terüviselés* alól tizesjogai fenntartásával.⁴⁰⁹

A TIZES FÓRUMAI, VEZETŐI, TISZTSÉGVISELŐI

Tizesgyűlés

A XX. század elején lezajlott tizesközbirtokosságokká alakulás után jogászok által fogalmazott komplikált szabályzatok határozták meg, hogy a tizesbirtokosság: mikor tartson kötelező közgyűlést, mikor tarthat rendkívüli közgyűlést, ki, miként szavazhat a gyűlésen, mikor határozatképes a gyülekezet, hogyan kell meghirdetni az összejövetel időpontját, napirendjét stb. Ezeket a száraz szabályokat országos törvények, rendeletek inspirálták. Tanulmányomban érdemileg nem kívánok velük foglalkozni. Figyelmemet inkább a túlszabályozás előtti, vagyis a XX. század előtti idők felé fordítom.

Merthogy a tizesek a tizesbirtokosságokká alakulás előtt is tartottak tizesgyűléseket, nem prókatori furfanggal megfogalmazott szabályzatok, hanem a józan székely észjárás logikája szerint. Sajnos, jobbra csak a XVIII. század végén kezdtek jegyzőkönyv-szerű feljegyzéseket írni a gyűlésekről, akkor is fölöttébb szűkszavúan és rendszertelenül. A gyűlések témájának jegyzőkönyvi megörökítése a XIX. században, különösen a XIX. század közepén vált általánossá. Néhány korai tizesgyűlésről az ott elfogadott konstitúciók tanúskodtak.

A XIX. századi tizesgyűlések időrendjében fölöttébb nehéz szabályt megállapítani. Általában tartottak gyűlést év elején és év végén. Előfordult, hogy januárban és decemberben többször is összegyűltek a tizestagok, hiszen a téli időben ráértek tanácskozni. Ezekben a gyűléseken vizsgálták meg a tizesbíró számadását, választottak új tizesbíró és vicebírákat. Ekkortájt fogadtak tizesalkalmazottakat. Az év eleje és vége közötti időszakban akkor tartottak tizesgyűlést, amikor szükség volt rá. Előfordult, hogy a gyűlések 2–3 nap kihagyással követték egymást. Máskor több hónap is eltelt két gyűlés között.

Ha kevesen jelentek meg a meghirdetett összejövetelen, a legfontosabb témákat a következő gyűlésre halasztották, illetve, ha halaszthatatlan volt a határozathozatal, néhány nappal későbbre újabb gyűlést tűztek ki, és a családfőkkel tudatosították a megjelenés fontosságát.

Azokon a gyűléseken, amelyeken *beüsmertetésre* lehetett számítani, viszonylag sokan megjelentek. A *beüsmertetett*, vagyis a tizesvagyonba befogadott személy költségén megrendezett, *áldomás* néven emlegetett vigasság vonzotta a tizestagokat.

A tizesgyűléseket szinte mindig a tizesbíró házában rendezték meg. Erről rendszerint megemlékeznek a tizesjegyzőkönyvek bevezető sorai. Sajnos arról nem tájékoztatnak a tizesdokumentumok, hogy mit is takart pontosan a „tizesbíró házában” kifejezés. A XVIII–XIX. századi székely házak befogadóképessége ugyanis nem volt határtalan. Ezért a „tizesbíró házában” kifejezés alatt a „tizesbíró telke/*bennvalója/élete*” értendő. Tavasztól őszi bizonyára az udvaron, esetleg a csűr-

⁴⁰⁹ TA. K. 7. 362.

ben üldögéltek, alkalmi ülőhelyeken, például kövekre, farönkökre helyezett deszkalapokon a gyűlés résztvevői. Télen azonban mindenképpen beszorultak a házba. Valószínűleg a tizesbíró házában tartott tizesgyűlésekkel függ össze, hogy Martonos tizes tizesbíróváltáskor mindig átadott ingóságainak 1908. évi leltárában hosszú ülőpadok is szerepeltek.⁴¹⁰

A tizesgyűlés összehívása a viceerdőbírák feladata volt, akik körzetükben, lakóhelyük környékén bizonyára sorbajárták a házakat és személyesen értesítették a *bébirós* gazdákat a legközelebbi összejövetel időpontjáról.

Ritkán előfordult, hogy rövidebb tizesgyűlést, különösen, ha témája kapcsolatban volt a tizes kápolnajával, temetőjével, mise után a tizestemplom kerítésében tartottak meg.

Némely tizesgyűlések bizonyos aktusai, cselekményei, például a fa-árverések, kaszáló-árverések a helyszínen, a határban történtek meg.

A tizesgyűléseket a XVIII. század közepe és a XX. század közepe közötti két évszázadban a legkülönbözőbb neveken emlegették. A gyűlés rendezőjének megnevezése is mutatott némi változatosságot. Korábban inkább a *nemes tizes* gyűléséről, a XIX. század második felében a *nemes tizes birtokosságának* gyűléséről, még később a *nemes tizes közbirtokosságának, székely birtokosságának* gyűléséről emlékeztek meg a jegyzőkönyvek. A *tizesgyűlés* kifejezés azonban nem veszett ki. Előfordult a XX. században is. Maga a gyűlés szó is többféleképpen, többféle jelzővel szerepelt a tizesiratokban. 1780-ban puritán egyszerűséggel a „Körösményfalva *tizesse gyűlésében*” kifejezést használták.⁴¹¹ Ugyanígy jártak el a háromtizesiek is, amikor „*Nemes Szent György falva felső három tizesének gyűlését*” emlegették.⁴¹² A XIX. század első felében, a feudalizmus utolsó évtizedeiben szerették használni az *elegyes gyűlés*⁴¹³ kifejezést, amely a falujegyzőkönyvek és a „megye”-jegyzőkönyvek szóhasználatából került a tizesjegyzők tolla hegyére. Az *elegyes* szó arra utalt, hogy a gyűlésen nemesek, katonarendűek és provinciálisok, vagyis nem katonarenden lévők egyaránt részt vettek. 1745-ben a bánkfalvi alsó három tizes közös gyűlése az *elegyes* jelző mellé még az *együttes* értelmű *öszves* jelzőt is megkapta: „*Bánkfalvi nemes három tizesek, ú. m. All, Simonszege és Martonos Tizessei öszves elegyes gyűlést tartván*”.⁴¹⁴ A hivataloskodás érzetét árasztó *közgyűlés* kifejezés 1839-ben már előfordult Körösmény tizes jegyzőkönyvében „*köz gyűlés tartván*” alakban.⁴¹⁵ Valószínűleg a *közgyűlés* szó előképeinek tekinthető a gyakran használt, 1814-ben Körösmény tizesben már alkalmazott *közönséges gyűlés* megjelölés.⁴¹⁶ A martonosi tizesjegyző valószínűleg fölöttébb nagyot akart mondani, amikor 1820-ban „*Martonos tizes... közönséges generális gyűléséről*” írt.⁴¹⁷ A XIX. században a tizesek fölöttébb kedvelték a *teljes gyűlés* kifejezést, amely talán arra

⁴¹⁰ TA. M. 4. 1.

⁴¹¹ TA. K. 1. 1.

⁴¹² TA. H. 6. 1–2.

⁴¹³ TA. H. 1. 20.

⁴¹⁴ TA: A. 3. 15.

⁴¹⁵ TA. K. 1. 23.

⁴¹⁶ TA. K. 6. 4.

⁴¹⁷ TA. M. 1. 4–9.

utalt, hogy a tizestagok teljességét meghívták. Talán nem volt egyedi eset az a jenőfalvi összejövétel, amelyen 1882. május 14-én a *teljes tizes gyűlés* meghívottai *teljes számmal* megjelentek.⁴¹⁸ A *teljes gyűlés* kifejezés többek között előfordult 1838-ban, 1839-ben, 1842-ben, 1865-ben és 1870-ben.⁴¹⁹

A tizesgyűléseket a tizesbíró, más néven: a főerdőbíró vezette. Ő ismertette a megtárgyalandó ügyeket, hivatali leiratokat, tizesbeli tennivalókat, a tizeshez érkezett kérelmeket. A XX. században a tizesközbirtokosságok gyűléseit papírforma szerint az *elnök* vezette, aki azonban legtöbbször azonos volt a tizesbíróval, főerdőbíróval.

A XX. század előtti tizesjegyzőkönyvek hallgatnak arról, hogy a tizesgyűlések résztvevői miként nyilvánították ki véleményüket, miként szavaztak, miként születtek meg a tizesgyűlés többségi véleményét tükröző határozatok. A jegyzőkönyvekben legtöbbször azt olvashatjuk, hogy a felvetődött témáról hosszas vita folyt, és végül a gyűlés egyenlő akarattal döntött, ahogy döntött. Figyelemre méltó viszont, hogy a XIX. század első felében a fontos határozatok után, a XIX. század második felében viszont a határozatok előtt név szerint felsorolták a jelenlévőket. A határozat utáni névsor aláírás jellegű képet mutatott. Aki tudott írni, maga írta le, aki nem tudott írni, mással íratta le és kereszttel hitelesítette a nevét. A nevek sorozatából látható volt, hogy hányan hozták a döntést a tizes nevében. Bármikor vissza lehetett keresni, hogy kik vettek részt a nevezetes gyűlésen, kik hoztak valamely határozatot, kik adták nevüket bizonyos döntésekhez. A régi jegyzőkönyvek névaláírás oszlopai tulajdonképpen a szavazást helyettesítették, mivel kollektív akaratnyilvánítást fejeztek ki.

1925. április 13-án Simószege tizes gyűlésén egy sarkalatos személyi ügy hosszas tárgyalását úgy zárta le az elnöklő főerdőbíró, hogy felszólította a tizestagokat: maradjon ülve, aki igent mond, álljon fel, aki nemet mond. Mindenki ülve maradt, ily módon nyilvánítva ki véleményét.⁴²⁰

A tizesek mindig nagy gondot fordítottak arra, hogy tagjaikat a gyűlésen való részvételre ösztönözzék.

Körösmény tizes 1619. évi konstitúciója már büntetéshez kötötte a tizesgyűlésről való távolmaradást: „*Mikor az erdő felől gyűlést hadnak bíró uraim, minden ember oda tartozék jönni, ha nem jó, a birsága huszonöt pénz legyen, azt mindgyárt meg vehessék rajta a bírák minden törvény nélkül*”.⁴²¹

Nem volt elnézőbb a bányfalvi alsó három tizes: Altizes, Simószege és Martonos 1700. évi közös konstitúciója sem: „*Akit a gyűlésünkben hítanak és el nem menne, és jó okát nem adhatná el nem menésének, az Tizessek az bírakkal együtt 25 pénzig meg büntethessék*”.⁴²²

⁴¹⁸ TA. J. 1. 238.

⁴¹⁹ TA. M. 1. 31., TA. K. 1. 22., 27., TA. K. 2. 6., TA. J. 1. 59.

⁴²⁰ TA. S. 2. 166.

⁴²¹ TA. K. 6. 1 – 2., TA. K. 1. 2 – 3.

⁴²² TA. A. 3. 1.

Az első konstitúció után közel kétszáz évvel, 1814-ben Körösmény tizes előírta: „*Ha valaki a gyűlésből el marad és bizonyos okot nem tud reá, hogy miért kellett legyen el maradnia, tehát akkor azis fizessen 4 garast*”.⁴²³

Martonos tizes 1820. évi konstitúciója azt is igyekezett szabályozni, hogy a tizes tagjai miként viselkedjenek a gyűlésen: „*Amidőn gyűlések tartatnak a fő erdő biránk házánál, ha pedig ott nem lehetne, akár hol is, [aki] ottan asztalt kujakol és káromkodik, egybe vesz egyik a másikával minden ok nélkül, aztot nemes tizesünk meg vizsgálván, ha fontos a dolog, hogy törvéntelenül zavart csinált, annak büntetése Irénes forint váltóba, és a fő erdő biránkat háza népével és a nemes tizes gyülekezetés meg követni tartozik, ha pedig e[z] nem tetszenék 30 darab fritskákot szenvedni tartozik*”.⁴²⁴

A XIX. századi tizesbírói számadásokban rendszerint szerepelt egy olyan összeg, általában 3–5 forint, amelyet a tizesbíró a szükségleteknek megfelelően gyertyára költhetett. XXI. századi kifejezéssel szólva, azt mondhatnánk, a tizesbíró évente kapott a tizestől 3–5 forintnyi általányt, hogy abból fedezze a házánál tartott gyűlések gyertyafogyasztásának kiadásait. Volt rá példa, hogy ezt a „gyertya-átalányt”, gyertya és kenyér-átalányként” értelmezték, mintegy utalva azokra a kenyerekre, amelyeket a tizesbíró házánál gyűlésező atyafiak túróval, sajttal elfogyasztottak a pálinka „lenyomtatására”.

Valószínűleg tartottak olyan tizesgyűléseket, amelyeken *beüsmertetés* nélkül is vidámkodásba csapott át a súlyos témák tárgyalása. Erre utalhatnak az efféle számadási bejegyzések, mint például Körösmény tizes 1855. évi kiadásainak néhány tétele: „*8 kupa pálinkáért, kupája 1 forint – 8 forint. Ugyan ekkor tóróért, 1 forint 36 krajczár, 22 font kenyérért 1 forint 15 krajczár*”.⁴²⁵

Elöljáróság, birtokossági tanács, választmány

A XX. században, amikor a tizesek már tizesközbirtokosságok formájában működtek, országos rendelkezések és rájuk alapozott közbirtokossági alapszabályok írták elő, hogy a tizesközbirtokosságnak legyen választmánya. A tizesbirtokosságok vezető testületeit *tizes tanácsnak*, *birtokossági tanácsnak* és természetesen *választmánynak* hívták.⁴²⁶ A vezető testület a szükségleteknek megfelelően ülésezett és a hatáskörébe tartozó közbirtokossági ügyekben döntéseket hozott. A birtokossági tanácsok pótolták, helyettesítették a dologidőben nehezen összehívható közgyűlést. Határozataikat ugyanúgy beírták a jegyzőkönyv-kötetekbe, mint a közgyűlési határozatokat.

Figyelemre méltó, hogy a XVIII–XIX. század fordulója táján felsőbb utasítás nélkül is, bizonyára praktikus okokból választottak valamiféle tanácsot Körösmény tizes élére.

⁴²³ TA. K. 6. 4 – 6.

⁴²⁴ TA. M. 1. 5. – A szövegben a *kujakol* szó *ököllel ver, öklöz* értelmű (ÚMTSZ. 3. 608.). A *fricska* kifejezés is az *orr ujjal való pöccintését* jelenti (TESZ. I. 976. – MNYTSZ. I. 432.).

⁴²⁵ TA. K. 6. 73.

⁴²⁶ TA. H. 10. 29 – 30. – TA. J. 5. 76. (1945), TA. H. 3. 522. (1907), TA. K. 4. 239. (1925), TA. K. 4. 250 – 251. (1926), TA. S. 2. 106. (1918).

1794. március 5-én, négy nappal a főerdőbíró és a viceerdőbírák megválasztása után a következő határozatot írták be Körösmény tizes protokollumába: „*A becsületes tizes választá 12 emberséges embert a tizes dolgainak el igazítása végett*”. Ezután következtek az „emberséges emberek” nevei: Tánczos Jakab, Péter Kelemen, Nyíró János, Márton Mihály, Márton József, Tompos Ferenc, Bors Ádám, Tulit Máté, Tulit István, Ványolós Antal, Miklós János.⁴²⁷ A tizes vezető testületébe beleszámították a négy nappal korábban megválasztott főerdőbíró: nemes Bors Ádámot is.

1814. január 3-án, amikor Körösmény tizes tagjai és possessorai nagy jelentőségű gyűlést tartottak abból a célból, hogy tilalmas erdejük védelmében konstitúciót alkossanak, mielőtt belekezdenek volna a konstitúció megfogalmazásába, főerdőbíró és *előljárókat* választottak maguknak, „*akik minden bajokat, melyek a Tilalmas... ártalmára lehetnek el igazítsák*”. Az *előljáróság* a következő személyekből állt: nemes Tompos György főerdőbíró, nemes Bors Ádám, nemes Tompos István, katonára részen lévők: Bálint József, Ványolós Lórintz, Ványolós Antal, Márton Ferenc, Körtse István, jobbágy részen lévők: Tulit Antal, Tulit János, Tulit István.⁴²⁸

A két vezetőségválasztás között húsz esztendő telt el. Ennek ellenére akadtak olyan személyek, akik mindkét előljáróságban tevékenykedtek: például Bors Ádám, Ványolós Antal, Tulit István. Más esetekben a családnév azonossága tanúskodik bizonyos famíliák, például a nemes Tomposok, a lófő és gyalogkatona Ványolósok, Mártonok és a jobbágy Tulitok vezető szerepének folytonosságáról. Még inkább tükröződik ez a folytonosság, ha figyelembe vesszük a kor tizesbíróinak neveit is.

Tizesbíró, főerdőbíró

A tizesek élén álló vezető tisztségviselőt a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek népe évszázadokon át leginkább a *tizesbíró* és a *főerdőbíró* megnevezéssel illette. A két kifejezés egymás mellett élt. A *tizesbíró*-t inkább a mindennapi beszédben, a *főerdőbíró*-t a tizesgyűlések jegyzőkönyveiben, illetve a hivatalos iratokban használták. A két megnevezés azonos jelentéséhez nem fér kétség. Többször előfordult, hogy egy tizeshatározaton belül ugyanazt a személyt tizesbírónak és főerdőbírónak egyaránt neveztek. Például Háromtizes egyik jegyzőkönyve 1885-ben Tekse Ignácot *tizesbíró*nak, egy sorral lejjebb pedig *főerdőbíró*nak titulálta.⁴²⁹ Márton Ferencet Körösmény tizes jegyzője 1864-ben egyik jegyzőkönyvi oldalon *tizesbíró*ként, másik oldalon *főerdőbíró*ként örökítette meg.⁴³⁰ A *tizesbíró* név nyilvánvalóan a tizesvezető szerepre utal. A *főerdőbíró* kifejezés azzal a ténnyel kapcsolatos, hogy a tilalmas erdő számított a tizes legfontosabb birtokának, és így a tizes vezetőjének tevékenysége első helyen a tilalmas sorsához, védelméhez, haszonvételehez kötődött.

⁴²⁷ TA. K. 1. 6. – Kár, hogy a 12 tagú testület ötödik tagjának nevét a jegyző kifejejtette.

⁴²⁸ TA. K. 6. 4.

⁴²⁹ TA. H. 3. 3.

⁴³⁰ TA. K. 2. 3.

A *tizesbíró* tisztségnev használata a XIX. század közepétől a XX. század közepéig tucatszám idézhető adatok a tizesjegyzőkönyvekből.⁴³¹ Figyelemre méltó, hogy 1949 után, amikor az erdők kicsúsztak a tizesek kezéből, a *tizesbíró* kifejezés versenytárs nélkül maradt.

A *főerdőbíró* tisztségnevre a XVIII. század vége és a XX. század közepe közötti időszakból százával található adatok a tizesjegyzőkönyvekben. 1780-ban és 1786-ban Körösmény tizes főerdőbíróját Péter Kelemennek hívták. 1794-ből és 1797-ből a Körösmény tizesi főerdőbíró választásának feljegyzése is megőrződött.⁴³² Háromtizes 1797-ben főerdőbírót választott Csiszér András személyében.⁴³³ 1820-ban emlegették Martonos tizes főerdőbíróját, Madár Sámuelt.⁴³⁴ 1845-ben Altizes főerdőbírója, Bene György szerepelt tizesdokumentumokban.⁴³⁵ Jenőfalva tizes legrégebbi protokollumkönyve elveszett, ezért jenőfalvi főerdőbíróról a tizes saját jegyzőkönyvében 1860-ból olvashatunk először. Háromtizes irataiban azonban már 1845-ben szerepelt Tamás András lófő, mint Jenőfalva tizes főerdőbírója.⁴³⁶

A *tizesgazda* és az *elnök* kifejezések a tizesközirtokossági korszak felsőbb beavatkozásának „eredményei”. A közirtokossági alapszabályok XX. századi terminológiájának lecsapódásai. Szerencsére egyik kifejezés sem vert gyökeret a népnyelvben, illetve az *elnök*, mint a tizesgyűléseken elnöklő tizesbíró alkalmi, eseti titulusa került be a XX. századi tizesjegyzőkönyvekbe.⁴³⁷

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesjegyzőkönyvekben rengeteg tizesbíró neve szerepel. Bőven olvashatók tizesbíró-választásról szóló határozatok is. Egy dologról azonban hallgatnak a tizesjegyzőkönyvek: miként, milyen szempontok alapján választották a főerdőbírókat? Törekedtek-e a tizestagok arra, hogy főerdőbírók lehessenek, vagy kényszeredetten vállalták a tisztséget, mint azok, akiket házszám szerint vagy életkor szerint *viceerdőbíró*nak, *hűtös*nek, *polgár*nak választottak? A XVII–XVIII. századi *falusbíró* tisztséghez⁴³⁸ hasonlóan a főerdőbírói tisztség is nem kívánt terhet jelentettek-e azoknak, akik kényszerűségből, *tizesfelek* akaratából vállalkoztak viselésére?

A válaszadást nehezíti, hogy a legrégebbi tizesdokumentumok nem szólnak *főerdőbíró*ról, csak *erdőbírá*ról. Valamiféle testületként állítják elének az *erdőbírák* csoportját, és nem térnek ki arra, hogy van-e a csoportnak vezetője.

Amikor 1619-ben a legrégebbi ismert székely tizestörvényt, Körösmény tizes konstitúcióját fogalmazták, azzal kezdték tevékenységüket a gyűlésre sereglett Körösmény tizesi gazdák, hogy maguk közül *erdőbírákat választottak*, név szerint:

⁴³¹ Néhány példa: TA. J. 1. 10. (1861)., TA. J. 1. 48. (1868)., TA. H. 2. 112. (1869)., TA. J. 1. 174. (1878)., A. 2. 15. (1940).

⁴³² TA. K. 1. 1., 3., 5., 6.

⁴³³ TA. H. 6. 3.

⁴³⁴ TA. M. 1. 8.

⁴³⁵ TA. A. 3. 15.

⁴³⁶ TA. J. 1. 1. – TA. H. 7. 27.

⁴³⁷ Nem foglalkozom itt azzal az egy-két eltévelyedett XX. századi kísérellettel, amikor a tizesközirtokosság elnöke és főerdőbírója átmenetileg különbözött. (TA. K. 3. 255–262.) (1904).

⁴³⁸ Vö.: IMREH István 1983. 51–61.

Sánta Istvánt, Ványalós Pált, Nyíró Pétert, Bándi Jánost és Ferentz Jánost, „a Béli úr jobbágját”.⁴³⁹

1700-ban, a csíkbánkfalvi alsó három tizes: Altizes, Martonos és Simószege közös konstitúciójának fogalmazásakor tizesenként két-két személyt választottak és megeskedtek a közös tilalmas erdejük „erősségére és megtartására”. A vezető testület tagja lett Martonosból: Keresztes Márton, Darvas Mihály, Altizesből: Máté Gáspár, Füstös András, Simószegeből: Mihály György, Bálint István. A hat „senior nemes személyt” bizonyára *erdőbíráknak* nevezték, és rájuk vonatkoznak az *erdőbírákról* írt rendelkezések, de a nevek felsorolásánál a jegyző az *erdőbíró* kifejezés papírra vetését megspórolta.⁴⁴⁰

1765-ben, amikor bánkfalva alsó három tizese: Altizes, Martonos és Simószege felosztotta egymás közt az 1700 óta közösen kezelt tilalmas erdőket, a „divisionális contractus” megírására mindhárom tizes „*hűtös erdőbírákat*” küldött az altizesi tekintetes, nemzeti Kovács Tamás úr nemes házához. Altizest Bene Benedek, Gáspár István, Dobai Mihály primipilusok, Martonost Madár Jakab, Szabó József „szabad székelyek” és Darvas Jakab, Dobondi Péter „jobbágy személyek”, Simószeget Bene Bertalan, Gáspár Bálint (?) primipilusok képviselték.⁴⁴¹

A legkorábbi tizesdokumentumokban tehát nem *főerdőbírákat* és *viceerdőbírákat*, hanem egyszerűen *erdőbírákat* emlegettek. Ugyanezt megtették később is, amikor már nyilvánvaló, hogy az összemósó megnevezéssel egy-egy tizes *főerdőbíróját* és *viceerdőbíróit* együtt, illetve a *viceerdőbírák* csoportját jelölték. Az *erdőbírákról* a bánkfalvi alsó három tizes 1700. évi közös konstitúciója úgy rendelkezett, hogy egy évig kötelesek tisztségüket viselni. Az a személy, akit az *erdőbírák* sorába választottak, ha nem fogadja el a tisztséget, 1 forint büntetést fizet, és a következő évben köteles a feladatot ellátni.⁴⁴² Ezek a rendelkezések fölöttébb emlékeztetnek a XVII. századi, székelyföldi *falusbíró*-választások szabályaira.⁴⁴³

Az 1619-ben, 1700-ban, 1765-ben emlegetett erdőbírák csoportja valószínűleg a XVIII. század végi és XIX–XX. századi *viceerdőbírák* csoportjával állítható párhuzamba. Összekötő kapocs lehet közöttük a tagok feladatvállalásának kényszerű jellege. Kérdés persze, hogy ha az *erdőbírák* csoportjában volt egy *főerdőbíró*, ami valószínű, rá is vonatkozott-e a csoport, illetve a korai *falusbírók* választásánál megmutatózó kényszerűségi elv? Talán igen, talán nem. Ha igen, akkor e szabálynak és e szemléletnek jeles kései példaként tartható számon az az 1847. évi ritka eset, amelynek a tizesjegyzőkönyvekben valójában nincs párja. Martonos tizes gyűlése 1847-ben főerdőbíróvá választotta Tóbi Antalt, de ő a tisztséget „nem vette fel”. A felháborodott tizesgyűlés az ellenszegülőt a régi konstitúcióra hivatkozva 1 ezüst forint büntetésre ítélte, és arra kötelezte, hogy más esztendőben legyen főerdőbíró.⁴⁴⁴

Valószínűnek látszik, hogy a XVIII. század vége és a XIX. század vége közötti évszázadban a *viceerdőbírák*, a *hűtösök* és a *polgárok* választásával ellentétben a

⁴³⁹ TA. K. 1. 2–3. és TA. K. 6. 1–2.

⁴⁴⁰ TA. A. 3. 1.

⁴⁴¹ TA. A. 3. 2.

⁴⁴² TA. A. 3. 1.

⁴⁴³ Vö.: IMREH István 1983. 54.

⁴⁴⁴ TA. M. 1. 33. – Tóbi Antal 1850-ben valóban viselte a főerdőbíró címet.

tizesbírók vagy *főerdőbírók* választásakor nem volt jellemző szerepe a *szérnek*, a házsám szerinti, vagy életkor szerinti sorbakerülésnek. Nem érvényesült tehát térbeli és életkorbeli helyzetből adódó kényszerítő körülmény. A XIX. században legtöbbször olyan személyeket választottak meg főerdőbíráknak, akik megfelelő és nyilvánvaló tekintéllyel, vezetői képességgel, rátermettséggel rendelkeztek, volt közéleti érdeklődésük, elhivatottságuk, vállalták a terhes megbízatást, a tizes ügyeinek intézését. A tekintélyt abban a korban a vagyon, az eredményes gazdálkodás, a közösség írott és íratlan szabályaihoz alkalmazkodó életmód és a némi furfanggal kísért józan paraszti okosság biztosította.

A főerdőbíró tekintély és rátermettség alapján történt választására utal az a körülmény, hogy a fent bemutatott, 1847. évi martonosi esetet leszámítva a XX. század közepének nehéz éveit megelőzően gyakorlatilag nem fordult elő olyan eset, hogy a megválasztott főerdőbíró nem fogadta el a megbízatást, és a tizesnek emiatt kényszerítő eszközöket kellett alkalmazni.

A feljegyzések hiányosságai miatt az 1848. előtti időkből egy tizes főerdőbíróiról sem készíthet a kutató teljes és időadatokkal is ellátott névsort. Másrészt a konstitúciók is fukarkodnak a főerdőbíró-választásokra vonatkozó szabályok tekintetében. Így a kutató csak homályos, bátortalan sejtéssel gondolhat arra, hogy talán nem véletlenül követhették egymást bizonyos tizesek élén a nemesek, a katonarendűek és a jobbágyrendűek. Mintha egy láthatatlan szem felügyelt volna arra, hogy az „elegyes közösség” mindhárom rétege kapjon lehetőséget a főerdőbírói tisztség betöltésére. Így módon talán érthető lenne az a fentebb már idézett eset, hogy miként követhette 1815-ben Körösmény tizes főerdőbírói tisztségében a földesúr nemes Tompos Györgyöt a jobbágy Tulit Antal.

Nem feladata e tanulmány szerzőjének, hogy a tizesjegyzőkönyvekből kigyűjtse és név szerint, időrendben bemutassa két évszázad csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizesbírokat. A fent jelzett okok miatt egyébként a sor valószínűleg soha nem lehetne teljes. Ugyanakkor tekintve, hogy a tizesbírokat vagyon, tekintély, rátermettség, közéleti érdeklődés alapján választották, a kutató és az olvasó egyaránt kíváncsi lehet arra, hogy a tizesek főerdőbírái, tizesbírái 1780 és 1949 között mely nemzetségek, mely famíliák köréből kerültek ki. Éppen ezért a tizesjegyzőkönyvek és tizesiratok alapján tanulmányom függelékében a teljesség igénye nélkül tizesenként felsorolom a fellelhető tizesbírók nevét. Zárójelben szerepeltetem azt az évet, amikor a dokumentumokban tizesbíróként, főerdőbíróként szerepelt a megnevezett személy. A névsorok föltehetőleg alkalmasak arra, hogy érzékeltessék: bizonyos korokban mely nemzetségek, családok tagjait tartották alkalmasnak a tizesek lakói a tizesvezetői feladatok ellátására.

A tizesbírokat a XVIII–XIX. században valószínűleg közfelkiáltással választották azon a tizesgyűlésen, amelyen az előző tizesbíró végleg bejelentette lemondását. A tizesjegyzőkönyvek tanúsága szerint sok esetben a tizesbírókat a többi tisztségviselőtől külön választották meg. Esetleg a jegyzőválasztással kapcsolták össze a tizes vezetőjének megválasztását. A XVIII–XIX. században azonban arra is bőven akadt példa, hogy tisztújító közgyűlésen teljes tizesvezetőséget választottak: főerdőbíróval, viceerdőbírákkal, jegyzővel. A tizesbíróválasztás tényét legtöbb esetben megörökítették a tizes protokollumkönyvében. Jegyzőhiány, jegyzőcsere alkal-

mával, vagy ha hanyag munkát végzett a jegyző, a tizesbíró-választás jegyzőkönyvi megőrkítése elmaradt.

A megválasztott tizesbíró a tizesgyűlés előtt esküt tett. 1851. március 8-án Martonos tizes főerdőbírójának megválasztásakor, megtörtént az új tisztségviselő *felhűtlése*.⁴⁴⁵ 1797-ben, amikor Bálint József lófő lett Körösmény tizes főerdőbírója, a tizesgyűlés előtt „*letette az igaz hitet*”.⁴⁴⁶ 1839-ben, amikor újra Bálint Ignácnak nevezték Körösmény tizes vezetőjét, az új főerdőbíróval együtt lett *béeskettetve*.⁴⁴⁷ 1861-ben ugyancsak együtt tett esküt Márton Ferenc Körösmény tizesi főerdőbíró a megválasztott hat viceerdőbíróval.⁴⁴⁸

A tizesbírókat elvileg valószínűleg egy évre választották, de a választáskor a szolgálati idő hosszáról soha nem esett szó. Ha végigtekintünk a tizesbírók listáin, láthatjuk, hogy a legtöbb tizesbíró legalább két évig viselte hivatalát. Két év után illet bejelentenie, hogy lemond. Ha a tizes elégedett volt vezetője munkájával, nagy győzködés, rábeszélés kezdődött. Végül a jó egészségnek örvendő tizesbíró „megadta magát”. A közakaratnak engedve továbbra is viselte nehéz hivatalát. Nem volt ritka az olyan főerdőbíró, aki öt évig is vezette folyamatosan tizesét.

A XIX. század második és a XX. század első felében a legtöbb tizesbíró tél végén, leginkább márciusban kezdte el tevékenységét. A tizesbírók cseréje együtt járt a régi tizesbíró számadásával és a tizesláda ünnepélyes átadásával. A tizesláda szállítása a régi tizesbíró házához az új tizesbíró házához vidám eseménynek számított, és pálinkára költött forintok, krajcárok, koronák, lejek formájában nyomot hagyott a főerdőbírói számadásokban.

Nagyon ritkán előfordult, hogy a tizesbíró idő előtti lemondását, vagy lemondás révén távozott hivatalából. 1867. február 1-jén Jenőfalva tizes a szokásokkal ellentétben nem a főerdőbíró házához, hanem a község házához tartott gyűlést. A viharos összezejövetelen leváltották Kánya István főerdőbírót, mivel időben nem számolt el és nem foglalkozott eleget az erdőrontókkal. Az összegyűltek Kánya Imrét választották meg főerdőbíróknak.⁴⁴⁹ Különös eset történt Jenőfalva tizes 1876. július 9-én, tehát szokatlan időpontban tartott gyűlésén, ahol megjelent a községi bíró, Gáll Péter, és bejelentette, hogy a főszolgabíró nem tartja összeegyeztethetőnek egy 1873. évi „tisztségi szabályrendelettel” Csedő Ignác tizesbírói és Csedő József tizesjegyzői működését. A gyűlés elfogadta a főszolgabíró kifogását és Domokos Ignác személyében új főerdőbírót, Cseresznyés István személyében új tizesjegyzőt választott. Kicsérélték a viceerdőbírákat is.⁴⁵⁰ Az első világháború idején, 1916. február 23-án Jenőfalva tizes főerdőbírójára, Páll Károly lemondott tisztségéről, mert behívták katonai szolgálatra. Domokos Ferenc lett a tizes vezetője.⁴⁵¹

A tizesdokumentumokban nem találjuk nyomát annak, hogy valamelyik tizes részletesen megfogalmazta volna, hogy mi a főerdőbíró feladata. A

⁴⁴⁵ TA. M. 1. 35.

⁴⁴⁶ TA. K. 1. 6.

⁴⁴⁷ TA. K. 1. 27.

⁴⁴⁸ TA. K. 6. 50.

⁴⁴⁹ TA. J. 1. 35.

⁴⁵⁰ TA. J. 1. 136.

⁴⁵¹ TA. J. 3. 252–254.

tizesjegyzőkönyvekből és a tizesiratokból azonban láthatjuk, hogy körülbelül a következő teendőikkel foglalkozott:

- A tizes első embereként irányította, felügyelte, kifelé képviselte a tizeset.
- Kezelte a tizes vagyont, pénzét. Gazdálkodott a rábizott közösségi javakkal. A kiadások fedezéséhez szükséges összegeket előteremtette. Pontos elszámolást készített a tizes bevételeiről és kiadásairól.
- Óvta, őrizte, őriztette a tizes szemefényét, a tilalmast.
- Megzálogolta, megbírságolta az erdőrontókat, a közmunkákról távolmaradókat.
- Szervezte az erdőlést, a tizestagok részesedését a tilalmas fájából.
- Irányította a fa-árveréseket, lebonyolított nagyobb fa-eladásokat.
- Előkészítette és irányította a tizes kaszálóinak bérbeadását.
- Szervezte és felügyelte az állami, községi, tizesbéli közmunkákat. Korabeli kifejezéssel szólva, szükség esetén *kiparancsolta* a tizes tagjait a közmunkák végzésére.
- Gondoskodott a tizes apaállatainak (bikájának, kanjának) beszerzéséről, eladásáról, tartásáról.
- Felügyelt az állatlegeltetés rendjére. Pásztorokat fogadott és ellenőrzött.
- Javíttatta a tizes kápolnáját és a tizestemető kerítését. Felügyelt a temető és a temetkezés rendjére, a tizes szakrális építményeinek állapotára.
- Rajta tartotta szemét a tizes útjain, hídjain, vetéskapuin, borvízforrásain.
- Vezette a tizesgyűléseket.

Tanulságos, hogy e sokféle feladat közül a helyi közvélkedés szinte mindig a tilalmas erdő védelmét állította első helyre. A háromtizesiek 1797-ben, a főerdőbíró és a viceerdőbírák megválasztása után így fogalmazták meg, hogy mit is várnak a megválasztott tisztségviselőktől: „*Ezeknek az erdő bírának oly hatalom adatik a' betsületes három tizestől, hogy az erdőnk nagyobbra gyarapodgyék, hogy a' kit azon fel tiltott tilalmas erdeinkben meg tanálnak, [azon] a' hajtót meg vehessék*”.⁴⁵²

A főerdőbíró a XVIII–XIX. században rendszeres fizetést nem kapott a tizestől. A pénzben fizetett éves vagy havi főerdőbírói tiszteletdíj a XX. századi találmányok közé tartozik. Az első világháború előtt a főerdőbírák elvileg fizetés nélkül, közönségük iránti kötelességtudatból végezték sokrétű, nehéz vezetői munkájukat.

Sok tizesdokumentumban olvasható, hogy a kiszabott bírságok, hajtópénzek egyharmada az *erdőbírákat*, kétharmada a tizeset illette. Az *erdőbírák* kifejezést a *főerdőbíró* és *vicéi* együttes jelölésére használták. Háromtizes 1797. március 18-án hozott határozatából kiderül, hogy az *erdőbíráknak* kiadott egyharmad miként osztott meg az érdekeltek között. Az egyharmadokból a főerdőbíróknak kétharmad rész, a *vicéknek* egyharmad rész járt.⁴⁵³

Amikor a főerdőbíró a tizes érdekében idegenben: Szeredában, Szentmártonban, Szépvizen és más helységeken járt, számíthatott arra, hogy tizesétől napidíjat kap. Ilyen utazásokra bírósági tárgyalás, hivatali ügyintézés, bikavásárlás stb. alkalmával került sor. 1843-ban a főerdőbíró és „segédei” számára

⁴⁵² TA. H. 6. 3.

⁴⁵³ TA. H. 6. 3.

Háromtizes személyenként napi 30 krajcár díjat szavazott meg, hogy ne a saját költségükön járjanak, amikor a tizes peres ügyeit intézik.⁴⁵⁴ Más tizesek, más korszakokban ugyancsak egyedileg határoztak a kiküldött főerdőbíró és a vele utazó „bizalmi férfiak” napidíjáról.

A tizesek a maguk eszközeivel igyekeztek némi anyagi természetű juttatással meghálálni a jól dolgozó tizesbírók munkáját. Pénz szinte mindig kevés akadt a tizesek kasszájában. Fa viszont nőtt elég a tilalmasokban. Így a tizesbíró leggyakrabban fával jutalmazta a tizes közössége. A jegyzőkönyvekben sokszor olvashatunk arról, hogy a távozó főerdőbírónak egy-két szekér fát adományoz a tizesgyűlés.

1842. március 12-én Körösmény tizes teljes gyűlésén bemutatta 1839., 1840., 1841. évi számadását nemes lófő Bálint Ignác főerdőbíró, akit a gyűlés további három esztendőre felkért a főerdőbírói teendők végzésére. A jeles tizesvezető szorgalmát és ügybuzgalmát jutalmazandó a tizesgyűlés elhatározta: „...valamint más nemes tizesekben is gyakorlatban legyen, úgy itten is minden erdőbéli szabadításkor az erdőbíró két részt kapjon a szabadított fából”.⁴⁵⁵

1859. november 12-én Háromtizes gyűlése Ambrus Ignác személyében új főerdőbíróvá választott. A leköszönő régi főerdőbíró, Czíkó Antal munkáját a gyűlésről felvett jegyzőkönyv szavai szerint így igyekeztek megköszönni „tizesfelei”: „a volt erdőbíró Czíkó Antal atyánkfianak sok fáradsága méltányoltván, két terű bükkfával meg ajándékozott, azon kívül, mivel aszalás legyen, azon aszalásból, ha egyszeri szabadítás lesz, kap két terhet, ha pedig kétszeri szabadítás lenne, akkor három terhet a részin kívül”.⁴⁵⁶

1853. január 11-én Martonos tizes közgyűlése a frissen megválasztott főerdőbírónak, Madár Ferencnek és jegyzőjének, Bene Gábornak azt ígérte, hogy év végén egy-egy terű fát kapnak „a szenvedésért minden kifogás nélkül”. Az ígéret valószínűleg ígéret maradt, mivel 1860. február 25-én a következő határozat került Martonos tizes protokollumába: „... észre véve, hogy a múlt években szolgált fő erdő bíráink, ú. m. Madár Ferenc, László Péter, Madár József és 855. évbéli tizes jegyzője Bene Gábor... szolgálatukért jutalmukat ki nem kapták, azért a tizes meg ismerte Madár Ferencet, László Pétert és Bene Gábort egy-egy szál választható nyírfával. A múlt, 1859. évi fő erdőbíró, Csedő Istvánt... egy-egy terű szabadítási nyírfával meg ismeri, és úgy ez után minden fő erdő bíró minden szabadítás alatt kötelezi magát meg ismerni egy-egy terű fával”.⁴⁵⁷

A főerdőbíró, mivel bírságokat vetett ki, gazdákat *parancsolt ki* közmunkára, vagyis népszerűtlen feladatokat látott el, előbb-utóbb haragosokat szerzett magának. Másrészt mindig voltak izgága, áskálódó emberek, akik vélt vagy valódi sérelmeik okozójaként lakóhelyi közösségük vezetőit jelölték meg. Így természetesen előfordult, hogy az egyébként köztiszteltben álló főerdőbíró valamelyik tizes tag szidni, rágalmozni, gyalázni merészelt.

⁴⁵⁴ TA. H. 1. 49.

⁴⁵⁵ TA. K. 6. 14.

⁴⁵⁶ TA. H. 2. 15.

⁴⁵⁷ TA. M. 1. 36., 38–39.

1843-ban Páll János szidalmazta Gáll Gergelyt, Háromtizes főerdőbíróját. Azt hánytva szemére, hogy prédálja a tizes vagyonát. Az 1843. május 8-án tartott tizesgyűlésen Páll János elismerte „hibázását” és „megkövette” a sértett főerdőbírót. Annak érdekében, hogy a jövőben ilyesmi ne fordulhasson elő, a tizesgyűlés fontos határozatot hozott: „Azokra pedig, ki ez után fő és vice erdő bíráinkra tsak leg kevésbenis ártalmasan szállani merészelnének, azoknak ellenek szegezének magokok, mind annyiszor, valahányszor hibáznak 1 ezüst forint büntetés terhet hozott közönséges tizesünk gyűlése”.⁴⁵⁸

Közel harminc évvel később, 1871. október 30-án *faszabadítás* alkalmával bizonyos tizestagok ismét arra vetemedtek, hogy durva szavaikkal kikezdzék a főerdőbíró tekintélyét. Az esetet és a vele kapcsolatos büntető intézkedést a tizes jegyzőkönyvében is megörökítették: „Szabadítás alkalmával a fő erdő bírót, vice erdő bírójával együtt durva s' illetlen szókkal meg sérteni merészelték, nevezetesen Bors János és Lacz József, mely becsület sértésért a tizes [által] egyenlő akarattal meg határozatott, hogy személy szerint fizessenek 2 forintot o. é., mind addig még a' reájok rótt büntetést le nem fizetik, a tizes erdejéből ki záratnak”.⁴⁵⁹

Viceerdőbírák

A főerdőbíró legközelebbi munkatársait, „segítőit” leggyakrabban *viceerdőbíróknak*, ritkábban *alerdőbíróknak* nevezték. Némely tizesekben, például Háromtizesben a *vice* szócska önállósodott. A napi, utcai beszédben az emberek megspórolták az *erdőbíró* szót, és helyette rövidítve csak *vicét* mondtak. Ez a nyelvi rövidítés beszivárgott a tizesjegyzőkönyvekbe is, ahol gyökeret vertek a *vicék választása*, a *vicék jutalmazása* és hasonló kifejezések.

1815. március 12-én Körösmény tizes gyűlése új tizesvezetőséget választott. Tulit Antal került a főerdőbírói tisztségbe. *Viceerdőbírák* lettek: Miklós Antal, Tamás József, Csató József, Fazakas György, Tulit György, Mihályfi József. A gyűlés résztvevői választottak még két viceerdőbírót a possessorok tájékoztatása, a possessorokkal való kapcsolattartás céljából: a szentgyörgyi külbirtokosok részére Kánya Józsefet, a bánkfalvi possessorok részére Péter Józsefet.⁴⁶⁰ A possessorokról való gondoskodásnak ez a módja valószínűleg kiment a divatból. Nem találjuk nyomát a következő szűk másfél évszázad jegyzőkönyveiben.

A viceerdőbírákat legtöbbször a tizes főerdőbírójával együtt választották. Szolgálati idejüket előre nem határozták meg. Általában addig viselték tisztségüket, míg a főerdőbíró a magáét. Ha a főerdőbíró megvált tisztségétől, jegyzője és *vicéi* is követték. Sok példa akadt azonban az ellenkezőjére is: a főerdőbíró ment, viceerdőbírái azonban maradtak. Előfordult, hogy választáskor nem a teljes viceerdőbírói testület cserélődött, hanem csak egy-két személy helyett választottak újat. Amikor 1908-ban Altizes gyűlése Kovács Antalt viceerdőbíróknak választotta a

⁴⁵⁸ TA. H. 1. 50.

⁴⁵⁹ TA. H. 2. 142.

⁴⁶⁰ TA. K. 1. 12.

régóta vicéskedő Bene László helyett, az eseményt megörökítő jegyzőkönyvbe a következő megjegyzés került: „*mindaddig, míg a birtokosság fel nem menti*”.⁴⁶¹

A nagyobb tizesekben, például Háromtizesben és Körösmény tizesben hat-hat viceerdőbíró tevékenykedett a főerdőbíró mellett. A kisebb tizesek, például Simószege tizes két viceerdőbíróval is megelégedtek.

Sajnos, a tizeskonstitúciókban és a tizesjegyzőkönyvekben nem fogalmazták meg soha egyértelműen, hogy milyen elvek szerint választották a viceerdőbírákat. Az biztosnak látszik, hogy egy gazdából akkor lett viceerdőbíró, ha *rá került a sor*. Igen ám, de milyen sor? Ez csak a kevésbé szófukar konkrét esetek tanulmányozásával következtethető ki.

Valószínűnek látszik, hogy a viceerdőbírák a tizeseken belül létező kisebb szomszédsági egységeket, a fentebb tárgyalt „szóvirág tizeseket”, nemzeti csoportokat, családnévet viselő, *utcának* nevezett házegyütteseket képviseltek. Ez azért volt praktikus, mert a főerdőbíró által kiadott közmunka és erdőlési *parancsokat* a saját közvetlen lakókörnyezetükben eredményesebben tudták továbbadni, mintha messzire el kellett volna menniük intézkedni.

A tizesbeli települési és társadalmi alegységek képviselőjére a legjobb példa Háromtizesből említhető. E tanulmányban már sok szó esett arról, hogy Háromtizes három belső egységre, ha úgy tetszik, három „szóvirág tizesre” tagolódott: a „fenti” *Laczkok tizére*, a középső *Gálok tizére* és az „alsó” *Czikók tizére*, amelyhez a *Zatát* is hozzászámították. 1835. december 13-án Háromtizes úgy választott *vicéket*, hogy az „alsó tizesből” gyalogkatona Tekse József és Czikó *Emre*, a „középső tizesből” gyalogkatona Csizsér István és Gáll Mátyás, a „felső tizesből” gyalogkatona Gáll János és providus (jobbágy) Bandi István került a testületbe.⁴⁶²

Valószínűleg, hasonlóképpen választották Körösmény tizesben is *vicéket*, csak ott a jegyző egyszer sem bajlódott a tizesen belüli alegységek jelölésével. 1879-ben hat viceerdőbíró felsorolásakor az első két név előtt megjegyezte, hogy azok „felülről”, vagyis a tizes felső, északi részéből kerültek ki. A következő négy személyt viszont elintézte az „alább” szócskával.⁴⁶³

Simószege tizes, amelynek két viceerdőbírája volt, 1888-ban és 1918-ban az egyik erdőbíró a tizes felső részéből, a másikat a tizes alsó részéből választotta.⁴⁶⁴

Továbbra is jogos kérdésként merülhet fel, hogy a tizesrészen belül miként választották ki a viceerdőbíró személyét. Erre a kérdésre azonban a tizedokumentumok nem adnak választ. Feltételezhető, hogy a tizesrészen belül arra esett a választás, aki *kapuszám szerint* következett, és életkora, egészségi állapota, rátermettsége alapján végezni tudta a viceerdőbírói teendőket.

Az új viceerdőbírák, legtöbbször a megválasztásuk alkalmával, a tizesgyűlés előtt esküt tettek.

Ha általánosságban akarjuk meghatározni a viceerdőbírák kötelezéseit, feladatait, megtehetjük ezt Háromtizes egyik 1910. évi határozatával: „*kötelesek a*

⁴⁶¹ TA. A. 1. 39.

⁴⁶² TA. H. 1. 7.

⁴⁶³ TA. K. 2. 149.

⁴⁶⁴ TA. S. 1. 433., TA. S. 2. 105.

főerdőbíró minden felhívásának eleget tenni”.⁴⁶⁵ Ez körülbelül azt jelenti, hogy elvárták tőlük a főerdőbíró utasításainak végrehajtását. Erdőőrzéssel, hírvivéssel, pénzbeszedéssel, emberek mozgósításával segíteniük kellett a főerdőbíró közérdekű munkáját.

A tizesdokumentumok fölöttébb nagyvonalúan intézték el a viceerdőbírák kötelességeinek felsorolását. Ha nagy ritkán szó került a jegyzőkönyvekben erről a témáról, a jegyzők két „varázsszót” vetettek papírra: *erdőőrzés* és *gyűlésbe hívás*. Ezzel szemben a kutató úgy véli, hogy a két „ősi” kötelezettség mellett az erdőbírák tennivalói között fontos helyet foglalt el a főerdőbíró „segítése”: a tizestagokra kivetett pénzek beszedése, a hátralékosok tartozásainak begyűjtése, a közmunkákra való mozgósítás stb.

A tilalmas őrzésének kérdésköréről tanulmányom más részében még lesz szó. Itt csak annyit érdemes összefoglalóan előrebocsátani, hogy az erdőőrzésnek többféle formája fordult elő négy évszázad alatt a Fiság-táji tizesekben: 1. az *erdőbírák* erdőőrzése, 2. *kapuszám* szerinti *szërre* végzett erdőőrzős, 3. fizetési alkalmazottak erdőőrzése. A három forma váltogatta egymást. Nem mutatható ki az erdőőrzési formák időbeli egymásutániséga. Bármelyik forma volt is éppen „divatban” valamegyik tizesben, a viceerdőbíráknak mindig jutott szerep. Amikor maguk őrizték az erdőt, a feladatuk nyilvánvaló volt: egymást váltva járták a tilalmast, és igyekeztek rajtakapni a fatolvajokat, erdőrontókat, zuglegeltetőket. Amikor a *szërre* végzett erdőőrzést gyakorolta a tizes, az erdőbírák osztották be, hogy melyik nap, ki menjen a tilalmasba. Emellett ellenőrizniük kellett a közmunkaként végzett erdőőrzés hatékonyságát. Ha fizetett erdőőrök védték a tilalmast, a viceerdőbíráknak kevesebb dolga akadt az erdővédelem körül, de ellenőrzési feladatuk akkor is maradt.

Az *erdőbírák*, a viceerdőbírák XVII–XVIII. századi ősei kötelesek voltak személyesen ellenőrizni a tilalmast. Ez a kötelezettségük a XIX–XX. században időnként elhalványult, de rendre újra és újra előbukkant. Jellemző, hogy Háromtizes még 1934-ben is, egy fölöttébb komplikált szerződéses rendszerben, a *Nyörincz mezeje* nevű kaszáló hasznélvezéséért a tizeserdők és a tizeskaszálók őrzését várta el viceerdőbíráitól.⁴⁶⁶

Jenőfalva tizesben, valószínűleg hosszabb szünet után, 1888-ban tértek vissza a viceerdőbírák erdőőrző gyakorlatához. Legalábbis 1888. március 9-én a tizes gyűlésén ezzel kapcsolatban kemény határozat született: „*A vicze erdőbíráknak az erdőőrzés kötelességekké tétetik*”.⁴⁶⁷

Háromtizes 1902-ben megpróbálta szabályozni a viceerdőbírák személyes erdőőrzésének módját. Az 1902. február 28-án hozott határozat a viceerdőbírák hat fős létszáma és a hetek hat napja között összefüggést sejtet, utalva arra, hogy a hét minden napján egy viceerdőbíró járhatja az erdőt és felügyelhet a tilalmas biztonságára: „*az ez előtti gyakorlat szerint a fő erdőbírónak kötelessége a segéd társait, minden héten hat nap [lévén], reájog néző napon ellenőrizni, hogy a tizes tilalmas erdejét a leg igazságosabban megkerültessék és az fő erdőbírónak az őrzésből bejöttekor*

⁴⁶⁵ TA. H. 4. 44.

⁴⁶⁶ TA. H. 4. 392–393.

⁴⁶⁷ TA. J. 2. 144.

mindegyik jelentse, hogy milyen eljárást követett el és ezen eljárásnak a fő erdőbíró nézzen utána”.⁴⁶⁸

Háromtizes 1922-ben is előírta, hogy a vicék „kötelesek minden héten egy nap erdői őrizni”.⁴⁶⁹

A viceerdőbírák „gyűlésbe hívó” feladatát büntetés kilátásba helyezésével is tudatosították. Körösmény tizes 1814. évi konstitúciójának 6. pontjában olvasható: „*A vice erdő bírák pedig mikor hírt kapnak a Fő erdő bírótól gyűlésre, valamennyi embert meg nem hív[nak], annyi 4 garassal büntetessenek meg*”.⁴⁷⁰

Természetesen előfordult, hogy valamelyik viceerdőbíró hanyagul végezte feladatát, és emiatt a tizes kénytelen volt meginteni, vagy pénzbüntetésre ítélni. 1892-ben kiderült, hogy László István háromtizesi viceerdőbíró „többször hanyagságot követett el”, ezért 1 forint büntetést kellett elszenvednie.⁴⁷¹ Jenőfalva tizes 1877-ben, Háromtizes többek között 1877-ben és 1928-ban intette meg viceerdőbírát.⁴⁷²

A viceerdőbíráknak időnként népszerűtlen feladatokat kellett végrehajtaniuk. Ezért előbb-utóbb akadtak ellenségeik, gyalázóik. Háromtizes 1877. március 3-án tartott teljes gyűlésén többek között egy viceerdőbíró sérelmét is tárgyalták: „*Kánya István vitze erdő bíró panaszt emel, hogy András Istvánt a rendetlen eljárásáért meg akarta zálogolni, és András István fészét fogott és hozzá vágott, a mely tettéért a nemes három tizes meg büntette 2 forintokig, a mit tartozik a tizes kasszába bé fizetni 8 napok alatt, a mely összeg számadásba teendő*”.⁴⁷³

A viceerdőbírák a XIX. században kötelességtudatból, alkalmi, kevés jutalomért dolgoztak. Fentebb már volt arról szó, hogy részesültek a bírságokból. Emellett számíthattak arra, hogy erdőszabadítások idején a részükön kívül némi többletfát kapnak. Az anyagiasság szemlélet előretörése idején, a XX. század közepén, 1943-ban Jenőfalva tizes vicéi már szolgálatuk megtagadásával fenyegetőztek, ha semmit sem kapnak munkájukért. Az 1943. január 10-én tartott tizesgyűlés egy köbméter fa árát szavazta meg számukra évi fizetség gyanánt.⁴⁷⁴

Jegyző

A XVIII. század vége előtt a tizesekben viszonylag kevés irat keletkezett. Ezeket az iratokat a magánjellegű irományok: szerződések, osztálylevelek mintájára a tizesek a helység vagy a táj közszmert írástudóival írták meg alkalmi megbízás alapján. A XVIII. század végétől, de méginkább a XIX. század elejétől a tizesek pénzügyeiről, gyűléseiről már kisebb-nagyobb rendszerességgel készültek feljegyzések. Ezért a tizesbírók választásával egyidőben tizesjegyzőket is választottak. Előfordult, hogy a tizesjegyzők a tizesbírókkal együtt cserélődtek. Volt azonban arra is

⁴⁶⁸ TA. H. 3. 385., TA. H. 3. 463.

⁴⁶⁹ TA. H. 4. 207.

⁴⁷⁰ TA. K. 6. 4.

⁴⁷¹ TA. H. 3. 174.

⁴⁷² TA. J. 1. 150., TA. H. 2. 220., TA. H. 4. 287.

⁴⁷³ TA. H. 2. 220.

⁴⁷⁴ TA. J. 5. 2.

példa, amit egyébként a tizesjegyzőkönyvek írásképe is tükröz, hogy egy-egy tizesjegyző hosszú éveken át szolgálta tizesét.

A XIX. századi tizesjegyzők legtöbbször mezőgazdasági vagy kézműves tevékenységet folytató, írástudó székelyek közül kerültek ki. Írnivalójuk jobbára csak a tizesgyűlések táján akadt, ezért tizesjegyzői tisztségük nem akadályozta őket kenyérkereső foglalkozásukban. A XX. században előfordult, hogy helybéli tanító vállalta a tizesjegyzőséget.

A tizes jegyzője írta be a protokollumkönyvekbe a tizesgyűlések jegyzőkönyvét. Elvárták tőle a tizesbírói számadások formába öntését és bizonyos levelek, szerződések megfogalmazását is. Mindezeknek a feladatoknak úgy tudott megfelelni, ahogy azt íráskészsége, előképzettsége, legfőképpen pedig szorgalma lehetővé tette. Vannak nagyon rosszul fogalmazott, végtelenül csúnyán írott és kiválóan fogalmazott, szép írással papírra vetett jegyzőkönyvi szövegek egyaránt. A XXI. század elején is emlegetik az előző évszázadból néhány székely parasztember nevét, akik a hagyomány szerint különösen jól és szépen tudtak írni, és tizesjegyzőként is hasznosították tudásukat.

A tizes a jól dolgozó jegyzőjét legtöbbször fával jutalmazta.⁴⁷⁵

Fiskus

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár egyik adata sejteni engedi, hogy Erdélyben a *fiskus* szónak a közismert *kinestár* jelentésén kívül volt *ügyész* jelentése is.⁴⁷⁶ Ennek fényében talán értelmezhetjük az általunk vizsgált tizesek XIX. század első feléből származó fölöttébb szűkszavú *fiskus*-adatait, amelyek valamiféle választott és felesketett igazságosztó, büntető, béketeremtő személyre vonatkoznak. A tisztség valószínűleg a tizesgyűlések rendjének, „csendességének” biztosításával volt kapcsolatos. A *fiskus* tisztségnév Martonos tizes és Körösmény tizes protokollumkönyvében fordult elő 1820 és 1845 között, összesen három alkalommal.

Martonos tizes 1820. évi konstitúciójában 10. pontként fogalmazták meg a fiskusra vonatkozó, egyébként valószínűleg íráshibákat, másolási hibákat tartalmazó sorokat: [A gyűlésbeli]... „hibásokra nézve rendeltetik minden esztendőbe[n] egy fiskus, a kinekis kötelessége lészen az hibást meg zárni és nemes tizesünk eleibe állítani, minden atyafiságot félre tenni, a frítskázást pedig hasonlól kötelessége a hibásnak orrára pattogatni, s úgy egyéb büntetéseket fel ...ni [?] a Bírákval, a mely büntetésnek negyed része a fiskusé, három része a nemes tizesé”.⁴⁷⁷

1845. március 6-án Martonos tizes választott is egy fiskust a tizesgyűlések rendjének, békességének biztosítására.⁴⁷⁸

1842. március 12-én Körösmény tizes gyűlése a következő határozatot hozta: „a' többi dolgok között a nemes tizes ön akarattából és határozásából, kinevezvén

⁴⁷⁵ TA. M. 1. 128. (1858)., TA. H. 2. 163. (1873)., TA. K. 2. 149. (1879)., TA. J. 1. 187. (1879).

⁴⁷⁶ SZT. IV. 128.

⁴⁷⁷ TA. M. 1. 5.

⁴⁷⁸ TA. M. 1. 10.

*három betsületes személyeket úgy mint fiskusoknak a' Gyűlésben egyben háborítók vagy ellent állók meg zárosításik iránt, hitek letételével, gyalogkatona Antal István, György András, a' providus részről Bándi Ignátz atyánkfiaikat".*⁴⁷⁹

Korombíró

A XVIII–XIX. században a magyarországi falvaknak azt a választott tisztségviselőjét, aki a tűzvédelemért felelt, és ezért rendszeresen ellenőrizte a családi házak hagyományos tüzelőberendezéseinek működését, tisztítását, karbantartását, a tűzoltó felszerelések létét, működőképességét, *korombírónak* nevezték.⁴⁸⁰

Háromtizesi és Jenőfalvi adatok tanúsága szerint a XIX. század második felében a nagyobb tizeseknek is volt *korombírója*. Háromtizesben 1884-ben és 1895-ben, Jenőfalva tizesben 1894-ben emlegették.⁴⁸¹ A tizesjegyzőkönyvek fogalmazói nem szántak energiát arra, hogy a *korombírók* tennivalóit, feladatait megörökítsék. Annak idején ugyanis tudta mindenki, hogy mit kell csinálniuk. Ellenben többször is papírra vetették, hogy a *korombíró*, azalatt, míg tisztségét viseli, mentesül az útjavító közmunkák alól.

Bikabíró

Azt a választott tisztségviselőt, aki a tizes bikájával kapcsolatos ügyek intézését végezte, és ezáltal segítette a főerdőbíró munkáját, a XIX. századi csíkszentgyörgyi szóhasználatban a *bikabíró* kifejezéssel jelölték. A kissé nyers és némi élcelődésre is lehetőséget adó tisztségnevet a tizesjegyzőkönyvek időnként igyekeztek *magmarha felügyelőre*, *magmarha bíróra* szelidíteni. A kínos finomkodás mögül azonban újra és újra előbukkant a népnyelv *bikabíró* megnevezése.

Bikabíróra csak akkor és azokban a tizesekben volt szükség, amikor és ahol bikát tartottak. A jegyzőkönyvekből kigyűjthető bikabíró-adatok mind Háromtizesből származnak. Más tizesek valószínűleg nem tartották fontosnak a tisztséget betöltő személy nevének feljegyzését.

A *bikabíró* kifejezést szinte mindig többszámiban használták, mivel legtöbbször, így például 1871-ben és 1874-ben két bikabírót választottak: egyet a tizes fölő, egyet pedig az alsó részéből.⁴⁸²

A választás határozatlan időre szólt. Akadt olyan bikabíró, aki sok évig viselte a tisztséget. Mások két-három évi bikabíróskodás után lemondtak.

1851. július 20-án Háromtizesnek már voltak *bikabírói*. Többek között azzal foglalatostkodtak, hogy a kiöregedett tizesbikát levágassák, húsát szétméressék, és a

⁴⁷⁹ TA. K. 6. 6.

⁴⁸⁰ Vö.: LUKÁCS László 2004. 395–400. – Erdélyi adatokkal: SZT. VII. 259.

⁴⁸¹ TA. H. 2. 329., TA. H. 3. 219., TA. J. 2. 271.

⁴⁸² TA. H. 2. 134., TA. H. 2. 190. – Egyedi eset történetet 1893-ban, amikor 8 főt választottak meg „bikabírókul”. A 8 fős csoport, XXI. századi kifejezéssel élve, tulajdonképpen egy „ad hoc” bizottság volt, amelynek az éppen aktuális bikavásárlást jelölték meg feladatául. (TA. H. 3. 192.)

húsvásárlásra kötelezett tizestagoktól begyűjtsék a két-két font hús árát. Ezáltal próbálták előteremteni a pénzt az új tizesbika megvásárlásához.⁴⁸³

A *bikabíráknak* bikavásárláskor és bikaeladáskor nőtt meg a szerepük. Ilyenkor a legfőbb támaszai voltak a nagy feladatot végrehajtó tizesbíróknak. 1881-ben Háromtizes egyik gyűlése elrendelte, hogy a két bikabíró a főerdőbíróval együtt legyen jelen a vásárban, ahova a bika gazdója kihajtja a tizes bikáját eladás céljából.⁴⁸⁴

A bikabírák feladatkörébe tartozott még a tizesbika sorsának figyelemmel kísérése. A két bikabíró rendszeresen ellenőrizte, hogy a bika gazdója jól végzi-e a dolgát, betartja-e a bikatartó szerződést, ad-e eleget enni, inni a bikának, rendben zajlanak-e a fedeztetések stb.

Kápolnabíró

Azok a tizesek, amelyek templomot, kápolnát, temetőt birtokoltak, rendszerint *kápolnabírót* is választottak, aki általában több éven át látta el feladatát. Különösen hosszú ideig volt kápolnabíró Háromtizesben Kánya János, aki 1858-ban már kápolnabíróként írta alá a nevét. 1888 táján bekövetkezett haláláig viselte a tisztséget.⁴⁸⁵ Előtte, 1852-ben a tizes tanítója, Fodor Ferenc, utána, 1889-ben egy háromtizesi gazda, korábbi főerdőbíró, Ambrus Ferenc volt a kápolnabíró. Ambrus Ferenc megválasztásakor az előző időszak elszámolási gondjaira való tekintettel a tizesgyűlés meghatározta, hogy a kápolnabíró évente köteles elszámolni, és 5 forintnál nagyobb összeget csak a tizes engedélyével fizethet ki.⁴⁸⁶

A legtöbb kápolnabíró tagja volt a „csíkszentgyörgyi megye” egyháztanácsának. A fentebb említett Kánya János és Ambrus Ferenc a „megye” szintjén *megyebírói* és *vicemegyebírói* tisztséget is betöltöttek.

1949 után, amikor a tizesek már nem birtokolhatták erdőiket, és amikor a tizesek működése jórészt a szakrális feladataikra: kápolnáik, temetőik gondozására korlátozódott, a kápolnabírók szerepe megnőtt. Az 1950–1990 közötti években némely tizesekben a kápolnabíró a funkcióját veszített tizesbíró helyébe lépett.

A XIX. század második felében a *kápolnabíró* nagyjából az alábbi tevékenységeket végezte:

- Kezelte és lehetőség szerint gyarapította a kápolna pénzvagyont. Ennek érdekében kamatra kiadta a kápolna tőkepénzeit. Pénzügyleteiről, bevételeiről és kiadásairól rendszeresen elszámolást készített, amelyet a csíkszentgyörgyi plébánosnak és a tizes gyűlésének egyaránt bemutatott.⁴⁸⁷
- Felügyelt a templom, a templomkerítés, a temető, a temetőkerítés állapotára. Ha rendellenességet, hibát tapasztalt, gondoskodott annak kijavításáról. A javítási munkálatokhoz a tizestől fát, követ, fűvenyt (homokot) és közmunkásokat

⁴⁸³ TA. H. 1. 122.

⁴⁸⁴ TA. H. 2. 282.

⁴⁸⁵ TA. H. 6. 25., TA. H. 3. 132., 135., 142.

⁴⁸⁶ TA. H. 8. 5., TA. H. 3. 102.

⁴⁸⁷ TA. H. 6. 37 – 38., 61., 115 – 116., 119.

kért. Nagy templomfelújítások, kerítésépítések idején beszédte a tizestagokra kirótt hozzájárulási összegeket. Közmunkára buzdított.

- Ellenőrizte a harangozó munkáját. Odafigyelt, hogy a templom felszerelési tárgyait kár ne érje.
- Felügyelt a tizestemetőben történő temetkezések rendjére. Számon tartotta a temetkezésre jogosultakat. A tizes határozatai szellemében, bizonyos esetekben sírhelyeket adott el.

Hídbíró

Tanulmányom *Hídközösségek* című fejezetében esett már szó a *hídbírókról*, ezért itt csak néhány mondatot szentelek a témának.⁴⁸⁸

Azokban a tizesekben, ahol több Fiság-hídról kellett gondoskodni, a XIX–XX. században a tizes népessége hídközösségekre tagolódott. A hídközösségek élén *hídbírók* álltak, akiket a tizesgyűlés választott olyan gazdák közül, akik a hidak közelében laktak, és jó szervezőképességgel rendelkeztek.

A hídbírók állandóan szemmel tartották a rájuk bízott hidat. Ha hibát észleltek, gondoskodtak kijavításáról. A javításhoz fát, *bojtot* igényeltek a tizestől és embereket toboroztak a hídhöz tartozó hídközösségből.

Nagy, hídromboló árvizek után a hídbírók szervezték és irányították hídjaik újjáépítését.

Esztenabíró

Tanulmányom *Esztenatársaságok* című fejezetében már foglalkoztam az esztenabírókkal. Itt, a tizesbeli tisztségviselők sorában jobbra csak megemlítem őket.

Fontosnak látszik az a fentebbi megfogalmazás, hogy az esztenabíró tizesbeli tisztségviselő volt. Tizesbeli és nem a tizesé. Bár az esztenák tizesenként vagy tizesrészenként szerveződtek, az esztenabírót nem a tizes választotta, hanem az *esztenatársaság*, a *cimboraság*, a *gazdaság*, amely gazdasági szerveződésként működött a tizesben. Tulajdonképpen két vagy több mellérendelt szerveződéstről volt szó. Adva volt a tizes, mint települési, társadalmi, öngazgatási egység. Vele párhuzamosan működött a juhtartó gazdákat tömörítő egy vagy két esztenatársaság, amely tagságát tekintve lefedte a tizest. Világosan szólva: az esztenabíró esztenabírói minőségében nem volt alárendeltje a tizesbírónak. Ellenben gazdaként, tilalmashoz való jogot birtokolva, tizestagnak számított, és a főerdőbíró parancsa rá is vonatkozott. A főerdőbíró gazdaként legtöbbször tagja volt az esztenatársaságnak, és ilyen minőségében figyelnie kellett a juhtartó gazdaságot vezető esztenabíró utasításaira, felhívásaira.

A tizestagok óriási többsége juhbirtokosként esztenatársasági tagnak mondhatta magát. Fordítva ugyanez volt a helyzet. Az esztenatársaságok tagjai a tizesben élvén és gazdálkodván, jobbra a tizestagok közé tartoztak. Természetes dolognak

⁴⁸⁸ A hídközösségek és a hídbírók témaköre önálló tanulmányként is megjelent: BÁRTH János 2007.

számított, hogy egy földet, jószágot birtokló székely gazda a hét egyik estéjén tizesgyűlésen vett részt, ahol a tizestilalmas ügyeiről döntött, a következő nap esetleg utat javított közmunkaként a tizesbíró parancsára, a hét második felének egyik estéjén esztenatársasági gyűlésen vett részt, ahol a nyári juhásztor személyéről döntött, a következő nap pedig néhány társával deszkából összeállított esztenealkatrészeket szekerezett a havasba az esztenabíró rendelkezése értelmében.

Mindebből következik, hogy az *esztenebíró*, mint a tizes esztenatársaságának vezetője, a tizesbeli juhok nyári és őszi tartásának szervezője a tizesben és a tizesért működő választott tisztségviselők sorába tartozott, annak ellenére, hogy nem a tizesgyűlés választotta meg, és bízta meg feladatának végzésével.

Magtárbíró

Azokban a tizesekben, ahol a XIX. század második felében működtek takarékmagtárak, a gabonakölcsönzést és a gabonakamatok beszedését a választott *magtárbíró* végezte. Tevékenységéről bővebben a *Tizesmagtárak* című fejezetben írok.

VIII.

A TIZES KAPCSOLATAI

A TIZES ÉS AZ ÁLLAMI HATÓSÁGOK

Az 1848 előtti időkből a tizesjegyzőkönyvekben kevés nyomát találjuk a felsőbb hatalmi beavatkozásnak, az állami akaratérvényesítésnek. A hatóságok, ha akartak valamit a néptől, a faluközösséget, a községi szervezetet vették célba. A községi bírót tekintették partnerüknek. A faluközösségen belül létező társadalmi és öngazgatási szerveződésekig, a tizesekig legtöbbször nem jutottak el.

A tizes konstitúciókkal, erdőőrzéssel, az erdőrontók megbüntetésével védelmezte a maga tilalmasát, az ősöktől örökölt tizeserdőt. Az állam a XVIII. század második és a XIX. század első felében ugyancsak szorgalmazta az erdők védelmét. A tilalmas védelme terén az állam és a tizes érdeke találkozott. A Körösmény tizesi főerdőbíró bemásoltatta a tizes protokollumkönyvébe a katonai hatóság 1786. évi erdővédő utasítását.⁴⁸⁹ Bizonyára szükség esetén hivatkozott is rá eleget.

1848 után, de főleg az 1870-es évektől a tizesek államhoz való viszonya romlott. Erdővédelem, telekkönyvezés, arányosítás címén az állam lépten-nyomon beavatkozott a tizesek életébe. Sajnos, a kapitalista állam nem volt tizespárti. Az állami hivatalok az erdővédelem és a modernizáció álarca mögé bújva rengeteg bajt, gondot okoztak a tizeseknek. A tizesjegyzőkönyvek csak töredékét őrzik azoknak a megpróbáltatásoknak, amelyeket a tizesek kénytelenek voltak elviselni. Az összeütkezések legfőbb oka a tizes közvagyonában keresendő, amelynek létét és közbirtok jellegét nehéz volt összeegyeztetni a magyar vadkapitalizmus individualista szellemével. A XXI. századi kutató zsebében szinte kinyílik a képzeletbeli bicska, amikor a tizesjegyzőkönyvek lapjairól elétáruznak a tizesek XIX. század végi — XX. század eleji gyötrelmeinek okai: a tizeserdőkre kivetett adók; a néptől idegen vármegyei, járási hatóságok örökös packázásai; a bíróságok tizesekkel szembeni sorozatos ítéletei; a gátlástalan, kapzsi szeredai ügyvédek tizeseket terhelő arcátlan honoráriumigényei.

A tizesek, amikor lehetett, megpróbálták ellenállni a rájuk nehezedő állami, hivatali elvárásoknak. A szolgabírói rendelkezéseket, utasításokat rendre keményen visszautasították.⁴⁹⁰ Végül is a tizeserdőket 1949-ig sikerült megtartaniuk. Feudalizmusból örökölt autonómiájuk azonban a küzdelmek hevében jelentősen megkopott.

Ez a történeti-néprajzi tanulmány arra vállalkozott, hogy a tizesek működését, mindennapi életét mutassa be. Nem tekinti feladatának az állam és a tizesek XIX. század végi, XX. század eleji küzdelmének, például a rossz emlékű arányosítás történetének bemutatását. A téma további kutatásokat és önálló könyvet érdemelne.

⁴⁸⁹ TA. K. 1. 4 – 5.

⁴⁹⁰ TA. K. 3. 197 – 198., 268–270., – TA. H. 3. 10., 65., 328.

A XIX. század utolsó harmadában és a XX. század első felében a tizesek már csak az éppen aktuális impérium állami erdőfelügyelőségének engedélyével vághattak ki fát. Viszonylag jól alkalmazkodtak a kényszerű új rendhez. Ha tagjaiknak fát akartak osztani, adófizetés céljából fát akartak eladni, vagy ha valakit fával akartak támogatni, időben benyújtották fakivágási kérelmüket az illetékes hivatalhoz és a kívánságuk általában teljesült.

A XIX. század második felében és a XX. század elején a tizesek fölöttébb nehezen küzdöttek meg az állami adók és az adó jellegű terhek fizetésével. A tizesjegyzőkönyvekből szinte árad az adófizetések ezernyi gondja, baja. Előfordult, hogy a tizes pénzbeli hozzájárulást kért tagjaitól, hogy kifizethesse az adót.⁴⁹¹ Legtöbbször azonban egy-egy erdőszakasz fájának eladásával teremtődött elő az adóra való pénz.⁴⁹²

A tizesközirtokosságok megalakulásával a régi tizesek a mindenkori hatalom számára érzékelhető, elérhető gazdasági szervezetekké, társaságokká váltak. Ezért a XX. század első felében nem számított ritka esetnek, hogy a szolgabíró vagy akár az alispán is levelezett valamelyik tizessel.

Románia 1948-ban életbe léptetett szocialista alkotmányának 6. cikkelye alapján, amely állami, ösztönei tulajdonná nyilvánította az erdőket és a legelőket, a tizesek legkésőbb 1949-ben elvesztették évszázadok óta birtokolt és keservesen védelmezett erdőiket. A szocialista román államnak különösebb teketória nélkül sikerült elérnie azt, amit a tizesek következetes harca és ellenállása a dualizmus idején megakadályozott. A tizesek lába alól a XX. század közepén kicsúszott a talaj. Megindultak azon az úton, hogy közigazgatás-történeti, agrártörténeti, településtörténeti, társadalomtörténeti emlékké váljanak. A román rendszerváltás utáni új román állam törvényei tették lehetővé, hogy a XXI. század elején hajdani birtokaikat viszaperelve új életre keljenek.

A TIZES ÉS A KÖZSÉG

A kutatás nehézségei, buktatói

A tizesek Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a csordák szervezésétől, a pásztorfogadáson át, a bikatartásig sok olyan feladatot elláttak, amelyek másutt, a magyar falvak többségében a községi szervezetre, a községi bíróra, a közösségre hárultak. Joggal vetődik föl a kérdés: Ha a tizesek annyi sok feladatot átvállaltak a községtől, mit csináltak, mivel foglalatostkodtak a község vezetői? Erre a kérdésre, illetve a tizes és a község viszonyának, kapcsolatának teljes kérdéskörére nem adhatok kimerítő választ, mivel kutatásaim során a XVIII–XIX. századi községi protokollumok és községi iratok nem álltak rendelkezésemre. Minden valószínűség szerint a XX. század közepén megsemmisültek. Ez a körülmény nehezíti a tizesjegyzőkönyvek néhány szórvány adatának értelmezését is.

⁴⁹¹ TA. H. 2. 14.

⁴⁹² TA. H. 2. 13.

A vizsgált településeggyüttes a XVII–XVIII–XIX. században két községre: Szentgyörgyre és Bánkfalvára tagolódott. A két faluközösséget a Szent György vértanú tiszteletére szentelt anyatemplom „megyéje” fogta össze. A XIX. század második felében némi összefogó erőt jelentett a szentgyörgyi székhelyű körjegyzőség intézménye. 1848 előtt némiképp színezte a község fogalmáról alkotható képet a kései feudalizmus korának székelyföldi különlegessége: a katonarendű székelyek és a provinciálisok községi szervezete egy településen belül. (II. tábla)

A tizesjegyzőkönyvekben a község, leginkább a községi bíró és a községi jegyző képében, úgy jelenik meg, mint bizonyos tisztségviselők és alkalmazottak „tizesre kivetített” megválasztásának követelője; némely közmunkák tizesre áthárított részének szorgalmazója; tizesek szerint sorolt községi határvédő feladatok ellenőrzője, ellenőrzője.

A község által a tizesektől megkövetelt tisztségviselők és alkalmazottak

Hitesek és határbíró

A hitesek, régiesebb nevükön: a *hütösök*, termésvédő, *határpásztori*, mezőőri feladatokat láttak el. Évtizedeken át érvényben lévő, „hagyományos” kvóta alapján választották őket, de községi felügyelet alatt végezték munkájukat. Mondhatnánk: a tizesek „delegáltjaiként” kerültek a „mezőőri karba”. A tizesjegyzőkönyvekből nem derül ki, de praktikus okokból feltételezhető, hogy minden *hütös* a községnek azt a határrészét őrizte, amely az őt megválasztó tizes tagjainak birtokában volt.

A XIX. század második felében és a XX. század elején Háromtizes 5, Jenőfalva tizes 4, Körösmény tizes 3, Altizes 2, Simószege tizes 2, Martonos tizes 1 *hütöst* küldött a vetéshatár és környéke őrzésére.

A tizes a rá eső *hütösöket* évente, tizesgyűlésen választotta meg. A megfelelő személyek kijelölése tizesrészenként, *kapuszám szerint*, illetve életkor alapján történt.

A tizesrészek szerepét jól tükrözi Háromtizes 1851. március 16-i hiteseválasztással kapcsolatos határozata: „*A felső tizes felyüről kezdve tart le Texe Józsefig, és tartozik adni minden esztendőben két hitest a határ őrizetre. A második tizes Gál Andráson kezdődve le Gál Antal Ignáztig, 's hasonlólág minden évben két hitessel tartozó. Azon alól és Zata a másik két tizesnek ötödik része lévén, évenként egy hitessel tartozik*”.⁴⁹³ 1851-ben tehát Háromtizesen belül Laczok tize 2, Gálok tize kettő hitest állított ki. A legdélibb fekvésű Czikók tize és Zata együtt lélekszám tekintetében annyit tett ki, mint az előző két szóvirág tizes egyikének fele. Ezért egy határpásztort állított. Így vált hagyományossá, hogy Háromtizes öt hitessel járult hozzá Szentgyörgy község nyári határfelügyeletéhez.

A tizesrészen belül bizonyára *kapuszám* szerint, *szerre* viselték a családok férfitagjai a határpásztori megbízatást. Néprajzi módszerekkel gyűjtött, XXI. század eleji népi visszaemlékezések szerint a 25 és 50 év közötti férfiak kerülhettek szóba a határpásztorok kiválasztásánál. Ha egy famíliában 3 felnőtt férfi élt egyidőben, ak-

⁴⁹³ TA. H. 1. 119.

kor a kor szerinti középsőt jelölték a feladatra. „Egy életről egy férfi kellett hűtösnek”.

Simószege tizes 1925. december 28-án tartott gyűlésén „egymást kötelezve” úgy határoztak a gyűlés résztvevői, hogy „kor szerint a hogy következik, mindenkinek akit talál, el fogja viselni minden kifogás nélkül a hitességet”.⁴⁹⁴

A fenti idézet már sejteti, hogy a határpásztorságot nem szívesen vállalták az emberek. Ahogy haladt előre az idő, egyre többen és egyre többször kerültek szembe a hitessválasztás miatt szűkebb szomszédsági közösségük akarataival. Határpásztornak viszont lenni kellett, mert a községi bíró télen, legtöbbször év elején felszólította a tizeset a hűtösök kiállítására. Emiatt a hitessválasztó gyűléseken nagy viták zajlottak.

1883. december 29-én Simószege tizes fontos határozatot hozott az ugyancsak népszerűtlen és általam alább tárgyalandó *polgár* és *határ hűtös* választásáról: „Amely egyén a birtokosság által ki leszen szemelve polgárnak vagy határ hűtösnek, azonnal köteles a kinevezett egyén illedelmesen elfogadni. A mely meg választott egyén a választást nem fogadná el, azonnal a kikötött egyén a birtokosság határozatánál fogva mint a Lőfőrésztől 's úgy a tilalmas részétől felmentetik véglegesen, hogy ahhoz jogot soha ne tarthasson”.⁴⁹⁵

Mivel az a két erdőpásztor, akiket Altizes gyűlése 1918. december 28-án megválasztott, vonakodott esküt tenni és felvenni a munkát, 1919. március 20-án, egy lazult fegyelmű, fölöttébb bizonytalan, „forradalmi”, háborús időben Altizes újabb gyűlése fölöttébb szigorú határozatot volt kénytelen hozni: Tóbi Lajos és ifj. Ványolós József kijelölt erdőpásztorokat ... „...kötelezi a birtokosság egyhangú határozattal, hogy a határ őriséget kötelességök el viselni, mit ha nem tennének, a birtokosság az 1919. évre minden faizás[tól] és legeltetéstől el tiltja [öket], és még a birtokosságnak jogában lesz az ő költségükön megfelelő ... határ örököt föl fogadni”.⁴⁹⁶

A szigorú rendszabályok ellenére akadtak makacskodó tizestagok, akik mindent elkövettek, hogy kibújjanak a terhes szolgálat alól. 1909-ben Simószege tizes megbízásából György Ferencnek kellett volna a határpásztori teendőket végezni. Nem vállalta, és nem volt hajlandó elmenni Szentmártonba, hogy esküt tegyen a szolgabírószágon. Balla Beniám egy számára kedvező alkuval elvállalta a hűtösseget, ezáltal „a birtokosság szegényt nem vallott”.⁴⁹⁷ 1915 végén Simószege tizes közgyűlése nehezen birkózott meg a hűtös-állítás kötelezettségével. Az összegyűltek megállapították, hogy már minden tizesbeli férfi volt hűtös. Nyilvánvalóan újra kellett kezdeniük a szert.⁴⁹⁸ Kínos vitatkozásra került sor Simószege tizes 1925. május 21-i gyűlésén. Kiderült, hogy az áprilisban határpásztorrá választott Bene Balázs nem megy el felesküdni a szolgabírószágra. A helyzetet nehezítette, hogy nem lehetett továbbhaladni a sorban. „Akik Bene Balázs után jöttek volna hitessnek”, mind kijelentették: „Addig nem, amíg Bene Balázs nem”. A nehéz helyzetet Vitos

⁴⁹⁴ TA. S. 2. 175.

⁴⁹⁵ TA. S. 1. 20.

⁴⁹⁶ TA. A. 1. 140.

⁴⁹⁷ TA. S. 2. 28.

⁴⁹⁸ TA. S. 2. 92.

János oldotta meg, aki különböző javakat remélve külön alkuval elvállalta a határpásztorságot.⁴⁹⁹

Martonos tizesben 1928-ban Tánzos Félix nem vállalta a rá jutó mezőőrseget. A tizes minden tizesbeli haszonélvezetből kizárta.⁵⁰⁰

A *hütösök* vagy határpásztorok tavasztól ősziig járták a *vetésmezőt*, illetve a két falu belső határát. Vigyáztak a természetvényekre. Igyekeztek megakadályozni a terménylopásokat, a legeltetett állatok kártevéseit. Károkozás esetén felbecsülték a kár nagyságát. Jenőfalva tizes 1923-ban azt is előírta, hogy a határpásztorok ne csak a mezőre, hanem az erdőre is vigyázzanak.⁵⁰¹

A határpásztorok valószínűleg Szentgyörgyön és Bánkfalván is részesedtek a kárban, tilosban talált és behajtot állatok után fizetett *hajtópénzből*. Időnként a tizesek is jutalmazták munkájukat.⁵⁰²

A *hütösök* tevékenységét községi szinten a *határbíró* szervezte, irányította, felügyelte. A határbírót valamiféle hagyományos sorrend szerint a községi bíró felszólítására egymás után a tizesek biztosították. Amelyik tizesre rákerült a sor, az a *hütösökön* kívül *határbírót* is választott abban az esztendőben. Erre utalhat Körösmény tizes 1905. március 3-án tartott gyűlésének egyik határozata: „*Jelen évre tizesünk van kötelezve a fő határ őrt kiadni*”. Ezért meg is választották „tizesfelüket”, Nyíró Mártont határbírónak. A gyűlés későbbi részében azonban újra visszatértek a témára. Egyesek felvetették, hogy fölöttébb nagy tehertétel a határbíróság, ezért válasszanak két személyt a posztra. A gyűlés résztvevői elfogadták a javaslatot, és Farkas Gergelyt is határbíróvá választották, mégpedig olyan feladatmegosztással, hogy Farkas Gergely kerüljön „a mezőre”, Nyíró Márton pedig „az erdőhatárra”.⁵⁰³

A határbírói tisztségtől legalább úgy ódzkodtak a tizestagok, mint a *hütösségtől*. A tizesek a XX. század elején sokat bajlódtak fegyvelmezetlen tagjaikkal, hogy a község felszólítására megfelelő határbírót tudjanak kiállítani. 1902-ben, amikor Simószege tizes Kovács Joachimot választotta meg „a mezőre” határbírónak és ő nem akarta vállalni a terhes feladatot, a tizesgyűlés megfenyegette: ha nem áll kötélnek, fizetésért állítson maga helyett egy alkalmas férfit.⁵⁰⁴ 1904 végén Bene Józseffel gyűlt meg Simószege tizes baja, aki ugyancsak nem akarta elvállalni a határbírótságot. Amikor 1905 márciusában kötélnek állt, kikötötte, hogy ha fiát bevisszik katonának, másra bízza a tizes a sok elfoglaltsággal járó és a gazdálkodástól rengeteg időt elraboló határbírói tisztséget.⁵⁰⁵

Egy viszonylag kései, 1947. évi háromtizesi határbíró-választás tanúságai alapján feltételezhetjük, hogy a határbíró-jelölt kiválasztásában is volt némi szerepe az életkornak. 1947. március 2-án Háromtizes gyűlése Kánya Áront választotta meg határbírónak, aki két nap múlva, március 4-én, egy újabb gyűlésen kijelentette, hogy

⁴⁹⁹ TA. S. 2. 170. — 1925 végén Bene Balázs 1926-ra elvállalta a *hütösséget*. (TA. S. 2. 175.)

⁵⁰⁰ TA. M. 2. 63.

⁵⁰¹ TA. J. 3. 290–291.

⁵⁰² TA. J. 3. 126. (1909).

⁵⁰³ TA. K. 3. 263.

⁵⁰⁴ TA. S. 1. 252.

⁵⁰⁵ TA. S. 1. 330. 332.

nem vállalja a nehéz feladatot. A következőképpen érvelt: „...*hogy nálánál idősebbek vadnak és azokon a sor. Amikor rá kerül a sor, akkor ő is el fogja vállalni, mivel már hites is volt*”. Egy meg nem nevezett tizestag azzal védekezett, hogy *ő már kiöregedett*. Lukács Jakab az alábbi szavakkal próbálta megúszni a kellemetlen tisztség vállalását: „...*nálánál még négyen vadnak idősebbek, és ha azok le viselik, akkor ő is el fogja viselni*”.⁵⁰⁶

Polgár

Azt a személyt, aki a községi bíró és az esküdtek döntéseit, felhívásait, parancsait közvetítette a falu lakossága felé, tehát híreket vitt, hirdetett, vagyis „kisbíró”-szerű feladatokat látott el, a székely falvakban *polgárnak* nevezték. A székely gazdáknak *kapuszám szerint, szërre* kellett vállalni a *polgár*ra váró teendők elvégzését.⁵⁰⁷

Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a községi bíró évente a tizesekkel állította ki a község számára szükséges *polgárokat*, akiket a XIX. század végén néha már *küldöncnek* is neveztek. A tizesek legtöbbször egy-egy *polgárt* választottak, bizonyára *szërre, kapuszám szerint* a saját tagjaik közül, aki egy évig viselte a tisztséget. A tizestagok nem *különösebben* lelkesedtek azért, hogy *polgárok* legyenek, ezért a *polgár*-választás helyenként és időnként nem zajlott le zökkenők nélkül. Némely tizesek pénzt ígértek a *polgárnak*, például Simószege tizes 1905-ben 2 koronát egy évre.⁵⁰⁸ Más tizesek, például Jenőfalva tizes 1941-ben közmunka alóli mentességet ajánlott.⁵⁰⁹

Nehezen választott *polgárt* Simószege tizes gyűlése 1902. december 28-án. *Kapuszám szerint* három gazda neve került szóba. Egyikük sem vállalta a sok futkosással járó megbízást. Erre a tizesbíró a tizesbeli szokásokkal ellentétben szavazást rendelt el. A három férfiú közül egyik 8, a másik 5, a harmadik 1 szavazatot kapott. A 8 szavazatos jelölt azonban gyorsan alkut kötött az 5 szavazatossal, és végül az öt szavazatos Kőncse János lett a *polgár* 1903-ra.⁵¹⁰

Altizes úgy próbálta enyhíteni a *polgár* tisztség viselésének terhét, hogy évente két személyt választott *polgárnak*, egyiket az esztendő első, a másikat az esztendő második felére. Ehhez a szokáshoz Altizes hosszú időn át következetesen tartotta magát.⁵¹¹

Községi dokumentumok hiányában nem tudunk egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy mit kezdett a két község ilyen sok *polgárral*. „Hasznosításuk” egyik módjaként kínálkozott a naponkénti beosztás. A másik módszer az lehetett, hogy minden *polgár* csak annak a tizesnek az ügyeiben tevékenykedett, amelyik megválasztotta. Az utóbbi munkaszervezési megoldásra utal Háromtizes egyik 1913. évi határozata. Ha nem így lenne, nehezen tudnánk értelmezni azt a megfogalmazást,

⁵⁰⁶ TA. H. 5. 177–178.

⁵⁰⁷ IMREH István 1983. 64.

⁵⁰⁸ TA. S. 1. 345.

⁵⁰⁹ TA. J. 4. 143.

⁵¹⁰ TA. S. 1. 267–268.

⁵¹¹ TA. A. 1. 47. (1908)., – TA. A. 2. 14. (1940). – TA. A. 2. 52. (1945).

hogy a *polgárok* a tizeselnök parancsát kötelesek teljesíteni, és ha hanyagolják munkájukat, a tizes bünteti őket. Előtte is, utána is a tizesjegyzőkönyvek elmaradhatatlan szövegformulája volt, hogy *polgárt* a községi bíró felszólítására a községi önkormányzat számára választ a tizes. Egyébként 1913. május 13-án szokatlanul kései időpontban, két *polgárt* választott Háromtizes, mégpedig területi alapon, a tizes két része, „járása” számára. A fentebb jelzett kérdések tekintetében érdemes szó szerint idéznünk a nevezetes határozat szövegét: „*A birtokosság kinevezte polgárnak a [tizes] felső felibe... le... Gál Sándorig Gyűjtő Lázárt, [aki] köteles az ő járásába[n] az elnök parancsára pontosan parancsolni, mit ha nem teljesít, jogában áll a birtokosságnak minden elhanyagolását öt koronáig meg büntetni. Gál Sándoron alol pedig kineveztetett Tekse Zakar ifj. ... Köteles ő is az ő járásába[n] pontosan parancsolni az elnök rendelése szerint, mit ha nem teljesít pontosan, öt korona büntetésbe[n] részesül*”.⁵¹²

Postavivő

A XIX. század utolsó harmadában a tizesek minden évben biztosítottak a községi önkormányzat részére egy-egy olyan férfit, aki a községi hivatalos leveleket vitte a környező helységekbe, elsősorban Szentmártonba és Szeredába. A tizesjegyzők nyelvilag nehezen közdöttek meg a férfiú feladatkörének megnevezésével. A jegyzőkönyvekben, mint személyt neveztek a megválasztott tisztségviselőt *postának*, *postaságnak* és hasonlóknak.

1876. január 2-án Háromtizes gyűlésén a tizesbíró bejelentette, hogy a *falusi előljáróság* minden tizestől két *postát* vár az „előljáróság szükségére”, a delegált postavivőket a község fölmenti minden útcsinálási közmunkakötelezettség alól. A gyűlés résztvevői közül Tekse Antal és Gál Balázs vállalták a „postafuvarozást”. A tizes két terű fát ajánlott nekik. A *határbíró* kijelentette, hogy a postavivők a *postalovakat* legeltethetik postaszállító útjuk idején a vetésmező arra kijelölt szabad helyén.⁵¹³

Martonos és Simószege vállalkozásos alapon legtöbbször közösen állított postavivőt a község számára. 1883. február 2-án a két tizes birtokosai megnyugvással vették tudomásul, hogy Bothár István atyjukfia a „legjutányosabb áron” vállalta, hogy „a két tizes birtokossága helyett” egy évig viseli a *postaságot*. Jutalmát részletesen papírra vetette Simószege tizes jegyzője: „*Simószege tizes birtokossága ígért egy szál választott csere fát a telekaszai csere erdőrészből, és úgy szintén Martonos tizes birtokossága ígért ahhoz hasonló, azon megjegyzéssel, hogy ha egy szál elég nem lenne, az előbbinek arányához képest meg hasonlítva legyen*”.⁵¹⁴

⁵¹² TA. H. 4. 112.

⁵¹³ TA. H. 2. 205.

⁵¹⁴ TA. S. 1. 34.

Fuvaros

A XIX. század utolsó harmadában a tizesek fuvarosokkal támogatták a községi előljáróság munkáját. A fuvarosokat, „forspontosokat”, a lóval rendelkező tizestagok közül jelölték ki vagy fogadták meg egy éves időtartamra a tizesek.

1877. február 24-én Jenőfalva tizes gyűlése úgy határozott a fuvarosságról, hogy „*azon személyek, a kiknek lovok vagyon, sor szerént kötelesek ... viselni, az erdőbíró pediglen köteles leszen név sort hordozni róluk, és azon személyeket a nemes tizes meg fogja jutalmazni*”.⁵¹⁵ Jutalom címén a községi fuvarok tizesbeli elvégzője tűzifát remélhetett.

Gyakoribb lehetett, hogy a községi előljáróság számára biztosított tizesfuvarost a tizes eleve jelentkezés alapján fogadta meg egy évre, leginkább fáért.

1876-ban Körösmény tizes Tompos Ferencet fogadta meg *forspontosnak*. A vállalkozó egy szál bükkfát remélhetett szolgálataiért és mentesült az útjavítási közmunkák terhétől.⁵¹⁶

1901. január 16-án, Simószege tizes gyűlésén a tizesbíró előadta, hogy „*régi szokás szerint... a tizesbirtokosságok tartják a községi előljáróságot fuvarral*”. Ez a kötelezettség 1901. január 1-jén megszűnt. Helyes lenne azonban továbbra is támogatni fuvarral a községet. A gyűlés résztvevői hallgattak a tizesbíróra, és 1901-re is fogadtak fuvarost a községi előljáróság munkájának elősegítése érdekében.⁵¹⁷

Éjjeliőr

A XIX. század második felében és a XX. század elején a községi előljáróság szorgalmazására a tizesek egy-egy éjjeliőrt fogadtak, akít *éjjeliőr, strázsa, patro*,⁵¹⁸ *bakter* néven emlegettek. Az *éjjeliőr* éjszakánként járta a tizes utcáit, felügyelt az alvók nyugalma. A rendellenességekről, különleges, szokatlan eseményekről jelentést kellett tennie a csendőrségnek, a tizesbírónak és a *falusbíró*nak egyaránt.⁵¹⁹ Munkájáért egy éves megbízatása alatt a tizestől fizetést kapott pénzben, fában, esetleg gabonában. A pénzbeli fizetés összegét félévi, negyedévi vagy havi részletekben vehette föl a tizesbírótól, aki előzőleg beszedte azt a tizestagoktól. A gabonabért ugyancsak a tizesbeli lakosok adták össze.

1891. június 1-jén Háromtizes gyűlése szerződéses formában fogadta meg éjjeliőrnek Simon Imrét: „*Meg fogadtuk Simon Imrét éjjeliőrnek az az patronak mostantól fogva jövő, 1892-dik évi junius 1-éig, mely szolgálat tételéért ígért a' tizes 25 forintokat ... o. é., 's ezen kívül minden községi út csinálásból ki mentesődik, a 25 forintot az erdőbíró tag társaival kötelesek fel hajtani és a vállalkozónak nyugta mellett által fizetni. [Az éjjeliőr] ... köteles az rendeletek értelme szerént pontosan éjszakánként a' tizes körében eljárni s a' csendőrök rendelésének meg felelni ...*

⁵¹⁵ TA. J. 1. 151.

⁵¹⁶ TA. K. 2. 97.

⁵¹⁷ TA. S. 1. 233.

⁵¹⁸ Vö.: SZT. X. 577.

⁵¹⁹ TA. K. 2. 217.

*Minden tizesünkben lakó személy tartozik fizetni 15 krajczárt minden hiány nélkül.*⁵²⁰

Körösmény tizes 1881. február 19-én viszonylag részletesen meghatározta a megfogadott éjjeliőr járandóságát és feladatát: „... meg fogadá a nemes birtokosság éjjeli őrnek Szent Györgyön lakó Tamás Péter atyánkfíát a mostan folyó 1881-dik év február 19-én, egy évre, az az jövő 1882-dik év február hava 19-dikéig 10 osztrák forintokkal, a fizetés pedig két részben lesz, tudniillik virág hetin 5 forintot kap az illető éjjeliőr fő erdő bíró Nyirő Jovakimtol és 5 forintot december végével. Meg jegyzendő, hogy az Körösmén falva polgára járását tartozik meg járni éjjelenként és az ott történhető esetekről felelősséget visel.”⁵²¹

Jenőfalva 1881. február 5-i strázsafogadó határozatában többek között az éjszakai őrzés rendje érdemli meg figyelmünket: „... szükségeltetik egy strázsza, aki a nemes tizesbe[n] mint éjjeli patro járjon, amire a nemes tizes Tamás Péter atyánkfíát fogadja meg. Minden tizesben lakó személy köteles 10 krajczárt fizetni ... Ennek felhajtásával a fő erdő bíró úr bízatik meg a vice erdő bírójival együtt ...a patrónak pedig kötelessége ... téli időben esti 10 órától éféle után 4 óráig, nyári időben pedig 10 órától éféle után 2 óráig” [járni].⁵²²

A fentiekkel ellentétben Altizes gyűlése 1914 január 6-án úgy fogadott éjjeliőrt, hogy bérezésében nem a pénzre, hanem a gabonára esett a hangsúly: „, A birtokosság ... meg fogadja éjjeli őrnek Botos Ferencet, és pedig 1914. január 6-tól 1914. december 31-ig, oly megjegyzéssel, hogy köteles minden gazda fizetni 1 régi kupa tiszta rozst és 1 régi kupa tiszta árpát és még hozzá 4 fillért, ...mit ha nem tenne, a községi előljáróság által is fel hajtandó.”⁵²³

Hasonlóképpen fogadott strázsát Simószege tizes 1888-ban. Koncsag János „éjczakai utca őr” 2 kupa rozst és két krajczárt kapott minden gazdától.⁵²⁴

Előfordult, hogy két tizes társult az éjjeliőr fogadására és tartására. Így járt el Ittkétfalva és Simószege tizes 1884-ben, valamint Háromtizes és a szomszédos Menaságújfalu 1903-ban.⁵²⁵

Némely tizesekben éveken át ugyanaz a személy vállalta az éjjeliőrséget. Háromtizesben például az 1880-as évek első felében Bokor István, az 1890-es évek második felében Kánya Imre látta el az éjjeliőri feladatot. Utóbbi egyben a tizes sertéspásztoraként is tevékenykedett. Volt rá példa, hogy az éjjeliőrséget a tizesharangozói állással kapcsolták össze.⁵²⁶

Előfordult, hogy nem akadt megfelelő vállalkozó az éjjeliőri munkára. Ilyen helyzetbe került Körösmény tizes 1882-ben. Ezért némi fizetségért megbízta Jenőfalva tizes éjjeliőrét, hogy éjszakánként járkáljon Körösmény tizes területén

⁵²⁰ TA. H. 3. 147.

⁵²¹ TA. K. 2. 187.

⁵²² TA. J. 1. 219.

⁵²³ TA. A. 1. 106.

⁵²⁴ TA. S. 1. 433.

⁵²⁵ TA. S. 1. 31., – TA. H. 3. 429.

⁵²⁶ TA. H. 2. 303., 315., 333., – TA. H. 3. 199., 264., 289., 308., 322.

is.⁵²⁷ 1992-ben Háromtizes nem talált éjjeliőrt. A szorult helyzetben átmenetileg a háromtizesiek megpróbálkoztak a *kapuszám szerinti* éjjeli tizesőrzéssel.⁵²⁸

Tizesekre kivetett községi terhek

A tizesek teherviselésének aránytalansága

A tizesek jegyzőkönyveiben többször feljegyezték, hogy egyik-másik tennivalót a községi előljáróság utasítására kell a tizesnek elvégezni. Sajnos községi iratok híján nem tudjuk, hogy bizonyos községi feladatok tizesekre való áthárítása, felosztása esetén a község miféle arányokat alkalmazott, milyen szempontokat mérlegelt. Éppen ezért fölöttébb tanulságos Martonos tizesnek az a levele, amelyet 1860-ban írt az alcsíki *dullói* hivatalnak. A levél elején a martonosi jegyző papírra vetette azt a ténnyt, hogy Bánkfalva községe tizesekre vagyon felosztva: mégpedig Altizes, Ittkétfalva, Simószege, Martonos és Kotormány tizesekre. A tizesek terület és lélekszám tekintetében megközelítőleg sem egyforma nagyok. Ittkétfalvában 60, Altizesben 55, Simószegében 26, Martonosban 19, Kotormányban 21 igás gazda található. A levélírók szerint ennek ellenére a községi terheket egyformán vetik ki a tizesekre, „a jót pedig füst szám szerint osztják”. Így a kisebb tizesekben lakókra sokkal nagyobb súly nehezedik, mint a nagy tizesek népére. A martonosi panaszosok szerint kiváló példának tekinthető a határbíró-állítás kötelezettsége, amelyet minden évben más tizes teljesít a község számára. A nagy tizesek és a kis tizesek hagyományos sorrendben következnek. Egy-egy évre adnak községi határbírót. Igazság akkor lenne, ha a nagy tizesek legalább két évre küldenének határbírót a község egészének szolgálatára. Így a teherviselés a tizesek lélekszámához igazodna.⁵²⁹

Községi közmunkák

Csíkszentgyörgy és Csikbánkfalva községek az ún. közmunkákat kivetették a tizesekre. A tizestag tehát, amellet hogy rendszeresen végzett tizesközmunkát a tizesbíró parancsára, időnként a tizese képében községi közmunka végzésére is rákényszerült.

Többször kivonult a szentgyörgyi tizesek népe a községi bíró rendelete alapján az Úz-völgy távoli tölgyesi szakaszára, ahol a Moldva felé vezető utat javította. Az Úz-völgy közelebbi szakaszán az ún. *falú útyját* kellett járhatóvá tenni.⁵³⁰

Ugyancsak messzire kellett szekerezni és gyalogolni Háromtizes lakóinak, amikor 1873. május 17-én a tizesgyűlésen a főerdőbíró közölte velük, hogy „A *falú*

⁵²⁷ TA. K. 2. 232.

⁵²⁸ TA. H. 4. 26.

⁵²⁹ TA. M. 3. 6. – Sajnos a levél egy stilizálatlan, hibás, nehezen értelmezhető fogalmazvány formájában őrződött meg.

⁵³⁰ TA. H. 3. 113. (1890), – TA. J. 1. 68. (1871).

*határozata folytán Lovászó Jó ösveny sorka alá minden személy [legelőt] tisztítani megjelenjen 50 krajczár büntetés terhe alatt.*⁵³¹

Különleges községi közmunkára került sor 1874-ben, amikor szolgabírói utasításra a tizesek lakóinak kellett lekaszálniuk a lesődi fület. (Az eset előzményeit nem ismerjük, de talán Lesőd tulajdonosváltásával hozható kapcsolatba. A „csíkszentgyörgyi megye havasai” akkortájt kerültek át községi majd közbirtokossági tulajdonba.) Jenőfalva tizes 1874. augusztus 23-án tartott gyűlésének jegyzőkönyve a következőképpen örökítette meg a lesődi közös nagy fűkaszálás végrehajtását:

„A Tekintetes szolga bírói hivatal rendelete következtében el határozta [a] bizottmányi testület a' lesődi fű le kaszáltatását a következő módon:

Először. Hogy miután tartozik mindenki, ki a községben lakik, ott meg jelenni, tizesenként osztályoztatik, mely osztályozásra az előljáróság ki fog szállani az erdő bírakkal együtt felelősség terhe alatt.

2-szor. Az erdő bírák pedig most tüstént gyűlést hivatnak és a népet úgy osztályozzák, hogy fele része mégyen kaszálni, a' kik hétfőn estve ott légyenek, a más fele részének két része takarni, a' mikor ki adatik, a' többiek minden tizesből legalább 12 vonó marhával az öszve rakásra.

3-szor. Az egészből 12 egyén ki hagyandó, hogy azok illő időben a Covártély házhoz mehessenek dolgozni e' tekintetben.

*Fejér András fő erdő bíró telyes tizes gyűlést hivatván az ügy eligazítása tárgyából, a nemes tizes a' maga körülményeit meg számítva meg határozta, hogy minden személy, a ki a falu erdejéből hasznot kap, köteles a' lesődi terü viselésbe a parantsolat kiadása után meg jelenni, ellenben a' ki a parantsolatra meg nem jelenik, tartozik a tizes kasszájába 1 forint 50 krajczárokat mint büntetést bé fizetni.*⁵³²

Felsőbb parancsra elrendelt községi közmunkát gyaníthatunk a havasbéli farkashajtó kötelezettség alatt is, amelynek teljesítésére 1843. július 15-én kényszerítették Körösmény tizes férfi lakosait.⁵³³

Bizonyos Fiság-hidak például a Nagy-híd javítása, újjáépítése községi közmunkával történt. A közmunkások megszervezését azonban a községi bíró utasítására a tizesbírók végezték. 1883 januárjában Gál György bánkfalvi *falusbíró* utasította Altizes, Martonos és Simószége tizesbíráit, hogy az árvízveszély elkerülése érdekében tizesek népével a *Benék hídján* alul *bojtoztassák* meg a Fiság patak partját.⁵³⁴

Határkapuk „tartása”

Nagyon szűkszavú, homályos értelmű odavetett jegyzetecskék tanúskodnak arról, hogy a XIX. század első felében Csíkszentgyörgy község délnyugati, vagyis Csíkszentimre, Csíkszentsimon felé eső határvonalán, valószínűleg a szomszéd falvak felé vezető utakon *határkapuk* álltak, amelyeket a község rendeletére, a köz-

⁵³¹ TA. H. 2. 170.

⁵³² TA. J. 1. 103-104.

⁵³³ TA. K. 6. 21.

⁵³⁴ TA. M. 3. 14.

ség „képében” a tizesek „sorolva” „tartottak”: felügyeltek, gondoztak. A csíkszentgyörgyi tizesdokumentumokban szereplő délnyugati határkapukat *Nagymező kapu*, *Alsókapu*, *Kőkapu* néven emlegették.⁵³⁵

A határkapukkal kapcsolatos tizesfeljegyzések közül az a szöveg tekinthető legbőbeszédűbbnek, amelyet a Kőkapu melletti *szorítókertercske* tanúsítványaként Körösmény tizes számadáskönyvének egyik lapjára írt fel a tizes jegyzője *memoriále* gyanánt 1840-ben:

„Nemes Körösményfalva tizesse a Nagymező kaput és a Kőkaput s mellette lévő szorítókertercskét a Kőkapu sorkánál tartotta az 1840-dik esztendőben. A mely kaputartás a nemes Körösményfalva tizesére fordul minden hetedik esztendőben a' mikor Nagymező vetésben fordul ez a két határ kapuk és a Kőkapu sorkánál lévő szorító kertercske azért fordul egyszeribe a nemes tizesünkre, hogy külön kezelt határa vagyon a több tizestől, ezennel bizonyítánk.”⁵³⁶

A nem könnyen értelmezhető fentebbi 1840. évi szövegből itt csak a hét évenkénti sorrakerülés kérdéskörét emelem ki. Valószínűnek látszik, hogy a határkapukat csak minden második évben, vagyis azokban az esztendőekben kellett őrizni, „tartani”, amikor a közelükben lévő földek a kétnyomásos gazdálkodás viszonyai között *vetéshatárnak* számítottak. Így minden tizes esetében egy „aktív” és egy „passzív” felügyelő évet számolva, a három szentgyörgyi tizes kaputartó ideje hat évet tett ki. A hetedik évben került sorra az őrzésben az a tizes, amelyik a sort kezdte.

A „kaputartás” „tizesre forduló” kötelezettsége már 1828-ban is terhelte Körösményfalvát. A tizes legrégebbi protokollumkönyve hátsó borítójának belső oldalán többek között az alábbi szöveg olvasható:

„A folyó 1828-dik esztendőben a nemes Körösmény falva tizesére fordult Nagy mező kapu és Akó kapu, az folyó esztendőben a tizesnek az felső fele tarcsa Akó kaput, az alsó fele Nagy mező kaput.”⁵³⁷

Az utóbbi szöveg kiválóan tükrözi a tizes belső megosztását a feladat végzése érdekében.

Egy 1841. évi szentgyörgyi falugyűlés határozatának hevenyészett és nehezen olvasható fogalmazványából látható, hogy a délnyugati határvonal *Kőkapu* nevű kapuja „*régi emberi emlékezettől fogva a nemes (Szent György) falu*” birtokában volt. A „kapu ütközőjénél” létezett egy kis „szántó kert” is. „*Tartozik mindenik tizes, akire fordul, esztendőnként a kapu és a kert tartásra gondot viselni, ha pedig kár történnék, azt a kaputartó tizes fogja meg fizetni.*”⁵³⁸

Az a tizes, amelyikre éppen „reáfordult” a határkapuk „tartásának” terhe, bizonnyára fogadott egy őrt, aki felügyelt a lakótelepüléstől távol eső kapukra. Körösmény tizes 1839. évi számadásában szerepelt egy szeptember 29-én kifizetett 10 krajcáros összeg, amelyet a tizesbíró a következő indokkal íratott be a kiadások

⁵³⁵ A Kőkapu helynév a XXI. század elejére elenyészett. Feltételezhető, hogy a Szentsimon felé vezető szekérút *Kövesszer* táján álló hajdani kapuját nevezték *Kőkapunak*. A tizesjegyzőkönyvekben nem emlegették, de a szentgyörgyi határnak a *Bor pataka* völgye fölött *Mindszenti kapu* néven Mindszent felé is volt kapuja.

⁵³⁶ TA. K. 6. 82.

⁵³⁷ TA. K. 1. 86.

⁵³⁸ TA. H. 7. 7.

lajstromába: „*Kánya Györgynek Nagymező és a Kőkapuk tartása áldomására 10 krajczár.*”⁵³⁹

Érdeemes figyelni a fenti számadási tétel dátumára. Szeptember 29-e, Szent Mihály ünnepe, a határszabadulás hagyományos napja. Kánya György tehát valószínűleg a *vetéshatár vetés* jellegének fennállásáig, a Szent Mihály napi határszabadulásig őrizte a határkapukat. Munkája befejeződése tette indokoltá, hogy a tizesbíró és néhány társa áldomást igyon vele a tizes költségén.

Nehezen tudjuk megválaszolni, hogy a határkapuk őrzése és a vele kapcsolatos háromtizesi zabjádék között milyen összefüggés létezett? Talán a kapura felügyelő személy valamiféle hagyomány, esetleg lótartási illetmény címén zabban kapta a járandóságát? Erre gyanakodhatunk két háromtizes szűkszavú feljegyzésből. 1844. december 12-én Háromtizes közgyűlésén „... az *Akó kapu tartásért a zab [a] közönségre fel vettetett, minden személyre 4 kupa.*”⁵⁴⁰ 1843. december 7-én pedig, ugyancsak Háromtizes közgyűlése a következő határozatot hozta: „*Nagymező kapura repartitáltatott, minden tizesüinkbéli birtokos személyre 4 kupa zab a következő 1844-dik évre.*”⁵⁴¹

A tűz elleni védelem terhe

A XIX. század második felében, felsőbb rendelkezések folytán, a községeknek sok tűzvédelmi feladatot kellett megoldaniuk. Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva ezeknek a feladatoknak egy részét, elsősorban a tűzvédelmi eszközök beszerzésének és tartásának terhére, áthárította a tizesekre.

1855. január 2-án az alábbi tűzvédelmi eszközök voltak Martonos tizes birtokában: 6 db fából készült vízágyú, 1 vízhordó szekér, 2 csákány, 2 tűzálló horog, 2 kád, 1 *cseber*, 1 *sajtár* és egy négy és fél öles *lajtorja*. A főerdőbírók ezeket az eszközöket számadásukban tartották és a következő években rendre továbbadták egymásnak. 1858-ban a hat vízágyút hat martonosi gazda: Tánzos Márton, Keresztes Márton, Füstös Márton, László Péter, Madár József, Bálint István őrizte a portáján.⁵⁴²

Jenőfalva tizes főerdőbírója az 1865. február 25-én tartott tizesgyűlésen tájékoztatta *tizesfeleit* arról, hogy a járási hivatal utasította a községeket tűzvédelmi eszközök beszerzésére. Szentgyörgy község úgy kíván eleget tenni a rendelkezésnek, hogy tizeseitől elvárja a szükséges *vízpuskák* beszerzését. A tizesgyűlés pártolván az ügyet, úgy határozott, hogy „*mindenki, aki a nemes tizes tilalmas erdejében bébir fizessen 20 krajczárokat osztrák értékben*” a vízpuska árának előteremtése céljából. Annak érdekében, hogy a tizestagok minél nagyobb igyekezettel áldozzák fel 20 krajczárjaikat, „*jutalom díj*” gyanánt a tizes egy-egy szál bükkfát ígért a tilalmasból a szorgos befizetőknek.⁵⁴³

⁵³⁹ TA. K. 6. 11.

⁵⁴⁰ TA. H. 1. 25.

⁵⁴¹ TA. H. 7. 15.

⁵⁴² TA. M. 1. 36., 37., 40., 128.

⁵⁴³ TA. J. 1. 25-26.

1875. szeptember 8-án Jenőfalva tizes gyűlésén a főerdőbíró arról tájékoztatta az egybegyűlteket, hogy a tekintetes körjegyzői hivatal és Csedő István *falusbíró* egy tűzoltó fecskendő vásárlására szólította fel a tizest. A gyűlés résztvevői úgy döntöttek, hogy a tizes pénzből a főerdőbíró fizessen ki 18 forintot Csedő István *falusbírónak*, akit megkértek, hogy úgy is, mint Jenőfalva tizes lakosa és tizestagja, vásárolja meg a tűzoltó *fecskendőt*.⁵⁴⁴

Körösmény tizes 1875. évi kiadásai között is ott találjuk a *vízpuska* vásárlásának 16 forint 50 krajczáros tételét.⁵⁴⁵

1890-1891 fordulóján Háromtizes ingóságai között is szerepelt a *vízpuska*, amelyhez a leltár készítői a következő megjegyzést fűzték: „*melynek mindig az erdőbírónál készen kell lenni jó karban.*”⁵⁴⁶

Háromtizes gyűlése 1904. március 17-én úgy határozott, hogy a tűz elleni eredményes védekezés érdekében egy új korszerű *vízpuskát* kell vásárolni. A tizestagok előre nem tudhatták, hogy ezzel a döntésükkel mekkora terhet vesznek magukra. 1906 tavaszán érkezett meg Budapestről az új *vízpuska*, amelyről a háromtizesi kipróbálás során kiderült, hogy nem „veti” a vizet 25 méter magasra, miként azt a gyártói ígérték. Hatalmas, több hónapig tartó huzakodás kezdődött a tizes és a budapesti cég között szakértői vizsgálatokkal, ismételt fizetési felszólításokkal, visszaküldési fenyegetésekkel.⁵⁴⁷

A tizesek egyéb támogatása községük működéséhez.

Az 1870-es, 1880-as években Szentgyörgy község a *Benesd* nevű községi tilalmas erdőt sorrendben, egymást váltva a tizesekkel őriztette. 1876. január 2-án Háromtizes közgyűlése öt háromtizesi lakos személyében megválasztotta „*Benesd tilalmas erdejének fel ügyelő erdő bíráit*”.⁵⁴⁸ 1884. december 7-én Körösmény tizes adott három „benesdi erdőort” a községi képviselőtestület kérésére.⁵⁴⁹

A XIX. század utolsó negyedében a bánkfalvi község háza fűtéséhez a tizesek szállították a szükséges tűzifát. 1891. október 11-én Simószege tizes gyűlése úgy határozott, hogy a főerdőbíró nyolc nap alatt hozasson „két terű fát” a „faluházához” „a község háza szükségére”.⁵⁵⁰ 1883 elején néminemű nézeteltérés támadt Martonos tizes és Bánkfalva község között a tűzifa-szállítás késlekedése miatt. Gál György bánkfalvi *falusbíró* 1883. január 11-én levélben kifogásolta, hogy Altizes, Martonos és Simószege tizesek „*a község háza kimelegítésére szükségeltető tűzifát még máig sem hozták bé, azt állítsák, hogy tavasszal hozattak*”. Igen ám, de még „*júniusban is tüzelni kellett*”. A haragos *falusbíró* utoljára figyelmeztette a három alsó tizest, hogy azonnal hozzanak tűzifát a község háza számára, mert „*kötelességök annyit adni,*

⁵⁴⁴ TA. J. 1. 121-122.

⁵⁴⁵ TA. K. 7. 49.

⁵⁴⁶ TA. H. 3. 134.

⁵⁴⁷ TA. H. 3. 438., 499., 503., 505., 515.

⁵⁴⁸ TA. H. 2. 205.

⁵⁴⁹ TA. K. 2. 285.

⁵⁵⁰ TA. S. 1. 108.

amennyi szükséges”. Ha 20 *terű* fa fogy el, 20 *terűt* kell adniok. Nehogy már „az erdő bíró urak határozzanak” arról, hogy mennyit tüzeljen a községi előjáróság!⁵⁵¹

1891. június 5-én Csedő István bánkfalvi *falusbíró* levélben utasította Martonos főerdőbíróját, hogy a község háza „befödése” céljából 8 nap alatt Martonos tizeze 500 levél *dránicát* szállítson a község házához, „mivel tudja a birtokosság is, hogy a községi pénztár teljesen megüresedett, tehát ennél fogva a tizeseknek kell, hogy hozzájáruljanak a község háza kijavításához”. A főerdőbíró nehezen tehetett volna mást, minthogy az 500 *dránicát* megpróbálta begyűjteni a tizestagoktól. A falusbíró levelének hátulján olvasható annak a 36 martonosi gazdának a neve, akik „10-10 levél *dránicával*”, vagy 10-10 krajcárral járultak hozzá a község háza javításához. A 36 gazda közül 21 pénz, 15 *dránicát* adott.⁵⁵²

A községi bíró igazságtétele tizeseket érintő ügyekben

1882 elején Martonos tizes szerette volna elérni, hogy a területén átfolyó (név nélküli) patak árkának gondozásába Altizes és Simósege is vállaljon részt. Csíkbánkfalva község 14 tagú képviselőtestülete 1882. március 3-án tárgyalta a témát és az „ösöktől” örökölt gyakorlatra hivatkozva 11 : 3 arányban leszavazta a martonosiak újítási törekvését.⁵⁵³

1875-ben Péter Gergely martonosi gazdát sérelem érte, mert a tizenen átfolyó patak *bajtozása* közben *tizesfelei* megrövidítették birtokában. Darvas János bánkfalvi bíró a tizessel szemben a panaszos Péter Gergelynek adott igazat és visszaállította a megconkított birtok eredeti állapotát.⁵⁵⁴

1889-ben egy özvegyasszony bepanaszolta Martonos tizest a községi bírónál, mivel *útcsinálásról* való távolmaradása miatt nem kapott a tizesétől „szabadítás fát”. Darvas János *falusbíró* figyelmeztette a tizest, hogy „minden özvegy asszony fel van mentve minden nemű *útcsinálás alól*”, tehát jobb, ha teljesítik az özvegyasszony óhaját, mert ellenkező esetben a főszolgabíró adatja ki velük az asszony fáját.⁵⁵⁵

A TIZES ÉS A „NAGY” KÖZBIRTOKOSSÁG

A XX. század első felében Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva együttes területén 10 közbirtokosság működött: mégpedig 2 községi és 8 tizes-közbirtokosság. A tizes-közbirtokosságokat tizesbirtokosságoknak, vagy „kis” közbirtokosságoknak, a községi közbirtokosságokat „nagy” közbirtokosságoknak nevezte a táj népessége.

Teljesen természetes, ha felmerül a kérdés: milyen kapcsolat volt a „nagy” közbirtokosságok és a tizesközbirtokosságok között? (II. tábla)

Erre a logikus kérdésre a megismert tizesdokumentumok alapján nem lehet megnyugtató választ adni. A „nagy” közbirtokosságok jegyzőkönyvei, iratai nem állnak a kutató rendelkezésére. Többségük a XX. század közepének osztályharcos

⁵⁵¹ TA. M. 3. 14.

⁵⁵² TA. M. 3. 18.

⁵⁵³ TA. M. 3. 20.

⁵⁵⁴ TA. M. 3. 13.

⁵⁵⁵ TA. M. 3. 17.

mozgalmai idején megsemmisült. Valójában ebben a témában a néprajzi módszer sem hozhat sok eredményt. Elsősorban azért, mert azok a szentgyörgyi és bánkfalvi férfiak, aki a XXI. század első évtizedének közepén 80. életévük táján jártak, 1949-ben a közbirtokosságok felszámolása idején hetyke legényéletüket vagy fiatal házaskorukat élték, következésképp, keveset törődtek a középkorú és idősödő gazdák dolgával, a közbirtokosság ügyeivel.

A tizesjegyzőkönyvekben és a tizesiratokban feltűnően ritkán esett szó a „nagy” közbirtokosságokról. Már az is „lelet”-nek számít, ha utalást találunk a „köz-ségi közbirtokosság” fogalmára, vagy a „nagy” közbirtokosság – „kis” közbirtokosság ellentétpárra”.⁵⁵⁶ Hídjavítások, hídépítések esetén többször olvashatunk arról, hogy a hidat gondozó tizes vagy hídközösség a „nagy” közbirtokossághoz fordult fáért. 1928-ban a bánkfalvi közbirtokosság 1000 lejt adományozott Altizesnek. Ezzel az adománnyal támogatta a Szent János kápolna javítását.⁵⁵⁷ 1940 táján többször szó esett arról, hogy a bánkfalvi közbirtokosság nem akart részt vállalni a bikatar-tásból, amely továbbra is a tizesekre maradt.⁵⁵⁸ Körösmény tizes 1942 elején 300 pengő kölcsönt vett fel a szentgyörgyi közbirtokosságtól bikavásárlás alkalmával.⁵⁵⁹

A tizes tagok, vagyis azok a gazdák, akik *jóggal* rendelkeztek valamelyik tizes tilalmasában, általában tagjai voltak községük „nagy” közbirtokosságának is. Igyekeztek hasznot húzni mindkét közbirtokossági tagságukból. Növendék és *heverő* marháik nyaranta a nagy közbirtokosság havasi legelőin jártak. Juhaik a nyári hónapokban a közbirtokossági havasok távoli esztenahelyein legeltek. A gazdák a „nagy” közbirtokosság faeladásai, faárverései alkalmával részesedtek a bevételből. A tizes tilalmasának faszabadításai révén szereztek meg tüzelőjüket. Igásállataik a *tizestilalmas pusztáin, cihereiben*, fejősteheneik, sertéseik, kecskéik pedig a tizes legelőjén jutottak nyári táplálékhoz.

A TIZES ÉS A HELYI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ

Tizestagság — megyetagság

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek tagjai, a kevés jövevény görögkatolikustól eltekintve, a római katolikus egyház híveinek számítottak, és így egyházszerkezettel „Szentgyörgy megyéje” kötelékébe tartoztak. A „megye” családfőinek többsége tizestagnak, a tizestag családfők többsége „megyetag”-nak mondhatta magát. Mindebből következik, hogy a XVIII. században és a XIX. század első felében, amikor a „szentgyörgyi megye” még hatalmas vagyonnal, óriási havasokkal rendelkezett, a tizestagok, a „megye” tagjaiként élvezték a „megye” vagyonának hasznát. Sertéseiket a „megye” által szervezett csordákban makkoltatták. „Heverő” marháik és juhaik a „megye” havasi legelőin jártak.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ TA. H. 4. 11. – TA. K. 4. 231.

⁵⁵⁷ TA. A. 4. 26.

⁵⁵⁸ TA. M. 2. 153-154.

⁵⁵⁹ TA. K. 5. 77.

⁵⁶⁰ BÁRTH János 2004. 54–74.

A tizes és a „fakepe”

Azok a székely falvak, amelyek erdőket, havasokat birtokoltak, a XX. század közepe előtt a gabonakepe mellett *fakepét* is adtak papjuknak.⁵⁶¹ A fakepeként szolgáltatott fához azonban lehetőleg törvényes úton hozzá kellett jutniuk a családoknak. Ezt a fához jutást a „csíkszentgyörgyi megye” területén a tizesek segítették és szervezték. Lehetőséget és alkalmat teremtettek arra, hogy tagjaik a tizes tilalmasában kivághassák a plébánosnak szánt *kepefát*. Mivel közismert, hogy az emberi kapzsiság és ravaszság határtalan, a tizesek vezetőinek vigyázni kellett arra, hogy a *kepefa* címén kivágott fa valóban a plébános udvarára jusson. Ennek érdekében szigorú rendszabályokat kellett kidolgozniuk. Ezeknek a rendszabályoknak az volt a lényege, hogy az erdő és a plébánia között egy kijelölt útvonalról nem térhetett le a kepefával megrakott szekér. A kepebe szánt, vagyis a tizes által a tizestag kepefizetésének segítésére adományozott fa nem érinthette a tizestag telkét. Az erdőből egyenest a plébánia udvarára kellett jutnia.

1874. február 8-án Háromtizes gyűlése a következő határozatot hozta a tizesbeliek fakepéjével kapcsolatban: „... mivel a’ méltóságos Fő Esperes Úr fa hiányossága miatt szükségködésbe van, és hogy a többi tizesek is a’ tilalmas erdőből határozták meg annak a’ kihozását, az jeleni 1874-dik évre, mire nézett a’ mü tizesünk is, több vitatkozás után belé egyezett és határozott egy hangúlag, e’ folyó hó 12-én minden ember, akinek arra való marhája [van] Dakos észokja környékiből ki külső Ástutig és bé Bandi patakáig köteles lészen kihozni. Oly formán, hogy minden ember, ahogy az erdőből bé hozza, úgy vigye le az illető helyre. 5 forintig meg büntetődik, aki le venne a fájából. A tizesnek az alsó fele meg szakítva bük fát viszen, és a felső [fele] nyers fenyőfát fog bé hozni. Még hátralékba, akik most bé nem hoztak, azok jövő csütörtökön, az az február 19-én hozzák bé, hogy többé jogik nincsen a’ bé hozásra onnan.”⁵⁶²

Körösmény tizes nem kevésbé körültekintően szabályozta 1870. június 16-án a *kepefa* kitermelést és behozását a tilalmasból: „...mindenki [nek], a’ ki a nemes tizesből ... papi ...fa bérrrel tartozik az 1870-dik évre a’ Méltóságos Úrnak szabad lesz Pinczéd patakából egy terücske veszendő bükfát vinni 5 krajczár taxa mellett oly föltétellel és tilalom mellett, hogy mindenki a’ mit föl rak, azt egyenesen köteles a’ papi lakra vinni. Ellenben, aki a határozat ellen tenne vagy cselekedne, az udvarára vinné elsőbben és onnan szállítaná a meg nevezett helyre, azon egyén 1 osztrák értékű forintig büntetetik a nemes tizes által. Szállítási határnapul e hó 23-dika tüzetik ki.”⁵⁶³

1877-ben Körösmény tizes azt is meghatározta, hogy a tizes fölső részén lakó 31 gazda bükkfát, az alsó részén lakó 31 gazda pedig fenyőfát szállíthat a kijelölt napon a plébános számára.⁵⁶⁴

⁵⁶¹ A „csíkszentgyörgyi megye” tagjainak kepejéről: BÁRTH János 2001.

⁵⁶² TA. H. 2. 183.

⁵⁶³ TA. K. 2. 38.

⁵⁶⁴ TA. K. 2. 74.

Körösmény tizes főerdőbírája az 1873. évi számadásában egy március 5-i keltezésű 40 krajczáros kiadást a következő szöveggel indokolt meg: „*Volt költése a' fő erdő bírónak, a' midőn az Esperes úrnak a' fakepe behozatott.*” Ez körülbelül azt jelenti, hogy a fakepe behozása vidám áldomással zárult.⁵⁶⁵

A tizes és a misemondatás

A XIX. század második felében és a XX. század elején évenként ismétlődő, elmaradhatatlan bevett szokásnak számított, hogy a tizesek misét rendeltek a szentgyörgyi anyatemplom plébánosánál a tizesbeliek elhunyt őseiért. A „megyés templomban” tartott „tizesmisén” lehetőleg a tizes minden egészséges tagja megjelent. Mise után a férfiak nem sietettek haza, hanem ünnepelve beszélgettek. Elsétáltak a tizesbíró házához, ahol tizesgyűlést tartottak.

A tizesjegyzőkönyvek sokszor megemlékeztek arról, hogy a jegyzőkönyvezett tizesgyűlés az ősökért bemutatott mise után zajlott le. A tizeszámadások is őrzik azokat a kiadási tételeket, amelyeket a tizesek a plébánosnak fizettek a megrendelt tizesmisékért.

Az ősökért mondatott misét sokféleképpen nevezték a tizesdokumentumok komplikáltan fogalmazó jegyzői. A következő kifejezések fordulnak elő leggyakrabban: „*A nemes tizes által az ősökért ajánlott szent mise.*” (1870) „*Őseinkért régi szokás szerint szent mise szolgálat tartassék.*” (1892) „*Az őseinkért tett szokás szerinti isteni szolgálat.*” (1875) „*Mise mondatás az öregekért.*” (értsd: az ősökért) (1868) „*Szent Mise szolgáltatott a hunt ősökért.*” (1883) „*A birtokosság az ősökért Szent Misét szolgálat.*” (1787).⁵⁶⁶

A tizesek misemondatására az 1861 és 1907 közötti évekből kerültek elő adatok Körösmény tizes, Jenőfalva tizes, Simószege tizes és Altizes jegyzőkönyveiből, számadáskönyveiből. A XX. század utolsó évtizedeiben már az emléke sem élt a helyi egyházi hagyományban a hajdani tizesmiséknek. Figyelemre méltó, hogy a fentebbi tizesfelsorolásból hiányzik Háromtizes neve. Magyarozatként arra gondolhatunk, hogy Háromtizes Szent Kereszt kápolnájában a XIX. század második felében már viszonylag rendszeresen tartott a szentgyörgyi plébános és káplánja miséket. Bizonyára e misék közül szánták az egyiket a tizesbeliek őseiért. Így a háromtizesiek számára az őseikért mondatott mise nem válhatott egy különleges nap különleges vallási élményévé. A tizesek a tizesbeliek őseiért felajánlott miséket legtöbbször márciusban, vagyis nagybőjtben mondatták a „megyés” templomban. A miséztetéshez szükséges pénzt a legszűkölködőbb időben is előteremtették. A mise napját a plébánossal egyeztették.

1875. március 4-én Altizes gyűlése úgy határozott, hogy az ősökért kettő misét mondat, egyet a nagytemplomban, egyet pedig később a Szent János kápolnában: „*Az őseinkért tett szokás szerinti isteni szolgálatot az egyiket az anya templomnál el*

⁵⁶⁵ TA. K. 7. 38.

⁵⁶⁶ TA. K. 7. 19. – TA. K. 3. 19. – TA. A. 4. 3. – TA. K. 7. 12. – TA. S. 1. 15. – TA. S. 1. 55.

mondadni határozatott, a másik mind addig marad, még a Szent Jánosnál vitethetik véghez.”⁵⁶⁷

Bizonyos számadásbeli megjegyzések arra utalnak, hogy a tizesek az ösökért mondatott miséket nemcsak közönséges tizesgyűlésekkel, hanem *torozásnak* nevezett ünnepi *áldomásokkal* is összekapcsolták. A vidám pálinka-kortyolgatások valószínűleg nem a templom közelében, hanem mise után a tizesbíró házánál, az ünnepi tizesgyűlés keretében történtek meg. Körösmény tizes 1861. évi, illetve 1868. évi számadásában olvasható a kiadások között „Az Isteni szolgálaton meg jelent tizes tagjaira, 1 forint 34 krajczár.” (1861), „A misén megjelent a’ tizes. Torozás költés 3 forint 33 krajczár.”⁵⁶⁸

Előfordult, hogy valamelyik tizes az egyik jótévőjéért mondatott misét. Körösmény tizes 1883-ban, a főerdőbírói számadás tanúsága szerint, egy alkalommal 3 forint 27 krajczárért miséztetett és harangoztatott néhai Fazokas Ignácért, aki jelentős anyagi javakhoz jutatta a tizest. Mise után a tizes 1 forint 77 krajczárért megvendégelte a misén résztvevő tizestagokat. A következő években rendszeresen misével emlékezett meg Körösmény tizes a jótévő Fazokas Ignácra. A misét mindig áldomás követte. 1892-ben a Fazokas Ignácért mondatott misét összekapcsolták az öseikért mondatott misével. 1893-tól már csak az ösökért mondatott mise szerepelt a számadásokban.⁵⁶⁹

Tizestámogatás a „megyés templomnak”

A tizesek az anyagi lehetőségeiknek megfelelően időnként templomi felszerelési tárgyak, kegyeszerek vásárlásával, készíttetésével, javításával támogatták az anyateplomunkat. Körösmény tizes 1847. december 23-án készített főerdőbírói számadásának észrevételeiben olvasható a következő értelmező megjegyzés: „A Körösményfalva tizese által készített kis halotti zászló sem a’ bevételben, sem a’ kiadásban fenn nem forgott, azonban elősméri a nemes tizes aztat, hogy azon zászló meg szerzésére erdő bíró Bálint Ignác ő kegyelme a’ tizes pénztárából fizetett 44 darab ezüst huszasokat.” Egyébként a szóban forgó kis halotti zászlót a kisgyermek temetésénél használták.⁵⁷⁰

Körösmény tizes 1869. évi számadásában szerepel egy templomi lobogó javítási költsége: „A nemes tizes akarattjából egy lobogó kijavításá[ért] és kelméért, 3 forint 60 krajczár.”⁵⁷¹

1903. november 27-én Simószege tizes birtokosságának gyűlésén a jelen lévő tizestagok tárgyaltak arról, hogy minden tizesbirtokosság fel lett szólítva adakozásra „a templombéli nagy kereszt” javíttatása érdekében. A gyűlés résztvevői megállapították, hogy Simószege tizes kasszája „gyenge”. Ezért elhatározták, hogy három cserefát elárvereznek, és az árát felajánlják „a templomi nagy kereszt” javítására.⁵⁷²

⁵⁶⁷ TA. A. 4. 3.

⁵⁶⁸ TA. K. 6. 111. – TA. K. 7. 12.

⁵⁶⁹ TA. K. 7. 85-86., 93., 100., 115., 119.,

⁵⁷⁰ TA. K. 6. 33.

⁵⁷¹ TA. K. 7. 16.

⁵⁷² TA. J. 1. 303-304.

Tizestámogatás a plébániának

Csikszentgyörgynek és Csikbánkfalvának a XIX. században és különösen a XX. század első felében több olyan plébánosa volt, akik szokatlanul hosszú ideig szolgálták egyházközösségüket. Például Papp János 1786-1824 között 38 évig, Tankó Albert 1824-1852 között 28 évig, Nagy Lajos 1859-1890 között 31 évig, Incze Domokos 1905-1948 között 43 évig plébánoskodott és főespereskedett Szentgyörgyön. Következésképp, bizonyos időszakokban elszoktak a szentgyörgyiek és a bánkfalviak a papcsere viszontagságaitól. Amikor azután plébánosváltásra került sor, a tizesek tették a dolgukat. Legalábbis ez látszik az 1905. évi adatokból, amikor a nagyemlékezetű politikai plébános Incze Domokos érkezett Szentgyörgyre. Költöztetését a tizesek vállalták. Minden tizes két fuvarost állított ki a feladat elvégzésére, akik tizesüktől pénzbeli fizetést kaptak. 1905. november 12-én Altizes gyűlése elhatározta, hogy a plébános költöztetéséhez november 14-ére Batár Gábrit és Domokos Józsefet jelöli ki fuvarosnak, akik 4-4 korona fizetést kapnak a tizes pénztárából.⁵⁷³ Jenőfalva tizes 1905. évi számadásában is nyoma van 8 forint kiadás formájában a jeles plébános költöztetésének.⁵⁷⁴

1906-ban a hatalmas új plébániaház építését támogatták a tizesek. 1906. március 21-én a szentgyörgyi egyháztanács képviselői megjelentek Körösmény tizes gyűlésén. Előadták, hogy a *papilak* építéséhez szükséges 40 öl követ Körösmény tizes tilalmasa területén szeretnék *kivettetni* a tizes tagjainak közreműködésével. A tizesgyűlés úgy határozott, hogy jelképes összegért, ölenként 1 koronáért biztosítja a szükséges mennyiségű követ, mivel nekik, Körösmény tizesieknek is érdekük, hogy a követ ne kelljen messziről hozni, és a plébániaház minél kevesebbe kerüljön.⁵⁷⁵ A plébániaház építéséhez 1906-ban Háromtizes többek között 25 szál boronafával járult hozzá.⁵⁷⁶

Tizestámogatás a „zarándoknak” és a zarándokháznak

A XIX. század második felében élt Csikszentgyörgyön egy Süket Lajos nevű férfiú, aki a *zarándok* ragadványnevet kapta kortársaitól. Az „Élő Rózsafüzér Társulatának” 1887. július 10-én összeállított lajstromában három helyen is szerepelt: az „elnökök” és az „előmozdítók” felsorolásban, valamint a Körösmény tizesi 16. számú *rózsa* „előmozdítója” gyanánt. Mindhárom alkalommal „Süket Lajos zarándok” megnevezéssel szerepeltették.⁵⁷⁷ Valószínűleg valamiféle „szentember” lehetett, akinek sajnos a XXI. század eleji szentgyörgyi és bánkfalvi népi emlékezetből már kihullott az emléke.

Martonos tizes 1861 és 1868. évi közmunka kimutatásaiban olvasható a kálváriához szállított fa magyarázataként: „a zarándoknak”. Ugyancsak Martonos tizes

⁵⁷³ TA. A. 1. 17-18.

⁵⁷⁴ TA. J. 6. 124.

⁵⁷⁵ TA. K. 4. 16.

⁵⁷⁶ TA. H. 2. 81.

⁵⁷⁷ CSISZEGYŐPI. Társ. k. 12., 13., 25. p.

1907. évi kiadásai között szerepelt: „zarándoknak imádságért.”⁵⁷⁸ Körösmény tizes számadásaiban az 1890-es évek elején több esztendőben is előfordult egy 50 krajcáros kiadás „a zarándoknak” indoklással.⁵⁷⁹

Körösmény tizes gyűlése 1884. december 7-én többek között a következő határozatot hozta: „Süket Lajos zarándok azon kéressel járul a birtokosságunkhoz, hogy ő a Boldogasszony kápolnájához szándékozik egy zarándokházat építeni. Kéri a birtokosságot némi épületfával felsegíteni a tilalmas erdőből. A birtokosság a kérelmes kérését elfogadta, s ígéri, hogy részben az épületfát neki megadja.”⁵⁸⁰ Süket Lajos zarándok nagy tervéből valószínűleg nem lett semmi, mivel nincs nyoma annak, hogy a Boldogasszony kápolna közelében a XX. században zarándokház állt volna.

1936-ban az egyházközség építtetett zarándokházat a Kálvária kápolna, illetve a köztemető tájékán. Az épület rövid ideig állhatott, mivel emléke nagyon halványan él a XXI. század eleji népi emlékezetben. Különös, hogy a Historia Domus 1948-ban fogalmazott bevezető szövegében is múlt időben esik szó a nemrégiben épült zarándokházzal.⁵⁸¹ A különös épület létét bizonyára a háromszéki búcsúsoknak az a szokása indokolta, hogy Csíksomlyó felé tartva mindig a csíkszentgyörgyi Kálvária kápolna tájékán pihentek meg. Keresztutat jártak, misét hallgattak, sőt a búcsú előtti éjszakát is ott töltötték.

1936. június 7-én Körösmény tizes gyűlésén a tizesbíró felolvasta a szentgyörgyi plébános levelét, amelyben a tizeseket áldozathozatalra szólította fel egy zarándokház építése érdekében. A tizesgyűlés úgy döntött, hogy Körösmény tizes 15 szál fenyőfával támogatja az építkezést.⁵⁸²

A TIZESEK KAPCSOLATA EGYMÁSSAL

A tizesek közös birtoklása

Közös tilalmas – közös konstitúció

1700. február 22-én fontos lépésre szánta el magát Bánkfalva alsó három tizese: Altizes, Martonos és Simószege. Egyesítették a falu közelében fekvő hegyi birtokaikat és megteremtették közös tilalmasukat. Szóban éltetett korábbi hagyomány alapján közös konstitúciót fogalmaztak maguknak, amely elsősorban a közös tilalmast védelmezte. Létrejött az önálló tizesek együttműködésének legmagasabb formája.

Ezzel a sarkalatos döntéssel elvileg megnyílt az út affelé, hogy a három alsó tizes egyesüljön, és olyanfajta egységes tizessé váljon, mint a szentgyörgyi Háromtizes. A bánkfalvi három „testvér tizes” sorsa azonban más irányt vett a XVIII. században. Bár hosszú ideig közösen kezelték, védték, hasznosították tilal-

⁵⁷⁸ TA. M. 1. 75. – TA. M. 4. 21.

⁵⁷⁹ TA. K. 7. 115. (1892), 119. (1893).

⁵⁸⁰ TA. K. 2. 285.

⁵⁸¹ CSISZEGYŐPI. Hist. Dom. 4.

⁵⁸² TA. K. 5. 12.

masukat, megőrizték szervezeti önállóságukat. 1765-ben a közös tilalmast elosztották három felé, de a tilalmas „pusztáin” és „ciheréiben” végzett legeltetést továbbra is közösen végezték.

1845. március 25-én a bánkfalvi alsó három tizes közös gyűlést tartott, ahol a résztvevők egy régi közös kisebb hegyi növendék erdős birtokot tilalmassá nyilvánítottak. Szabályokat alkottak az új tilalmas fainak nevelésére és megóvására.

Lófőrész, a közös kaszáló

A XIX–XX. században a bánkfalvi alsó három tizesnek: Altizesnek, Martonosnak és Simószegének volt egy jeles havasi közös kaszálója, amelyet *Lófőrész* néven emlegettek.⁵⁸³ A terület egy részére a *Fahürése* megnevezést is használták.

A Lófőrész kaszálót Altizes, Martonos és Simószege tizes közösen birtokolta, de sorban felváltva használta. A lófőrészi kaszálóterület kiterjedése, mérete valószínűleg nem tette lehetővé, hogy a három tizes összes jogosultja minden esztendőben belevághassa kaszáját az ott termett fűbe. Ezért a közbirtokosok bölcsen kitalálták, hogy a jeles kaszáló háromévenként *forduljon* a három tizes egyikére, vagyis a három tizes egymás után következzen a haszonvételben.

Altizesben, Martonosban és Simószegében a tilalmasbéli tizesjog és a lófőrészbéli jog különbözött, elvált egymástól. Aki tilalmasbéli jogot szerzett, vagyis tizestaggá vált, nem biztos hogy lófőrészbéli joghoz is hozzájutott. Ezért a *beüsmertetések* alkalmával mindig hangsúlyozták, hogy a felvett tizestagot csak a tilalmashoz szóló joggal ruházták fel, vagy a Lófőrészbe is társnak tekinti a birtokosság.

A *Lófőrész* helynév már önmagában jelzi, hogy területét valaha csak *primipilus* jogállású szabad székelyek, vagyis *lófők* birtokolhatták. Erre utalnak a XIX. század első feléből származó legkorábbi írásos említések is. Altizesben, Martonosban és Simószegében tehát a tilalmasbéli tizesjog szélesebb társadalmi kört ölelt föl, mint a lófőrészjog. Előbbivel jobbágyok is rendelkezhetek, míg lófőrészjogot hosszú ideig csak lófők szerezhettek. A XIX. század végén és a XX. század elején, amikor már adták-vették a *jógot*, valószínűleg olyan gazdák is szereztek lófőrészjogot, akiknek ősei nem tartoztak a lóháton hadbavonulók sorába.

Amikor a három birtokos tizes egyikére *ráfordult* a Lófőrész kaszáló, a haszonélvező tizes annyi nyílra osztotta föl a területet, ahány gazda lófőrészjoggal rendelkezett a tizesben. 1923-ban például Martonos tizesben harmincnyolc birtok-

⁵⁸³ A *Lófőrész* helynév a XIX. században és a XX. század elején Bánkfalva határának egyik legtöbbször emlegetett helyneve volt. A XX. század középső évtizedeiben azonban látszólag kiszorult a használatból. Szász Domokos tanító 1946-ban már csak a humoros *Lófűrész* alakban jegyezte le, (SZÁSZ DOMOKOS 1946. 42.) Csomortáni Magdolna és Fejér Tünde helynévgyűjteményében pedig nyoma sincs. (CSOMORTÁNI MAGDOLNA 1985., FEJÉR TÜNDE 1998.) – A helynév látszólagos visszaszorulása, emlékezetbéli halványodása azért is meglepő, mert 2007-ben több 80 éven felüli altizesi férfi is állította, hogy legénykorában még kaszált a Lófőrész területén, amikor a jeles kaszáló „Altizesre fordult”. – Sajnálatos, hogy Martonos tizes 1921. február 19-én felvett tizesleltárában még szerepelt egy „Lófőrészi jegyzőkönyv” jelzésű dokumentum, ami a XXI. század elején, kutatásaim idején nem került elő. (TA. M. 2. 12.)

kolhattak lófőrészjogot. A martonosi tilalmasba, a possessorok nélkül 1867-ben 43, 1875-ben 47 gazda birtokolt *jógot*.⁵⁸⁴

1823. december 8-án Altizes, Martonos és Simószege képviselői fontos határozatot hoztak a Lófőrész nevű közös kaszálójukról. Alább közlöm a határozat csaknem teljes szövegét:

„Mü nemes Bánkfalvának három tizesei: ú. m. Martonos-Patakfalva, Simószege és Altizeseknek lévén egy bizonyos örökös Lófő széna fű helye a Bánkfalvi havason Égettvész nevezetű helyen, melynek vicinussa nap keletről az Úz vize, délről az Égettvész sorkán kijáró régi út, nyugatról Keresztes János úr posteritási, északról [a] Pongrátz juss és bennebb a Gabrié nevezetű hely, mely circum scribált Lófő jusst fen nevezett három tizesek emberi emléktől fogva aeternatim bírták és bírják máig is, ezen fen irt Lófő részünkbe bé akarván magát igtatni Bánkfalvi tekintetes nemes Kováts Mihály úr, mint lófő nemes személy, s' egyszersmind törvényessen is a' nevezett három tizesek meg fontolván ezen dolgot és helyesnek állíták, hogy a' folyó 1823-dik esztendőben karátson hava 8-dik napján a' fen említett nemes lófő Kováts Mihály úrnak ebbéli maga rátáját ki adni kívánnya, nevezetessen a' fen vicinált az észak felől lévő Gabrié nevezetű hely vicinitásában éppen azon felyül a' leg közelébből bé folyó árokig és ki a kút föig, napkeletről az Úz vize, nevezett tekintetes nemes lófő Kováts Mihály úrnak által adatik ily Conditione, hogy élyen és biralkodgyék azon törvénnyel, melyel a'' nevezett három tizesek eddig is éltek, és ez után is élni fognak, hogy t. i. ezen just a' tizestől idegen és ehez nem tartozó tizesbe el birni nem lehet, annál inkább más faluba semmi szín alatt ki vinni, hanem csupán a benlakósoktól birattatik. Ha pedig árvaságra tanálna maradni, akkor is a' fen nevezett juss a' tizesek kezébe és birodalmok alá vissza marad egyik mint a' másik. Ide értetődik az is, hogy ezen nevezett tekintetes nemes lófő Kováts Mihály úr ezen circum scribált just és jussát jobbágnak ki adni nem szabad, ... hanem maga használja a' nevezett úr és kaszáltassa.⁵⁸⁵

A fenti határozatot azért idéztem hosszan, mert szövegéből néhány fontos tanulság lesűrhető.

Világosan kiderül belőle, hogy a sokat emlegetett Lófőrész kaszáló az Úz vize mellett feküdt, Égettvész tájékán.

Az is nyilvánvaló, hogy mivel az a tekintetes nemes Kovács Mihály kérte lófőrészjogba helyezését, akit 1820-ban 4 bánkfalvi jobbággal rendelkező földesúrként írtak össze,⁵⁸⁶ a három szövetséges tizes teljesítette kérését. Magyarázó források híján azonban nehéz értelmezni a határozatnak azt a részét, amelyben kijelölték az új birtokos kaszálójának helyét. Mindez egy olyan közös birtoklású kaszálón történt, amelyet 1820-ban és a következő száz évben évenkénti nyilas újraosztással hasznosított az a tizes, amelyikre éppen *reáfordult*. Talán nem igazi, hanem az érdekelte személy földesúri rangjára való tekintettel valamiféle elméleti birtokkijelölés történt. Kétségtelen, hogy Kovács Mihály úr *rátáját* a tizesek nem szánták igazi magánbirtoknak. „Árvaságra jutása” esetén nem örökíthette, hanem visszaszállt a

⁵⁸⁴ TA. M. 2. 20–21. — TA. M. 3. 3., 4.

⁵⁸⁵ TA. A. 3. 4.

⁵⁸⁶ MOL. Conscr. Czir. Mikr. 25724.

tizesre. Jobbágynak sem adhatta át. Úgy látszik, vonatkoztak rá a három tizes *lőfőrézsi* szabályai.

Martonos tizes 1820. évi konstitúciójában a Lőfőrézsi kaszáló „tizesre fordulása” és tizesen belüli *nyilas osztása* a fogalmazási zökkenők ellenére jól felismerhető:

„A midőn nemes tizesünk ... *Lőfő kaszálója*⁵⁸⁷ rá fordul tizesünkre, ebben az esetben minden személy válogatás nélkül, gazdag s özvegy között fel osztassék, és a ki a maga tulajdon nyiljával meg nem elégedne, más szomszédgyáét hatalmason el kaszálná, vagy pedig rendül vagy bugjául el vinné, ekkor az olyan ... személynek büntetése a hatalmas cselekedésért 1 Rénes forint [lesz]ezüstbe [n] [és amit] ... a hatalmas cselekedésével mástól elvett, annak vissza fordítása.”⁵⁸⁸

1844-ben Martonos tizes rövid, de súlyos konstitúció értékű határozatot hozott a *Lőfőrézsi* kaszálóval kapcsolatban, amely határozat szövegéből kiejlik a hajdani lőfő-birtoklás ténye és kizárólagossága:

„A folyó 1844-dik évben *martius holdnap 6-dik napján végzése a nemes Martonos tizesében levő gyalogkatoná és huszár renden lévő lőfő embereknek constitutioja arrol, hogy a ki magán kívül idegen tizesből provinciát viszen oda a lőfő jusa kaszálni, azon embernek a büntetése léssen 1 ezüst forint elsőbször, másodszer 2 ezüst forint, harmadikszor jusa nélkül maradgyon.*”⁵⁸⁹

Altizes, Martonos és Simószege tizes küldöttei többször tartottak határbejárást és határjel-újítást a *Lőfőrézsi* kaszáló szélein. Ilyen határjel-újítás zajlott le 1893. július 2-án, amikor az ittkétfalvi Tekse Imrével támadt határvitát is meg kellett oldani.⁵⁹⁰ A *Lőfőrézsi* birtokló tizesek határ *kihalmozást* végeztek 1889-ben és 1901-ben is.⁵⁹¹

Előfordult, hogy a *Lőfőrézsi* kaszálót, az a tizes amelyikre éppen *ráfordult* nem a jogosultaknak osztotta ki kaszálni, hanem bérbeadta. A bérbeadást a tizesjegyzők a táj nyelvhasználati sajátosságaként gyakran *eladásnak* nevezték. Tehát, ha a kutató azt olvassa valamelyik jegyzőkönyvben, hogy a „*lőfőrézsi eladatott*”, nem kell megdöbbennie, mert a szövegkörnyezetből láthatja, hogy a *lőfőrézsi* fütermés elárverezéséről, bérbeadásáról, ritkábban a *lőfőrézsi* fák eladásáról van szó.⁵⁹²

Történeti és néprajzi szempontból jóval tanulságosabbak azok a jegyzőkönyvi feljegyzések, amelyek a *lőfőrézsi* kaszáló évenkénti felosztásáról és a jogosultak általi megkaszálásáról szólnak, mivel ezekben a határozatokban ki nem mondva ugyan, de a középkori eredetű *nyilas osztás* kései emlékei lelhetők fel.⁵⁹³ Emlékeztetnek ezek az adatok a szomszédos negyedfélmegye havasa hajdani kaszálóosztásaira is.⁵⁹⁴

⁵⁸⁷ A *lőfő* kifejezés valószínűleg másolási hiba folytán a *nemes* és a *tizesünk* között állt. A közlés során áthelyeztem a *tizesünk* és a *kaszálója* szavak közé. Ugyanakkor a hibás *ránk* helyett a *rá* alakot használtam.

⁵⁸⁸ TA. M. 1. 5.

⁵⁸⁹ TA. M. 1. 10. – A szövegben a *provincia* szó jelentése: *nem lőfő*, leginkább *jobbágyrenden lévő*.

⁵⁹⁰ TA. S. 1. 127–129. – Ugyanaz: TA. A. 4. 11.

⁵⁹¹ TA. S. 1. 240–241.

⁵⁹² TA. A. 4. 1. (1863). – TA. S. 2. 159–160.

⁵⁹³ Vö.: TAGÁNYI Károly 1949. 39., 41., 43–44., 50–51. – SZABÓ István 1969. 65–72.

⁵⁹⁴ Vö.: U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienne 1992. 21., 32–33., 41. – DUKA János 1978. 190 – 191.

A lófőrési kaszálás kezdete előtti napon, általában az ünnepnek számító augusztus 20-án valamennyi tizesbeli jogosultnak ki kellett mennie a Lófőrész területére, ahol a tizesbíró megtartotta az *elosztást*. Több tizeshatározat is tiltotta, hogy valaki az *elosztás* előtt kaszálni merészeljen.

Simószege tizes 1882. augusztus 13-án Lófőrésszel kapcsolatban a következő határozatot hozta:

*„... meg határozatott, hogy minden egyén a ki a Lófőrészbe bébirtokol, köteles e hó 20-án elosztás végett délutáni három órakor meg jelenni, hozzá téve, hogy halál eset vagy pedig peres ügyön kívül a meg nem jelenő a jogától felmentetik, azon kívül pedig azon egyének a kik tisztítani nem voltak, kötelesek minden egyén 30 krajczár napi díjat a tizespéntárba fizetni, mind addig kaszálni nem lehet, a míg előre a kiszabott díjat le nem fizeti. Az is meghatározatván, hogy főerdőbíró Kováts Imre atyánkfia az elosztáson az igazság kiszolgáltatása tekintetében köteles megjelenni.”*⁵⁹⁵

Simószege tizes 1888-ban augusztus 15-ére, Nagyboldogasszony ünnepére, 1894-ben pedig mivel szárazabb, melegebb idő járt és korábban lehetett kaszálni, augusztus 5-ére, Havas Boldogasszony ünnepére tűzte ki a Lófőrési kaszáló felosztását.⁵⁹⁶ 1900-ban újra augusztus 20-án végezték a kaszálóosztást, mégpedig az előző példákkal ellentétben, reggel. A munkát, a kaszálást másnap, augusztus 21-én lehetett elkezdni.⁵⁹⁷

1915. augusztus 20-án Simószege tizes gyűlésén a főerdőbíró bejelentette, hogy *„folyó évre a Lófőrész az Simonszeg birtokosságára fordult.”* Kérte a résztvevőket, hogy döntsenek az elosztás időpontjáról. Talán az idők változását jelezte, hogy a gyűlés a következő nem túl lelkes, kissé kényszeredett határozatot hozta: *„folyó év és hó 22-én az erdőbíró minden ben birtokos [nak] parancsolja meg, hogy menjen az falu részbe és az ő részit meg kaszálhassa, vagyis amit akar, azt csinálhat vele, s ha pediglen ki nem megyen az résziért, az birtokosságon nem lehet semmi követelése, azon kívül ki lesz adva mindenkinek az része és azon túl a tizes nem felel érte.”*⁵⁹⁸

A XIX. század második felének lófőrési vonatkozású tizeshatározataiban leggyakrabban szerepelt az a kitétel, hogy az elosztáson csak az kaphat nyilat, aki részt vett a „tisztításon”, vagy távolmaradása esetén fizetett 30 krajczárt. A *tisztítás* kifejezésen valószínűleg a Lófőrész kaszáló bokroktól, fácskáktól való megtisztítását értették, amelyet közmunkában végeztek. Úgy látszik, az első világháború zivataros éveiben hanyagolták a tizesek a tisztítást, mivel a nevezetes kaszálón sok fa nőtt. 1925 márciusában Altizes, Simószege és Martonos együtt 100 köbméter fát adott el Lófőrész területéről 135.000 lejért. A pénzt egyenlőképpen osztották föl a három tizes között. Így mindegyiknek jutott 45.000 lej. A tizesek úgy határoztak, hogy a rájuk eső pénzt kiosztják azok között, *„akik a telekkönyvben részesek.”* Simószege tizes 53 *jógos* között osztotta föl az adminisztratív kiadásokkal csökkentett pénzt.

⁵⁹⁵ TA. S. 1. 12. – Az *elosztást* a rossz időjárás miatt, mivel a gabonabetakarítással nehezen lehetett haladni, augusztus 20-ról augusztus 27-re halasztották. (TA. S. 1. 13.)

⁵⁹⁶ TA. S. 1. 72., 142.

⁵⁹⁷ TA. S. 1. 224.

⁵⁹⁸ TA. S. 2. 89.

Egy jogosultra 734 lej jutott. A tizeskasszában 41 lej maradt a ritkán előforduló nagy bevételből.⁵⁹⁹

Közös szántók és kaszálók

A legkülönbözőbb okok következtében a XIX. század második felében és a XX. század elején néhányszor előfordult, hogy kisebb szántót, kaszálót két tizes közösen birtokolt. Az efféle dirib-darab földek közös birtoklásának a tizesek vezetői nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Csak néhány odavetett megjegyzés árulkodik e földekről a tizesiratokban. Körösmény tizes 1899. június 17-i ülésén egy Ittkétfalva tizesrel közös ingatlan megosztását említették.⁶⁰⁰ 1860-ban, Jenőfalva új protokollumkönyvének elején felsoroltak 5 szántóföldet és 1 kaszálóparcellát, amelyeket a tizes közösen birtokolt Körösmény tizesrel.⁶⁰¹ A XIX–XX. század fordulója táján Jenőfalva tizesnek és Körösményfalva tizesnek volt egy közös birtoka, amely után 1895-ben közös adót fizettek, 1903-ban pedig eladták Domokos Imrének. A vételárat a két tizes elosztotta.⁶⁰²

Birtokcserek, erdőcserek két tizes között

1830. december 4-én Altizes és Martonos tizes elcserélte tilalmasának bizonyos kisebb részét. A *cserevásárról* kontraktust írtak, amelynek végére 14 altizesi, 11 martonosi és 6 megfigyelő simószegei gazda neve került „bizonyosság” gyanánt. Az egyezséglevél bővelkedik erdei helynevekben, miként azt az alább idézett részlet is tükrözi: „A ... *Tilalmasok osztályából Altizes és Martonos-Patakfalva magok szabad jóakarattyaikból cseréllének az ide alább meg írandó pontok szerint: Adá Martonos és Patakfalva tizesse Altizesnek az Édesbükke táján jutott tilalmas részit Altizesnek. Altizes is adá Martonos és Patakfalva tizesének az majd hegyessiben jutott tilalmas részit. Ezen kívül ada még Altizes Martonos és Patakfalva tizesének egy darab tilalmas erdőt, tudni illik a Simószege tizesse tseréje alatt jutott részit, azon kívül ada még Altizes Martonos és Patakfalva tizesének az Hortyád nyárossa nevezetű helyen jutott részit, melyért adá Martonos és Patakfalva tizesse Altizesnek az Zikos tseréje alatt lévő részit, melyért adá Altizes Martonos és Patakfalva tizesének az Ástut alatt lévő csere erdőbéli részit.*”⁶⁰³ A komplikált cserevásár a következő években vitákat szült. 1837. március 17-én csíkszentgyörgyi nemes Tompos Ferenc nemes Csíkszék táblabírája próbált igazságot tenni és békét teremteni emiatt Altizes és Martonos tizes között.⁶⁰⁴

1852. április 19-én Martonos tizes és Simószege tizes cserélte el tilalmas erdejének egy-egy darabját. A cserét az indokolta, hogy a kapott erdő mindkét tizes esetében közelebb esett a tizes tilalmasának nagyobb részéhez. Így jobban használ-

⁵⁹⁹ TA. S. 2. 159–160.

⁶⁰⁰ TA. K. 3. 177.

⁶⁰¹ TA. J. 1. 4.

⁶⁰² TA. J. 6. 75., 80., 113. – TA. J. 2. 453.

⁶⁰³ TA. A. 3. 8.

⁶⁰⁴ TA. A. 3. 8.

hatták és könnyebben őrizhették a tilalmasuk cserével szerzett darabját. Simószege az ún. *Nagycsere* külső részét adta Martonosnak, Martonos pedig az ún. *Potyogást* adta Simószegének. A Keresztes Ferenc martonosi és Kováts István simószegei főerdőbíró *jobb kezeik beadásával létrejött egyezsége örök időkre kötöttet.*⁶⁰⁵

A tizesek közös határkijelölései, határjárásai

A tizesek tilalmasai közti határjeleket, határhalmokat rendszeresen meg kellett újítani. A két érintett tizes vezető férfiai legtöbbször együtt végezték a határújító terepbejárást. A hegyeken-völgyeken átgyalogoló vidám férfitársaság a hideg ellen és áldomás címén pálinkával élénkítette magát.

1874. november 17-én Háromtizes és Jenőfalva tizes bizalmi férfiai, együttesen több mint huszonöten, bejárták a két tizes egymás mellett fekvő tilalmasának határvonalát. Nyiladékokat vágtak és határhalmokat állítottak. A korabeli jegyzőkönyv így örökítette meg az eseményt:

„Mű nemes Jenőfalva és nemes Háromtizes megbizottjai ... ki szállottunk az ügy nevezett Haram hegyessítől bé Külső-Haram nyakáig, az erdő által össze folyt határnak közös egyetértésből való meg nyítására, amelyet mindenik részre minden hozá tétel és minden kivétel nélkül keresztül vittünk, oly formán, hogy a bérczen bé mint egy négy öl szélességű határvonalat tetleges kiegészítéssel kivágtunk, mely levágott erdő az alkalommal elis árvereztetett ... Elsőbenis általunk Haram hegyessin az központon 1-ször egy halom ásatott, ugyan bennebb a hol Fenyőszó fejről és a' Havas Kútról elő jövő ösvenyek össze szakadnak egy 2-dik halom ásatott. Ugyan a Bándié ponkján 3-dik halom ásatott. Ugyan azon ponttól beljebb az élen 4-dik halom ásatott. Ugyan beljebb az élen az 5-dik halom ásatott. Ugyan Kis Haram pusztáján a' 6-dik halom ásatott, mely egy keresztis kövel jegyeztetett meg. Hasonlóul Belső Haram pusztája közepén a' 7-dik halom ásatott. Ugyan Nagy Kő tetején a dél felől való felén egy 8-dik halom ásatott.”⁶⁰⁶

A szövegben említett árverésen Fejér István 12 forint 20 krajcárért vette meg a határvonal négy öles nyiladékból kivágott fát. A befolyt összeg egyik fele Háromtizesé, másik fele Jenőfalva tizesé lett.⁶⁰⁷

Az 1874. november 17-én felhányt határhalmokat 1887. október 20-án újította meg a két tizes.⁶⁰⁸ A következő határújításra 1896. október 11-én hozott határozatot Háromtizes gyűlése.⁶⁰⁹

Itkétfalva tizes és Körösményfalva tizes bizalmi férfiai többek között 1878. június 11-én végeztek közös határjárást és határjel-újítást. A Balla Mihály itkétfalvi főerdőbíró és a Márton Imre körösményfalvi főerdőbíró vezette két csapat a *Két ikerkút köze* nevű helyen találkozott egymással. Barátságos üdvözlés után végiggya-

⁶⁰⁵ TA. M. 1. 20.

⁶⁰⁶ TA. H. 6. 35. – A határújításról készült nyilatkozat megtalálható Jenőfalva tizes jegyzőkönyvében is. (TA. J. 1. 106–107.)

⁶⁰⁷ TA. H. 6. 36.

⁶⁰⁸ TA. H. 6. 39.

⁶⁰⁹ TA. H. 3. 263.

logoltak a határvonalon. Többek között érintették a *Két ikerkút árkát, Pinczéd patakát, Szentegyház patakát.*⁶¹⁰

A martonosi tizesjegyzőkönyv tanúsága szerint a jó ittkétfalvi atyafiak 1878. június 11-én, vagyis ugyanazon a napon, amikor a körösményfalviakkal megjárták a tilalmasuk egyik oldalának határát, a martonosiakkal megjárták a mások oldal határvonalát is. A martonosiakkal együtt végzett határjárás jegyzőkönyve azért érdemi meg figyelmünket, mert megtudhatjuk belőle, hogy a határhalmokba *holt szénnek* nevezett faszenet és cserépdarabokat raktak:

„Martonos tizese birtokosai kiszállván a helyszínén az úgy nevezett Szakadát nyakán a Farkas gödörnél lévő első halomhoz, a hol meg kezdődött a halom újítás az Ittkétfalva tizes birtokosságával.

*Az első halom találtatik a Farkas veremtől mint egy hat lépésnyire. Találtatik benne holt szén és cserép darab. Innen keletre indulva az úton 429 lépésnyire egy három szegletű kő It betűvel jegyezve, mellette holt szén és cserép darab, ez a második halom. A harmadik halom tanáltatik a másodiktól mint egy 525 lépésnyire, vagyon az aljába holt szén és cserép darab és 3 darab kő. A negyedik halom a harmadiktól mint egy 340 lépésnyire vagyon, alatta cserép darab és holt szén. Az ötödik halom a negyediktől mint egy 110 lépésnyire, van alatta holt szén, cserépdarabok és 2 darab kő. A hatodik halom az ötödiktől esik mint egy 180 lépésnyire, a hol Vermedbe az út bétér, vagyon alatta szén, hat darab kő és cserép darabok. A hetedik halom a hatodiktól vagyon mintegy 100 lépésnyire, ahol Vermed pataka Horgyad pataka nevet veszen magára, a patak marton, ahol az ösveny Horgyadra átvezet, van alatta szén, cserép darab és egy középszerű nagyságú hosszú kő, melyen kereszt van. Itten a köz határ megszűnik. Meg jegyeztetik, hogy az irt halmok esnek Ittkétfalva birtokossági birtoka felől, a melyeknél Martonos tizes birtokosságának hasonló halmai tanáltatnak.”*⁶¹¹

1879. május 4-én Pál Lajos jenőfalvi főerdőbíró és Nyíró Jovákim körösményfalvi főerdőbíró vezetésével jeles jenőfalvi és körösményfalvi gazdák mentek ki „*Szentegyház pataka kimenő lábába*” a két tizes 252 négyszögöles „*közös határ palagjára*”, amelyet gondosan *kicövekeltek*. Hazatérve a faluba, Nyíró Jovákim házánál megírták tanúsító levelüket.⁶¹²

1872-ben Ittkétfalva tizese malmot akart építeni *Szentegyház patakára* a falun kívül, olyan területen, ahol a patak jelentette a határt Ittkétfalva tizes és Körösményfalva tizes között. A malomépítéshez a szomszédoknak, a Körösmény tizesieknek is hozzá kellett járulni. A malomépítés terve kiváló lehetőséget jelentett Körösmény tizes bizalmi férfiainak, hogy többször kivonuljanak a helyszínre, és ott vidám áldomás-ivások kíséretében egyezkedjenek az ittkétfalvi atyafiakkal.⁶¹³

⁶¹⁰ TA. K. 2. 334.

⁶¹¹ TA. M. 1. 25.

⁶¹² TA. K. 8. 12.

⁶¹³ TA. K. 2. 61. – TA. K. 7. 30., 31.

Közös tizesgyűlés, közös tizeshatározat, közös alkalmazottak

Fentebb sokszor esett már szó a bányfalvi Altizes, Martonos, Simószege tizes közös tilalmas- és Lófőrész-birtoklásáról, valamint az ezzel együtt járó közös határozatokról. A közös birtoklás hozta magával, hogy a közös birtok kezelésével, védelmével kapcsolatos kérdéseket közös tizesgyűléseken kellett megtárgyalni. Így Bányfalva alsó részén a három „testvér tizes” területén nem volt ritka a közös gyűlés és a közös tizeshatározat.

1887. december 9-én például közös gyűlésen tárgyaltak Altizes, Martonos és Simószege gazdáai arról, hogy az elmúlt nyáron valaki orvul belekaszált Lófőrészbe. A gyűlésen hosszas vita után kiegyeztek a tettel.⁶¹⁴

A három alsó tizes közül kettő közös gyűlést tartott akkor is, ha közösen fogadtak a *falusbíró* által megkövetelt alkalmazottat, tisztségviselőt. 1884. január 7-én például Simószege és Martonos tizes közös gyűlésén fogadott a község felszólítására 6 forintért és két szál csereféért fuvarost.⁶¹⁵ 1884-ben Simószege kilépve régi és természetes „szövetségi köréből” Ittkétfalva tizessel együtt tartott gyűlésen fogadott közös éjjeliőrt.⁶¹⁶

A szentgyörgyi tizesek közül Körösményfalva és Jenőfalva tartott több alkalommal közös gyűlést. A körösményfalvi főerdőbíró 1839. évi számadásának kiadás rovatában olvasható, hogy 1839. december 4-én „*az Jenőfalva és Körösményfalva két tize egyben gyűlésekor*” költődött el, valószínűleg pálinkára, 2 forint 23 krajcár.⁶¹⁷ Ugyancsak Körösményfalva kiadásai között szerepelt 1844. december 13-i dátummal: „*amidőn ... Jenőfalva és Körösményfalva tizes Füstös Ferenc őkegyelmét sertés pásztornak meg fogadta ... áldomásra ... 2 forint 40 krajcár.*”⁶¹⁸ 1868-ban Körösményfalva és Jenőfalva tizes a közös bikatartás mikéntjét tárgyalta meg egy közös gyűlésen.⁶¹⁹

Két és több tizes együttműködése

Közös állatpásztorlás – közös pásztor

Volt rá példa, hogy két szomszédos tizes gazdaságossági megfontolásokból közös csordában járatta szarvasmarháit, sertéseit és ezért közös marhapásztort, sertéspásztort fogadott. A csíkszentgyörgyi tizesdokumentumokban Jenőfalva és Körösményfalva közös pásztorait emlegették legtöbbször. Már 1850. december 1-jén közös gyűlésen fogadott tehénpásztort és sertéspásztort a két tizes. A következő

⁶¹⁴ TA. A. 4. 5.

⁶¹⁵ TA. S. 1. 21.

⁶¹⁶ TA. S. 1. 31.

⁶¹⁷ TA. K. 6. 11.

⁶¹⁸ TA. K. 6. 24.

⁶¹⁹ TA. K. 8. 9.

években ez az együttműködés többször megismétlődött.⁶²⁰ Létezett jenőfalvi és körösményfalvi közös pásztor 1897-ben és 1921-ben is.⁶²¹

Többször előfordult, hogy pásztortartás tekintetében Háromtizes a vele összeépült, de Menasághoz tartozó Menaságújfalu tizessel társult. Erről a kapcsolatról azonban bizvást elmondható, hogy olyan volt mint némely házasság: se vele, se nélküle. Amennyit együttműködött a két szomszédos tizes, legalább annyit veszekedett is.

1895-ben közös sertéscsordája alakult Háromtizesnek és Menaságújfalunak. A békesség azonban csak látszólagos volt. A háromtizesiek igencsak fenyegetőztek, hogy ha a menaságújfalusiak nem állítanak kant a csordába, megszűnik a közös sertésjáratás.⁶²² 1889. május 19-én Háromtizes gyűlése azt is kifogásolta, hogy a háromtizesi sertéspásztor menaságújfalusi sertéseket befogadott.⁶²³ 1905. december 13-án Háromtizes elrendelte, hogy Menaságújfalu nem hajthat állatot a háromtizesi csordába, mert minden hozzájárulást megszüntetett.⁶²⁴ 1909-ben viszont a békesség jeleként közös csordában jártak a háromtizesi és a menaságújfalusi sertések.⁶²⁵

Közös apaállattartás

A bikavásárláshoz sok pénz kellett és a bikatartás is sokba került. Ezért a kisebb tizesek gyakran társulva, közösen vettek és közösen tartottak bikát. 1881-ben és 1924-ben Martonos és Simószege közös bikát mondhatott magáénak. 1923-ban viszont Simószege és Martonos mellett Kotormány is tagja volt a közös bikát tartó tizescsoportnak.⁶²⁶

Előfordult, hogy valamelyik tizessel nem az egész szomszéd tizes társult bikatartásra, csak a tizes egyik szóvirág tizesnek nevezhető része. 1851-ben például Jenőfalva tizes felső része, az úgynevezett *Kaszák tize* a szomszédos Háromtizesrel együtt tartott bikát.⁶²⁷

1901-ben Háromtizes gazdái nagy lendülettel vitatták meg azt a sarkalatos kérdést, hogy menaságújfalusi teheneket megugorhat-e a Háromtizes bikája? A két tizes fentebb már bemutatott hullámzó viszonyának megfelelően a választ akkor a *nem* szóval határozták meg.

Jenőfalva főerdőbírája 1891-ben felszólította Körösményfalvát, hogy mivel előző évben nem volt tenyészkanyuk és a jenőfalvi kan a Körösmény tizesi sertések körében is „szolgált”, valamivel jutalmazza meg Jenőfalva tizest.⁶²⁸

⁶²⁰ TA. K. 6. 42., 51–53., 76.

⁶²¹ TA. J. 2. 343. – TA. K. 4. 196.

⁶²² TA. H. 3. 220.

⁶²³ TA. H. 3. 94.

⁶²⁴ TA. H. 3. 491.

⁶²⁵ TA. H. 4. 13.

⁶²⁶ TA. S. 1. 8. – TA. S. 2. 137., 148–149.

⁶²⁷ TA. H. 1. 121.

⁶²⁸ TA. J. 2. 226.

A tizesek közös közmunkája

Akadtak olyan közmunkák, amelyeket úgy lehetett legeredményesebben végezni, ha két vagy több tizes szövetkezett a feladat megoldására.

1845. június 17-én Bánkfalva négy tizese: Altizes, Martonos, Simószege, Ittkétfalva és a község hosszas tárgyalás után megállapodást kötött egymással a falubeli utak, hidak, patakárok karbantartásáról. Kijelölték, hogy melyik tizesnek, melyik területen mi lesz a feladata a jövőben.⁶²⁹ A Martonoson átfolyó patak árkanak gondozása többször okozott feszültséget Altizes és Martonos között.⁶³⁰

A bánkfalvi közbirtokosság a hegyekben a Békás nevű helyen új útszakaszt épített 1912-ben. Megüzente a szomszédos Körösmény tizes tagjainak, hogy „*ha jószívűségből felsegítenék őket, megköszönnék.*” A szépszavú kérés megtette a magáét. Körösmény tizes férfinépe két napra kivonult a hegyekbe, hogy segítsen a „gazdasági szomszédainak”.⁶³¹

Többször előfordult, hogy Háromtizes és Menaságújfalu közösen javított utat *Monyasd patakában* és *Aranyásás patakában*.⁶³²

A tizesek vitái, pereit egymással

A falvak különböző tizeseinek tagjai *falusfeleknek* számítottak. Jól ismerték egymást. Ennek ellenére, ha tizesük, vagyis falurészüik érdekei sérülni látszottak, azonnal vitába kezdtek a sérelem okának kikiáltott tizzessel, sőt nemegyszer perrel is fenyegették gazdatársaik, rokonaik, komáik tizesét. Ha sorra vesszük a tizeseket felülről lefelé haladva, láthatjuk, hogy minden tizesnek volt nézeteltérése, vitája szomszédjával.

Fentebb utaltam már Menaságújfalu tizes és Háromtizes villongásaira, amelyek különösen kiéleződtek 1895 táján.⁶³³

1845. április 17-én Jenőfalva tizes szentmártoni nemes Betze István alcsíki táblabíróval megintette Háromtizes főerdőbíróját és társait egy két nappal korábban a *Haram tetején* lezajlott zálogolás miatt.⁶³⁴

1929-ben Háromtizes és Körösményfalva egyaránt megtiltotta, hogy jenőfalvi állat a legelőjükre lépjen. Jenőfalva válaszlépésként ugyanilyen határozatot hozott mindkét szomszédjával szemben.⁶³⁵

A „legharcosabb” szentgyörgyi tizes, Körösményfalva és a legnagyobb bánkfalvi tizes, Ittkétfalva néha barátságos, néha feszült viszonya különösen megromlott a XIX. század közepén. Erről tanúskodik Körösményfalva tizesének egyik 1854. évi gyűlésén hozott határozat:

⁶²⁹ TA. M. 1. 15–17., 18–19.

⁶³⁰ TA. M. 3. 19.

⁶³¹ TA. K. 4. 133. –Vö.: TA. K. 4. 177.

⁶³² TA. H. 8. 19. – TA. H. 3. 280.

⁶³³ TA. H. 3. 230.

⁶³⁴ TA. H. 7. 27.

⁶³⁵ TA. J. 4. 8.

„A folyó 1854-dik esztendő június 15-én Körösményfalva tizessének gyűlése tartatván erdő bíró Márton János atyánkfia házánál. Az alkalommal tanácskozás alá vétetett azon sérelme, mely szerint Itkétfalva tizesse az öszve folyó határon, t. i. Pintzéd patakán feljül oly helyen vágta a csapást, mely a' compositio második pontya szerént Körösményfalva tizesse határában vagyon, sőt ... a' csapásig az erdőtis kaszálta, mely sérelemre nézve, minthogy a' barátságos és törvényes fel szólításrais Itkétfalva tizesse a' határ kijárára meg nem jelent, annál fogva végeztetett, hogy tizesünk az irt helyen öszve ütköző határt ... Pintzéd pataka kezdetével, hol a' Lestyánok pataka belé foly...állította meg, minek meg állítására, vagy meg állításaára fel hatalmazzuk nevezett erdő bíró atyánkfiát, hogy mind aztot el követhesse ... törvényes úton is, a ... mit jónak lát.”⁶³⁶

A per elkezdődött és valószínűleg sokáig tartott. Közben Itkétfalva tizese sem tétlenkedett. 1855. június 18-án menasági Adorján Imrével, Alcsíkszék képviselőjével megintette Körösmény tizest amiatt, hogy a Körösmény tizesi szarvasmarhák és sertések időnként az ittkétfalvi tilalmas *cihereibe* is átjárnak.⁶³⁷

A pereskedés, hála az ügyvédek végtelen kapzsiságának, fölöttébb sokba került. Körösmény tizes 1855-ben, sőt még 1858-ban is úgy próbálta előteremteni a perköltséget, hogy a szükséges összeget felosztotta és kivetette tagjaira.⁶³⁸

Itkétfalvának súlyos vitája és pere támadt 1834-1835-ben a bankfalvi alsó három tizessel is. Altizes, Martonos és Simószege 1834-ben a *Majd hegyesse* és a *Hortyád* nevezetű hegyi területek miatt állt perben Itkétfalvával.⁶³⁹ Altizes és Itkétfalva külön is pereskedett 1835-ben egy bizonyos bükkös erdő miatt. A perköltség előteremtésére Altizes 15 krajcárt vetett ki minden tagjára.⁶⁴⁰

1835-ben Itkétfalva tizes panasolta, hogy Altizes, Martonos és Simószege tizes elzárta azt a csordahajtó utat, amelyen az ittkétfalvi szarvasmarha kijárhat a hegyi legelőre.⁶⁵¹ A csordajáró út kérdése tíz évvel később is vita tárgyát képezte. Itkétfalva tizes 1845. december 2-án megintette Altizest, Martonost és Simószeget, mivel azok akadályozták az ittkétfalvi csorda szabad járását.⁶⁴¹

Az összefüggő településtomb tizeseinek vitáiból, pereskedéseiből a távol fekvő, viszonylag elszigetelt Kotormány sem maradt ki. 1828-ban Altizessel, Martonossal és Simószegevel állt perben, mivel állította, hogy a szövetséges három tizes kizárta őt bizonyos hegyi erdős területek: nevezetesen a *Hortyád sorka*, a *Majd hegyesse* és a *Hortyád* használatából.⁶⁴²

1837-ben a *Lófőrészt* közösen birtokló bankfalvi alsó három tizesnek, mint „testvér tizeseknek” belső bonyodalmai támadtak, mivel „három versekben nyughatlankodván nemes Simon szege tizesse.”⁶⁴³

⁶³⁶ TA. K. 6. 61.

⁶³⁷ TA. K. 8. 3.

⁶³⁸ TA. K. 6. 72. – TA. K. 1. 67., 71., 72.

⁶³⁹ TA. A. 3. 9.

⁶⁴⁰ TA. A. 3. 10.

⁶⁵¹ TA. A. 3. 11.

⁶⁴¹ TA. A. 3. 16.

⁶⁴² TA. A. 3. 7.

⁶⁴³ TA. A. 3. 13.

IX.

A TIZESVAGYON ÉS HASZNOSÍTÁSA

A TIZESBIRTOKOK FEKVÉSE, NAGYSÁGA, VÉDELME

A tizesbirtokok az időben

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesbirtokok múltja az írott dokumentumok nélküli idők ködébe vész. Valamikor, ismeretlen időpontban, a faluhatárok belső rendjének kialakítása során, a szentgyörgyiek és a bánkfalviak ősei, székelyesen szólva: *ügyesen* kitalálták, hogy a *Fiság lokjában* fekvő hosszú településtömbhöz közel, a falukat kísérő szántókon és kaszálókon kívül, a Fiság völgyét keletről lezáró hegyekben a tizesek sorrendjében erdős területeket különítsenek el a határ többi részétől a tizesek számára. A falutáji tizeserdők kijelölését, fenntartását, védelmét a helybeliek évszázadokon át azzal indokolták, hogy ezek az erdők adják a tizesek népe számára a viszonylag könnyen hazahordható tűzifát, és ezeknek a területeknek a *pusztáin, ciherei*ben jut táplálékhoz a tizesbeliek igásmarhája. A XIX. század végén és a XX. század elején a tizesek vezetői az állami hatóságok okvetetlenkedéseivel viaskodva többször így érveltek a faluközeli tizesbirtokok fenntartása mellett: Ha egyszer zord tél és nagy marhavész lenne egyszerre, amitől Isten óvjon, a tizeserdők nélkül elpusztulna a falu népe, hiszen a távoli havasi erdőkből igásállatok nélkül nem tudnának elegendő tüzelőt hazacipelni az emberek.

1619-ben, amikor Körösményfalva tizese megalkotta első konstitúcióját, már léteztek a faluközeli erdői, mégpedig ugyanazon a helyen, ahol a következő közel négyszáz esztendőben. Sőt nemcsak, hogy léteztek a körösményfalvi tizeserdők, hanem pontosan ezeknek az erdőknek a védelme érdekében kellett megalkotni a nevezetes konstitúciót. Amikor a XVII–XVIII. század választó évében, 1700-ban a bánkfalvi Altizes, Martonos és Simószege megfogalmaztatta közös konstitúcióját, már meg voltak tizesbirtokai, hiszen ezek közös védelmére alkották a három tizes közös törvényét. 1795-ben a szentgyörgyi Háromtizes, ugyancsak tilalmasának védelmére íratta meg konstitúcióját.

A legkorábbi írott tizesdokumentumok tehát tényként kezelték a tizesbirtokok létét. Egyik dokumentumot sem kezdték azzal, hogy valamilyen egyezség vagy ajándékozás révén a konstitúció kelte előtti pillanatban birtokhoz jutott a tizes, ezért szabályokat kellett alkotni. Ellenben a konstitúciók és némely tizeshatározatok azt érzékeltették, hogy a régi tizesvagyon, amely emberi emlékezetet túlhaladó idők óta a tizes birtokában volt, megkívánta a kezelésével, használatával kapcsolatos szabályok írásba foglalását, vagy a tizes törvényeinek *újabb* írásos rögzítését.

Körösmény tizes erdőbirtoklásának konstitúcióval bizonyítható 1619-es év-száma azért is megérdemli figyelmünket, mert feltételezhető, hogy a többi csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizes is birtokolta már faluközeli erdeit 1619 táján. Körösmény tizes nem úgy élt, mint egy magányos sziget. Ahogy a völgyben, úgy a

hegyekben is voltak szomszédai. A faluban fentről a harmadik tizesnek számított. Valószínűleg a tizeserdők sorában is harmadik volt a körösmény tizesi tilalmas, miként az újkori évszázadokban mindig. Körösmény tizes 1619. évi erdőbirtoklása és konstitúciója feljogosít bennünket annak feltételezésére, hogy a Fiság-táji tizesek a XVII. század elején már birtokolták azokat a tizeserdőket, amelyeket ismeretlen időpontban szereztek és a XX. század közepéig folyamatosan megtartottak.

A tizesbirtokok a térben

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek hegyi birtokai, kevés kivétellel, hatalmas tömböt alkottak a Csíki Havasok nyugati peremén, a Fiság patak és a mellette húzódó hosszú belterület keleti oldalán. (III. tábla)

A tizesbirtokok tömbje a tizesek völgybeli sorrendjében tagolódott. Fent, északkeleten Háromtizes birtokával kezdődött a sor. Folytatódott Jenőfalva, majd Körösményfalva tilalmasával. A Szentegyház patakánál Ittkétfalva birtoka következett. Miként a faluban a kiszélesedő Bánkfalván „felborult” az addigi szabályos sor, a hegyen is az ittkétfalvi erdő után megtört a Háromtizes tilalmasával indult tizesbirtokok egymásutániségának vonulata. A bánkfalvi alsó három tizes, Altizes, Martonos és Simószege, valamint a távoli Kotormány erdői, legelői „keveredve”, keresztirányú sort is alkotva zárták le a tizesbirtokok tömbjét.

A kivételek között első helyre kívánkozik a *Monyasd bükke* nevezetű hajdani erdő, Háromtizes egykori jeles tilalmasa, a Monyasd patak délnyugati oldalán húzódó hegyen. Szentgyörgy falutól északnyugatra terült el, vagyis a többi tizesbirtokokkal ellentétes irányban. Háromtizesi birtoklása talán kapcsolatba hozható Monyasd falu XVIII. század eleji pusztulásával és a monyasdi lakosok többségének Háromtizesbe költözésével.

Más jellegű kivételnek számított Altizes, Martonos és Simószege közös kaszáloja az Úz-völgyi, *Égettész-táji Lófőrész*.

Ha valamelyik tizes átmenetileg hozzájutott egy-egy kis darab szántóhoz, kaszálóhoz, az bárhol feketett a határban.

Nem véletlen, hogy a tizesbirtokok nagy tömbje a két falutól keletre jött létre. Abban az irányban mindkét falu határa mesze elhúzódott, a tizesbirtokok után az Úz-völgyi havasokkal folytatódott. Volt tehát alkalmas terület a tizesbirtokok létrehozására. Nem úgy a falvak nyugati, északnyugati oldalán, ahol a szomszéd települések, elsősorban Mindszent határvonala fölöttébb közel esett. A *Fiság lokja*, a Szentgyörgy és Bánkfalva településtömbjének helyet adó völgy az óriásai szentgyörgyi és bánkfalvi határ délnyugati csücskébe esett. Azért sem lehetett volna a tizesbirtokokat a falvak nyugati oldalán létrehozni, mert ott a Monyasd bükkje kivételével az újkorban már nem léteztek számottevő nagyságú erdők. A szántók és kaszálók fölkapaszkodva a hegyekre, elérték a mindszent határt. Másrészt a nyugati oldalon feküdt valaha Monyasd falu, amelynek élettér kellett. Valamivel alább pedig évszázadokon át egy völgyben lapult Kotormány tizes, amelynek településhelye és belső határa eleve lehetetlenné tette, hogy a bánkfalvi alsó tizeseknek a nyugati oldalon tizeserdejük legyen. Így természetes, hogy a tizesbirtokok széles sávja a falvaktól keletre alakult ki.

Szentgyörgy belső határában, a bonyolultabb szerkezetű bányafalvi belső határral ellentétben, a faluban és a tizesbirtokok hegyi tömbjében is ugyanolyan sorban követték egymást a tizesek. A falu belső határa tulajdonképpen a három tizes három sávjára tagolódott. A sávok a Mindszenti határ szélétől a tizeserdők keleti széléig húzódtak. A háromtizesi, a jenőfalvi és a körösmény tizesi sáv belső tagolódása nagyjából azonos képet mutatott. A völgyben, a falu beltelkei szomszédságában, mindkét oldalon a hegyek lábáig a *tanórák* néven emlegetett különösen jó minőségű, kis szántók és kaszálók terültek el. A *tanórák kertek* után kelet és nyugat felé egyaránt a hegyek oldalaira, hátságjaira felkapaszkodott, valamint a Fiság felé siető patakok völgyeiben meghúzódott szántók, kaszálók következtek. Nyugaton a hegyi szántók és kaszálók egy-egy kisebb erdővel megszakítva elérték a Mindszenti határt. Kelet felé a hegyoldali, hegyháti szántók, kaszálók a tizestilalmasok *cihereiig*, vagyis bokros, növendékerdős széleiig nyúltak. A hajdani *tizesciherek*, később részletezendő okok miatt, a XIX–XX. század fordulója táján elvesztették *ciher* jellegüket és hivatalosan is tizeslegelőkké alakultak át. Kelet felé a tizescihereken, illetve a tizeslegelőknél túl, az előbbieknél magasabb hegyeken terültek el a tizesek „szemefényei”, a bükk-, kőris-, nyír-, cser- és fenyőerdők, az igazi tilalmasok.

A nyomásos gazdálkodás rendszerében, amely Csíkszentgyörgyön megélte a XX. század közepét, a szocialista kollektivizálás idejét, a falu hosszan elnyúló belterülete jelentette a két nyomás választóvonalát. Egy bizonyos esztendőben, amikor a falutól nyugatra eső területet, helyi szóhasználattal: a *mezőt* tekintették *vetéshatárnak*, a lakótelkek szélén húzódó kerítésektől a Mindszenti határig szántották, kaszálták a földparcellákat. Tavasztól az őszi határszabadulásig ott állatok nem legelhettek. Ugyanabban az esztendőben a falu *erdőként* emlegetett keleti oldalán elterülő *tanórák* és hegyoldali szántók, kaszálók *nyomásnak*, *nyomáshatárnak*, *ugarnak*, *ugarhatárnak* számítottak. Rajtuk jártak, legeltek a fejőstehén-, sertés-, és kecskecsordák. A következő esztendőben fordult a dolog. A Mindszenti felől eső határrész lett az *ugar*, vagy *nyomás*, a tizeserdők felé eső határrész pedig a *vetéshatár*. A harmadik esztendőben kezdődött előlről a forgás, a falu két oldalán fekvő földek haszonvételi formájának több évszázados váltakozása. A *Nagymező*, mielőtt kikerült volna a nyomáskényszerből, az *erdő felőli* keleti oldallal tartott.

Tanulmányom függeléke után, ízelítő gyanánt közlök néhány olyan földrajzi nevet, amely a XIX–XX. századi tizesjegyzőkönyvekben fordul elő tizesbirtok, vagy tizesbirtok részének, határvonalának jelölésére.⁶⁴⁴

A tizesbirtokok nagysága

A közel 7770 oldalnyi feltárt tizesdokumentum, meglepő módon nem bővelkedik a tizesbirtokok nagyságára vonatkozó számadatokkal. Ez részben érthető, hiszen a birtokok évszázadokon át léteztek, a jobb gazdák terepismeretük révén tudták, hogy melyik tizesbirtok meddig terjed. Csak a XIX. század második felének adókkal

⁶⁴⁴ Mivel Ittkétfalvának és Kotormánynak nem maradtak iratai, az ittkétfalvi és kotormányi tizesbirtokok helynevei nem kerülhettek ide.

terhelt és telegkönyvi munkálatoktól hangos világában váltak az élet megkerülhetetlen valóságává a holdak és négyszögölek.

1888-ban Csík megye könyvomas kimutatást készítettett a megyebeli közösségi erdőkről, különös tekintettel a területük után fizetendő felmérési és kezelési költségekre. Ebben a jegyzékben a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesbirtokosságok a következő erdőnagyságokkal szerepeltek:⁶⁴⁵

Háromtizes	424 hold	1343 négyszögöl
Jenőfalva tizes	414 hold	-
Körösmény tizes	404 hold	-
Ittkétfalva tizes	317 hold	1434 négyszögöl
Martonos tizes	161 hold	50 négyszögöl
Simószege tizes	70 hold	1520 négyszögöl
Kotromány tizes	60 hold	-

A fenti jegyzéknek két sarkalatos hibája van. Az egyik, a kisebb hiba abból adódik, hogy a kimutatás erdőkre vonatkozik. Kétségtelen, hogy 1888-ban a tizesbirtokok jobbra erdők voltak. A legelőket akkortájt kezdték kialakítani a *ciheres* erdőrészek kitisztításával. Ennek ellenére, mégis okozhat néhány holdas eltérést, ha a számításnál csak erdőt vagy erdőt és legelőt veszünk alapul. A másik, a nagyobbik bajt az a körülmény okozza, hogy a megyei kimutatásból valószínűleg adminisztrációs ok miatt hiányzik Altizes. Így a területnagyságokat összeadva, az összesített számadat nem fejezi ki a tizesbirtokok tényleges nagyságát.

Sajnos a telegkönyv sem mindenható. Egyrészt minden tizes minden birtoka nehezen gyűjthető össze belőle. Másrészt a kapott eredmények nem mindig egyeznek a korábbi vagy a későbbi birtok-adatokkal. Példaként bemutatom, hogy a bánkfalvi alsó három tizes birtokainak nagyságát miként tükrözi az 1911-ben készített bánkfalvi földkönyv.⁶⁴⁶

	Erdő		Legelő		Összesen	
	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
Martonos	161	500	26	528	187	1028
Simószege	70	1520	25	587	96	507
Altizes	158	1278	94	952	253	630

1949-ben a tizesbirtokok államosítása idején néhány tizes, például Háromtizes és Körösmény tizes megpróbálta a lehetetlent, érvelt a tizeserdők megtartása érdekében. Ekkortájt keletkeztek olyan dokumentumok, amelyek számadatokat tartalmaztak a tizesbirtokok nagyságáról. Háromtizes 442 hold 827 négyszögöl birtokot

⁶⁴⁵ TA. H. 8. 49. – A jegyzék Szentgyörgyön és Bánkfalván kívül Menaságon, Ditrón és Szépvízen szerepeltetett tizeserdőt. A szomszédos Menaság tizeserdőinek nagysága a következőképpen alakult: Alszeg tizes 173 hold 897 □-öl, Felszeg tizes 180 hold 64 □-öl, Közép tizes 173 hold 896 □-öl, Pottyond tizes 278 hold 1114 □-öl, Menaságújfalva tizes 121 hold 119 □-öl.

⁶⁴⁶ CSISZEGYŐKI. Földk. Bánkfalva, 1911.

mondott magáénak. Ez több volt, mint a XIX–XX. század fordulóján többször is emlegetett 424 holdnyi háromtizesi erdő. Körösményfalva tizes 1949-ben 404 hold tizesbirtokra kért államosítás alóli mentességet. Ez a területnagyság meglepő módon azonos volt az 1888. évi Csík megyei kimutatás fentebb bemutatott 404 holdas erdőnagyságával.⁶⁴⁷

A fenti példák kellőképpen érzékeltetik, hogy a tizesbirtokok nagyságát nem könnyű abszolút pontossággal bemutatni. Különösen nem egyszerű a feladat, ha azt akarjuk, hogy a számok a XIX. és a XX. századra egyaránt érvényesek legyenek. De talán nem is feladata e tanulmánynak a négyzögekkel való zsonglörködés! Helyette inkább a tendenciák, az arányok érzékeltetése látszik ésszerűnek. A három szentgyörgyi nagy tizes nagyjából egyforma nagyságú birtokkal rendelkezett. Mint ha egy láthatatlan kéz méricskélte volna a hegyek lankáit, bérceit, hogy Háromtizesnek, Jenőfalvának, Körösményfalvának egyaránt 400 hold körüli tizeserdő jusson. Változatosabb képet mutattak a bánkfalvi tizesek birtoknagyságai. Több mint 300 holdjával vezetett a falu legnagyobb tize: Ittkétfalva. 200-nál több, illetve 200-nál kevesebb holddal követte Altizes és Martonos. 100 holdnál kisebb tizesbirtokkal rendelkezett Simószege és Kotormány.

A tizesbirtokok kiterjedésének meghatározása a legfontosabb tizesdokumentumokban

Fentebb „A tizesek kapcsolata egymással” című fejezetben viszonylag részletesen bemutattam a szomszédos tizesek közös határjárásait és határkijelöléseit. Némely tizesek az általuk fontosnak ítélt dokumentumokban, maguk is igyekeztek földrajzi nevekkel rögzíteni, hogy a tizesbirtokok nagy tömbjén belül vagy azon kívül, hol vannak birtokaik.

1700-ban, amikor Altizes, Martonos és Simószege birtokos gazdái közös konstitúciót fogadtak el közös tilalmasuk védelméről, használatáról, néhány földrajzi névvel meghatározták a védendő tilalmas fekvését.⁶⁴⁸ 65 évvel később, 1765-ben, amikor megosztották a közös tilalmast, ismét földrajzi nevekkel igyekeztek meghatározni, hogy melyik terület jutott Altizesnek, Martonosnak, Simószegének.⁶⁴⁹

Háromtizes 1795-ben konstitúciót fogadott el, amelyben többek között meghatározta azt a területet a tizesbirtokok tömbjén belül és *Monyasd bükke* tájékán, amelyet tilalmassá tett.⁶⁵⁰

Jenőfalva tizes 1860-ban új protokollumkönyvet kezdett. Ennek elejére, az 1860. évi konstitúció elé a tizes vezetői beírták közösségük birtokainak fekvését, kiterjedését. Alább, ízelítő gyanánt bemutatom a jenőfalvi tizestilalmas 1860. évi leírását:

„A nemes Jenőfalva tizesének tilalmas erdője körül szomszédságai eképen következnek, úgy mind. Északon elkezdve az úgy nevezett Nagykö tetőről a földek

⁶⁴⁷ TA. H. 9. 57., – TA. K. 9. 29., – TA. H. 9. 60., – TA. H. 8. 56.

⁶⁴⁸ TA. A. 3. 1.

⁶⁴⁹ TA. A. 3. 2.

⁶⁵⁰ TA. H. 6. 1–2.

szélyítől a Haram hegyesire kimenő út a kaszáló széljekig, innen a keleti szomszédgya a Havas kút, onnan elkerülve Koncsag Máté alatt elkezdve a Domokosok kaszálójók széljéig mindenütt a kaszáló széljen a Bánkfalvi Csedő István kaszálója széljéig, innen elkerülve a szakadati úton a déli széljen Apadó tetőig, úgy innen le a déli széljen Orjas mellett bejáró alsó út a Csere mellett be Bőjte végéig, innen be Bálint büke végéig a Közép út az úgy nevezett Kápolna nyakig, itt elkezdve a nyugati szomszédgya a Gálfjak bükös és fenyves birtokáig széljin bé Nagy kútig, innen elő a Kontsagok birtok[ai] széljin, s úgy a Csedő atyafjakén is a Boroké végéig, innen elé Tekereg nyakán bé menő útig a szántóföldek széljén innen be a földek végén Árnyék és Haram pataka a hol össze szakad Fetekő végénél, Haram patakán fel a Kánya János földgye végéig, innen ki a földek végén Nagy kő tetejére.”⁶⁵¹

Határjelölések, foglalások a tizesbirtokok „belső szélén”

Korábban szó esett róla, hogy léteztek határviták, sőt pereskedések is a tizesek között. A tizesbirtokokat azonban elsősorban nem a szomszédos tizesek, hanem a tizes tagjai veszélyeztették, mégpedig azért, hogy a birtok falu felé eső oldalán, korabeli kifejezéssel a „birtok belső szélén”, a szántóföldek, kaszálók és a *cihereerdő* találkozásánál foglalásokat tettek. A XIX–XX. századi tizesjegyzőkönyvek tele vannak a foglalások elleni közdelem emlékeivel.

Azok a gazdák, akik a tizeserdők szélén foglalásokat tettek, vagyis illegálisan nagyobbítani próbálták hegyoldali kaszálóikat, szántóikat, nem voltak eleve elvetemült, közösséggellenes emberek. Csak azt tették, amit őseiktől tanultak, amit eleik, a havasok szélén lakó székelyek legfőbb életelveként beléjük neveltek. Ez az életelv az *irtást*, az *orotást*, a művelt földek nagyobbítását helyezte a gazdaember teendőinek középpontjába.⁶⁵² Évszázadokon át a csíki székely gazda pályájának sikerességét azon mérték le, hogy mennyire sikerült kiterjesztenie szántóit, kaszálóit az erdők rovására a falu közeli hegyoldalokon és a távoli havasokban egyaránt. Közben az idők változtak. A XVIII. századtól kibontakozott az állami erdővédelem. Ettől fontosabb gátló tényezőt jelentett a tilalmas néven emlegetett erdők közösségi védelmének gyakorlattá válása. Ezek közé a tilalmasok közé tartoztak az újkorban a tizeserdők is, mivel a tizesközösségeknek érdekükben állt, hogy tűzifát nyújtó faluközeli erdeik fennmaradjanak. Két fontos elv és két jellemző mentalitás ütközött tehát egymással a XIX. században a tizestagok mindennapjaiban: a tizeserdők közösségi védelmének igénye és az ősöktől örökölt irtásra törekvő igyekezet. Akik nem tudtak ellenállni az irtásgyarapító erény csábító parancsának, és a tizeserdő fáiból, bokraiból újra és újra néhányat kivágtak, hogy ezáltal szántóföldjüket, kaszálójukat nagyobbítsák, tulajdonképpen rossz időben, rossz helyen cselekedtek. Tettükért egy-két évszázaddal előbb még a helyi társadalom elismerését, megbecsülését vívták volna ki, a XIX. században viszont legszűkebb közösségük, tizesük büntetésére várt rájuk. A foglalásonként kiszabott büntetések, a foglalásokkal kapcsolatos megjegyzések azonban kellően tükrözik, hogy a tizes, mint közösség elítélte ugyan a

⁶⁵¹ TA. J. 1. 3.

⁶⁵² Vö.: a gyimesi irtászerződéses „*Irtsa és pusztítsa!*” kifejezésével. – BÁRTH János 2005. 152.

foglalást jelentő irtást, de nem tartotta azt „főbenjáró” bűnnek. Olyan esetnek tekintette, amely minden tizestaggal előfordulhatott. Ezért legtöbbször némi pénzfizetés ellenében *kézbeadással megbékéltek* a tizesgyűlések résztvevői a leleplezett *foglalókkal*.

1862. november 27-én Kánya Imre jenőfalvi főerdőbíró vezetésével 15 fős bizottság járta be a jenőfalvi tilalmas „belső szélét,” azt a területet, ahol az erdő és a „privátus személyek” szántói, kaszálói találkoztak. A határjáró férfiak a foglalások megakadályozása érdekében határhalmokat hánytak fel. Jellemző, hogy az eseményt a tizes jegyzőkönyvében a „*Halmazásról*” címmel örökítették meg.

A tilalmas szélén szorgoskodó jenőfalvi atyafiai tevékenysége két részből állt. Először alapos szemlét tartva végigmentek a terepen. Megállapították, hogy melyik szántó, melyik kaszáló kié, és ki az, aki irtással átlépte a tilalmas határát. *Pallagba vágott kereszt*ek és fanyesések formájában ideiglenes jeleket hagytak maguk után. A második menetben 10 helyen, illetve 10 szakaszban földhalmokat hánytak fel határjelnek. Némelyik földhalmot kövekkel is megerősítették.

Fogalmazási zökkenői, elnagyolt, hányaveti mondatai ellenére érdemes idéznünk a terepjárás első részének leírását:

„*Nagy kútnál kimenve a Gáll család [birtoka és a] tilalmas erdő szélyén a két bük között egyenesen ... belül 1, kívül is 1 kereszt jegy a pallagba. Onnan bé indulva keresztül Nagy kút gödrin a Szent Györgyi Kontsag familia bokros volt szántó földelének külső szélyén a muzsda tetőn felfelé kereszt jegyek, nyeses a fákon s keresztetek is róva a felső végéig. Innen átmenve a Csedő Mihály s részesei István, Antal és Ignácz volt szántó birtokaiknak alsó végén a gödör mellett, vagyis a közepén, ki a külső musda tetőig kereszt jegyek, fel a musda tetőn is kereszt jegyekkel. Itt kezdődik a Bors István szántó földelének alsó vége, annak külső musdája tetején három kereszt jegyek a pallagba. Itt kezdődik a zatai Vargyas István birtoka, vagyis most jelenleg a Fejér István megvásárolt birtoka és annak külső szélyén a gyeptű kert mellett több helyekre kereszt jegyek a pallagba vágattak. Kezdődik a Ványolós Gáll birtoka, az is hasonló jegyekkel határozva, melynek felső végén helytelen gyeptűkert és út elfoglalás tapasztalva látszatik ... Keresztül az úton, bé a Kányák és a Gáll Péter részesei ... birtokuk felső végén kereszt jegyek s belől egy borvíz forrás, bennebb a Tekse Gergely és Kánya István birtoka a patakig. Átmenve a patakon Fekető felé, ki a Cseresnyés birtok ... közepibe egy kereszt jegy. Átmenve a patakon Kerek Magyaró felé a Kánya Lőrincz János ... szántó földelének belső szélyén a gödör marton fel több kereszt jegyek, s különösön a felső végén egy kereszt.*”⁶⁵³

A fenti szöveg több szempontból is számot tarthat érdeklődésünkre. Egyik különlegessége a *pallagba vágott kereszt* kifejezés, ami talán a határjel ideiglenességével hozható összefüggésbe. Valószínűleg „pallagba vágott kereszt” helyén hányták fel a határjárás második menetében a határhalmokat.

Figyelemre méltó továbbá, hogy a határjárók két elhagyott, bebokrosodott „volt szántóföldet” is találtak. A XXI. század elején Csíkszentgyörgy és Bánkfalva idős lakóival beszélgetve, kérdezetlenül is gyakran hallunk olyan legenda-szerű, mondaszerű történeteket, amelyek arról szólnak, hogy a székely megtelepedés korá-

⁶⁵³ TA. J. 1. 16–17.

ban vagy valamiféle időtlen régiségben települések léteztek a hegyekben, a tizeserdők tájékán, hiszen a régi szántóföldek hajdani *muzsdái*, rászántással keletkezett mezsgye-szerepű magaslatai még mindig látszanak az erdőben. Az 1860-ból származó idézett szöveg azt sugallja, hogy talán nem kellene akkora jelentőséget tulajdonítani azoknak a bizonyos erdei *muzsdáknak*, mint amekkora jelentőséggel a népi fantázia felruházta őket. Eredetüket talán nem kellene évezreddel vagy évezredekkel korábbi időikig visszavezetni, miként azt a dús fantáziájú szentgyörgyiek mondái teszik. 1860-ban elhagyott szántókat emlegettek Jenőfalva tilalmasának határvonala táján, mégpedig olyan szántókat, amelyeket akkortájt is létező jenőfalvi családok és személyek birtokoltak a korábbi években. A határjárók az elhagyott szántókat és *muzsdáikat* saját koruk családjaihoz, személyeihez tudták kötni. A szántók elhagyásának sokféle oka lehetett. Előfordulhatott például, hogy illegálisan irtott földek, vagyis foglалások voltak, amelyeknek feladására korábban felszólította gazdáikat a tizes. Az erdőirtók, például a magashegyi talaj terméketlensége, nehéz művelhetősége, vagy a vadveszély miatt maguk is juthattak olyan elhatározásra, hogy beszüntetik irtott területeik szántását, vetését.

1866. május 26-án Háromtizes bizalmi férfiai Kasza Imre *falusbíró* vezetésével vizsgálatot folytattak a háromtizesi tilalmas és a vele érintkező szántóföldek határvonala táján. Akkurátusan ölszámra fölmérték a szélső szántóföldeket, és „leszakasztották” azokat a területeket, amelyekkel a szántók szélesebbek vagy hosszabbak voltak a kellesüknél. Az így visszaállított tizeshatáron halmokat hanyattak.⁶⁵⁴

1882. március 6-án Körösmény tizes hangadó férfiai Kasza Imre körjegyző vezetésével kivonultak *Ikerkút* és *Szóke lapos* tájékára, hogy feltárják a tilalmas szélén gyanított foglалásokat. Felmérték az „Antalfiak” és a „Tamásfiak” kaszálóit. Megállapították, hogy a kaszálók nagyobbak annál, mint ahogy a telekkönyvi nyilvántartásban szerepelnek. A határjárók úgy ítélték meg, hogy a kaszálók növelése a tizeserdő rovására végzett irtás útján történt. Antal Márton, aki a helyszínen tartózkodott, elismerte, hogy tíz szál fa helyét elfoglalta a tizes erdejéből. 1 forint 66 krajcár lefizetése után „kibékült” a birtokossággal. Néhány nappal később Antal András foglалó is a „kibékülést” választotta, ami 3 forintjába került.⁶⁵⁵

A tizesek vezetőinek erélyes fellépései ellenére mindig akadtak, akik megpróbálkoztak birtokaik nagyobbításával a tizesbirtokok rovására.

1838-ban Háromtizes kemény határozatot hozott a foglалók ellen: „*A mái napon, úgy mint augusztus holdnap 14-dik napján 1838-ban közönséges gyűlésünkben fő erdő bíránk Gáll István azt adgya előnkbe, hogy egy néhány tizesünk beli emberek tilalmas erdeink szélyeiből magoknak foglalni kívánnak és már vettekis belé, kik ellen a' közönséges gyűlésben végeztetett, hogy fő erdő bíránk annyi, a' mennyi szükséges erővel ki mennyen és a' tilalmas helyből lett foglaláson való termést el vegye és magához vigye.*” Augusztus 27-én megtörtént a foglалások termésének elvétele, szeptember 7-én pedig az elvett takarmányok elárverezése.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ TA. H. 6. 28–29.

⁶⁵⁵ TA. K. 2. 218–220.

⁶⁵⁶ TA. H. 6. 4.

Háromtizes 1840. augusztus 16-án külön konstitúciót szerkesztett és fogadott el a tilalmas erdők széleit veszélyeztető foglalások megakadályozására. Ebben jelentős pénzbüntetést helyeztek kilátásba azok számára, akik foglalásra vetemedtek.⁶⁵⁷

1843. április 20-án csikozmási nemes lófő Botos József csíkszéki táblabíró és csíkszentmártoni nemes Becze István alcsíkszéki táblabíró vizsgálatot végzett Háromtizes tilalmasának „belső” határvidékén. A terepbejárásra minden háromtizesi házból meghívtak egy személyt, így népes gyülekezet járt-kelt a *Kánya oldala*n, a *Szék pataka* táján és a *Farkasverem homlokán*. A határjárók feltárták, megállapították az illegális foglalásokat. Jelképesen visszavették a tizes számára az elfoglalt földeket. Halmokat hánytak az „igazi” határra. Némely foglalók elismerték „hibájukat” és belenyugodtak megnagyobbított szántóföldeik egy részének elvesztésébe. Más foglalók, például a nemes Tomposok és nemes Bors Gergely tiltakoztak a „halmazás” ellen. Azzal érveltek, hogy már több év óta használták a visszavett földeket, sőt Bors Gergely nem átalotta az elvesztett szántóját örökségnek nevezni.⁶⁵⁸ Különösen nagy területet irtatott ki a tizes tilalmasából Gál József huszár és nemes Tompos István. Velük csak körülményesen tudott a tizes kiegyezni.

1844. augusztus 25-én Háromtizes *kézbeadásos egyezsége*re lépett a tizes egyik tagjával, Gál Józseffel, aki a tilalmas szélén, *Kánya oldala* táján egy 107 öl hosszú és felül 25, alul 20 öl széles szántót irtott. Gál József a foglalat megtartotta, de fizetett 45 magyar forintot, és átadott a tizesnek cserébe egy „egy köblös” szántóföldet, amely a „monyasdi forduló határában” a *Hidegség verőfénye* nevű területen feküdt.⁶⁵⁹

Néhány hónappal később, 1844. december 10-én Háromtizes vezetői a nemes Tompos famíliával kötöttek egyezséget az ugyancsak *Kánya oldala* táján tett foglalatokról. Előzőleg a tizes perre vitte az ügyet, és a Tomposok a pert elvesztették. Ezután szánták rá magukat a békés egyezségekre. A viszonylag nagyméretű foglalt szántóból kimértek akkora területet, amekkorát az előbb idézett esetben Gál József megváltott. Ezt a földdarabot 55 magyar forint lefizetésével a Tomposok megtarthaták. A szántó többi része visszakerült a tizes birtokába.⁶⁶⁰

Gál József és a Tampos földesúri família nagy területű foglalatjai jelentős vihart kavartak Háromtizes életében, de nagy kárt okoztak a tizeseknek a 2-3 öles elszántások is.

1847-ben Csiszer István főerdőbíró megpróbálta számbavenni a *Haram alatt*, hogy kik hatoltak be szántásaikkal a tizes területére. Bizony jócskán talált 2-3-4 öles foglalatokat.⁶⁶¹

1866. május 26-án Gáll Joachim háromtizesi főerdőbíró néhány bizalmi férfi társaságában kiment a *Haram alá*, és bejárta a tizespaskum határvonalát. A korabeli tizes-jegyzőkönyv tanúsága szerint a következő rendellenességeket tapasztalta:

- A *Haram alatt* Tekse Antal a földje szélénél „*két lépéssel küljebb szántott a Tizes pascumjába*”.

⁶⁵⁷ TA. H. 6. 6–7.

⁶⁵⁸ TA. H. 7. 11.

⁶⁵⁹ TA. H. 6. 14-15.

⁶⁶⁰ TA. H. 6. 16. 17., – TA. H. 7. 23.

⁶⁶¹ TA. H. 7. 31.

- Gál Dani János a földje végén „2 német öllel küljebb szántott a tizes pascumjába”.
- Beljebb a „Bors urak” a földjük végénél 2 és fél ölet elszántottak a tizes legelőjéből.
- „a Szép patakán túl” Czikó György a földje „bütűjénél kilentz lépéssel tovább szántott a tizes pascumjába”.
- Csiszér István is kilenc lépéssel tovább szántott a kelleténél.
- „Küljebb” Gál Balázs István a földje bütűjénél három lépéssel túl szántott a határon.
- „a Nyírben” Tekse Márton a földje végénél 16 öllel „feljebb szántott az illő határnál”.
- „Gál Ignátz földje 11 és fél öllel széljesebb, az hogy a tizes adta volt”.⁶⁶²

A fenti foglalások tipikus példái voltak a határszéli szántóterületek szinte észrevétlen, lassú előrehaladásának. A fent megnevezett gazdáknak nem kedvezett a szerencse. Az 1-2-3 ölenkénti szántóföld-növelés azonban nagyon sok esetben és főleg a XIX. század közepe előtti időkben gyakran észrevétlen maradt.

Előfordult, hogy valaki nem a tizes erdejéből, hanem a tizes útjából vagy a tizes szélén folydogáló patak *porong*-jából foglalt területet. 1850 nyarán három gazda is jelentősen beszántott a *Monyasd útjába*. Háromtizes gyűlése felszólította őket, hogy 8 napon belül állítsák helyre az eredeti állapotot, mert ellenkező esetben jelentős pénzbüntetést kell fizetniük.⁶⁶³ 1864. június 12-én Körösmény tizes gyűlése megállapította, hogy „*idős 's ifjabb Bala István által a Szent egyház pataka mellett egy oly porond fel szeptett a víz medrébe[n], hol út hely is van, mellyet lennel be is vetettek*”. A vita során kiderült, hogy 8 öl szélességű földsávot tekintettek az Ittkétfalvával közös patak medrének. A tizesgyűlés felszólította Bala Istvánékat, hogy adják vissza a pataknak, ami a pataké, illetve a tizesnek, ami a tizesé. Helyreállító igyekezetük látható jeleként három nap alatt a földjük szélén lévő „kertet” tegyék vissza a régi helyére.⁶⁶⁴

„Gyepükertek” a tizesbirtokok „belső” szélén

A tizeserdők, tizesciherek, tizespaskumok és a magánbirtoklású szántóföldek, kaszálók határa táján a XIX. században legtöbbször *sáncok*, *gyepük*, *kertek*, vagyis kerítések húzódtak, amelyek *vetésmező* idején védelmezték a szántókat a ciherekben járó igásállatok kártételeitől, *nyomásmező* esztendejében pedig védelmezték a tilalmast az ugaron legelésző csordáktól.

A „védelem kertek”, vagyis a védő kerítések fölöttébb rövid életet éltek. Száraz fájuk csábította a járókelőket, különösen a *gyalogszereket*, de akár a környező földek gazdáit is, hogy a *bácsi szekereken*, *gyalogszánokon*, vagy a határban dolgozó gazdák szekerein a faluba kerüljenek, és tüzelővé váljanak. 1846-ban Háromtizes figyelmeztette lakosait, hogy a tilalmas és a szántók szélén álló kerítéseket ne szed-

⁶⁶² TA. H. 2. 78.

⁶⁶³ TA. H. 1. 112.

⁶⁶⁴ TA. K. 2. 2.

jék szét.⁶⁶⁵ Ugyancsak Háromtizes szigorú határozatot fogadott el 1852-ben az „oltalom kertek” védelmében. A határozat szövegét a benne szereplő nyelvi különlegesség miatt érdemes szöszerint idéznünk:

„A folyó 1852-dik évi mártius hó 25-dik napján tartott gyűlésben meg határozatott nemes közönségünk áltol az, hogy a tilalmasunk inyiben⁶⁶⁶ eső oltalom kertek, mint kívül az mező határ szélyen, mint pedig a kijáró utak mellett a földek végein állandóul nyomás idejinis helyben maradgyanak, oly megjegyzéssel, hogy a ki kertét ezen egyezés ellenéreis elvinné, 3 Rénes forintokig meg büntetődik, úgy másis, aki rajta tanáltatik, hogy a kertfát orozolná. Mely egyezésnek meg tartására fel ügyelőknek ki választattak Ambrus Ignátz, Texe Benedek, Csiszér István, Gáll Balázs, Czíkó Antal és Kánya Ignátz”.⁶⁶⁷

A tilalmas szélén húzódó gyeű bizonyos esetekben vékony fákból, bokros csaposokból készített kerítést, máskor *sáncnak* nevezett árkot jelentett.

A tilalmas széli *gyepülés*, vagyis kerítés-készítés, árkolás a tizesközmunka egyik formájának számított. Bizonyos tizesdokumentumok gyakran emlegettek közmunkában végzett *gyepülést*. Más tizesjegyzőkönyvek a tilmassal érintkező magánbirtoklású szántók, kaszálók egyéni kerítéseiről adnak hírt. Alább idézek egy 1872. évi háromtizesi határozatot, amelyből többek között kiderül:

- A tizesgyűlés tárgyalt arról, hogy közmunkával kerítsenek-e a tilalmas szélén, vagy a birtokosok maguk gondoskodjanak földjeik végén kerítésről.
- A tizes a *gyepülendő* határvonalat két szakaszra osztotta. Egyik szakaszt közmunkával *gyepültette*, a másik szakaszon felszólította a földtulajdonosokat a kerítés-készítésre.
- Akik egyénileg „tettek kertet”, vághattak *csapost*, vagyis bokros fenyőt a kerítéshez.

„A jeleni folyó 1872-dik évi május hó 12-dik napján tizesünk fő erdő bírāja Tekse István atyánkfia meg hivatásából köz gyűlést tartatván, mely alkalommal elő terjeszti a közönség előtt azon közös ügyet, hogy mi szerint lenne leg célszerűbb a' tilalmas felé forduló vetés mezőnk ... szélyein úgy a kimenő utak inyében⁶⁶⁸ ... a ... véd kerteket, vagyis gyeput [elkészíteni], a közönség⁶⁶⁹ tegye-é vagy pedig a' birtokos személyek akiknek a szélyen esik a földje. Mely felett a' tizes több vitatkozások után egyes akaratbol úgy határozott, hogy miután a tilalmas erdőnk igen nagyon meg vagyon pusztulva, azért kívül a tilalmas határ szélyin ... Nagy kő teteiről elkezdve Haram alatt és Kánya oldala külső szélyin el, és innen bé Szopos patakára a közönség véd kertet téssen. Kivéven innen azon személyeket, akik Szoposon igen nagy mértékben kerteléssel meg vannak terhelve. Ezen kívül az utakra, úgy mint Fenyőszó útjára és Farkas veremre jövő földek végihez kiki tartozik kertet tenni rövid szárú borzos csaposokból, aki pedig érdemes lécznek valót merészelve levágni, az erdő bíró fel vizsgálása nyomán a tizes meg fogja büntetni minden száltol 50 krajczárokig minden kímélet nélkül. Meg jegyzendő azis, hogy Bakrotása sorkába

⁶⁶⁵ TA. H. 1. 78.

⁶⁶⁶ Az *in* szó „hegy lába” jellegű jelentésére: SZT. V. 593.

⁶⁶⁷ TA. H. 1. 129.

⁶⁶⁸ Itt: tövében. Vö.: az *in* szó különleges jelentésével: SZT.V. 593.

⁶⁶⁹ Értsd: a közösség. Itt: a tizes.

*nem szabad senkinek vágni csapost, egyébünnen ki hol megtalálja, szabad léssen vágnia.*⁶⁷⁰

1874-ben Háromtizes elrendelte, hogy június 15-én délután minden tizesbeli család képviselője menjen ki a tilalmas tövébe „*a cziher szélyen lévő gyeput az eddigi szokás szerint meg újítani*”.⁶⁷¹

1892. június 20-án olyan határozatot hozott Háromtizes, amelyben ismét egymás mellett szerepelt az egyéni és a közösségi kerítéskészítés. Egyrészt felszólította a tizes azokat a gazdákat, akik a tilalmas szomszédságában, a szántók szélén birtokoltak, hogy „*mindenki a védelem kerteket ügyekezék fel tenni, hogy ez által Károk ne történnyenek és ... június 25-ére a marháink ki csapódhassanak*”. Másrészt azt is elhatározta a tizesgyűlés, hogy „*Szakadát karján az Imre fiak kertjek mellett a tizes védelem gyeput csináljon, hogy a' marháink után károkot ne kellésék fizetni*”.⁶⁷²

A tizestilalmas szélén közmunkában végzett *gyepülés* bizonyos esetekben *sáncolást*, vagyis árok-készítést jelentett. Az Erdélyi Szótörténeti Tár nagy adattára szerint a *gyepű* kifejezés Erdélyben azt jelentette, hogy valaki egy területet *gyepűvel bekerít*. A *gyepű* szó viszont elsősorban *ág-és töviskerítésre, élősvényre* vonatkozott.⁶⁷³ A csíkszentgyörgyi példák azt tanúsítják, hogy a XIX. században a *gyepülés* jelentésébe az *ág-, lomb-, gally-, tövis-, karókerítés* mellett a *határvédő árok, a sánc* is belefért.⁶⁷⁴

A *sánc* nemcsak az árkot jelentette, hanem azt a *martot*, árok menti magaslatot is, amely a kiemelt földből keletkezett a védendő földterület: kaszáló, szántó felőli oldalon. A földhányásba összevágott *fenyőhajlát* és *fenyőbojtot* fektettek. A jó sánc *martja* úgy készült, hogy 2-3 *rend* összevágott fenyőgally, fenyőbokor és 2-3 *rend* föld keveredett benne.

Jenőfalva tizes gyűlése 1880. május 17-én megállapította, hogy „*a birtokosság jónak látja a tilalmas erdő szélén egy sántz készítését*”. 20-án egy újabb tizesgyűlés kiküldött egy bizottságot a főerdőbíró vezetésével a hely „*fölmérésére*”. Néhány nap múlva, 1880. június 20-án egy újabb tizesgyűlés már intézkedett is a *gyepülés*-nek nevezett sánckészítés végrehajtásáról: „*... Holnap, az az folyó hó 21-dikén száljon ki a' tizes gyepülni és kezdje meg a' gyepülést Tekeregbe[n] a' Kasza Péter fölgye végétől kezdve fel Tekreg nyakán s' bé Árnýékon közösön. ... a gyepüléshez kirendeltettek marhával Basa István 2 marhával, Tamás András 4, Borok István 2, Fejér István 2, György József 2, Domokos Ignátz 2, Tompos József 2, Páll Gergely 2, János Ferentz, Haricska József 2, Pál Ferentz 4, Fejér András 2, Basa József 2, János András 2, Ványolós Lajos 2, Páll Lajos 2 marhával*”.⁶⁷⁵

Sajnos a feltárt tizesjegyzőkönyvekben soha nem esett szó arról, hogy milyen technikával készült a tilalmas szélén létrehozott *sánc*. Ásóval, lapáttal, ásták az emberek, vagy különleges, nagy teljesítményű ekével barázdát húztak a kijelölt határ-

⁶⁷⁰ TA. H. 2. 151.

⁶⁷¹ TA. H. 2. 188.

⁶⁷² TA. H. 3. 172.

⁶⁷³ SZT. IV. 751. , 754.

⁶⁷⁴ TA. J. 1. 206–208., TA. H. 2. 24–25.

⁶⁷⁵ TA. J. 1. 208.

vonatra? Néhány tényező azt valószínűsíti, hogy a csíkszentgyörgyi tizesbirtokok szélére ekével szántottak sáncot:

1. A XIX. században és a XX. század elején több tizes ingóságai között is létezett *tizeseke*, amelynek kérdéskörére tanulmányom más részében még visszatérek. Természetesen a leltárak és a jegyzőkönyvek nem tájékoztatnak e földforgató faszerkezetek méreteiről és szerepéről. Feltételezhető azonban, hogy a csíkszentgyörgyi és a csikbánkfalvi *tizesekék* ugyanolyan nagyméretű munkaeszközök voltak, mint a Kós Károly által bemutatott *határbarázdáló ekék*, vagy *faluekék*.⁶⁷⁶ A XXI. század elején a legidősebb csíkszentgyörgyi férfiak még emlékeztek arra, hogy őseik valaha tizesük ekéjével húztak *sáncot* a tizesbirtokok és a magánterületek határán. A műveletet *gyepülésnek* nevezték.
2. A fentebbi idézet második feléből látható, hogy Jenőfalva tizes 1880 nyarán 16 gazdát rendelt ki a sáncoláshoz ökrrel. Két gazdától 4-4, a többitől 2-2 ökröt várt. A 36, vagyis 18 pár ökr valószínűleg felváltva húzta a hatalmas *tizesekét* a hosszú határszakaszon. Háromtizes 1886-ban 8 pár, azaz 16 ökröt rendelt ki a *ciher* szélének sáncolásához. 8 ökröt a tizes felső, 8 ökröt pedig a tizes alsó részéből kellett előállítani.⁶⁷⁷ Kós Károly leírása szerint Körösfőn a legendás *faluekét* 8 pár ökr húzta, amikor egy kaszálón kellett árkot szántania. A munkában részt vevő gazdák ökreik mellett haladtak.⁶⁷⁸ A Háromtizes által kirendelt 8 pár ökörnek és a Jenőfalva által kirendelt 18 pár ökörnek valószínűleg leginkább a *tizeseke* vontatásakor vették hasznát. Bizonyos ökrök a sánc *martjába* rakandó fenyőágak, fenyőbokrok vontatásában is szerepet kaphattak.

Aki maga készített kerítést a tilalmas szomszédságában fekvő szántóföldje és kaszálója szélére, a *gyepüléshez* faanyagot kaphatott a tizestől. „*A földek végéhez kívántató csapos védkert*” készítéséhez általában *csapost* ajánlott a tizes. Némely esetben kerítésjavításhoz *borsikával*, vagyis borovicskabokkal is meg kellett elégednie a kérelmezőnek.

A XXI. század elején Csíkszentgyörgyön a „gyerítés” során kivágott fiatal, bokros fenyőfát nevezték *csaposnak*. Leginkább *védkertek* készítéséhez használták nyezetlenül, *borzosan*. 4 méterenként levertek egy-egy pár karót. Közibük fektették a *csaposokat*. A Fiság partján termő vesszőfélével, *csigolyával*, *csigolyagúzzsal* erősítették a karókhoz a fekvő *kertfákat*.

A csíkszentgyörgyieket határtalan leleményességgel áldotta meg a teremtő. A tizes erdejében vágott *csapostól* egyesek elkészítették a szükséges határvédő kerítést, de néhány hónap múlva a „védművet” szétszedték és a kiválóan megszáradt faanyagot hazavitték tüzelőnek. A következő évben újra beálltak a *csaposra* áhító zók sorába. Mások azt a fáradságot sem vették, hogy legalább egy évre *kertet tegeynek* a tizes által adott fából, hanem a *gyepülés* céljából engedéllyel kivágtak *csapost* egyből hazavitték a faluba, hogy azzal tüzeljenek. E fondorlatos visszaélések eltávolítása érdekében a tizesek kénytelenek voltak rendszabályokat hozni. Háromtizes 1881-ben elrendelte, hogy a tizes erdejéből vágott *csapost*, legalább „*egymás után*

⁶⁷⁶ KÓS Károly 1977.

⁶⁷⁷ TA. H. 3. 24–25.

⁶⁷⁸ KÓS Károly 1977. 266.

három vető időn” át, kerítésnek kell használni. Semmiképpen nem lehet a kivágás után hazavinni.⁶⁷⁹ Jenőfalva tizes 1884-ben úgy határozott, hogy azok, akik a tizes engedelmével vágott *kerfából* nem *védelem kerteket* állítottak, hanem illegálisan hazavitték azt a faluba, „hibájukért” 1 forint büntetést fizessenek.⁶⁸⁰

A tizesbirtokok „belső” széleinek „gyepüőrei”

A tizesbirtokok és az egyéni birtokok határa tájékán létrehozott *gyepüket*, kerítéseket a tizesek a XIX. század második felében *gyepüőrrökkel* őriztették.

Jenőfalva tizes 1880. június 20-án többek között *gyepüőr* megfogadásáról is döntött: „*A gyepükert fel ügyelésére a tizes ki nevezte Bogdány Ignátz birtokost, oly határozat mellett, hogy köteles a felügyelő a’ felállítás napjától kezdve hat évig felügyelni. A fizetése a’ tilalmasból ... kap kettő terű bükkfát, azon kívül a’ kit rajta kap a’ gyepü rontáson, 5 forinttól 10 forintig fog büntettetni, ezen büntetés lesz a’ felügyelőjé, ha pedig a felügyelő hanyagsága miatt prévarikáció lenne, köteles megtéríteni*”.⁶⁸¹

Hasonló tartalmú határozatot hozott 1880. június 13-án Háromtizes: „... *a határ szélénél el húzott gyepü mindenkor télen által folyamatosan el hordatik, ennek meg zabolázását a gyűlés meg vitatá és fel szólítá fő erdő bíránk az egész gyűlést, hogy nem találatnék-e valaki, aki a gyepü meg őrzésére ajánlkoznék. Ezen felhívására fő erdő bíránknak önként ajánlkozék nemes három tizesünkbéli Bors Ferentz, oly feltétellel, hogy most jelenben a nemes három tizes a szükséges helyre megkívántató gyepüt rendesen fel állítani tartozik, önként vállalkozó a gyepüt megvizsgálja és a tizestől meg őrzés végett át veszi oly formán, hogy a gyepü fel állítás napjától ő egymás után folyó 6 évig minden gyepü fa el vesztéséről felel. Vállalkozó Bors Ferentznek a felügyelésért évenként jutalom díjul ad [a tizes] 1 terű veszendő bükkfát, vala mint a ki a gyepün, az az a vívésén meg találatik, [fizessen] darabjától 1 forintot. Ha pedig a gyepü elégne, a tizes tartozik helyre állítani. [A vállalkozó] tartozik, amennyiben lehet, [a gyepüt] az égéstől is védeni, vagy esetenél az égetőt ki kutatni, aki pedig ezen égetésen rajta találatik, engedély nélkül büntetendő 10 forinttal. Az elhordókkal és az elégetőkkel a gyepü saját költségeken helyre állítandó. Ha pedig vállalkozó Bors Ferentz az irt 6 évig vállalkozásának eleget nem tenne, ő tartozik a tizesnek 30 forint büntetést ... fizetni, vagy ha be bizonyul, hogy a gyepüt ő hordaná [el], az elhozott fáknak darabjától minden kimélés nélkül büntetendő 2 forintig. Akiket pedig mint felügyelő meg fog, az irt büntetést az erdő bíró hire nélkül fel veheti és számadásba nem veendő.*”⁶⁸²

Figyelemre méltó, hogy a jenőfalvi és a háromtizesi gyepüőrt egyaránt, szokatlanul hat esztendőre fogadták. Ez a tény összecseng azzal a fentebb idézett háromtizesi elvárással, hogy a *csaposból* készített határkerítés „három vető időn” át

⁶⁷⁹ TA. H. 2. 312., 340.

⁶⁸⁰ TA. J. 2. 40–41., 208.

⁶⁸¹ TA. J. 1. 208.

⁶⁸² TA. H. 2. 275–276.

álljon. A nyomásos gazdálkodás viszonyai között ugyanis a tizestilalmasok felé eső határrész szántói, kaszálói esetében a „három vető idő” hat esztendőt tett ki.

TIZESERDŐK, TIZESTILALMASOK

Erdővédelem, erdőrontás

Erdő az elődöktől az utódoknak

A XVIII–XIX–XX. század, a Fiság-táji tizesdokumentumok keletkezésének időszaka, az állami hatóságok által is sugallt erdővédelem korának számított. Azokban az évszázadokban már a tizeseknek is érdekükben állt, hogy a sokszor hangoztatott korabeli kifejezéssel szólva, a tizesbirtokosok az őseiktől örökölt, az őseik által megvédelmezett tizeserdőket csonkítatlanul adják át utódaiknak. Ezért a tizesdokumentumokban rengeteg határozat, utalás található az erdővédelemre.

Önmagában a *tilalmas* erdőnév, illetve a *tilalmasnak* nevezett tizeserdő létezése már jelez egyfajta erdővédelemre való törekvést. Körösmény tizes 1619-ben megalkotott konstitúciója azzal a kijelentéssel kezdődött, hogy a jeles „végzést” a tilalmas erdő megtartása érdekében hozták meg az egybegyűltek. 1619-től a XX. század közepéig, a tizeserdők államosításáig a *tilalmas* örök szereplője volt minden tizes írott dokumentumainak.

A tizesek 1619-től az 1880-as évekig alkottak konstitúciónak nevezett tizes törvényeket. Ezek legtöbb esetben azért jöttek létre, hogy segítségükkel a tizesek szabályozzák a tilalmas használatát, vagyis elősegítsék az erdővédelmet. A konstitúciók többségét közlöm tanulmányom függelékében, ezért itt aprólékosan nem veszem számba az erdővédő tizesintézkedéseket.

A konstitúciókon kívül a legkülönbözőbb indíttatású határozataikban is foglalkoztak a tizesek az erdővédelem kérdéseivel. Jenőfalva tizes 1867. február 8-án tartott gyűlésének egyik határozatában az erdővel kapcsolatos tizes szabályokat foglalták össze:

„A nemes tizes ez alkalommal meg határozta, ... hogy a tilalmas erdőbe(n) senkinek nem szabad hír nélkül bé menni, a' ki pedig ott lopáson éretnek bár mily csekély esetben is, ú.m. rúdfa, nyújtó, stb., 1 osztrák forint [lesz] a büntetése, ha pedig az tilalmas erdőbeli fa lopáson érnék és azt idegen tizesbe vagy községbe szállítaná vagy adná 5 forint büntetésen marad. Azok is, kik a tilalmas erdőben marháikkal és juhaikkal legelés végett mennének, [vagy] az eddig tapasztalt virits vágáson éretnek, nevezetesen az inasok⁶⁸³, [mivel] többnyire azok által gyakoroltattak, tehát hogy ezen vissza élések és a tilalmas erdőben eddig ... elkövetett kártételek meg akadályoztassanak, minden bennlakó gazdának kötelességévé tététt fiát vagy inassát arra figyelmeztetni, hogy oda fejszével senkinek menni nem szabad az irt büntetés terhe alatt, oda érve a gyalog számosokat vagy [gyalog] szekereseket is, [akiknek] nem szabad egyéb nemű fát, mint borsfenyőt, csutakot [vinni], azt is csak a

⁶⁸³ inas = itt: szolgálgeény, szolgálgeényke. Vö.: SZT. V. 596. az inas szó (5., 6.) szolgálgeény, kisbéres jelentésével.

tizesben bébiró lakosoknak. Ha más nemű fán éretnek, azokrais az írt büntetés alkalmazandó”.⁶⁸⁴

A csíkszentgyörgyiek kiválóan tudták, hiszen volt idejük évszázadok alatt megfigyelni, hogy a falujuk környékén magasodó hegyekben a kipusztult, vagy kipusztított, kivágott erdő könnyen újra sarjad. A fiatal sarjadékokat azonban bizonyos esetekben óvni kell annak érdekében, hogy hatalmas fákká növekedhessenek. 1868. március 1-jén Háromtizes gyűlése úgy határozott, hogy a tizesbeliek közmunkával készítsenek kerítést a *Monyasd bükke* köré, mert a lehullott makkokból kikelt sarjadékokat csak kerítéssel lehet megvédeni a nyomáshatár területén járkáló és a *Monyasd bükkibe* is betevődő állatoktól.⁶⁸⁵ 28 év múlva, 1898. március 7-én Kővári László szeredai magyar királyi erdőmester figyelmeztette Háromtizes elöljáróságát, hogy a *Monyasd bükke* fiatal bükk sarjadékainak megóvása érdekében sánccal vagy más módon akadályozza meg a veszélyeztetett erdőterület legeltetését.⁶⁸⁶

Altizes, Martonos és Simószege tizes egy közös növendék erdőt 1845-ben tilalmassá nyilvánított és védelme érdekében közös konstitúciót alkotott.⁶⁸⁷

Az áttanulmányozott tizesdokumentumokban a XX. század előtt egyetlen olyan esetre leltem, amikor egy erdővel rendelkező tizes megpróbálta magról szaporítani fogyatkozó cserefáinak számát. 1863-ban Körösmény tizes szép határozatban szánta rá magát a nem mindennapi cselekedetre:

„E folyó 1863-dik év november hó 15-dikén Csík Szent György Körösményfalva fő erdő bírója Márton Ferentz atyánkfia házánál tizes gyűlése tartatván, ez alkalommal azon elméletre jött tizesünk, hogy mivel a' régi időktől fogva ős eleink által a' mostani élőknek használatára meg tartott és gondozott tilalmas erdőnkől a' cserefa úgy annyira el vénült s ennél fogva úgy annyira elis használtatott, hogy a' mi közülök meg maradottis, azok sem termésre, sem semmi más használatra nem alkalmasok. Innen kiindulva maradékaink háládatosságát ki érdemelendő több évek olta gondolkoztunk, hogy mihelyest bánkfalvi Simószege vagy pedig Altizes csere erdején csere mak teremne, azonnal egy véka csere makot szerezvén, azzal ültetés által csere erdő nevelést próbálandunk, ezen intézkedésünk nyomán [az]altizesi csere erdő Telekasz nevezetű helyéről kaptunkis mint egy tíz kupa csere makot és egy vékát, eztet tehát tzelírányosnak látta tizesünk, hogy a holnap napon kimenvén a' Borvíztől Orjás erőse alá kimenő úton felyül elkezdve Küszürű patakáig, s onnéti Körtevélyes oldalán fel, mindaddig, míg nem igen sűrűn ültetve a' maggal bé érvük. Miképpen felelne meg ezen jó szándékkal véghez vitt munkánk reménységünknek aztot a későbbi maradékok fogják tapasztalni, s hogy annál inkább örömök lehessen benne szívünkől kívánva, közönségesen meg is tiltódtak, hogy azon tilalmas erdeinken juhot és ketskéket senkiis legeltetni ne merészelyen. Minek végre hajtására koronként fő erdő bíránk szoros felelősség terhe alatt bizatnak meg úgy a későbbben szükségelendő intézkedés s felvigyázatra nézveis. Az

⁶⁸⁴ TA. J. 1. 37–38.

⁶⁸⁵ TA. H. 2. 101.

⁶⁸⁶ TA. H. 8. 53.

⁶⁸⁷ TA. A. 3. 15.

*elen cselekvők két új forintig büntetődnek, juhaik és ketskéik pedig szám szerint mindenik egy-egy krajtzárral szabadulandván ki”.*⁶⁸⁸

Falopás

Amióta léteztek tizestilalmasok, létezett falopás, erdőrontás is. Mindig akadt valaki, akinek éppen fára volt szüksége, de nem rendelkezett engedéllyel a favágáshoz és ezért illegálisan fejszét emelt a tilalmas fáira. Az erdőrontók között előfordultak tizesbeliek és más tizesiek, falubeliek és más faluból valók, nemes urak küldöttei, lófők, katonarendű székely gazdák és gyalogszános szegényemberek egyaránt. A falopások a XX. században különösen megsaporodtak a konszolidálatlan háborús, impériumváltozásos időkben, például 1916–1920 és 1944–1945 táján. Az írott tizedokumentumokban hemzsegenek a falopással kapcsolatos tények és büntetések adatai.

A legrégebb tizestörvények fölöttébb súlyos büntetéseket szántak a fatolvajoknak. Körösmény tizes 1619. évi konstitúciója szerint az erdei kártevőket egy *tavalyi tehénre* kell büntetni.⁶⁸⁹ A *tavalyi tehén* büntetéstételt az 1619. évi tizestörvényre való hivatkozással 1786. február 17-én még alkalmazták *egy terű fa ellopásáért*.⁶⁹⁰

Távoli időkbe vezet vissza az a szabály, hogy idegenek nem léphetnek a tilalmas területére. Altizes, Martonos és Simószege 1700. évi közös konstitúciójában szigorú rendelkezések szólnak a tilalmasban felfedezett külső emberekről, illetve azokról a tizestagokról, akik idegeneket visznek a tilalmasba.⁶⁹¹

A falopás vétségének mindig különleges szint adott, ha az elkövető más tizesben vagy más faluban lakott. Ráadásul a büntetés végrehajtása, a büntetőpénz beszedése is komplikációkkal járhatott, ha idegen fatolvaj került az erdőőrök kezébe.

1877. április 22-én Jenőfalva gyűlése határozott egy háromtizesi lakos jenőfalvi falopása ügyében: „*Három tizesbéli Bors Ferentz kivallotta, hogy egy szál nyírfát, melyből négy kerekfejet*⁶⁹² *vágott, tilalmas erdőnkől orozul el hozott. Mely hiba tettéért a nemes tizes meg büntette 2 forintra o. é., hogy nyoltz napok alatt meg fizesse, ha aztot nem tenné, abba[n] az esetbe[n] az erdő bírónak kötelességévé tétetik a törvény székhez bejelenteni.*”⁶⁹³

1839. március 2-án Háromtizes gyűlése megállapította, hogy István Ferencz „*a menasági szabad részen lévő bíró*” „kiparancsolt” négy menaságújfalusi lakost „bajt vontatni” Háromtizes tilalmasából. A háromtizesiek azonban tetten érték az újfalusiakat, és a háromtizesi főerdőbíró a „hibás” parancsot kiadó menasági bírót 40 krajcárra megbüntette.⁶⁹⁴

⁶⁸⁸ TA. K. 6. 95.

⁶⁸⁹ TA. K. 1. 2–3.

⁶⁹⁰ TA. K. 1. 3. és TA. K. 6. 2.

⁶⁹¹ TA. A. 3. 1.

⁶⁹² A *kerekfej* kifejezést Csikszentgyörgyön a kerékagy jelölésre használták. A *kerekfej* hagyományosan nyírfából készült.

⁶⁹³ TA. J. 1. 153.

⁶⁹⁴ TA. H. 1. 13.

Roszzabbul járt Altizes 1826-ban, mivel tilalmas erdejének *Ebhát* nevű területén ismeretlen csíkszentmártoni fatolvajok 109 szál fiatal nyírfát kivágtak és elvitték. Altizes a kártételt három jeles bankfalvi férfiúval megvizsgáltatta, akik valószínűleg a szükséges jogi lépések megtétele érdekében, felkérésre tanúságlevelet állítottak ki vizsgálatuk eredményéről. Tartalmára és kivételesen jó stílusára való tekintettel az alábbiakban, teljes terjedelmében idézem a tanúságlevelet:

„Bánkfalva tizesének, nevezetesen Al tizesnek tilalmas erdejében ú. m. Ebhát nevezetű helyen, Texe mezeje tájékán a közelebbi napokban, úgy mint az 1826-dik esztendő januáriussának 16-dik vagy 17-dik napjaiban idegenek által erdőlésbéli nyomós kár tapasztaltván. Ezen kárnak valóságosabb ki nyomozására bennünköt alatt irtakat ezen nevezett esztendő és holnap 20-dik napján ezen Al tizesnek fő curatora lovas katona Balázs Ferentz ő kegyelme és adjunctussai requirálánakis evégre, mely szerént a requirensok út mutatásából elis mentünk ezen tilalmas erdőnek nevezett tájékára holottis a panaszolt kárt a mostani levágott fiatalok tsutakjai szerént felvettük s találtuk az új tsutakok számát 109, az az száz kilentz számból álló nyír fiatalokat le vágva és el víve, melyet hogy merre vitték, azt is nyomoztuk, s találtuk, hogy lovakon Szent Márton falva felé vitték.

Ezen erdőbéli kár, mennyire mennyen, azt ezen Bánkfalva Tizesének erdeikről költ régi constitutioknak tenora és pontyai meg mutassák.

Mely reánk bízott nyomozódást, hogy a fennebb írt módon vittük légyen végbe, arról adtuk ki müis ezen betsű levelünköt a mü igaz hitünk szerént Bánkfalvában az egyikünknek, neveztesen junior Kováts Jánosnak lakó házánál 1826-dik esztendő januáriussának 20-dik napján tulajdon nevünk alá írásával megerősítve.

Csik bánkfalvi lófő Bálint András, Madar Mojzes, junior Kováts János.”⁶⁹⁵

A tizesjegyzőkönyvekben mindig megjegyezték, ha a falopás éjszaka történt. Úgy látszik, súlyosbító körülménynek számított, ha valaki éjszaka lépett illegálisan a tilalmas területére.

1839. március 2-án Körösmény tizes gyűlése kénytelen volt határozni egy tizesbéli lakos éjszakai „erdőléséről”: *„Fő erdő bíránk lófő Mihályfi János eő kegyelme azt jelenté, hogy lófő Ványolós István meg zálogoltatott azért, hogy étzakának idején tilalmas erdőnkbe két szál nyírfát el hozott, mely cselekedetet Ványolós István nem tagadván, arra kötelezé magát, hogy ha többször étzakának idején tilalmas erdőnkbe(n) menne, a constitutio szerént a tilalmasból záratódgyék ki, ha pedig nappal onnan hír nélkül erdőlné, törvényes constitutio szerént büntetődgyék, mostan pedig mivel ön hibáját meg ösmerte és a két nyírfákotis az előtt levágottaknak állitya, ezen tekintetből hajlandó volt nemes tizesünk az constitutioban ki szabott büntetést egy Rénes forint váltó pénzre le engedni.”⁶⁹⁶*

A nevéből ítélve nem törzsökös Serbán Ferenczel nem volt olyan elnéző Jenőfalva tizes, mint Körösményfalva a nagymúltú Ványolós nemzetség fentebb említett tagjával, Ványolós Istvánnal. Serbán Ferenc 1865-ben éjszakának idején

⁶⁹⁵ TA. A. 3. 5.

⁶⁹⁶ TA. K. 1. 24., 27.

szekerrel behozott a tilalmasból két szál nyírfát. „Hibájáért” Jenőfalva tizes kitiltotta a tilalmasból.⁶⁹⁷

Annak illusztrálására, hogy az „erdőrontók” a legkülönbözőbb rétegekből kerültek ki, álljon itt két „szélsőséges” adat!

1830. február 24-én Háromtizes jegyzője a következő szöveget írta be a tizes protokollumába: „*Csik Szent Györgyi nemes Tompos Ferentz három tizesünk tilalmas erdeibe hír és engedelem nélkül lett ... bé erdöléséért tizesünk által a' fő erdő bíró László Péter házánál 17 magyar forintokig meg büntettetett*”.⁶⁹⁸ A nemesúr Tompos Ferencnek máskor is meggyűlt a baja Háromtizesseel. Többek között ugyancsak 1830-ban, amikor az erdőbírák megfogták a „cselédjeit” 2 szánnal és 4 ökrrel Háromtizes tilalmasában. A zálogként elkobzott szánok, ökrök, láncok 198 forintot értek.⁶⁹⁹

1796-ban Háromtizes tilalmasának *Bandi és Dakos* nevű részén Szöts István, Urus *Simo* és Szennyes György szentgyörgyi lakosok állatlegeltetés közben fák kivágásával nagy károkat tettek. 1796. április 26-án „Bentze Péter provinciális bíró házánál” a tizes vezetői „kéz bé adással” békességet kötöttek a károkozókcal, mivel azok ígérték, hogy „Margit sokadalmára” 10 forint kártérítést fizetnek a tizesnek.⁷⁰⁰ Az erdőrontók nevei: Szöts, Urus, Szennyes arról tanúskodnak, hogy a vétkesek a szentgyörgyi társadalom szegényebb, görögkatolikus jövevény rétegéhez tartoztak.

Több mint három évtized múlva, 1829. július 5-én László Péter háromtizesi főerdőbíró 15 *huszast* szedett be három erdőrontótól: Szöts Mihály, Szöts Miklós és Szöts János „*oláhoktól*”, akik Dakosban 69 szál fát vágtak ki a tizes tilalmasából, mielőtt megfogták őket.⁷⁰¹ Az *oláhok* megnevezést abban a korban a szentgyörgyi lakosság átlagánál szegényebb görögkatolikus jövevényekre használták.

A tizesek erdővédelmi okokból rendszerint tiltották az erdei tűzgyújtást. Az efféle „gyújtogatás” mögött bizonyos esetekben valószínűleg égetéses irtás, vagyis egy-egy fa „kipörkölése”, kizárítása, más esetekben a kovácsok tiltott szénégetése húzódtott meg.

1838. március 15-én Háromtizes tilalmasában „*Huszár Lacz János kisebb megfogadtatván, a gyújtogatásért fizetett 2 forintot. Ebből az erdőbírák egy harmadát kiis kapták*.”⁷⁰²

1842. május 17-én Háromtizes „elegyes” gyűlése határozatot hozott arról, hogy aki a tilalmas erdőben *gyújtást tesz* és ezáltal kárt okoz, a kárt köteles megtéríteni.⁷⁰³

1843-ban Kosztándi, más néven Mihály János csíkszentgyörgyi „kovács míves” fia Sándor, hatalmas kárt okozott Körösmény tizes tilalmasában. Apja kiküldte az erdőbe szemet égetni, de a siheder gyerek nem vigyázott eléggé. Meggyújtotta a nyírest. A bajt látva megszökött. A szakértői vizsgálatok 200 forintra becsülték a

⁶⁹⁷ TA. J. 1. 28.

⁶⁹⁸ TA. H. 6. 4.

⁶⁹⁹ TA. H. 7. 2.

⁷⁰⁰ TA. H. 6. 2–3.

⁷⁰¹ TA. H. 6. 3.

⁷⁰² TA. H. 7. 5.

⁷⁰³ TA. H. 1. 38.

kárt. Ennyi pénzt a szegénynek mondott kovács nem tudott kifizetni. A hosszú huzakodás 20 forintnyi büntetés kiszabásával ért véget.⁷⁰⁴

Erdőőrzés

Az erdőőrző módszerek váltakozása

A tizesek legkorábbi konstitúciói arról tanúskodnak, hogy a tizestilalmasok őrzését eredendően a választott tizesbíráktól várták el a tizesbeli birtokosok. A XIX–XX. században azonban a lakosság nagy mértékű szaporodásával és az erdei kártételek számának növekedésével a viceerdőbírák inkább csak szervezték, felügyelték az erdőőrzést. A tényleges erdőőrzést a birtokosoknak vagy fogadott erdőőröknek kellett végezni.

Csikszentgyörgy és Csíkbánkfalva tizeseinek életében rendszeresen váltogatta egymást a tilalmas erdők őrzésének két módja: a tizestagok kapuszám szerinti őrzése és a fogadott erdőőrökkel történő őriztetés. Egyik módszer sem bizonyult örökérvényűnek és garantáltan eredményesnek. Ha egyik esztendőben valamelyik tizes gyűlése nagy dirrel-dúrral megállapította, hogy a *füst után való, szërre* történő erdőőrzés nem eredményes és hatalmas terhet jelent a tizestagoknak, ezért pénzért, fáért és legkülönbözőbb juttatásokért „fizetett” erdőpásztorokat kell fogadni, a tizestagok nem bízhattak abban, hogy hosszú időre eldőlt az erdőőrzés sorsa. Két, három esztendő múlva, vagy néha már előbb, ugyanabban a tizesben nagyhangú gazdák bizonygatták, hogy a fizetett erdőpásztorok nem jól végzik a dolgukat, sokba kerülnek, következképp, azonnal vissza kell térni a *füst utáni* erdőőrzésre. A legközelebbi gyűlésen vissza is tértek. A helyzetjobbulás örök reményével kezdődött előlről az erdőőrzés két alapmódszerének folyamatos váltakozása.

Erdőőrzés „szërre”, „füst után”, „kapu után”

A módszer alapja az a régi gondolat, hogy a tizes erdejére a tizes minden birtokos tagjának kötelessége vigyázni. Körösmény tizes még 1882-ben, egy kései tizestörvényben is megfogalmazta: „*Minden birtokos tagnak [kötelessége] erdőőrök létiben vagy nem létiben védelmezni s őrizni a birtokosság erdejét.*”⁷⁰⁵

Ezzel a gondolattal függ össze, hogy azok a tizestagok, akik a tizes területén kívül laktak, vagyis a *possessorok*, évente erdőőrzési hozzájárulást fizettek a tizes kasszájába. Körösmény tizes külbirtokosai 1805-ben 4 garast, 1877-ben 20 krajcárt, Háromtizes possessorai 1879-ben 1 forintot, Jenőfalva tizes és Martonos tizes tilalmasának külső birtokosai 1880-ban, illetve 1886-ban 1 forint 40 krajcárt fizettek évente erdőőrzési díj gyanánt.⁷⁰⁶ A jobb tizesbírói számadásokban a possessorok

⁷⁰⁴ TA. K. 1. 48., 50.

⁷⁰⁵ TA. K. 2. 400.

⁷⁰⁶ TA. K. 1. 7., – TA. K. 7. 63., – TA. H. 2. 267., – TA. J. 1. 194., – TA. M. 1. 87.

erdőőrzési hozzájárulásai személyenként vagy együtt megtalálhatók a bevételek lajsromában.⁷⁰⁷

Azokban az esztendőkből, amikor a *füst után való* erdőőrzést választotta a tizes, a *jóggal* rendelkező tizestagok, illetve férfi családtagjaik, *kapuszám szerint* sorban kötelesek voltak a megjelölt időben kimenni a tilalmasba és ott erdőt pásztrolni.

Bizonyára előfordult, hogy némely tizestag az erdőőrző szolgálatot megpróbálta favágással a maga hasznára fordítani. Erre utalhatott Martonos tizes 1848. december 7-én kelt rendelkezése: „*Erdőőrizni pedig senki fejszét ki ne vigyen, hanem mennyen pácával.*”⁷⁰⁸

1842. március 8-án Háromtizes közgyűlése a következőképpen szabályozta a kapuszám szerinti erdőőrzést: „... *mától kezdve kapu szerint őrizzük tilalmas erdejinket, a prévarikációk eltávolítása tekintetéből ezen ily formán rendelt [rend] szabásunk kezdődik a felső tizesen, aholis azon tizesben lévő erdőbírák kötelességeknek ösmerjék hetenként minden napra kapu szerint kiharancsolni, hasonló módon az alsó tizesekben, az erdőbírák ezt a kötelességet ismerjék magukénak. Azon erdő őrző emberek, akik naponkint künn vannak őrizni, hazajövetelik után még azon napon este az őket kirendelő erdőbírónak jelentést tegyenek arról, hogy ösmertek é kárt vagy nem. ... Mely ezen tilalmas erdejink őrző akármely névvel nevezendő ember légyenis az, aki valami tilalmasunkat pusztító embert meg tanálna és azzal alattomos békességre merészelné lépni, egy ezüst forintig fog büntetődni, a prévarikátor pedig a kártételének érdeméhez képest büntettetik. Az erdő bírák pedig köteleztetnek a magok kötelességeknek megfelelni, úgy hogy minden héten háromszor négyszer után vigyázzanak az erdő őrzőknek, aki ezen ... kötelességet elmulassza, az egy Rénes forint büntetés terhe alá jön, mint az erdő őrzők.*”⁷⁰⁹

1880. február 22-én Jenőfalva tizes szabályozta a kapuszám utáni erdőőrzést: „... *minden erdő őrző reggel mennyen ki erdő őrizni, üljön estig, haza jövele alkalmával a' fő erdő bírónak jelentsen a történteokről, ha az alerdőbíró ki nem parancsolná az erdő őrzőt, fizet első esetenél 1 forintot, ... ha ki nem menne őrizni, akit parancsolt az is fizet 1 forintot. Ezen eljárásról köteles a fő erdő bíró naplót vezetni, 's minden hó végével annak tartalmát a' tizes eleibe terjeszteni. Erdő őrzeni pedig régi szokás szerint mindenki páltzával mennyen. Nem szabad fejszével menni.*”⁷¹⁰

A fenti két idézet, Háromtizes 1842. évi és Jenőfalva tizes 1880. évi határozata tulajdonképpen tartalmazza a *szërre* történő erdőőrzés rendjének legfontosabb elemeit. Talán az erdőőrzés idejének és a *kiparancsolás* rendjének kérdésköre érdemel még némi kiegészítést.

Bár volt példa nyári erdőőrzésre is, a kapuszám szerinti erdőpásztorolás kötelezettsége jobbára a téli hónapokban sújtotta a tizestagokat. A komolyabb falopások télen történtek, akkor jobban kellett vigyázni a tilalmasra, mint nyáron. Másrészt nyári dologidőben nagy nehézségekbe ütközött volna a férfiak *kiparancsolása* az

⁷⁰⁷ TA. K. 6. 17., – TA. K. 7. 23.

⁷⁰⁸ TA. M. 1. 34.

⁷⁰⁹ TA. H. 7. 9.

⁷¹⁰ TA. J. 1. 200.

erdőbe. Ha elkerülhetetlenül szükség volt valamelyik nyári hónapban erdei vagy kaszálóbeli őrre, rövid időre fogadtak egy vállalkozó személyt.

Simószege tizes 1903-ban december 1-jén, Körösmény tizes 1936-ban november 1-jén kezdte a kapaszám szerinti erdőőrzést.⁷¹¹

1919. december 6-án Körösmény tizes úgy rendelkezett, hogy a *kiparancsolt* tizesbéli férfiak kettesével őrizzék az erdőt. A sort „*régi szokás szerint alulról kezdjék.*”⁷¹² Ugyanez a tizes 1936-ban elrendelte, hogy a téli napokon egy ember a tizes felső feléből, egy ember pedig a tizes alsó feléből induljon el a tilalmast őrizni. Találkozzanak a „Kutak kútjánál”.⁷¹³ Háromtizes 1948-ban úgy határozott, hogy télen a tizes alsó és felső részéből 2-2 férfi menjen ki naponta a tilalmasba erdőt pásztornolni.⁷¹⁴ 1945. novembere táján Altizes és Jenőfalva tizes nappalra 4 embert, éjjelre másik 4 embert *parancsoltatott* ki erdőbíráival tilalmast őriztetni.⁷¹⁵

Erdőőrzés erdőpásztorokkal

Körösmény tizes 1865. december 10-én tizesgyűlés keretében fogadta meg erdőpásztornak Serbán Istvánt és Lukács Ignácot. Megbízatusuk december közepétől április végéig terjedt. Munkájukért ketten együtt 8 osztrák forintot kaptak. Emellett kedvük szerint hordhattak haza *borsikát*.⁷¹⁶ A következő évben 1866. december 13-án már Serbán Istvánt egyedül bízta meg Körösmény tizes az erdőpásztorsággal. Szolgálatáért 5 forintot kapott. „Fejszevágás nélkül” szánon vagy háton száraz lehullott gallyakat vihetett haza tüzelni.⁷¹⁷ 1873. október 26-án még mindig Serbán István kapta Körösmény tizestől az erdőpásztori megbízatást. Szolgálati ideje 1873 Mindenszentek napjától 1874 Szent György napjáig terjedt. Munkájáért 8 forintot és egy *terű* veszendő bükkfát kapott. Övé lett a kivetett büntetéspénzek egyharmada is. Az erdőőr-fogadó egyeség szövegéből kiderült, hogy *Serbány* István Körösmény tizesben lakott, de a tilalmasba nem volt *bebirtokló*.⁷¹⁸ 1882. február 25-én Körösmény tizes már Tulit Ignácot és Márton Pétert fogadta meg felelős erdőőröknek. Munkájukért 25 forintot kaptak, illetve a *hajtópénz* és a büntetéspénz fele az övék lett. Annak tisztázására, hogy az erdőtolvajok mikor, mennyire büntethetők, a tizesgyűlés egy bizottságot alakított. Valószínűleg ennek a bizottságnak a munkája révén született meg az 1882. évi tizestörvény.⁷¹⁹

Körösmény tizes 1909. február 11-én tartott gyűlésén szóba került, hogy bizonyos garázdálkodó fatolvajok vészesen pusztítják a tilalmast. A további kártételek megakadályozására a tizesgyűlés *idegen* erdőőr választását határozta el. Kovács László jelentkezett a feladatra, aki négy hónapra meg is kapta az erdőpásztori meg-

⁷¹¹ TA. S. 1. 305., – TA. K. 5. 15.

⁷¹² TA. K. 4. 186.

⁷¹³ TA. K. 5. 15.

⁷¹⁴ TA. H. 5. 186.

⁷¹⁵ TA. A. 2. 50., – TA. J. 5. 51.

⁷¹⁶ TA. K. 2. 6.

⁷¹⁷ TA. K. 2. 10–11.

⁷¹⁸ TA. K. 2. 68–69.

⁷¹⁹ TA. K. 214–215., Vö.: TA. K. 2. 398–401.

bízást. A birtokosságtól 40 korona fizetést és egy „három terüt kitevő” nagy bükkfát kapott. Járt neki a büntetéspénzek fele része is. A tizes kikötötte, hogy ha elnéző lesz a fatolvajokkal, a kár értékét a fizetéséből levonják.⁷²⁰

1925. december 11-én Körösmény tizes gyűlése, immáron sokadszor megállapította, hogy „a régi szokás szerinti szerre járó erdő-őrzés a jeleni időkben nem megbízható”, ezért a „birtokosság kebeléből” fizetett erdőört kell választani. Tulit Ferenc „helybéli lakos és birtokossági tag” jelentkezett a feladatra. Havi 1000 lej fizetést és a jogtalanul kivágott, de általa feltartóztatott fák értékének felét remélhetette. Ezért „minden nap és szükség esetén éjszaka is” köteles volt az erdőpásztori teendőket végezni.⁷²¹

Martonos tizesben, Simószege tizesben és Jenőfalva tizesben a XIX. század második felében és a XX. század elején némiképp eltért az erdőpásztor díjazásának módja a fentebb bemutatott díjazási formáktól.

Martonos tizes 1880. november 27-én megfogadta erdőpásztornak Madár István martonosi gazdát. Bérében fontos szerepet játszott egy régies pásztortartási sajátosság, a gazdaságunként összeadott gabona: „... ígért a birtokosság a vállalkozó Madár Istvánnak minden egyes rész[ről] három ejtel rozst a régi ejtelvel kimérve, fele részit előre, a többit az üdő bételtivel”. Ezen kívül megkapta a büntetéspénzek egyharmadát. Szolgálatá 1881. április 24-ig, vagyis Szent György napjáig tartott. A tizesgyűlés figyelmeztette, hogy ha elnéző lesz a fatolvajokkal, az ígért bért elveszti, de még 5 forint büntetéssel is sújtják.⁷²²

Simószege tizes 1906. augusztus 20-án 1 szál bükkfáért és 1 szál cserefáért fogadott egy esztendőre erdőört a tilalmasába.⁷²³

Jenőfalva tizes 1866. január 20-án Kánya Péter és Domokos József személyében egy esztendőre választott erdőpásztorokat. Bérüket, más tizesekkel ellentétben, eleve a lakosság hozzájárulására alapozta a tizes vezetősége. 10 új krajcárt kellett fizetniük a tilalmas birtokosainak az erdőőrzésért.⁷²⁴

Néhány új vonást mutatott Háromtizes birtokossági tanácsának 1946. január 5-én hozott határozata, amelyben a tizes vezetői erdőpásztorukká választották 1947 újév napjáig, vagyis egy esztendeig Silló József szentgyörgyi lakost. 25.000 inflációs lej fizetést ígértek neki azzal, hogy ha fa veszik el, darabját 3.000 lejjel számolva, a béréből meg kell térítenie. Fizetését három részletben kapja. Az inflációra való tekintettel „ha a pénz szűkül, akkor a fizetése csökken, ha a pénz hígul, akkor a fizetése emelkedik”. A tizesvezetők tisztázták, hogy a megfogadás napján egy kiló hús 3500 lejbe került. Kijelentették, hogy az erdőpásztor fizetése az év folyamán a hús árához igazodik.⁷²⁵

⁷²⁰ TA. K. 4. 81.

⁷²¹ TA. K. 4. 242.

⁷²² TA. M. 1. 122.

⁷²³ TA. S. 1. 355.

⁷²⁴ TA. J. 1. 29.

⁷²⁵ TA. H. 5. 166.

Erdőszabadítás, faosztás tizestagoknak

Az erdőlés témája, azon belül az erdőszabadítás, a tizestagok fajárandóságának kiadása, valamint a faárverezés, a faleladás, a faadományozás együttesen minden időben a tizesek működésének legfontosabb elemét, momentumát, indítékát jelentette. A csikszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tizesjegyzőkönyvekben, tizesiratokban több ezer oldalt tesznek ki a fakitermeléssel, faosztással kapcsolatos ügyek. 1619-ben Körösményfalva tizes konstitúciójában már szó esett erdőszabadításról, és 1949 táján faosztással, faárverezéssel zárult a tizesek évszázadokra visszanyúló hagyományos tevékenysége. Az erdőlésre vonatkozó tengernyi adat alapos, aprólékos, mindenoldalú elemzése túlfeszítené egy tizesekről szóló könyv kereteit. Legalábbis feltűnő aránytalanságokhoz vezetne. A téma bizonyos részletei külön tanulmányokat kívánnak. Ezért itt csak a leglényegesebb sajátosságokat, a legfontosabb történeti-néprajzi adatokat szedem csokorba. Módszer tekintetében azt az utat választom, hogy a faosztási, erdőszabadítási adatok sokaságából, bőséges idézetek formájában bemutatom azokat, amelyek a legkiválóbb képet adják a tizeserdők hasznosításának legfontosabb módjairól. Végül elszórt, kisebb néprajzi és néprajzi adatok idézésével próbálom tanulságosabbá tenni a téma előadását, ábrázolását.

1842. január 9-én Háromtizes gyűlése úgy döntött, hogy *Monyasd bükkiből* minden terhet viselő tizestagnak „egy terű” bükkfát szabadít fel. A faosztás lebonyolításával kapcsolatban a tizesgyűlés a következő határozatot hozta: „*Holnap, az az 10-dik januarii fő erdő bíránk Csiszér János vice erdő bíráival és ezekhez a' 3 tizesből három emberekkel, Ambrus Ignáttal, Gáll Józseffel és Kánya Jánossal ki mennek a' tilalmas erdőbe és fákat jegyeznek. Kedden, az az 11-dik januarii a' részek szerénti szabadított fát ki hozzák. Szerdán az az 12-dikén minden tizesbéli ember a' kit valami különös szolgálat el nem foglal, fejszével nap fel jöttekor a fenn irt fő erdő bíró és emberei jelen létekben ki megyen a tilalmasba és a' meg jegyzett fákból egy tisztességes terű fát készít, melyet ... az erdő bírák meg vizsgálván azokat ... mértékbe hozni kötelezetnek. Ekkor minden ember a készített fáját ... [ki] ... hozza. Aki pedig jegy nélkül való fát visz ... vagy az nevendék fáinkban kárt tenne 3 ezüst forintokig minden tekintet nélkül meg fog büntetődni. Valamint az is, a' ki a' meg vizsgálás után fáját csak egy fejsze nyélnyi fávalis szaporítani kívánná. Azis, a' ki nap fel jött előtt a' tilalmasba merészelve belé állani hasonló büntetésen marad.*”⁷²⁶

Háromtizes gyűlése 1840. március 5-én a következő tilalmas-szabadítási határozatot fogadta el: „*Csik Szent György felső részén lévő nemes három tizesseinek közös gyűlést tartván fő erdő bíró Gáll András eő kegyelme házánál 1840-dik esztendő Böjt más hava ötödik napján, midőn az végeztetett, hogy az irt holnap kilentzedikén, az az a következő hétfőre és keddre szabadított tilalmas erdőnkből minden személynek egy terű fát ki hozni, mely szabadításnak határa egy felől Bandi pataka, másfelől a Dakos tetevin fel menő út, kívül len kert belső szélje, ezen belől a két irt határ között be jövet Kosár telekig. Az erdő bírák hétfőn kihozzák [a] magok*

⁷²⁶ TA. H. 1. 25–26.

*fájokat, a közönség pedig kedden. Oly hozzá adással, hogy Verőfényről Dakos fele senki által lépni 3 forint büntetés terhe alatt ne merészljen.*⁷²⁷

1842. január 14-én Háromtizes gyűlése faszabadításról határozott: „Az 1842-dik év januarius holnap 14-dikén estve tartatott közönséges gyűlésünkben köz értelem és akarathol minden 3 tizesünkben létező embernek 2 igavonó marha után egy terű száraz fenyő fa szabadítottatott Bakorotása sorkán felyül Len kert pusztájától ki Fügés telekig, alól Fenyőszó patakáig, oly feltételek mellett, hogy Zata patakáig vontatni nem szabad. Az erdő bírák 18-dikán, az az jövő kedden fájokat ki hozzák, 19-én az az szerdán a' közönség. 19-dikén nap fel jöttekor az erdő bírák Ferentz parlagján a' tizesek listáját fel olvassák, a' ki pedig ezen fel olvasáson jelen nem lenne, és a' fel olvasás előtt a' tilalmasba ki szállani merészelve, 30 krajczárokig zálogoltassék meg az erdő bírák által és büntetessék meg. Minden ember egy szál fát a' maga fájával vontasson bé Kesösvölgy tövire az erdő bírák számára. A' ki nyers vagy száraz bük vagy nyírfát hozna bé, minden szál fától 30 ezüst krajczárokig büntetődgyék.”⁷²⁸

1851. február 3-án Háromtizes a *Bandi bükkiben* szabadítottatott fát a tizes tagjai számára: „*Bandi bükkiből* szabadítottatott minden köz birtokosnak 1 terű bükfa, oly határozattal, hogy a jegyes fák sérthetetlen maradnak, és a jegytelenek hozathatnak el. Február 4-dikén az erdő bírák ki mennek jegyezni és ezekhez segítségül adatnak Szennyes János, Tompos József, Texe Benedek, Latz Simon, László István, Gál Antal, Kánya Ignác, Czikó György, Kánya Máté. 5-dikén az erdő bírák és a segéd jegyzők bé hozzák fájokat. 6-dikán és 7-dikén a' közönség és e közben a fő erdő bíró 2 terű, a' vicze erdő bírák 1 terű jutalom fát. Határozottatott az is, hogy a' tisztességes terhet felyül haladó terhekből az erdő bírák le vágni és marasztani kötelezetnek, mely le maradott fa öszveg köz haszonra fordítandó. A' bé hozás úttya Farkasverem.”⁷²⁹

1881. február 6-án Háromtizes gyűlése úgy ítélte meg, hogy a tilalmas *Szopos sorka* nevű részén a bükkerdő fölöttébb sűrű. Ráférne egy kis *tisztítás*. Ráadásul a tizesnek kiadásai vannak, pénze viszont nincs. A bükkerdő tisztítása és a szükséges pénz megszerzése érdekében a tizesgyűlés úgy döntött, hogy némi fizetségért „egy-egy terücske fát” juttat a tizestagoknak: „... a tizes ... meg szabadítani kíványa 10 krajczár rovat mellett [a fent említett erdő rész fáját]. Senkinek nem szabad tulságos terhet rakni, mert az erdő bírák egy mustrát fognak ott hagyni a' vetés kapunál és mindenki ahhoz hasonlítja a rakást. Ha pedig valaki olyan élő fát vágna le, a törvény értelme szerént fog meg büntettetni, a' hornyval meg jegyzett fák fognak ott maradni. A' jegyzés léssen holnap, az az február 3-án, a közönség pedig 4-én és 5-én fog ki menni, az erdő bírák tartoznak figyelemmel lenni. Aki pedig jegyes fát merészelve levágni, vagvis lerontani, hibát követne el. A fő erdő bíró fel hatalmaztatik, hogy a' szolga bírói hivatalnak azonnal bé jelent[se] ... Úgy a ki rótt 10 krajczár

⁷²⁷ TA. H. 1. 16.

⁷²⁸ TA. H. 1. 27–28.

⁷²⁹ TA. H. 1. 117.

rovatot tartozik a szabadítás alkalmával az illető [a] főerdő bíró úrnak meg fizetni.”⁷³⁰

1871. február 14-én Jenőfalva tizes teljes gyűlésén határozat született többek között erdőszabadításról is: a gyűlés „*egyhangúlag meg határozta a Lajtorjás oldalában lévő száraz fenyőfáknak meg szabadítását, hogy minden egyes birtokos egy terűt használjon, még pedig holnap az az 15-én az erdő bírák fognak menni és az után, tudniillik 16. és 17-én a többség. Megjegyzetetik, hogy a' ki a szokásban vett idő előtt az erdőbe belép és fát vágna le, azt kötelesek az erdő bírák ügyelni és megbüntetés végett a tizesgyűlés elébe vezetni, ellen esetben az olyanoktól elegendő zálogot venni.*”⁷³¹

Jenőfalva tizes 1885. február 7-én a következő határozattal döntött faszabadításról: „*elkezdvé Nagyparlagon kívül fel Kincses homlokán, bé Haram patakáig és Kicsi pallyig, onnan fel a' faloba a' sárig, onnan ki Kincses tetejéig 's a Sátoros kúttól keresztül jövő útig, és Sátoros kút patakán bé az árnyéki hídig, szabadított a birtokosság minden birtokos részére egy szál bükfát. Még pedig oly formán, hogy minden szál fa után minden birtokos személy fizet 10 krajczárt osztrák értékben. Senkinek nem szabad addig kimenni a' szabadított fa után, míg a' kirótt 10 krajczárt itthon a' fő erdő bíró kezére bé nem fizeti. Azon kívül pedig a' szabadítás jegy alatt fog kitűzetni az eddigi szokás szerént még pedig olyan fákból lesz ki jegyezve, amelyekből lesz két mérsékelt terű bükfa. A' jegyzés lesz kitűzve e hó 10-dikére. Az erdőbírák [fájának] béhozása tüzetik ki folyó hó 11-dikére, a' birtokosság pedig a' részét béhozza 12-dikén 13-dikán, az az jövő csütörtökön és pénteken ...*”⁷³²

Símószege tizes gyűlése 1883. november 20-án bükkfaosztásról döntött: „*... a birtokosság meg határozván, hogy Répád bükkibe[n] november 21-dik és 22-dik napjaira minden birtokos egyénnek egy szál bükfa adassék a közép rendűekből, és amennyiben kitelhető a veszendőkből. Az is meghatározatván, hogy senkinek az alább kinevezett jegyzők fát nem adhatnak, a míg minden névvel nevezendő tartozásaitak bé nem fizetendik. A mely egyén a kitűzött napon a fáját ki nem hozza imonis marad a jogától, hogy ha valami törvényszerű akadály nem fordul elő. A jegyzőket a birtokosság kinevezte: Bene Gábort, Kováts Istvánt és Kováts Ignácot.*”⁷³³

A fentebb idézett nyolc tizeshatározat valamennyire tájékoztat arról, hogy a XIX. században a tizesek *bébirós* tagjai miként részesedtek tilalmasuk fájából. Az idézett nyolc határozat és a nem idézett több száz hasonló határozat adatainak elemzésével a következőképpen vázolható fel a tizesek hajdani faosztó tevékenységének rendje.

Bár a XIX. század első felében még előfordult, hogy az erdőszabadításkor osztott fa mértékének jelölésére a *porció*⁷³⁴ szót használták, a XIX. század közepén és a XIX. század második felében a tizestagok fájárandóságát *terűben* és *szálban* mérték. Legtöbbször hangsúlyozták a tizesek, hogy tagjaik a *szabadításkor egy terűfát* vehetnek igénybe.

⁷³⁰ TA. H. 2. 294.

⁷³¹ TA. J. 1. 62.

⁷³² TA. J. 2. 49–50.

⁷³³ TA. S. 1. 19.

⁷³⁴ TA. A. 3. 6.

A szál természetesen különböző méretű fát jelenthetett. Előfordult, hogy egy vékony fa darabjai kerültek a tizestag szekérére, de arra is volt példa, hogy a kapott bükkfa *két terűt* tett ki.

A *terű* bevett mértékegységnek számított az alcsiki tájon fára, trágyára, szénára egyaránt. Amikor egy tizeshatározatban *egy terű fa* kiosztásáról volt szó, mindenki tökéletesen értette, hogy mennyi fát kap. Ha a szokottnál kevesebb kiosztható fa állt a tizes rendelkezésére, akkor a faszabadításról határozó gyűlésen *kisebb terű fát* emlegettek. A *terű* nagysága általában csak akkor vált kétségesé, ha valaki némi fondorlat árán jogtalan előnyre igyekezett szert tenni. A fondorlatok megakadályozása, elkerülése érdekében a tizesek a következő módszereket alkalmazták: 1. Előre megjelölték a szekér fajtáját, 2. Előre meghatározták a szekérvontató szarvasmarhák számát, 3. Az erdőbírak hazaindulás előtt mérték a *terű* nagyságát.

Körösmény tizes 1859-ben előírta, hogy a tizestagok csak *félvágás szekérrel* hozhatják ki a tilalmasból a kapott fájukat. Aki *egészvágás* szekérrel merészelt bemenni a tilalmasba, büntetésre számíthatott.⁷³⁵ A szekértípus meghatározásának csak akkor volt értelme, ha szekérrel szállították a fát. Sok esetben ugyanis szánra került a fajárandóság.

A *terű* nagyságát jelentősen befolyásolhatta a vontató marhák száma. Ezért sok erdőlési határozat használta a „*két vonó marha után egy terű fa*” kifejezést, amivel a szöveg fogalmazói arra utaltak, hogy a fajárandóságot két ökörrel kell hazahúzatni. Körösmény tizes 1861. évi rövid konstitúciója úgy rendelkezett, hogy faszabadításkor nem szabad *négy marhával és egész vágás szekérrel* menni a tilalmasba.⁷³⁶ 1871-ben, amikor Jenőfalva tizes vezetősége szomorúan állapította meg, hogy a legutóbbi faszabadításkor nagy helytelenségek történtek, a négy marhával vontatott szekerek is szóba kerültek. A tizes határozatot hozott arról, hogy ilyen szabálytalanság a következő esztendőben nem fordulhat elő.⁷³⁷

A hazafelé induló szekereket, szánokat ellenőrizte a főerdőbíró. Ha a szekérre, szánra rakott fa több volt a kelletténél, a főerdőbíró „levághatott” belőle. Az így visszamaradt famennyiséget közcélokra kellett fordítani. Előfordult, hogy a vetéskapunál „mustrával” ellenőrizték a famennyiséget. A „mustra” bizonyára a *terű* magasságát segítette megállapítani.

Az erdőbírak árgus szemekkel vigyáztak, nehogy valaki a *terűnyi* fánál többet vigen haza. Tanulságos az 1842. évi megfogalmazás arról, hogy *egy fejszenyélnyi* fával sem lehetett több a szállítmány, mint amennyi járt. 1840-ben a háromtizesi Ambrus János őkegyelme nem elégedett meg a számára „felszabadított” *egy terű fával*. A hátán is cipelt fát hazafelé. Tettéért megzalogolták.⁷³⁸

A tizesjegyzők, amikor a tizestagokról írtak, néha fölöttébb felületesen, pongyolán fogalmaztak. Például az efféle megfogalmazások, hogy „minden ember kap egy *terű fát*”, vagy „a tizesből minden ember menjen ki a tilalmasba” nem szó szerinti értendők. Az *ember* szó itt általában nem az emberi lényekre, hanem a tizes

⁷³⁵ TA. K. 6. 79. – A székelyföldi szekerek fajtáiról: HAÁZ Ferenc Rezső 1932. 10.

⁷³⁶ TA. K. 6. 84.

⁷³⁷ TA. J. 1. 68.

⁷³⁸ TA. H. 1. 17.

családfőire, gazdáira, sőt egész pontosan a tizes tilalmasbeli *jóggal* rendelkező *bébirós* gazdáira vonatkozott. Éppen ezért öröm látni, ha valamelyik tizesjegyző pontosabb fogalmazásra törekedett, sőt korabeli népi kifejezést is használt. 1870. február 19-én Körösmény tizes jegyzője egy faszabadítási határozatban egy darabig helytelenül kísérletezett a *személy* szóval, majd átváltott, és a gyönyörűséges *egy tüzes ház* kifejezést vetette papírra az *egy terű fa* várományosaként. A határozat szellemében Körösmény tizes minden *egy tüzes háza*, vagyis jogosult portája, gazdasága, családja kapott egy-egy *terű fát*.⁷³⁹ Tudományos értelemben ez a megfogalmazás sem mondható pontosnak, de megközelíti a valóságot, fölöttébb régies és különlegesen szép.

Az erdőszabadítás, leszámítva az otthoni előkészületeket, mint például a pénzbeszedést, tartozások kifizetését stb., a terepen legtöbbször három ütemből állt: 1. az erdőbírák és segítők fajelölő tevékenységéből, 2. az erdőbírák fájának kihozásából, 3. a tizestagok többségének fakivágásából és fahordásából. Olyan esetben, ha egy pontosan körülhatárolt területről kiszáradt fákat vagy hulló fákat hordtak ki, a jelölési szakasz elmaradhatott.

A faszabadítás kezdő napján a jelölést a főerdőbíró vezetésével az erdőbírák végezték. Legtöbbször segítőt is választott melléjük a tizes. A segítők abban a jutalomban részesülhettek, hogy az erdőbírákkal együtt hozhatták ki az erdőből fájukat. Előfordult, hogy a tizes bizottságot küldött ki jelölésre. Munkájuk végeztével a jelölők fa- és pénzjutalmat kaptak.⁷⁴⁰ A fajelölés technikáját annyira közismertnek és természetesnek tartotta mindenki, hogy a tizesjegyzőkönyvekben alig esett róla szó. Néhányszor *hornyval jegyzett* és *írással jegyzett* fákat emlegettek.⁷⁴¹ Bizonyos faosztások alkalmával a jegyzett fák maradtak a helyszínen. Azokat nem volt szabad kivágni. A tizestagok a jegyzetlen fák közül választhattak maguknak.⁷⁴² Szabad faválasztást gyaníthatunk olyan esetekben is, amikor egy jól körülhatárolható területen kiszáradt fenyőt vághattak a jogosultak. Más alkalmakkor, például erdőritkítás esetén, vagy amikor nem *terűszámra*, hanem *szálszámra* osztott fát a tizes, a fák tövén vagy oldalán jelezték a leendő tulajdonos nevét. 1884-ben, amikor Martonos tizes egy-egy szál cserefát osztott tagjainak az *Ástut alján*, a tizes október 21-i gyűlése úgy döntött, hogy „*minden szálfá oldalán a tulajdonos neve fel lesz írva*.”⁷⁴³ Háromtizes közgyűlése 1893. január 28-án megállapította, hogy a legutóbbi *szabadítás* alkalmával Gál Zakar „hibát követett el”, mivel „*a Gál Mojzesnek jegyzett fát elhozta*.” Büntetés gyanánt 1 forintot fizetett a tizeskasszába. A lehozott fát át kellett szállítania a maga udvaráról Gál Mojzes udvarára. A saját fáját megkereshette és lehozhatta a tilalmasból.⁷⁴⁴ Gál Zakar esete felveti azt a sarkalatos kérdést, hogy a XIX. században mivel és hogyan írták a leendő gazda nevét a kijelölt fára? A

⁷³⁹ TA. K. 8. 10.

⁷⁴⁰ TA. H. 8. 26.

⁷⁴¹ TA. K. 2. 32.

⁷⁴² TA. H. 2. 320.

⁷⁴³ TA. M. 1. 63.

⁷⁴⁴ TA. H. 3. 184.

tizesjegyzőkönyvek a választ nem tartalmazzák. A Gyergyóban használatos családi fajegyek emléke a XXI. század elején Csíkszentgyörgyön már nem került elő.⁷⁴⁵

Az erdőbírák általában egy nappal előbb kihozhatták fájukat az erdőből, mint az erdőbírói tisztséget nem viselő tizestagok. Ha volt jelölés, akkor az erdőbírói fahordó nap a jelölés és a tömeges fahordás napja közé esett. A tizesdokumentumok soha nem foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy miért alakult ki az erdőbírák külön erdőlésének szokása. Nyilvánvaló azonban, hogy praktikus szempontok miatt alakult így a fakihozás rendje. A „köznap” erdőlésének napján vagy napjain az erdőbírák nem bajlódhattak a saját fajárandóságuk kivágásával, vontatásával, rakodásával, szállításával, hiszen akkor irányító, felügyelő, ellenőrző szerep várt rájuk. Ezért alakult ki az a bölcs szokás, hogy a másnapi felügyelők a tömeges faosztás előtti napon túlestek saját fájuk hazahordásán.

A faszabadítás harmadik üteme, a tizestagok többségének fához jutási napja, bizonyos időközönként a tizesbeli élet legmozgalmasabb napjának számított. Előfordult, hogy a fakihozás ideje két napra is elnyúlt. A tizesek vezetői mindig hangoztatták, hogy a fajárandóságát mindenki a megjelölt napon hozza ki az erdőből. Ennek ellenére mindig akadtak olyanok, akik valamilyen ok miatt nem mentek el a fájukért, utána viszont jártak a tizesbíró nyakára, hogy tűzzön ki számukra pót fahordási időpontot.

Régi szabálynak számított, hogy a fák kivágását, „készítését”, vontatását, rakodását a kijelölt nap hajnalán, *napfeljöttekor* lehetett elkezdni. A tizesek határozatai sokszor hangsúlyozták, hogy senki ne merje *napfeljötté* előtt elkezdni az erdőlést. Aki megteszi, zálogot ad, büntetést fizet. Ennek ellenére akadtak olyan gazdák, akik megpróbálkoztak a régi szabály áthágásával.⁷⁴⁶

A *napfeljöttekor* történő kezdéshez valószínűleg azért ragaszkodtak a tizesek, hogy a faszabadítás minden perce alatt biztosítva legyen a munkálkodók felügyelete. Az erdőbírák a tizestagok fa-hazavitelének napján *napfeljöttére* mentek ki a tilalmasba, hogy ott szervező, irányító, ellenőrző feladatukat ellássák. Jenőfalva tizes 1860-ban konstitúcióban figyelmeztette az erdőbírakat, hogy a faszabadítás napján *napfeljöttekor* már kint kell lenniük a tilalmasban.⁷⁴⁷ Háromtizes fentebb idézett 1842. évi határozata szerint az erdőbírák *napfeljöttekor* a tilalmasban, abban az évben éppen *Ferentz parlagján*, felolvasták a tizestagok listáját. Aki a listaolvasáskor nem volt ott, vagy már előbb elkezdte a munkát, büntetést fizetett. A hajnali munkakezdéssel kapcsolatos bonyodalmak elkerülése érdekében ötletes megoldást választott Martonos tizes, amikor 1884. október 21-én elrendelte: „*A birtokosság essze jövelele a főerdőbíró házánál történik, és a ... birtokosság ... a főerdőbíró vezetése alatt száll ki a hely színére.*”⁷⁴⁸ Hasonló módon szervezte meg a közös erdőbe menést már 1859-ben Körösmény tizes: „*Az erdőbe való indulás a fő erdőbíróval s az erdő bírákkal együtt, egyszerre történend.*”⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Vö.: ROKALY József 2003–2006. II. 226.

⁷⁴⁶ TA. H. 1. 62., – TA. H. 2. 220., – TA. H. 3. 3., – TA. J. 1. 159.

⁷⁴⁷ TA. J. 1. 5.

⁷⁴⁸ TA. M. 1. 63.

⁷⁴⁹ TA. K. 6. 79.

Valószínűleg elvárták a tizesek, hogy a megrakott szekerekkel, szánokkal nagyjából egyidőben térjenek haza a gazdák a tilalmasból. Legtöbbször megszabták a hazatérés útvonalát is. 1870-ben például Körösmény tizes úgy rendelkezett, hogy „*csakis Pinczéd és Orjás útja felé lesz szabad lehozni*” a kapott fát.⁷⁵⁰ Ugyanez a tizes 1859-ben előírta, hogy az aszalt fenyőfával megrakott *félvágás szekerekkel* csak *Szentegyház pataka* felé lehet hazajönni.⁷⁵¹ 1845-ben Háromtizes erdőbírái megzálogoltatták Latz Ádámot, mert nem a többi birtokossal együtt hagyta el a tilalmast, hanem csak „*sötétben jött be az erdőből.*”⁷⁵²

Sok esetben magasan fekvő vagy meredek hegyoldalon vágták ki a fákat, ahova szekerekkel, szánokkal nem volt tanácsos felmenni. Ilyenkor a kivágott fákat állatokkal el kellett *vontatni* a szállító eszközök, illetve a járható út közelébe. A vontatás ténye szerepet kaphatott bizonyos helyek későbbi jelölésében. Némely tizes a vontatás hosszát is igyekezett szabályozni. Háromtizes például 1842-ben előírta, hogy a vontatás nem történhet *Zata patakáig*.

A faszabadítási határozatokban a tizesek mindig megjelölték a szabadítás helyét és a szabadított fa fajtáját. Ezekről a meghatározásokról nem lehetett eltérni. Legtöbbször szépséges és régi földrajzi nevekkkel körülhatárolták a tizesgyűlés résztvevői, hogy hol lehet fát kivágni. A határozatok figyelmeztettek, hogy aki a megjelölt határokat átlépi és a megjelölt területen kívül vág fát, bírságot fizet. A tizesgyűléseken mindig rögzítették és tudatosították, hogy miféle fát szabadít fel a tizes. Ha *száraz fenyőt, aszalt fenyőt* szabadítottak, senki nem vághatott ki *nyers fenyőt*. Ha megtette, megbírságolta a tizes. Ugyanígy, ha bükkfát, cserefát, nyírfát nevezett meg a faszabadítási határozat, a tizestagoknak bükkfával, cserefával, nyírfával kellett hazatérni a tilalmasból.

Az 1840-es évek faszabadítási határozataiban még nyoma sincs fizetésnek. A tizestagok a tilalmasbeli *jógu*k után természetes módon, de szervezett keretek között részesedtek a tilalmas fájából. A XIX. század második felében azonban egyre inkább jellemző lett, hogy a tizesek nem nagy összeget, de pénzt kértek tagjaiktól a faszabadítások alkalmával. Csak az hozhatott haza fát a tilalmasból, aki kifizette a 10-15 krajcáros *rovatalt*. A tizesek ezekből a bevételeikből fedezték a rendkívüli kiadásait és az egyre szaporodó adókat. Előfordult, hogy valamely tizes csak azért rendelt el faszabadítást, hogy a beszedett krajcárokból kifizethesse az éppen aktuális tartozását.

Faárverezés, faeladás

Faszabadítások alkalmával sok hullófa, vagyis fahegy, gally maradt az erdőben. A vihar gyakran döntött ki fákat, néha egész erdőrészeket is. Előfordult, hogy tűz pusztított az erdőben és kormos fatörzsek sokasága csúfoskodott valamelyik hegyoldalon.

⁷⁵⁰ TA. K. 2. 36.

⁷⁵¹ TA. K. 6. 79.

⁷⁵² TA. H. 1. 62.

A fakivágások alkalmával keletkezett hulló fát, a szél által kidöntött és a tűz által megpörkölt *veszendő fát* a XIX. század első felében is rendszeresen elárverezték a tizesek a legtöbbet ígérőnek. A XIX. század második felében, amikor újabb és újabb terhek szakadtak a tizekre, gyakran előfordult élőfák árverezése is. Az utóbbiak eladásához, illetve kivágásához előzőleg meg kellett kérni a magyar királyi erdőhivatal engedélyét.

A hullófát és a *veszendő fát* legtöbbször „területi alapon” árverezték. Földrajzi nevekkkel körülhatárolva megjelöltek egy bizonyos területet, ahol jelentős mennyiségben fordult elő eladó fa. A licitáláskor a legtöbbet ígérő vevő a megnevezett terület hulló vagy veszendő fáját „*tartotta fel*”. Ha nagy területekről volt szó, amelyet egy ember nem „vett volna meg”, a területet *nyilakra* osztották, és a földrajzi nevekkkel pontosan körülhatárolt *nyilakat* árverezték el.

Az élőfát legtöbbször *szálszámra* árverezték. A fákra egyenként lehetett licitálni. Jegyzőkönyvben rögzítették, hogy az egyes fákat ki, mennyiért *tartotta fel*.

Az árverezést mindig a helyszínen, az erdőben tartották. A területet, vagy a konkrét fát a licitálók alaposan megnézhatték, mielőtt megtették ajánlatukat.

A megígért összeget a *feltartónak* néha a helyszínen, máskor rövid határidőn belül ki kellett fizetni a tizes pénztára számára.

A tizes vezetői meghatározták azt az időszakot, amely alatt a megnyert fát a *feltartó* az erdőbírák felügyeletével kihordhatta a tilalmasból. A favásárló súlyos büntetésre számíthatott, ha más és több fát próbált meg hazavinni, mint amelyik és amennyi megillette.

Háromtizes 1839. június 2-án végrehajtott faárveréséről a következő protokollum-beli bejegyzés tanúskodik: „Az 1839-dik esztendő június 2-án nemes Három tizesünk elegyes gyűlést tartván a midőnis az úgy nevezett Dakos verőfénye oldalán tanáltató veszendő fákat kótya úttyán nemes tizesseink el adták László Ferentz eő kegyelmének két Rénes forintokért és 30 krajczárokért, melynek a ki jegyzett árát Szent Mihály napi terminuson fizeti bé. Kezdeté a Szék pusztája mellett levő Sós kút, vége lészén, a hol a Fenyőszó úttya a Dakos nyakán felmenve egybe jő.”⁷⁵³

1839 őszén, október 26-án Háromtizes újabb faárverést rendezett. Akkor három terület *veszendő fáját* bocsátotta áruba.

Az első területet *Fenyőszó fején* kívül *Fügés telek* és *Haram nyaka* táján határolták körül, ahol a „fenyőfák hulladékját” megvette Gáll András főerdőbíró 4 forint 21 krajcárért. Figyelmeztették, hogy a területről bükkfát nem vihet haza. Fizetési határidőül „új esztendő napját” jelölték meg számára.

A második területen, amely a *Szék úttyán belül*, a *Kánya oldalában* feküdt és *Nyír úttyáig* terjedt, László Ferenc vette meg 7 forintért az aszalt fenyő fákat. „Bé fizetése határozatott Virág sokadalmáig, ki hordása esztendeig.”

A harmadik területet a *Bak orotása sorka* helynévvel jelölték. Az ott lévő *régen aszalt veszendő fenyőfákra* Gáll Imre gyalogkatona licitált eredményesen. A megígért 1 forintot *új esztendő napjáig* kellett befizetnie.⁷⁵⁴

⁷⁵³ TA. H. 1. 13.

⁷⁵⁴ TA. H. 1. 13.

1840. március 21-én Háromtizes a korábban *Ástut* táján és *Dakos észokján* végrehajtott faszabadítás *csaposait*, ágait és a területen még fennálló *aszalt*, száraz fenyőfákat *kótya úttján* három szakaszban eladta a legtöbbet ígérőknek. A *romlandó fák* kihozatalára a vevők pünkösdig kaptak haladékokat.⁷⁵⁵

1887. december 11-én, amikor Háromtizes a *Kesős völgyben* szél által ledöntött, letört fákat árvezett el, a *lehullott fákban* bővelkedő területet a tizes vezetői három *nyílra* osztották. A nyílakra egyenként licitáltak a vállalkozók. A *feltartóknak* a megvett fát 1888. április 24-ig, Szent György napjáig kellett kifizetni és elszállítani.⁷⁵⁶

1889. február 7-én Háromtizes, szorult anyagi helyzetében, élő bükkfákat árvezett el szálanként *Monyasd bükkin*. Előzőleg az állami erdőhivatal 50 szál fa kivágását engedélyezte. Ebből február 7-én csak 20 szálat adtak el, mert a beszedett 33 forint elégnak bizonyult az éppen aktuális fizetnivaló kiegyenlítésére. A fennmaradt fákat 1889. október 20-án árverezték el, mert akkor újabb kiadása támadt a tizesnek. Egyébként a február hetedikéi árverésen valószínűleg nagyon hideg volt, mert egy korábbi faértékesítésből származó 3 forintos bevételt „*Monyasd bükkin az árvezetés alkalmával a hidegtől kimerült birtokosság elis költött*”, föltehetőleg pálinkára.⁷⁵⁷

1894. október 24-én 32 szál bükkfát árvezett el Háromtizes a *Bandi bükke* nevezetű tilalmas erdőrészen. A fákról, a *feltartók* személyéről, a fák áráról különleges pontos lista készült. Ebből látható, hogy 30 gazda egy-egy szál, 1 gazda pedig két szál fát vett. A fák bizonyára megközelítőleg sem voltak egyformák. Körülbelül egyharmaduk 1 és 2 forint közötti, egyharmaduk 3 forint feletti összegért kelt el. A megajánlott vételárakat november 6-ig kellett a vevőknek kifizetniük.⁷⁵⁸

A többi tizesben is hasonló módon zajlottak a faárverések, mint a fentebb hivatkozott Háromtizesben. Ennek illusztrálására alább teljes terjedelmében közlök egy 1873. évi Jenőfalvi árverési jegyzőkönyvet:

„*Hivatkozva a folyó év november 1-sőén tartott tizes gyűlése határozatának első pontjára, melyben a' nemes tizes meghatározá, hogy a' Vargyas mezeiben tűzvész által elpusztult erdőt folyó hó 6-dikán a' hely színén árvezetés úttján adja el, mire nézve kiszállván a' nemes tizesünk a' hely színére 's eladá a fen írt eléget erdő részt a következő feltételek mellett:*

1-ször. Az eladott égett erdő résznek a' határa keletről a' gödör és a keresztes fenyőfák, északról a' Kerek magyarón lejövő út, nyugaton az erdő mellett bejövő gödör sorok, délről pedig Haram pataka.

2-szor. Ezen körül szomszédolt elégett erdőt tartotta fel árverésen többet ígérő Basa István 33 forint 40 krajczárokkal osztrák értékben.

3-szor. A haszonbérnek felét köteles a haszonbérelő az 1873-dik év december hava 15-dikén a' fő erdő bíró kezére hiány nélkül bé fizetni, a' más fele részt pedig a' jövő, 1874-dik évi Szent Márton sokadalmára.

⁷⁵⁵ TA. H. 1. 20.

⁷⁵⁶ TA. H. 3. 53.

⁷⁵⁷ TA. H. 3. 88., 89., 90., 95–96.

⁷⁵⁸ TA. H. 3. 215.

4-szer. Az elégett erdőnek a' bé hordás ideje határozatott a jövő 1874-dik Szent Márton napjáig. Ha pedig azon túl maradna, a haszonbérllő tovább számot nem tarthat azon erdő részhez.

5-ször. Ezen alkalommal meg határozza a' nemes tizes, hogy ha a haszonbérllő vagy társai az elégett erdőn kívül más helyről a tilalmasból erdőlne, szálától fizessen 5 forintot a' nemes tizes pénztárába.

Kelt 1873-dik év november 6-dikán.”⁷⁵⁹

A XIX–XX. század fordulója táján a tizesek időnként nagy tételben is adtak el fát *fűrészgyáraknak*, fakereskedőknek. Ilymódon szerzett bevételeiket adósságaik törlesztésére, nagy kiadásai fedezésére fordították, ritkábban pedig kiosztották a tizes tagjai között.

1905-ben Háromtizes a *Dakos oldala* nevű erdőrészen eladott 200 szál 231 köbméterre becsült lucfenyőt 1155 koronáért a Beck és Spitzer cégnek.⁷⁶⁰ 1909-ben ugyancsak Háromtizes Komlós Sándor csíktusnádi fakereskedővel kötött nagy üzletet. A vállalkozó 6850 koronáért megvette a *Bandi patakában* lévő mintegy 50 kat. holdas terület 1154 köbméternyi lucfenyőjét.⁷⁶¹

Körösmény tizes 1905. május 14-én és 1905. szeptember 10-én arról határozott, hogy perköltségei és egyéb kiadásai fedezésére a *Boldogasszony kápolna alatti* és az *Egertető feletti* fenyves erdőt és a *Györgypál kútja* nevű erdő fenyőfáit eladja.⁷⁶²

A tizes rendkívüli fajuttatásai

Fajuttatás károsultaknak

A tizes tagjai, ha valamiféle károsodás érte őket, a tizeshez fordultak segítségért. Kérésük legtöbbször meghallgatásra talált. A tizes úgy segített, ahogy tudott. Leginkább fát adott a károsultnak.

A XX. század közepéig a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi házak óriási többsége fából készült. Az 1910. évi magyarországi népszámlálás adatsorai szerint Csíkszentgyörgy 462 háza közül 454 épült fából és 440-et fedett zsindeletetű. Csíkbánkfalva 379 háza közül 370-nek a falát rakták fából és 355 felett szürkült zsindeletetű.⁷⁶³ Ha tehát valakinek leégett a háza, csüre, sütőháza, épületfát kellett szereznie, hogy a megsemmisült épületét sok munka árán pótolhassa. A törzsökös csíkszentgyörgyi lakos a XIX. század közepe előtt elvileg kérhetett fát az egyházközség szerepű és havasokat birtokló „megyétől”, a XX. században pedig a „nagy” közbirtokosságtól is. Leginkább azonban tizesétől várhatott támogatást. Ezért a tizesjegyzőkönyvekben, tizesiratokban sok tűzkárosult kérelmét örökítették meg.

1867. március 24-én Háromtizes gyűlésén egy tűzkárosult gondjának-bajának megtárgyalása volt az egyetlen napirendi pont: „... meg jelenik közönségünk előtt

⁷⁵⁹ TA. J. 1. 93.

⁷⁶⁰ TA. H. 9. 4.

⁷⁶¹ TA. H. 9. 8.

⁷⁶² TA. K. 3. 272., 277–278.

⁷⁶³ NÉPSZ. 1912. 386–387.

*Csedő István atyánkfia, akinekis szerencsétlen tűzvész által a mult napokban csüre és háza a tűz martaléka lett, mely szerencsétlen atyánkfia tizesünkhöz azzal a kérsessel járul, hogy ha tizesünk egy néhány szál fákot adna a tilalmas erdönkből, mely kérésére irt atyánkfianak 15 szál borna fákot ígért a' tizesünk, mely fáknak bé szállítására tizesünkbéli személyek ajálkoztakis a' következő napokban, úgy mint mártius hó 28-án.*⁷⁶⁴

1883. június 10-én Háromtizes gyűlése „15 szál nyers fenyőfát” ígért a *Kesösvölgyből* Vargyas Péternek, mivel csüre leégett és fát kért. A gyűlés figyelmeztette a támogatót, hogy a 15 fenyőfát „nyersen hozza bé”, az erdőben a fákat nem szabad „meghántania”.⁷⁶⁵

1896. június 29-én Háromtizes gyűlése tárgyalta a két nappal korábbi, villámcsapás által okozott háromtizesi nagy tűz ügyét. A gyűlés résztvevői a károsultaknak aszerint adtak támogatást, hogy mekkora kár érte őket. 60-60 boronafát kapott Fitz Antal és Bors Sándor. 40 szál fára számíthatott Fitz *Istvánnő*. 30-30 szál fát remélhetett Szócs Péter és Szócs György. 15 szál fával segítette a tizes Ambrus István, Ambrus Márton, Gál Dénes, Ambrus *Lázárnő* építkezését. Elek Mártonnének 5 szál fával kellett megelégednie. A tizes kötelezett „minden marhás birtokost”, hogy a fák kivágásában, behordásában segítkezzen. A tizes vezetői kijelentették, hogy aki nem segít, attól a közösség megtagadja a segítséget „a jelenben és a jövőben”.⁷⁶⁶

1894. szeptember 8-án is tűz pusztított Háromtizesben. Többek között „elhamvadt” Bors Ferenc „csüre, alatta lévő árnyék aljával”. Kérésére 50 darab épületfát juttatott neki a tizes.⁷⁶⁷

1908. április 1-jén leégett a simószegei Kovács Gergely csüre és sütőháza. Másnap Simószege tizes megígért neki 2 szál *tőkefát* és 10 szál *szarufának* való fát.⁷⁶⁸

A viharos szél is okozhatott nagy kárt az épületekben. 1942-ben a háromtizesi Csiszér Andrásnak „két csürét rontotta meg a szél”. 17 fenyőbornát kapott a tizestől segítség gyanánt.⁷⁶⁹

Csikszentgyörgyön és Csikbánkfalván egyaránt átfolyt a csiki havasokban eredő és az Oltba ömlő Fiság patak, amely időnként feledtetve jámborságát, hatalmas erővel zúdult végig a *Fiság* lokján. Ilyenkor nagy károkat okozott. Épületeket, hidakat sodort el, megerősített vízpartokat, utakat tett tönkre. A védekezés fontos módszere volt a patak partjának, medrének *bojtozása*, amelyhez a *bojt*ot, vagyis a fenyőágakat a tizes adta a kérelmezőknek.

Néha károkat okoztak a Fiságba ömlő mellékpatakok is, például a Martonoson átfolyó kis patak.⁷⁷⁰

1889. augusztus 30-án óriási árvíz tombolt Csikszentgyörgyön. A kiáradt Fiság elsodorta Gál András, Czikó Antal és Czikó György csürét. 1889. november 3-án

⁷⁶⁴ TA. H. 2. 90.

⁷⁶⁵ TA. H. 2. 325.

⁷⁶⁶ TA. H. 3. 260.

⁷⁶⁷ TA. H. 3. 212.

⁷⁶⁸ TA. S. 2. 9.

⁷⁶⁹ TA. H. 5. 99.

⁷⁷⁰ TA. M. 3. 19.

fejenként 25 szál épületfát adott nekik Háromtizes.⁷⁷¹ 1889. november 27-én Jenőfalva tizes árvízkárosultjai is kaptak 10-10 szál fát tizesük jeles erdejéből a *Haram hegyessiből*.⁷⁷²

Akik állatkárt, elsősorban marhabeli kárt szenvedtek, vagyis betegség miatt megdöglött tehenük, ökrük, vagy farkas, medve tépte szét marhájukat, támogatást remélhettek tizesüktől. A marhakárt szenvedetteket háromféle módon segíthette a tizes, aszerint, hogy mikor, melyik módszerre nyílt lehetősége: 1. a tizestagoktól szedett össze pénzt, vagy terményt, 2. a tizeskasszából fizetett pénzt, 3. fát adott.

1858-ban két háromtizesi lakost, Simon Imrét és Váradi Józsefet marhakár ért. Háromtizes a tizes „ősi constitutiojára” hivatkozva elrendelte, hogy „minden tizesbeli személy” egy-egy garassal járuljon hozzá a két károsult megsegítéséhez. A garasokat a viceerdőbírák fogják összegyűjteni.⁷⁷³

1859-ben a háromtizesi Tompos Józsefnek „két ifjú marháját elkárosították a farkasok”. Segítségére Háromtizes elrendelte, hogy minden *bébírótól* gyűjtsenek össze 3 krajcárt az erdőbírák.⁷⁷⁴

1867 őszen marhadögvész pusztított Csíkszentgyörgyön. 1868. január 11-én más tizesekhez hasonlóan Háromtizes gyűlése is úgy határozott, hogy akiket nem érintett a marhavész, támogassák a károsultakat. A tizes vezetői a tizes népét anyagi helyzetük alapján 4 osztályba sorolták. Az I. osztálybeliek 6 ejtel rozstot vagy árpát, a II. osztálybeliek 4 kupa rozstot vagy árpát, a III. osztálybeliek 2 kupa rozstot vagy árpát, a IV. osztálybeliek 10 krajcárt adtak. A gabonát és a pénzt az erdőbírák *hajtották fel* és a főerdőbíró vette számba.⁷⁷⁵

Pénztámogatást ritkán adhatott a tizes, mivel pénze általában mindig kevés volt. 1886-ban, amikor Gál Lázár háromtizesi gazdának *elkárosodott* két marhája, a tizes 5 forint segéllyel támogatta.⁷⁷⁶ László István károsult is 5 forint támogatásban részesült Háromtizestől 1895-ben.⁷⁷⁷

Magyar Ferenc háromtizesi gazda 1859-ben „jármos marhájának elkárosodása” alkalmával 3 *terű* bükkfát kapott segítségképpen tizesétől.⁷⁷⁸ 1870-ben, amikor két háromtizesi gazda marháit „vad általi kár” érte, 15-15 szál fát adott nekik *Kesösvölgy sorkából* Háromtizes.⁷⁷⁹

Jenőfalva tizes is fajuttatással segítette marhakárt szenvedett tagjait 1901-ben és 1904-ben.⁷⁸⁰

1948-ban Csiszér Lázár, mint hadikárosult kért és kapott fát Háromtizestől.⁷⁸¹

⁷⁷¹ TA. H. 3. 100.

⁷⁷² TA. J. 2. 185.

⁷⁷³ TA. H. 2. 9.

⁷⁷⁴ TA. H. 2. 17.

⁷⁷⁵ TA. H. 2. 100.

⁷⁷⁶ TA. H. 3. 57.

⁷⁷⁷ TA. H. 3. 223.

⁷⁷⁸ TA. H. 2. 17.

⁷⁷⁹ TA. H. 2. 131.

⁷⁸⁰ TA. J. 2. 431–432., – TA. J. 3. 23.

⁷⁸¹ TA. H. 9. 53.

Fajuttatás bizonyos foglalkozási csoportoknak

Bizonyos foglalkozási csoportok különleges igényekkel ostromolták a tizeseket, hogy munkájuk végzéséhez megfelelő fára tehessenek szert.

A kovácsokkal sokszor meggyült a baja a tizeseknek. A legtöbb tizes tilalmazta, hogy tilalmasában a kovácsok szenet égessenek. A kovácsok azonban nem dolgozhattak faszén nélkül, ezért kompromisszumok, alkuk árán mindig kiegyeztek az erdőrontástól és a tüztől féltő tizesekkel. Legtöbbször *csapos*, vagyis fenyőbokor, fenyőág szénre égetését engedélyezték kovácsaiknak a tizesek, de meghatározott időpontban és kijelölt, ellenőrizhető helyen. 1886. április 27-én Háromtizes gyűlése előtt Sztojka Miklós háromtizesi kovács azt fejtegette, hogy nem élhet faszén nélkül. A tizes 1 forint fizetése ellenében engedélyezte számára, hogy Szent Mihály napjáig *csaposból* szenet égethessen a tilalmas arra kijelölt részén.⁷⁸² Jenőfalva tizes 1893. november 21-én tilalmazta, hogy a kovácsok a tilalmasban fát nyessenek. Ugyanakkor engedélyezte, hogy 2 forintért 1894. Szent György napjáig *kedden, csütörtökön és szombaton*, nyilvánvalóan *csaposból* szenet égessenek.⁷⁸³

A XXI. század elején Csíkszentgyörgyön élt a *csapszén* elnevezés. Olyan faszénre vonatkozott, amelyet a cigánykovácsok égettek fenyőágakból a tilalmas erdőkn kívül az *aljban*. A népi emlékezet szerint valaha sok cigánykovács élt Csíkszentgyörgyön. A tizesek tiltották nekik, hogy a tizeserdőkben szenet égessenek. Ennek ellenére, mindig égettek, mert szükségük volt a faszénre.

Keresztes Gyula altizesi *fűrészmalom*-tulajdonos 1907. március 3-án 4 szál fenyőfát és 2 szál cserefát kért Altizestől a „*Fiság vizén lévő fűrészmalom kijavításához.*” A tizesgyűlés úgy döntött, hogy a fenyőfát ingyen, a cserefát 6 koronáért adja.⁷⁸⁴

1906. március 8-án Farkas János molnár a „*zsilipje javításához*” 4 szál fenyőfát kért és kapott némi fizetségért Simószege tizestől.⁷⁸⁵

A fa és a szokásvilág

Néhány fölöttébb szűkszavú adatból arra következtethetünk, hogy a XVII–XVIII–XIX. században Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván élt a lakodalmat és a halotti tort rendező családok fával való közösségi támogatásának jogszokása, amelyre valószínűleg nem található párhuzam a magyar néprajzi és történeti irodalomban.

Körösmény tizes 1619. évi konstitúciójában olvasható a következő rendelkezés: „*Végeztük aztis, hogy torra, lakodalomra senkinek nem engetettik két, három talyiga fa,*⁷⁸⁶ *hanem csupán csak négy ökör után egy terű fa.*”⁷⁸⁷ Altizes, Martonos, Simószege tizesek 1700. évi közös konstitúciójába bekerült egy figyelemre méltó tiltó mondat: „... *senkinek lakodalmi alkalmatossággra tilalmas erdőknben fa ne*

⁷⁸² TA. H. 3. 22.

⁷⁸³ TA. J. 2. 268.

⁷⁸⁴ TA. A. 1. 30.

⁷⁸⁵ TA. S. 1. 296.

⁷⁸⁶ Az *erdőlő székér talyiga* megnevezésére: HAÁZ Ferenc Rezső 1932. 11.

⁷⁸⁷ TA. K. 1. 2–3.

adassék.”⁷⁸⁸ 1838. január 15-én Martonos tizes gyűlése arról határozott, hogy az erdők fogyása miatt „senkinek halálára” nem ad többé fát a tizes.⁷⁸⁹

A fentebb bemutatott három adat közül az 1619. évi a lakodalomra és a torra történő faigénylés és fajuttatás jogszokásának eleven gyakorlatát tükrözi. Az első tizestörvény a fenti rendelkezéssel, bizonyára az erdő kímélése érdekében valószínűleg azt akarta elérni, hogy a lakodalmak és a torok alkalmával a tizes által adományozott fa mennyisége csökkenjen.

A másik két adat, az 1700. és az 1838. évi említés kifejezetten tiltó jellegű tizesrendelet részeként került a portokollumkönyvbe. Közismert, hogy a tilalmak mögött mindig élő gyakorlat húzódott meg. A tizesnek is csak azt volt érdemes tiltani, ami bármikor újra és újra bekövetkezhetett, és terhet, veszteséget, kárt okozott a tizes számára. A lakosság számának emelkedésével a lakodalmak és a temetések száma fölöttébb megnövekedett. Egyre nehezebb terhet jelentett a tizesek számára, hogy a lakodalmi és temetési faadományozás ösöktől örökölt, valószínűleg nagyon régi szokását fenntartsák.

Körösmény tizesben talán még 1848 táján is élt ez a szokás. A tizes főerdőbírájának 1848. évi számadásában, a bevételek között a providus Péter Elektől 1848. február 26-án beszedett 2 forint 3 krajcár forrásaként szerepel egy erre utaló különleges megfogalmazás: *”a tor és lakodalom fák nyesésit licitáción fel tartotta.”*⁷⁹⁰ A pénzügyi számadás eme tételét olvasva, olyan gyanúnk támadhat, hogy Körösmény tizes még 1848-ban is valahol a tilalmasa egyik részén azért tartott bizonyos fákat, hogy közülük lakodalmak és torok idején az érintett tizestagoknak támogatást adhasson.

A XIX. század első felében valószínűleg a Fiság völgyében is élt az a szokás, hogy május 1-jére virradó éjjel a legények fölzöldágták a lányos házak kapuit, kerítéseit.⁷⁹¹ A zöldág beszerzését azonban nem fogadta kitörő örömmel és elnézéssel az a tizes, amelynek erdejében a fiatal fák kivágása történt. Ha a nemtetszés némi vaskalapossággal is együtt járt, akkor olyan helyzetek álltak elő, mint amilyet Háromtizes egyik alább idézendő 1837. évi határozata tükröz: *„Az 1837. esztendei Szent György hava 28-dik napján nemes három tizesseink Tilalmas erdeiben két ökörrel és szekérral Menaság falvi némely Újfaluban szolgáló legények hárman lett egyességekből Szent Fülöp és Szent Jakab tiszteletére zöld ágat vágni 's hozni mentek volt, a kikis midőn 18 számból álló szép nagy zöld nyír ágokat az említett szekéren hozták volna, az útba[n] meg tanáltattak és megis fogattatván fő erdő bíró ifjabb Huszár Gáll István eő kegyelméhez szekérral és ökörrel együtt bé hozattattak volt, kikis ezen merő hatalmas tselekedetükért és tilalmas erdőkben tett pusztításokért büntetettek 12 forintokra.”*⁷⁹² Ugyanazon a napon másik öt menasági legényt is elkaptak a háromtizesi tilalmasban. Ők tíz zöld ágat akartak hazavinni. 6 forint büntetésben részesültek.

⁷⁸⁸ TA. A. 3. 1.

⁷⁸⁹ TA. M. 1. 31.

⁷⁹⁰ TA. K. 6. 35.

⁷⁹¹ Vö.: LÁSZLÓ Elek 1896. 387–388., BÁRTH János 2006./a. 236.

⁷⁹² TA. H. 1. 10.

A XXI. század elején Csíkszentgyörgyön elevenen élt az a szokás, hogy a templombúcsúk és az esküvők alkalmával a falu legényeinek egy csoportja földbe szúrt zöld fácskákkal díszítette a templom bejáratát. Valószínűleg a XIX. század második felében is virágzott a templom zöldágazásának szokása.

A Martonos tizesiek elvégzett közmunkáinak 1845. évi hevenyészett jegyzékében olvasható a következő néhány szó: „Zöld ágat a kálváriára.” A különböző fuvarozások között szereplő különös munkamegnevezés mögött bizonyára egy zöldághordást gyaníthatunk, amelyet valamelyik nagy egyházi ünnep alkalmával martonosi fiatalemberek végeztek el az akkortájt újnak számító kálváriai-templom díszítése céljából.⁷⁹³

1884. február 2-án tárgyalta Háromtizes gyűlése azt a megfigyelést, hogy „... némely ifiak a tilalmas erdőbe zöld ágért ki mennek, és több darab szál fákotis levágnak.” A tizesgyűlés úgy határozott, hogy „... mostantol fogva erdőbíró hire nélkül nem szabad ki menni és csak kettőt lesz szabad levágni.”⁷⁹⁴ A dátumból ítélve a legények erdőrontó zöldághordása január végén - február elején, vagyis farsangban történt. A farsang pedig akkortájt a lakodalmak legfőbb időszakának számított. Következésképp, a tizeshatározatokban emlegetett zöldágak bizonyára egy esküvő alkalmával kerültek a templom elé.

1909. február 4-én a háromtizesi legények néhány szál fát kértek tizesüktől. Sajnos a tizesjegyző nem jegyezte fel, hogy milyen célra akarták felhasználni a fákat. A tizesgyűlés két szál fát adott nekik.⁷⁹⁵ A megkapott fák kerülhettek a templom elé esküvő alkalmából zöldág gyanánt, de talán inkább tűzifaként hasznosultak a bérelt házakban rendezett farsangi mulatságok idején.

A tizesjegyzőkönyvekben többször szó esett arról, hogy a tizes *szent célra* adományozott vagy adott el fát.⁷⁹⁶ A *szent célra* kifejezés mögött valószínűleg keresztállítás húzódott meg. (A tizesek által finanszírozott keresztállítások és keresztjavítások kérdéseit a Tizeskeresztek című fejezetben tárgyalom.)

Előfordult, hogy sírkereszt készítéséhez a tizestől kértek fát. Dobandi József 1844-ben 1 forintért egy szál cserefát kapott Körösmény tizestől. Apja sírjára faragott belőle keresztfát.⁷⁹⁷ 1908-ban, amikor Kovács Mihály Simószegi gazda elhunyt, hozzátartozói egy cserefát kértek a tizestől, hogy „tisztességére” fejfát faragjanak. 4 koronáért megkapták a fát, amit a főerdőbíró jelenlétében maguk választhattak ki a tizes erdejében.⁷⁹⁸

⁷⁹³ TA. M. 1. 75.

⁷⁹⁴ TA. H. 2. 330.

⁷⁹⁵ TA. H. 4. 7.

⁷⁹⁶ TA. M. 3. 8. (1865), – TA. S. 1. 349. (1906).

⁷⁹⁷ TA. K. 6. 17.

⁷⁹⁸ TA. S. 2. 8.

A fa és az építkezés

Legtöbbször, az erdőszabadítások során osztott *egy terű* fák között is akadt olyan fa, amelyet fel lehetett használni építkezésekhez, kerítések, kapuk, kutak felszereléséhez. Ha valakinek nagyobb mennyiségű építőfára vagy különleges minőségű fára, például cserefára volt szüksége, kért és általában méltányos áron kapott a tizestől.

1899-ben Kovács Tamás, azon a címen, hogy építkezik, fát kért Háromtizestől. A vitatkozó tizestagok arra a következtetésre jutottak, hogy ajándékba nem adnak fát, mivel „az rég meg van tiltva”, de a kérelmező, mivel többszöri szolgálattétellel segítette a tizest, mégis fizetség nélkül juthat hozzá 6 szál fához.⁷⁹⁹ A fára áhítózóknak általában nem volt ilyen szerencséjük. Ha nem is sokat, de fizettek az építőfáért.

A kérelmek és fajuttatások között legtöbbször a következő fafajták és épületrész-nevek szerepeltek: *boronának*, *bornának* való fa, (1893) vagyis olyan farönk, amiből a falat rakták; „*pincze gerendának* való cserefa,” (1908); „*tornác talpának* való fa,” (1895); ház alatti *talpnak* való fa, (1903); *padlás gerendának* való fa, (1887); „*odros*⁸⁰⁰ fának való cserefa,” (1908); „ medve talpnak⁸⁰¹ való cserefa, (1891); „*csűr* mellett lévő *árnyék*⁸⁰² felemelésére „ való boronafa (1893).⁸⁰³

Egyénileg és a kútközösségek nevében egyaránt kértek a tizesektől fát kútépítésre és kútjavításra. Jellemzőnek tekinthetők a következő kúttal kapcsolatos megnevezések: *kútágasnak* való cserefa (1864, 1895, 1900, 1909, 1913), *kútgárgyálásnak*, vagyis kútrovának való fa (1877, 1886).⁸⁰⁴

1888. november 4-én Balla Péter simószegi lakos kért Simószege tizestől egy „kútágasnak való cserefát” arra a kútra, „*az mely az Nagy mezőre ásódik.*” A tizesgyűlés résztvevői döntöttek, hogy ingyen adják a fát, mondván: „*müis, úgy mint az utódaink szabadon használjuk ... a kútból a vizet.*”⁸⁰⁵

Különösen sok értékes fa kellett a hatalmas fedeles székelykapuk építéséhez, és nagy mennyiségű *csaposra*, deszkára volt szükség a kerítések elkészítéséhez. A fakérések kapukkal, kerítésekkel kapcsolatos kifejezéseiből az alábbiak számíthatnak figyelmünkre: „*kapulábnak* való cserefa”, (1800, 1885, 1900), „*ráklábnak*”⁸⁰⁶

⁷⁹⁹ TA. H. 3. 316.

⁸⁰⁰ Az *odros* fa „malomrész” jelentésére: SZT. IX. 969.

⁸⁰¹ A *medvetalp* „épület alatti földön fekvő vastag gerenda” jelentésére: UMTSZ. III. 1030.

⁸⁰² Az *árnyék* „szín” jelentésére: SZT. I. 428–429.

⁸⁰³ TA. J. 2. 262., – TA. S. 2. 10., – TA. H. 3. 246., – TA. H. 3. 415., – TA. J. 1. 156., – TA. S. 2. 21., – TA. S. 1. 106., – TA. J. 2. 262.

⁸⁰⁴ TA. J. 1. 23., – TA. S. 1. 163., – TA. S. 1. 231., – TA. A. 1. 51., – TA. S. 2. 77., – TA. J. 1. 156., – TA. J. 2. 79.

⁸⁰⁵ TA. S. 1. 73.

⁸⁰⁶ A *rákláb* kifejezés „kapufélfá földben lévő része”, jelentésére UMTSZ. IV. 661. Az 1922. évi kérés alkalmával a kérelmező Bene Jeremia kijelentette, hogy már ki is nézte a ráklábnak való fát *Köveskúton kívül.* (TA. S. 2. 132.)

való fa” (1891,1922), „*kertsasnak való fa*”, (1874, 1917)⁸⁰⁷, kerítésnek való *csapos* (1873, 1877).

1895. március 17-én ifjabb Bálint Ferenc arra kérte Simószege tizest, hogy Telekaszón adjon neki cserefát, mivel ő csinálja azt a *galambbugos kaput*, amelyet Csík vármegye Budapesten a millenniumi kiállításon bemutat. A lelkesedés helyett inkább némi visszafogottságot tükröző tizeshatározat szerint Bálint Ferenc 15 forintért megkapta a három cserefát.⁸⁰⁸

1883. május 14-én Háromtizes gyűlése tudomásul vette, hogy a tizes vezetősége elárvereztette „*a tizes körében lévő csigolyás részecskéket*”, azzal a feltétellel, hogy „*a tizesbéli személyeknek szabad kertelni való vesszőt szedni, idegennek nem.*”⁸⁰⁹ Magyarozatként ide kívánczok, hogy a XXI. század elején Csíkszentgyörgyön a *csigolya* szó egy hajlékony vesszőfélélet jelentett, amely a Fiság mentén termett és kerítéskészítésnél *gúzs* gyanánt használták.

A fa és a szekér

A hajdani fakerekű szekerek készítéséhez, javításához sok különleges minőségű fára volt szükség. Különösen a fatengelyes szekerek kereke igényelt sok javítást és fa „pótalkatrészt”.

A küllős fakerék legfontosabb részeit Csíkszentgyörgyön a következőképpen nevezik a XXI. század elején: A kerék közepét a kerékagyat *kerekfej* néven emlegetik. A küllők neve *fantó*. A kerék külső talpát *kerekfalnak* mondják. A legtöbb kerék-talp 6 darab ívelt *kerekfal*ból állt össze, de előfordult 5 darab *kerekfal*ból álló kerék-talp is. Előbbihez 12, utóbbihoz 10 *fantó*, vagyis küllő tartozott.

Jenőfalva tizes 1877. április 22-én tartott gyűlésén egy *kerekfejnek* való nyírfa sorsa is szóba került: „...*Háromtizesbéli Bors Ferentz kivallotta, hogy egy szál nyírfát, amelyből négy kerekfejet vágott, tilalmas erdőnkől orozul el hozott.*”⁸¹⁰

Kerekfalnak, vagyis keréktalpnak bükkfát használtak. A tizestagok sokszor kértek tizesüktől *kerekfalnak* való fát, többek között 1842-ben, 1867-ben, 1871-ben.⁸¹¹ Sőt Körösmény tizes többször rendezett *kerekfal-szabadítást*, például 1867-ben, 1874-ben, 1875-ben, 1883-ban, amikor a Körösmény tizesiek egy-egy szál *kerekfalnak* való bükkfát vihetek ki a tilalmasból.⁸¹²

Jenőfalva tizes 1876. december 9-én több fontos rendelkezést hozott, amelyek közül az egyik a *szekérrúd* viszonylag szabad tilalmasbéli beszerzéséről tanúskodik: „*A nemes tizes meg határozta, hogy a' kinek szekér rúd fára szüksége vagyon, nem szabad az erdő bíró hire nélkül a' tilalmas erdőbe(n) ki menni[e], és [csak] olyan fát*

⁸⁰⁷ TA. K. 1. 6., – TA. H. 3. 9., – TA. S. 1. 217., – TA. S. 1. 109., – TA. S. 2. 132., – TA. J. 1. 97., – TA. S. 2. 101., – TA. H. 2. 166., – TA. J. 1. 154.

⁸⁰⁸ TA. S. 1. 152–153.

⁸⁰⁹ TA. H. 2. 324.

⁸¹⁰ TA. J. 1. 153.

⁸¹¹ TA. H. 1. 27., – TA. J. 1. 39., – TA. K. 2. 44.

⁸¹² TA. K. 2. 23., 72., 83., 234.

szabad hozni a' mellyet háton el hozhat, és az erdő birónak kötelessége lészen név sort hordozni róla."⁸¹³

Valószínűleg nemcsak a szekérrúdnak, hanem a tézslának való fát is ki lehetett hozni vállon a tilalmasból, ha a főerdőbíró tudott róla. A jenőfalvi Kánya József 1877-ben azzal vétett, hogy egy „*tézsolának való nyírfát*” az erdőbíró híre nélkül hozott ki az erdőből.⁸¹⁴

A *farkazó* nem része ugyan a szekérnek, de időnként kiegészítője. *Farkazónak* nevezték azt a nagy lombos ágat vagy kivágott fiatal fát, amellyel a hegyi terepen fékeztek a megrakott szekeret. A *farkazó* mint eszköz nyomot hagyott Bánkfalva földrajzi neveiben is. Az egyik martonosi útszakaszt a XXI. század elején is *Farkazó* néven emlegetik.

Gyanítható, hogy némely tizesek elvárták tagjaiktól, hogy a hegyekből leereszkedve, a tizeserdő szélén hagyják ott *farkazójukat*, nehogy ezáltal többletfára tegyenek szert. Háromtizes gyűlése 1884. február 2-án megállapította, hogy „*az elmúlt nyári napok folyamán Astutból több szál farkazókat a' széna hordók behataak.*” Ezt cselekedte középső Gál Joachim is, akit a tizesgyűlés különös szigorral büntetett meg. A határozat szerint: „*amíg nem fizeti meg a 2 forintot*”, addig a tizesbeli „*tilalmas jogától* (ki) [el]tiltatik.”⁸¹⁵

Kisebb erdei haszonvételek

Gyümölcsfák az erdőben

A tizesjegyzőkönyvekben arról érdemben nem esett szó, hogy a tizesbeliek miként hasznosították a tizeserdőkben álló vadgyümölcsfák termését. Föltételezhető azonban, hogy a vadgyümölcs ugyanolyan szerepet játszott Csíkszentgyörgy életében is, mint a székely falvakéban általában. Az erdei gyümölcsfa és termése a tizes közvagyonának számított, amit óvni kellett az erdőrontóktól, a fatolvajoktól és a gyümölcsprédálóktól.⁸¹⁶ Ez a védelem kapott teret a tizesdokumentumokban.

Háromtizes 1795. évi konstitúciója úgy rendelkezett, hogy aki gyümölcsfát vág le az erdőben, 12 forintig büntetessen.⁸¹⁷ Körösmény tizes 1882. évi kései konstitúciója kissé bővebben foglalkozott az erdei gyümölcsfákkal: „*Miután a tilalmas erdőben több vadgyümölcs fa van, mely olykor olykor termést is ad, ezek megbántása is tilos termés idején, a birtokosság fog annak mikénti leszedéséről határozni, s ha valaki ön akaratból hozzá nyúl, minden véka gyümölcsért 50 krajczárt fizessen.*”⁸¹⁸

A szigorú szabályok ellenére többen kísérletet tettek, hogy erdei gyümölcsfákat vágjanak ki. Bizonyára az a tény serkentette a fatolvajokat, hogy a gyümölcsfák törzse értékes faanyagnak számított.

⁸¹³ TA. J. 1. 142.

⁸¹⁴ TA. J. 1. 155.

⁸¹⁵ TA. H. 2. 330.

⁸¹⁶ Vö.: IMREH István 1983. 259.

⁸¹⁷ TA. H. 6. 1-2.

⁸¹⁸ TA. K. 2. 399.

1858-ban Körösmény tizes tilalmasában Kelemen János és Csapó Lajos együtt „levágott” egy vackorfát. Pénzbüntetést kellett fizetniük.⁸¹⁹ A következő évben, 1859-ben egy körösményfalvi gazda konvencziós szolgája Tánzos István éjfélkor járt a tizes erdejében eszközfaért. Egy jó *terű* nyírfán kívül egy körtefát is hazavitt.⁸²⁰ 1866 januárjában két menasági legény bemerészkedett a háromtizesi tilalmasba, és egyiküket egy fiatal nyírfa, másikukat egy „*termő almafa gal*” levágásán kapták rajta. Mindketten pénzbüntetést fizettek.⁸²¹

Viricselés és mézgyagyűjtés

Miként a legtöbb székelyföldi erdőben, a csíkszentgyörgyi és a csikbánkfalvi tizesek erdeiben is végeztek viricselést és mézgyagyűjtést az erdőjáró emberek, főleg a fiatalok. Megcsapolták a nyírfák törzsét és kicsorgatták belőlük a fogyasztható, édeskés nyírvizet, a *viricsét*. Lefejtették bizonyos fák kérgét, és bicskával levakaratták a kéreg alatt található ehető, édes mézgát.

A tizesek a tilalmas fáinak kémélése érdekében többször tilalmazták a viricselést és a mézgyagyűjtést. A tilalmaknak azonban igazából soha nem lett fogatja. Aki viricselni akart, a tilalom ellenére is *viricselt*. Legföljebb rajtakapták és büntetést fizetett.⁸²²

Háromtizes 1842. május 17-én határozatot hozott a fák mézgaért történő hántása ellen: „... a ki meg hántogatná az élő fákat a mezgéjért, az ily kártévő rajta tanáltatván, nemes közönségünk által a kártevése szerint büntetődik.”⁸²³

Jenőfalva tizes 1860. évi konstitúciója külön pontot szentelt a viricselés tiltásának: „Minden tizesbeli lakos kötelességének tartsa azt, hogy mind gyermekinek, mind pedig cselégyének úgy parantsolja meg, hogy ha rajta tanáltatik a fa hántogatásán vagy pedig a viricselés vágásán, minden egy szál fának meg vesztegetéséért fizet egy ausztriai forintot, a mely fizetésnek fele a híradóé, a másik fele pedig a tizesé.”⁸²⁴

1867. február 8-án Jenőfalva tizes egy határozatában újra elítélte a *virits vágást*, amelyet többnyire az *inasok*, vagyis a szolgálatban lévő suhancok, legénykékek gyakoroltak, akik nem átalottak fejszével menni a tilalmasba.⁸²⁵

Körösmény tizes 1875. évi főerdőbírói számadásában egy 20 krajcáros bevétel forrásaként a következő szöveg olvasható: „*Haricska Antal nyírfa virits vágásért.*”⁸²⁶

⁸¹⁹ TA. K. 6. 77.

⁸²⁰ TA. K. 6. 78.

⁸²¹ TA. H. 2. 76.

⁸²² GYÖRFFY István (szegedi) 1937. (A mézgaról a 212-213.) – IMREH István 1983. 259.

⁸²³ TA. H. 1. 38.

⁸²⁴ TA. J. 1. 6.

⁸²⁵ TA. J. 1. 38.

⁸²⁶ TA. K. 7. 48.

Söprűág –vágás

A söprűnek való ágak vágása azért keltette föl a tizeserdők őrzőinek figyelmét, mert egyesek söprűág vágása címén fejszével mentek az erdőbe, mások viszont eladásra készítvén söprűt, „kereskedelmi mennyiségben” akartak ágakat kihordani a tilalmasból. Ha valaki maga számára akart söprűt kötni, a főerdőbíró hírével, fejsze nélkül nyugodtan belemehetett a tilalmasba, és ott megkereshette a leginkább megfelelő söprűágakat. A tilalmasok őrei általában azt büntették, aki fejszével járkált az erdőben söprűág-keresés címén, illetve aki olyan sok söprűágot vágott, amelyből nyilvánvaló volt, hogy az ággal vagy a belőle készített söprűvel kereskedelmi tevékenységet folytat.

A tizesek viszonyulását a söprűág szedéséhez legjobban kifejezi Körösmény tizes 1882. évi konstitúciójának egyik pontja: „*Maga szükségére seprű ágat hírrel, fejsze nélkül szabad [vágni] bébirtokosoknak. A ki pedig kereskedésre vagy fejszével szedne, egy seprűre valóért 10 krajczárt fizet.*”⁸²⁷ Jenőfalva tizes 1860. évi konstitúciója a söprűág fejszével történő szedését kifogásolta.⁸²⁸ Ugyanez a tizes 1880. február 22-én azok ellen hozott határozatot, akik a söprűágot kereskedelmi célból vágták: „... *némely prévárikátorok a' tizes erdejéből seprű kötéssel kereskednek s' ez alkalommal a' nyíres erdőbe[n] nagy kárt tesznek. Erre a tizes azt határozta, hogy a' ki ez eseten találtatik 1 forinttól 2 forintig lesz büntetendő.*”⁸²⁹

Körösmény tizes 1873-ban többek között arra figyelmeztette Serbán Istvánt, a frissen megfogadott erdőőrt, hogy ne tűrje el „*idegen tizesbeli seprűág szedők*” bejárását a tilalmasba.⁸³⁰ 1879. február 18-án Körösmény tizes gyűlése kénytelen volt megállapítani, hogy „*a nyíres erdőt a seprűág szedők nagyon veszélyeztetik.*” A gyűlés résztvevői úgy határoztak, hogy a tizestagok a saját házuk számára szedhetnek söprűnek való vesszőt, de aki eladásra viszi ki az erdőből a söprűágot, büntetést fizet.⁸³¹

A fakéreg hasznosítása. Aszalás és hántás

A XX-XXI. század fordulója táján végzett csíkszentgyörgyi néprajzi kutatásaim során az idős férfiak mindig hangsúlyozták, hogy a fa *aszalása* és *hántása* között nagy a különbség. Az *aszalás* a fatörzs fejszével történő körülvágása a fa kiszáritása céljából. A *hántás* a fakéreg egy szakaszának eltávolítása a kéreg hasznosítása, áttételesen a fa kiszáritása érdekében. Csíkszentgyörgyön a *kéreg* szót *keregnek* ejtik. Különösen szokatlan a szó tárgyasetének *kerget* alakja, például a *kerget vág* kifejezésben.

Az aszalás akkor volt eredményes, ha a hagyománynak megfelelő időszakban és az ősöktől örökölt szakértelemmel végezték. A régi szentgyörgyiek úgy tartották, hogy holdfogyatkozás idején kell aszalni, mert akkor gyorsan kiszárad a fa. Emellett

⁸²⁷ TA. K. 2. 398.

⁸²⁸ TA. J. 1. 6.

⁸²⁹ TA. J. 1. 199.

⁸³⁰ TA. K. 2. 68.

⁸³¹ TA. K. 2. 155.

azt sem tekintették közömbösnek, hogy az *aszaló* miként vagdosta körbe a fa tövét fejszéjével. Ha a *nap után haladt* a fejsze, akkor gyorsan, esetleg már két hónap múlva kiszáradt a fa. Ha a *nappal szemben* haladt a fejsze, akkor akár egy évet is várni kellett a kiszáradásra. Ezért állítólag a balkezesek sikeresebben *aszaltak*, mint a jobbkezesek.

A *hántást* vagy *kergelést*, vagyis az élő fenyőfa kérgének lefejtését tavasszal vagy koranyáron végezték. Kérget olyan fenyőfa törzséről, illetve a fenyőtörzs olyan *csap* nélküli szakaszáról lehetett hántani, amelyik nem volt *bagos*. A kiválasztott kéregdarab fölött és alatt a fenyőfát fejszével körbevágták, a *kerget* végighasították, majd egy lapos fadarabbal, *lapockával* gondosan lefeszegették a fatörzsről. A kérgétől megfosztott fenyőfa egy esztendő alatt kiszáradt.

A *kergelést*, a *hántást* a csíkszentgyörgyiek a XX. század középső évtizedeiben végezték kicsiben és nagyban egyaránt.

Legtöbben azért *kergeltek*, hogy havasi kaszálójukon a *szénacsinálás* előtt felállított favázás *kalibájukat kereggel* fedhessék be. Ha a *kerget* fedőanyagként akarták használni, a lehántás után 2-3 napig kisimítva, földre fektetve, fadarabokkal nyomva szárítani kellett, hogy kiegyenesedjen és ne *kondorodjon*. A kéregdarabokat szegekkel erősítették a kaliba vázának fához.⁸³² A kaliba befedésén kívül további hasznok is származtak a kaszálószerű *kergelésből*. A meghántolt fa hamarosan kiszáradt és kivágása után sokféle célra használhatóvá vált. Ráadásul „pusztán” maradt helyével szinte észrevétlenül növekedett a kaszáló, amire titkon minden havasi kaszálótulajdonos vágyott.

A XX. század első felében „jó pénzért” el lehetett adni a *veresfenyő*, a nyír és a cserefa szárított kérgét. Ezért Szentgyörgyön akadtak, akik nagyobb mennyiségben is végeztek kéreghántást. „*A kereg jobban kellett, mint a fa*” – emlékezett az 1940-es évekre a XXI. század elején egy idős csíkszentgyörgyi gazda. Eladás céljából ledöntött fákról és élőfákról egyaránt hántottak kérget. A két méter magaságú kéregdarabokat „összegöngyölítették” és ferdén, egy oszlopokon nyugvó rúdhoz támasztották. Így *csitkóba* rakva száradtak körülbelül egy hónapig.⁸³³

A megszáradt kéregtekerceket *csertörőbe* szállították, ahol lisztszerű porrá törték. A XX. század első felében az Úz-völgyben, a *Dránicás alja* nevű helyen működtetett egy csertörőt Bogos Sándor csíkszépvízi kereskedő. Egy embere járta az alcsíki erdőket és megvette a megszártott kéregtekerceket.

A csertörőben előállított kéregpor értéknek számított. Korábban a tímárok vásárolták meg, és a bőrkikészítésnél vették hasznát. Az 1940-es évek első felében, a „kicsi magyar világban” pedig hadicélokra használták. A magyar hadsereg képviselői vásárolták meg a *kergelőktől*.

Csertörők a Székelyföld legkülönbözőbb erdős tájain korábban, a XVIII–XIX. században is működtek.⁸³⁴ Ezzel magyarázható, hogy a csíkszentgyörgyi tizesek mindig találtak vállalkozót, ha árendába akarták adni valamelyik erdőrészük fáinak hántását.

⁸³² BÁRTH János 2004. 79.

⁸³³ A kéregszárítás és a *csitkó* vonatkozásában vö.: MOLNÁR Kálmán 1974. 312–313.

⁸³⁴ IMREH István 1983. 260.

Bár Csíkszentgyörgy XXI. század eleji idősebb lakói beszélgetés közben fogalmilag és nyelviileg gondosan elkülönítették az *aszalást* és a *hántást*, a XIX. századi tizesjegyzőkönyvek fogalmazói nem tették ugyanezt. A tizeshatározatokban néha összemósódt az élőfák kiszáritásának ez a két módja. Ennek oka az *aszalás* kifejezés kettős értelmű használatában keresendő. A XIX. században sokszor általánosságban *aszalásnak* nevezték a fák mindenféle kérgelő és fejszéző kiszáritását. Az efféle szóhasználatban az *aszalás* magába foglalta a *kérgelést* és a tényleges *aszalást* egyaránt. Máskor a határozatokban az *aszalás* szó szűkebb jelentése lépett elő, és a kifejezés az élőfák kérgének fejszével történő körülvágására vonatkozott.

Bizonyos tizeshatározatok azzal a kijelentéssel kezdődtek: a tizes *aszaltatni* fog, hogy a következő évi *faszabadításkor aszalt fenyő* álljon a tizestagok rendelkezésére. Ugyanezeknek a határozatoknak a második felében viszont a földrajzi nevekkel körülményesen megjelölt, körbehatárolt erdőterületek fáit vállalkozóknak árendába adták *hántani*. A határozatok bevezetőjében elhatározott *aszalás*, vagyis erdőkiszáritás tehát jobbára a *hántás* technikájával valósult meg. Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben az *aszalás* kifejezés a tágabb értelmű erdőkiszáritás jelentésével került be a tizesjegyzőkönyvekbe. Az előbb említett határozatok második felében gyakran szerepelt az a figyelmeztetés, hogy amelyik fát nem lehet kérgelni, azt *aszalja* meg a vállalkozó. Ezekben a megfogalmazásokban viszont az *aszal* szó szűkebb, „fejszével körülvág” jelentése bukkant elő.

A tizesek a faszabadítások alkalmával szívesen osztottak tagjaiknak *aszalt*, vagyis száraz fenyőt. Ehhez azonban egy meghatározott terület fáit hónapokkal, esetleg egy évvel a faszabadítás előtt kemény munkával meg kellett aszalni. A tényleges aszalást, vagyis a fák fejszével való körülvágását a tizesek közmunka gyanánt a tizestagokkal végeztették el. A nehéz aszaló közmunkát azonban meg lehetett spórolni, ha a fákat, illetve az aszalásra kijelölt erdőszakaszt vállalkozóknak adta oda a tizes hántani. A vállalkozók az értékesíthető *keregért* és a vele adott szurokért elvégezték a fák kiszáritását. Még fizettek is a kéreghántás jogának árendálásáért. A tizest többszörös haszon érte: 1. Nem kellett a tagjainak közmunkában *aszalni*. 2. Ennek ellenére lett kiszáritott erdeje és tagjainak *aszal fenyőt* oszthatott. 3. A kéreghántás jogának árendába adásáért pénz került a tizeskasszába.

1858. március 8-án Háromtizes gyűlése megengedte Gál Mátyás Józsefnek, hogy 5 forintért a *Bandi bükkiben* 50 szál „bornát keregnek meghánthasson.”⁸³⁵

Háromtizes főerdőbírája Gál János „... 1871-dik évi június hó 18-dik napján ... teljes tizes gyűlést hivatván a' maga tulajdon lakházába, mely alkalommal fel terjeszté a' közönség előtt, hogy jelenleg nincsen a' tizesnek jövendőre nézve *aszalt erdeje*, mire nézve fel mondja, hogy ha a közönség belé egyezik, Keszösvölgy sorkába[n] és Haram homlokába[n] olyan erdő rész vagyon, akit meg lehetne aszalni.” Erre a gyűlés résztvevői beleegyeztek, hogy a tizes kiadásainak fedezése érdekében, a jelzett területet két részletben nyilvános árverésen adják árendába *aszaltatni*. Az első erdőrészt Gál Zsigmond nyerte 10 forintért, azért, hogy „a nyers fának a nagyját lehántassa.” A második parcella, amely *Gyurka keresztfájánál* kezdődött Ambrus Ferencé lett 14 forintért. A gyűlés kikötötte: „Kötelesek a ... haszon bérlők

⁸³⁵ TA. H. 2. 10.

a meg ígért pénz összegnek a felét következő Margit sokadalmaig, az az július 13-dikáig... befizetni a főerdőbírónak. A meg hántásnak határideje következő kaszálásig [terjed]. A sarjadék fenyőt pedig meg hagyni kötelesek lesznek.”⁸³⁶ Két hónappal később, 1871. augusztus 27-én, amikor a „Kesős völgyben és a Gyurka keresztfájánál lévő hántolt tüzi fáknek a szurkát” adta a tizes árendába, úgy említették a korábbi, június 18-án hozott *aszaltatási* határozatot, hogy akkor a tizes „azon erdő részt ... két részben hántás végett elárverezte volt.”⁸³⁷

1884. május 15-én Háromtizes gyűlésén „... fel mondja a fő erdő bíró aztis, hogy a’ Kesős völgy feiben tanáltató nyers fenyő erdőt a’ tizes, hogy ha le aszaltatná jövőre nézve használás végett. Mely ügyet a tizes fontolóra véve meg határozta, hogy meg aszaltassék.” Czikó József ígérte a legtöbbet, 42 forint 11 krajcárt „a keregért és a’ szurkáért.” Az árendadíjat „két rátában” kellett befizetni Szent Márton napjáig. Az *aszalandó* területet csak futólag határozták meg ezen a gyűlésen: „a’ meg aszalt erdő résznek a határa Kius haramból felmenő úton belől és a’ felső sorkon aloli erdőréssz közötti tanáltató rész léssen megaszalandó.” Ez a helymeghatározás hiányos és görcsös. Magam is csak az *aszalás* szó változatai miatt idéztem. A körülhatárolás gyengeségét észrevették a háromtizesiek is. Ezért a következő gyűlésen, 1884. május 22-én egy öttagú bizottságot választottak az akkor már *kereghántás végett kiadatott*-nak nevezett Kesős völgyi terület pontos körülhatárolására. A bizottság megválasztásakor a tizesgyűlés megfogalmazott egy figyelmeztetést, arról hogy a vállalkozó a megjelölendő határvonalon túl *ne hántson*, mert ha megteszi, büntetést fizet.⁸³⁸

Háromtizeshez hasonlóan Jenőfalva tizes is többször bocsátott árendába erdőrészt *hántás, kergelés* céljából.

1867-ben a Jenőfalva tizesbeli Frank András vette ki a tizestől 16 forint 66 krajcárért a kijelölt fenyőfás területet. Pénzéért és munkájáért megkapta a *kereg* és a *szurok* hasznát.⁸³⁹ Frank András valószínűleg szeretett foglalkozni a kergeléssel és a *szurkászattal*, mert a következő években többször szerepelt nyertesként Jenőfalva tizes hántolási árverésein.

1868. május 10-én Jenőfalva tizes többek között hántolással kapcsolatos határozatot is hozott: „A nemes tizes árverezé az fenyves erdejét Sátoros kút útyától fel Haram patakán, fel Csatorna patakán, fel Csiszerek teleke árkáig, ki a Csorgóig, onnan a padon le, megint vissza az úton, be Sátoros kútyáig, fel Lajtorjás oldalán-, feltartották Kánya Imre és Csedő András atyánkfiai 14 forint 25 krajczáron osztrák értékben, olyformán, hogy az kit meg nem hántanak, aszalják meg.”⁸⁴⁰

1882. május 14-én Jenőfalva tizes a következő határozatot hozta: „Ezen gyűlés alkalmával meg határozatott az, [hogy] az úgy nevezett Vargyas mezeje tartománya egy darabja nyers fenyő erdejét kereg hántás alá el árvereztetni, mire is egy bizottság fog kinevezetni és az erdő bíró úr meg bízatik azon személyek értesítésére, akiknek szükségük lenne a keregre. A hely színére árverezni kimenetel pedig május 18-

⁸³⁶ TA. H. 2. 141.

⁸³⁷ TA. H. 2. 142.

⁸³⁸ TA. H. 2. 339–340.

⁸³⁹ TA. J. 1. 40.

⁸⁴⁰ TA. J. 1. 48.

án fog meg történni délután.” Az árverés megtörtént. 1882. május 21-én a tizes teljes gyűlésén beszámolt róla a főerdőbíró, és eredményét jegyzőkönyvben is rögzítették. Eszerint három területet árveztek el. Az elsőt és az utolsót a fent már említett Frank András nyerte meg 7 forint 60 krajcárért, illetve 17 forint 60 krajcárért. A középső parcella Basa Istváné lett 15 forint 25 krajcárért. A tizes figyelmeztette a „haszonbérloket”, hogy erdei munkájuk alatt barmaikat nem legeltethetik az erdőben, a *kereghordás* alkalmával fát nem hozhatnak ki a tilalmasból, és „mindazon fákat, a’ melyeket meg nem lehet hántani, kötelesek megaszalni.”⁸⁴¹ Az utóbbi figyelmeztetés magyarázataként érdemes felidéznünk azt a néprajzi módszerrel megismert adatot, hogy *bogos* fenyőfát nem lehetett hántani, csak *bog* nélkül.

Jenőfalva tizes fent bemutatott, 1882. évi fenyőhántolási árverésének jegyzőkönyvében négy alkalommal szerepel szokatlan jelentéssel a *koboz* szó: „a ... kinevezett bizottság által el táblázott erdőréssz ... Vargyas mezeje területén elárvereztesék, a’ birtokosság ... három nyílba elkoboztatni határozta.” Utána a három terület földrajzi nevekké történő körülhatárolása előtt háromszor, például így: „Koboztatik a földnek végén elkezdve fel Vargyas mezeje kútya árkáig fel, ki Haram útyáig és bé Haram patakáig.” A fenti két példa mutatja, hogy Jenőfalva tizes jegyzője a *koboz* szót 1882-ben valamiféle „árverésre kijelöl” jelentéssel használta.⁸⁴²

1887. május 31-én Jenőfalva tizes gyűlése elhatározta, hogy a tizeserdő *Bartis földön felül* és a *Haram patakán kívül* eső részét a fakéreg és a szurok gyűjtésének bérbeadásával *megaszaltatja*. Ez a határozat azért érdemli meg figyelmünket, mert felvillantja a kedvezőnek tartott erdőkiszáritási - aszalási, hántolási - időpont és a holdjárás összefüggését:⁸⁴³ „A ki jelölt helynek kerge és szurka árverésre menvén és többet ígérő Basa Péter atyánkfia által föl tartatott 40 forint 50 krajczárral, melynek aszalása 1887. június 5-én megkezdődhetik, és ujságig, 21-ig aszalhassa, és a mit addig meg nem bírna hántani, az maradjon a másik hold föttára.”⁸⁴⁴

A Körösmény tizesiek is úgy tudták, hogy holdfogytán érdemes aszalni. 1856. március 7-én Körösmény tizes gyűlése elhatározta, hogy a tilalmas bizonyos területein „a’ csúf bogas fenyőfa megaszaltasson a közelítő holdfogytán.”⁸⁴⁵

Idős szentgyörgyiek a XXI. század elején is emlegették, hogy *Aggod napján* lehetett legeredményesebben aszalni.⁸⁴⁶ Azon a nyári napon elég volt a fejsze fokával körbeverni a fát, akkor is kiszáradt. Az aszalás eredményességét állítólag nagymértékben elősegítette, ha a fába lyukat fűrtak, és a lyukba fokhagymát dugtak.

⁸⁴¹ TA. J. 1. 238-240.

⁸⁴² TA. J. 1. 239-240. – Vö.: A „héjától megfoszt, hánt, üt, ver” jelentésű *kopol*, *kopoz* szavakkal. – MNYTSZ. II. 98., – MTSZ I. 1170-1172., – UMTSZ 3. 476., 479.

⁸⁴³ A holdjárás és a különböző munkák eredményességének összefüggésére lásd: MOLNÁR Kálmán 1974. 312., – BÁRTH János 2006./a. 35.

⁸⁴⁴ TA. J. 2. 129.

⁸⁴⁵ TA. K. 6. 75.

⁸⁴⁶ *Aggod napjának* azonosítása további kutatásokat igényel.

A fenyőgyanta hasznosítása „szurkászat”

Az előző fejezetben bemutatott *hántási* határozatok, árverési jegyzőkönyvek legtöbbször megemlékeztek arról, hogy a kérgelés jogát árendáló vállalkozó a kérgelgel együtt hasznosíthatja a fák gyantáját, *szurkát* is.⁸⁴⁷

Más esetekben viszont a gyantagyűjtést, a *szurkászat* jogát külön adta bérbe a tizes. Háromtizes 1857-ben külön határozatot hozott a szurok hasznosításáról: *”A mostan folyó 1857-dik esztendő október holdnap 10-dik napján meg szólítá mü alol irtakat a fő erdő bíró eő kegyelme a maga lak házához azon okból, hogy Szent Királyi Csiszér Ferentz meg találá nemes három tizeseinket azért, hogy a fenyves erdőkben ami szurok vagyon, asztot árendára agyuk által néki, amelyet átalis adunk 2 pengő forintokért a jövő pünkösztig, úgy hogy Szent Márton napkor által agya a 2 pengő forintokat.”*⁸⁴⁸ 1863. október 5-én ugyancsak a szentkirályi Csiszér Ferenc és társa bérelték ki Háromtizestől a *szurok szedés* jogát *Dakos észokján* és *Kosár teleken*.⁸⁴⁹

Makkoltatás

A XIX. század első felében és talán később is a csíkszentgyörgyi-csikbánkfalvi törzsökös családoknak jó makktermő esztendőkben több lehetőségük is nyílt arra, hogy sertéseiket makkon hizlalják. Az egyházközség szerepű *megye* távoli, havasi makktermő erdeiben a szentgyörgyi és a bánkfalvi *sereg* kötelékében minden család járathatott egy, ritkábban két sertést. Emellett a tizestagok a tizesük által szervezett csordákba csapva a közeli tizeserdők makkjára is hajthattak hizlalni való disznót.

Az *Úz-völgyi magyarok* című könyvemben röviden bemutattam a csíkszentgyörgyi *megye* havasaiban végzett hajdani makkoltatást.⁸⁵⁰ Azóta a csíkszentgyörgyi - csikbánkfalvi makkoltatásra vonatkozó megismert források száma a többszörösére növekedett. Nyilvánvalónak látszik, hogy a két falu hajdani gazdáinak sertésmakkoltatásáról úgy kellene írni, hogy a *megye* és a tizes makkoltató tevékenysége együtt szerepeljen. A téma ilyen megközelítése és sokoldalú, alapos feldolgozása szétfeszítené a tizesekről szóló jelenlegi tanulmányom kereteit. A *megye* és a tizes makkoltató tevékenységét együtt egy nagy tanulmányban szándékozom bemutatni a következő években. Ezért itt a tizeserdőkben végzett makkoltatásról csak röviden, szinte jelzésszerűen írok.

Tanulmányom függelékében 1840-ből közlöm Körösmény tizesnek azt a határozatát, amelyben makkos sertéspásztor fogadásáról van szó. A pásztort a tizes október 22-én fogadta meg. Már másnap el kellett kezdenie *csaposból kosárt csinálni*, hogy október 27-én *felgyűjthesse* a sertéseket. A makkoltatás elvileg két hétig tartott, de makkbőség esetén meg is hosszabbodhatott. *Minden füsttől egy sertést* lehe-

⁸⁴⁷ TA. J. 1. 40. (1867)., – TA. J. 1. 240. (1882)., – TA. J. 2. 42. (1884)., TA. J. 2. 129. (1887)., – TA. J. 2. 339. (1884).

⁸⁴⁸ TA. H. 2. 7.

⁸⁴⁹ TA. H. 2. 46.

⁸⁵⁰ BÁRTH János 2004. 66–68.

tett a csordába adni. A pásztor bérét a sertések gazdáai sertésenként adták össze *kupában* mért gabonában és krajcárokban számolt pénzben.⁸⁵¹

A XIX. század második felében és a XX. század elején sok makkoltatási határozat született a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek gyűlésein. Ezek egy részében nemcsak makkoltatásról, hanem tél elején kezdődő és tél végéig tartó „ridég” sertéspásztorlásról volt szó. A téli sertésjáratásnak része volt az egy-két hétig vagy tovább tartó makkoltatás is.

TIZESKASZÁLÓK

A tilalmas „pusztái” és a „ciherek” „feltiltása”

A tizesek tilalmasaiban a sűrű erdőket tarkítva akadtak kisebb-nagyobb tisztások, amelyeket alcsíkban a *puszta* szóval jelöltek.⁸⁵² Az erdei tisztások vagy *puszták* nyomot hagytak a helynevekben is. Erről tanúskodnak többek között a *Szék pusztája*, a *Lenkert pusztája*, a *Kesösvölgy pusztája*, a *Fenyőszó pusztája*, a *Fügéstelek pusztája*, a *Tánczos pusztája* helynevek. Bizonyos erdei „puszták”, valószínűleg a nagyobbak, megkaphatták a *mező* nevet is. Erre utalhatnak olyan helynevek, mint a *Bandi mezeje*, a *Lőrinc mezeje*, vagy *Nyőrinc mezeje*, a *Vargyas mezeje*, a *Majd mezeje* és a fölöttébb sokszor emlegetett *Tekse mezeje*.

A legtöbb tizeserdő falu felé eső szélét, valamint a mély patakvölgyek vízközeli, fás bokros földsávjait, a *pusztákkal* tarkított bozótos, növendékfás, csalitos „előerdőt” Csíkszentgyörgyön is, miként a Székelyföldön mindenütt *cihernek* nevezték. Bokrokkal sűrűn benőtt bozótok, gyér, ritka, alacsony, csenevész fás erdőcskék és fátlan, ritkásan bokrosodó tisztások váltakoztak a területén.

A tizestilalmasok „pusztáit” és cihereit a tizesbeli igásállatok legelőjeként hasznosították. Ezért emlegették a tilalmas legeltethető részeit *páskomnak*, *tilalmasbeli páskomnak*, *ciherpáskomnak*.

A tilalmasokat a „puszták” és a „ciherek” fűvének védelme érdekében a nyár első felében minden tizes „feltiltotta”. A feltiltás általában május 15-e környékén kezdődött és Keresztelő Szent János ünnepén, június 24-én ért véget. A *feltiltás* ideje alatt igásállatok sem járhattak a tilalmas területén. Erre legtöbbször az erdőbírák és fogadott fűpásztorok vigyáztak.

A XIX–XX. században a *feltiltást* többek között az indokolta, hogy a tizesek a feltiltott „pusztákat”, *cihereket* nyilakra osztva vállalkozóknak bérbé adták kaszálásra, *szénacsinálásra*. Ezáltal a tizeskasszák némi pénzbevételhez jutottak. Az efféle erdei kaszálóhelyek bérbeadása a feltiltás idejére szólt. Árveréseket mindig májusban tartottak a feltiltással nagyjából egyidőben. A szénát júniusban le kellett kaszálni, fel kellett gyűjteni, és ajánlatos volt elhordani. A bérbeadó tizes Szent János napjáig, június 24-ig biztosította a feltiltással és esetleg fűpásztor alkalmazásával a széna épségét. Szent János napja tájékán, a tilalmas felszabadítása napján megjelen-

⁸⁵¹ TA. K. 1. 37.

⁸⁵² A sokféle jelentésű *puszta* szó „erdei tisztás” jelentésére: SZT. X. 1059., 1069., 1073.

tek a területen a legelésző igásállatok. A *szénacsinalást* addigra a saját érdekében be kellett fejezniük az árendátoroknak.

1874. május 1-jén Jenőfalva tizes gyűlése többek között a tilalmasbéli „puszták” *kaszálás alá* történő árendába adását is elhatározta: „*Ez alkalommal a nemes tizes árverésen el adta Virágos teleket és Nagy parlagot kaszálás alá; Fel tartotta Virágos teleket többet ígérő András János 4 forint 2 krajczárban, Nagy pallagot a többet ígérő Miklós István 4 forint 72 krajczárban. Ezen kasza alá kiadott két telkek árendátorai kötelesek [az árendált területet] ezen folyó évben esendő Szent János napjáig meg kaszálni, mivel azután senki nem felel róla. Az árendát pedig kötelesek kaszálás előtt a tizesnek bírójához beadni. Ezen alkalommal a nemes tizes a tilalmas közötti páskumait mai naptól fogva fel tiltotta, oly meg jegyzéssel, hogy senkinek nem szabad paskuálás végett a marháját oda hajtani.*”⁸⁵³

1890-ben, május 26-án Jenőfalva tizes újra kiadta kaszálásra a tilalmas néhány „pusztáját”, például *Virágos teleket, Nagy pallagot és Apadót*. Az árendálókat figyelmeztette a tizes, hogy a *szénacsinalást* a tilalmas felszabadítása előtt egy héttel be kell fejezni. Abban az esztendőben egyébként szokatlanul korán, június 22-én megtörtént a felszabadítás. A június 18-án tartott tizesgyűlés felszólította a főerdőbíró, hogy figyelmeztesse az árendálókat szénájuk elhordására.⁸⁵⁴

1892. május 12-én Háromtizes gyűlése úgy határozott, hogy *feltiltja a cihert és „a tilalmas közötti legelőkből”* néhányat elárverez „*megkaszálás végett*”. A helyszínen tartott árverésen a következő eredmény született: „*Elek Márton tartotta fel Fás völgy és a Gyűjtőke teleke nevű helyet 13 forint 1 krajczárért. Tompos György tartotta fel Dakos alját 20 forintért. Gál Ágoston tartotta fel Kesösvölgy külső felét, a hol a birtokosság a határt megcsinálta 19 forint 50 krajczárért. Tekse Ignác ifj. tartotta fel Kesösvölgy belső felét 12 forint 30 krajczárért. Az árverezők kötelesek Szent János napjára eltakarítani [a szénát].*”⁸⁵⁵ Egyébként abban az esztendőben az időjárás szeszélyessége miatt kevés széna termett. Az árendadíjak egyharmadát a tizes decemberben elengedte. Tekse Ignác semmit sem fizetett, mert semmit sem tudott kaszálni.⁸⁵⁶

1894. május 20-án Háromtizes gyűlése a következő tilalmasbéli kaszálható nyílak árverezését határozta el: „*Az első nyílat, mely van Kesös völgy tövin, a Székre keresztül járás útnál, a Fenyőszóra feljárom úton belül az út meg suvadásáig, feltartotta ifj. Tekse Antal 2 forint 50 krajczárért. A második nyílat mely van Hideg kút környékén a földek felső oldalán, Bandi pataka déli oldalán, feltartotta Tompos György 6 forint 10 krajczárért. A harmadik nyílat, mely van Gyűjtő teleke, Fás völgy töve nevű helyen, le egészen a Szennyesek földje végéig, verőfény oldalán Bandi patakának, feltartotta Tompos György 15 forint 65 krajczárért.*”⁸⁵⁷

1902. május 8-án Háromtizes gyűlése 8 tilalmasbéli *puszta* elárverezését határozta el kaszálásra céljából. Minden *feltartónak* két kezet is kellett állítania. Az árendadíjak felét Margit-napig, vagyis július 13-ig, a másik felét Szent Mihály-

⁸⁵³ TA. J. 1. 101.

⁸⁵⁴ TA. J. 2. 199., 201.

⁸⁵⁵ TA. H. 3. 169.

⁸⁵⁶ TA. H. 3. 180.

⁸⁵⁷ TA. H. 3. 208.

napig, azaz szeptember 29-ig várta a tizes. Az árverező a bérbevett területen és környékén nem legeltethetett. A szénatermés *kihasználásának* időpontjául Szent Margit napját jelölték meg a bérbeadók. A nyolc kaszálható területet az alábbi földrajzi nevekkkel határozták meg: „Fás völgy Gyűjtő telekvel együtt”, „Dakos alja pusztája”, „Ástuti puszták, belső és külső”, „Lenkert pusztája”, „Nyörintz mezeje pusztája”, „Fügés telek pusztája”, „Fenyőszó pusztája Gyurka keresztfájától kifelé a Bándi nyakáig együtt”, „Kesős völgy pusztája”, „Kesős völgy töve pusztája és a szék pusztája”.⁸⁵⁸

1930. április 17-én Háromtizes 47 kaszálásra alkalmas területet árverezett el a tilalmasban. Minden földdarabra, *nyílra* akadt licitáló. A bérlők a kikiáltási árnál jóval többet ígértek, vagyis nagyon kapósak voltak a kaszáló-parcellák.⁸⁵⁹

1932. május 5-én Háromtizes a tilalmasában tartott kaszáló-árverésen a következő feltételeket ismertette a licitálókkal:

1. „Minden feltartó köteles a határokat rendben tartani.
2. Minden feltartó köteles f. év június 5-éig a termést levenni, mert azután csorda járásnak fel csapódik és a haszonbért úgysis be kell a tizes pénztárába fizetni.
3. Minden feltartó köteles a haszonbérenek egy fele részit leg később 8 napon belül le fizetni; a más fele részit pedig mielőtt a termést le akarná venni, ellenkező esetben újra árvereződik.
4. Azon egyének, akiknek még hátralékuk van, azok az árveréshez igényt nem tarthatnak ...
5. Aki a tizes birtokosságába nem bébirós, az az árveréshez igényt nem tarthat.
6. Minden feltartó köteles a feltartott összeget két fizető kezessel megerősíteni.”

Az árverésen 50 kaszálható *nyíl* talált bérlőre. A *nyílak* számát, helyét, a *feltartók* nevét és az árendadíjakat a következő táblázat szemlélteti.⁸⁶⁰

A nyíl sorszáma	A nyílak helye és egy területen belüli száma	„Feltartó”	Árendadíj
1. nyíl	Haram alja	Czikó Sándor	157 lej
2. nyíl	Szék	Gál Zakar ifj.	200 lej
3. nyíl	Kesős völgy tő	Gál András idős	206 lej
4. nyíl	Kesős völgy 1. nyíl	Szócs János borsszem	240 lej
5. nyíl	Kesős völgy 2. nyíl	Ambrus György	193 lej
6. nyíl	Kesős völgy 3. nyíl	Gál Zakar idős	321 lej
7. nyíl	Kesős völgy 4. nyíl	Gál György idős	420 lej
8. nyíl	Kesős völgy 5. nyíl	György István	260 lej
9. nyíl	Kesős völgy 6. nyíl	Tekse Ignác alsó	185 lej
10. nyíl	Kesős völgy 7. nyíl	Tekse Ignác alsó	190 lej
11. nyíl	Kesős völgy 8. nyíl	Domokos Dénes	381 lej
12. nyíl	Haram tető	Csiszer József felső	150 lej
13. nyíl	Bándé	Csiszer Jakab	165 lej
14. nyíl	Gyurka belső fele	Csiszer Ignác	320 lej

⁸⁵⁸ TA. H. 3. 395–396.

⁸⁵⁹ TA. H. 4. 317–319.

⁸⁶⁰ TA. H. 4. 351–353.

15. nyíl	Gyurka külső fele	Kánya Áron	161 lej
16. nyíl	Fenyőszó 1. nyíl	Kánya Lázár	306 lej
17. nyíl	Fenyőszó 2. nyíl	Erdély Gábor	256 lej
18. nyíl	Fenyőszó 3. nyíl	Csiszer József felső	300 lej
19. nyíl	Fenyőszó 4. nyíl	Ambrus Albert	223 lej
20. nyíl	Külső Fenyőszó	Bíró Zsigmond	155 lej
21. nyíl	Bakrotása	György Sándor	50 lej
22. nyíl	Bándé homloka	László József	50 lej
23. nyíl	Fenyőszó feje	Szócs Ferencz kopac	65 lej
24. nyíl	Fügés telek 1. nyíl	Czikó Sándor mónár	387 lej
25. nyíl	Fügés telek 2. nyíl	Gyűjtő Lázár	200 lej
26. nyíl	Fügés telek sorok	Bándi Imre idős	80 lej
27. nyíl	Nyörincz mezeje	Magyar György és társai	616 lej
28. nyíl	Lenkert külső fele, Szakadát	Lacz Károly	156 lej
29. nyíl	Lenkert Bakrotás felől	Kézdi Domokos	135 lej
30. nyíl	Lenkert közép	Gergely János ifiú	105 lej
31. nyíl	Lenkert külső fele	Bándi Lázár	135 lej
32. nyíl	Lenkert Bandi felől	Tompos György	205 lej
33. nyíl	Kovácsok teleke	Csedő Gábor	72 lej
34. nyíl	Bandi teleke	Urus Mihály György	50 lej
35. nyíl	Bandi hegye	Gál György Dénesé	50 lej
36. nyíl	Durgó lapossa	Ficz István	155 lej
37. nyíl	Ástut 1. nyíl	Kézdi Antal	236 lej
38. nyíl	Ástut 2. nyíl	Szennyes Györgynő	375 lej
39. nyíl	Ástut 3. nyíl	Kézdi Jakab	200 lej
40. nyíl	Belső Ástut	Tompos János	355 lej
41. nyíl	Bika kert felett	Gál Antal alsó	136 lej
42. nyíl	Bandi homloka	Gál György Dénesé	56 lej
43. nyíl	Bandi alja	Ficz István	370 lej
44. nyíl	Gyűjtők teleke	Magyar György	345 lej
45. nyíl	Fás völgy	Erdély Gábor	502 lej
46. nyíl	Bika kert alja	György István	200 lej
47. nyíl	Bika kert 1. nyíl	Csiszer Jakab	415 lej
48. nyíl	Bika kert 2. nyíl	Bors Ignác	305 lej
49. nyíl	Bika kert 3. nyíl	Csiszer András	325 lej
50. nyíl	Bika kert 4. nyíl	Gergely János ifiú	475 lej.

Bekerített kaszálók a tilalmasban

Bizonyos tilalmasbeli kaszálható területeket a tizesek közmunkával körbekerítették, és állandó kaszálónak tekintve rendszeresen bérbe adtak. Az ilyen kaszáló, amelyet *kert*-ként is emlegettek a kerítése után, bizonyára több füvet termelt, mint a tilalmasbeli „puszták” általában. A kerített erdei kaszálót a *feltiltás* előtt sem járta a jószág, kaszálásával sem kellett sietni. Hosszabb időre bérbe lehetett venni, mint a néhány hétre *feltiltott* „pusztákat”.

Jenőfalva tizes azokat a tilalmasbeli „pusztáit”, *Nagypallagot* és *Virágos teleket*, amelyeket korábban, például a fentebb idézett szövegekben, csak a *feltiltás*

idejére adott bérbe, a XIX–XX. század fordulóján bekerítette, és rendszeresen elárverezte *szénacsínálás* céljából.

1897. május 23-án Jenőfalva tizes gyűlésének résztvevői úgy döntöttek, hogy „*Nagy pallagot a birtokosság gyepűvel sáncval kerítse bé és árverezze el.*”⁸⁶¹

1901. május 24-én Jenőfalva tizes gyűlése úgy határozott, hogy „*Nagy pallag aljastol fel Árnyék hidjáig, úgy Virágos telek is hasonlólágal sánczoltassanak bé.*” A *sáncásáson* minden tizes tag köteles volt megjelenni. A védőárkot talán *borsika* és *bojt* gyepűvel egészítették ki, mivel a gyűlés intézkedett ezen haszontalan erdei „termékek” *levágásáról*. 1901. június 2-án egy újabb tizesgyűlés elégedetten vette tudomásul, hogy a kaszálók bekerítése megtörtént. Ugyanezen gyűlés keretében megtartották az árverést. *Nagypallagot* és *Virágos teleket* egy-egy licitáló *tartotta fel*. Különös, de 1901. október 1-jén magát a kaszálók körüli *gyepűt* árverették el. Úgy látszik, a nyáron kiszáradt *bojt* és *borsika* kiválóan használható volt kemencebeli fűtőanyagként. A tizes reálisan fölmérte, hogy a tél folyamán a *gyalogszerekek* vagy mások úgyis elhordanák, ezért inkább pénzt csinált a kerítésből.⁸⁶²

Simószege tizes gyűlése 1902. március 16-án, miután megállapította, hogy a tizesnek sok tartozása van, határozatot hozott arról, hogy „...*a Potyogás nevű pusztát kerítessék gyepű kertbe és árverésen haszon bérre évenként adassék el.*” A gyűlés bizottságot küldött a helyszínre, hogy mérje föl a készítenő *sánc* hosszát, és határozza meg az *egy füstre jutó* árokásási kötelezettség mértékét. A legközelebbi, 1902. április 1-jén tartott tizesgyűlés tudomásul vette, hogy a kiküldött bizottság eredményesen elvégezte munkáját. Az egybegyűlt tizes tagok úgy határoztak: „... *a Potyogás nevű be kerítendő, s Simószege tizes tulajdonát képező helyen a nevenként ki mért részleteket köteles minden birtokos besánczolni, még pedig 1 méter széles és 1 méter mélységű [árokokkal]. Aki azt nem tenné, köteles a kijavítás díját fizetni, azon kívül a kimért részt évenként mindig ki javítani köteles minden egyén.*” 1902. május 21-én megtörtént a bekerített *Répad kert* és *Potyogás pusztája* árverése. Mindkét területet egy-egy vállalkozó vette bérbe kaszálásra. 1903. április 17-én Simószege birtokosai kiszálltak *Répad kert* és *Potyogás kert* tájára. Kijavították a két kaszáló megromlott gyepűjét. Utána elárverezték a kaszálókat a két legtöbbet ígérő vállalkozónak. A birtokosok megállapították, hogy a két bekerített területen fölöttébb felütötte fejét a *borsika* nevű haszontalan borovicskabokor, ami rontja a kaszálók árverési és gyakorlati értékét. Ezért a tizes megalkudott Bothár Zakariással és Péter Gergellyel, hogy vágják ki és égessék el a *borsika* bokrokat. Cserébe kivághatták és elvihették a kaszálókon nőtt összes nyírfát. A felnőtt fenyőfákhoz nem volt szabad hozzányúlniuk.⁸⁶³

A bekerített tilalmasbéli kaszálók sáncai tehát legtöbbször úgy készültek, hogy családonként felosztották a sáncolandó távolságot. Minden család kiásta a rá jutó szakaszt. Feladata azonban ezzel nem ért véget. Minden sáncszakasz hosszú évekig ugyanannak a tizes tagnak a gondjaira volt bízva. Ha valahol megrongálódott a sánc, a tizesbírák szóltak a gyepűszakasz „gazdájának”, hogy menjen a tilalmasba és javít-

⁸⁶¹ TA. J. 2. 341.

⁸⁶² TA. J. 2. 418–422.

⁸⁶³ TA. S. 1. 250., 253., 258., 275.

sa ki a családja sánrcsészén keletkezett hibát. A kerítettség ugyanis, a *borsikátlan* állapottal együtt, fontos tényezője volt a jól elárverezhetőségnek.

A kerített kaszálók sorába tartozott az Úz-völgyi *Lófőrész* is, Altizes, Martonos és Simószege közös nagy kaszálója, amelyről a tizesek közös birtoklásának tárgyalásakor már írtam.

Bikakertek

Néhány tizesnek a XX. században volt *Bikakert* néven emlegetett bekerített kaszálója. Ezek a területek onnan kapták nevüket, hogy fűvük hasznát a bikatartásra kellett fordítani.

A bikakertek és a *Bikakert* helynevek a XX. század elején születtek meg Csíkszentgyörgy határában, a tizeserdők tájékán.

1905. május 21-én Háromtizes gyűlése úgy határozott, hogy a tilalmasbéli kaszálható legelők közül a *Dakos alja* nevű 6 holdas terület szakíttassék ki a bika tartására. Ez a határozat lett a későbbi *Bikakert* létrehozásának alapja.⁸⁶⁴

1911. november 15-én Háromtizes gyűlése elhatározta, hogy a *Dakos* nevű területet, „*amely a hivatal által ki lett jelölve bikakertnek*” a „*birtokosság gypülje bé*” és közmunkával tisztítsa meg a bokroktól, csenevész fáktól. A háromtizesiek a *gypülő* és kaszálótisztító nagy közmunkát 1911. november 20-án tartották az akkor már *Bikakertnek* nevezett kaszálón. 1911. december 3-án a tizes gyűlése szomorúan és fölháborodva állapította meg, hogy egyesek a „*kijelölt Bikakert*” kerítéséből és *takarításából* a rájuk eső részt még nem végezték el. Komoly szankciók kilátásba helyezésével próbálta a tizes elérni, hogy december 8-ig minden tizestag családja végezze el a részére kiporciózott munkát.⁸⁶⁵

Jenőfalva tizes csak az első világháború után, 1919. december 12-én határozta el a tilalmasbéli *Nagypallag* körbesáncolását abból a célból, hogy ott megszülethesse a *Bikakert*: „*Határozatilag kimondja a tizes birtokossága, hogy a Nagy pallag elé menő úton belől, a Nagy pallag külső szélén igényessen bé Kicsi pallag kivételével lefelé a két patak köze bésánczoltassék, a bika és a kan eltartására szolgáljon. Név szerint minden bébíró köteles a részére kijelölt részt meg csinálni, és azt mindenkor olyan jó karban tartani, hogy minden kárt tévő állattól védve legyen, s ha a részén olyan rossz [lesz a sánc], hogy ott behatol valami, azt a kárt megtéríteni.*”⁸⁶⁶

Kérdéses, hogy a határozatban kitűzött cél a beköszöntött télre való tekintettel megvalósult-e, ugyanis 1920. szeptember 26-án Jenőfalva tizes hasonló, de már konkrétabb határozatot hozott: „*Nagypallag mostantól kezdődőleg 1921. május 1-éig sánczoltassék be, az melynek felmérése október 4-ére tűzetik ki. A birtokosság minden egyes tagja köteles az felmérésen jelen lenni, és az eső részt az fel mérés napjától kezdve 1921. május 1-éig meg csinálni és azt a további időkre jó karban tartani.*”⁸⁶⁷

⁸⁶⁴ TA. H. 3. 472.

⁸⁶⁵ TA. H. 4. 79–80.

⁸⁶⁶ TA. J. 3. 265.

⁸⁶⁷ TA. J. 3. 272.

Jenőfalva tizes gyűlése 1921. június 19-én határozott arról, hogy a „*Nagy pallag az az Bika kert*” 11 nyílra osztassék fel és árvereztessék el. A nyilakra történő felosztást nem egy évre, hanem hosszú távra szánták. Arra törekedtek, hogy ne kelljen minden évben újra mérni és jelölni a területet. A 11 nyílat a határozat napján összesen 1947 lej értékben elárverezték. A parcellák *feltartói* az árendadíj első részét 1921. augusztus 20-ig, második részét ugyanazon esztendő szeptember 29-ig, Szent Mihály napjáig kötelesek voltak befizetni.⁸⁶⁸

A Bikakert sáncát a következő években rendszeresen javígtatták. 1923. április 8-án Jenőfalva tizes gyűlése figyelmeztette azokat a tizestagokat, akiknek a sáncrésze „le van romolva”, hogy büntetés terhe mellett azonnal végezzék el annak javítását.⁸⁶⁹

1925. május 21-én Jenőfalva tizes azzal fenyegette meg a bikakerti gyepürészük javítását elhanyagoló tizestagokat, hogy a legközelebbi *faszabadításkor* nem kapnak bükkfát, sőt a javítást elmulasztó családok bükkfáját azoknak adják, akik helyettük a javítást elvégzik.⁸⁷⁰

Kis tizeskaszálók a tilalmason kívül

A tizesek a saját tilalmasuk területén kívül is rendelkeztek kisebb kaszálókkal a hegyekben és a falutáji völgyben egyaránt. Ezek a kaszálócskák a legkülönbözőbb utakon, módokon jutottak a tizesek birtokába. Példaként érdemes megemlítenünk Jenőfalva tizes Nyíró Dávid–féle kaszálóját a *Hosszú havasban*, amely 1886 nyarán került a tizes tulajdonába. Nyíró Dávid 43 forinttal tartozott Jenőfalvának. A pénzt nem tudta kifizetni, ezért felajánlotta egyik kaszálóját. A tizes elfogadta a tartozás fejében.⁸⁷¹ Hasonló módon szerezhetett meg kisebb kaszálókat Körösmény tizes, amelynek 1876. évi főerdőbírói számadásában a bérbeadott földterületek nevei között olvasható: „*A Tánczosok féle kaszálóért haszonbér Kánya Istvántól 3 forint.*” „*A Csiszerek féléért Nyíró Gergelytől 1 forint 52 krajczár.*”⁸⁷² Más kaszálók, például a Monyasd pataka melletti *Muzsdák* és kaszáló részecskék valószínűleg időtlen idők óta Háromtizes birtokában voltak.

1848. április 25-én Martonos tizes licitáción adott bérbe egy kis kaszálót a *Rétben* egy esztendőre gyalogkatona Kasza András ökegyelmének 1 pengőforint 30 krajczárért. A kaszálót keletről Keresztes Antal birtoka, délről a *Martonos pataka*, nyugatról a *Kaszák kertje*, északról a *Tizes útja* határolta. Ugyanezt a kertet két évvel korábban, 1846-ban Tóbi Antal vette bérbe.⁸⁷³

A vicinusok, vagyis a szomszédok nevéből ítélve valószínűleg a fentebbi 41 öl hosszú kaszáló lett a főszereplője egy 1854. évi egyezménynek. Martonos tizes 14 évre Keresztes Antal használatába adta a sokat emlegetett kaszálót. Cserébe Keresz-

⁸⁶⁸ TA. J. 3. 277–278.

⁸⁶⁹ TA. J. 3. 291.

⁸⁷⁰ TA. J. 3. 321–322.

⁸⁷¹ TA. J. 2. 101., 103.

⁸⁷² TA. K. 7. 52.

⁸⁷³ TA. M. 1. 30.

tes Antal elvállalta, hogy 14 évig gondozza, jó karban tartja a martonosi földek közötti két nagy gödröt és a mellettük elhaladó utat.⁸⁷⁴

1877. június 10-én Háromtizes gyűlése döntött a *Monyasd pataka* és az *Aranyásás pataka* völgyében fekvő kis tizeskaszálócskák bérbeadásáról: „*A Monyasd felé forduló határ részben, elkezdvén a Tóktól fel Monyasd fejéig a' muzsdák és a pataka melletti részecskék ellicitáltattak, mint többet ígérő tartotta fel Tekse István 2 forint 5 krajczárért. Úgy hasonlóul Aranyásás felé fordulóban az út feletti muzsdák ellicitáltattak, tartotta fel Lacz Gábor 51 krajczárért.*”⁸⁷⁵

TIZESLEGELŐK ÉS AZ ÁLLATTARTÁS

A téma kijelölése

Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva határában jogállás, birtoklás tekintetében többféle legelő volt az újkorban, például „megyei”, községi, közbirtokossági. Ezek együttes igénybevételére, használatára alapozódott az állattartás teljessége, amelynek aprólékos történeti-néprajzi bemutatása külön könyvet töltene meg, különösen, ha tekintetbe vennénk a viharos XX. század tengernyi birtokjogi és gazdálkodási változását. Ilyenfajta megközelítésre itt és most, egy tizesekről szóló könyvben a szerzőnek nincs lehetősége. Ezért csak a tizesbirtokok, azon belül a tizeslegelők, valamint a tizes gazdálkodás-szervező tevékenysége oldaláról érintem az állattartás témáját. Elsősorban a XIX. századi viszonyokat mutatom be, kevés utalással a XX. századra.

Tanulmányom két kérdéskör tárgyalására összpontosít: 1. A tilalmasbéli *páskum*, a *ciherpaskum* és az igásállatok legeltetése, 2. A tizes által szervezett csordák, *seregek* belső-határbeli legeltetése a tizespásztorok fogadása, tevékenysége tükrében.

Egyáltalán nem foglalkozik tanulmányom: 1. a juhtartással, amely tizesenként szerveződött ugyan, de nyaranta a tizesbeli esztenák kötelékében havasi legelőkhöz folyt. 2. a nem igazott és nem fejős szarvasmarhák havasi csordáival.

A tizeslegelők rendszere, változása

A XX. század közepe felé haladva egyre természetesebbé vált, hogy a tizeseknek van legelőjük, illetve olyan birtokuk a két nyomásban művelt határ keleti fele és a tizestilalmasok között, amelyet legelőként tart számon a telekkönyv, a megfelelő állami hivatal és a statisztika. Ez rövid múltra visszatekintő új jelenség a tizesek birtoklás-történetében. A XIX. század vége előtt efféle, legelő gyanánt számon tartott tizeslegelők nem léteztek.

A XIX. század végéig a nyomásokban művelt vetéshatár után kelet felé mindjárt a tizeserdők, a tizestilalmasok következtek. A XX. századi közbeiktatott tizeslegelők a tizeserdők, a tizestilalmasok területébe estek. Jobbára a tilalmasok

⁸⁷⁴ TA. M. 3. 2.

⁸⁷⁵ TA. H. 2. 229.

ciherei, vagyis előerdői borították a később legelővé változtatott és legelőként meghatározott hegyoldalakat, patak völgyeket, alacsonyabb hegyhátaikat.

A tizeserdőket, tizestilalmasokat *puszták*, vagyis kisebb-nagyobb tisztások tartkították. A tilalmasok „alsó” szélein és a patak völgyekben bokros, csalis, növendék erdős *ciherek* húzódtak. A *pusztákat* és a *ciherek* tisztásainak egy részét kaszálással is hasznosították. A tizeserdők fátlan vagy gyengén erdőződött területeit, a *tilalmas paskumjait* és a *ciherpaskumokat* leginkább az ígásállatok legelőjének tekintették. A tizeshatározatokban rengeteg tiltás olvasható arról, hogy az ígásállatokon kívül más állatot, például fejősmarhát, növendékmарhát nem lehetett legeltetni a tilalmasbéli *pusztákon* és a *ciherpaskumokon*. A fejőstehenek a havasokban sem legelészthettek, mert onnan naponta nem járhattak haza.

Kérdés, hogy a XIX. század vége előtt hol legelt az ígásállatok körébe nem tartozó, de a belső határban tartott többi jószág? Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a tizesek által megfogadott tizespásztorok a XIX. század vége, vagyis a „hivatalos” tizeslegelők megszületése előtt, hol legeltették a rájuk bízott csordákat, *seregeket*? Bármilyen furcsa, a közel 7770 oldalnyi tizesjegyzőkönyv és tizesirat erre a kérdésre nem ad választ. Mégpedig azért nem ad, mert efféle kérdést csak a XXI. század néprajzkutatója, történésze tesz föl. A XVIII–XIX. század csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi emberének a válasz nyilvánvaló volt. A tizeshatározatok fogalmazói úgy gondolták, hogy ami nyilvánvaló, azzal nem kell foglalkozni. Ezért nem írtak soha arról az egyszerű tényről, hogy a tizesek által megfogadott csordapásztorok a nyomáskényszerben művelt faluközeli határrész éppen ugarfordulóba eső oldalán legeltették a tizesek által szervezett csordákat, *seregeket*. Másszóval, az *ugarfordulóba* eső terület számított a tizesbéli állattartás legfontosabb legelőjének. Következésképp, a legfontosabb tizeslegelő évente változtatta helyét. Egyik évben a faluközeli szántható, kaszálható határrész *mezőnek* nevezett nyugati felén, másik évben az *erdő* felé eső keleti oldalán járhatott a jószág.

A XX. századi „tényleges” és legelőként nyilvántartott tizeslegelő a XIX. század végén és a XX. század elején a hajdani *cihererdők* egy részének kiirtásával jöttek létre. Megszületésükben nagy szerepe volt: 1. az állami akaratnak, 2. a szaporodó népesség növekvő állatállománya legelő-igényének, 3. a nyomásos gazdálkodás megszüntetésére irányuló törekvéseknek, illetve a majdani megszüntethetés előfeltételei megteremtésének.

1895. szeptember 2-án a csíkbánkfalvi község házában találkozott Simószege tizes 5 megbízott képviselőjével Nyíri Dénes a csíkszeredai magyar királyi erdőhivatal kiküldöttje, hogy terepszemle keretében együtt hajtsák végre Csík vármegye közigazgatási erdészeti bizottságának 203/894. számú rendelkezését, Simószege tizes két leendő legelőterületének kijelöléséről. A megbízottak a község házáról kivonultak a tizes tilalmasának tájékára, és körbejárták, határjelekkel látták el a legelővé nyilvánított két *ciheres*, bokros, bozótos erdőrészt. Az egyik körülhatárolt terület a 7146. helyrajzi számot viselte. „*Cseplesz földüllőben, Telekasza düllőben*” fektült. 11 hold 58 □-ölet tett ki. A másik legelőnek szánt 8 hold 790 □-öles földdarab a „*Répád bükke düllőben*” a 7136. helyrajzi szám alatt terült el. A terepszemle után megírt jegyzőkönyv végén az erdőhivatal kiküldötte intézkedett a két terület fáról, bokrairól: „*Mindkét legelőterület oly utasítással adatik át a birtokosságnak, hogy a*

*területen levő fenyő és nyírfák ... 1/3 része ... talajvédelem céljából ... meghagyandók, ellenben a talaj felszínét majdnem teljesen eltakaró magyaró és borsika bokrok teljesen eltávolíthatók.*⁸⁷⁶

A fenti rendelkezés körülbelül azt jelentette, hogy az erdőből legelővé alakítandó területen illet a nagyobb fák egy részét talajvédelmi okokból meghagyni. Valószínűleg ezekből a fákból kerültek ki a legelők ún. *hagyásfái*.⁸⁷⁷ A fák többségét valamint a bokrokat azonban ki lehetett vágni. Ki is vágták. Simószege tizes hónapokon, éveken át minden faosztás, fajuttatás során a legelővé alakítandó területről elégítette ki tagjainak faigényét. 1896-ban például, amikor tavasszal javítani kellett a Botár János háza előtti hidat, a *Telekasz*a nevű helyről adott hozzá fát a tizes, arról a területről „*az mely meg vagyon engedve legelőnek levágni.*”⁸⁷⁸

1907. április 12-én Háromtizes a legelőalakítás kérdésében a következő határozatot hozta: „... a birtokosság ... tanácskozás után meg határozza, hogy a tilalmas között Bandi és Dakos pataka közötti részlet, mely erdős területet képez, legelő kibővítésre kéressenek ki, mivel az állat állománya a birtokosságnak növekedett ... kénytelensége a birtokosságnak [hogy] a megélhetés céljából magának legelőt alapítson, mely eljárásra az erdőbíró és a jegyző bizatik meg.”⁸⁷⁹

Jenőfalva tizes 1903. április 26-án hozott legelővé alakítási szándékot rögzítő határozatot: „... az tizes birtokossága egyhangúlag meghatározta, hogy miután már legelőre volna szükségünk Feketőtől kezdve fel Nagy pallag külső szélén elé az két patak közötti részt, mi után annak az területnek semmi használható fája nem lévén, csakis bojtnak és birtokok védelmére lehet felhasználni, ... ennek az meg kérelmezésére az erdő bíró bizatik meg.”⁸⁸⁰

A tilalmasbeli páskum, a vonómarhák legelője

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi XIX. századi írott tizedokumentumokban a tizesek több százszor hangsúlyozták, hogy a tilalmasbeli *puszták* és *ciherek* arra valók, hogy ott a tizestagok igásmarhái legeljenek. A tizeshatározatok újra és újra hangsúlyozták, hogy a *tizespáskumok* területén a *vonómarhákon* kívül más állatot nem szabad legeltetni, aki a szabályt megszegi, büntetést fizet. A tilalmasbeli *páskumok* igásállatok számára való fenntartását valószínűleg azért kellett nagyon sokszor hangsúlyozni, mert a vele kapcsolatos világos és egyszerű szabályt sokszor és sokan megszegették.

Háromtizes 1840. évi konstitúciójában, amelyet a foglалások meggátlása érdekében fogadtak el, a tizes tagjai annak a félelmüknek adtak hangot, hogy a tilalmast kibővítő foglалások elszaporodása esetén a tizes „... iga vonó marháinak pascuma egészen el pusztul.”⁸⁸¹

⁸⁷⁶ TA. S. 1. 158–160.

⁸⁷⁷ A *hagyásfa* fogalmára lásd Gunda Béla címszavát: MNL. 2. 391-393.

⁸⁷⁸ TA. S. 1. 174.

⁸⁷⁹ TA. H. 3. 527.

⁸⁸⁰ TA. J. 2. 455.

⁸⁸¹ TA. H. 6. 7.

Háromtizes az igásmarhák tilalmasbéli legelőjének védelme érdekében 1847. május 24-én 32 tizes tag névaláírásával önálló, rövid konstitúciót szerkesztett:

„Észre vévén nemes három tizeseink, hogy iga vonó barmaink páscumjában némely atyánkfiai haszon vehetetlen tinókot, borjúkot s úgy bárányokatis legeltetnek, az okájért hozta ezen constitúciót örökös meg maradásul, tudni illik...

*A szántó földek széleyein kívül sem tinóknak, sem bornyúknak vagy bárányoknak egy pengő forint büntetés terhe alatt páscuálni nem szabad, és aki ezen praevaticatióban meg tanálthatnék ... egy ezüst forintig meg büntetődgyék fő erdő bíránk és vice erdő bíránk által.*⁸⁸²

1864. május 26-án Háromtizes súlyos pénzbüntetést helyezett kilátásba azok számára, akik az igavonó marhák tilalmasbéli „élésibe” más marhát legeltetnek, ahelyett, hogy „csordapásztor elébe adnák.”⁸⁸³

1866. május 21-én Háromtizes gyűlése ismét intézkedni kényszerült a *ciherpaskum* használatáról. A határozatot nyelvi értékei miatt is érdemes ideznünk: „... a' ciheren lévő pascumot tekintetbe vévén a' nemes tizes, azt csupán az igavonó szarvasmarhák számára kívánja tartani, lófiúnak és 3 éves szarvasmarhán alól valónak mától fogva ott legelni nem szabad. Egy ló fiútól és tinó binó marhától első megtaláláson 50 krajczár osztrák értékben, másodikon 1 forint büntetés marad. A' büntetés a' fő erdő bíránk számadása alatt tizesünk cassájába teendő.”⁸⁸⁴

Háromtizes gyűlése a *jármos marhák* tilalmasbéli legelőjének védelme érdekében 1870. június 12-én arra kötelezte a főerdőbírót, hogy viceerdőbíráival együtt menjen ki a tilalmas felé vezető utak *vetéskapuihoz*, a *Zata kapuhoz* és a *Farkasverem kapuhoz* és ott tartóztassák fel a tilalmasba tartó vagy a tilalmasból jövő nem igavonó *lógó marhákat*. Az elfogott állatok tulajdonosait büntessék meg.⁸⁸⁵

1886. május 30-án Háromtizes gyűlése szankciókat fogalmazott meg azok ellen, akik a tilalmasba nemcsak igásállatokat legeltetnek. Ebben a határozatban olvasható, hogy kivételt képezett Elek Márton tizesbéli lakos, akinek nem lévén igavonó szarvasmarhája, a lovát legeltethette a tilalmasban.⁸⁸⁶ Néhány héttel később, 1886. június 29-én Háromtizes gyűlése pénzbüntetést vetett ki 10 tizesbéli lakosra, akik *lógómarhát* merészelték hajtani a tilalmasbéli *paskumra*.⁸⁸⁷

1890. június 15-én Háromtizes gyűlése többek között arról is határozott, hogy a tilalmasba csak „*szopó tavaszi borjú*” mehet föl legelni az igás marhákkal. A visszaélések elkerülése végett a tizes azt is megszabta, hogy igavonó állat címén hat *vonó marha* hajtható fel családonként a *tizespascumra*.⁸⁸⁸

1890-ben Háromtizes még pontosabbá tette a ciherbéli legelők igénybevételének szabályait: „... a jármatlan tinó binónak nem szabad kimenni a cziherre, csakis a kicsi borjúknak [igavonó] annyjukkal. Hat marhán felyel nem szabad legeltetni.

⁸⁸² TA. H. 6. 18.

⁸⁸³ TA. H. 2. 55.

⁸⁸⁴ TA. H. 2. 77.

⁸⁸⁵ TA. H. 2. 128.

⁸⁸⁶ TA. H. 3. 24.

⁸⁸⁷ TA. H. 3. 29.

⁸⁸⁸ TA. H. 3. 119.

*Gál Lázárnak és Elek Mártonnak, miután nincsen szarvas marháik, a' lovaiknak ki járni meg engedtetik.*⁸⁸⁹

1884. május 15-én általánosságban is megfogalmazta Háromtizes gyűlése a lovak tilalmasbéli legeltetésével kapcsolatos álláspontját. A határozat részletét nyelvi különlegessége miatt idézem: „... a' cihert csakis a jármos marhának léssen szabad járni, a ló marhának pedig tilos ... csakis annak, akire utat mérnek.”⁸⁹⁰

A többi tizes Háromtizeshez hasonlóan, tartotta magát ahhoz a rendhez, hogy a tilalmasbéli legelők az igásmarhák legeltethetők. Például 1864. május 17-én Martonos tizes gyűlése határozott úgy, hogy a régi szokásnak megfelelően a tilalmasbéli *páskom* azután is „tsakis az iga vonó marhák által használtassék.”⁸⁹¹

A tizeskaszálókról szóló fejezetben szó esett már a tilalmasbéli *paskumok* nyáreleji néhány hetes *feltiltásáról*. Akkor és ott bizonyos legelőterületek kaszálóként való hasznosítását hoztam fel a *feltiltás* oka, magyarázata gyanánt. Itt, a legelőkről szóló fejezetben a *feltiltás* egy másik okáról, magyarázatáról kell megemlékezni. Ez a nagyon régiesnek tűnő *feltiltási* ok annyira természetesen számított a hajdani szentgyörgyiek számára, hogy a tizesjegyzők nem pazaroltak betűket és papírt a részletes kifejtésére. Néhány odavetett szó sejteti csak, hogy valamiféle összefüggés létezett a *forgatásnak* nevezett nyári szántás, a néprajzi gyűjtések során sokszor hallható *ökörelés* és a tilalmasbéli legelők *feltiltása* között. A *feltiltással* kapcsolatos tizeshatározatok szövegeinek alapos elemzése és a néprajzi módszerrel megismerhető emlékfoslányok felhasználása révén feltételezhető, hogy a tizesbéli legelők *feltiltása* ősi soron azért következett be május közepe és Szent János napja, vagyis június 24-e között, hogy ezáltal a fű megerősödjön, megnőjön, és a *fölszabadítás* után kezdődő nyári szántás idejére az ökröknek tápláló legelőjük legyen.

Körösmény tizes határozatai az 1850-es évek közepén szüksézáván bár, de többször is utaltak a szántás és a *tilalmasfeltiltás* összefüggésére. Az 1854. május 20-án hozott határozatban olvasható: „... a' nemes tizes jónak esmérte lenni azt, hogy az vonó marhái által egy kevés munkát véghez vihessen, azért fel tiltá a' tizes a' vetés földektől elkezdve fel Czigány vápa derekáig, oly feltételek mellett, hogy oda addig a' míg a' tizes fel nem szabadítsa, semmi névvel nevezendő marhát hajtani nem szabad.”⁸⁹² 1856. május 19-én pedig arról tárgyaltak Körösmény tizes tagjai, hogy „... mivel az tavaszi ugarolás a' széna szüksége miatt nagy hátra maradást szenvedett, tehát hogy ezután véghez vitethessen, arra nézve szükséges ... hogy a' tilalmas erdő felé lévő *pascum* a' jármos és iga vonó marhák számára ... tiltasson fel.”⁸⁹³

1876. áprilisában Körösmény tizes ismét a szántásbéli elmaradás pótlásával indokolta a tilalmasbéli legelő *feltiltását*: „... a széna szüksége miatt a szántással egészen el van maradvá az ember, annak okáért nemes tizesünk feltiltá mindenütt a tilalmas erdein körös körül a marha legelő *pascumot*.” Abban az esztendőben feltűnően korán, június 7-én megtörtént a *fölszabadítás*. A *fölszabadítás* napjától számí-

⁸⁸⁹ TA. H. 3. 173.

⁸⁹⁰ TA. H. 2. 338.

⁸⁹¹ TA. M. 1. 123.

⁸⁹² TA. K. 1. 65.

⁸⁹³ TA. K. 1. 67.

tott két hétre, vagyis a *forogató szántás* idejére a tizes két terű fáért megfogadta Tulit Istvánt *fűpásztor*nak, hogy a *vonó marhák* számára a megterhelő munka alatt valóban biztosítva legyen a napi legelnivaló.⁸⁹⁴

Jenőfalva tizes is az igásállatok nagy takarmány-szükségletével hozta kapcsolatba a tilalmasbéli legelők 1876. május 14-i feltiltását és különösen korai, június 7-i felszabadítását: „... *miután a szűk kóst miatt a birtokok mind kurálatlanok, és a nyomás mezőn [nincs] semmi élelem, a' mivel dolgozni lehessen, tehát ezennel a nemes tizes említett legelőt [a tilalmasbéli paskumot] meg szabadítsa.*”⁸⁹⁵

A tilalmasbéli legelők *feltiltása* és *felszabadítása* akkor volt igazán hatásos, eredményes, ha a szomszédos tizesek egyidőben szánták rá magukat ugyanarra a lépésre. Valószínű, hogy a *feltiltási* és *felszabadítási* időpontokról a tizesek vezetői előzetesen konzultáltak egymással. Ezért kissé álságosnak tűnik a feltiltási határozatok bevezetőjének évtizedeken át rendszeresen visszatérő, ijedten csodálkozó formulája arról, hogy lám az „alsó” vagy a „felső” tizes feltiltja a paskumját, nosza mi is gyorsan tiltsuk fel! A kései olvasó ebből könnyen azt gondolhatná, hogy a *feltiltás* valami kényszerű gyors ötlet eredményeként következett be, holott nyilvánvaló, hogy évtizedeken át rendszeresen visszatérő, periodikusan ismétlődő gazdaság eseményről volt szó.

Az igásmarhák és a családi gazdaságok többi állatának pásztorlása, legeltetése, a legeltetőhely, valamint a legeltetés szervezettsége, a pásztorlás módja tekintetében fölöttebb különbözött egymástól. Az igásállat a tilalmasbéli *paskumon*, a többi *kezes állat* a *nyomásmezőn*, a *lógómarha* és a juh pedig a havasokban legelt. A XIX. században az igásállatok hivatásos pásztor felügyelete nélkül, családi pásztorlással jártak-keltek a tilalmas paskumján, míg a többi állat csordákba szervezve, fogadott pásztor felügyeletével legelt a számára kijelölt legelőn.

Az igásállatok családi pásztorlása, ami a többi nyilvánvaló dologhoz hasonlóan alig kapott teret a tizesjegyzőkönyvekben, valószínűleg azt jelentette, hogy a nagyobb gyermekek, sihederek, *inasok* hajtották ki az állatokat a *ciherpascum* tájára. Bizonyára sokszor előfordult, hogy az ökrök felügyelet nélkül legelésztek a paskumon. Tulajdonképpen ezért kellett létrehozni, fenntartani a *Zata kaput* és a *Farkasvermi kaput*, a kivezető utak menti kerítéseket, valamint a művelt földek és a tilalmas határán húzódó gyepüt, sáncot.

Jellemző Körösmény tizes 1842. április 11-én hozott határozatának szóhasználata az igásállatok családi legeltetése vonatkozásában. Amikor a határozat fogalmazója ki akarta fejezni, hogy csak az igásmarha legelhet a tilalmasban, azt hangsúlyozta: „... *semminemű csordába járó, vagyis pásztor elejében járható marha*” nem bocsátható a tilalmasbéli paskumra. Következésképp, a tilalmasban legeltethető igásmarha nem legelt csordában és nem járt fogadott csordapásztor előtt.⁸⁹⁶

Előfordult, hogy az igásállatok éjszaka is a tilalmas *paskumján* legeltek. Amikor Háromtizes a falukapu szerepű vetéskapukról hozott határozatot, *Zata kapuról*

⁸⁹⁴ TA. K. 2. 105., 108.,

⁸⁹⁵ TA. J. 1. 132–135.

⁸⁹⁶ TA. K. 1. 34. – A XX. század közepe felé haladó időszakban bizonyos tizesekben történtek kísérletek az igásmarhák csordába szervezésére. Ezekkel a törekvésekkel azonban itt nem foglalkozom.

és *Farkas kapuról* megjegyzték a tizesbeliek, hogy azokon *éjjel és nappal* járnak a legelőre a vonómarhák.⁸⁹⁷ A nem tizestagok illegális éjszakai zuglegeltetését több tizes is tilalmazta.

Az igásmarhák családi pásztorlását tükrözi Jenőfalva tizes 1872. június 22-i határozata, amelyben azért kellett hangsúlyozni a családok által kiállítandó pásztorlegénykéek szerepét, mert egy bérbe kiadott kaszáló bérlői a *felszabadítás* után még egy hetet kaptak a kaszálásra: „*Minden egyes személy köteles marhája mellé jó pásztor állíta[ni] az okon, hogy az el árvezett, jogosított kaszáló részletek meg kíméltessenek egy hétig, a' ki pedig azon tizes által el adott és ki tsóvázttatott árendás helyeket szánt szándékosan nappal vagy éjjel fel prédálás végett meg károsítaná, a nemes tizes határozata szerint minden darab marhára a büntetés 10 krajczár. A' kárt azon kívül fizetendi azon személy.*”⁸⁹⁸

Az alábbi két tizeshatározatból, jó kép alkotható a *ciherpaskumok* és a tilalmasbeli tisztások legeltetésének rendjéről.

Jenőfalva tizes gyűlése 1884. május 22-én a következőképpen határozott: „*Megbizatik a' fő erdőbíró, hogy az al erdőbíráival házrol házra parancsoltassa meg, hogy senki a' ki a' tilalmas erdőbe bé nem bír, ne merészelyen semmi névvel nevezendő barmot legeltetés végett a' tilalmas közt levő páskomra hajtani, mert a' ki hajtana, első eseténél fizet darabjától 1 forintot ... A' birtokos személyeknek sem lesz szabad a' jármos marhán kívül semmi névvel nevezendő marhát kihajtani. A' ki mégis borjút vagy valamely lógó marhát hajtana ki, fizet első eseténél 10 krajczárt darabjától. Ha az kiirt büntetés nem gátolná meg a' ki hajtását, mint szarvasmarháknak, mint pedig lónak, a' mennyit kihajt, párjára törvényszerű prizmát fog rakni az országos utakra.*”⁸⁹⁹

Körösmény tizes gyűlése 1872. május 12-én az alábbi határozatot hozta: „*Csikszentgyörgy nemes Körösményfalva tizese fő erdő bírāja Bala István atyánkfia teljes gyűlést hivatván ... az iga vonó marháink tekintetéből. Először feltiltá tizesünk a' tilalmas erdők között való páskumot ugarlásra és forgatásra oly feltételek mellett, hogy a' fel szabadulás napig senkinek nem szabad semmi névvel nevezendő marhát oda hajtani, első büntetés egytől 10 krajczár, második ottalálás esetében 20 krajczár. Akinek a tizes tilalmas erdejébe bébirtoklása nincsen, az olyanoknak egykor sem szabad ott legeltetni, az olyanokra való nézet ... egy marhától 50 krajczár a büntetés. ... A felszabaduláskor is csak az jármos marhák mehetnek oda, egyéb marhák a fennirt és kiszabott büntetésen valódnak. Aki pedig különösen éjjel szánt szándékkal ott tanáltatik, egy marhától 1 forintig büntetődik.*”⁹⁰⁰

⁸⁹⁷ TA. H. 6. 5.

⁸⁹⁸ TA. J. 1. 81.

⁸⁹⁹ TA. J. 2. 42.

⁹⁰⁰ TA. K. 2. 59.

Csordákról és pásztorokról általában

Körösmény tizes az 1840-es évek elején viszonylag sokat foglalkozott csordájának szervezésével és a tizesbeli állatok csordában jártatásának feltételeivel. 1842. november 25-én a tizes gyűlése meghatározta a fogadott pásztor alkalmazásának néhány hosszú ideig érvényes alapelvét: „... akár kiis akármi névvel nevezendő barmait [ha] pásztor eleibe adgya, tartozik az az ember a pásztorbérrel ... ha mingyárt egy hét alatt kivenné [is] a pásztor elől a barmait ... Határozata nemes tizesünknek az, hogy ha ... akárkinek is a Barma el károsodott volnais, ha egyszer pásztor eleibe adta légyen, a pásztor tartozik meg fizetni, úgy azon emberis tartozik a pásztorbért megfizetni.”⁹⁰¹

Valószínűleg minden tizesben lakott olyan család, aki nem volt *bébirós*, vagyis nem volt tizesjoga, de szarvasmarhákkal rendelkezett. Ezek a családok is megpróbálták marháikat a tizesük legelőjén járatni. Ezt elvileg akkor teheték meg, ha *pascom taxát, páskompénzt* fizettek a tizes kasszájába. Körösmény tizes 1882-ben úgy rendelkezett, hogy azok, akik a tizesben laknak, *de az erdőbe és a legelőbe nem birtokosok* évente marhánként 1 forint *páskompénzt* fizessenek.⁹⁰² Az erdőbírói számadásokban sok esetben fellelhetők a „páskumért” befizetett 1 forintok feljegyzései.⁹⁰³

A nem *bébirós* tizesbeliek hajdani legelődjia a XXI. század eleji idős csíkszentgyörgyiek emlékezetében *pástompénz* néven dereng föl.

Többféle állat közös pásztorja

Tanulmányom függelékében közlöm Körösmény tizes 1840. december 29-i pásztorfogadási határozatát. Ennek a dokumentumnak van néhány fontos tanulsága:

1. A pásztorságot csikbánkfalvi nemes lófő Bálint Ignác vállalta el. Mivel a határozat végén két Bálint Ignác aláírása szerepel, feltételezhetjük, hogy a pásztor Bálint Ignác nem volt azonos a főerdőbíró Bálint Ignáccal. Kétségtelen azonban, hogy a határozat bevezetőjében a pásztor Bálint Ignácot is nemes lófőnek titulálták, miként sokszor emlegetett nagynevű rokonát. Valószínűleg nem maga szaladgált a kóborló sertések után, hanem gyermekei, szolgálégényei őrizték az állatokat. Ő, mint jónevű gazda, talán csak vállalkozóként a nevét adta a felelősséggel járó feladatra, szerepre.

2. Bizonyos szövegfordulatokból arra következtethetünk, hogy a Körösmény tizesiek mintha ódzkodtak volna az állatok csordába, pásztor elé hajtásától. Mintha a családi marhafelügyeletet tartották volna célravezetőnek. A tizes szinte kényszerítette tagjait a pásztorbér megfizetésével az állatok pásztor elé hajtására.

⁹⁰¹ TA. K. 1. 41.

⁹⁰² TA. K. 2. 224., – TA. K. 2. 399.

⁹⁰³ TA. K. 7. 115. (1892).

3. Egy pásztor vállalta föl a szarvasmarhák és a sertések őrzését kora tavasztól késő őszig. A szöveg sejteni engedí, hogy az egy pásztor külön *seregbe* járatta a szarvasmarhákat és a sertéseket.

4. A pásztorbér a következő elemekből állt össze: az állatok száma után, az állatok tulajdonosai által összeadott, *kupával* mért gabona, *fontban* mért kenyér, *garasban* számolt pénz.⁹⁰⁴

1841-ben és 1843-ban Körösmény tizes az 1840. évihez hasonló feltételekkel fogadott közös pásztort szarvasmarhái és sertései számára.⁹⁰⁵

Tehéncsorda, tehénpásztor

1833-ban Háromtizesnek már volt csordapásztora. A háromtizesi főerdőbírói 1833. évi számadásaiban olvasható, hogy a tizes vezetője, föltehetőleg áldomásivásra, 1 forint 6 krajcárt költött „*két versbeli, tizesnek való csorda pásztoroknak fogadásokra.*”⁹⁰⁶

Sajnos fölöttébb nehezen tudunk képet alkotni arról, hogy egy-egy tizes, jelen esetben Háromtizes tehénpásztora egy adott esztendőben hány tehenet őrzött. Ugyanez a helyzet a rábizott lovakkal és kecskékkal is. Viszonylag kései időpontból, 1930-ból és az utána következő évekből ismerünk olyan háromtizesi *bikatrágya-jegyzékeket*, amelyekben felsorolták a tizestagokat, teheneik, ökreik és lovaik számával együtt. 1930-ban a *bikatrágya-jegyzék* tanúsága szerint Háromtizes 162 birtokos gazdájának 298 tehene, 172 ökre és 61 lova volt.⁹⁰⁷ Ezek bizonyára csúcscsok, amelyek a XIX. század közepétől a lakosság számának növekedésével párhuzamosan emelkedtek az 1930-as szintre, hogy azután az 1960-as évektől zuhanásnak induljanak.

Háromtizes tehénpásztor-fogadó határozatainak és szerződéseinek sorozata 1848-tól 1950-ig megközelítőleg teljesnek mondható. Sajnos a legtöbb pásztorfogadó egyezség szövege rossz fogalmazású, elnagyolt, tele van elírással, íráshibával, tengernyi javítással. Összességében azonban a tehénpásztor-fogadási határozatok és szerveződések képet adnak a marhalegeltetés és a pásztorkodás feltételeiről.

1848-ban a háromtizesi „nagy marhák” pásztorságát „*kéz bé adás és áldomás mellett*” két csíkszentgyörgyi lakos „*Olá Szőts István és Urus János küsebb*” vállalta el. Szent György napjától késő őszig őrizték a rájuk bízott teheneket és a tehenek mellé csapott lovakat. Munkájukért az állatok gazdáitól állatonként *fontban* mért kenyeret, *ejtelben* számolt gabonát és krajcárokból⁹⁰⁸ kifejezett *bocskorpénzt* kaptak. A gabona- és a pénzbért a csorda őrzetének vége előtt nem *szedhették föl*.

A XIX. század közepe és a XX. század közepe közötti 100 év alatt a háromtizesi tehénpásztor a legtöbb esetben lovakat és kecskéket is őrzött.

⁹⁰⁴ TA. K. 1. 38.

⁹⁰⁵ TA. K. 1. 39., 41.

⁹⁰⁶ TA. H. 1. 2.

⁹⁰⁷ TA. H. 9. 21.

⁹⁰⁸ TA. H. 7. 34.

1885-ben Háromtizes előírta, hogy a tehénpásztor *világodatkor* kezdje a munkáját és *alkonyatkor* hajtsa haza az állatokat, pálcával ne üsse a marhákat, a pálcá helyett inkább ostort hordjon magánál.

Lópásztor

A XIX. század második felében még jóval kevesebb lovat használtak szekérhúzásra, szántásra, mint a XX. században. 1896-ban a millenniumi mezőgazdasági összeírás idején Szentgyörgyön 1291 szarvasmarha mellett 151 lovat, Bánkfalván 832 szarvasmarha mellett 94 lovat találtak az összeírók. Szentgyörgyön 137 ökörfogatra és 169 tehénfogatra 56 lófogat, Bánkfalván 88 ökörfogatra és 130 tehénfogatra 32 lófogat jutott.⁹⁰⁹

A viszonylag kevés lónak és *lófiúnak* legtöbbször nem volt értelme külön pásztor fogadni, hanem a tehénpásztort megbízta a tizes a lófélék felügyeletével, legeltetésével is.

Jenőfalva tizes 1888. május 13-án önálló lópásztort fogadott, aki munkájáért a lovak tulajdonosaitól pénzbért és vékában mért rozst kapott.⁹¹⁰

Nyári sertéscsorda, nyári sertéspásztor

A nyári sertéscsordákkal kapcsolatos tizeshatározatokat és a sertéspásztor fogadó egyezségeket Háromtizes esetében 1846-tól 1948-ig, tehát több mint száz éven át folyamatosan követhetjük, ezért a téma bemutatását háromtizesi példák alapján végzem el.

A XXI. század eleji viszonyokból kiindulva nehéz megítélni a sertéstartás csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi súlyát a korábbi évszázadokban. Egy-egy tizes sertésállományáról nem maradt fenn adat. A millenniumi magyar mezőgazdasági összeírás jóvoltából ismerjük viszont a két falu területén talált XIX. század végi sertések számát. 1896-ban Csíkszentgyörgyön 622, Csíkbánkfalván 398, tehát a két faluban összesen 1020 sertést vettek számba az összeírók.⁹¹¹ A 622 szentgyörgyi sertés három tizes között oszlott meg. Háromtizesre bizonyára több mint 200 sertés jutott.

A tizesbeli sertések nyári tartására 1846-ban már hazajáró sertéscsordát szervezett és a gyalogkatona rendű Gáll János személyében „*jobb kéz béadás mellett*” sertéspásztort fogadott Háromtizes. Az egyezség szerint a pásztor a „tavalyi bért” kapta, amiből következik, hogy az előző években is volt a tizesnek sertéscsordája és sertéspásztora.⁹¹²

A XIX. század közepétől a XX. század közepéig Háromtizes nyári sertéspásztorának bérét a sertéseket birtokló gazdák adták össze a pásztor elé hajtott állataik száma arányában. A pásztor járandóságát három összetevő alkotta: 1. az *ejtelben*

⁹⁰⁹ MG. STAT. 1897. 602–605.

⁹¹⁰ TA. J. 2. 148.

⁹¹¹ MG. STAT. 1897. 604–605.

⁹¹² TA. H. 7. 29.

majd *kupában* mért gabona, 2. a fontban mért kenyér, 3. a krajcárban számolt *bocskorpénz*. Bizonyos korszakokban, például a XX. század első harmadában a kenyér eltűnt a járandóságok közül, hogy azután az 1940-es években újra visszatérjen. Némi sertések után kevesebb pásztorbért kellett fizetni, mint a sertések többségére. Általában az egy sertésre meghatározott járandóság felét adták a háromtizesiek a „savós sertések” vagy „savóra adandó sertések” és a „Szent János nap elmúltával kihajtott sertések” után. A nagyon sokszor használt „savós sertések” kifejezés jelentését a tizesdokumentumok elmulasztották megvilágítani. A ’savós’ jelzővel illetett állatok talán azonos sorsúak voltak az 1884-ben „esztenás sertések”-nek írt disznókkal.⁹¹³

A megfogadott sertéspásztorok a XIX. század második felében leginkább háromtizesi törzsökös székely családok neveit viselték. A XIX–XX. század fordulója táján többször fogadott a tizes sertéspásztort a környező helységek Háromtizeshez közel eső tizeiseiből, mint például Menaságújfaluból és a Mindszenthez tartozó Hosszúaszból. 1930-ban gyimesfelsőlöki csángók viselték a háromtizesi sertéspásztorságot.

Többször előfordult, hogy egy személy, mivel jól végezte dolgát, több éven át őrizte Háromtizes népének sertéseit. Ilyen kitartó pásztor volt a XIX. század közepén a fentebb már említett Gáll János, vagy a XIX–XX. század fordulóján tevékenykedő Kánya Imre.

Volt rá példa, hogy a sertéspásztor nemcsak a disznókat őrizte, hanem a tizesbeli lakosok kecskéire is vigyázott. A XIX. század végén több esztendőben a háromtizesi sertéspásztor éjjeliőri feladatokat is ellátott.

A pásztorfogadó határozatokban és szerződésekből a tizes rendszerint előírta, hogy a sertések nyári pásztora „*föld fagyától föld fagyáig*” hajtja ki a disznókat. Néha úgy szólt az utasítás, hogy a *sertéssereg* kora tavasztól késő ősziig járjon ki a legelőre, *amikor már* és *amikor még* az állatok *túrni* tudnak. A tizes gazdái elvárták, hogy a sertéspásztor *világodatkor kerítsen* és alkonyatkor térjen haza a rábízott sertésekkel. Kisebb esőtől ne rettenjen meg és maradjon a határban. Ha délelőtt eláll a reggeli eső, akár délben is hajtson ki. Az állatok terelésére botot ne használjon, csak ostort.

1925-ben a tizes meghatározta, hogy a sertéspásztor „*Köteles föld fagyától föld fagyáig korán reggel keríteni, és pedig kürt szóval, hogy mindenki észre vehesse.*”⁹¹⁴ 1895-ben a tizes figyelmeztette a sertéspásztort, hogy a *kerítés rendje a régi mód*

⁹¹³ TA. H. 2. 284. – A „savós sertések” és az „esztenás sertések” kifejezés, illetve a mögötte meghúzó sertéstartási gyakorlat további kutatást igényel. Az erdélyi juhászati irodalomban van ugyan szó esztenához tartozó disznópajtáról, de abban állítólag a *bács* sertései lakmározták a savót. (SZEBENI Géza 1962. 56., 64–65., 70., 76.) A juhtartásra koncentrálo szerzőt valószínűleg nem foglalkoztatta különösképpen az esztana disznópajtájának állatállománya. A tizesjegyzőkönyvek „savós sertés” és „esztenás sertés” kifejezései, illetve e kifejezések használati körülményei a juhász 1–2 sertésénél jóval több sertés „savóra hajtását”, „esztenára hajtását” sejtetik. A XXI. század eleji idős csikszentgyörgyiek emlékei alapján feltételezhető, hogy 15–20 sertést is kihajtottak Orbán napján (május 25.) az esztenára, a *bács* elé. A disznók Szent Mihály napjáig (szeptember 29.) maradtak ott. Azok hajthatták *savóra* a sertéseiket, akik a *bács* rokonai, *komái* voltak, illetve az esztenatársaság tekintetében „közel álltak a tűzhöz”, például az *esztenabíró*, az *esztenajegyző*.

⁹¹⁴ TA. H. 4. 245.

szerint történjen, vagyis reggelente a *Laczok utcájából* is össze kell gyűjtenie a sertéseket.⁹¹⁵

Több tizeshatározat és szerződés tanúsága szerint a sertéspásztornak esténként hazafelé tartva, legalább a tizes egyik *tanórakkapujáig* az állatsereglet előtt kellett haladnia, hogy a disznók ne szaladjanak, hanem lépésben közelítsék meg otthonukat.⁹¹⁶

Téli sertéscsorda – téli sertéspásztor

Fentebb, az erdei haszonvételek tárgyalása során röviden írtam a sertések makkoltatásáról, vagyis a bő makktermés esetén szervezett rövid, általában két hetes, makkfeletető, erdei sertéshizlaló akcióról. Ott is említettem, hogy a kifejezetten makkoltatás céljából szervezett sertéscsordákon kívül, léteztek téli sertéscsordák, amelyek hónapokon keresztül járták a tizesek tilalmasait. Ha szerényebb volt a makktermés, akkor a tizesek nem szerveztek makkoltató csordákat, hanem a kevés makkot az erdőben bolyongó téli sertéscsordák disznai ették föl.

A téli vagy *rideg* sertéscsordákat legtöbbször decemberben, vagy január elején szervezték a tizesek. Téli sertéspásztort fogadtak, akinek az elé adott állatok gazdái hetente fél kupa gabonát és egy krajcárt adtak pásztorbér gyanánt. Az állatok akár három-négy hónapon át járták a tilalmast. A legtöbb téli sertéspásztor-fogadó szerződés Szent György napjában (április 24.) jelölte meg a téli sertéspásztorlás végét.

A téli sertéscsordák lehettek hazajárók és kinthálók. Sajnos, a tizesjegyzőkönyvek fogalmazói soha nem indokolták, hogy a szóban forgó téli sertéscsorda egy bizonyos időszakban miért volt hazajáró és miért volt kintháló. Viszont több határozatban is papírra vetették a tizesjegyzők, hogy a hazajárás és a kinthálás a tizes vezetőinek *parancsától* függ. Feltételezhető, hogy ez a *parancs* az időjárástól függően változott. A kinthálás *kosár*-ban, vagyis *csaposból* készített kerítésben történt, amelyet a téli sertéspásztorlás kezdetén állítottak föl, leginkább a pásztorok, a főerdőbíró felügyeletével.

A téli sertéscsordák és a téli sertéspásztorlás témaköre leginkább Körösmény tizes határozatai alapján tekinthető át.

Körösmény tizes 1861. november 29-én határozatot hozott téli sertéscsorda *felgyűjtéséről* és tilalmasbéli jártatásáról. Még azon a napon a tizes szolgálatába lépett két pásztor, akik szolgálati idejük egészére egy összegben meghatározott, kupákban számolt gabonabérért és krajcárokban számolt pénzberért vállalták a munkát. Tevékenységük a január elejére tervezett, de december 13-án már bekövetkezett első kihajtástól Szent György napjáig tartott. A tizes gyűlése, valószínűleg korábbi rossz tapasztalatok, kimerítő viták tanulságaként meghatározta, hogy a *húshagyatig* őrzött sertés után fél pásztorbért kell fizetni, aki viszont *húshagyat* után egy napig is járhatja sertését a csordában, egész pásztorbért fizet. A pásztorok decemberben a főerdőbíró felügyeletével kötelesek voltak *kosárt* csinálni a tilalmas arra kijelölt pontján. A

⁹¹⁵ TA. H. 3. 225.

⁹¹⁶ TA. H. 2. 285. (1885). – A csorda előtt járás kötelezettségének vonatkozásában vö.: BÁRTH János 2006/b. 23.

határozat a tizes *tetszésétől* tette függővé, hogy a csorda mely időszakban jár haza, és mely időszakban hál kint.⁹¹⁷

1867-ben szokatlanul későn, február 27-én határozott Körösmény tizes gyűlése arról, hogy téli sertéscsordát kell szervezni. Ebben a határozatban fordul elő a *rideg sertés* kifejezés, mégpedig ott, ahol a csorda hazajáró jellege fogalmazódik meg. A tizes vezetői szükségesnek tartották figyelmeztetni a megfogadott két téli sertéspásztort, hogy az állatokat a hazabocsátáskor a *tizesig* tartsák együtt, sőt napközben az erdőben is kötelesek a sertéseket „*össze tartva pásztorolni.*”⁹¹⁸

1875-ben Körösmény tizes teljes gyűlése január 15-én döntött arról, hogy már másnap téli sertéscsordát szervez, amely Szent György napjáig járja a tilalmast. Pásztort is fogadott a tizesbeli Gyűjtő András személyében, aki hetente fél véka gabonát és egy krajcárt kapott a gazdáktól egy-egy sertés után. A határozat a *tizes parancsától* tette függővé, hogy „*haza hajtóul vagy ki hálóba történik*” a sertések téli erdei tartása.⁹¹⁹

Kecskenyáj – kecskepásztor

Háromtizes 1795. évi és Martonos tizes 1820. évi konstitúciója egyaránt tiltotta a kecskék tilalmasbeli legeltetését. A későbbi idők tizeshatározatai is rendszeresen foglalkoztak a fiatal fák hajtásait előszeretettel lerágó kecskék tilalmasbeli legeltetésének megakadályozásával. Ezek a tilalmak legtöbbször a felsőbb hatóságok kecskeellenes megnyilatkozásait visszhangozták.

Altizes gyűlése 1835. december 7-én kemény pénzbüntetést helyezett kilátásba azok számára, akik kecskéiket behajtották a tilalmasba vagy a tilalmas-széli *ciheresbe.*⁹²⁰

A tilalmak ellenére mindig előfordultak olyan esetek, hogy valaki a tilalmasban próbálta legeltetni a kecskéit. 1871. január 14-én Körösmény tizes gyűlése tárgyalta „*Gyűjtő András és fia, György által a nemes tizes tilalmas erdejében 28 darab kecskéjük által tett praevericatiót.*” A határozat szerint a Gyűjtő családnak minden kecske után 4 krajcár büntetést kellett fizetni.⁹²¹

A falvak és bennük a tizesek kecskeállományának nagysága valószínűleg ingadozott. Különösen felment a kecskék csillaga a nagy marhavészek idején. 1850 februárjában Háromtizes gyűlése megállapította, hogy a legutóbbi marhavész idején a tizesben sok szarvasmarha elkárosodott. Helyettük a gazdák kecskéket szereztek. A tizesgyűlés úgy rendelkezett, hogy a megszapорodott kecskeállományt a megcsappant létszámú marhacsordában kell legeltetni.⁹²²

⁹¹⁷ TA. K. 6. 84–85.

⁹¹⁸ TA. K. 2. 14.

⁹¹⁹ TA. K. 8. 11.

⁹²⁰ TA. A. 3. 12.

⁹²¹ TA. K. 2. 41.

⁹²² TA. H. 1. 106.

1896-ban a millenniumi mezőgazdasági összeírás idején az összeíró biztosok Szentgyörgyön 257, Bánkfalván 91 kecskét találtak.⁹²³ Ezek a számok bizonyára egy csökkent kecskeállomány számainak tekinthetők.

Háromtizes kecskepásztorlásának rendje a XIX. század közepétől a XX. század közepéig követhető a tizes jegyzőkönyveiben. Sok esztendőben a háromtizesiek nem fogadtak önálló kecskepásztort, hanem kecskéiket a tehéncsorda pásztorára, ritkábban a sertések pásztorára bízták.

1854. január 16-án Háromtizes gyűlése a menaságújfalusi Mihály Jánost fogadta meg kecskepásztornak. Az egyezség legfontosabb elemei alapját képezték a következő évszázad kecskepásztor-fogadó szerződéseinek is. A háromtizesi kecskepásztor egy-egy kecske után a gazdától 3 ejtel gabonát és 3 font kenyeret kapott. Szent Kereszt napjától, vagyis a háromtizesi templom búcsújától (május 3.) Nagyboldogasszony napjáig (augusztus 15.) vasárnap délben megfejhette a kecskéket és a tej az övé lett. Más napokon azonban szigorúan tilos volt számára a fejés.

Az 1854. évi egyezség egyik pontja arra vonatkozott, hogy a pásztor ne gyermekekkel őriztesse az állatokat, hanem „nagy embert” állítson a kecskéik mellé, illetve a kecskecsordát mindig a tehéncsorda „nyoma után járattassa.”⁹²⁴

A Boldogasszony-nap előtti vasárnap déli fejések jutalma a kecskepásztor-fogadó egyezségek, szerződések legjellegzetesebb tartós elemévé vált. Egy esetben, 1863-ban akadt rá példa, hogy a kecskepásztorral kötött egyezségek fogalmazói Nagyboldogasszony napját Margit-nappal (június 10.) helyettesítették.⁹²⁵

Fogalmazását, részletességét tekintve az elnagyolt szövegű, sivár stílusú szerződések sorából kiemelkedik Háromtizes 1879. december 2-án megkötött kecskepásztor-fogadó egyezsége, amelyet tanulmányom függelékében közlök. Figyelemre méltó az egyezség szövegének egyik magyarázó jellegű mondata, amelyben a tizes azzal indokolta a *bocskorpénz* előre történő fizetését, hogy a kapott összeg birtokában a kecskepásztor lábbelit vehet magának.⁹²⁶

TIZESSZÁNTÓK ÉS KÜLÖNLEGES (EGYEDI) TIZESINGATLANOK

Szántóföldek a tizes birtokában

A tizesek időnként kisebb szántókat is birtokoltak. Ezek jelentősége, szerepe azonban messze elmaradt a tizeserdők, a tizeskaszálók és a tizeslegelők mellett.

Sokféle oka lehetett annak, ha egy darab föld a *vetésmező*ben vagy a hegyekben valamelyik tizes birtokába jutott. Például örökölhette a tizes tartozás fejében, cserélhette egy másik ingatlanért, megvehette, ha beékelődött a saját tilalmasába. 1862-ben Körösmény tizes megvett egy kis darab földet bánkfalvi Márton Ferentől, mert az a tizes tilalmas erdejé között feküdt és emiatt sok kár érte.⁹²⁷

⁹²³ MG. STAT. 1897. 604–605.

⁹²⁴ TA. H. 8. 6.

⁹²⁵ TA. H. 2. 48.

⁹²⁶ TA. H. 2. 266.

⁹²⁷ TA. K. 8. 6.

A tizesek a birtokukba jutott kis dirib-darab szántóföldeket nem tekintették olyan „örökbirtoknak”, mint az évszázadokon át használt tilalmas erdőket. Ha nagyobb fizetni valójuk akadt és nem volt pénzük, könnyen eladták valamelyik szántóparcellájukat. Háromtizes például 1852 május 18-án 20 forintért eladta egyik földparcelláját Gál Balázs Istvánnak. A *cserevásárról* ünnepélyes tanúságlevél készült.⁹²⁸ 1901. december 20-án Körösmény tizes úgy adta el egyik szántóparcelláját, hogy licitáltatott rá. Különös, hogy az árverés előtt, valószínűleg az eladás hívei igyekeztek értéktelennek feltüntetni a szántót. Elmondták róla, hogy a *nyomáshatárban* fekszik. Ezért kétévenként terem és kétévenként adható bérbe 4-6 forintért. Elhanyagolt, stb. Ennek ellenére az árverésen hatalmas harc folyt a kis darab földért a 12 pályázó között. Végül a 100 forint kikiáltási árú földet Miklós Ferenc vette meg 150 forint 1 krajcárért.⁹²⁹

A tizesek a birtokukban lévő szántóföldecskéket bérbeadással hasznosították. Háromtizes például rendszeresen árendába adta azokat a dirib-darab földjeit, amelyek a Monyasd pataka völgyében feküdtek.⁹³⁰ A XIX. század közepén Jenőfalva tizesnek és Körösményfalva tizesnek volt egy közös szántóföldje az *Ajkertnél*. A két tizes 1850. szeptember 15-én 14 esztendőre bérbeadta a szántóparcellát Kotsag Andrásnak. Az árendátor a *vetőüdükben*, vagyis abban a hét esztendőben, amikor a *vetéshatár* arra az oldalra jutott, évi 16 rénes forint árendát fizetett a két tizesnek.⁹³¹ A 14 éves bérleti idő megérdemelheti figyelmünket, mert fontos agrártörténeti adatnak számít. A XIX. században a csiki tájon minden szántót 14 évre adtak bérbe. A 14 évet tekintették „*egy trágya időnek*”.⁹³²

A tizesszántók bérbeadásából származó bevételek gyakran szerepeltek Körösmény tizes XIX. századi számadásaiban.⁹³³

Körösmény tizes csemetekertje

Bár a csíkszentgyörgyi *Csemetekert* néven emlegetett gyümölcsfa-nevelő telep 1939 őszén jött létre, előzményei messzire, jóval korábbra vezetnek.

Ezen a helyen érdemes megemlítenünk, hogy Orbán Balázs 1869-ben úgy tudta, hogy Csíkszentgyörgy többek között a gyümölcsstermesztéséről nevezetes: „... a *Hargita szele ellen védett Sz.-Györgyön igen sok és szép gyümölcs terem, s talán azért mondja róla a példabeszéd, hogy szép harmatu Sz.-György*”.⁹³⁴ 1905. augusztus 20-án Körösmény tizes az ünnepi alkalomra való tekintettel, a szentgyörgyi község háza épületében tartott tizesgyűlést. Az összefüggésben egy idegenből érkezett úr, Kiss Ernő mezőgazdasági előadó hosszú előadást tartott a gyümölcsészetről és felve-

⁹²⁸ TA. H. 6. 21.

⁹²⁹ TA. K. 3. 219–220.

⁹³⁰ TA. H. 1. 39–41. (1842).

⁹³¹ TA. K. 8. 2.

⁹³² „*Egy trágya idejig, azaz 14 esztendejig*” (Csíkszentgyörgy, Háromtizes, 1842). TA. H. 1. 38. – Vö.: SZT. V. 455., – Különösen gyakran olvasható a kifejezés a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi családi levelesládák irataiban.

⁹³³ TA. K. 1. 22. (1836, 1838), 35. (1846), TA. K. 6. 6. (1833), TA. K. 7. 15. (1869).

⁹³⁴ ORBÁN Balázs 1868–1873. II. 38.

tette egy gyümölcsöskert létrehozásának gondolatát. A tizesgyűlés résztvevői a halottakon fölöttébb föllekesülve, úgy határoztak, hogy Körösmény tizes a tilalmas egyik legelő részén létrehoz egy körülbelül 6 holdas gyümölcsöst, amely fél holdas faiskolát és fél holdas kísérleti telepet is magába foglal.⁹³⁵ A következő három és fél évtized írott tizesdokumentumaiban nem található egy sor utalás sem a tervezett gyümölcsösről. Következésképp, valószínű, hogy a nagy lelkesedéssel elfogadott 1905. évi határozat csak egy tervet őrzött meg.

1939. március 1-jén Miklós Gergely csíkszentgyörgyi kántortanító kérelmező levelet fogalmazott. Írását Körösmény tizes birtokosságának címezte: „*Alulírott – mint a helybeli gazdakör megbízottja – azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok a mélyen tisztelt tizes birtokossághoz, hogy a Szentegyházpatakában lévő bikakertet, a létesítendő faiskola céljára rendes haszonbér fizetése ellenében hosszabb időre átadni szíveskedjék. Ugyanis községünk úgy fekvésénél, talajánál, mint éghajlatánál fogva igen alkalmas gyümölcstermesztésre. Népünk fő kereseti forrása pedig a fa kifogyófélben lévén, kötelességünk úgy a mi mint utódaink részére megfelelő kereseti forrásról gondoskodni. ...A gyümölcs minden idők legjobban keresett élelmi cikke lesz, s azt bármilyen nagy mennyiségben lehet értékesíteni. Azt a nagyarányú gyümölcsfa telepítést, ami ennek eléréséhez szükséges csak úgy lehet véghezvinni, ha itt helyben mi neveljük a csemetét. Ehhez pedig megfelelő fekvésű és talajú terület szükséges s éppen ezért kérjük a fent említett terület átadását.*”⁹³⁶

A fenti levél megfogalmazásának másnapján, 1939. március 2-án Körösmény tizes birtokossága gyűlést tartott, amelyen Miklós Gergely kántortanító, a csíkszentgyörgyi gazdakör pénztárnoka hosszas előadásban igyekezett megvilágítani a gyümölcsfanevelő csemetekert létesítésének fontosságát. Balássy Lajos gazdaköri elnökkel előadták azt a kérést, hogy a tizes adja bérbe a gazdakörnek a „felső borvíz kert” nevű területet csemetekert létesítése céljából. A gyűlés résztvevői, a jó bérleti díj reményében, egyhangúlag határozatot hoztak a következőkről:

- Körösmény tizes bérbe adja a *felső borvíz* kertet Csíkszentgyörgy–Bánkfalva gazdakörének 30 évre.
- A bérbevevő évente 26 mázsa „jó minőségű erdei széna” pénzbeli értékét fizeti a tizesnek bérleti díj címén. A széna árát minden évben április 1-jén kell megállapítani, a napi árnak megfelelően. A bérleti díj két részletben: április 1-jén és június 24-én fizetendő.
- A birtokosság 1939 tavaszán a borvízkert „gyepülését” elvégzi, illetve jó karba hozza. Utána 30 évig a „gyepülés” rendben tartása nem terheli a tizeset.⁹³⁷
- A csemetekert bizonyára létrejött. 1943. szeptember 12-én a kert fenntartója, a Népjóléti Szövetkezet kérte a tizeset, hogy egy felsőbb rendelkezés miatt az 1939-ben körülbelül 6 holdnak nevezett területet a bérbeadó valóban 6 holdra egészítse ki.⁹³⁸

⁹³⁵ TA. K. 4. 1–5.

⁹³⁶ TA. K. 9. 12.

⁹³⁷ TA. K. 5. 44.

⁹³⁸ TA. K. 5. 95.

Körösmény tizes kálváriája 1945 elején kezdődött és 1951 tavaszán ért véget a saját csemetekertjével.

1945. január 18-án Körösmény tizes gyűlésén nyilvánvalóvá vált, hogy a csemetekert területét addig bérlő Népjóléti Szövetkezet megszűnt. A gyűlés résztvevői úgy határoztak, hogy a gazdátlaná vált gyümölcsfa-nevelő kertet átveszi a tizes. A csemetekert területén akkor 7000 darab két-három éves beoltott gyümölcsfa nevelkedett. Felügyeletüket Gál Elek vállalta.⁹³⁹

Három hónappal később, 1945. április 3-án a tizesgyűlésen elhangzott a veszjósló mondat: veszélyben a csemetekert. A veszély mibenlétét senki sem részletezte, de nyilvánvaló, hogy lopták az ültetni való fákat. A tizes vezetői intézkedtek, hogy kezdjék el kedvezményesen árusítani a csemetéket.⁹⁴⁰

1945. november 29-én Körösmény tizes gyűlése úgy határozott, hogy a 7000 fát és egy kétszobás házat magában foglaló csemetekertet hivatásos kertésznek 10 évre bérbe kell adni. 1946. március 23-án egy újabb gyűlésen arról értesülhettek a tizes tagjai, hogy bérlő tűnt föl a láthatáron, Ambrus István hajlandó bérbe venni a kertet évi 50 véka búza áráért.⁹⁴¹ 1946. március 30-án Ambrus István hosszadalmas és körültekintő szerződéssel bérbe vette Körösmény tizestől 10 esztendőre a jobb sorsra érdemes csemetekertet.⁹⁴² 1946. december 26-án Háromtizes gyűlésének résztvevői már arról hallhattak előterjesztést Csedő Múzes (Frank) tizesbírótól, hogy Ambrus István bérlő nem teljesítette a vállalt kötelezettségeit, ezért a tizes december 18-án felmondta a vele kötött szerződést.⁹⁴³

1947. február 16-án a tizes egyik bizottsága megfogalmazta egy esetleges új bérlet feltételeit. Közben a tizes vezetőinek sok gondot okozott a csemetekert őrzése.⁹⁴⁴

1947. november 29-én Körösmény tizes gyűlése a csemetekertet három évre bérbe adta Császár Albert csikcsekefalvi lakosnak. Császár Albert szakképzett kertészként meg is kezdte csikszentgyörgyi tevékenységét, de a politikai viszonyok és saját egészségének romlása miatt a csemetekertet már nem virágoztathatta föl.⁹⁴⁵

1951 elejétől majdnem elviselhetetlenekké váltak a *csiki rajon* gazdasági osztályának packázásai a csemetekerttel kapcsolatban. Nyilvánvalóvá vált, hogy a proletárdiktatúra hatalmi gépezete meg akarja fosztani Körösmény tizest a gyümölcsfa-nevelő csemetekerttől. A *rajoni néptanács* a legkülönbözőbb felszólításokat, utasításokat küldte a tizesnek, amelyeket legtöbbször nem lehetett végrehajtani. 1951. március 12-én a *Csiki Rajon Néptanácsának* Gazdasági Osztálya 4653/1951. számon egy hosszadalmas művelési tervet küldött a tizesnek azzal az utasítással, hogy az ötéves terv minden esztendejében annak szellemében működtesse a csemetekertet. 1951. március 19-én a tizesgyűlés szomorúan állapította meg, hogy a rájuk erőszakolt művelési terv szerint az 1951. évi kiadások 600.000 lejt igényelnének, pedig

⁹³⁹ TA. K. 5. 112.

⁹⁴⁰ TA. K. 5. 113.

⁹⁴¹ TA. K. 5. 126., 133.

⁹⁴² TA. K. 9. 22.

⁹⁴³ TA. K. 5. 148., – TA. K. 9. 22.

⁹⁴⁴ TA. K. 9. 24., – TA. K. 5. 150., 159., 163.

⁹⁴⁵ TA. K. 5. 168-169., 201., – TA. K. 9. 26.

addig a tizes legjobb esztendejében 120.000 lejre rúgtak a bevételek. A személyes megbeszélések sem hoztak eredményt. 1951. április 5-én a *rajoni néptanács* küldötteinnek meg kellett volna jelenniük Körösmény tizes gyűlésén, hogy elmagyarázzák a népnek a csemetekertet üzemeltető tizes feladatait az öt éves terv építésében. A *rajoni elvtársak* bizonyára nem kíváncsiak a tizes birtokosai elé állni. 27 Körösmény tizesi gazda este 7 órától 11 óráig türelmesen várakozott Salamon Gyula házában, de a beígért vendégek nem nyitották rájuk az ajtót. Négy nappal később 1951. április 9-én Körösmény tizes gyűlése kénytelen volt kinyilvánítani, hogy a *rajoni néptanács* által előírt gazdasági tervet anyagi okokból a tizes képtelen végrehajtani, és ezért a csemetekertet kénytelen átengedni a *rajoni gazdasági osztály* kezelésébe.⁹⁴⁶

Az Adorján-fürdő és Körösmény tizes

Körösmény tizes gyűlése 1947. május 26-án megtárgyalta Adorján Albert fürdőalapítási kérelmét és ajánlatát. Adorján Albert kinyilvánította, hogy „*a tizes tilalmassa területén az úgynevezett cigány vápa düllőben a Salamon Gyula által annak idején megásott fürdő gödröt és környékét óhajtáná ki építeni, úgy, hogy lenne ott egy jó gyógyfürdő és idegenek részére is egy szép nyaraló és üdülő helyiség.*” A vállalkozó a következőket ajánlotta:

- Az említett fürdő gödör környékén adjon neki a tizes 4 hold területet 5 évi ingyenes használatra.
- A területen felépíti a „fürdő szezonhoz szükséges épületeket saját anyagából”.
- 5 év után az épületek a fürdőház kivételével a 4 hold területtel együtt visszaszállnak a tizesre. A fürdőház 10 év elteltével lesz a tizesé.
- Felépít egy 10 szobás házat a vendégek fogadására, amely 5 év múlva száll a tizesre. Kéri a tizezt, hogy adjon fát a ház fölépítéséhez.

A tizesgyűlés Adorján Albert ajánlatát elfogadta, és utasította a tizes vezetőségét a szerződés megkötésére.⁹⁴⁷

1947. szeptember 21-én Körösmény tizes gyűlésének résztvevői megadták Adorján Albertnek a fürdőtelepi vendégfogadó épület felépítéséhez szükséges fát, mégpedig egy 6 szobás házhoz való 70 szál fát.⁹⁴⁸

1947. november 19-én Körösmény tizes gyűlése néhány apró módosítással elfogadta az Adorján Alberttel kötött szerződést. A XXI. század elején, kutatásaim idején a szerződés nem került elő. A módosítási határozatból azonban gyanítható, hogy szombatoként a tizes tagjai féláron fürdhetnek, a szabadtéri gyógygödröket pedig bármikor ingyen használhatták.⁹⁴⁹

1948 tavaszán azonban már viharfelhők kezdtek gyülekezni a fürdő-bérlet egén. Körösmény tizes bizottságot küldött ki a fürdő területére, hogy ott vizsgálatoikat végezzen. A bizottság jelentéséből és annak tizesgyűlésen történt megtárgyalá-

⁹⁴⁶ TA. K. 9. 33., – TA. K. 5. 202-208.

⁹⁴⁷ TA. K. 5. 161-162., – TA. K. 9. 25.

⁹⁴⁸ TA. K. 5. 164.

⁹⁴⁹ TA. K. 5. 165.

sából gyanítható, hogy 1948 táján nem volt felhőtlen a viszony a tizes és a fürdőépítő Adorján Albert között.⁹⁵⁰

Az 1951. évi államosítás után a fürdő fokozatosan elvesztette fürdő jellegét. Funkcionáriusok és különböző társadalmi szervezetek hegyi szórakozóhelyévé vált.

A TIZES BIRTOKJOGÁBÓL ADÓDÓ EGYÉB HASZONVÉTELEK

Vadászat

A XX. század első évtizedéből maradtak fenn az első dokumentumai annak, hogy a tizesek bérbe adták a tilalmasukban folytatandó vadászat jogát.

Jenőfalva tizes 1902. február 1-jén tartott gyűlése úgy döntött, hogy 1902. február 1-jétől 1903. február 1-jéig, vagyis „egy kerek évig” bérbe adja a vadászat jogát a tilalmas területén 4 korona bérért Bakó László erdőőrnek.⁹⁵¹

1907. május 12-én Altizes gyűlése nyílt árverésen adta bérbe a tilalmasbéli vadászat jogát 5 korona 16 fillérért 1907. december 31-ig a legtöbbet ígérő Máté János helybéli lakosnak.⁹⁵²

1926-ban Háromtizes, Jenőfalva tizes, Körösmény tizes, Martonos tizes és Simószege tizes egyaránt bérbe adta tilalmasának vadászati jogát. Körösmény tizes és Jenőfalva tizes hat esztendőre kötött egyezséget a vadászat jogának árendálói-val.⁹⁵³

Kőkitermelés

A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek közül valószínűleg Körösmény tizesnek és Altizesnek volt olyan területe, ahol viszonylag könnyen jó minőségű építési kőhozóhoz hozzá lehetett jutni. Erre következtethetünk abból a tényből, hogy kőfejtésre, *kővetetésre* vonatkozó adatok elsősorban Altizes és Körösmény tizes dokumentumaiból kerültek elő. Különösen a Körösmény tizesi *kővetetésnek* maradt fenn sok emléke.

1905. április 31-én Altizes gyűlése tárgyalt arról, hogy Gergely József „*a birtokosság híre és tudta nélkül követ hányatott*” a tizes területén. Az illegális kőfejtőnek pénzbüntetést kellett fizetnie.⁹⁵⁴ Nem sokkal később egy kászonalítzi lakos, Péter Zsigmond *vettett* követ illegálisan Altizes tilalmasában. Ő is büntetést fizetett.⁹⁵⁵ 1908. március 8-án Altizes gyűlése néhány személyt ismét elmarasztalt engedély nélküli kőfejtés miatt: többek között a simószeგი Kovács *Jovákimot* és az

⁹⁵⁰ TA. K. 5. 182., – TA. K. 9. 25.

⁹⁵¹ TA. J. 2. 436–437.

⁹⁵² TA. A. 1. 31.

⁹⁵³ TA. H. 4. 273., – TA. K. 4. 256., – TA. J. 3. 335., – TA. M. 2. 54., – TA. S. 2. 186.

⁹⁵⁴ TA. A. 1. 10.

⁹⁵⁵ TA. A. 1. 12.

ittkétfalvi Balla Ignácot.⁹⁵⁶ Altizes *Bükkalj* nevű területén még 1945-ben is előfordult engedély nélküli *követetés*.⁹⁵⁷

1879. január 25-én Körösmény tizes gyűlésén Nyíró *Jovákim* főerdőbíró előadta, hogy „Ficus Ferencz úr holmi szükségleteire” követ kér a tizestől. A gyűlés úgy döntött, hogy „a kérelmező úr”, aki valószínűleg helybéli kereskedő lehetett, „*jöjjön a tizes házához és efelett egyezzen ki a tizessel, amíg ezt meg nem teszi, addig lezáratik a kő szállítása.*”⁹⁵⁸

Fentebb a *Tizestámogatás a plébániának* című fejezetben már írtam arról, hogy 1906-ban, a plébániaház építésekor Körösmény tizes területén termelték ki a szükséges 40 öl követ.

1903. augusztus 20-án Valle Liberale zsögödi vállalkozó egyezséget kötött Körösmény tizessel arról, hogy „a templom útja hídjára szükségeltető követ” a tizes *Alsó Pósa* nevű területén *vetteti ki*. A kő ölért 1 korona 40 fillért fizet a tizes kaszájába.⁹⁵⁹

Az első világháború előtti évtizedben viszonylag gyakran kértek Körösmény tizestől engedélyt *kőkivetetésre*. A kitermelés helyéül a kérelmezők a *Pósa* nevű helyet jelölték meg. A tizes általában megadta az engedélyt. Ölenként 1 korona fizetséget kért a kőért. 1911-ben az egyik kérelmezőnek előírta, hogy a kőkitermelés helyét a munka befejeztével hozza olyan állapotba, hogy az arra járó állatokat kár ne érje.⁹⁶⁰

1936. február 9-én Körösmény tizes gyűlése elé került egy *követetési* ügy. Kiderült, hogy Márton Bálint nyugalmazott igazgató tanító és András Vendel követ termeltettek ki a tizes tilalmasában. Mivel mindketten a tizes jogosult tagjai voltak, ölenként 50 lejt fizettek a kőért. Az ügy kapcsán a tizes határozatba foglaltatta, hogy a birtokosság engedélye nélkül senkinek nem szabad követ kitermelni. A tizes fenntartotta magának a jogot a kő árának és a bányászás helyének meghatározására. Aki engedélyt kapott kőfejtésre, annak kötelessége lett a munka befejezése után „*a talajt megsimítani, állatok részére veszélymentessé tenni.*”⁹⁶¹

1943-ban Körösmény tizes rövid, de tartalmas határozatban foglaltatta össze a tizes területén végzendő kőbányászat legfontosabb szabályait.⁹⁶²

A TIZES INGÓSÁGAI

A tizes ládája

A tizesdokumentumokban több alkalommal is szó esett tizesládáról. Amikor cserélődött a főerdőbíró, jegyzéket készítettek a tizes ingóságairól, amelyeket a régi főerdőbíró ünnepélyesen adott át az új főerdőbírónak. Az ingóságok között szere-

⁹⁵⁶ TA. A. 1. 40.

⁹⁵⁷ TA. A. 2. 49.

⁹⁵⁸ TA. K. 2. 151.

⁹⁵⁹ TA. K. 3. 240.

⁹⁶⁰ TA. K. 4. 36., 109., 111., 120.

⁹⁶¹ TA. K. 5. 3., – TA. K. 9. 10.

⁹⁶² TA. K. 5. 94.

pelhetett az iratok, protokollumkönyvek, írószerek tartására használt láda is. A tizes ládáját nagy vidámkodás közepette szállították át a régi főerdőbíró házából az új főerdőbíró portájára. A ládaszállítás alkalmával elfogyasztott pálinka ára sok tizeszámadásban szerepelt.⁹⁶³

1906. január 28-án Háromtizes gyűlésén többek között a következő örvendetes eseményt jegyezte föl a tizesjegyző: „*Magyar József erdő bíró a tizes birtokosság szükségére csináltatott egy iromány és könyvtartó ládát, melyet a birtokosság köszönet nyilvánítása mellett elfogad és tulajdonának tart.*”⁹⁶⁴ Az idézett szöveg azért érdemli meg figyelmünket, mert a benne szereplő láda túlélte a XX. század második felének hányattatásait. A XXI. század elején, kutatásaim során egy háromtizesi portán előkerült. 2007 nyarán a szentgyörgyi közbirtokosság és Háromtizes vezetői ünnepélyesen elhelyezték a tizes Szent Kereszt kápolnájában.

1906-ban bizonyára azért csináltatott Magyar József főerdőbíró új ládát Háromtizesnek, mivel a tizes régi ládája megrongálódott, elöregedett. Háromtizes korábbi ládáját 1844-ben, 1845-ben, 1850-ben emlegették.⁹⁶⁵

A tizes protokollumai

A tizesjegyzőkönyvekről sok szó esett már tanulmányom legkülönbözőbb fejezeteiben. Ezért a protokollumkönyvekről csak mint jogbiztosító eszközökről és mint tárgyakról vetek papírra néhány mondatot.

A tizesek több alkalommal szántak jogbiztosító szerepet régi protokollumaiknak. A XX. század eleji arányosítási perek idején hordozták különféle hivatalokba régi kéziratos könyveiket, hogy bizonyító erejük hasznára váljon tilalmasuk birtokosainak.

1908. február 25-én Jenőfalva tizes a következő határozatot hozta: „... *a tekintetes törvénybíróhoz a legrégibb jegyzőkönyvek vitessenek bé, amelyek bizonyítják, hogy Jenőfalva birtokossága milyen arányban használta azon közvagyonot már ez előtt 300-400 évvel is.*”⁹⁶⁶

A tizesek protokollumkönyvei sokévi használat után időnként beteltek. Ilyenkor legtöbbször tizesgyűlési határozat intézkedett arról, hogy új könyvet kell venni. Az új, üres protokollumkönyv, különösen, ha bőrbe kötötték, nem számított olcsó tárgynak. Ráadásul nyomdákban, könyvkötőknél kellett utána járni. 1886. december 16-án Háromtizes gyűlése döntött arról, hogy a tizes végre fizesse ki az éppen használt jegyzőkönyv 2 forintnyi árát annak a tizestagnak, aki két évvel előbb a tizes megbízásából megvásárolta azt.⁹⁶⁷ Simószege tizes gyűlése 1907. december 29-én arról határozott, hogy a főerdőbíró a betelt jegyzőkönyv folytatásaként csináltasson egy új protokollumkönyvet a szeredai nyomdában. A tizesgyűlés figyelmeztette a

⁹⁶³ TA. J. 6. 95., – TA. H. 3. 14.

⁹⁶⁴ TA. H. 3. 495.

⁹⁶⁵ TA. H. 7. 20., 28., – TA. H. 1. 108.

⁹⁶⁶ TA. J. 3. 111.

⁹⁶⁷ TA. H. 3. 32.

őrdőbíró, hogy az új protokollkönyv, méretét tekintve, akkora legyen, mint a régi, de a „*a papírja legyen simább és jól írható.*”⁹⁶⁸

A tizes ekéje

A tizeseke „határbarázdáló” szerepéről, különlegesen nagy méretéről esett már szó tanulmányom határokkal, határjelzésekkel foglalkozó fejezetében, és az eszköz szóba kerül még a közmunkák tárgyalásakor is. Itt elsősorban, mint a tizes egyik fontos vagyontárgyáról írok róla.

1862. március 30-án Háromtizes gyűlése csak azért ült össze, hogy a tizes ekéjéről és taligájáról határozzon: „*Texe Istvánt meg fogadá nemes három tizesünk, hogy csináljon egy jó fa taligát, az melyért fizet a nemes három tizes Bandi oldalán a Durgón fejel levő hulást és 2 szál bikfát. A hulást kizozza Szent Márton napig. Kánya Máté csinál egy ekét egy új forintért.*”⁹⁶⁹

A tizeseke bizonyára nagy igénybevételnek volt kitéve, mert 30 év múlva 1892-ben Háromtizesnek új ekét kellett csináltatnia. Erre utal az 1892. január 17-én kelt tizesjegyzőkönyv egyik mondata: „... *a birtokosság ajánlatára Lacz Ignác atyánkfia az eke csinálást el fogadta saját anyagából*”, 2 forintért osztrák értékben.⁹⁷⁰

Körösmény tizes 1874-ben újjátta föl ekéjét és taligáját. A tizesbíró 1874. évi számadásában olvasható a kiadások között: „*A tizes szükségire eke gerendelyért és két taliga kerék megfoltozásáért*”, 2 forint 49 krajcár. „*A tizes ekéjéhez tartozó vasnemükért.*”⁹⁷¹ Három évvel később, 1877-ben a tizes leltárában fontos tételként vették számba a felújított ekét: „*Tizes ekéje hozzátartozó taligával és vas húzójával.*”⁹⁷²

Jenőfalva tizes ingóságainak 1873. évi listájában olvasható az *ekeszer* kifejezés, amely bizonyára egy ekére és a hozzá tartozó *készszégekre* vonatkozott.

Jenőfalva tizes ekéjét 1876-ban Csedő Ignác javította 1 forint 82 krajcárért. A következő évben a vasát kellett rendbe hozni.⁹⁷³ A javítgató igyekezet ellenére 1880. január 5-én a tizesbíró kénytelen volt azt jelenteni a tizesgyűlésnek, hogy „*a' tizes ekéje egészen elpusztult.*” A gyűlés résztvevői felszólították a tizesbíró, hogy az új tizeseke vasait előre szerezzze be, egy szakértő mesterrel pedig csináltassa meg az eke farászeit. Közben taligát is készítessen Szabó Józseffel. A tizesbeliek fontosnak tartották az eke mielőbbi „üzemképes” állapotba hozását, hogy „*készen legyen, amikor szükség lesz rá.*”⁹⁷⁴

⁹⁶⁸ TA. S. 1. 383.

⁹⁶⁹ TA. H. 2. 35.

⁹⁷⁰ TA. H. 3. 161.

⁹⁷¹ TA. K. 7. 43., 45.

⁹⁷² TA. K. 2. 126.

⁹⁷³ TA. J. 1. 242., – TA. J. 2. 6.

⁹⁷⁴ TA. J. 1. 196., 201.

Martonos tizes ekéje 1883-ban szerepelt a tizes jegyzőkönyvében, mivel „lapos vasa” az előző évi „*patak szántáson elsikkasztódott.*”⁹⁷⁵ Szamba vették Martonos tizes ekéjét a tizes ingóságainak 1888. évi lajstromában is.⁹⁷⁶

A fent emlegetett tizesekék valószínűleg a faekéknek abba a csoportjába tartoztak, amelyeket közösségi birtoklásukra való tekintettel *határbarázdáló ekének, falu-ekének* nevez a néprajzi irodalom.⁹⁷⁷

A tizes egyéb szerszámai, eszközei

A tizesek tűzoltó eszközeiről tanulmányom más részében már írtam. Az ott papírra vetetteket itt nem ismétlem meg.

A különböző tizeseszközök, tizeszerszámok létezéséről legtöbbször ingóság-jegyzékekből és számadások kiadási tételeiből tudhat a kutató. Következésképp, a rendelkezésre álló adatok fölöttébb szűkszávuak, jóformán csak egy-egy tárgy nevére szorítkoznak.

A legtöbb tizesnek volt valamiféle bélyegző vasa, amelyet néha meg kellett újítani. Körösmény tizes például 1846-ban készített új bélyegző vasat KMT betűkkel. A három betű mögött bizonyára a tizes neve húzódott meg.⁹⁷⁸ Háromtizes 1909-ben csináltatott új bélyegző vasat, mint „szükséges portékát” 5 koronáért.⁹⁷⁹

Néprajzi módszerrel gyűjtött információk alapján feltételezhető, hogy a tizesdokumentumokban emlegetett bélyegző vasakkal a tizesbeli szarvasmarhákat jelölték meg. A XXI. század elején is élt az emléke annak, hogy a XX. század első felében a tavaszi első kihajtáskor Jenőfalva megbízottai a *Basák hidjánál* JF jelű bélyegzőt nyomtak a tizesbeli gazdák teheneire. A bélyegző vasat tábori fúvóval melegítették.

Jenőfalva tizes 1881-ben „fa jegyző hornyot” készítettett.⁹⁸⁰

1876. december 7-én Jenőfalva tizes határozatot hozott arról, hogy mivel 1877-ben az új mértékek használata szükségessé válik, a főerdőbíró készíttessen lágý fából „egy húsz litres” mérőedényt és illetékes helyen hitelesítse azt. Emellett készíttessen és hitelesítsen bádógból „egy litres” és „fél litres” mérőedényt is.⁹⁸¹

Martonos tizes ingóságai között 1888-ban szerepelt „*egy 16 kupás véka.*”⁹⁸²

Háromtizes gyűlése 1886. február 12-én elhatározta, hogy vásároltat a tizesnek *egy szeszpróbát*. A következő esztendőben ott is szerepelt már a tizes ingóságai között a *pálinka próba*.⁹⁸³

⁹⁷⁵ TA. M. 1. 57.

⁹⁷⁶ TA. M. 1. 74.

⁹⁷⁷ KÖS Károly 1977.

⁹⁷⁸ TA. K. 1. 52., – TA. K. 6. 32.

⁹⁷⁹ TA. H. 4. 29

⁹⁸⁰ TA. J. 1. 229.

⁹⁸¹ TA. J. 1. 140.

⁹⁸² TA. M. 1. 74.

⁹⁸³ TA. H. 3. 19., 38.

A legtöbb tizesnek voltak a helybeli kovácsok által készített csákányai. Ezeket bizonyára kölcsönvehették a tizestől a tizestagok. Valószínűleg szerephez jutottak az újtavító közmunkák alkalmával is.

A tizesek ingóságainak jegyzékeiben sok fűrő szerepelt, többek között: *kalán fűrő*, (1872,1888) *nagy bokázó fűrő*,(1888) *kerekfej fűrő* (1846, 1863, 1903). Közülük valószínűleg a *kerekfej fűrő* számított a legbecsesebb, legfontosabb eszköznek. Körösmény tizes 1846-ban már készítettett egy „kerek fej fűrőt”.⁹⁸⁴ Háromtizes pedig, mivel a régi kerekfej fűrője tönkrement, 1903-ban úgy határozott, hogy „*egy alkalmas kerekfejfűrűt a birtokosság közös szükségére*” be kell szerezni.⁹⁸⁵

Csíksszentgyörgyön, miként a Székelyföld nagy részén, a szekérkerék középső részét, a *kerékagyat* nevezték *kerekfejnek*. A kerek mester kifúrta ugyan az új kerékagyat, de a lyukat a szekér fatengelyéhez hozzá kellett idomítani. A *kerekfej* újra fúrásához, illetve végleges fúrásához használták a gazdák a tizestől kölcsönvett *kerekfejfűrűt*. A nehéz munkát 4-5 férfi végezte kalákában. A kerékagy sikeres kifúrását és tengelyre illesztését legtöbbször vidám iszogatás követte.

A TIZES PÉNZE, PÉNZÜGYEI

A tizesek pénzügyi helyzetének változása a XIX. században

Ha a XIX. század utolsó harmadának és a XX. század elejének tizesdokumentumaival kezdjük a tizesek életének tanulmányozását, teljesen megszokottá válik számunkra az örökös pénzhiány, a fizetési kötelezettségek hálójában folytatott versenyfutás az eladósodással. Nagy meglepetés ér bennünket, ha ezek után a XIX. század első felének tizesdokumentumait tanulmányozzuk. Az 1840-es évek valamiféle aranykornak tűnhet a XIX. század végéhez képest. Úgy látszik, hogy a XIX. század első felében a tizesek megközelítőleg sem küzdöttek annyit és oly mértékű anyagi gondokkal, mint a XIX. század második felének állami adókkal és adószzerű fizetnivalókkal sújtott évtizedeiben.

Néhány tizesnek, például Háromtizesnek, Körösmény tizesnek, Martonos tizesnek már az 1840-es évekből is maradt főerdőbírói számadásai. Ha rátekinünk ezekre a számadásokra, láthatjuk, hogy az 1848 előtti évtizedben még jóval több volt a tizesek bevétele, mint a kiadása. A tizesek tőkepenzsekkel rendelkeztek, amelyeket kamat reményében hiteleztek.

Bálint Ignác főerdőbírósa idején, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843 táján Körösmény tizesnek minden esztendőben volt pénzmaradványa.⁹⁸⁶ Ugyanez mondható el Martonos tizesről, ahol 1838 és 1850 között minden esztendőben keletkezett pénzmaradvány.⁹⁸⁷ 30-40 év múlva ezeknek a tizeseknek hallatlan erőfeszítéseket kellett tenniük, hogy újra és újra előbukkanó tartozásaikat kiegyenlíthessék.

⁹⁸⁴ TA. K. 1. 35.

⁹⁸⁵ TA. H. 3. 417.

⁹⁸⁶ TA. K. 6. 14–30.

⁹⁸⁷ TA. M. 1. 33–35.

A tizes pénzhitelező szerepe. A tizes adósai

A XIX. században sokszor megtörtént, hogy tizestagok kölcsönt vettek föl tizesüktől *interesre*, vagyis kamatra. Különösen a század elején és közepén fordultak elő gyakran kölcsönfelvételek, hiszen akkor még volt mit fölvenni, illetve volt mit kölcsönadni.

Az 1810 körül történt kölcsönfelvételekre álljon itt Hideg Mihály pénzkölcsönzésének nagy körültekintéssel megfogalmazott tanúsítványa:

„Én Csík Szent György alias Körösmény falvi Hideg Mihály + percipiáltam Körösmény falva tizesse pénziből 8, idest nyolcz magyar forintokat egy krajczár híjjával interesre mü előttünk Csík Szent György alias Körösmény falvi emberek előtt, úgy mint Bálint József, Ványolós Lőrincz és Tompos István eő kegyelmek előtt, melyet müis fen irtak fide nostra mediante bizonyítunk, Anno 1809-dik esztendőben martius 6-dik napján.

*Én előttem, Csík Szent Györgyi Tompos István előtt
Bálint József főerdőbíró +
Ványolós Lőrincz”*

Későbbi bejegyzés más írással:

„Hogy ezen fen irt 8 forintokat interessivel bé fizette Hideg Mihály, meg ismeri Csík Szent György Körösmény falva tizesse, 1810 karátson holnap napjaiban.”⁹⁸⁸

1840 táján Háromtizes birtokosai közül is többen a tizesükhöz fordultak hitelelért. 1840 január 26-án Gáll András főerdőbíró házánál tartott tizesgyűlés jegyzőkönyvében több hitelfelvétel tényét is rögzítették. Közülük való az alábbi kettő:

„... fő erdő bíró Gáll András azon 15 magyar forintokat, melyeket Gáll Imre [a] Capitalisba bé fizetett, fel váltota fél esztendőre interesre holnaponként per hat susztákkal, mely kezdődik februárius kezdetével.”

„Gál Ábel azon 15 magyar forintokat, mellyek ez előttis kezénél voltak újra fel vállalta esztendőre, holnaponként hat suszták interesre, mely kezdődik februárius kezdetivel.”⁹⁸⁹

Gáll András főerdőbíró 1841. február 6-án hosszadalmas, két oldalas jelentésben tájékoztatta Háromtizes tagjait arról, hogy az előző évben kik, mennyi hitelt vettek föl a tizesből és hogyan teljesültek a kamatfizetések.⁹⁹⁰

Abban az időben más tizesek is megpróbálták számba venni adósaikat. A tizesjegyzők a tizesbírók megbízásából praktikus táblázatokat szerkesztettek, amelyekből kiderült, hogy ki mikor vett föl a tizesből hitelt, és a nála lévő pénz után melyik évben mennyi kamatot fizetett. 1845 táján Körösmény tizes jegyzője készített egy kimutatást arról a 12 gazdáról, akik 1840-ben pénzt vettek kölcsön a tizesből és adósságuk után 1841 és 1844 között kamatokat fizettek a tizes kasszájába.⁹⁹¹ Még tanulságosabb az a táblázat, amely 1871 táján készült Körösmény tizes adósairól. 44 nevet tartalmaz. Összeállítója arra törekedett, hogy az 1863 és 1870 között befizetett

⁹⁸⁸ TA. K. 1. 8.

⁹⁸⁹ TA. H. 1. 14.

⁹⁹⁰ TA. H. 7. 8.

⁹⁹¹ TA. K. 1. 35.

kamatokról nyújtson áttekinthető képet. Szerencsére azt is feljegyezte, hogy az adós melyik évben vette föl a hitelt. Meglepetéssel tapasztalhatjuk, hogy azok, akik még 1870 táján is kamatokat fizettek a tizesnek, jórészt 1840 és 1850 között fordultak a tizeshez hitelért. Következésképp 20-25 év alatt sem tudták tartozásukat visszafizetni.⁹⁹² Sőt, ha megtekintjük az adósjegyzék folytatását, amely az 1871 és 1882 között fizetett kamatokat tartalmazza, a 45 adós között bőven találunk olyanokat, akik az 1840-es években vettek fel hitelt Körösmény tizes pénztárából.⁹⁹³

Martonos tizes jegyzője 1867. január 13-án készített jegyzéket azokról a személyekről, akik a tizes pénztárából 6%-os kamatra pénzt vettek föl és még tartoztak. Sajnos a pénzfelvétel idejét a jegyzék összeállítója elfelejtette föltüntetni.⁹⁹⁴ Hasonló jegyzéket állított össze Háromtizes jegyzője 1877-ben arról a 15 gazdáról, akik töképeznek felvétele miatt a tizes adósainak számítottak.⁹⁹⁵

A fenti jegyzékek arról tanúskodnak, hogy az 1840-es, 1850-es években sokan vettek föl hitelt tizesük pénztárából. Ezeknek a hiteleknek a lassú visszafizetése, sőt vissza nem fizetése sok anyagi gondot és sok feszültséget okozott a tizesek és a tizestagok életében a XIX. század utolsó harmadában.

A számadások

A XIX–XX. században a tizesbírák évente számadást készítettek tizesük bevételeiről és kiadásairól. A XIX. század elején a számadások még fölöttébb egyszerű arculattal rendelkeztek. A tizes protokollumkönyvébe a főerdőbíró sorban beírta „szöveges környezetben”, vagyis „nem táblázatosan” a fontosabb bevételeket és kiadásokat, abból a célból, hogy ott nyomuk maradjon. A pénzügyi jellegű feljegyzések által megörökített esetek tehát úgy kerültek jegyzőkönyvbe, mint valamiféle *események*. Együtt szerepeltek a tizesgyűlések, a közmunkák, a tizes büntető tevékenységének eseményeivel, a legkülönbélebb határozatokkal. Tulajdonképpen legmegfelelőbb, ha ezeket a korai pénzügyi adatokat *számadási feljegyzések* néven emlegetjük. A XIX. század első felében többször előfordult, hogy ezek a számadási feljegyzések együtt tartalmazták a bevételi forrást és a kiadás okát. Például beírták a protokollumba, hogy egy bizonyos összeget ki, mikor, miért fizetett be a tizes számára, és mindjárt melléírták, hogy ezt az összeget milyen alkalommal használták föl a tizes tagjai áldomásivásra.

Körösmény tizes főerdőbírái és jegyzői az 1840-es évektől készítettek táblázatos számadásokat, amelyekben időrend szerint sorakoztak a tizes bevételei, majd a kiadásai. Az efféle számadások bevezetésében, elterjesztésében nagy érdemeket szerzett Bálint Ignác, aki 1839 és 1847 között folyamatosan és közmegelégedésre viselte a főerdőbírói címet.

A táblázatos számadások az 1860-as évekre váltak tökéletessé és elengedhetetlenné. Kiváló sorozataik a tizesek életének fontos dokumentumaivá váltak.

⁹⁹² TA. K. 1. 78.

⁹⁹³ TA. K. 1. 80–81.

⁹⁹⁴ TA. M. 1. 108.

⁹⁹⁵ TA. H. 6. 117.

A táblázatos számadás néha bekerült a tizesgyűlések jegyzőkönyveinek sorába, a mellé a jegyzőkönyv mellé, amelyik a megtárgyalásáról és elfogadásáról szóló határozatot tartalmazta. Előfordult, hogy önálló iratként, összehajtogatott papírlapokon őrizték a tizes ládájában. A legtöbb számadást azonban bemásolták a nagyobb tizesek által rendszeresített számadáskönyvekbe. Külön számadáskönyvvel rendelkezett Háromtizes, Jenőfalva tizes és Körösmény tizes, bár számadási protokollumaik a számadásokon kívül konstitúciókat, szerződéseket, egyezségeket is tartalmaztak. Vegyes jegyzőkönyvet vezetett 1820 és 1887 között Martonos tizes, amelybe konstitúciókat, számadásokat és a tizesgyűlésekről szóló jegyzőkönyveket is belevezettek.

A tizesbírók számadásai legtöbbször márciusra készültek el. Így a márciusi tizesgyűlés tárgyalta és fogadta el tartalmukat. A számadás elfogadása után általában lemondott a főerdőbíró, akkor is, ha *tizesfelei* kérésére hagyta magát újraválasztani.

Annak érzékeltetésére, hogy milyen bevételek és milyen kiadások szerepeltek a tizesek korai számadásaiban idézek néhány tételt Körösmény tizes Bálint Ignác tizesbíró által készítettett, összevont, 1839-1842. évi „jövedelmi diáriumából” és „költési consignatiojából”.⁹⁹⁶

Bevételek

1839. március 12.

Ifiabb Tulit Antaltól

Kosztánda fesziye ellicitáltatott, 1 Ft.

1839. március 12.

Török Ferentztől

Licitation feltartotta az nyers fenyő fa nyesést, 2 Ft. 11 kr.

1839. március 13.

Dobondi Ferentztől

A' tilalmas erdőnkbe való bé szabadulásáért, 1 Ft.

1839. március 17.

Ifiabb Nyirő Józseftől

Két szál csere fáért, 18 kr.

1839. április 22.

Üdösebb Nyirő Józseftől

Egy szál veszendő csere fáért, 2 Ft.

1839. április 23.

Hideg Istvántól és Tullit Jánostól

A' falu úttya nem csinálásáért, 29 kr.

1839. november 4.

Péter Ignátz [tól]

Az Orjás utyára út csinálni nem lévén, büntetés 30 kr.

1839. december 14.

Mihályfi Jánostól

⁹⁹⁶ TA. K. 6. 7–13.

- Egy le törött bükkfa csutakért Küszürű északjában árverés szerint, 49 kr.*
1839. december 26.
Tulit János küsebb
Meg büntettetett a tilalmas erdőbe hir nélkül belé járásáért, 1 terű fáért,
 12 kr.
1840. január 12.
Bánkfalvi providus Sorbány Jánosné[tól]
Megbüntettetett a tilalmas erdőnkben orozul, 10 kr.
1840. január 28. (1839-re)
Kontsag Imrétől]
Az Aj tövin való föld árendájáért, 7 Ft. 10 kr.
1840. július 5.
Czikó Istvántól
Licitation feltartotta a Tamás Ignátz bitsakját, 2 Ft. 41 kr.
1841. március 22.
Czikó Józseftől
Egy szál csere fáért kapu lábnak, 2 Ft.
1841. április 13.
Köntse János[tól]
Egy szál kerekfejnek való nyírfáért, 1 Ft.
1840. november 24.
Tulit Antal másodmagával
Küszürű kút ároka alatt észak felől egy szál bük fát vettek, 1 Ft. 2 kr.

Kiadások (valamennyit a főerdőbíró fizette ki)

1839. március 12.
Veszendő nyírfa szabadításkor a fáradozókra, 20 kr.
 (Bizonyára áldomás)
1839. április 23.
Közönséges gyűlésben út nem csinálók büntetésekor, 3 Ft. 30 kr.
 (Bizonyára áldomás)
1839. május 13., 14.
A Szent György melletti új vetéskert fel vételekor, 3 Ft. 30 kr.
1839. szeptember 29.
Kánya Györgynek Nagy mező és a' Kőkapu tartása áldomására, 10 kr.
1839. november 10.
Az pásztor meg fogadásakor költés, 2 Ft. 20 kr.
 (Bizonyára áldomás)
1839. november 20.
Egy két falva tizesében le járásokkor, levelek eránt a tizesnek, 2 ft. 30 kr.
1839. december 4.
Az Jenő falva és Körösmény falva két tizese egyben gyűlésekor.
A fő erdő bírónak volt költése a tizes akaratyából, 2 Ft. 20 kr.
 (Bizonyára áldomás)

1839. december 21.
Kosztáncsi János kovátsnak a két csákány csinálásért, 1 Ft.
1840. január 28.
*Amidőn Kotsag Imre befizette az Áj tövén való föld árendáját, 42 kr.
(Bizonyára áldomás)*
1840. január 31.
*Compagnia Raporton jelen voltak a nemes tizes bajából, 29 kr.
(Bizonyára áldomás)*
1840. március 11., 12.
*Erdőbéli szabadítás[kor] fajegyzőkkel, 1 Ft. 10 kr.
(Bizonyára áldomás)*
1840. október 13.
*Köz gyűlés volt a bika elhelyezése tárgyában, Balla Antal a bikát tartás vé-
gett elfogadta, 1 Ft. 14 kr. (Bizonyára áldomás)*
1840. október 25.
*Köz gyűlés alkalmával a makos sertés pásztor fogadásakor áldomás,
1 Ft. 14 kr.*
1840. október 26.
*A kosár csinálók[nak], 1 Ft. 16 kr.
(Bizonyára áldomás)*
1840. október 27.
*A csorda fel gyűjtésekor a pásztorok[nak] és a jelen lévők[nek], 2 Ft. 28 kr.
(Bizonyára áldomás)*
1840. november 15.
*Gyűlés alkalmatlósága alatt a nemes tizes ön akaratyából költés volt, 32 kr.
(Bizonyára áldomás)*
1840. november 18., 19., 24.
*Küszürü északjában való nyers bük fa szabadításon három napra a fárado-
zókra költés, 2 Ft. 10 kr.*
1841. szeptember 26.
*Amidőn Urus Mihályt a nemes tizes fejő pásztorok meg fogadta, áldomás-
ra, 1 Ft. 30 kr.*
1841. december 30.
*Csorda pásztor fogadásakor az egész tizes jelen létében, 1 Ft. 10 kr.
(Bizonyára áldomás)*

X.

A TIZESTAGOKAT SZOLGÁLÓ TIZES

BIKATARTÁS

A bikatartás és a kantartás gondja a székely falvakban a XVIII–XIX. században legtöbbször a faluközösséget, a községet, a XX. század első felében pedig a közbirtokosságot terhelte.⁹⁹⁷ Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a községek és a „nagy” közbirtokosságok ha meg is próbálták az apaállattartást, hamarosan „kihátráltak” a bikatartás és a kantartás kötelezettsége alól. A két Fiság menti faluban a XIX. században és a XX. század első felében a bikatartás terhe a tizesekre nehezedett.

A tizesek nagy igyekezettel látták el az apaállat-beszerzés, az apaállat-eladás, a téli és nyári bikatartás nem könnyű feladatát. Tulajdonképpen nem panaszkodtak emiatt. Az élet természetes velejárójának, részének tartották, hogy a tizesnek foglalkoznia kell a bikával. A tizesjegyzőkönyvekben feltűnően nagy teret kaptak a bikatartás gondjai. Az erdőlés, a faosztás monumentális témaköre után gyakoriság tekintetében a bikatartás témaköre következett. Amikor háborús, impériumváltásos, osztályharcos idők jártak, Csíkszentgyörgyön az efféle történelmi sorsfordulók alig hagytak nyomot a tizesdokumentumokban, de a bikáról akkor is kellett határozni. Bő 100 esztendő bikával kapcsolatos több száz oldalnyi tizeshatározatának alapos elemzése önálló tanulmányt kíván. Ezért ebben a könyvben csak röviden érintem a témát.

A XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század első felében előfordult, hogy a tizes bikájával kapcsolatos tizeshatározatokban megörökítették a bika nevét. A jelzett időben, a tizesjegyzőkönyvekben az alábbi csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi bikanevek szerepeltek: *Dezső* (1933, 1935), *Ficzó* (1891, 1893, 1895, 1934), *Gyuri* (1903, 1929, 1933), *Kaczér* (1941, 1944), *Miska* (1890, 1940, 1944), *Sárga* (1937), *Tengiz* (1892), *Vargyas* (1896), *Vaszi* (1895, 1896), *Vidám* (1903, 1940).

Nagy körültekintést, odafigyelést igényelt az új bika megvásárlása. A bika általában 2–3 évi „szolgálat” után megfáradt, kiöregedett, *hamissá*, *kerengővé* vált. Le kellett vágni vagy a szeredai henteseknek el kellett adni. Ilyen esetben elkerülhetlenné vált az új bika vásárlása. Az előrelátóbb tizesbirtokosságok igyekeztek még a létező bika „virágkorában” gondoskodni a következő bikáról, úgy, hogy helybéli gazdától szép bikaborjút vásároltak, amelyet maguk neveltek felnőtt bikává. Ha mégis felnőtt korban kellett bikát venni, a „vásárt” igyekeztek környező falvak, például Csíkszentkirály valamelyik ismerős bikanevelő gazdájával lebonyolítani.

A bikavásárlás felelősségteljes feladatával a tizes egy 3–4–5 tagú bizottságot bízott meg, amelynek feltétlenül tagja volt a *bikabíró* és egy-két olyan gazda, aki valaha tartott már bikát. Amikor a bizottság valamelyik alcsíki faluban megvette és onnan hazavezette az új bikát, gyorsan tizesgyűlést tartottak, ahol a tizes tagjai ala-

⁹⁹⁷ IMREH István 1983. 219–221. – BÁRTH János 2006/b. 24–25.

posan szemrevételezték a „magmarhát”. Ha mindenki elégedett volt a „vásárral”, ha a tizesbelieknek tetszett az új bika, a jegyző beírta a tizes jegyzőkönyvébe, hogy a bikavásárló bizottság jó munkát végzett, a sikeres bikaszerzés emlékezetére a tizestagok áldomást ittak.

Az új bika mindig többre került, mint amennyit a régi bikáért kapni lehetett. A különbséget, az úgynevezett *bikatoldást* a tizesnek elő kellett teremtenie. Előfordult, hogy a hiányzó összeget elosztották a tizestagok számával és kivették a tizes *bébírósaira*. Máskor faeladással pótolták a tizes vezetői a hiányzó pénzt. A legtöbb tizes, előre tudván, hogy 1–2–3 év múlva bikát kell venni, bizonyos esetekben, bizonyos személyektől *bikatoldás* címén szedett pénzt. Például, ha új tagjelölt kérte *beüsmertetését* a tizesbe, a megszavazott új tizestag az áldomáson és a *beüsmertetési díjon* kívül legtöbbször *bikatoldást* is fizetett. Ebből úgy tűnhet, hogy az előrelátó, gondoskodó tizes előre gyűjtötte egy kasszába a bikavásárláshoz szükséges pénzt. Ez azonban inkább csak elvileg volt így. A *bikatoldás* kifejezés néha csak pénzszerzési formulaként szerepelt a tizes életében. Ennek kiváló példáját nyújtja Háromtizes egyik 1892. évi jegyzőkönyvének részlete: „... azon kívül bika toldásba fizetett 11 forintokat, melyet a birtokosság el is költött a tizes újtjai meg csinálása alkalmával” (értsd: áldomás ivásra!).⁹⁹⁸

A bikatartás esztendőnként két szakaszra tagolódott: a téli és a nyári bikatartásra. A téli bikatartás Szent Mihály napjától Szent György napjáig, vagyis szeptember 29-től április 24-ig tartott. A nyári bikatartás a tehéncorda első kihajtásától, a tehéncorda felosztásáig, vagyis Szent György napjától Szent Mihály napjáig számított. Tavasztól őszig a bika a tehéncordával járt, de esténként gondoskodni kellett róla. Ezért kötöttek időnként a tizesek nyári bikatartó egyezsége is azzal a gazdával, amelyik nyári estéken a bikát befogadta a telkére.

A téli bikatartást a tizes gyűlése mindig arra a gazdára bízta, aki olcsóbban vállalta az állat kiteleltetését, gondozását, a bika elé vezetett tehének fogadását. 1843-ban Háromtizes egyik dokumentumában a bika téli tartásával megbízott gazdát *bikagazda* néven emlegették.⁹⁹⁹ A tanulmányozott tizesjegyzőkönyvekben a legkorábbi bikatartó határozatok 1840-ből és 1841-ből származnak. Az 1840 és 1949 között több mint egy évszázadnyi idő alatt a bikatartás módjai sokféle szint, sokféle arculatot mutattak, de alapvetően kétfélék voltak: 1. A *bikagazda* pénzért vállalta a bika kiteleltetését, amelyet a tizes egy összegben határozott meg és fizetett ki a számára, annak ellenére, hogy a pénzt a tehének száma arányában összegyűjtötte a tizestagoktól. 2. A *bikagazda* trágyát kapott a tehének száma arányában a tizes tagjaitól. Az első módszerre kevés példa hozható fel, mivel pénze ritkán volt a tizesnek és a tizestagoknak. Körösmény tizes 1840. évi bikatartó egyezsége, amelyet tanulmányom függelékében is közlök, ebbe az egyezségefajta tartozik.¹⁰⁰⁰ A második módszerre, a trágyával való fizetésre rengeteg példa sorakoztatható fel. Természetesen a trágya, mint fizetőeszköz kiegészülhetett más juttatásokkal is, például szénával, zabbal vagy a trágyát megváltó krajcárokkal, lejekkel.

⁹⁹⁸ TA. H. 3. 174.

⁹⁹⁹ TA. H. 7. 12.

¹⁰⁰⁰ TA. K. 1. 36.

A tizes tagjai által a *bikagazda* földjeire hordandó trágyát Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a kissé félreérthető, de félreérthetősége miatt némi humort is magában hordozó *bikatrágya* kifejezéssel illeték. A *bikatrágya* elnevezést a csíkszentgyörgyiek kedvelték és rengeteget használták. A *bikatrágya jegyzékek* fontos tizesdokumentumok voltak, amelyeken felsorolták a tizesbirtokosokat, teheneik számát és az általuk adományozandó trágya mennyiségét szekérszámban, *terűben* számolva.

A *bikatrágyát* minden tehéntartó család meghatározott napon vagy napokon vitte szekérével azokra a földparcellákra, amelyeket a bikatartó gazda a trágya helyéül megjelölt. Hangulatát tekintve a *bikatrágya* hordásának eseménye a *ganyéhordó kalákára* emlékeztetett.

Bár száz év alatt a *bikatrágya* fizetőeszköz szerepű felhasználásának sokféle változata előfordult, nagy vonalakban megállapítható, hogy a legtöbb tizes, az esztendők többségében egy tehén után, vagy két tehén után egy szekér trágyát várt a bikagazda földjére. A XX. században előfordult, hogy több tizes az ökrök és a lovak után is kivetette tagjaira a *bikatrágya* kihordásának kötelezettségét.

Az sem volt mindegy, hogy mennyi és milyen trágya került a szekérre. Háromtizes már 1843-ban meghatározta, hogy „... minden két tehenre egy jó szekér ganét 4 deszkára 4 ökör után köteleztetik vinni” a tizestag.¹⁰⁰¹ A négy deszkát, mint a kívánt mennyiség meghatározó feltételét 1871-ben Jenőfalva tizes határozatában is emlegették: „A nemes birtokosság ígért minden[kitől] a ki a birtokosság erdejébe bébíró egy-egy négy deszkára rakott jó ért ganét.”¹⁰⁰²

A tizesek nem építettek külön bikaistállót. A bika télen és nyári éjszakákon annak a gazdának a portáján tartózkodott, aki a gondozását elvállalta. A tizes jogosultjai, különösen, ha teljesítették a bikával kapcsolatos kötelezettségeiket, teheneiket térítésmentesen vezethették a bika elé. Azok, akiknek a bikához nem volt joguk, a tizes által meghatározott fedeztetési díj kifizetése után bocsáthatták tehenuket a bika közelébe. A XX. század első felében némely tizesek előírták, hogy a trágyabéren kívül a fedeztetendő tehenek után a tizestagok is fizessenek a *bikagazdának* a fedeztetésért. Például 1947. november 30-án Háromtizes olyan egyezséget kötött 1948-ra a bikatartó gazdával, Ficz Benjaminnal, hogy a bika gondozója a tizestagoktól kap 150 szekér trágyát, a tizestől kap 4 szekér szénát. A fedeztetők pedig tehenenként adnak neki a fedeztetés előtt két kiló gabonát.¹⁰⁰³ Többször előfordult, hogy két szomszédos tizes közösen tartott bikát.

KANTARTÁS

A bikatartáshoz hasonlóan Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a kantartás megszervezése is a tizesekre várt.

A kantartásról szólva megérdemli figyelmünket a téma néhány nyelvi különlegessége, sajátossága. Több tizesjegyző a XIX–XX. század során a tizeshatározatok

¹⁰⁰¹ TA. H. 7. 12.

¹⁰⁰² TA. J. 1. 226.

¹⁰⁰³ TA. H. 9. 50.

és a szerződések szövegében a *kan* szót következetesen *kam*-nak írta, ami mögött bizonyára kiejtésbeli sajátosság húzódott meg.¹⁰⁰⁴ Szokatlanul hangzott a *kan* szó tárgyesete is, mivel a *kant* alak helyett a *Fiság lokja* táján szóban és írásban rendszeresen a *kamat*, *kanat* alakot használták. Azt az egyezséget, amellyel a tizesbeli kocák számára egy gazda kanját valamely járandóságért egy bizonyos ideig biztosították, a köznyelvitől eltérő módon *kifogadásnak* nevezték.

A tizesek a XIX–XX. században kétféleképpen oldották meg a megfelelő kansertés biztosítását: 1. *Kant* vásároltak maguknak és azt tartásra bérért elvállalta valamelyik tizestag. 2. Valamelyik tizestag *kant* tartott és járatta a csordában. A *kan* minden időben a tizesbeli kocák rendelkezésére állt. Ezért a gazdája járandóságot kapott a tizestől. Erre az esetre mondták, hogy a tizes *kifogadta* a *kant*.

Az első módszer nem számított gyakorinak. Egy altizesi példát idézek rá. 1921. május 8-án Altizes birtokossága a saját tenyészkanját egy esztendőre kiadta Tulit János vállalkozónak tartásra. Tulit János vállalta, hogy a saját udvarán megfelelő tágas búgató helyről gondoskodik, „*a kanhoz búgatót végett hajtott kocákra a kant késedelem nélkül kibocsátja, a búgatósnál segítkezik.*” A tenyészkan gondozásáért, tartásáért a vállalkozó a tizestől 800 lej tartásdíjat kapott. Tulit János bizonyára jól végezte dolgát, mert szerződését több éven át meghosszabbította a tizes.¹⁰⁰⁵ Sokkal gyakrabban alkalmazták a tizesek a kanbiztosítás másik módszerét, az úgynevezett *kifogadást*. Ennek a módszernek többféle változata is kialakult.

A korábbi, kevésbé anyagi időkben, például az 1860-as években némi fát kapott a tizestől, akinek a kanját a tizes *kifogadta*. Jenőfalva tizes 1862. január 18-án megállapodott Gáll Istvánnal arról, hogy a gazda egy jó kansertését kicsapja a csordába, és az ott a kocák rendelkezésére áll. Ezért Gáll István *4 terű bükkfát* kapott a tizestől.¹⁰⁰⁶ Simószege tizes még 1882. február 26-án is arról állapodott meg altizesi Tamás Antalnéval, hogy az asszony egy jó kandisznót járát Simószege csordájában. Ezért a tizes *két terű bükkfával* jutalmazza, amelyet az asszony udvarára szállítanak Simószege közmunkásai.¹⁰⁰⁷ Ugyanez a tizes három évvel később, 1885-ben már 4 forint *kambért* fizetett Balla Mihálynak.¹⁰⁰⁸

A XIX. század utolsó évtizedeiben és a XX. század első felében a tizesek legtöbbször egy összegben meghatározott pénzért, *csökbéért fogadták ki* a tizesbeli kocák számára szükséges *kant*.

1883. december 30-án Martonos tizes öt fős küldöttsége felkereste a saját házában Tamás Lajos gazdát, akivel a következőképpen alkudtak meg: „... megbízatásunknál fogva ki fogadók az 1884-dik évre egy éves sertés mag marháját, melynek használatáért fizetünk 6 forintot és egy tisztességes szál cserefát, még pedig előre 3 forintot, a' más 3 forintot Szent Mihály napjára. A' cserefa, mikor alkalmas út lészen, az erdőbíró hírével kihozható.”¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁴ A *kan* szó *kam* alakjára vö.: SZT. VI. 76. – UMTSZ. 3. 58.

¹⁰⁰⁵ TA. A. 4. 20.

¹⁰⁰⁶ TA. J. 1. 12.

¹⁰⁰⁷ TA. S. 1. 9.

¹⁰⁰⁸ TA. S. 1. 39.

¹⁰⁰⁹ TA. M. 3. 11.

1894. február 14-én Jenőfalva tizes szerződést kötött Márton Károly tanítóval arról, hogy a tanító egy esztendőn át a tizes rendelkezésére bocsát egy kiváló kansertést. A tizes 16 forintot és egy szál bükkfát adott az apaállat gazdájának.¹⁰¹⁰

1930 táján a legtöbb tizes meghatározott összegű egyszeri *csökbért* fizetett a *kifogadott* kansertés tulajdonosának.¹⁰¹¹

A XX. század első felében a pénzben fizetett *csökbér* gabonaberré változhatott, amelyet nem búgatósi alkalmakkor, hanem előre kellett fizetni a tizes minden kocartató gazdájának. Ilyen változásra valószínűleg azokban a háború utáni, impériumváltozásos esztendőkből került sor, amikor a pénz értéke bizonytalanná vált. 1919. december 17-én Jenőfalva tizes úgy rendelkezett, hogy minden sertéstartó gazda 5 kupa gabonát fizessen Kasza Istvánnak, akinek kanját *kifogadta* a tizes.¹⁰¹² 1947. november 14-én Háromtizes szerződéssel *fogadta ki csökbérre* Szöcs Lázár kanját. A tizes kocartató gazdái *minden bűgó koca után* a búgatózás előtt 8 kupa, vagyis 1 kiló rozstot fizettek Szöcs Lázárnak.¹⁰¹³

Előfordult, hogy kisebb tizesek közösen *fogadtak ki* kant sertéseik számára. Így cselekedett 1900-ban Altizes és Martonos tizes is, és 8 : 4 forint arányban osztottak a 12 forintos *csökbéren*.¹⁰¹⁴

TIZESMAGTÁRAK

A takarékmagtár-mozgalom és a tizesek

A falusi takarékmagtárak mintájára néhány tizes is megpróbálkozott a XIX. század utolsó harmadában és a XX. század elején takarékmagtár jellegű tizesmagtárak működtetésével. Jenőfalva tizes 1883. március 1-jén úgy határozott, hogy minden birtokos gazda adjon 8 régi kupa rozstot egy alapba, amelynek kamataiból fizetik a tizes kiadásait.¹⁰¹⁵ Ez a határozat megvethette ugyan egy tizesmagtár alapjait, de a jenőfalvi jegyzőkönyvekben a következő évtizedekben nem írtak tizesmagtárról. Valószínűleg nem hozta létre a tizes. Ellenben Martonos tizes és Simószege tizes jegyzőkönyveiben viszonylag sokszor szó esett a két tizes éveken át működtetett tizesmagtáiról.

A martonosi tizesmagtár

Martonos tizes 1874. december 29-én tartott gyűlésén a martonosi birtokos gazdák tárgyaltak arról, hogy a tizes 1875-ben létrehoz egy gabonamagtárat, amelyből tavaszonként a szűkölködő tizestagok gabonát kölcsönözhetnek. A magtár indításához szükséges gabonát a tizes abból a pénzből szándékozott megvenni, amelyet

¹⁰¹⁰ TA. J. 2. 274–275.

¹⁰¹¹ TA. H. 4. 339. (1931), – TA. H. 9. 29. (1931), – TA. J. 4. 6. (1928).

¹⁰¹² TA. J. 3. 268–269.

¹⁰¹³ TA. H. 9. 49.

¹⁰¹⁴ TA. A. 4. 12.

¹⁰¹⁵ TA. J. 2. 4.

a tizestagok 1875 elején régi tartozásaik törlesztéseként befizettek.¹⁰¹⁶ 1879-ben a tizes ingóságainak számbavételekor a különböző tizesiratok között már léteztek „magtárról való kötelezvények.”¹⁰¹⁷ 1888-ban pedig egy számadás során leírták, hogy a tizes magtára 72 köből 12 kupa gabonát tartalmazott. A 39 helyre kiadott gabona–kölcsönökről kötelezvények tanúskodtak.¹⁰¹⁸

Az 1870-es évek második felében és 1880 táján többször előfordult, hogy azoknak, akik tilalmasbéli jogot akartak szerezni Martonos tizesben, gabonát kellett elhelyezni a tizes magtárában. A *beüsmertetéskor* a jelöltet felszólították a gyűlés résztvevői, hogy adjon „*egy véka rozst a nemes tizes magtárába*” (1875), fizessen „*a magtár tőke alapjához 2 véka rozst*” (1880).¹⁰¹⁹

1875-ben a tizesmegtár létrehozásakor 1 véka kikölcsönzött rozst után kamatként 4 kupa rozst kellett adni.¹⁰²⁰ 1887. december 28-án Martonos tizes gyűlésén egyes gazdák kifogásolták, hogy a tizesmegtárból kivett gabona kamatja nagyon magas. A tizesgyűlés hosszas vita után úgy döntött, hogy 1888-ban minden köből rozst után 8 kupa rozst kamatot kell adni, a kamatként beszedett gabonát a tizestagok között fel kell osztani, a tőkegabonából egy köbőlnél többet senki sem vehet föl.¹⁰²¹

1875 és 1882 között a martonosi tizesmegtár adósainak lajstromait beírták a tizes protokollumába. A jegyzékekből látható, hogy évente 10-20 családfő vette igénybe a magtár szolgáltatását. A gabonakölcsönzők nehézkesen törlesztették tartozásukat.¹⁰²²

1888. január 12-én egy nem mindennapi esett került Martonos tizes jegyzőkönyvébe. Meghalt Keresztes Márton tizestag, aki 8 köből rozssal tartozott a tizesmegtárnak. 6 köből tartozást átvállalt ifjabb Keresztes Márton, aki bizonyára az adós idősebb fiaként már elköltözött a háztól. 2 köből tartozást azonban „rátáblázt” a tizes az elhunyt beltelkére, mondván: aki öröklí a beltelket és a vele járó tilalmasbéli és lófőreszí jogot, örökölje a két köbőlnyi magtári tartozást is. Addig az örökös nem léphet a fent említett jogok élvezetébe, amíg a két köből rozst és annak kamatait meg nem fizeti a tizesmegtárnak.¹⁰²³

1898-ban és 1899-ben a gabonát fölvevő tizestagok kötelezvényeit két-két kezzel is aláírták.¹⁰²⁴

1900-ban 42 adósa volt Martonos tizes magtárának. Együttesen 50 köből 3 véka gabonát vettek föl, amelyre 5 véka 4 kupa gabona kamat járt.¹⁰²⁵

¹⁰¹⁶ TA. M. 1. 48.

¹⁰¹⁷ TA. M. 1. 53.

¹⁰¹⁸ TA. M. 1. 74.

¹⁰¹⁹ TA. M. 1. 66–67.

¹⁰²⁰ TA. M. 1. 110.

¹⁰²¹ TA. M. 1. 104–105.

¹⁰²² TA. M. 1. 110–117.

¹⁰²³ TA. M. 1. 117.

¹⁰²⁴ TA. M. 3. 23., 24., 25., 26.

¹⁰²⁵ TA. M. 4. 10.

A simószegei tizesmagtár

Simószege tizes magtára 1887-ben jött létre és valószínűleg 1910-ben szűnt meg. A magtár megvalósításának gondolata a tizes 1887. január 6-án tartott Vízkereszt-napi gyűlésén merült fel. A tizesnek éppen volt 70 forintja, amellyel megalapozhatta a leendő magtár gabonakészletét. Az alapítók úgy képzelték, hogy a magtár a tizes juhtartó gazdaságának égisze alatt fog működni.¹⁰²⁶

Néhány héttel később, 1887. február 5-én Simószege tizes gyűlése a magtárral kapcsolatos gyakorlati lépések megtételéről határozott. Megbízott három gazdát, hogy 70 forintért vásároljon gabonát. Meghatározta, hogy a kölcsönzött gabona 4 vékája után egy véka kamatot kell szedni. Magtárgondnoknak, vagyis *magtárbíró*-nak megválasztotta Kánya Ignác gazdát,¹⁰²⁷ aki a tisztséget 1891-ig viselte.

A tizesmagtárnak, az előbb említett martonosi tizesmagtárhoz hasonlóan, bár magtárnak nevezték, nem volt önálló gabonatároló épülete. A tőkegabonát és a befizetett kamatokat legtöbbször annak a gazdának a telkén, kamrájában őrizték, aki éppen irányította, szervezte a magtár működését.

Azt a személyt, aki a tizes megbízásából, fizetés nélkül a magtár ügyeivel foglalkozott, hivataloskodó finomkodással *magtárgondnok*nak, a napi szóhasználatban azonban *magtárbíró*nak nevezték. A legtöbb *magtárbíró* több évig viselte a tisztséget. Egy-két évenként elszámolást készített és lemondott. Sok esetben újraválasztották. 1907-ben és 1908-ban a *magtárbírót* gabonával jutalmazta a tizes.¹⁰²⁸ Az 1890-es években és a XX. század első évtizedében Simószege tizes magtára is 8 kupa kamatgabonáért adott ki kölcsön egy köből gabonát.¹⁰²⁹

A XX. század első évtizedének második felében megcsappant az érdeklődés a tizesmagtár gabonakészletének kikölcsönzése iránt. Ezért 1907. március 12-én Simószege tizes egy nehezen értelmezhető határozatot hozott, amely szerint talán kötelezővé vált minden tizestag számára a gabonakölcsönzés: „... a *magtárból a ki még nem vett ki birtokos köteles május 1-éig 1 köből rozst kamatra ki venni.*”¹⁰³⁰

1910. január 12-én Simószege tizes birtokossága Kovács Gyarfás magtárbíró házánál gyűlést tartott, amelyen 27 gazda vett részt. A magtárbíró elszámolt, lemondott és felvetette, hogy mi legyen a tizesmagtárral. A gyűlés résztvevői úgy döntöttek, hogy a tizesmagtár működését megszüntetik és a magtár gabonáját felosztják a tizestagok között.¹⁰³¹

KÖLCSÖNÖZHETŐ ÉS A TIZESHÁZBAN HASZNÁLHATÓ TIZESEDÉNYEK

A tizes ingóságai című fejezetben szó esett bizonyos tizeszsorszámok, például tizesfűrók kölcsönzéséről. Részben a hajdani tizesbeli zerszámkölcsönzések mintá-

¹⁰²⁶ TA. S. 1. 49.

¹⁰²⁷ TA. S. 1. 52–53.

¹⁰²⁸ TA. S. 2. 6.

¹⁰²⁹ TA. S. 1. 171., 365.

¹⁰³⁰ TA. S. 1. 365.

¹⁰³¹ TA. S. 2. 45–46.

jára alakult ki az 1970-es években a tizedények beszerzésének és kölcsönzésének szokása.

Tizedényekről természetesen nincs szó a tizesjegyzőkönyvekben, mivel a tizedények vásárlásának, tartásának, kölcsönzésének divatja a XX. század második felében terjedt el. A tizedények tartása, kölcsönzése a tizesbéli együttműködés kezei virágzását jelenti, amely egy olyan időszakban vált jellemzővé, amikor már a tizesek elvesztették korábbi létalapjukat: közös birtokaikat.

Hajdanán lakodalmak, torok alkalmával, szomszédok, rokonok adták össze az edényeket, evőeszközöket. A tányérok, kések, villák, stb. szétválogatása, visszaadása sok bonyodalommal, nehézséggel, vitával járt. Ezért 1970 táján tizesenként „edényközösségek” alakultak, amelyeknek a tizesbéli családok többsége *részese* lett. Pénzt adtak össze. Az összegyűlt összegből edényeket és evőeszközöket vásároltak, amelyeket lakodalmak, torok, keresztelők, *kicsengetések* és a legkülönbözőbb családi, társadalmi események alkalmával kölcsön lehetett venni. Az edények és evőeszközök őrzését, nyilvántartását, kölcsönadását, visszavételét, pótoltatását egy erre a feladatra felkért asszony a saját házában végezte.

Egy-egy tizes „edényközösségének” működését a bankfalvi Altizes példáján szemléltetem.¹⁰³² Az altizesiek 1972-ben döntöttek úgy, hogy családonként 75 lej *összepótolásával* 100 személyre közös *eccájpgot* vásárolnak. A döntés megvalósításában jelentős érdemei voltak Antal Jánosné Bálint Erzsébetnek. A megvásárolt edények és evőeszközök egy részét a következő évtizedekben szebbekre, korszerűbbekre cserélték. 2006-ban 60 család tartozott az altizesi „edényközösséghez”, amelynek 200 személyre elegendő edénye, evőeszköze volt. Az *eccájpg* a következő edény- és eszközfeleségekből állt: mélytányér, lapostányér, *kicsi tányér*, leveses tál, sültés tál, kávéfőltő, kanál, villa, kés, levesmerő kanál, sótartó, pálinkáspohár, borospohár, 50 literes fazék, lábas, fődő. Akik annak idején pénzt adtak az edények vásárlásához, vagyis *összepótoltak*, 2006-ban sem fizettek a *tizedények* kölcsönzésekor. Akik viszont nem számítottak *részese*nek, az „edényközösség” által meghatározott összeget fizettek a kölcsönvett edényekért, evőeszközökért. Az eltört, megsérült edény árát a kölcsönző köteles volt megtéríteni.

2006-ban Csedő Vilmosné Domokos Irén altizesi lakos őrizte az altizesi „edényközösség” edényeit, evőeszközeit. A kölcsönzéseket egy erre rendszeresített kockás füzetben tartotta nyilván. A kölcsönzők az ő házából vitték el, és oda is vitték vissza a kikölcsönzött „lakomarendező” tárgyakat.

Altizesben és a többi tizesben is a tizedények kölcsönzésének rendszere a XX. század utolsó negyedében élte „fénykorát”. A XXI. század elején a vendéglők szaporodásával, a családi ünnepek vendéglőbeli megrendezésének terjedésével, bizonyos vendéglátós vállalkozók „kiszállós” szolgáltatásainak igénybe vételével a tizesek „edényközösségeinek” szerepe egy árnyalatnyit megrendült.

Háromtizes 2006-ban hatalmas porcelán edénykészletet készítettett magának a gyulafehérvári porcelángyárban, amelyet a visszaszerzett háromtizesi *Tizesház* egyik helyiségének polcos szekrényeiben helyeztek el. Az edénykészlet a következő

¹⁰³² Ezúton köszönöm Kerekes Ibolyának, hogy Csedő Vilmosné Domokos Irén altizesi lakossal 2006. április 21-én kérésre beszélgetett a témáról.

edényfeleségeket foglalta magába: mélytányér 210 db, lapostányér 210 db, *kicsi tányér* 210 db, levesestál 35 db, sültés tál 35 db, sótartó 40 db, *hamuhullató* 40 db, kávéscsésze 210 db, csészéalj 210 db. Az edénykészítéssel egy időben vásárolt a tizes 210 db borospoharat, 210 db pálinkáspoharat, 210 db evőkanalat, 210 db villát, 210 db kést, 35 db levesmerő kanalat, 35 db *kicsi kanalat* és 40 db abroszt. A fehér alapszínű, piros széllel díszített porcelán tálakra, tányérokra, csészékre zöld felirat került. Az edények *Háromtizes* fölirata a XXI. század elején a tizesidentitás létezését, elevenségét tanúsította. A reprezentatív edénykészletet a tizes határozata értelmében 2006-ban nem lehetett kikölcsönözni. Használhatták viszont helyben azok, akik családi vagy társadalmi rendezvényeikre kibérelték a *Tizesházat*. (31. ábra)

TIZESENKÉNT RENDEZŐDÖTT KENDERÁZTATÓ TÓCSOPORTOK

A XXI. század elején egy jenőfalvi idős gazda úgy fogalmazott, hogy a Bánkfalviak „*kereken* laknak”, nem úgy, mint a szentgyörgyiek. Ezzel a kijelentéssel az idős férfi arra célzott, hogy Bánkfalván „keverednek”, párhuzamosan is fekszenek a tizesek, nem úgy, mint Szentgyörgyön, ahol katonás rendben követik egymást a Fiság mentén. Ebből a települési adottságból következett, hogy a Bánkfalvi kenderföldek és kenderáztató tavacsok nem mindig különültek el világosan tizesek szerint. Pontosabban a kendertermesztésre és kenderáztatásra alkalmas helyeken több szomszédos tizes lakóinak is lehettek kenderföldjei és áztató tavai. Ezzel szemben Szentgyörgyön, az egymás után következő tizesek, a „saját” *patakszádjajaikban* csoportosíthaták kenderföldjeiket és még inkább kenderáztató tavaikat.

Csíksgyörgyön a kendertermesztés az 1970-es évek közepén szűnt meg. Három évtizeddel később, a XXI. század elején a népi emlékezet úgy tartotta számon, hogy a következő helyeken csoportosultak a kenderáztató tavacsok: Háromtizesé a *Monyasd pataka szádjában*, Jenőfalváé az *Alsóbortanórákon* és a *Felsőbortanórákon* kívül a *Bor pataka* két oldalán, Körösményfalváé két egymás közelében fekvő csoportban az *Ájtövén* és az *Egresaszó* tövében.

A jenőfalvi tócsoport a *Bor pataka völgyében* 72 áztató gödörből állt. Egy-egy tónak nevezett gödör körülbelül 6 x 6 méter alapterületű és 60-70 centiméter mélységű volt. Nyár végén 3 hétig ázott a kender a tavakban, amelyek a vizet kis csatornákon a *Bor patakából* nyerték.

Jenőfalvi hagyomány szerint az aprócska kenderföldeket és a még kisebb kenderáztató gödröket a családok asszonyai hozományként hozták családjuk számára.

A XX. század utolsó negyedében, a *kollektív* idején a használatból kiszorult kenderáztató tavak helyét elegyentették és kaszálóként, legelőként hasznosították. Háromtizes *Monyasd pataka szádjában* fekvő áztató gödreinek területe azonban parlag maradt. Az egykori gödrök, földhányások helye még a XXI. század elején is kivehető volt a Monyasd pataka és a hajdani út találkozásának szögében. Ezért 2007. április 3-án felmértem¹⁰³³ a gazos parlagterületet. A felmérési munka során 67 haj-

¹⁰³³ A felmérésben közreműködött Kerekes Ibolya, Áipli Gyula és Gyarmati Sándor. Terepmunkájukat e helyen is köszönöm.

dani családi használatú áztató gödröt sikerült azonosítani és térképre vinni.¹⁰³⁴ (10–11. ábra). Amikor még működtek a gödrök, szentgyörgyiesen szólva: a *tók*, a felső jobboldali legszélső *tóba* egy kis csatornán beengedték a Monyasd pataka vizét. Amikor a legelső *tó* megtelt, a víz kis csatornákon haladt a többi *tó* felé. Amikor a víz végigfolyt az enyhén lejtős területen és a legelső gödröket is megtöltötte, a jobb-szélső alsó gödörből egy kis csatornán visszafolyt a patakba. Fent a víz „kiszakadása” helyén deszkával szabályozni lehetett, hogy mennyi víz folyjon ki a patakából. A kenderrel dolgozó fehérnépek a szükségletnek megfelelően eresztették vagy zárták el a vizet. Ha hosszabb ideig állt a víz a gödrökben, felmelegedett, és a langyos vízben a kender gyorsabban ázott. A visszaemlékezések szerint az áztatás 6 hétig is eltartott.

A tizesjegyzőkönyvekben valójában nem esett szó a kenderáztató tavacsák használatáról. A gödrök csoportja csak mint tájékozási pont jelent meg a tizesiratokban. Például 1885-ben Háromtizes jegyzőkönyvében a *Monyasdi tók* körüli kaszálókat emlegették.¹⁰³⁵ 1876-ban valami különösen bölcs felső rendeletre hivatkozva a szentgyörgyi előjáróság felszólította Háromtizedet, hogy töltsse föl földdel és alakítsa át paskummá a *Monyasd tövin* lévő *kenderáztató tókat*, mert a kender leve árt az élő *borvizeknek*. A tizes vezetői 1876. június 20-ára tűzték ki a gödörtöltő, gödöregyengető közmunkát.¹⁰³⁶ Lehet hogy elvégezték ímmel-ámmal a feltöltést, de a rendelet hevének elszálltával bizonyára újra kiásták a *tókat*, amelyek a következő 100 évben ugyanott folyamatosan működtek.

Annak ellenére, hogy a kenderáztatást a magánszférába utalta a tizesek írásbelisége, e tanulmányomban mégis a tizesek szolgáltató tevékenységének részeként tárgyalom. Teszem ezt két okból: 1. A családi kenderáztató tavacsák tizesek szerinti csoportos elrendeződésében a kialakulás idején bizonyára érvényesült valamiféle tizesi rendező elv. 2. A kenderáztatás lebonyolítása, az áztató tavak egyidejű, közös vízellátása, működtetése csak alapos szervezettséggel, tartós tizesbeli együttműködéssel valósulhatott meg. Mondhatnánk: a kenderáztató tavak évenkénti működtetéséhez a tizes biztosította az agrotechnikai, műszaki és szervezeti feltételeket.

¹⁰³⁴ A 67 „tó” közül egy „kiugrik” a többi közül. Az egyik Czíkó családé volt. Nem a patakából nyerte a vizet, mint a többi „tó”, hanem egy forrás táplálta.

¹⁰³⁵ TA. H. 3. 4.

¹⁰³⁶ TA. H. 2. 212.

XI.

A RENDTARTÓ TIZES

KÖZMUNKÁK A TIZES ÉRDEKÉBEN

A tizesközmunkákról általában

Tanulmányomban sok szó esett már „úgy mellékesen” a közmunkákról. Például a tizeskaszálók bemutatásakor írtam arról, hogy a tilalmasbeli kaszálókertek *gyepűinek*, kerítéseinek „családi szakaszait” miként készítették, javították a tizesbeli famíliák. Más jellegű közmunkát jelentettek az egy-két napra időzített közösen végzett nagy akciók, például a már ugyancsak tárgyalt hídjavítások, valamint a *sáncolási*, *gyepülési* munkák a tilalmasok és a szántók határán. A közösen végzett közmunkák egy részét, a községi, állami közmunkákat már ismertettem a tizes és a község viszonyáról szóló fejezetben. Ezután következik még a tizesek szakrális helyeinek és művelődési intézményeinek bemutatása. Ott lesz szó a templom- és iskolaépítési, templom- és iskolajavítási közmunkákról, a tizestemetők kerítésjavításairól, a háromtizesi *Tizesház* építésének közmunkáiról és hasonlókról. A más témáknál megírt közmunkákat itt nem ismertethetem újra. Ebben a fejezetben olyan közmunkákról írok, amelyek évente rendszeresen ismétlődtek és „menetrendszerűen” hozzátartoztak a tizesközösség életéhez.

Nagyon sokféle közmunka létezett a XIX–XX. században. Különleges közmunka volt például a simószegiek 1882-ben említett *jégvágása*,¹⁰³⁷ valamint a háromtizesiek 1911-ben és 1915-ben *Monyasd patakában* végzett *hóhányása*.¹⁰³⁸ Bizonyos közmunkákon nem az egész tizes vett részt, csak néhány tizestag, aki ezáltal abban az évben mentesült a „tömeges” munkák terhe alól. Gondolok itt a tizes érdekében végzett fuvarozásokra, faszállításokra, *bojthordásokra* stb.

A közmunka mindig terhet jelentett a faluközösség tagjai számára. Teherként nehezedett a tizesközösség tagjaira is. Az emberek megpróbálták kibújni alóla. Ezért a tizesek constitúcióikban és a legkülönfélébb határozataikban pénzbírságokat helyeztek kilátásba azok büntetésére, akik a meghirdetett közmunkán nem jelentek meg. A tizesjegyzőkönyvek és a számadáskönyvek rengeteg közmunka elmulasztásáért kiszabott pénzbüntetés emlékét őrzik. A tizesek a XX. században gyakran fordultak a „gazdasági kényszer” eszközehez, hogy rábírnák tagjaikat a meghirdetett közmunkán való megjelenésre. Háromtizes 1911-ben a családokra „kiosztott” sáncrészek „kitakarításától” tette függővé a legközelebbi farészesedést.¹⁰³⁹ Körösmény tizes 1936. október 29-én az *útcsinálás* közmunkája alkalmával osztott bárcákat a

¹⁰³⁷ TA. S. 1. 10.

¹⁰³⁸ TA. H. 4. 70., 140.

¹⁰³⁹ TA. H. 4. 81.

november 3-ra tervezett bükkfaosztáshoz. Tehát, aki nem volt *útcsinálni*, nem kapott bárcát, vagyis nem részesült a bükkfából.¹⁰⁴⁰

Némely gazdák a tizes által elrendelt közmunkára siheder legénykét vagy fehérnépet küldtek el. Bizonyos munkákat ők is tudtak végezni, de a munkák többségéhez, például a hegyi utak javításához komoly férfierő kellett. Ezért a tizesek a közmunkák előtt mindig hangsúlyozták, hogy a gazdák férfi munkaerőt bocsássanak a tizes rendelkezésére.

„Aszalás” közmunkával

Tanulmányom erdőről szóló részében bőségesen írtam az *aszalás*ról, vagyis a fakiszáritó tevékenységről, amelynek során a gyors kiszáradás érdekében a fa tövét fejszével körbevágták. A tizestagok szerették, ha *aszalt fenyőt* osztottak nekik. Annak érdekében, hogy egy bizonyos időpontban *aszalt fenyőt* oszthasson a tizes, hónapokkal, esetleg évekkel előbb az arra kijelölt területen *aszalni* kellett. Az *aszalást* végezhetette vállalkozó, vagy végezhették maguk a tizestagok közmunkával. A vállalkozók *aszalását* és *kérgelését* korábban már bemutattam. A közmunkában végzett *aszalás* néhány adata ide, a közmunkákról szóló fejezetbe kíváncszott.

A tizestagok által közmunkával végzett *aszalás* az 1840-es, 1850-es években gyakorinak és jellemzőnek számított, de előfordult 1887-ben is.

1834. május 8-án Háromtizes gyűlése többek között a következő határozatot hozta: „*Mai naptól fogva ennek utána akik mikoris nemes három tizesünk arra egyezni tetszenék, hogy az hol Tilalmas erdejinkben szükségesnek látván az aszalást s arra bizonyos napot rendelend, hogy minden tizeseink lakosa a hirré tett terminuson aszalót adgyon, aki ezt el mulatná, harmintz krajczár aszaló napszám taksát fizetni el mulhatatlanul köteleztetik.*”¹⁰⁴¹

Amikor 1840-ben Háromtizes felvette Csedő Pétert a tizes jogosultjai közé, megkapta a figyelmeztetést, hogy „*aszalni pedig köteleztetik.*”¹⁰⁴²

1841-ben Háromtizes június 17-18-ra tűzte ki az *aszalás* időpontját. A tizes június 6-án úgy döntött, hogy aki a kitűzött időpontban nem jelenik meg az *aszaláson*, „*meg fog zálogoltatni 30 krajczárokig.*”¹⁰⁴³

1848. február 26-án Háromtizes ismét közmunkában végzendő *aszalás*ról határozott: „*... a közelebbi pénteken és szombaton nemes közönségünk aszalni fog, és az aszalásra minden füst olyan személyt küldgyön, aki maga erejéből egy terű fát tud készíteni, a szokott büntetés terhe alatt.*”¹⁰⁴⁴

1851. február 26-án Háromtizes gyűlése úgy döntött, hogy február 28-án *aszalást* tart: „*Nemes közönségünk határozó, hogy következő pénteken, folyó hó 28-dikán aszalni menjen, oly meg egyezés mellett, hogy minden személy világodatkor a tserefáknál meg jelenjen oly feltétel mellett, hogy senki gyermeket ne küldgyön harmintz krajczár terhe mellett, az aszalás pedig kezdődik Hidegkútnál ki*

¹⁰⁴⁰ TA. K. 5. 15.

¹⁰⁴¹ TA. H. 1. 4.

¹⁰⁴² TA. H. 1. 19.

¹⁰⁴³ TA. H. 1. 23.

¹⁰⁴⁴ TA. H. 7. 33.

*Fügésztelekre.*¹⁰⁴⁵ Nem sokkal később, március 16-án a tizes az aszalás folytatásáról döntött: „... 20-án az az csütörtökön minden birtokos egy aszalót küldgyön, és az aszalás kezdődik Bak orotása sorkán, a hol az elébb az aszalás végződött, ki Fügésztelek felé, által Fenyőszófejin.”¹⁰⁴⁶

Jenőfalva tizes is végeztetett jogosultjaival közmunkában aszalást. 1862. június 22-én Jenőfalva tizes gyűlése elhatározta: „... jövő kedden délután, az az június 24-dikén a tizesünk tilalmassában az úgy nevezett Salamás pataka tövitől kezdve ki az havason lévő kaszálóig a mi fenyőfa tanáltatik, aztot mind aszaljuk meg ... Aki pedig ki nem menne aszalni, fizessen 20 krajczárt új pénzben.”¹⁰⁴⁷

Körösmény tizes 1887. június 12-én döntött úgy, hogy tilalmasában közmunkával aszaltat: „A birtokossági gyűlés meghatározta azt, hogy folyó hó 18-án a birtokosság aszalni menés végett a főerdőbíró atyánkfia házához reggeli 7 órára jöjjen össze fejszével. Minden bébíróstól férfi jelenjen meg, mert fejérnép és gyermek nem fogadtatik el.” A reggeli találkozáskor dől el, hogy a tilalmas melyik részén történik az aszalás.¹⁰⁴⁸

Bokorirtás tisztásokon, legelőkön

A tömeges favágások, faosztások után az erdőben rengeteg gally, hulladék maradhatott, amelyet ajánlatos volt eltávolítani. 1840-ben Körösmény tizes efféle „gallytalanításra” szervezett közmunkát: „A folyó 1840-dik esztendő május 24-én nemes tizesünk abban egyezett meg, hogy mivel a múlt ősszel szabadított fenyőfa vágással a tilalmas erdőnkbe[n] sok gatz¹⁰⁴⁹ esett és az által a meg gyulás esetében a tilalmas erdőbe[n] kár történhetik, annál fogva minden tizesbéli és bébirtokos személyek 30 krajczár büntetés terhe alatt kötelezettek idei június 1-ső napján az erdő bíránk házához össze gyűlve tisztítás végett a tilalmas erdőnkbe ki menni, erre nézett a vicze erdő bíránk minden embernek eztet tudtára adni kötelezettek.”¹⁰⁵⁰

A tilalmasok igásmarha legeltetésre és időnként kaszálásra használt „pusztái”, tisztásai folyamatosan bokrosodtak. Területüket időnként tisztítani kellett a nem kívánatos bokroktól, cserjéktől. Ezért a legtöbb tizes szervezett tilalmasának „pusztáira” bokorirtó közmunkát. A lehetséges példák közül itt Jenőfalva tizes erre vonatkozó határozatát idézem: „Az 1863-dik év februárius hó 28-án a tisztelt Jenőfalva tizesének fő erdő bírāja, Kánya Imre telyes gyűlést tartván, holis elő terjesztette, hogy Böjte végin elkezdve Tamás gödrin olol, által Nagy pallagon Kicsi pallagig Haram patakán innen le a gypeüig ... a bükfán és nyárfán kívül[a tizes] minden féle fát vágjon le, a mitis a Tisztelt tizesünk helyesített és meg is határozta, hogy jövő kedden, az az mártzius hó 3-án jó reggel [minden tizestag] Tekereg nyakán feszisen meg jelennyen. Aki pedig ezen üdő szakban meg nem jelenik, 30 új krajczárral fog

¹⁰⁴⁵ TA. H. 1. 118.

¹⁰⁴⁶ TA. H. 1. 119.

¹⁰⁴⁷ TA. J. 1. 16.

¹⁰⁴⁸ TA. K. 2. 325.

¹⁰⁴⁹ A favágáskor keletkezett hulladék jelölésére a XXI. század elején is használták Csíkszentgyörgyön a *gac*, *gaz* szót. A *gaz* „gally, rözse” jelentésére: SZT. IV. 540.

¹⁰⁵⁰ TA. K. 1. 34.

büntetődni, azzal a meg jegyzéssel, hogy fel hatalmaztatik a fő erdő bíránk, hogy azon nap ki zálogoltassa a meg nem jelenőt."¹⁰⁵¹

Fentebb a legelők témakörének tárgyalásakor már volt szó arról, hogy a XXI. század elején létező tizeslegelők többsége száz évvel korábban, a XIX–XX. század fordulója táján jött létre azáltal, hogy az állami hatóságokkal egyeztetve a tizesek kivágták tilalmas széli *cihere*seik fáit. A nagyobb fák kivágása után a bokroktól, cserjéktől is meg kellett tisztítani a legelővé alakítandó területet. Simószege tizes erre a tevékenységre szervezett közmunkát 1896. március 24-én.¹⁰⁵²

A létrejött tizeslegelőket gondozni kellett. A XX. században tavaszonként a tizesek legelőtisztító közmunkákat szerveznek, amelyek alkalmával a közmunkások kivágták a legelőn kinőtt borsikabokrokat és más cserjéket, fácskákat. Simószege tizes például 1931. április 7-én, Körösmény tizes 1904. március 12-én szervezett bokorirtó, legelőtisztító közmunkát.¹⁰⁵³

E sorok írója 2006 tavaszán munka közben figyelhette meg Jenőfalva tizes és Háromtizes legelőtisztító közmunkásait, akik a kellenél kevesebben, de nagy igyekezettel vágták ki és égették el a legelőn kinőtt *borsikákat*. (VI. tábla)

Patakárok-tisztítás

A falun átfolyó patakok árkat rendszeresen tisztítani kellett, hogy elkerülhető legyen a víz kártétele. Időnként a tizes területén haladó határbeli patakok medre is tisztításra, igazításra szorult. Különösen sok gondot okozott a martonosiaknak a tizesükön átfolyó és a Fiságba ömlő *Martonos patak*, a háromtizesieknek pedig a *Monyasd pataka* falun kívüli szakasza.

Martonos tizesének tagjai mindig úgy érezték, hogy különlegesen nagy terhet ró rájuk a tizesükön átfolyó, egyszerűen csak *Patak*-nak nevezett vízfolyás kordában tartása. Arra törekedtek, hogy terhüket megosszák más bánkfalvi tizesekkel, elsősorban Altizessel. Ezek a törekvéseik azonban szomszédaiik merev ellenállása miatt kudarcot vallottak.¹⁰⁵⁴ Martonos tizes népe rengeteg közmunkát áldozott a *Patak* medrének rendben tartására.

Háromtizes 1855-ben a következő határozatot hozta *Monyasd pataka* rendben tartására, tisztítására: „*A folyó 1855-dik év november 17-én közönséges gyűlést hivatván a fő erdő bíró Gáll István atyánkfia a' maga tulajdon lak házához több ügyek eligazítása végett. Elsőbbenis azt határozta meg közönségünk, hogy Monyasd pataka árkat a' tóknál jövő hétfőn, az az 19-dik november ki tisztítani és a régi szokott árkába bé venni, úgy nem külömben Fenyőszó oldala aláis bojt venni határozta közönségünk oly meg egyezés mellett, hogy a ki meg nem jelenik 30 krajczárig meg fog büntettetni, minden kifogás nélkül személy szerént. Az öszve gyűlés lészen a fő erdő bíró házához és onnan két felé szakassza a közönség a népet.*”¹⁰⁵⁵

¹⁰⁵¹ TA. J. 1. 19.

¹⁰⁵² TA. S. 1. 173.

¹⁰⁵³ TA. S. 2. 227., – TA. K. 3. 249.

¹⁰⁵⁴ TA. A. 1. 190. (1933), – TA. M. 1. 95. (1883).

¹⁰⁵⁵ TA. H. 8. 11.

A patakmeder-javításoknál előkerült a tanulmányomban már többször emlegetett *tizeseke*. Martonos tizes 1872 és 1888 között végzett közmunkáinak jegyzékében többször szerepel a szokatlan *patak szántani* kifejezés.¹⁰⁵⁶ Ugyanez mondható el Körösmény tizes 1866 és 1872 között végzett közmunkáinak egyik jegyzékéről is, amelynek már a címe is figyelemre méltó: „Az 1866-dik évtől elkezdőleg a nemes közönség között lefolyó patak árkanak évenkénti megcsinálását és felszántását végbe vívó egyénekről a' nemes Körösményfalva tizesse kebléből vitt jegyzőkönyv.” A továbbiakban minden évben előfordul két-két személlyel összekapcsolva a *szántotta föl* kifejezés. Például: „1866-ba[n] szántotta föl Nyíró Ádám és Nyíró Antal.”¹⁰⁵⁷

XXI. század eleji néprajzi adatközlések segítségével megvilágítható a fölöttébb szokatlan *patak szántani* kifejezés jelentése. Eszerint a pataktisztító közmunkák idején a 4 ökor által, taliga nélkül vontatott nagy *tizesekével sáncot* húztak a patak kívánatos helyén. A „gyalogmunkások” kapával kiszedegették a maradék földet a *sáncból*. Ezáltal a rakoncátlanul szétterült, romboló patakot újra mederbe lehetett terelni.

A belterületi utcák javítása

A belterületi közlekedő utakat, utcákat tavaszonként kavicssal, homokkal kellett leteríteni, hogy járni lehessen rajtuk. Ez az útjavítás a tizestagok közmunkájával valósult meg.

Háromtizes 1879-ben a következő határozatot hozta a belterületi közlekedő terrek javításáról: „Az 1879-dik évi Martius hó 23-án fő erdő bíró Lacz Gábor atyánk-fia ... fel mondja azt, hogy tizesünk felső felében az úgy nevezett Laczok uczája igen sáros és alkalmatlan út lett, ennek ki javítását vagy meg kövecseztetését meg határozta ... Akik a' Laczok hidjához tartoznak, azon személyeket ki kell parancsoltatni e' hó 27-re, és illedelmesen meg füvenyezni meg határozatott, hogy a' csordánk és tizesünkbeli személyek járhassanak, úgy hasonló képpen alólis Zata tizesében is meg füvenyeztetni határozatott. Aki meg nem jelennék, 30 krajczárig meg fog büntettetni. Tartoznak a' gyalogszeresek is meg jelenni elteríteni vagy rakni, büntetés terhe alatt.”¹⁰⁵⁸

1914. március 29-én Háromtizes birtokosságának rendkívüli gyűlésén az elnöklő Bors József tizesbíró megállapította, hogy „...a tizes utcái és a mezőre kijáró utak járhatatlanok.” A helyzet javítása érdekében a tizesgyűlés aprólékosan meghatározta egy nagy útjavító közmunka rendjét: „... el határozatott az, hogy folyó hó 30-dikán az az hétfőn meg kezdessék [az útjavítási munka], még pedig a Laczok hidján belől[i] rész [lakói] az ő utcáikat kötelesek rendesen megtölteni a vetéskapuig, és Imre Ferencről bé felé az utca alsó ágát csinálják, és az alsó Czikók utcáit ugyan-csak az ott lakók valamint az út mentében lakók, Gál Sándoron aláliak az úgy nevezett Borvíz utcába[n] a felső szélyn sáncot ki a Sáskert szegére megfelelő sáncz[ot] és jó töltés[t] kövekből [csináljanak], azon felőli lakosok pedig az udvari kert mellé

¹⁰⁵⁶ TA. M. 1. 77–79.

¹⁰⁵⁷ TA. K. 6. 103.

¹⁰⁵⁸ TA. H. 2. 248.

*és Gatal sorka tövin lévő suvadást kötelesek járhatóvá tenni. Elmaradás esetén minden egyes végrehajtás útján köteles fizetni a birtokosság pénztárába 2 koronát.*¹⁰⁵⁹

1833. október 3-án Martonos és Patakfalva tizes gyűlése arról határozott, hogy „... a tizesnek az erdőről bé járó utcáját, az mely hivattatik Keresztes utcájának” közmunkával meg kell javítani. Aki a munkáról távol marad, 1 rénes forint büntetést fizet.¹⁰⁶⁰

Simószege tizes 1882 és 1904 között többször hozott határozatot az elgödrösödött, elsárosodott „tizes közti” utak, utcák javításáról, *kövecsezéséről, fövényezéséről.*¹⁰⁶¹ Az útjavítások napján minden tizes tag köteles volt kiállítani egy jó munkát. A szekerek hordták és négy ölenként kupacokba lerakták a *kövecset*. A gyalogszeresek rakták a szekereket és segítettek a *kövecs* egyengetésében. A munkát néha fölmérés előzte meg. Ebből gyanítható, hogy minden birtokos család meghatározott területet kapott a javítandó utcából és a kijelölt utcarészen a közmunka napján el kellett végeznie a gödrök betöltését és a *kövecs* elterítését.

Külterületi tizesutak javítása

Amióta a tizesbirtokok léteztek, a feléjük és a rajtuk vezető utakat valószínűleg minden esztendőben javítani kellett. Az első, határbeli útjavításról rendelkező tizeshatározat 1842-ből maradt meg Háromtizes iratai között: „*A folyó 1842-dik évben augusztus holdnapja 28-dik napján köz gyűlése tartatván nemes három tizesünknek azon okból, hogy lévén nemes tizesünknek oly terhes és sérelmes közös útyai, a melyeken közönségünk élni kéntelenítettik, úgy határozta nemes közönségünk, hogy azon utak javítására köz értelemből nap határozatnék, és az nemes közönségünk úgy határozta, hogy jövő szombatra, az az 3-dik szeptember napjára közönségünköt kiharancsolja vagyis kiharancsoltassa 30 krajczár büntetés terhe alatt fő erdő bíró Cziko András eő kegyelme, egy részét ökörrrel, más részét pedig vágóval, mind erős embereket. A ki pedig ki nem jönne, a fő erdő bíró számonlyon azokról.*”¹⁰⁶²

A XIX. század közepétől a XX. század közepéig rengeteg háromtizesi határozat tanúsítja, hogy az útjavító közmunka mindig fontos eseménynek számított a tizes életében. Hol a nagy tilalmas, hol a Monyasd felé vezető utakat kellett javítani. Egyszer a vetésmező, máskor a nyomásmező útjait renoválta a tizes közössége. Gyakran előfordult, hogy a közmunkára kijelölt napon kétfelé szakadt a tizes népe. A csoportok egy-egy utat vettek kezelésbe. Ha távolabbi utat kellett javítani, már reggel találkoztak a főerdőbíró házánál vagy a helyszínen a közmunkások és estig dolgoztak. Ha közelebbi útszakaszt kellett renoválni, délben találkoztak a munkára igyekvők. Úgy látszik, bármikor nem lehetett külterületi, hegyi utakat javítani. Meg kellett várni, amíg a föld megázott és ezáltal megpuhult.¹⁰⁶³ Különösen sok energiát fordí-

¹⁰⁵⁹ TA. H. 4. 125.

¹⁰⁶⁰ TA. M. 3. 1.

¹⁰⁶¹ TA. S. 1. 10., 85., 102., 144., 310.

¹⁰⁶² TA. H. 7. 10.

¹⁰⁶³ TA. H. 2. 228.

tott a tizes népe a *Monyasd pataka* és az *Aranyásás pataka* völgyében haladó utak javítására. Ezek romlottak, sárosodtak, gödrösödtek el leggyakrabban.

Hasonló módon szervezte útjavító közmunkáit a többi tizes is. Előfordult, hogy *útcsináló* közmunka után a tilalmasban *áldomással* egybekötött tizesgyűlést tartott Körösmény tizes birtokossága¹⁰⁶⁴.

A határbeli útjavítások során is használták a tanulmányomban már többször emlegetett *tizesekét*. Ezért is rendelték el néha a tizesbírók, hogy bizonyos gazdák ökrökkel jelenjenek meg a közmunkán. Az út gödreit, dudorait a tizesekével egyengették el. Ezzel magyarázhatók a közmunka-kimutatások efféle sorai: „*Akik Hosszú-ágba[n] út szántani voltak*” (1873), „*Az Hágóba[n] szántani voltak*” (1874), „*Hosszú-ágba ekével szántani jártak*” (1880).¹⁰⁶⁵

„VETÉSKERTEK”, VETÉSKAPUK KÉSZÍTÉSE, FELÜGYELETE

A tizes területébe eső falutáji, határbeli, út menti és tilalmas-széli kerítések, az úgynevezett *vetéskertek*, valamint a tizesből kivezető utakat elzáró *vetéskapuk*, *tanórák* készítése, jó karban tartása, felügyelete a tizes rendtartó jellegű feladatai közé tartozott. Ennek ellenére a tizesdokumentumok *vetéskapukra*, *vetéskertekre* vonatkozó legfontosabb adatait a *Kapuközösségek* és a „*Gyepükertek*” a *tizesbirtokok* „*belső*” *szélén* című fejezetekben sorakoztattam föl. Az ott papírra vetetteket itt nem ismétlem meg.

A „BORVÍZFORRÁSOK” KARBANTARTÁSA

A csíkszentgyörgyiek és részben a csíkbánkfalviak a XVIII–XIX. században jobbára természetes ásványvizet, erdélyiesen szólva: *borvizet* ittak. A borvízforrások behálózták a két falu határát. Különösen fontosnak számítottak a nép mindennapi életében azok a források, amelyek a belterület közelében ontották a kiváló minőségű ásványvizet. Ha tilalmasukban dolgoztak a szentgyörgyiek, az ottani borvízforrások vizét itták. Természetesen nem minden forrás vize ízlett egyformán az embereknek. A legkedveltebbek vizét itták a legtöbben.

Különösen nagy jelentőségre tett szert a szentgyörgyiek életében a *Monyasd pataka* völgyében és *Bor pataka* völgyében bugyogó borvízforrás.

A rendszeresen és tömegesen használt borvízforrások némi rendtartást igényeltek. Ahhoz, hogy a víz kimeríthető, illetve csorgatható legyen, a forrás előtt megfelelő kifolyó szerkezetre, *küpiüre* volt szükség. Jót tett a forrásnak, ha körbekerítették és ezáltal eltávolították a közeléből az állatokat. Ügyelni kellett arra, hogy a forrás tájéka megfelelően az egészségvédelem elemi szempontjainak. A használhatóságot növelte, könnyítette, ha a faluból jól járható *ösvény* vezetett a forráshoz.

Mindezeknek a feltételeknek és körülményeknek az állandó biztosítása Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván a tizesekre várt. A tizesek rendtartó tevékeny-

¹⁰⁶⁴ TA. K. 2. 30. (1869).

¹⁰⁶⁵ TA. K. 6. 106–107.

sége kellett ahhoz, hogy az élet egyik fontos eleme, a jó ivóvíz a nép rendelkezésére álljon.

Martonos tizes 1838-ban az „előborvíz” védelmében az alábbi határozatot hozta: „Ezen folyó 1838-dik esztendőben januárus 18-dik napján a nemes tizesnek lón teljes gyűlése azon okból, hogy aki az élő borvizében bele merészel menni vagy elvesztegeti az élő borvizünköt, azt a személt meg bünteti a nemes tizes 1 ezüst forintig, akárkin történék a tizes rendelése és végzése.”¹⁰⁶⁶

Háromtizes gyűlése 1870. április 7-én egy fölöttébb szűkszavú döntéssel jónak látta „... a Vargyas Péter kerte végén lévő bor vizet helyre, küpübe venni ... s neki jó ösvenyt csinálni.”¹⁰⁶⁷ Vargyas Péter valószínűleg nem örvendett annak, hogy a „Monyasdra járó út mellett a belső telke” végén sokan járnak a forráshoz vízerért. 1903. március 25-én egy régi pénzárandóság kifizetése feltételeként megfogadtatták vele a forráshoz vezető gyalogösvény eltűrését.¹⁰⁶⁸ A tizesnek még az 1927. szeptember 25-i ülésén is foglalkozni kellett a Vargyas Péter-féle földön lévő borvízforrás kérdésével.¹⁰⁶⁹

1881. május 16-án Tekse István a „Monyasd tövin lévő bor viz Küpü meg csinálásáért” kérte illő bérért Háromtizestől. A tizesgyűlés „6 szál faragni való fákat” ígért neki Kesös völgyéből.¹⁰⁷⁰

1893. március 1-jén Háromtizes gyűlésén a főerdőbíró bejelentette, hogy a *Monyasd tövin* lévő borvízforrás köpűjét valaki *összevágta*, megrongálta. A gyűlés résztvevői elhatározták, hogy a régi köpü helyett egy új „*kőköpü állítassék*” szentkirályi kőművesekkel, lehetőleg rövid idő alatt, ezen kívül „*a borvíz környéke a tisztaság végett meg óvassék, [ezért] kertbe kerítssék.*” Abból a megjegyzésből, hogy a költségeket „a két szomszéd tizes” fedezze, feltételezhető, hogy a *Monyasd tövin* lévő borvízforrást nem csak a háromtizesiek, hanem a jenőfalviak is használták.¹⁰⁷¹

Körösmény tizes gyűlése 1877. január 19-én többek között a következő aprólékosan körültekintő határozatot hozta: „*Nyíró Antal atyánkfia a' felső borvíz küpüje meg csinálását elvállalta a' fő erdő bíró úr által meg nevezett fából, s ezért ígértünk neki egy terű veszendő fát, és a küpünek való fából meg maradó részt, mely nem használható küpünek.*”¹⁰⁷² A nagy mű, az új köpü 1877. február 3-án és 4-én elkészült. Megszemlélésére és átvételére kivonultak a tizes jelesei: Tompos János, Nyíró Gergely, Nyíró Jovákim, Nyíró Lajos, Miklós Ferentz, Miklós Pál, Nyíró Ádám, Márton Ferentz, Fazakas Ferencz, Fazakas András. Ott volt természetesen a mester is: Nyíró Antal. Bizonyára áldomást is ittak. Jókedvük és megilletődöttségük oly mértékben fokozódott, hogy *Emlékül* címmel egy különleges figyelmeztető szöveget írtattak a tizes protokollumába: „*Csík Szent György nemes Körösményfalva tizese által, hogy a felső borvíz küpüje újólag-állítattott ... a főerdőbíró Fazakas Ignátz atyánkfia felügyelete alatt, és ezen helyre állított borvíz küpü oly meg határozattal*

¹⁰⁶⁶ TA. M. 1. 31.

¹⁰⁶⁷ TA. H. 2. 128.

¹⁰⁶⁸ TA. H. 3. 413.

¹⁰⁶⁹ TA. H. 4. 283.

¹⁰⁷⁰ TA. H. 2. 300.

¹⁰⁷¹ TA. H. 3. 187.

¹⁰⁷² TA. K. 2. 118.

*helyesítették meg, hogy ha valaki a tizes érdemes jószágát bátorzkodnék valami kitsibeis meg sérteni, aztot vagdalással Félszeggé tenni, azon vak merő egyén a kár meg térítésén kívül öt forintig büntettedik meg és ebből egy forint jutalom díjul a tizes által annak fog adani, ki ezen borvíz küpiü meg rongálását bé fogja jelenteni.*¹⁰⁷³

A RENDBONTÓK BÜNTETÉSE

Tanulmányomban sok szó esett már a legkülönbözőbb témáknál a tizes által kiszabott büntetésekről. Például a humorosnak nevezhető büntetés, a *fricskázás*, orr-pöccintés szerepelt a tizesgyűlésekről és a fiscusról szóló fejezetben. A bírságolások, pénzbüntetések pedig szinte valamennyi fejezetben előfordultak. Ezért a szerző felmentve érzi magát az alól, hogy itt megismételje a konstitúciók és a tizeshatározatok büntetésekkel kapcsolatos adatait.

Amikor valaki cselekedetével ártott a tizesnek, a tizesjegyzőkönyvek általában nem használták a *bűn* és a *vétek* kifejezést. A fatolvaj, a kártevő, a bajt okozó, a szabályokat be nem tartó személy a tizesjegyzőkönyvek szóhasználata szerint *hibázott*, *hibát követett* el. *Hibájáért* vonta felelősségre a tizes.

A *hibáért* legtöbbször bírságot, pénzbüntetést szabott ki a tizes gyűlése vagy tisztségviselője. A tizesjegyzőkönyvek alapján úgy látszik, hogy az alábbi vétségek, mulasztások, *hibázások* vonták maguk után leggyakrabban a tizes büntetését: falopás, tilos legeltetés, földfoglalás a tizes tilalmasából, idegen bevitele a tilalmasba, gyalogszeresek fejszével járkálása a tilalmasban, a közmunkákon való meg nem jelenés, a tizes által beszedendő pénzek, termények fizetésének elmulasztása.

A tizesek a pénzbírságon kívül alkalmaztak gazdasági jellegű büntetést is. Például, ha valaki nem fizetett be valamilyen tartozást, vagy sorozatban nem jelent meg közmunkán, esetleg nem részesedett a tizestagság számára osztott fából. A legnagyobb büntetést az jelentette, ha a tizes megvonta vagy felfüggesztette a vétkező tilalmasbeli jogát.

A pénzbüntetés menetébe közbeiktathatódott a *zálogolás*. Ilyen esetekben a tizes tisztségviselője lefoglalta és elvette zálog gyanánt a vétkes valamiféle tárgyát, szerszámát. A zálogokat a főerdőbíró házában tárolták, ahol tulajdonosaik a büntetéspénz ellenében átvehették azokat. Sokan mérgükben, szegényükben soha nem jelentkeztek a tőlük elvett tárgyért. Az összegyűlt zálogokat időnként tizesgyűlés keretében elárverezték a legtöbbet ígérőknek.

A tizesjegyzőkönyvek adatai alapján Csíkszentgyörgy tizeleinek zálogolási gyakorlatában a XVIII–XIX. században az alábbi zálogok fordultak elő: fejsze, lánc, balta, véső, kalapács, ostor, lóra való hám, faragó fejsze, *kézvonyó*, *bicsak*.

1842-ben Körösmény tizes elzálogosította gyalogkatoná Köntse Tamás baltáját, mert tartozott a pásztorbérrel, a *bikatrágva* árával és nem fizetett a tiltott fakivágásért. Az 1842. március 7-én tartott tizesgyűlésen elárverezték a baltát 1 forint 1

¹⁰⁷³ TA. K. 2. 121.

krajcárért. A bevételt levonták a 2 forint 16 krajcárnyi adósságból. Köntse Tamásnak maradt 1 forint 15 krajcár tartozása.¹⁰⁷⁴

A XIX. századi tizesjegyzőkönyvekben többször olvasható, hogy a vétkes *megbékélt a tizesel*. Ez valószínűleg úgy történt, hogy a *hiba* elkövetője a tizes gyűlésén nyilvánosan megbánta tettét, *kezet adott* a tizes tagjainak, és közben fogadkozott, hogy efféle többet nem csinál, vagy ha mégis csinálna, szokatlanul súlyos büntetésben részesüljön. A *kézadásnak* a XIX. században még hallatlanul nagy jelentősége volt a Székelyföldön. A *kézadás*kor hangoztatott ígéret a tizes közössége szemében fogadalomnak számított, amelynek betartását mindenki bizvást remélhette. 1804-ben Balla József, aki a tilalmasban járva vétett Körösmény tizes ellen, a tizes gyűlésén *„kezet adott a becsületes tizesnek”*, mondván: ha még egyszer törvénytelenül belemegy a tilalmasba, *„minden törvény nélkül”* 3 forintra büntetőd-jék.¹⁰⁷⁵

A TIZESFEGYELEM PRÓBÁJA: A KÖTELEZŐ HÚSVÉTEL

A tizesbika húsának kötelező megvétele

A XIX. század második és a XX. század első felében bevett szokásnak számított Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván,¹⁰⁷⁶ hogy az előregedett vagy „meghamisodott” tizesbikát, ha nem lehetett idegenben eladni, a tizes „megüttette” és a tizestagokat a bikahús bizonyos mennyiségének megvételére kötelezte. Így teremtődött elő az új tizesbika árának nagyobbik része. A közösségnek kellett a bika, ezért a közösség tagjai nagyobb zokszó nélkül megvették a körülbelül két fontnyi bikahúst a megszabott áron. Történt mindez a *Fiság lokjában* a magyarországi ipari forradalom, a liberalizmus és az individualizmus nagyhangú térhódítása idején. A kor divatos eszméje, a személyes szabadság ezredrangúvá degradálódott a közösség érdekével szemben. Elvesztette jelentőségét az a kérdés, hogy az egyén szereti-e a bikahúst, akar-e bikahúst enni. Az a felismerés vált elsődlegessé, hogy a közösségnek új bikát kell venni, amelynek árát a közösség tagjai a régi bika húsának megvételével tudják előteremteni.

A bikahús kötelező megvételéről szóló határozatok végigkísérik a XX. század közepe előtti száz évet. Háromtizes 1851. július 20-án a bikabírák kötelességévé tette, hogy bonyolítsák le a bika húsának szétmérését és 2 fontonkénti kötelező megvételét. A tizes döntése értelmében annak is fizetni kellett a két font hús árát, aki a húsról nem tartott igényt.¹⁰⁷⁷ Jenőfalva tizes még 1944. december 26-án is úgy döntött, hogy a tizesbikát le kell vágni és húsát a tizestagok kötelesek megvenni.¹⁰⁷⁸

A bika levágásáról és húsának kötelező megvételéről szóló tizeshatározatok sorából példaként Háromtizes 1875. évi határozatát mutatom be: *„Az 1875-dik év július hó 31-én tizes bíró Tekse Antal atyánkfia meg hivatásából telyes gyűlést tartat-*

¹⁰⁷⁴ TA. K. 6. 6.

¹⁰⁷⁵ TA. K. 1. 7.

¹⁰⁷⁶ Vö.: IMREH István 1983. 221.

¹⁰⁷⁷ TA. H. 1. 122.

¹⁰⁷⁸ TA. J. 5. 33.

ván, mely alkalommal fel terjeszti azon ügyet, hogy minekutána a tizes mag marhája nagyon elk[o]pott és megis hamisodott és ezáltal igen nagy szenvedésben van a közönség ... a tizes ... azt határozta, hogy [a bika] üttetődjék meg, hogy tovább ne szenvedjen se a tizesbíró se a közönség. Minden tizesünkben lakó személy köteles léssen 2 font húst meg venni, vagy ha el nem vinné is, az árát [kifizetni]. Egy fontnak az ára léssen 12 krajczár o. é. Minek az elvágását elvállalta tizesünkbeli Kánya János atyánkfia, kinekis napi illetéket a tizes fizet 50 krajczárokat, két napra 1 forintot. o. é. Minden a tizesbíró segítségével által történyék meg.”¹⁰⁷⁹

„Elkárosodott” marha gazdájának támogatása húsvétellel

1852. március 17-én Háromtizes konstitúció értékű határozatot hozott arról, hogy ha valamelyik tizestag egészséges marhája „károsodik” és levágják, minden tizestag köteles venni a húsból a „jussok elvesztése veszélyével”. Vagyis a kötelezővé tett húsvétellel a tizes közössége megpróbálta támogatni azt a „tizesfelet”, akinek állatát kár érte.¹⁰⁸⁰

A XIX. század második feléből gyakorlati példák is idézhetők az efféle segítségre, mégpedig mindhárom szentgyörgyi tizesből.

Körösmény tizes gyűlése 1854. május 6-án egy aktuális eset kapcsán általános érvényű döntést is hozott a marhakárt szenvedett tizestagok egyéni támogatásáról: „Tulit György tizesbéli atyánkfiának egy jármos tulka mai napon a melegben meg folyott. A mire nézve közös meg egyezéssel abban állapodott meg a gyülekezet, hogy a tulok húsa a’ tizesbéli marhás emberekre egyaránti mértékbe osztasson fel és pedig a tizes által meg határozandó áron. Ezen túl pedig akár farkas, akár medve által tétessen kár valakinek marhájában, vagy hasonló eset által essen a kára, aztatis e jelen végzés által minden marhás ember a kárrá tétetett vagy esett marha húsát tartozzon a’ megállított mérték és árban fel venni, és ha szinte a hús használható nem lenne, illő mértékbe[n] a’ károst fel segélleni.”¹⁰⁸¹

Háromtizes gyűlése többek között 1857. április 10-én határozott egy segítő célzatú kötelező húsvásárlásról: „Csik Szent Györgyi Gáll József atyánkfiának az ökre el károsodván, a tizesünk ragaszkodván az ennek előtti constitutio tartalmához, ... ezen elkárosodott marhának a húsát közönségünk fel venné fontyát három garason. A’ kinek pedig hús nem jutna, tartozik 1 garással. A pénzt pediglen a’ fő erdő bíró Czíkó Antal atyánkfia szedi fel és át adja Gáll Józsefnek. A pénzt pedig minden ember 8 napok alatt bé fizetni tartozik.”¹⁰⁸²

Jenőfalva tizes gyűlése 1873. november 14-én úgy határozott, hogy mivel Haritska Ignác egészséges tehene elkárosodott, a tizes minden tagja vegyen a húsból 1 fontot, vagy fizessen 12 krajcárt.¹⁰⁸³

¹⁰⁷⁹ TA. H. 2. 202.

¹⁰⁸⁰ TA. H. 1. 132.

¹⁰⁸¹ TA. K. 1. 64.

¹⁰⁸² TA. H. 8. 20.

¹⁰⁸³ TA. J. 1. 88.

XII.

A TIZESEK SZAKRÁLIS HELYEI ÉS MŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEI

TIZESTEMPLOMOK, TIZESKÁPOLNÁK

Fogalmak, datálási nehézségek

Orbán Balázs írta le először azt a költőiesen szép megfogalmazást, hogy Szentgyörgy és Bánkfalva falu az alsíki medence északkeleti szögletében, a *Lok* torkolatában „*kápolnáktól koronázott hegyek*” aljában fekszik.¹⁰⁸⁴ A „*kápolnáktól koronázott*” kifejezés valószínűleg akkor jutott a nagy székely eszébe, amikor délutáni napfényben a medence közepe felől tekintgetett Szentgyörgy felé, és a hegyek lábánál magasodó szentgyörgyi „megyés templom” fölött a *Császárhomlok*¹⁰⁸⁵ nevű domb tetején feltűnt előtte a fehérülő Szent Anna kápolna és a Jézus szenvedése templom, balra pedig a *Nyír tetőn* vagy *Pósa hegyen* megvillant a Nagyboldogasszony kápolna fehérülő fala. A fenséges látvány, mint annyiszor, fennkölt mondatot formáltatott a Székelyföld ismertetőjével.

A XIX–XX. századi egyházi szóhasználat, például a leltárakban, rendszerint *kápolnának* nevezte a „megyés templomnál” kisebb szentgyörgyi és bánkfalvi szakrális épületeket. A külső szemlélő viszont hajlamos arra, hogy ezeknek a vallási célra használt építményeknek némelyikét *templomnak* tekintse. Nem feladatom, hogy itt a csíkszentgyörgyi tizesekről szóló könyvben részletesen és tudományosan meghatározzam a templom és a kápolna fogalmát. Az viszont kétségtelennek látszik, hogy némely csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi szakrális épületek, például a háromtizesi Szent Kereszt templom, alapterületüket tekintve nagyobbak, mint azok az elhíresült jobbára középkori magyar műemlékek, amelyeket „magyar falusi templomok” néven emleget az építészettörténet. Gondolok itt a karcsai, a nagybörzsönyi, a csorodai, a vizsolyi, az egyregyi, a csempeszkopácsi és a veleméri kis templomokra.¹⁰⁸⁶

Ennek megfelelően a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi szakrális épületek közül a főtemplomon kívül *templomnak* nevezem a háromtizesi *Szent Kereszt*, a kálváriai *Jézus szenvedése*, az altizesi *Keresztelő Szent János* és a kotormányi *Sarlós Boldogasszony* templomot. Valamennyi alapterülete nagyobb 100 m²-nél. Méretük, illetve fekvésük miatt kápolnaként emlegetem a *Szent Anna* és a *Nagyboldogasszony* kápolnát. Nem írok itt a Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva havasiban kialakult Úzvölgyi csángó tanyavilág egerszéki és csinódi kis templomairól.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁴ ORBÁN Balázs 1868–1873. II. 37.

¹⁰⁸⁵ A helynevet a XXI. századra jórészt kiszorította a „Kálvária” és a „Köztemető” helynév. Említése: CSISZEGYŐPI. Lelt. 1890.

¹⁰⁸⁶ MAROSI Ernő 1975.

¹⁰⁸⁷ BÁRTH János 2004. 166–173.

A fenti felsorolásból is látható, hogy az átlagosnál több kis templom és kápolna tartozott a csíkszentgyörgyi „nemes megye” kötelékébe. Ezeknek a belterületi, belterület közeli templomocskáknak és kápolnáknak a többsége kötődött valamelyik tizeshez. Más szóval, bizonyos tizesek templomokat, kápolnákat is magukénak mondhattak. A félreeső Kotormány tizesé volt a dombtetőn magasló *Sarlós Boldogasszony* templom. A faluszéli *Keresztelő Szent János* templomot Altizes mondhatta magáénak. Háromtizes házai közé épült és Háromtizes tulajdonának számított a *Szent Kereszt feltalálása* titulusú templom. Jenőfalva tizes népe viselte gondját a Pósa-hegyi Nagyboldogasszony kápolnáknak. A kapcsolat talán azzal magyarázható, hogy a 934 méter magasban épült kápolna Jenőfalva tizes tilalmasának szélén állt. Abból a tényből, hogy a Körösményfalviak a XX. század végén Szent Anna napját tekintették búcsújuknak, arra következtethetünk, hogy talán Körösményfalva tizesnek létezett valamiféle lelki kapcsolata a kis Szent Anna kápolnával. Rövid szemlénykből is látható, hogy a *Jézus szenvedése*, a *Passió*, vagy harmadik nevén a *Kálvária* templom, a Csíksomlyóra igyekvő háromszéki búcsúsok kedvenc imádkozó- és pihenőhelye, „gazdátlanok” tűnik a két falu tizesei körében. Figyelemre méltó viszont, hogy Martonos tizes XIX. századi közmunka jegyzékeiben sok közmunka számai vezettek a *Kálvária* tájára.

Amikor a templomok, kápolnák és a tizesek kapcsolatairól írok, impozáns lenne a szakrális épületek megszületését pontos évszámmal jelölni. Ez azonban nem könnyű feladat. A legtöbb templom és kápolna építéséről semmiféle *közvetlen forrás* nem állt a XXI. század elején a kutató rendelkezésére. Az még némileg érthető, hogy a Szent János és a Sarlós Boldogasszony templom építéséről nem maradt dokumentum, hiszen megszületésük az „idők homályába vész”. Meglepő viszont, hogy a *Szent Kereszt* és a *Jézus szenvedése* templom építéséről sem maradt egy árva közműves számla sem, pedig ezek a templomok egy jól dokumentált korban, a XIX. század reformorként emlegetett éveiben születtek. Mindkét templom Tankó Albert plébános idejében (1824-1852) épült. Építésükhöz pénzt a jeles plébános biztosított a saját vagyonából. Ennek ellenére a csíkszentgyörgyi plébánia irattárában nem lelhetők fel eredeti dokumentumok, vagyis szerződések, számlák, tervrajzok, közmunkajegyzékek a két templom építéséről. A gyulafehérvári Érseki Levéltárban Tankó Albert nevéből és a szoba jöhető 1828-1833-as évekből kiinduló kutatási kísérleteim egy 1829. évi kis levélnét leszámítva, egyaránt eredménytelenek maradtak. A visitatiók és a XIX–XX. századi egyházi leltárak források híján, vagy meg sem próbálták rögzíteni a templomok, kápolnák építési idejét, vagy a dokumentumot készítő papok körülbelüli időpontjait tartalmazták. Hasonló saccolásos módszerrel készült az új csíkszentgyörgyi *Historia Domus* 1948-ban fogalmazott visszatekintő bevezetője is.

Eredeti források hiányában létezett Csíkszentgyörgyön egy „papról papra” „megyebíróról megyebíróra” szálló egyházi hagyomány a templomok, kápolnák építési dátumát illetően, ami természeténél fogva nem mindig pontos. Növelte a nehézségeket a mélységekbe nem hatoló XIX–XX. századi „ismertető” irodalom, amely némely esetben a „forgalomban lévő” bizonytalan és rossz építési évszámokat még rosszabb variációkban terjesztette. Minden lehetséges forrás feltárásával, elemzésével, új kutatásokkal kellene tisztázni valamennyi csíkszentgyörgyi és

csíkbánkfalvi szakrális épület építéstörténetét. Ezt a hatalmas munkát azonban nem itt, a tizesekről szóló könyvben kell elvégezni. Talán a helyi egyházszervezetről írva lesz még alkalmam visszatérni erre a nehéz témára. Itt most meg kell elégednem az „egyházi hagyományban”, az áttételes, másodlagos egyházi forrásokban és a változó színvonalú irodalomban fellelhető építési adatok szelektált előadásával. Ezen „kút-fők” szerint a „megyés templomon” kívül létező csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi templomok, kápolnák feltehetőleg a következő időszakokban, időpontokban épültek.

Háromtizesi *Szent Kereszt feltalálása* templom

Tankó Albert plébános építő buzgalmának és anyagi áldozatának eredménye. 1844-ben a háromtizesiek úgy emlékeztek, hogy 1827-ben építették templomukat. Azt is számon tartották, hogy a nemes Tompos és a nemes Bors család adott hozzá telket.¹⁰⁸⁸ A háromtizesiek által emlegetett 1827-es évszám összevág a helyi „egyházi hagyomány” 1828-as évszámával. Valószínű, hogy az elnyúló építkezés dandárja 1828-ra esett. Tankó Albert esperes plébános 1829. június 25-én kért és 1829. június 28-án kapott engedélyt egyházi feletteseitől arra, hogy a Csíkszentgyörgy felső részén felépített templomocskában misét mondhasson. Így feltételezhető, hogy az alapító-épitető Tankó Albert 1829 júliusában mutatta be az első misét Háromtizes templomában.¹⁰⁸⁹ (16. ábra)

A kálváriai *Jézus szenvedése* templom

Neveztek *Passió* templomnak és *Kálvária* templomnak is. Tankó Albert plébános építtette, állítólag a saját költségén, feltehetőleg 1833-ban. (15. ábra)

Az altizesi *Keresztelő Szent János* templom

Fölöttébb jeltelen múltú régi templom. Délről szemlélve alakja, formája a középkori falusi templomokat idézi. A XVIII–XIX. századi székelyek a maguk időtlen bölcsességével valószínűleg így válaszoltak a templom kora után érdeklődőnek: *már így kaptuk*. Az egyik egyházi leltár készítője 1700-ra határozta meg az építése évét. Ugyanezzel az erővel tehetne volna a XVII. századra is. (12–13. ábra)

A kotormányi *Sarlós Boldogasszony* templom

Építési évét fölöttébb szeszélyesen, egy-két évszázados eltérésekkel szokta meghatározni az „ismeretterjesztő” irodalom. Valószínűleg azoknak van igazuk, akik építési idejét a XVII. század közepére, 1640-re teszik. 1696-ban egy boszorkánysággal vádolt asszony perében már efféle mondatokkal utaltak rá az alcsíki tanúk: „*az keresztjáró hétkben, az kotormányi kápolnához megyünk vala processióval*”. *Mikoron mentünk volna Szent Márk napján az kotormányi kápolnához processióval*”.¹⁰⁹⁰ (17. ábra)

¹⁰⁸⁸ T.A. H. 6. 13.

¹⁰⁸⁹ GYÉL. PHI. 1014/1829.

¹⁰⁹⁰ BESSENYEI József (szerk.) 1997. 191.

A kálváriai *Szent Anna* kápolna

Építésének idejét, körülményeit teljes homály fedi. A helyi egyházi „hagyomány” nagyjából egyidősnek véli a közelében álló *Jézus szenvedése* templommal. Ez a feltételezés hordoz néhány valószínűtlen elemet.

A *Pósa-hegyi, Nyír-tetői Nagyboldogasszony* kápolna

Illyés András csikszentgyörgyi születésű, választott erdélyi püspök építette 1713-ban. Az építkezést valószínűleg a püspök 1712-ben bekövetkezett halála után fejezték be.¹⁰⁹¹ A megfelelőnek látszó 1713-as építési évszámot terjesztette Orbán Balázs is.¹⁰⁹² A csikszentgyörgyi plébánia irattárában fennmaradt a jeles kápolna 1719 és 1858 között vezetett számadáskönyve.¹⁰⁹³ Irodalomtörténeti különlegességek mondható, hogy Nyíró József Úz Bence című híres regényének V. fejezete a csikszentgyörgyi Nagyboldogasszony kápolnában játszódik, sőt az író a fejezet elején feldolgozta a kápolnához kötődő legendák egyikét, az Illyés András püspök gyermekkori álmáról szóló történetet.¹⁰⁹⁴ (14. ábra)

A tizesek templom- és kápolnafenntartó tevékenysége

Háromtizes

A feltehetőleg 1828-ban megépített Szent Kereszt templomot 1844-1845-1846-ban renováltatta Háromtizes. A nemes Tompos és a nemes Bors család adománya révén 1844-ben 3 öllel bővíthetett a templom telke. A tizes azzal jutalmazta a két famíliát, hogy tagjaikat mentesítette a *kerttartástól*, másrészt jogot adott nekik arra, hogy „*első helyeket*” tarthassanak a templomban.¹⁰⁹⁵ 1845-ben Háromtizes népe közmunkával tornyot épített a Szent Kereszt templomhoz és emiatt a templom egy részét is át kellett alakítani. Annak érdekében, hogy a tizes tagjai közül senki ne vonhassa ki magát a nagy munkából, az 1845. február 8-án tartott tizesgyűlés fontos határozatot hozott, amely a tizesautonómia kiváló példájának tekinthető: „...*hogyan ezen célunkot könnyebben véghez vihessük, határozók, hogy ezen építményünköt a' míg célunk szerint véghez vihetyük, akár kiis a ki ereje szerint a parantsolatokat nem kívánná véghez vinni, anélkül, hogy az illető eljárásnál alkalmatlankodnánk panaszainkkal, az engedetleneket közönségünk meg büntethesse, az első engedtlenségében 30 krajczárokig váltóban, s ha ugyan azon személy más versbenis engedtlenségét követné, mind annyiszor ahányszor hibáznék mindenkor 1 rénes forintig büntetődgyék, vagy ha ezis nem használna az épülendő kápolnából s annak temetkező helyéből is ki tiltatódgyék.*”¹⁰⁹⁶ 1846. március 3-án Háromtizes gyűlése úgy intézkedett, hogy a Szent Kereszt templomnál folyó építkezés előmozdítása érdekében *virág sokadalmára* minden tizesbéli gazda fizessen 25 krajcárt a *kápol-*

¹⁰⁹¹ MIHÁLY Zita 1996. 65.

¹⁰⁹² ORBÁN Balázs 1868-1873. II. 39.

¹⁰⁹³ CSISZEGYŐPI. Alb. Cap. B. V. M.

¹⁰⁹⁴ NYÍRÓ József 1936. 39–47.

¹⁰⁹⁵ TA. H. 6. 13.

¹⁰⁹⁶ TA. H. 7. 25.

nabíró kasszájába.¹⁰⁹⁷ A begyűjtött pénz bizonyára nem lett elég, mert 1846. május 28-án a tizes kénytelen volt eladni tagjainak 4 szál bükkfát *Monyasd bükiből*, hogy az építkezés folytatásához „létz szeget” vehessen.¹⁰⁹⁸

1854-ben javítani kellett a Szent Kereszt templom fedelét. Pénze nem volt a tizesnek. Fitzus Ferentz kereskedő segítette ki a háromtizesieket, azáltal, hogy 10 magyar forintot fizetett a tizestagok által neki szállított egy-egy öl kőért. Az egyezségről szóló határozatot 1854. március 13-án fogadta el Háromtizes közgyűlése: „... az Szent Kereszt tiszteletire épített templomunknak az fedele romlásba[n] vagyon, azért kötelezők magunkot arra, hogy mivel nintsen egyéb módunk fedelet szereznünk, [ezért] minden marhás ember egy-egy jó terű lapos követ köteles Fitzus Ferentz kereskedő úrnak ki rakni vagy ki rakatni, s ha valaki ezen egyezmény ellen ki szegülne vagy csalfa szekérrel hozna, magunk értelmünk szerint meg büntetjük 1 magyar forintra. 1 öl kőjért fizet a fenn említett kereskedő úr 10 magyar forintot váltóban.”¹⁰⁹⁹

1857. január 29-én Háromtizes pénzbeli hozzájárulást szedett tagjaitól a Szent Kereszt templom „födelének szükségére”. Minden családfőre 6 pengő krajcár fizetnivaló esett. Az elkészült befizetési jegyzék 131 számozott és 9 számozatlan, „hozácsapott” nevet tartalmazott.¹¹⁰⁰

1863-ban Gál Lajos kőművest fogadta meg Háromtizes a Szent Kereszt templom fedelének javítására.¹¹⁰¹

A XX. század elején 1912-ben végeztette el Háromtizes a Szent Kereszt templom teljes felújítását.¹¹⁰² 1928-ban sok háromtizesi közmunkát igényelt a templom újabb javítása.¹¹⁰³ 1942-ben a „kicsi magyar világban” ismét renoválást hajtottak végre a templomon.¹¹⁰⁴ 1986-ban hatalmas viaskodás, papsértegetés kíséretében zajlott le a Szent Kereszt templom liturgikus terének átrendezése.¹¹⁰⁵ 2007-ben, e könyv írása idején iparosok és háromtizesi közmunkások felújították a Szent Kereszt templomot.

Háromtizes viszonylag sok pénzt és közmunkát fordított a Szent Kereszt templom kerítésének, kapujának építésére, javításaira. 1890-ben és 1899-ben a tizesjegyzőkönyvekben sokszor emlegették a menasági „Györffy atyafiai” által végzett *kőkert rakást* és a *kőcsutakokra kő kapusásokkal* épített templomkerítést.¹¹⁰⁶

A XXI. század elején is álló utcai templomkerítés és templomkapu 1906-1907-1908-ban épült. 1906. április 1-jén Háromtizes gyűlése Incze Domokos plébánossal egyetértésben úgy döntött, hogy a templom- és temetőkert utcai oldalán „az út mellett fel az iskola kapuig tömör kő kert épüljön” 2 méter magasságig, „és a cinte-

¹⁰⁹⁷ TA. H. 1. 75.

¹⁰⁹⁸ TA. H. 1. 78.

¹⁰⁹⁹ TA. H. 8. 7.

¹¹⁰⁰ TA. H. 8. 18.

¹¹⁰¹ TA. H. 2. 45.

¹¹⁰² TA. H. 9. 12.

¹¹⁰³ TA. H. 4. 293., 297.

¹¹⁰⁴ TA. H. 5. 98.

¹¹⁰⁵ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1986.

¹¹⁰⁶ TA. H. 3. 114., 314., 330., — TA. H. 8. 54.

rem¹¹⁰⁷ is újracsinálódjék.” „A cinterem 3 méter magasra kell hogy felemelődjék, oly széles bejáratral, hogy szükség esetén fél vágás szekérral be lehessen menni.”¹¹⁰⁸

Néhány nappal később, 1907. április 12-én a tizesgyűlés elhatározta, hogy a tizes a kerítés költségeinek fedezésére adjon el 100 szál fenyőfát. Emellett minden tizestag hordjon a helyszínre egy-egy szekér követ.¹¹⁰⁹

Telt-múlt az idő. A kerítésepítési lelkesedés alább szállt. Valamelyik háromtizesi bizonyára látott Csíkszépvízen egy kő alapú vasrácsos kerítést, amit szebbnek, elegánsabbnak, divatosabbnak gondolt, mint egy magas kőfalat. El is kezdte nyomban a vasrácsos kerítés pártján állók szervezését a tizes tagsága körében. 1907. szeptember 8-án a tizesgyűlés már úgy határozott, hogy nézzenek utána, mibe kerülne egy vasrácsos kerítés.¹¹¹⁰ Kilenc nappal később, 1907. szeptember 17-én a főerdőbíró bejelentette a tizesgyűlés résztvevőinek, hogy az „álmokerítés” 1035 koronába kerül. A fellelkesült tizesgyűlés megváltoztatta előző évi döntését és elhatározta: „Vasrácsos kerítet csináltat tökéletes oly formában, mint a csík szépvízi templom kerítése.”¹¹¹¹ 1907. szeptember 22-én a tizes gyűlésen megjelent Incze Domokos plébános és Bíró András csíkszépvízi lakatosmester is. A gyűlés elhatározta, hogy „vas rácsos kő alapú kerítet csináltat kétfelől nyíló vas kapuval.” A tizes képviselői a gyűlés napján aláírtak a vállalkozóval egy két oldalas részletes szerződést a vasrácsos kerítés és a vaskapu elkészítéséről.¹¹¹² A vállalkozó kötelezte magát, hogy 1907. október 31-ig befejezi a munkát. 1907. október 27-én azonban még el sem kezdte feladata teljesítését. A szépvízi vállalkozó 1907. október 1-jén szerződést kötött Csedő Gábor helybéli kőművessel az adódó kőművesmunkák elvégzéséről, 1908. január 15-én pedig szentkirályi Péter Imrével és Péter Károllyal a fedkövek megfaragásáról.¹¹¹³ A kerítés és a kapu elkészítése elhúzódott. Valószínűleg 1908. júniusában fejeződött be a nagy vállalkozás.¹¹¹⁴

Altizes

Mivel Altizesnek csak a XX. századból maradtak fenn rendszeres jegyzőkönyvei, a *Szent János* templom gondozására irányuló altizesi intézkedéseket csak a XX. század időszakára vonatkoztatva követhetjük nyomon.

A *Szent János* templom a XX. század elején, 1914-ben esett át egy nagy felújításon. 1914. március 15-én Altizes gyűlése megállapította: „A Csík Bánkfalva Altizes birtokossága tulajdonát képező *Szent János kápolna fedélzete*” romlásnak indult. Az épületet újra kell fedni. A gyűlésen a tizes vezetői szerződést kötöttek Kosztándi Márton kőművessel a munkálatok elvégzésére.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁷ A *cinterem* itt fedeles templom- és temetőkaput jelent.

¹¹⁰⁸ TA. H. 3. 502-503.

¹¹⁰⁹ TA. H. 3. 527.

¹¹¹⁰ TA. H. 3. 531.

¹¹¹¹ TA. H. 3. 532.

¹¹¹² TA. H. 3. 534-535.

¹¹¹³ TA. H. 9. 5.

¹¹¹⁴ TA. H. 3. 567.

¹¹¹⁵ TA. A. 1. 108. – TA. A. 4. 19. – Sem a jegyzőkönyvben, sem a részletes szerződésben (sajnálatos módon), nem ejtettek szót arról, hogy a templom mivel volt fedve és az újrafedés során a mester mi-

1950. június 11-én, tehát a tizeserdők államosítása után, Altizes gyűlést tartott, ahol régi szokás szerint megtörtént a *Borvízker* nevű kerített tizeskaszáló négy *nyílának* elárverezése. A jegyzőkönyv írója magyarázatként megjegyezte, hogy a *néptanács* meghagyta Altizesnek a *Borvízker* kaszáló hasznát, amelyet a Szent János templom javítására kell fordítani.¹¹¹⁶

1965. június 13-án, tehát a szocializmus korában, Altizes közössége gyűlést tartott a Szent János templom kerítésében, amelyen 36 altizesi család képviselője vett részt. Az egybegyűltek elhatározták, hogy pénz összeadásával és sok közmunkával tatarozzák tizesük templomát.¹¹¹⁷

Az 1977. március 4-i földrengés rongálása miatt, 1977. május 29-én a Szent János templom javításáról döntött Altizes 28 fős gyűlése.¹¹¹⁸

A templom és egyben a temető kerítését, kapuját többször javítani kellett a XX. században. A javításokat mindig a tizes finanszírozta és szervezte. A legnagyobb horderejű munkálatra 1911-ben került sor, amikor a templom *cintermét*, vagyis fedett, fülkeszerű kapuját Incze János kőműves megépítette.¹¹¹⁹ A kőkerítést javítani kellett 1932-ben, 1951-ben és 1972-ben.¹¹²⁰

A Nagyboldogasszony kápolna pártfogói

A XX-XXI. század fordulóján a csíkszentgyörgyi köztudat úgy tartotta számon, hogy a Pósa-hegyi *Nagyboldogasszony* kápolnát Jenőfalva tizes gondozta. Néhány adat azt sejteti, hogy korábban, a XIX. század második felében és a XX. század elején Körösmény tizes is nyújtott támogatást a kápolna környezetének és épületének rendben tartásához, mivel tilalmasának széle közel esett a legendákkal övezett épülethez.

Körösmény tizes 1855. évi kiadásai között olvasható: „*A Boldogasszony kápolnája körüli bokrok kivágatásáért 37 krajczár.*”¹¹²¹ A csíkszentgyörgyi egyháztanács 1892-ben felszólította Jenőfalva és Körösményfalva tizest, „mint tulajdonost”, hogy a Boldogasszony kápolna kerítésén kívül 10 méter szélességben irtsa ki a fákat, bokrokat.¹¹²² 1924. március 11-én Incze Domokos csíkszentgyörgyi esperes plébános kérte Körösmény tizest, hogy járuljon hozzá a Boldogasszony kápolna rendbe hozásához. A tizes gyűlése 6 darab *tőkefát* szavazott meg erre a célra.¹¹²³ 1943-ban Jenőfalva tizes 200 pengővel támogatta a Boldogasszony kápolna javítását.¹¹²⁴

1944 után 24 éven át szüneteltek a Nagyboldogasszony-napi hegyi búcsúk. A kápolna elárvultan állt a hegytetőn. Folyamatosan pusztult. Akadtak, akik tudatosan

lyen fedőanyagot használt. Elég nagy művészet tetőfedésről szóló hivatalos iratokat úgy fogalmazni, hogy se zsindegyről, se cserépről ne essen bennük szó!

¹¹¹⁶ TA. A. 2. 92.

¹¹¹⁷ TA. A. 2. 97.

¹¹¹⁸ TA. A. 2. 101.

¹¹¹⁹ TA. A. 1. 80., 81., 85.

¹¹²⁰ TA. A. 1. 187., – TA. A. 2. 93., 99-100.

¹¹²¹ TA. K. 6. 74.

¹¹²² CSISZEGYŐPI. Et. és isz. jkv. (1869–1927). 124.

¹¹²³ TA. K. 4. 229.

¹¹²⁴ TA. J. 5. 1.

is pusztították. Madarász Ferenc plébános 1968 tavaszán megálljt parancsolt a pusztításnak. Nagyszabású felújítási munkát szervezett. A kápolna kijavításához, rendbehozatalához Jenőfalva tizes lakói adták a pénzügyi segítséget és a 238 munkanapnyi közmunkát. A teljesen felújított és újra berendezett kápolna búcsúját gyönyörű napsütésben ünnepelte meg 1968. augusztus 15-én a hegytetőre felkapaszkodott 2000 fős hívősereg. 1969 júniusában Jenőfalva tizes lakói betonsasokba illesztett deszkakerítéssel vették körül a magasan álló kápolna régi épületét.¹¹²⁵

A XX. század utolsó évtizedében és a XXI. század elején a jenőfalvi Kasza József családja látta el a Nagyboldogasszony kápolna gondnoki teendőit. Állítólag azért esett a Kasza családra a választás, mert a hajdani Illyés család utódának számít. A XXI. század elején a Kasza családban három felnőtt Kasza József élt, akik három nemzedéket képviseltek. A középső Kasza József őrizte a kápolna kulcsát. Ő gondoskodott a kápolnával kapcsolatos jenőfalvi közmunkák megszervezéséről, a kápolna búcsú előtti előkészítéséről.

Az augusztus 15-e előtti napokban jenőfalvi férfiak lekaszálták a kápolna kerítésében termett füvet. Jenőfalvi asszonyok ugyanakkor kitarították a kápolnát. Felvitték a Pósa-hegyre a Kasza család házában tárolt szőnyeget, terítőket. Az ünnep reggelén sok virágot vittek fel a kápolnához a jenőfalvi hívek kertjeiből. Raktak belőle az oltárra is. Többsége az oltár gyanánt használt asztal köré került, amelyet az udvaron állítottak föl. Mise után a virágot lehozták a plébánia templomba. A kápolnabeli oltárra tett virág egész évben ott maradt. Amikor a jenőfalviak a búcsú előtt a hegyen dolgoztak, delente meghúzták a kápolna harangját, amely egyébként csak búcsú napján szólalt meg. Augusztus 15-én a falubeli nagytemplomban nem tartottak nagymisét. Aki tehette és volt ereje hozzá, felkapaszkodott a Pósa-hegyre és részt vett a Boldogasszony kápolna udvarán mondott misén. A XXI. század eleji népi emlékezetben volt nyoma annak, hogy hajdanán májusban és októberben is tartottak misét kisebb hívősereg előtt a Boldogasszony kápolnában.

A tizestemplomok berendezési tárgyai és a tizesek

1834-ben Háromtizes „székeket” csináltatott helybéli asztalossal a Szent Kereszt templomba.¹¹²⁶

Háromtizes gyűlése 1894. június 17-én 2 szál bükkfával jutalmazta Czíkó Ignácot, mivel „*a Szent Kereszt kápolnája díszítésére egy szép új mise mondó könyvet szerzett*”, és vett „*egy új keresztet az oltárra, a' mely 34 forintokba került.*”¹¹²⁷

1897-ben Háromtizes megbízta Tekse Antal asztalost, hogy készítsen egy szentségtartót, mivel Bors Ferenc „*szentséget hozatott a három tizes és a Szent Kereszt kápolna tiszteletire.*”¹¹²⁸

¹¹²⁵ CSISZEGYŐPI. Hist. Dom. 13–15. – Et. jkv. 1968.

¹¹²⁶ TA. H. 1. 5.

¹¹²⁷ TA. H. 3. 210.

¹¹²⁸ TA. H. 3. 284.

1926-ban *vezérkeresztet*, vagyis háromszárú lobogót készítettett, 1929-ben pedig templomi „székeket” javíttatott, festtetett Háromtizes a Szent Kereszt templom számára.¹¹²⁹

1892. október 9-én Háromtizes gyűlése elhatározta, hogy „*mivel a tizes egy kis Klávir-ra tett szerp*”, Tekse Antal asztalossal egy kis állványt kell csináltatni a hangszer számára. Ez a bizonyos *klavír* talán azonos volt az 1892. év végén emlegetett *új orgonával*, amely miatt a kórust, illetve a kórusrácstól át kellett alakítani. Ambrus Ferenc *kápolnabíró* ígérte, hogy a tizes helyett kifizeti Tekse Antal asztalos munkadíját, ha a tizes juttat számára 3 öreg fát *Monyasd bükiből*.¹¹³⁰

1923-ban Altizes pótolta a Szent János templomból háborús célokra elvitt harangot. Az altizesiek 100 szál fenyőfát vágtak ki a tilalmasból a harang árának előteremtése érdekében. A fák kivágását és behordását közmunkában végezték. A tizes azzal fenyegette tagjait, hogy aki nem megy fát hordani, elveszti „*a Szent János kápolnájába tartozó jogát*”.¹¹³¹

A tizestemplomok, tizeskápolnák használata

A 2006. évi kép

A csíkszentgyörgyi egyházközség területén álló templomokban és kápolnáknban Pálfi János plébános tájékoztatása szerint 2006-ban az alábbi miserend volt érvényben:

Nagytemplom

Templombúcsú Szent György vértanú ünnepén (április 24.) és *olvasóbúcsú* néven Rózsafüzér Királynéja ünnepén. (október 7.) Minden vasárnap és ünnepnap délelőtt 11-kor nagymise, délután télen 5-kor, nyáron 7-kor mise. Minden hétköznap reggel fél 8-kor, illetve 7-kor mise. Esküvők, keresztelők, temetések alkalmával mise.

Háromtizesi *Szent Kereszt* templom

„Szent Kereszt feltalálása” ünnepén (május 3.) illetve május első vasárnapján templombúcsú nagymisével. Minden vasárnap és ünnepnap délelőtt fél 10-kor, minden pénteken délután 5-kor mise. Esküvők, keresztelők, temetések alkalmával mise.

Altizesi *Keresztelő Szent János* templom

Keresztelő Szent János ünnepén, (június 24.) illetve az ünnepekhez közel eső vasárnap templombúcsú, délelőtt 11 órakor nagymisével. Nagyünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd) harmadnapján reggel 9-kor mise.

Kotormányi *Sarlós Boldogasszony* templom

Templombúcsú Sarlós Boldogasszony ünnepén, (július 2.) illetve a hozzá közel eső vasárnap, nagymisével délután fél 1-kor. Minden hónap első vasárnapján és

¹¹²⁹ TA. H. 4. 265., 307.

¹¹³⁰ TA. H. 3. 176., 177., 178., – TA. H. 6. 58.

¹¹³¹ TA. A. 1. 155., – TA. A. 4. 23.

minden nagyünnep másodnapján délután fél 1-kor mise. Temetések alkalmával mise.

Jézus szenvedése templom és *Szent Anna* kápolna a kálvária hegyén

Szent Anna-napján (július 26.), vagy az ünnephez közel eső vasárnap Szent Anna-búcsú 11 órai nagymisével a Jézus szenvedése templomban, illetve a mellette lévő területen.

Nagyboldogasszony kápolna a Pósa-hegyen

Augusztus 15-én, a „Menyekbe fölvert Szűzmária” ünnepén búcsú a hegytetőn délelőtt 11-kor kezdődő nagymisével.

Az egerszéki *Kisboldogasszony* és a csinódi *Szentháromság* templom

Búcsú Kisboldogasszony (szeptember 8.) ünnepén, illetve Szentháromság vasárnapján nagymisével. Minden hónap utolsó vasárnapján és minden nagyünnep első napján délután 2-kor mise, felváltva az egerszéki és a csinódi templomban. Esküvők, temetések alkalmával mise.

Háromtizes harcos útja

A fent felvázolt kép hosszú fejlődés eredményeként alakult ki. Különösen Háromtizes temploma jutott messzire. Viták, újra és újra megismételt kérelmek sorozatán át ért el odáig Háromtizes népe, hogy templomában heti rendszerességgel misét hallgathatott. (35. ábra)

Ha végigtekintünk a 2007 előtti 180 esztendő dokumentumain, láthatjuk, hogy a háromtizesiek több misézésért vívott harcának, „szeparatista törekvéseinek”, valamiféle „sűrűsödési pontjai”, „csomópontjai” mutathatók ki. Ezek a csomópontok olyan időszakokra estek, amikor egy évtizedekig tevékenykedő pap meghalt, vagy elment Szentgyörgyről, esetleg egy olyan pap töltötte be a plébánosi tisztséget, aki feltűnően rövid ideig működött Szentgyörgyön. Az új papok ugyanis nehezen fogadták el a háromtizesiek „kiharcolt jogait”. Igyekeztek csökkenteni a plébánosi szerepléseinek számát. Néha azonban, a háromtizesiek kérelmezése, „zaklatása”, vitatkozása oly méreteket öltött, hogy inkább a plébános kérte áthelyezését „idő előtt” egy csendesebb plébániára.

A fent említett hadakozási „csomópontokra” jó példa az 1852-es esztendő, amikor 28 évi szentgyörgyi szolgálat után meghalt a különösen népszerű Tankó Albert, és a 2 évig szolgáló Ferenczi József követte. A másik ilyen „csomópontnak” tekinthető év 1857 volt, amely az 5 évig plébánoskodó Csathó József idejére esett. Nagy háromtizesi harcok évének számított 1891, amikor a 31 évig szolgáló Nagy Lajost követte 5 esztendőre a plébánosi tisztségben Markaly Antal. A XX. század végéről említhetjük az 1986-os évet, amikor a két évig plébánoskodó Szabó Dénesnek gyűlt meg a baja a háromtizesiekkel.

1823-ban a Háromtizzessel szomszédos Menaságújfalu tizes népe valószínűleg kéréssel fordult Erdély püspökéhez, hogy a menasági plébános a menaságújfalui kis tizestemplomban is rendszeresen tartson istentiszteleteket. A kérés feltehetőleg a háromtizesiek nevében is fogalmazódott, mivel Háromtizesnek még nem volt temploma, és a Szentgyörgy felső végén lakók bizonyára szívesen eljártak volna a közeli Menaságújfalu templomocskájába. Szepesy Ignác püspök válasza 1823. június 4-én

kelt Szentsimonban, ahol bizonyára éppen vendégeskedett az egyházfő. Figyelemre méltó a levél címezése: „*A Menaság Újfalvi és hozzájuk leg közelebb lakó Felső Szent Györgyi híveknek.*” A püspök arról tájékoztatta a két különböző plébániához tartozó két tizes népét, hogy utasítására a menasági plébános különös figyelmet fog szentelni a menaságújfalui misézéseknek.¹¹³²Bár a levél első helyen nem a háromtizesieknek szólt, a háromtizesiek még 1891-ben is hivatkoztak rá, ha „templomi jogaik” védelmezéséről volt szó. Még különösebb, hogy olyan „engedményeket” is tulajdonítottak Szepesy Ignác püspöknek, amelyeket a jeles egyházfő meg sem fogalmazott a sokszor hivatkozott levélben.

1828-ban felépült a háromtizesi templom. 1829 nyaratól Tankó Albert szentgyörgyi plébános a kis templom építtetője, valószínűleg a menaságújfaluiaknak írt Szepesy Ignác-féle levél szellemében kezdte el a misézést a háromtizesiek számára.

Egy datálás nélküli egyezség szövegében, amely szentimrei Fodor Ferenc és Háromtizes között kötöttet a tanítói és „kápolna-gondviselői” teendőkről 1829 és 1851 között, valószínűleg 1830 táján, arról volt szó, hogy Fodor Ferenc a háromtizesi templomban „*Minden 2-dik vasárnap tartandó szent mise alatt szolgáljon.*”¹¹³³

1852. október 3-án az új esperes plébános Ferenczi József hivatalba léptével, a háromtizesiek veszélyeztetve érezték szerzett jogaikat a templomukban végzett misézés és az iskolájukban folyó tanítás tekintetében. Hosszas levélben kérték papjukat, hogy a régi módon támogassa tanítójukat és a bevett gyakorlat szerint misézen a templomukban, mivel gyermekeik a zord télen nem járhatnak az anyatemplom melletti iskolába, öregjeik pedig, ha misére akarnak menni, nem bírnak elgyalogni a távol fekvő anyatemplomig.¹¹³⁴

Csíkszentgyörgy felső tizese és Menaságújfalui tizes 1857-ben valószínűleg újra kérte püspökétől a gyakoribb misézést. Haynald Lajos erdélyi püspök Csíkszentléleken keltezetten 1857. október 17-én levelet írt a két tizes népének, amelyben a kegyesség mázába burkoltan határozottan elutasította a kérést. Arra biztatta híveit, hogy járjanak el anyatemplomukba, hiszen nincs is az olyan nagyon messze.¹¹³⁵ A háromtizesiek végtelen szomorúsággal vették tudomásul a püspöki levél tartalmát: „*Közöttetvén tizesünkkel a 2883 püspöki számok alatti válasz, minek utánna annak valóságos meg értésére tizesünk minden lakossai egybe gyűltünk telyes szívbeli fájdalomunk között vettük válaszul Püspök urunk eö excellentiájától, hogy vasárnap és ünnepnapokon a' kedvetlen és alkalmatlan időkbenis el aggott öregeink és gyengébb nevendékeink részekre szent mise szolgálat és religiói oktatás nem adathatik.*” A levél második részében a szomorú háromtizesiek egy bővebben meg nem nevezett oktatási tervvel kapcsolatban kifejtették, hogy Háromtizes 130

¹¹³² A levélnek két másolata maradt fenn a háromtizesi dokumentumok között: TA. H. 8. 17. és TA. H. 6. 24. Valószínűleg mindkét másolat tartalmaz íráshibákat és másolási hibákat.

¹¹³³ TA. H. 8. 5.

¹¹³⁴ TA. H. 8. 5.

¹¹³⁵ TA. H. 8. 25.

családja között alig akad 10 olyan család, amely a nem kívánatos terv anyagi terheit viselni tudná.¹¹³⁶

1883. május 17-én, amikor a nemrég hivatalba lépett új erdélyi püspök, Lönhárt Ferenc talán Csíkszentgyörgyre látogatott, a háromtizesiek átadtak neki egy panaszlevelet, amelyet hangulata, későbarokkos stílusa miatt alább teljes terjedelmében közlök:

„Nagyméltóságú és Excelenciás Püspök urunk, lelki fő pásztorunk.

Szívünk mélyéből sokszoros hálát adunk Isten ő szent felségének, hogy szerencsénk van Excellenciádnak úri személyét nemes megyénkben tisztelni és a régóta minket az úgy nevezett felső Szent György tizesse lakossait kínzó sérelmeinkkel Excellenciádnak kegyelmessége elé meg könnyebbitések végett alázatosan fel terjeszteni, mely sérelmeink az ide alább meg irt pontok alatt láthatók.

1-ször. Érintett tizesünk az anya templomtól 2 óra járásnyira esvén öregeink és gyermekeink vasárnapokon is szent mise és religió oktatás nélkül maradnak, sőt még az erős fiatalságis igen sokszor úgy marad az időnek zordonsága és az útnak hosszú és terhes volta miatt.

2-szor. Az is terhünkre vagyon, hogy mivel az anya templomnál lévő közös harangok hangjai hozzánk fel nem hatnak, kéntelenek vagyunk Szent Keresztre címzett kápolnánknál fizetéses harangozót tartani, a ki hajnalban, délkor és estve, úgy halottainkért harangozzon.

Mindezen sérelmek és terhek valóságosságon alapszanak, azért térdeinkre hulva a legmélyebb alázatossággal könyörgünk Excelenciád kegyelmességének, méltóztassék ami az 1-ső pont alatti sérelmünköt illeti, annak meg orvoslása okán boldog emlékü Szepessi Ignátz hajdani püspök urunk Excelenciájának azon rendeletit meg újítani, hogy minden héten bár egyszer és második vasárnap szent mise szolgálat tartatnék, helyben hagyni és azután szoros megtartás végett meg erősíteni.

Úgy ezen két pont alatti meg terhelésünköt fiúi bizalommal hadjuk Excellenciádnak kegyelmes főpásztori határozatára, a kik kegyes választát várva áldást kérünk és lábait csókolván maradunk Excellenciádnak Istenben hív szolgálói Szent György felső tizesében katolikus lakosok, 140 családffő.

*Kelt Csík Szent Györgyön május 17. 1883.*¹¹³⁷

Háromtizes 1891. február 12-én tartott gyűlésén aggodalmaskodó vélekedések hangzottak el arról, hogy az új szentgyörgyi plébános Markaly Antal nem szimpatizál különösképpen a háromtizesiek misézési igényeivel. A gyűlés úgy határozott, hogy a tizes írásban hívja föl az új plébános figyelmét Szepesy Ignác püspök 1823. évi sokat emlegetett rendelkezésére a minden második vasárnapi misézésről és hasonlóról.¹¹³⁸ Tíz nappal később, 1891. február 22-én Háromtizes újabb gyűlést tartott az iskola épületében, amelyen megjelent Markaly Antal plébános is. A nehéz helyzetben lévő pap meglepő módon az 1830. évi szentgyörgyi *visitatio canonica*-ra hivatkozott. Szerinte ebben a latin nyelven fogalmazott dokumentumban¹¹³⁹ arról

¹¹³⁶ TA. H. 8. 15.

¹¹³⁷ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1883.

¹¹³⁸ TA. H. 3. 136.

¹¹³⁹ GYÉL. Vis. Can. Csíkszentgyörgy, 1830.

volt szó, hogy a szentgyörgyi plébánosnak a háromtizesi Szent Kereszt kápolnában az alábbi alkalmakkor kell misét mondania: havonta egy vasárnap, minden héten egy köznapon, a sátoros ünnepek második napján. A plébános ragaszkodott a 60 évvel előbb meghatározott miserendhez. A háromtizesi nép belenyugodott a változtathatatlanba. A békesség kedvéért a plébános ígérte, hogy a megadott időpontokon kívül is a körülményekhez képest, igyekszik majd misézni Háromtizesben. Erre a tizes tagjai fogadkoztak, hogy zord időben a plébános lovainak és szekérének „helyet rendeznek”.¹¹⁴⁰ Néhány nappal később, 1891. március 6-án az újabb tizesgyűlés tudomásul vette: „*Csedő Gábor elvállalta, hogy a plébános lovainak és szekérének helyt ad*”. Felajánlásáért a tizes megígérte, hogy évente kap a tilalmasból két *terű* bükkfát.¹¹⁴¹

A csíkszentgyörgyi plébános és háromtizesi híveinek egyezsége a gyulafehérvári püspöki fórumot is megjárta. 1891. február 27-én Lönhárt Ferenc püspök a Markaly Antal plébánoshoz írt ünnepélyes hangú levelében próbálta lezárni az ügyet. Engedélyezte, hogy a szentgyörgyi plébános vagy káplánja a Szent Kereszt kápolnában „*minden hónap egy vasárnapján és minden sátoros ünnep másod napján*” misét mondjon.¹¹⁴²

1905 nyarán egy újabb plébánosváltás idején a háromtizesiek ismét panaszkodtak. Kevesellték a Szent Kereszt kápolnában mondott misék számát. A panaszlevél fogalmazásával nem különösebben törték magukat. Elővették a 22 évvel korábban, 1883. május 17-én írott levelüket, és annak barokkos keretét, formuláit felhasználva adták elő éppen aktuális kérelmünket. Tanulságos, hogy levelük 1905. június 6-án kelt variációjában dicsérték a néhai Nagy Lajos plébánost: „*Néhai Szepesi Ignác hajdani püspök urunk ... [rendelkezését]... Nagy Lajos méltóságos kánonok úr pontosan teljesítette, hogy minden harmadik vasárnap az Szent Keresztnél az népért mise szolgálatot tett, de az Nagy Lajos elhunta után csak ha halottaiért valaki mondatott, úgy tettek szolgálatot.*”¹¹⁴³

A XX. század végén, a Szent Kereszt templomban tartott misék száma tekintetében, a háromtizesiek elérték mindazt, ami lehetséges, és amiről XIX. századi őseik álmodni sem mertek. Ennek ellenére a XX. század utolsó évtizedeiben is felfellobbant valamiféle rejtett feszültség a csíkszentgyörgyi plébánia és a háromtizesi hívek némelyike között. A legnagyobb XX. századi összecsapásra Szabó Dénes rövid szentgyörgyi plébánosságának vége felé, 1986 elején került sor. A plébános a püspökséggel egyetértésben át akarta rendezni a Szent Kereszt templom liturgikus terét. A háromtizesiek két pártra szakadtak. Az átrendezés ellenzői nem engedték bevinni a templomba az új bútorokat. Több alkalommal, minősíthetetlen szavakkal szidalmazták a plébánost. Szabó Dénes erre „*redukálta az istentiszteleti programot*”. Úgy döntött, hogy havonta egy vasárnap, első pénteken és a sátoros ünnepek második napján fog Háromtizesben misézni, mondván: „*Ők sem különbek a kotormányi és a bánkfalvi híveknél, akik ezt a gyakorlatot már megszokták.*” Az „istentiszteleti program redukálása” olaj volt a tűzre. Az elmérgesedett helyzet megoldását csak a

¹¹⁴⁰ TA. H. 3. 138.

¹¹⁴¹ TA. H. 3. 142.

¹¹⁴² TA. H. 8. 51.

¹¹⁴³ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1905.

plébános távozásával lehetett rendezni. A feldühödött háromtizesiek megbékítése, a templom liturgikus terének lassú átalakítása, az egymásnak feszült indulatok fokozatos csendesítése a Gyimesközéplokról Csíkszentgyörgyre került és nagy lelkipásztori tapasztalatokkal rendelkező új plébánosra, Kiss Andrásra várt. Amikor óriási diplomáciai készségével néhány hónap alatt békét teremtett, megjegyezte: „*Ennyi okoskodó, vitatkozó emberrel soha nem találkoztam,*” majd háromtizesi tevékenységére visszatekintve így sóhajtott föl: „*A jó Istennek legyen hála a türelem kegyelméért.*”¹¹⁴⁴

A XIX. század közepe és a XXI. század eleje közötti másfél évszázadban többször fölmerült az az ötlet, hogy a szentgyörgyi Háromtizes és a menasági Menaságújfalu tizes váljon ki a szentgyörgyi és a menasági egyházközségből, egyesüljenek egyházzilag és alakuljon belőlük egy új egyházközség.

1850. február 2-án Háromtizes gyűlése már kinyilvánította azt az óhaját, hogy a háromtizesi templomnak saját papja legyen.¹¹⁴⁵

Az önállósodási mozgalom 1942-ben „a kicsi magyar világban” jutott legtovább. 1942. január 15-én Háromtizes lakói levelet írtak a kolozsvári Püspöki Helytartóságnak, amelyben kérték, hogy kiválhassanak a csíkszentgyörgyi egyházközségből, kapjanak papot, és alakíthassanak önálló egyházközséget. A rövid levél alatt 160 aláírás sorakozik. A kérelmet valószínűleg Háromtizes minden családfője aláírta. A háromtizesiek levelét a „szolgálati út” betartásával György Gábor nagykászoni plébános, ideiglenes főesperes terjesztette föl Kolozsvárra. Meglepő, de végül is érthető, hogy a korábban Menaságon szolgált, tehát a Fiság-táji viszonyokat jól ismerő pap egyetértett a háromtizesiek és a menaságújfaluiek elszakadási, illetve egyesülési törekvéseivel: „... a kérelem Csíkszentgyörgy felső három tizesének és Menaságújfalunak önállósítását kéri. Ezt már rég meg kellett volna csinálni. Azért örömmel terjesztem fel az egyházi, nemzeti, nevelési és egyesületi élet szempontjából égetően szükséges önálló plébánia beszerzése iránti, minden családfő által aláírt kérelmet.” A felterjesztő nagykászoni plébános pontokba szedve sok hasznos tanácsot adott a Püspöki Helytartóságnak az új plébánia megteremtéséhez.¹¹⁴⁶

1986-ban, amikor a fentebb röviden ismertett, megoldhatatlannak látszó elmentések támadtak Szabó Dénes plébános és bizonyos vehemens háromtizesiek között, a kilátástalan helyzetbe került plébános így fakadt ki püspökéhez írt levelében: „*Falrahányt borsó az egész papi működésünk Háromtizesben ... Jó volna, ha a püspök úr átcsatolná más plébániához ezt a részt.*”¹¹⁴⁷

¹¹⁴⁴ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1986. – Hist. Dom. 31-32.

¹¹⁴⁵ TA. H. 8. 2.

¹¹⁴⁶ GYÉL. PHI. 1942/10/283.

¹¹⁴⁷ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1986.

A XIX. század középső évtizedeiben valószínűleg Háromtizes még nem alkalmazott külön harangozót, hanem a harangozói teendőket a háromtizesi tanító látta el, akit időnként nem is tanítónak, hanem harangozónak neveztek. A háromtizesi templom és iskola megépítése utáni évtizedekben tevékenykedő és a szentimrei származású Tankó Albert¹¹⁴⁸ plébános által protezsált, ugyancsak szentimrei Fodor Ferenc tanító a harangozói teendőket is ellátta, például „szolgált” a háromtizesi templomban tartott misék idején.¹¹⁴⁹ 1862 nyarán a 14 gyermekkel megáldott és 9 élő gyermeket nevelő Tompos Gábor azért instanciázott Háromtizesnél és a szentgyörgyi plébánosnál, hogy vegyék fel Háromtizesben harangozónak és tanítónak. A plébános ajánlotta, a tizes pedig fölvette.¹¹⁵⁰ 1873-ban Fogarasy Mihály püspök, amikor 10 forint segílyt küldött számára, „jelenlegi felszentgyörgyi öreg tanítónak”, néhány sorral alább „Tompos Gábor tanító és harangozó”-nak titulálta.¹¹⁵¹

Abban az időben, amikor a háromtizesi tanító látta el a templom-gondviselői és a harangozói teendőket is, a plébániának járó *kepéből* a plébános 5 köből gabonát juttatott a háromtizesi tanító-harangozónak. Emellé a háromtizesi nép, házanként 4 ejtel gabonát adott a tanító és egyben harangozó fizetése gyanánt.¹¹⁵² A háromtizesiek 1905-ben arról panaszkodtak, hogy Baka Áron csíkszentgyörgyi kántor halála után megszűnt a tíz kalangya vagy öt köből rozs, mint „központi támogatás,” azóta a tizes a maga erejéből kénytelen harangozót fogadni.¹¹⁵³

1865. február 2-án Háromtizes határozatot hozott Tompos Gábor tanító és harangozó, tizesre eső bérének beszédéséről. A határozatból úgy látszik, hogy külön szedték a bér harangozói és tanítói részét. A *tanítóbéért*, családonként 4 kupa rozsot, maga a tanító szedte be azoktól a családoktól, ahonnan gyermek járt az iskolába. A *harangozóbéért*, házanként 3 kupa rozsot, a főerdőbíró szedte be.¹¹⁵⁴ Az előző évben, 1864-ben bekerült Háromtizes protokollumába egy figyelmeztetés: aki a „harangozó úr” illetékét nem hozza a főerdőbíró házához, „megzálogoltatik”.¹¹⁵⁵

A háromtizesi harangozói állás valószínűleg az 1870-es évek közepén vált el a háromtizesi tanítói állástól. Háromtizes jegyzőkönyveiben 1874-től a XX. század közepéig követhetők a harangozókkal kötött szerződések.

Hosszú ideig, 1877 tájától az 1880-as évek végéig, töltötte be Háromtizesben a harangozói tisztséget Gál Zsiga. Utána az 1890-es években és a XX. század elején Gál István harangozott a tizes népének. Előfordult, hogy a harangozó ellátta az éjjeli-őri és a *korombírói* teendőket is.

1874-ben Háromtizes a következő határozattal „szentesítette” a harangozó-fogadást: „Az 1874-dik évi december hó 30-án fő erdő bíró Tekse András atyánkfia

¹¹⁴⁸ GYÉL. Vis. Can. Csíkszentgyörgy. 1830.

¹¹⁴⁹ TA. H. 8. 5.

¹¹⁵⁰ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1862.

¹¹⁵¹ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1873.

¹¹⁵² TA. H. 8. 5.

¹¹⁵³ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1905.

¹¹⁵⁴ TA. H. 2. 61.

¹¹⁵⁵ TA. H. 2. 51.

öszve hivatásából telyes gyűlést tartatván ez alkalommal fel terjeszti a tizes előtt az ügyet miszerént Tekse Gábor atyánkfiát a' tizes megfogadta vala a Szent Kereszt kápolnájánál lévő harangozói kötelessége folytatására egy évre 5 köből gabonával, úgy mint 1874-dik év október 1-től következő 1875-dik év október 1-éig, oly formán, hogy minden tizesünkben lakó személy [értsd: családfő] két ejtel jó kenyérnek való gabonát fizetni köteles lészen, mely meg ígért két ejtel gabonát köteles mindenki az tizes bíró házához január hó 30-dikáig bé hozni, aki pedig bé nem fizetné, záloglás útján is az illető erdőbíró bé hajtandja.”¹¹⁵⁶

Más jellegű szerződést kötött Háromtizes Tekse Gábor harangozóval 1876. január 2-án: „... a tizes meg fogadta harangozónak Tekse Gábor atyánkfiát az 1876-dik évre oly formán, hogy a tizes ígért a harangozónak a harangozásért 6 forintot o. é., s ezen kívül a' temetőbéli füvecskét, és azon kívül lévő kis pityóka földet neki adja, de a kerítésben borjút vagy bármi névvel nevezendő marhát be eresztetni nem lészen szabad 5 forint büntetés alatt. Köteles minden reggel, délkor és estve harangozni, s é' mellett nyári időszakban erős idő jövedelekor [is] pontosan harangozni köteles lészen. Meg jegyzendő, hogy minden út csinálás szerből ki mentesíti a tizes.”¹¹⁵⁷

A fent idézett 1876. január 2-án kötött harangozói szerződés alapja lett a következő háromnegyed évszázad háromtizesi harangozói szerződéseinek. E szerződések fontos elemének tekinthető az alacsony pénzber és az azt kiegészítő természetbeni juttatás, például a temető füve, vagy néha tűzifa a tilalmasból. A harangozó kötelességei között a napi háromszori harangozáson kívül mindig szerepelt az „erős idő”, vagyis a zivatar, ézengés elleni harangozás. A halottra való harangozás tarifáját az aktuális pénzviszonyoknak megfelelően újra és újra szabályozta a tizes.

A tömbben elhelyezkedő tizesek közül Háromtizesen kívül Altizesnek volt még saját harangozója, aki a Keresztelő Szent János kápolnában és környékén teljesített szolgálatot.

1904. június 2-án Altizes gyűlése szomorúan vette tudomásul, hogy Ványolós Imre, a Szent János kápolna harangozója meghalt. Botár Ferenc altizesi birtokos ajánlkozott helyette a feladat ellátására, akit meg is választottak. A tizes felszólította Botár Ferencet, hogy „az összegyűlt gyertyákat” halottak napja előtti estén gyűjtsa meg. Ez a harangozói kötelezettség a későbbi harangozói megállapodásokban is előfordult.¹¹⁵⁸

1933. január 28-án Háromtizes Ádám Jánost választotta meg a Szent János kápolna harangozójának a következő feltételekkel: „Ádám János a harangozásért kapja a Szent János kápolna kerítésiben a fű és gyümölcs termést, azon kívül a tizes birtokossága köz munkájából és a nagy birtokosság és a község minden nemű köz munkájából fel mentetik, mivel hogy nyáron áltol több zivataros idő ellen kell harangozni, Továbbá a harangozót figyelmeztetik, hogy a kápolna kerítésében sem

¹¹⁵⁶ TA. H. 2. 192.

¹¹⁵⁷ TA. H. 2. 206.

¹¹⁵⁸ TA. A. 1. 3.

*egyszer sem máskor semmiféle állatot bé engedni nem szabad. ... Ha halottnak harangozni kell, 50 leiert harangozhat.*¹¹⁵⁹

Tizesbúcsú és tizesidentitás

Fentebb, amikor röviden bemutattam a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizestemplomok, tizeskápolnák misézési rendjét, ismertettem búcsúnapjaikat is. Felületes rátekintéssel is megállapítható, hogy „Csíkszentgyörgy megyéjének” kijuttott a búcsúból. Volt belőlük elég. Ez a búcsúban való bővelkedés összefügg a tizesek létével és a tizesidentitás eleveenségével.

Csíkszentgyörgy olyan különleges pontja volt a Kárpát-medencének, ahol a „megyés templom” patrónusának ünnepén, *Szent György napján* (április 24.) templomi szertartás keretében, valószínűleg a középkor óta megemlékeztek ugyan a mártír sorsot ért védőszentről, de a „megye népe” sem Szentgyörgyön, sem Bánkfalván a XIX század második és a XX. század első felében nem rendezett vendégfogadással egybekapcsolt vidám „torkosbúcsút”. Ez a római katolikus vidéken különösnek számító helyzet azért állhatott elő, mert az egyházközség népének többsége a tizesekben álló, vagy a tizesekhez kötődő kis templomok, kápolnák búcsúnapjain ünnepelt. Következésképp, a tizesbúcsúk rendszere révén a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi család évente több búcsúnapi vígasságon, ebéden is részt vehetett, anélkül, hogy „megyéje” vagyis egyházközsége területéről kilépett volna. Ha például egy jenőfalvi gazdának férjezett lánya, nő fia, sógora, jó katonacimborája élt Háromtizesben, Körösmény tizesben, Altizesben, Kotormányban, meghívhatta, vendégül láthatta őket *Nagyboldogasszony napján* (augusztus 15.) Jenőfalva tizes búcsúja alkalmával. Ő vendégeskedett viszont *Szent Kereszt feltalálása ünnepén* (május 3.) Háromtizesben, *Szent Anna napján* (július 26.) Körösmény tizesben, *Keresztelő Szent János ünnepén* (június 24.) Altizesben, *Sarlós Boldogasszonykor* (július 2.) Kotormányban.

A XX. század második felében, valószínűleg egyházi szorgalmazásra, egyre nagyobb szerephez jutott a Szent György-napi búcsú. A „megyés templom” népes papi sereglet asszisztenciájával végzett fényes nagymiséi vonzották a „megye” mindkét falujának népét. A plébánián rendezett Szent György-napi nagy búcsús ebédeknek, amelyeken legtöbbször részt vett Alcsík papsága és a helybéli egyháztanács tagsága, híre járt a lakosság körében. A XX. század végén és a XXI. század elején egyre gyakoribbá vált, hogy bizonyos családok Szent György napján rendeztek búcsúi vendéglátást. Az efféle váltásra praktikus okok vezették az embereket. Például, ha egy gazdának a saját tizesében lakott a házas gyermeke, legközelebbi hozzátartozóját nem hívhatta meg búcsúi ebédre, mivel mindkét házaspár egyidőben tartott búcsút. Az ilyen familiák praktikus döntést hoztak. Az egyik házaspár továbbra is a tizesbúcsú napján, a másik házaspár az „új divat” szerint Szent György napján hívott vendégséget. Így részt vehettek egymás búcsús ebédjén. Különösen az anyateplom körül fekvő Körösmény tizesben váltottak sokan a Szent György-napi búcsú javára.

¹¹⁵⁹ TA. A. 1. 191.

Ezek után tekintsük át, hogy melyik tizes mikor, melyik ünnepen tartott vendéglátással egybekapcsolt vidám „torkosbúcsút” a XX. század közepén!¹¹⁶⁰

Háromtizes: május 3-án *Szent Kereszt feltalálása ünnepén* a tizestemplom titulusának napján.

Jenőfalva tizes: augusztus 15-én, *Nagyboldogasszony ünnepén*, a Pósa-hegyi kápolna búcsúnapján.

Körösmény tizes: július 26-án, *Szent Anna napján*, a Kálvária-kápolna közelében álló kis Szent Anna kápolna névadójának ünnepén.

Ittkétfalva tizes, Martonos tizes és Simószege tizes együtt: október 7-én, *Rózsafüzér Királynéja ünnepén*, az anyateplom úgynevezett bánkfalvi oldalhajójának, illetve bánkfalvi mellékkoltárának búcsúnapján, amelyet a nép *olvasóbúcsú*-ként emleget.

Altizes: június 24-én, *Keresztelő Szent János ünnepén*, az altizesi templom patrónusának emléknapján. Az altizesiek állítólag hajdan *Szent János kalácsával* indultak el fűvet kaszálni a búcsú másnapján.

Kotormány tizes: július 2-án, *Sarlós Boldogasszony ünnepén*, a kotormányi templom titulusának napján.

A tizesbúcsúk a XXI. század elején is a tizesidentitás kiváló megnyilvánulási alkalmai, a tizesben élők és a tizesből elszármazottak nagy találkozási lehetőségei. A tizes búcsújára igyekeznek hazamenni mindazok, akiket a szomszéd tizesekbe, a szomszédos csíki falvakba, Erdély nagyvárosaiba, Bukarestbe vagy Magyarországra vetett el a sors. A helyben maradottak tizese és az elszármazottak tizesnyi serege találkozik egymással. A találkozás indítéka, kiváltó alkalmá az esztendőnek egy olyan napja, amely hagyományosan a naponta megélt és az emlékekben élő tizesé, a tizest jelképező, a tizest megjelenítő nap, a tizes búcsúja. Alcsík java számon tartja, hogy Keresztelő Szent János ünnepe Altizes, a Szent Kereszt feltalálásának ünnepe Háromtizes nagy napja. Ezek az ünnepek az alcsíki táj székelysége körében a bánkfalvi Altizest és a szentgyörgyi Háromtizest juttatják az emberek eszébe. Tehát a tizesekben élők, a tizesekből elszármazottak és a környéken lakók számára egyaránt a tizesek búcsúnapjai a tizesidentitás megnyilvánulásainak számítanak.

TIZESTEMETŐK

Köztemető és a tizestemető

Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva a XX. század második felében nem csak templomokban, kápolnáknakban, búcsúknakban bővelkedett, hanem temetőknél is. Létezett egy egyházi tulajdonban lévő köztemető a kálvária mellett, amelybe Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva bármely lakosát el lehetett temetni. A havasokban Csinódon, Egerszéken és Csobányosban egyházi birtoklású köztemetőket hoztak létre a hegyi tanyák lakosai.¹¹⁶¹ A köztemetőkön kívül Csíkszentgyörgy és

¹¹⁶⁰ A megadott ünnepek időnként nem az ünnep igazi napját, hanem a hozzá közel eső vasárnapot jelentik!

¹¹⁶¹ BÁRTH János 2004. 162–166.

Csíkbankfalva belterületén léteztek¹¹⁶²tízestemetők, amelyekbe csak a birtokló tizesek „bébírók” tagjai, illetve a jogosultak családtagjai temetkezettek. Tízestemetőnek számított a távoli Kotormány temetkezési helye, valamint az összefüggő településtomb két végpontján Háromtizes és Altizes templom körüli temetője.

A tízestemetők bővítései

A háromtizesi temető bizonyára egyidős a háromtizesi templommal. 1844-ben már bővíteni kellett, mivel 1828 tájéka és 1844 között betelt.

Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a háromtizesi temető története azonos a temetőbővítések történetével. A temető bővítése minden alkalommal sok gonddal, szervezéssel, anyagi áldozattal járt. Legtöbbször úgy valósult meg, hogy a tizes megvette, csereföld biztosításával magáévá tette a temetővel határos valamelyik kis földparcellát, kertet, kaszálót, házas ingatlant. Következésképp, Háromtizes jegyzőkönyveiben sok bejegyzés olvasható temető-bővítéssel kapcsolatos földvásárlásokról, földcserékről, házvásárlásokról, az új temetőrészek bekerítéséről és hasonlókról. Ezeket a temetőbővítő akciókat nem ismertetem, csak néhány példával szemléltetem tanulmányomban.

Háromtizes temetője többek között 1844-ben, 1848-ban, 1879-ben, 1887-1890-ben, 1900-ban, 1924-ben, 1938-ban, 1941-ben, 1947-ben és 1979-ben nagyobbodott, bővült.¹¹⁶³

A temetőbővítések néhány esetben azért következtek be, mert a temetőhely szűkössége miatt a püspök, vagy más hatóság megtiltotta a háromtizesi temetkezést. Ilyen temetkezési tilalom serkentette 1844-ben és 1879-ben a temető megnagyobbítását.¹¹⁶⁴

Az 1890 táján végrehajtott bővítés jó példája a háromtizesi temető megnövelésére irányuló törekvéseknek. 1888. április 13-án Háromtizes gyűlése megállapította, hogy „... a' *Szent Kereszt kápolna mellett lévő temető hely már annyira bé van telve, hogy ott üresség nincsen.*” A tizesgyűlés résztvevői megbízták Részeg János főrdobírót, valamint Kánya János és Csizsér József birtokosokat, hogy folytassanak tárgyalásokat a temető körül fekvő földek gazdáival, miként vehetné meg a tizes a földjeik egy részét.¹¹⁶⁵ 1890. április 13-án Gál Mihály főerdőbíró már be is jelenthette a tizesgyűlésnek, hogy a földszerző megállapodások megszülettek. A bővítés során három földtulajdonos birtokából csatoltak kisebb-nagyobb földdarabot a temetőhöz. Tompos Sándor úr és felesége, Jakab Terézia ingyen adtak egy 50 forint értékű parcellát a tizesnek. Adományukért élethosszig mentesültek „... a tizesi és községi útszínálásoktól és kövecsezésektől, szóval minden közös tenyeres munkától.” Márton Zakariás a 45 forintot érő földjéért egy megvásárolt csereföldet kapott. Bors

¹¹⁶² Nem foglalkozom itt a hajdani görögkatolikusok Háromtizes területén lévő, egyre ritkábban használt temetőjével.

¹¹⁶³ TA. H. 7. 14., 16., 18., 19., 21., 22., – TA. H. 6. 9-10., – TA. H. 7. 35., – TA. H. 2. 257., – TA. H. 3. 73., 110–111., 116., 334., – TA. H. 4. 242., – TA. H. 9. 39., 59., – TA. H. 5. 84., 215.

¹¹⁶⁴ TA. H. 6. 9-10., – TA. H. 2. 257.

¹¹⁶⁵ TA. H. 3. 73.

József 20 forintért vált meg a temetőbővítéshez szükséges földparcellájától.¹¹⁶⁶ 1890. május 11-én Háromtizes gyűlése arról tárgyalt, hogy a temető céljára megvásárolt földeket be kell keríteni. Egy bizottság felmérte a leendő kerítés hosszát, és elosztotta a tizes tagok számával. A tizes határozata értelmében minden tizes tag köteles volt a rá jutó kerítésrészt 1 forint büntetés terhe alatt 8 nap alatt „feltenni”. A temető üres, új részét Czikó József árverésen 3 forintért bérbe vette.¹¹⁶⁷

Különös és szokatlan temetőbővítés történt 1947-ben. Tizenhat háromtizesi családfe megvett egy 5-6 méter széles, keskeny és hosszú földparcellát a háromtizesi temető mellett. A földdarabot a vásárlók Háromtizesnek adományozták, Háromtizes viszont kegyeskedett megengedni nekik, hogy az adományozott földre, mint a háromtizesi temető félreeső részébe temetkezhessenek. A felsorolt 16 személyről a tizesjegyző nagyon finomkodva és a forró kását kerülgetve csak azt jegyezte meg, hogy az illetők addig „nem voltak a Háromtizes temetőkertjébe jogosak betemetkezni.” A 7 *Szenmyes*, a 7 *Szócs*, a *Rövid* és a *György* családnévből a kutató már gyaníthatja, hogy római katolikus hitre áttért görögkatolikusokról volt szó. Erre utalhat az 1948. április 5-én kelt tizesjegyzőkönyv e temetőrészre vonatkozó „román részről megvásárolt birtok” utcai szóhasználatot tükröző, elnagyolt kifejezése. Ugyancsak ezt valószínűsíti a csikszentgyörgyi *Historia Domus* visszatekintő részének feltehetőleg nem megfelelően datált megjegyzése, a görög szertartásról latin szertartásra áttért háromtizesiek temetőrész-vásárlásáról.¹¹⁶⁸

Altizes temetője 1838-ban és 1914-ben jutott jelentősebb földterülethez.

Bánkfalvi nemes Kovács Mihály 1838-ban temetőhelynek szánva, szóban Altizesnek adományozta azt a földparcelláját, amely a Szent János templom szomszédságában feküdt. A tizes azonban nem bízott az adományozás érvényességében, nem merte a földet bekeríteni. Kérte az adományozót, hogy állítson ki kontraktuális levelet. Kovács Mihály a „tizes képében” megfogalmazott kéréssel hátuljára a következő nyilatkozatot írta 1838. április 20-án: „*A nemes tizesnek kérését meg nem szegem, sőt inkább kötelezem magamat maradvámotis, hogy azon helyet a tizesestől vissza ne vehesse, örökre maradjon a' kápolnához bé kertelve temető helynek, az idegenyek kik oda temetkezni akarnak a' tizes végzése szerént fizessen[ek] s' azon pénz légyen a' kápolna számára.*”¹¹⁶⁹

1914. október 16-án Altizes gyűlése nagyon szófukar módon, de foglalkozott a Szent János templom „új temetőjével”. Bizonyára nem sokkal előbb bővítették a temető területét. A határozatból gyanítható, hogy a tizes tagok nem szívesen temették hozzátartozóikat a temető új részébe.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁶ TA. H. 3. 110–112.

¹¹⁶⁷ TA. H. 3. 116.

¹¹⁶⁸ TA. H. 5. 181., 193., – CSISZEGYÖPI. Hist. Dom. 4.

¹¹⁶⁹ TA. A. 3. 14.

¹¹⁷⁰ TA. A. 1. 115.

A tizestemetők igénybevételének joga

A XIX. században még valószínűleg nyilvánvalónak számított, hogy kik temetkezhetnek a tizestemetőbe és kik nem. A XX. század kezdete előtt a tizesjegyzőkönyvekben nem találjuk nyomát ennek a sarkalatos kérdésnek. A XX. században azonban gyakran előbukkant a tizeshatározatokban a temetkezés joga, mint ütközések, kemény viták és szigorú rendelkezések témája. A magyarázat valószínűleg három körülményben keresendő: 1. A XIX. század végétől hatalmas népességnövekedés köszöntött be az alsíki tájon. A nagyszámú népességnek a korábnál több temetőhely kellett. 2. A XX. század impérium-váltásai, nemzetiségpolitikai, társadalomreformáló szociális viharai során felértékelődött a tizestemető társadalmi megítélésben betöltött helye. 3. 1949 után, a tizesvagyonok elvesztése következtében a tizestemető maradt a szendergésre ítélt tizesjog érvényesítési tere, a „bébíró” állapot dokumentálásának lehetősége.

Háromtizes 1910. február 27-én tartott gyűlésén szó esett arról, hogy bizonyos személyeket, akik nem voltak *bébíró*sok, a Szent Kereszt templom temetőjében temettek el. Hozzátartozóiktól visszamenőleg 5-5 koronát követelt a tizes.¹¹⁷¹

A XX. század első felében a temetkezési jog tekintetében kétféle szemlélet váltogatta egymást Háromtizesben. Némely esztendőkből a tizes úgy határozott, hogy a Szent Kereszt templom temetőjébe csak a *bébíró*sok temetkezhetnek, akinek nincs tizesjoga, pénzért sem válthat sírhelyet. Ilyen határozat született például 1925-ben.¹¹⁷² Más esztendőkből a tizes úgy döntött, hogy meghatározott összegért a nem *bébíró*sok is eltemethetik halottaikat a tizestemetőben. A temetkezésre jogosulatlanok temetkezési díját magasán állapították meg, hangsúlyozva, hogy a köztemető területén mindenki ingyen kaphat sírhelyet.¹¹⁷³

1969. február 23-án, a tizeserdők és tizeslegelők elvesztése után 20 évvel a Szent Kereszt templom kerítésében mise után gyűlést tartott Háromtizes 18 *bébíró*sa. A temetőkerítés javításáról tárgyaltak. Határozatot hoztak arról is, hogy a nem *bébíró*sok 150 lejért betemetkezhetnek a temetőbe, de csak egy sírhelyre. Hangsúlyozták, hogy az efféle sírmegváltás nem jelent *béállást*.¹¹⁷⁴ A *béállás* kifejezés akkortájt tűnt föl, valószínűleg a csorbult jelentőségű *bébíró*s állapot elérésének jelölésére. Néhány héttel később, 1969. május 26-án, pünkösd másodnapján a mise után újabb gyűlést tartottak Háromtizes *bébíró*sai a templom kerítésében. A gyűlésen akkor már 45 *bébíró*s vett részt. Jelen volt Madarász Ferenc plébános is. Az összegyűltek úgy határoztak, hogy a nem *bébíró*sok három féle módon válthatnak sírhelyet a tizes temetőjében. Egy személy 150 lejért kapott egy sírhelyet. Két személy, például egy házaspár, 300 lejért válthatta meg a temetkezési jogát. 500 lejért *teljes béállást*, vagyis családi temetkezési jogot lehetett váltani. 1969 és 1985 között 29 sírhelyváltás történt. A 29 esetből 22 esetben a befizető *teljes béállást* kért és kapott.¹¹⁷⁵

¹¹⁷¹ TA. H. 4. 39.

¹¹⁷² TA. H. 4. 256.

¹¹⁷³ TA. H. 4. 220., – TA. H. 5. 93., 123.

¹¹⁷⁴ TA. H. 5. 210.

¹¹⁷⁵ TA. H. 5. 211–213.

1988. április 6-án egyháztanácsosok és tizestagok részvételével népes gyűlést tartott Háromtizes a Szent Kereszt templomban. A gyűlés résztvevői a következő határozatokat hozták: 1. *Betemetkezési díj* egy személy részére 300 lej, két személy részére 600 lej, de csak a „Háromtizes határain belül lakóknak”. 2. Családi temetkezési jogot 1000 lejért lehet vásárolni, de a jog „leány ágra nem szállhat át”. 3. Azok a személyek, akik Háromtizes határát elhagyták, itteni házukat eladták, más községben, más városban laknak, „nem tarthatnak jogot a háromtizesi temetőben”. 4. Egy sírhely 1 x 2 méter területet foglalhat el. A sírok között 30 centiméter távolság tartandó. 5. A kápolna közelében „sem faji, sem rangi személyeket” nem lehet eltemetni. Kell a hely a szertartásoknak és a körmeneteknek.¹¹⁷⁶

A háromtizesi temetkezési jog kérdéskörét a XX. század utolsó évtizedeiben jelentősen színezte a volt görögkatolikusok betemetkezési törekvése. A görögkatolikusok, miután a XX. század közepén kevés kivétellel római katolikussá váltak, igyekeztek szakítani görögkatolikus múltjukkal, amelyhez a csíkszentgyörgyi székely társadalomban, régi sztereotípiák felelevenítésével, nyelvi, nemzeti másság képzete is társult. A hajdani görögkatolikusok utódai ennek a másságnak a bélyegétől akartak szabadulni, és kifogástalan, makula nélkül való magyarságukat próbálták minden erővel bizonyítani, amikor nem temetkeztek az elárvult görögkatolikus templom temetőjébe, hanem kapcsolatokat, pénzt nem kímélve arra törekedtek, hogy halottaikat, mintegy státuszszimbólum gyanánt a római katolikus Szent Kereszt templom tizestemetőjében temessék el. Számukra minden pénzért megváltott *bétemetkezés* sikernek, kiérdemelt székelységük deklarálásának számított. A volt görögkatolikusok „bétemetkező” törekvése és a háromtizesi *bébirós* székelyek hagyománytisztelete több ütközésre, szóváltásra adott okot még a XX-XXI. század fordulója táján is.

Altizes a XX. században általában a *bébirós* állapothoz kötötte a tizes temetőjébe való temetkezést. Egyedi kéréseket elbírálva néha engedélyezte pénzért a *bétemetkezést*. Például 1919-ben Antal Lajos nyugalmazott őrmester halálakor 100 koronáért engedélyezte a tizes, hogy a Szent János templom temetőjében temessék el az elhunytat. A tizes kikötötte, hogy az engedmény a családtagokra nem vonatkozik, csak a néhai őrmesterre. Ráadásul a tizestagok figyelmeztették a hozzátartozókat, hogy a sír körül kis kerítést nem szabad állítani.¹¹⁷⁷

1933-ban Sánta János kőműves azt fogadta, hogy élete végéig a Szent János templom és kerítése minden kőműves munkáját elvégzi, ha megengedik neki, hogy feleségével együtt betemetkezessen a tizes temetőjébe. A tizes az ajánlatot elfogadta, annak hangsúlyozásával, hogy az engedmény a házaspár utódaira nem vonatkozik.¹¹⁷⁸

Többször előfordult, hogy Altizes azzal fenyegette *bébirós* tagjait, hogy ha nem fizetik ki tartozásaikat és nem vállalnak bizonyos terhes szolgáltatásokat, elvesztik

¹¹⁷⁶ TA. H. 5. 221–222.

¹¹⁷⁷ TA. A. 1. 142.

¹¹⁷⁸ TA. A. 1. 194.

temetkezési jogukat. 1929-ben a tizes általánosságban is megfogalmaztatta, hogy aki nem viseli a tizes terheit, kizáródik a tizes temetőjéből.¹¹⁷⁹

Tíz évvel a tizesvagyonok elvesztése után, 1958. június 5-én még tartottak *beüsmertetést*, éppen a temetőbeli jog kapcsán Altizes gyűlésén. Tamás András, mint „egy jogos” „kápolna tagtárs” kérte a tizesgyűlést, hogy „fél kápolna jogát” átadhassa leányának Teréznek és férjének Gál Istvánnak. A gyűlés elfogadta és elismerte „új tagtársnak” Gál Istvánt. Felszólította, hogy a régi szép idők *beüsmertetési* szokásaihoz híven ajánljon föl 1 liter pálinkát áldomás gyanánt.¹¹⁸⁰

Az 1970-es évek végén többen pénzért jogot szereztek arra, hogy a Szent János templom temetőjébe temetkezhessenek.¹¹⁸¹

Néprajzi gyűjtések, megfigyelések alapján úgy látszik, az altizesiek a XXI. század elején is nagy figyelmet fordítottak arra, hogy tizesük temetőjébe öngyilkos ne kerüljön. Az önszántukból meghaltakat a köztemetőben kellett eltemetni, abban az esetben is, ha életükben altizesi *bébirósok*nak számítottak. Altizes hagyománytartó öregjei még a XXI. század elején is hangoztatták, hogy az öngyilkosra húzott harang elveszti *erős időt* eltávolító erejét.

TIZESKERESZTEK

Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva a XIX–XX. században római katolikus faluhoz méltóan bővelkedett szabadtéri keresztekben. A fából készített kereszték száma a XXI. század első éveiben tovább emelkedett. A csíkszentgyörgyi plébános és káplánja a XX–XXI. század fordulója táján szinte évente szentelt új keresztet. (35. ábra)

A kereszték többsége a falvak belterületén, házak, kerítések előtt, az utcákon állt. Néhány kereszt a kivezető utak tájára került, például a *Zata keresztfája*, vagy a *Monyasd patakában* és a *Bor patakában* álló kereszt. Állítottak keresztet a falvaktól távol, a határvonalakon is. Ilyen kereszt többek között *Monyasd keresztfája* a Mindszent felé eső határvonalon.

A kereszték egy részét magánszemélyek, családok, szomszédsági csoportok állították. A keresztállítás, a keresztfenntartás terhéből és dicsőségéből kivették részüket a tizesek is.

1857. március 13-án Háromtizes gyűlése elhatározta: „*Ide a tizesünk közében egy keresztfát fel állítani a tizesbírónak tag társaival együtt kötelességévé tétetik, mely keresztfa fel állításakor az elhunyt őseinkért egy szent mise szolgáltatassék.*”¹¹⁸²

1887. május 1-jén Háromtizes újra keresztállításról határozott: „*A Sáskert szegihez fel állítandó keresztfa megkészítésével Bors Ferencz főerdőbíró, Gál Mózes, Tekse István, Lacz Ignác ... bizatik meg.*” A felmerülő költségeket a tizes vállalta. A tizesgyűlés fontosnak tartotta a határozatot kiegészíteni azzal a figyelmeztetéssel, hogy a felállítandó keresztfa „*lehető díszes legyen.*”¹¹⁸³

¹¹⁷⁹ TA. A. 1. 180.

¹¹⁸⁰ TA. A. 2. 95.

¹¹⁸¹ TA. A. 2. 104.

¹¹⁸² TA. H. 2. 200.

¹¹⁸³ TA. H. 3. 49.

A tizesszámadásokban többször előfordult olyan kiadási tétel, amely valame-lyik keresztfa felállításával vagy javításával volt kapcsolatos.¹¹⁸⁴

A kálvária fakeresztjeit általában családok állították. 1947-ben akadt közöttük olyan is, amelyet valaha, 1906 táján Körösmény tizes birtokossága állított, 1947-ben pedig Kánya Pál ácsmesterrel egy köbméter fáért Körösmény tizes közössége próbált kijavíttatni.¹¹⁸⁵

A XXI. század elején létezett¹¹⁸⁶ kereszték sorából ötletességével kiemelkedik a háromtizesi Gál Gyula Ádám 390. számú háza táján álló *hármás kereszt*, amely egy normál méretű és két kicsi keresztfa együttese. Elődjét „hármás keresztfa” néven 1948-ban már javította a tizes.¹¹⁸⁷ Az egymás mellett álló három kereszt állítólag a *Gálok, Laczok, Czikók tízének* hajdani egyesülését, Háromtizes létét jelképezi.

Témánk szempontjából figyelemre méltó, mivel egyfajta tizesöntudatot tükröz a Szent Kereszt templom kertjében álló háromtizesi világháborús emlékkereszt. Felirata szerint „*A második világháborúban elesett háromtizesi honvédek emlékére*” állították. Felújították 1996-ban.

A kereszték egy részét olvasótársulatok állították. A társulatok néha tizesnevet, tizesrésznevet, szóvirág tizesnevet viseltek, amelyet felírtak a keresztfára is. A Menaságújfalú és Háromtizes határán, a Fiság partján álló határkeresztet például 2000-ben „*A Máriát tisztelő legfelső szentgyörgy[i] társulat*” újította meg. Az úgynevezett *Gálok keresztfáját*, amelyet 1910-ben Háromtizes javíttatott¹¹⁸⁸ 1868-ban a „*Gálok tize társasága*” állította. Az ittkétfalvi 198. számú ház előtt álló keresztet 1875-ben az *ittkétfalvi (olvasó) társulat* állította. A tényt a kereszt felirata is hirdeti. „*Ittkétfalva tizes*” felirat olvasható az 1830-ban állított és 1977-ben megújított *Keresztút keresztfáján* is, amely Ittkétfalva tizes és Körösmény tizes határán áll István Imre háza előtt.

A Háromtizes részét képező Zata közössége újította fel az 1893-ban Háromtizes által javíttatott¹¹⁸⁹ *Zata keresztfáját*. A határvédő kereszt alján büszkén hirdeti a fölirat: „*Újra állította Zata 1979.*” (18–21. ábra)

TIZESISKOLA HÁROMTIZESBEN

Háromtizes hajdani tizesiskolájának története része a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi iskolai oktatás történetének. Egy tizesekről szóló könyv szerzőjének nem feladata, hogy „úgy félkézről” sokoldalúan feltárja a „csíkszentgyörgyi megye” megíratlan művelődéstörténetét. Enélkül viszont a háromtizesi iskola története nem mutatható be még vázlatosan sem. Következésképp, a szerző nem vállalkozik iskola-

¹¹⁸⁴ TA. H. 2. 314., – TA. H. 3. 70., – TA. H. 6. 63., – TA. H. 4. 49., 398., – TA. H. 5. 196.

¹¹⁸⁵ TA. K. 5. 166–167., 173.

¹¹⁸⁶ A kötetben közölt keresztéket 2005-ben kérésre Jung Orsolya egyetemi hallgató mérte föl és rajzolta le. A keresztékről adatgyűjtést végzett a felmérés idején Gyöngyössy Orsolya egyetemi hallgató. Munkájukat ezúton köszönöm.

¹¹⁸⁷ TA. H. 5. 196.

¹¹⁸⁸ TA. H. 4. 49.

¹¹⁸⁹ TA. H. 6. 63.

történet írására. Helyette adalékokat sorakoztat föl Háromtizes korai iskolateremtő, iskolafenntartó, tanítótartó tevékenységére.

Valószínű, hogy Háromtizesben 1868-tól működött „államilag is segélyezett községi iskola”.¹¹⁹⁰ Az iskolai oktatás és nevelés azonban jóval régebben elkezdődött a tizes területén. Arra való tekintettel, hogy Háromtizes messze esett a „piaci” iskolától, Tankó Albert főesperes biztatására a háromtizesiek 1828 után¹¹⁹¹ egy saját tizesiskolát hoztak létre, amelyet a háromtizesi templom szomszédságában valamiféle „nemhivatalos magániskolaként” a tizes működtetett. Az iskola tanítóját, aki természetesen nem volt szakképzett pedagógus, legtöbbször *harangozó*ként emlegették, mert a tanítás mellett a harangozói és templomszolgai teendőket is ellátta. Tanítói és harangozói bérének többségét a tizes tagjai adták össze. Tankó Albert plébánossága idején, illetve a XIX. század közepső harmadában a csíkszentimrei származású Fodor Ferenc tanított és harangozott Háromtizesben.¹¹⁹² 1862-től a 9 gyermeket nevelő Tompos Gábor viselte a tanítói és a harangozói tisztségét.¹¹⁹³ Tompos Gábor háromtizesi tanítóként valószínűleg megérte iskolája „községi iskolává” avanzsálását.

A háromtizesi iskola korai időszakát jellemezte a Menaságújfalu tizessel való oktatási, nevelési együttműködés többszöri ötlete, szorgalmazása és kudarca.¹¹⁹⁴

1850 elején Csiszér István tizesbíró Háromtizes „nevében és képében” levelet írt a „Császári Királyi Alkerületi Biztosságnak”. A levélben arról volt szó, hogy Háromtizes lakosai, mint „Szentgyörgy megyéjének” tagjai, fizetik a központi kántor és a harangozónak nevezett tanítók bérét, de ezek munkáját nem veszik igénybe. Külön tanítót kénytelenek tartani. Szeretnék elérni, hogy ne kelljen fizetniük a központi tanítónak, hanem az erre fordított javakat a saját tanítójuknak adhassák.: *„Valóságos keresztényi kötelességünknek tartottuk eddig is, hogy kisdedeinket a vallás tudományaira oktattassuk. Ezen szent ügyekezettünköt az anyaszentegyház alkalmazott egyéneinek /: Kántor és harangozóknak:/ a’ távol lévő anya templom körében lakások miatt igen nagy sérelmünkkel kéntelenítettünk telyesedésbe hozni; mert kisdedeink azokhoz tanulás végett az út hosszúsága és az időnek alkalmatlansága miatt el nem juthattak; azért egy néhány évek olta a’ szokott bér competentíát bé fizetvén a’ rendes megyénk Cántorának és harangozóinak, ezek felett, hogy kisdedeink barom módgyára ne nevednének, tizesünkben a Szent Kereszt kápolnájánál saját költségünkön tartottunk egy tanítót, kinek jó igyekezetével gyermekeink felett meg is vagyunk elégedve, de hogy tisztességes életmóddal el láthassuk, szinte elégteleneknek kezdettünk ösmérni magunkot ... mély alázatossággal könyörgünk a’ Császári Királyi Alkerületi Biztosságnak, méltóztasson ... aztot kegyesen ki eszközölni, hogy mű Szent György felső tizesse az anya templomnál tartózkodó harangozóknak /:Tanítóknak:/ eddig elé fizetett bért következendőleg fordíthassuk a’ Szent Kereszt kápolnájánál lévő tanítónak.”* A valóságos helyi viszonyok iránt érzéketlen hivatal kedvezőtlen válasza nem késett soká: *„Szent György megye tanítóinak, kik*

¹¹⁹⁰ SZÁSZ Domokos 1946. 32.

¹¹⁹¹ TA. H. 7. 3. szerint 1832-ben már folyt iskolai oktatás Háromtizesben.

¹¹⁹² TA. H. 8. 5.

¹¹⁹³ CSISZEGYŐPI. Pléb. és főesp. ir. 1862.

¹¹⁹⁴ TA. H. 7. 41., – TA. H. 8. 23., 36., 41., – TA. H. 2. 185.

alatt a' kántort és a harangozót lehet érteni, a' kepe csak úgy van ki mérve, hogy abból élhessenek és kötelességek szerint a' tanítást vigyék véghez. Tehát ezeknek járandóságokból semmit el nem lehet húzni, s' meg sem is engedem, hanem mind eddig, fogadjon szent György felső tizesse tanítót és taníttassa gyermekeit.”¹¹⁹⁵

Valamivel belátóbb volt Haynald Lajos püspök, amikor 1853-ban kedvezően döntött a háromtizesiek javára. Elrendelte, hogy a „Szent Kereszt kápolna melletti iskola tanítója ... fölsegítésére szakasztassék ki az anya templom mellett lévő kántor ... és harangozók ... illetékéből 10 kalongya ősz kepe ... ezen tíz kalongya segítség úgy adatik a' felső Szent Györgyi tanítónak, hogy ez által azon felső Szent Györgyi szegény emberek, kik nem szántanak, nem vetnek, a' tanítói bértől mentek legyenek, a' harangozásért pedig a' 2 kupa rozs meg fizetésin maradjanak, azok ellenben, kik gabona termesztő gazdák, a gyermekeik tanításáértis minden gyermekre 12 kupa rozssal tartozzanak.”¹¹⁹⁶

1853-ban tehát megkapta a háromtizesi tanító-harangozó a „megyebeli” kepe 10 őszi kalangyáját, kétharmad részben a központi kántor és egyharmad részben a központi tanító-harangozó terhére, amelyet a háromtizesi gazdák tanítói bér és harangozói bér címén kupákban számolt szemesgabonával egészítettek ki. A kepeből származó 10 kalangyát a következő években néha 5 köből gabonaként emlegettek.

1853. november 13-án Háromtizes gyűlése a tizesben dúló viták eltávoztatására külön határozatot hozott a tanító bérééről. Eszerint a püspök által elrendelt 10 kalangya kepén kívül a tanító a harangozásért minden háromtizesi gazdtól kapott 2 ejtel gabonát. Az iskoláskorú gyermekek szülei ezen kívül minden gyermek után további 2 ejtel gabonát fizettek neki. Minden apa köteles volt annyi szál fát hordani az iskola fűtésére, ahány gyermeke tanult a tanító keze alatt.¹¹⁹⁷

1857-ben a „Szent Kereszt kápolnáján felyül a Kis Mezőbe[n]” fekvő szántóparcellát adományozott Háromtizesnek a Csíkszentimrén lakó László Sándor úr, abból a célból, hogy a szántófield a háromtizesi tanító javadalmazására fordíttassék.¹¹⁹⁸

1857 előtt a háromtizesi gyermekek oktatása egy kis faházban folyt a Szent Kereszt templom közelében. Az épületet harangozói ház-ként emlegették. Benne lakott a tanító-harangozó. Egyik helyiségében tanultak a gyerekek. Ez az építmény 1857 tavaszára föllöttébb rossz állapotba került.

1857. május 10-én Háromtizes gyűlése úgy döntött, hogy az „oskola házat” „újra építi”. Ennek érdekében határozatot hozott arról, hogy Gál Gábor, mint vállalkozó hántson meg 120 szál fát a tilalmasban, amelyeket Czikó Antal főerdőbíró Margit-napig hordasson be közmunkával a faluba. Az építő munkát a következő módon ütemezte a tizes: őszig megjavítják a régi épület fedelét, hogy a telet kibírja. Tavaszig boronákból megrakják az új iskola falát. 1858 májusában lakhatóvá teszik az új épületet.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁵ TA. H. 8. 1.

¹¹⁹⁶ TA. H. 6. 23., – GYÉL-beli száma: 1683/1853.

¹¹⁹⁷ TA. H. 7. 40.

¹¹⁹⁸ TA. H. 6. 25.

¹¹⁹⁹ TA. H. 8. 21.

Közben 1857. szeptember 16-án, a különféle oktatási hatóságok által szorgalmazott menaságújfalu együttműködési kísérlet kudarca után, a háromtizesiek „görög egyesült atyafiaikkal kezét fogva” jegyzőkönyvszerűen megfogalmazott nyilatkozatot tettek, egyházi előjáróik számára, amelyben a következőképpen kötelezték el magukat: „*A jelenleg fenn álló iskola házat még október havában annyira ki fogjuk igazítani, hogy a következő iskolai évben czélnek megfelelő lehessen, azalatt pedig igyekezni fogunk még ez évben a’ Szent Kereszt kápolna mellé, az előjáróság által kiadandó terv szerint új iskola házat építeni és azt jövendőben egészen elkészíteni. Kötelezzük magunkat, hogy a leendő tanítónak díjazásába minden olyan gazda, kinek oskolába járható gyermeke van, fél véka tiszta ősz gabonát, akinek nincs, egy negyed rész vékát fizetend. Minden marhás gazda egy szekér tűzifát adand, mit a nem marhások tartoznak kellő módon fel vágni. Ezen kívül ígérjük, hogy egy szántó földet vetemény, pityóka és egyéb apróságok termesztésére, megint egy kaszálót, melyen közép számítás szerint két szekér széna meg terem ... a tanító jövedelme pótlására adandunk.*”¹²⁰⁰

Az 1857-1858. évi háromtizesi iskolaépítés viszonylag sok nyomot hagyott Háromtizes írott dokumentumaiban.

1857. október 11-én Háromtizes egyezményt kötött két *dránica* vágóval „az iskola ház fedésére való” 3000 darab 3 araszos *dránica* elkészítéséről.¹²⁰¹ 1858. áprilisában 15 háromtizesi gazda 95 szál deszkát ajánlott föl a „harangozói ház”, vagyis az iskola építésére. 10 szálát ajánlott: Gáll Joachim, Kánya János, Bors István úr, Czikó György. 5 szálát ajánlott: Gáll Gergely, Czikó Antal, Gáll Ádám István, Simon Imre, Gáll József Mátyás, Gáll Joachim, Texe Antal, Gáll István Dani, Czikó Ignác, Danél János és Kézdi István. Latz József „lakatos máiszter” ígérte, hogy egy „jó zárat” ad „jótékonyaságból” az „oskola házra”.¹²⁰² 1858. augusztus 22-én Czikó Antal főerdőbíró felszólította azokat, akik az iskola számára deszkát ígértek, hogy a következő „csütörtökön jó regvel” vigyék ajándék deszkáikat az építkezés helyszínére.¹²⁰³ 1858. áprilisában Háromtizes elrendelte, hogy „... minden tizesünkben lévő marhás emberek tartoznak az iskola ház szükségére egy terű lapos követ bé hozni, jó terűköt, melynek fel ügyelőjének fel szólittatik Latz József maister úr.”¹²⁰⁴ 1858. június 29-én Háromtizes határozatot hozott arról, hogy „... minden ember csináljon egy kupa bolha szeget az iskola házra és verjeis fel a héten.”¹²⁰⁵ Ugyanazon a tizesgyűlésen Háromtizes döntött a régi iskolaház eladásáról. „Minden készségével” szétszedés, elszállítás céljából Kasza József vette meg 38 magyar forintért. A vétel nem érintette a *füttőt*, vagyis az épület tűzhelyét, amelyet a tizes megtartott. A vevő köteles volt a házat 1859. Szent György napjáig helyben tartani.¹²⁰⁶

¹²⁰⁰ TA. H. 8. 23.

¹²⁰¹ TA. H. 2. 7.

¹²⁰² TA. H. 2. 11.

¹²⁰³ TA. H. 2. 13.

¹²⁰⁴ TA. H. 2. 12.

¹²⁰⁵ TA. H. 2. 13. – A *bolhaszeg* kifejezés jelentésére: UMTSZ. 1. 530. A bolhaszegek apró faszegek, amelyeket a faházak falának *boronáiba* vernek, hogy a tapasztó anyag jobban ragadjon rájuk.

¹²⁰⁶ TA. H. 2. 13. – Az 1857-1858-ban fából felépített háromtizesi iskola 1905-ig volt használatban, amikoris elárverezték, mert téglafalú, nagy rangos iskola épült a közelében. TA. H. 3. 467–469., 332., 358–359.

Az 1870-es, 1880-as években, amikor a háromtizesi iskola már „községi” iskolának számított, a tizesnek változatlanul akadt tennivalója az épület karbantartása, fűtése, a tanító anyagi gondjainak enyhítése terén. Háromtizes például 1872-ben fatáblákat készíttetett az „oskola ház ablakaira”, 1873-ban pedig új padokat csináltatott a gyermekek számára.¹²⁰⁷ 1874-ben Háromtizes 3 *veszendő bükk csutakot* ígért Gál Dani Imrének az iskolaház fűtéséért és *sepregetésért*.¹²⁰⁸ Az iskola és Györgypál János tanító tűzifájáról az 1870-es évek második felében leginkább a tizes gondoskodott.¹²⁰⁹

1874. május 14-én Háromtizes gyűlése elhatározta, hogy Menaságújfalu tizesel közösen a háromtizesi iskola udvarán „egyvégben” két tanítói lakószobát építenek.¹²¹⁰ 1878-ban Györgypál János „tanár” panaszolta, hogy az iskola *sertés-pajtájának* építését abba hagyták, nincs hova *bérekecsze* a sertéseit. A tizesbíró azonnal intézkedett a sertésól építésének befejezéséről.¹²¹¹ Ugyancsak 1878-ban a „Felső Szent Györgyi községi iskola” falának *kifejéritését* és padlójának felsúrolását Háromtizes közmunkásai végezték.¹²¹²

Háromtizes iskolatámogató szerepére jellemző az alábbi eset. 1874-ben, amikor a háromtizesi iskolában *próbatételt*, vagyis bemutató iskolai vizsgát tartottak, a megjelent urakat „*Tompos Sándor úr úri ebéddel*” vendégelte meg. Ezért a gáláns cselekedetéért Tompos Sándor 1875 elején „10 szál nyers fenyőfakat” kapott a tizestől.¹²¹³

Igaza volt Háromtizesnek, amikor tizesbírája, Simon Imre 1882. november 1-jén azt írta a Csíksomlyón székelő Magyar Királyi Tanfelügyelőségnek, hogy a háromtizesi iskola községi iskola ugyan, de fenntartását a község a tizesre hárítja: „...*Több rendben voltunk értesítve, hogy a Csik Szent György felső felében lévő községi iskola*”...terheinek hordozása ...*„nem a tizes[re] hanem egész Csik Szent György nemes községé[re] tartozik. Oh, de fájdalommal vagyunk kénytelenek ...ezen panaszunkat emelni azért, hogy ... az iskola a Csik Szent György felső három tizesé[nek] kebelében van és ezért minden terhet csak a tizesünkre méltóztat a községi elöljáróság róni...*” amelyet türelmesen viselünk, de...*„fájdalmas hogy a három tizesben lakó minden embertől minden ...forint adó után az öt krajczár adópótléket fizessük, és a község nagyobb része nevet bennünköt, de még az is fáj, hogy az iskola valamint a tanítók részére a nemes község erdejéből még fát se kapunk, és így az öt krajczár adópótlék mellett minden gyermekes szülő meg van terhelve 35 krajczár fapénzzel.*”¹²¹⁴

¹²⁰⁷ TA. H. 2. 156., 159.

¹²⁰⁸ TA. H. 2. 184.

¹²⁰⁹ TA. H. 2. 194., 214., 241.

¹²¹⁰ TA. H. 2. 185.

¹²¹¹ TA. H. 2. 243.

¹²¹² TA. H. 2. 241.

¹²¹³ TA. H. 2. 198.

¹²¹⁴ TA. H. 8. 45.

TIZESHÁZ HÁROMTIZESBEN

A tizesház felépítése

Háromtizes írott dokumentumaiban 1929-ben fogalmazódott meg először az a gondolat, hogy a tizes vegyen, vagy építsen magának *tizesházat*, amely a tizesbeli közéletet, valamint a tizes tagjainak szórakozását, művelődését szolgálja.¹²¹⁵

1929 és 1933 között rengeteg vitatkozás és tétovázás jellemezte a tizesház építésének előkészületeit. Jellemző, hogy a tizes többször vásárolt házhelyet az új épület számára, például 1929-ben Gál László Gergelytől, 1931-ben Péter Vilmostól, ugyancsak 1931-ben Bala *Beniamt*ól, 1933-ban Gál Ágostontól.¹²¹⁶ Végül a tizes *Források* nevű részén, a Gál Ágostontól vásárolt telken épült meg a nevezetes épület. (33. ábra)

A tizesház a tizestagok által még 1932-ben összeadott és 1933-ban megfaragott fából rengeteg közmunkával épült fel. A szakmunkákat szakiparosokkal végeztette el a tizes. Az épület fundamentumát 1934 áprilisában rakták le a tizestagok. A tetőcserepet 1934-ben a csíkszentsimoni Bardocz-cégtől vásárolták. Az ajtókat, ablakokat Kézdi Lajos asztalos készítette 1934 első felében. 1934 májusában a tizes elrendelte, hogy minden tizestag 1 szekér *fövenyt*, vagyis homokot hozzon az építkezés helyszínére. 1934 májusában Csiszér Zsigmond végezte a ház *padolását* és karzatának építését.¹²¹⁷

A tizesház elkészültéről, felavatásáról hallgatnak a tizesjegyzőkönyvek. Tény azonban, hogy a tizes 1935. március 25-én az új tizesházban tartotta meg közgyűlését, 1935. április 7-én pedig már bérbe adta az épületet *tánc* rendezéséhez.¹²¹⁸ Ezért a tizesház elkészültének évszámaként 1934-et tarthatjuk számon.

1936-ban még kiegészítő munkákat végeztek az épületen. 1941 novemberében 105 pengőért villamosították a házat. „1 darab 40-es és két darab 25-ös erős égő” került bele.¹²¹⁹

Bármilyen meglepő, 8 évi használat után, 1943-ban ki kellett cserélni a tizesház ablakait a kostóól, sőt újra kellett földetni az épületet, mert a tetőre fölrakott cserép tönkrement.¹²²⁰

1942-ben Lacz József, visszatekintve a tizesház építésére, egy emlékalbumszerű szöveges összeállítást készített, amelyben Háromtizes minden tagja egy-egy oldalt kapott. Ezen az oldalon az album írója aprólékosan felsorolta, hogy az illető tizestag mivel járult hozzá a tizesház megszületéséhez.¹²²¹

¹²¹⁵ TA. H. 4. 299.

¹²¹⁶ TA. H. 9. 18., – TA. H. 4. 331., 339., 366., 368.

¹²¹⁷ TA. H. 9. 31., – TA. H. 4. 377., 381., 389., 394., 395., 397.

¹²¹⁸ TA. H. 5. 1., 2.

¹²¹⁹ TA. H. 9. 36., – TA. H. 5. 86.

¹²²⁰ TA. H. 5. 111., 124.

¹²²¹ TA. H. 9. 43.

A tizesház használata 1935-1949 között

Az 1935 és 1949 között felvett tizesjegyzőkönyvek tanúsága szerint Háromtizes közbirtokossága a fontosabb és nagyobb érdeklődésre számot tartó gyűléseit a tizesházban tartotta. A tizesgyűlések közötti időszakokban az épület Háromtizes művelődési házaként működött. A tizes rendszeresen bérbeadta az ifjúságnak *táncok* rendezésére.

A tizesház ügyeit a *házigondnok* és a *jegyző* intézte. 1941. december 27-én Gál Joachimot választották meg gondnoknak, Gál Józsefet pedig jegyzőnek. 1946. december 30-án Bors Lajos lett a gondnok, Gál Antal pedig a jegyző.¹²²²

A tizesház bérbeadására vonatkozó határozatok azért érdemlik meg különleges figyelmünket, mert kiváló néprajzi adatokat tartalmaznak a háromtizesi ifjúság táncéletéről, szórakozási alkalmairól.

1935. április 7-én Háromtizes gyűlése fontos rendelkezéseket hozott a tizesház bérbeadásáról. A gyűlés résztvevői többek között a következőkről határoztak: A tizesházat *délutáni táncokra* bérbe lehet adni, „*minden fogás táncra 80 lejért és 100 lej bánatpénzért*”. Utóbbit a táncrendezők visszakapják, ha nem történik károkozás. Az ifjúság köteles a *tánc* után a padlót „fel surlatni”. A *szent keresztii táncra* a házat 150 lejen alul nem szabad kiadni.¹²²³

1936. január 8-án Háromtizes választmánya, „tanácsa” a következőképpen határozott: „*Minden egyes estélyi táncz használatáért 100 leit, fel surlásért 50 leit és bánatpénzben 100 leit előre le kell fizetni, addig a házat senkinek átadni nem szabad. Hús hagyati mulatságra vonatkozólag elhatározta[tott], hogy az egész húshagyati napokra, tehát húshagyat szombat estétől következő szerdán reggeligi tánczokért 550 leit és takarításért 50 leit kell fizetni, bánatpénzt pedig 500 leit kötelesek fizetni a tizeselnök kezébe. Ha széna kéregetés lesz, akkor, akik nem táncolnak, azoktól a táncz rendezők[nek] belépti díjat szedni nem szabad. Úgy szintén a meg előző estélyi tánc mulatságok alatt sem szabad belépti díjat szedni azoktól, akik nem táncolnak. Különösen a karzat díjmentes.*”¹²²⁴

A táncrendezést szabályozó tizes-határozatokban többször előfordult a *muzsikás fogadók* kifejezés, amely a táncalkalmak rendezőire vonatkozott. Az *egy fogás tánc* kifejezés egy táncalkalmat jelentett.¹²²⁵ A *délutáni tánc* és az *estélyi tánc* a nagy táncos vigasságokon kívül eső közönséges vasárnapi táncokra vonatkozott. Nevezetes táncos vigasságnak számított Háromtizesben a *szentkeresztii tánc* a tizes búcsújának napján, a *Katalini tánc* Katalin-napkor (november 25.) és a *vízkeresztii tánc* a házszentelés estéjén, a farsang kezdetén. Ezekhez társult a *húshagyati táncok* több napos farsangi kavalkádja.

1937. január 10-én Háromtizes úgy rendelkezett, hogy „*A tizesbeli házas emberek[től] és asszonyoktól bármilyen tánc alkalomkor nem szabad fizetést venni, kivéve azokat, akik táncolnak.*”¹²²⁶

¹²²² TA. H. 5. 93., 175.

¹²²³ TA. H. 5. 2.

¹²²⁴ TA. H. 5. 13.

¹²²⁵ TA. H. 5. 45. (1937.)

¹²²⁶ TA. H. 5. 45.

1937. november 2-án Háromtizes gyűlése úgy határozott, hogy 1937. november 28-án vasárnap este a tizes maga rendezi meg a *Katalini táncot*. A bevételből kályhát vásárol a tizesház számára.¹²²⁷

1941. november 27-én az impériumváltásra és a pénzcserére való tekintettel Háromtizes újra szabályozta a tizesház kiadásának anyagi feltételeit: „Az egyszerű táncok után...egy estére vagy délutánra” 10 pengő; „műsoros tánc után” 20 pengő; az évi nevezetes napokra ... „szentkereszti táncra, Katalini táncra, vízkereszti táncra” 20 pengő; „húshagyati estékre és délutánokra” 10 pengő; „takarításért” 3 pengő; „bánatpénz” 5 pengő.¹²²⁸

1946. február 12-én, amikor Háromtizes gyűlése kiadta a tizesházat *húshagyati táncra*, újra megfogalmazta a legények *szénagyűjtésével* kapcsolatos báli szabályt: „*Ha szénát gyűjtenek össze, kötelesek azokat a szülőket díjmentesen be engedni a táncba, a kik szénát adnak, a kik pedig szénát nem adnak, azoktól szedhetnek fizetést is.*”¹²²⁹

1946. december 15-én a háromtizesi ifjúság képviselői arra kérték tizesük gyűlését, hogy engedélyezzen számukra a tizesházban *három fogás táncot*, amiért kimezítették a nagytermet. Kérésük teljesült.¹²³⁰

Az új idők jeleként 1945. október 28-án Péter Vilmos kérte Háromtizeset, hogy a tizesházban hetente kétszer vagy négyszer *mozgófilmet* vetíthessen. A tizes megengedte a mozizást minden előadás bevételének 20 százalékáért.¹²³¹

A tizesház további sorsa

1949 után a háromtizesi tizesházat tulajdonképpen senki nem államosította, de az épület gyakorlatilag kikerült a talajt vesztett tizes kezéből. A szocializmus korában a legkülönbözőbb szervezetek és intézmények használták, leginkább mozi működött benne.

2003. június 8-én az 1648/2003. számú határozatával Csíkszentgyörgy Község Tanácsa visszaadta a tizesházat Háromtizes birtokába. 2006 nyarán felkerült az épületre a *Tizesház* felirat. (30. ábra)

2007-ben a tizesházat Cziko Béla, Háromtizes közbirtokosságának elnöke kezelte. Tőle bérelték ki azok, akik a nagyteremben lakodalmat, keresztelői ebédet, *kicszengetési* vacsorát, halotti tort, katonabúcsúztatót, vagy bármilyen összejövetelt, ünnepséget akartak rendezni. A bérbevevők használhatták az épület konyháját, bútorait, a tizes edényeit, evőeszközeit. Háromtizes tagjai természetesen alacsonyabb bérleti díjat fizettek a tizesházért, mint a kívülállók.

¹²²⁷ TA. H. 5. 62.

¹²²⁸ TA. H. 5. 86.

¹²²⁹ TA. H. 5. 167.

¹²³⁰ TA. H. 5. 173.

¹²³¹ TA. H. 5. 161.

XIII.

A TIZESEK TOVÁBBÉLÉSE

BIRTOKVESZTÉS ÉS BIRTOKVISSZASZERZÉS

Tanulmányomban többször szó esett már arról, hogy azok a székely tizesek, amelyek a XIX. század végéig megőrizték több évszázados múltú vagyonukat, nehezen birkóztak a magyar kapitalizmus közvagyonát és falurész-autonómiát alig ismerő törvényeivel. A tizesek egy része nem vállalván fel a rengeteg magyarázkodást, anyagi áldozatot, jogi és közigazgatási küzdelmet, feladta a harcot, és szaporította azoknak a tizeseknek a számát, amelyek Marosszéktől Háromszékiig történeti emlékek, sőt helynevek gyanánt érték meg a XX. századot. Más tizesek, elsősorban a csíki, gyergyai tájakon, vállalták a küzdelmet, *közvagyontulajdonosként tizesközirtokosságokká* alakultak át, és a hajdani közösségek sok feladatát átvéve *tizesirtokosságok* formájában próbáltak beilleszkedni a polgári életrendbe.¹²³² A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek az utóbbiak közé tartoztak. A XIX–XX. század fordulóján a két falu mind a nyolc tizese tizesközirtokossággá alakult, és tizesközirtokossággént vészelte át a XX. század első felének világháborúkkal, impériumváltásokkal terhelt éveit.

Ami nem sikerült a magyar és a román polgári törvényhozásnak, közigazgatásnak, azt néhány tollvonással megoldotta a román proletárdiktatúra. 1948-ban életbe lépett a szocialista Románia új alkotmánya, amelynek 6. cikkelye kimondta, hogy az erdők és a legelők a nép közös tulajdonát képezik.¹²³³ A nagy átalakulás szervezői a közös tulajdont gyakorlatilag állami tulajdonként értelmezték. Az állam tehát rátette kezét a tizesek több évszázados közös vagyonára, és ezzel kihúzta a talajt a tizesközirtokosságok lába alól. 1949-ben a legtöbb erdélyi közirtokosság fölszámolódott, így Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva két „nagy” közirtokossága és nyolc tizesközirtokossága is. A sors fintora, hogy azokat a tizesirtokosságokat, amelyek túléltek a polgári társadalom ideológiai individualizmusát, az a szocialistának hirdetett társadalmi rendszer szüntette meg, amelyik ideológiai értelemben a közösségi vagyon és a kollektív gazdálkodás megvalósítását tűzte zászlajára. A helyett, hogy az új társadalom prófétái a tizesektől tanulták volna el a közös vagyon közös hasznosításának sok évszázados tapasztalatot felhalmozó módszertanát, idegen mintákat, íróasztalnál kitalált ideológiákat követve teremtettek a magyar, a román és a szász lélektől egyaránt idegen kollektív gazdálkodást.

A szocializmus évtizedei alatt a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek hajdani működéséből elsősorban a szakrális feladatok maradtak meg. Ez különösen azokban a tizesekben volt érezhető, amelyek rendelkeztek saját templommal, temetővel, illetve amelyek kötődtek valamelyik kápolnához.

¹²³² IMREH István 1983. 68.

¹²³³ GARDA Dezső 2002. II.292–293.

Háromtizes és Altizes szocializmuskori, rapszódikusan írt jegyzőkönyveiből látható, hogy a tizesek erdő- és legelővagyon híján is számontartották: ki a *bébirós* és ki a *nem bébirós*. Az 1960-as, 1970-es, 1980-as években a *bébirósok* időnként gyűlést tartottak a tizestemplom kerítésében, ahol határozatokat hoztak templomuk javításáról, tatarozásáról, felújításáról, temetőjük kerítésének renoválásáról, a temetőjükben megvalósítandó temetkezési rendről, sírhelyeladásokról és hasonlókról. A régi *tizesbíró* és a *kápolnabíró* feladatköre összerosódott. A tizes tulajdonképpeni vezetője, aki egyháztanácsosi szerepkört is ellátott és tizesbeli egyháztanácsos társait tekintette legfontosabb támaszainak, segítőinek, gyakorlatilag a régi kápolnabírók feladatait végezte. (34. ábra)

A tizestudat eleveenségére jellemző az 1968. évi csíkszentgyörgyi egyháztanács-választás jelöltállítási, tanácstagdelegálási rendje, mivel az a tizesek rendszerére alapozódott. A tizestilalmasok elvesztése után 20 évvel, a létező szocializmus közepén, 1968. március 24-én vasárnap nagymise után egyházközségi közgyűlést tartott a csíkszentgyörgyi „megyés templom” XVII. századi bástyás kőkerítésében Madarász Ferenc plébános a Csíkszentgyörgyöt és Bánkfalvát magában foglaló „csíkszentgyörgyi megye” *egyháztanácsának* és *főmegyebírájának* megválasztásáról. A gyűlés résztvevői az új egyháztanács tagok „... kijelölésére *falu-tizesenként három tagú jelölő bizottságot küld[tek] ki, hogy az egyes tizesek népessége arányában 3-5 egyháztanácsost válasszanak ki körzetükből és jelöltjeik nevét a következő vasárnap tartandó közgyűlés elé terjesszék jóváhagyás végett.*” A tizesenként létrehozott jelölő bizottságokat a következő személyek alkották: Háromtizesből: Lacz *Béniám*, Erdély József, Gál Bálint, Gál Béla, Keresztes Géza, Kézdi Lajos. Jenőfalva tizesből: Gál Gyula, Csedő Béla, Kasza József. Körösmény tizesből: Nyíró Lajos, Keresztes Jakab, Nyíró Mátyás. Ittkétfalva tizesből: Péter András, Gál Károly, Csedő Ferenc, Tekse Ferenc. Simószege tizesből: Péter Gyula, Mihály István, Vajna Lajos. Martonos tizesből: Madár Imre, Madár Béla, Madár Imre. Altizesből: Péter Mátyás, Kecskés Kelemen, Márton Ágoston. A közgyűlés résztvevői megállapodtak abban, hogy az egyes tizesek népességük arányában a következő számú tanácstagot jelölhetik, illetve delegálhatják: Háromtizes 6, Jenőfalva tizes 5, Körösmény tizes 3, Ittkétfalva tizes 3, Simószege tizes 2, Kotormány tizes 2, Martonos tizes 2, Altizes 3, a havasi Csángó-telep 2 főt.

Egy héttel később, 1968. március 31-én az újabb közgyűlésen a tizesenként létrehozott jelölőbizottságok ismertették jelöltjeiket és a közgyűlés tagjai megválasztották az új egyháztanácsot.

A tizesenként szerveződött egyháztanács tagjai lettek: Háromtizesből: Kézdi Ferenc, Tekse György, Gál Bálint, András Károly, Keresztes Géza, Tekse József. Jenőfalva tizesből: Kasza Antal ifj., Sándor Ferenc, Pál Antal, György István, Nyíró József. Körösmény tizesből: Lukács István, Farkas Lajos, Antal Lajos. Ittkétfalva tizesből: Benedek Gábor, Gál Károly, Fazakas Jenő. Simószege tizesből: Bándi Imre ifj., Batár M. István. Martonos tizesből: Péter Gábor id., Rancz Imre. Altizesből: Lövétei Gábor, Gál István, Márton Ágoston. Kotormány tizesből: Albert György,

Benedek Gábor. A távoli, havasi Csángó-telepről: az egerszéki Tankó Árpád és a csínódi Fikó Béla.¹²³⁴

A romániai rendszerváltás után, az 1990-es években a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek felélénkültek szakrális tevékenységre korlátozott csendes szendergésükből. Felértékelődtek a régi tizesiratok. Előkerültek a hajdani *bébirós* listák. Gyűlés, gyűlést követett. A tizesbirtokosságok megválasztották új vezetősegeiket. A régi tizes tagok és utódaik nagy igyekezettel követelték vissza a tizesek tilalmasait és legelőit. A kitarató helyi és parlamenti harcnak meg lett az eredménye. 2000 elején életbe lépett Románia területén az 1999 végén elfogadott, „A mezőgazdasági földterületek és erdők tulajdonjogának visszaállításáról szóló” 2000. évi 1. számú törvény, amely lehetőséget adott az 1949 előtti közbirtokok visszaadására és a közbirtokosságok újjáalakulására.

A „nagy” közbirtokosságokhoz hasonlóan, a tizesközbirtokosságok is az 1/2000. évi törvény alapján 2002-ben alakultak újjá, és 2002-ben kapták vissza hajdani birtokaik egy részét. 2005-ben a 247/2005-ös törvény alapján jutottak hozzá erdeik többi részéhez.

2002-ben Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva területén¹²³⁵ tíz közbirtokosság jött létre, két „nagy”: a szentgyörgyi és a bánkfalvi, valamint a nyolc tizes nyolc tizesközbirtokossága. A számadatokból látható, hogy Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva valamennyi régi közbirtokossága újjáalakult, köztük az összes tizesközbirtokosság is. Ez a kép jellegzetesen csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi. Ha rátekinünk az újjáalakult székelyföldi közbirtokosságok listájára,¹²³⁶ megállapíthatjuk, hogy a lajstromban nem található olyan név, amelyik mögött tizesközbirtokosság rejtőzne. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi közbirtokosságok vezetőinek 2007. évi egybehangzó tájékoztatása szerint, Hargita megyében 2007-ben nem működött több tizesközbirtokosság, csak Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva nyolc történelmi tizesének közbirtokosságai. Úgy látszik, ide vezetett a székely tizesek sokszínű történeti útja. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek a XXI. század elejére egyedül maradtak, elevenségük ellenére is a székely múlt valamiféle reliktumaiává váltak. Ez a körülmény megerősíti e sorok írójának azt a hitét, hogy érdemes volt a két Fiság menti falu tizeseinek kutatására időt, pénzt, fáradságot, tudományos energiát fordítani. (32. ábra)

Csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi közbirtokossági vezetők tájékoztatása szerint 2007 októberében Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva tíz közbirtokossága az alábbi visszaszerzett közbirtokokat mondhatta magáénak:

¹²³⁴ CSISZEGYŐPI. Et. jkv. (1948) 12–13.

¹²³⁵ A közigazgatási értelemben vett Csíkszentgyörgy „község” területéhez tartozó Menaságon csak a „nagy” közbirtokosság alakult újjá. A hajdani 5 tizesbirtokosság nem kelt életre.

¹²³⁶ GARDA Dezső 2002. II. 379–984.

A közbirtokosság		Erdő (hektár)	Legelő (hektár)	Összes terület (hektár)
Csíkszentgyörgy	Csíkszentgyörgyi „nagy” közbirtokosság	3.313,80	321,32	3635,12
	Háromtizes közbirtokos- sága	103,80	139,70	243,50
	Jenőfalva tizes közbirto- kossága	178,50	83,50	262,00
	Körösmény tizes közbirto- kossága	156,80	105,70	262,50
	Összesen	3.752,90	650,22	4.403,12
Csíkbánkfalva	Csíkbánkfalvi „nagy” közbirtokosság	2.666,81	757,92	3.424,75
	Ittkétfalva tizes közbirto- kossága	198,40	65,89	264,24
	Simószege tizes közbirto- kossága	31,94	40,29	72,16
	Martonos tizes közbirto- kossága	83,63	50,99	134,62
	Altizes közbirtokossága	41,99	111,21	153,20
	Kotormány tizes közbirto- kossága	44,98	2,10	47,08
	Összesen	3.067,75	1.028,40	4.096,05
Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva közbirto- kosságai összesen		6.820,65	1.678,62	8.499,17

Ha a 8.499,17 hektáros közbirtokossági összterületből levonjuk a szentgyörgyi „nagy” közbirtokosság 3635,12 és a bánkfalvi „nagy” közbirtokosság 3424,75 hektáros területét, megállapíthatjuk, hogy a nyolc tizesközbirtokosság összesen 1439,30 hektár erdőt és legelőt birtokolt. (30. ábra)

A HARMADIK ÉVEZRED ELEJÉN

A tizesbirtokok 2002. évi visszaszerzése után újra jellemzővé vált a tizesek gazdasági tevékenysége. Mellette azonban átöröklődött, megőrződött a szocializmus évtizedei alatt jószerevével kizárólagossá vált szakrális szerepük is. Bármilyen különös, a két feladatkör 2002 és 2007 között nem tudott úgy összeolvadni, mint ahogy azt az 1949 előtti tizesjegyzőkönyvek tükrözik. Akkor, a XX. század első felében a tizes gyűlése döntött például bükkfaosztásról, legeltetésről, hídjavitásról, utcakövecsezésről, tizestemplomról egyaránt. A gazdasági és a szakrális jellegű döntések nem

váltak el, legfeljebb végrehajtásukat néha más tizesbizottságviselők végezték. 2002 és 2005 között a „templomos, kápolnás, temető” tizekben külön szálon futott a szakrális helyek ügyeinek intézése és a tizesbirtokok gondozásának, haszonvételének szervezése. Az egyháztanácsosi, *kápolnabírói* szakrális feladatkör és a birtokhasznosítási, állattartásszervezési, „rendtartó” feladatkör újra-találkozásának kiváló alkalmi lehetnek azok az esetek, amikor a tizes, mint anyagi javak birtokosa „a régi módi” szerint pénzzel, építőanyaggal, fával támogatja a saját szakrális helyeit: templomát, temetőjét, keresztjét.

2002 és 2007 között Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva mind a nyolc tizeze maga kezelte visszaszerzett birtokát.¹²³⁷ A tizesközirtokosságok gazdálkodásának főbb vonásait Háromtizes és Jenőfalva tizes példáján mutatom be.

A tizesközirtokosság éves bevételei a XXI. század elején a következő tételekből származtak:

Faeladás. Az erdőt 10 éves üzemterv alapján kezelték. Az üzemterv előírta, hogy egy évben mennyi fát lehetett kivágni. Háromtizes és Jenőfalva tizes számára egyaránt körülbelül évi 500 köbméter fa eladását engedélyezték az erdészeti üzemterv jóváhagyói. A kivágandó fákat a magánerdészeti hivatal alkalmazottai *fokolták* ki. A tizesek évente újságokban árverést hirdettek, amelyen több fafeldolgozóval, fakereskedéssel foglalkozó cég is megjelent és ajánlatot tett. A helyi és környékbeli cégek általában előnyt élveztek. Az eladott fák ára jelentette a tizesek legfontosabb bevételét. 2006-ban Háromtizes és Jenőfalva tizes egyaránt körülbelül 40.000 új lej bevételhez jutott faeladás révén.

Legelőtaxa. Azok a tizestagok és nem tizestagok fizették, akik a tizes csordájában a tizes legelőjén járatták szarvasmarháikat. Mértékét úgy igyekeztek megállapítani a tizesek, hogy a legelőbérből befolyt bevétel fedezze a legelők állami adóját.

Tizezház bérleti díja. Csak Háromtizes tudott ily módon bevételhez jutni. A tizezház rendszeresen bérbeadták lakodalmakra, keresztelői ebédre, torokra és más családi rendezvényekre. A bérbevevők a helyiségekért, a bútorokért, az edényekért és evőeszközökért a tizes által meghatározott bérleti díjat fizették. A kultúrház bérbeadása révén azonban a tizes csak a faeladásból származó bevétel egy százalékához tudott évente hozzájutni.

Kaszálók bérleti díja. Háromtizesnek a *Monyasd bükke* nevezetű területen, a hajdani jeles bükkerdő helyén volt 5,5 hektárnyi kaszálója, amelyet négy nyíllra osztott fel. A nyilakat a szomszédos „Tókhelye” nevű gödrös területtel együtt évente elárverezték és kaszálásra bérbeadták. Ezáltal 800-1000 új lejhez jutott a tizes. Jenőfalva tizesnek a XXI. század elején nem volt kaszálója.

Területalapú támogatás. 2007-ben a román államtól remélték a tizesek egy új törvény alapján, de e könyv megszületéséig még nem vált e bevétel valósággá.

¹²³⁷ 2007-ben sajnálatos módon anyagi okokból Altizes és Simószege tizes tagságában felmerült az a gondolat, hogy tizeserdőiket és tizeslegelőiket átadják kezelésre a bánkfalvi „nagy” közirtokosságnak. Az átadás bizonyára a tizesidenitás gyengülését hozná magával.

A tizesközbirtokosság XXI. század eleji éves kiadásait a következő tételek jelentették:

Erdőőrzítés. Az *Unió* néven emlegetett közbirtokossági szövetség megyei magánerdészeti hivatala a közbirtokossági erdők őrzésére erdészeket alkalmazott. Körülbelül 800-1000 hektár erdő jutott egy erdészre. Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva területén 2007-ben hat erdőhivatali erdész őrizte, gondozta, felügyelte a 10 közbirtokosság erdejét. Az erdészek fizetésének előteremtése érdekében a magánerdészeti hivatal erdőőrzési hozzájárulást szedett a közbirtokosságoktól. A tizesek évente hektáronként 30 lejt + 19 százalékos ÁFÁ-t fizettek erdőőrzés céljaira a magánerdészeti hivatalnak. Ez az összeg jelentette a tizesek legnagyobb kiadását. Ez vitte el a bevétel többségét.

Területadó. Mértékét törvény alapján a helyi tanács határozta meg. Legtöbbször a legelők hektárjai után 20 lejt, az erdők hektárjai után 9 lejt kellett fizetni a tizeseknek adó címén.

Csemeteültetés, fagondozás. Az erdészeti üzemtervnek megfelelően a tizesbirtokosság évente köteles volt bizonyos mennyiségű csemetét meghatározott helyen elültetni és gondozni. Ezeknek a munkálatoknak a költsége a tizesközbirtokosság költségvetését terhelte.

Épületadó. Háromtizes fizette a *tizesház*, Körösmény tizes egy üzemi épület után. Jenőfalvának nem volt épülete.

Könyvelési költségek. Minden tizest terhelték.

Személyi költség. Háromtizesben fordult elő az alelnök járandóságának jelölésére. Egyébként a régi tizesbírók utódai, a tizeselnökök tizesüktől nem kaptak fizetést. Mindhárom szentgyörgyi tizes elnöke tagja volt a „nagy” közbirtokosság igazgató tanácsának. Következésképp, a tizeselnökök a „nagy” közbirtokosságtól kaptak fizetés jellegű járandóságot.

A kiadások kifizetése után Háromtizesben és Jenőfalva tizesben egyaránt maradt némi haszon 2002 és 2007 között a tizeskasszában. Az évente egyszer, tavasszal tartott költségvetési tizesközgyűlés döntött arról, hogy mi történjen a keletkező haszonnal. Jenőfalva tizes kísérletezett a haszon kiosztásával a tizestagok között, de felhagyott a kísérlettel. 2006-2007 táján kialakult az a gyakorlat, hogy a keletkezett hasznot a tizesek olyan célokra költötték, amelyek a tizeslakók összességének érdekeit szolgálták. Például Háromtizes sokat költött a tizesház rendbehozatalára, porcelán étkezészetet vásárolt a tizesházba, fizette a Szent Kereszt templom oltárának aranyozási költségeit. 2007-ben Háromtizes tervei között szerepelt egy tizesravatalozó felépítése. Jenőfalva tizes közgyűlése 2007 tavaszán elhatározta, hogy a tizesvagyron 2007. évi hasznát az 1975 óta hiányzó *Basák hídja* felépítésére kell fordítani.

Az 1949 előtti régi tizesbirtokosságok legfontosabb teendőjének számított az évenkénti faosztás a tizes *bébirósai* számára. Így természetes, hogy a régi beidegződések alapján az újjáalakult tizesek is osztottak fát tagjaiknak az első években. Az emberek meghatározott napon, az *erdőgazda* által előírt sorrendben mehettek ki az erdőbe és vághatták ki a *jóguk* után járó fájukat. 2006-tól a szentgyörgyi tizesek nem osztottak fát. Egy új törvény nehezítette az erdőbe járást, másrészt a gáz bevezetése is csökkentette a tűzifa iránti igényt. Akinek tűzifára volt szüksége, a „nagy” közbirtokosságon keresztül szerezte be. Azt a famennyiséget, amelynek kivágását évente

engedélyezte az erdészeti üzemterv, inkább vállalkozóknak adta el a tizesközbirto-
kosság, hogy ezáltal növelje bevételét.

A XXI. század első évtizedében újra a tizesek szervezték a szarvasmarhacsor-
dákat, amelyek a tizeslegelőkön legeltek. 2006-ban Háromtizes csordájában 250,
Jenőfalva tizes csordájában 100, Körösmény tizes csordájában 100 fejőstehén járt. A
pásztor a tizesgyűlés alapján a tizesközbirto-kosság vezetősége fogadta. A pásztor-
bért a lakosok adták össze és a következő alkotórészekből állt: 1 tehén után *egy
tarisznya*, vagyis 1 tarisznyányi élelmiszer, ahányszor a tehének számától függően a
gazdára rákerült a sor; 1 tehén után 50 lej, amelynek felét az első kihajtás után 10
nappal, másik felét október végén kellett fizetni; 1 tehén után 15 kilogramm *pityóka*,
amelyet *Demeter nap* (október 26.) után szedett össze a pásztor. A tehéncsorda má-
jus 10-től *Demeter napig*, október 26-ig járt a tizes legelőjén.

Sertéscsordát egyik tizes sem szervezett.

A juhok tizesenként vagy tizesrészenként esztenába szerveződve a növendék-
marhákkal, *tinóbinókkal* együtt jártak a „nagy” közbirtokosság távoli havasi területe-
in. Az esztenatársaság, a *gazdaság* kötött szerződést a „nagy” közbirtokossággal a
legelők biztosításáról és díjáról. Egy-egy esztena *serege* 400-600 juhból és 20-30
*tinóbinó*ból állt.

A tizesközbirto-kosságok a régi mód szerint 2002 és 2006 között is szerveztek
évente ismétlődő közmunkákat. A tizestagokkal javíttatták a tizesbeli és a mezőre
vezető utakat. Tisztíttatták az árkokat. Borsikabokrok és más nem kívánatos növé-
nyek eltávolításával „takaríttatták” a tizeslegelőket. Hidat javíttattak. Háromtizes és
Jenőfalva tizes egyaránt meghatározta, hogy minden gazda egy tehén után köteles
tavasszal két napig legelőt tisztítani. Ha nem jelenne meg a közmunkán, 20 lejt fizet.
Általában a tizesek listákat készítettek a közmunkát végzőkről és a közmunkát elmu-
lasztókról. Az utóbbi listákat felolvasták a tizesgyűléseken.

A fentebbi rövid bemutatás azt sugallta, hogy a maradék székely tizesek a XX.
század második felének folytonosság-bontó kora után a harmadik évezred hajnalán
újra hagyományokba gyökerező eleven életet élnek. Nemcsak Erdély, hanem az
Európai Unió területét tekintve is társadalomszerveződési, közigazgatástörténeti,
birtoklástörténeti, településnéprajzi különlegességnek, múltból örökölt, figyelemre
méltó eleven emlékek, tanulságokat hordozó reliktumnak számítanak.

XIV.

FÜGGELÉK

A SZÖVEGKÖZLÉS MÓDJA

A tanulmányban idézett és a függelékben közreadott szövegek bemutatásakor általában betűhű közlésre törekedtem. Ez a rosszul fogalmazott, rosszul másolt, elírásokkal terhelt tizesiratok esetében nem mindig számított egyszerű feladatnak. Különösen sok gondot okoztak a XIX. század végi és a XX. századi szövegek, amelyekben régies és népnyelvi sajátosságok helyett gyakran rossz fogalmazáskészség, rossz helyesírási készség, figyelmetlen írás és hanyag másolás tényével szembesült a kutató.

Kerek zárójelbe () tettem a szövegben föllelt fölösleges betűt. Szögletes zárójelbe [] került a szöveg megértéséhez nélkülözhetetlen beírt szó és betű. A három pont ... kihagyott szót, szavakat, például szóismétlési helyet jelöl. A ritkán előforduló tíz pont arra utal, hogy ott a régi irat hajdani másolója olvasási nehézség miatt kihagyott bizonyos szövegrészeket.

Rendszeresen és egységesen végrehajtottam a következő változtatásokat:

- Központozást alkalmaztam, ahol azt a szöveg megértése megkívánta.
- Elhagytam a fölösleges szókezdő nagybetűket.
- Következtesen kiírtam a múlt idő, valamint az alatt, fölött, mellett szavak két „t”-jét.
- Kiírtam a melléknevek középfokának két „b”-jét.

Megőriztem viszont az élőbeszédet leképező nyelvjárási sajátosságokat, például a tárgyasetben előforduló szokatlan magánhangzó alakokat (ökrököt, ágot, bírákot, bennünköt, stb.), vagy a -val, -vel régies illeszkedését (szekervel, stb.)

SZÖVEGEK

1.

Körösményfalva konstitúciója (1619)

Anno Domini 1619 mensis February

Mű Szent Györgyiek, más nével Körösményfalviak töltünk illyen végezést, a' mü csere, nyires és bük tilalmas erdönknek meg tartására.

Elsöbben: Választottunk erdő bírákot közöttünk Santa Istvánt, Vanyolós Pált, Nyirő Pétert, Bándi Jánost és Ferentz Jánost a Béli úr jobbágyát, melly erdő bírákkal egyetembe végeztük azt, hogy senki, sem az erdő bírák, sem egyéb rendbéli emberek senkinek egymás híre nélkül az tilalmas fában ne ígérhessenek és ne adhasanak.

Másodszer: Ha valaki az ő része fát el akarja adni, akit meg szabadítottak, először az erdő bírót meg kínálly vele és a falubelieket, ha azok nem veszik, úgy adhassa másnak, de a' részes ember eö maga ki hozza az fát az erdőből, úgy adgya el, [ha] az erdő bíró híre nélkül oda megyen, egy ökrit meg üssék, ha önön maga ki nem hozhattya, a külső ember oda ne menjen.

Harmadszer: Mikor meg szabadítyák egy akaratbol, a' melly helylet meg szabadítyák, minden ember ott vágjon, ha nem ott vág, vagy többet vág, az bírsága egy tavallyi tehen, akár mi féle fát vágjon le.

Negyedszer: Mikor aszt meg napozzuk, hogy az fát kihozzuk, kit meg szabadítottunk, az napra minden ember ki hozza, a kitől nem lehet, hogy valami oka leszen, az után az bíró híre nélkül az erdőbe ne menjen, hanem az bíró embert adgyon mellé, hogy igazán cselekedgyék, többet le [ne] vágjon, ha valaki ezen kívül cselekszik, egy tavallyi tehenit meg üthessék.

Ötödször: Ha valaki meg látná az erdőhöz részes embert, hogy valahol ... erdőlne, s meg nem mondaná az fellyül meg írt bírának, az bírság egy tavallyi tehen.

Hatodszer: Mikor az erdő felől gyűlést hadnak bíró uraim, minden ember oda tartozzék jönni, ha nem jó, a bírsága huszon öt pénz legyen, aszt mindgyárt meg vehessék rajta az bírák minden törvény nélkül, ha eleibe állana hatalmason, maradgyon úgy mint három forinton.

Hetedszer: Azért, hogy nagy gyakorta az tilalmasba ok nélkül belé mennek, végeztük, hogy valakiket a meg írt bírák annak meg fogására ki küldenek vagy hívnak, s el nem menne, ő maga vagy fia, ha hon volna, az bírsága egy tavallyi tehen legyen, mint vétkes embernek, sőt ha sem eö maga, sem fia hon nem volna, az felesége ne tartozzék menni azon kötél alatt, ha valaki ezen végzésnek nem állana, egy tavallyi tehen [legyen a] bírsága, ha valaki ez felyül meg írt bírságokon meg esik [és] egy tavallyi tehene nem volna, az ökrétis el vehessük és meg ne adgyuk addig, míglen egy tavallyi tehennek az áárával vagy egy tavallyi tehénnel ki nem váltya.

Nyolczadszer: Hogy mikor meg szabadítyuk az erdőt, minden ember akkor hozza ki a részét harmadnapra, ha ki nem hozhatná, tehát ez után bele ne menjen a bírák nélkül, ez után azon szabadításra oda nem mehet, hanem marad a falu közt.

Kilenczedszer: Végesztük aztis, hogy torra, lakodalomra senkinek nem engetettik két, három talyiga fa, hanem csupán csak négy ökör után egy terű fa. Ide járul azis, hogy ha valaki szabadításon kívül hír nélkül bírák vagy tizes híre nélkül az erdőbe mégyen, mikor szabadítanak egy részibe maradgyon, kettőt el veszítsen.

Jegyzet:

1619. február

A konstitúciónak két másolata maradt fön, egy 1780. évi (TA. K. 1. 2-3.) és egy 1842 táji (TA. K. 6. 1-2.). Mindkét másolat néhol fölöttébb fakult, nehezen olvasható. Vannak betűhibái, szóhibái, elírásai. A fentebb közreadott szöveg a két másolat együttes olvasásával, egymáshoz viszonyított „igazításával” készült.

A csíkbánkfalvi három alsó tizes (Altizes, Martonos, Simószege)
közös konstitúciója
(1700)

Mi Alcsík Székben Bánkfalvának három Tizessében, úgy mint Martonos, Altizes és Simószegében lakó nemes és lófő darabont Uraimékkal, eöszvegy asszonyokkal és közinkben lévő bírodalmas emberekkel egyetemben, mind kitsinktől fogva nagyig unaniami voto et consensu töttünk ilyen végezést ez jelen való 1700. eszetndő Böjtmás havának 22. napján ez három Tizeseknek csere és bükk erdejeknek tilalmas erdejéről, noha ennek előtte volt végezéssünk, melly a sok változó disturbiumban elveszett, mostan denuo, az mint előbbi végezéssünknek tenorára emlékezünk, végeztünk kitsinktől fogva nagyig ilyen örökös végezést tilalmas csere és bük erdeinknek meg tartására. Mely csere erdő nagyon ezen Alsó Csik Székben Szent György alias Bánkfalvi határában, mellynek vicinussa ab una édes Bükki pataka, ab alia ... az falunak a havasra ki járó közönséges úttya, az bükk erdőnek pedig vicinussa ab una répád pataka, ab alia a fellyebb specificált út, ugyan ezen határban, Közép Bük nevű erdőben majd oldala és Vermed pataka és Hortyád csereje fara tilalmas erdők, mellyeknek vicinussi ab una majd büki, ab alia Martonosra bé menő útt.

Melly tilalmas erdeinknek erősségére és meghtartására választottunk közüllünk böcsületes embereinket, azokat erős hüttel megh eskütvén, úgy mint Mártonosbol Keresztes Mártont, Darvas Mihályt, Altizesből Máté Gáspárt, Füstös Andrást, Simószegiből Mihály György[öt], Bálint Istvánt senior nemes személyeket.

Tönk mü közöttünk ilyen végezést, hogy valakit ezen tilalmas erdönkben megh ertenők, hogy volna és váгна, 's vesztegetni, valakiket annak megh fogására hinának és el nem menne az hívonak az bírakkal együtt, egy forintig mindenkor törvény nélkül megh büntetessék, és harmada az bíraké, az két része az falujé, az ki a tilalmas erdönkben valakit megh lát, ha a bírának értésére nem adná és azt megh tudnák, hogy megh nem mondotta az bírának, egy forintig büntessék minden törvény nélkül, hogy ha pedig valaki az Tizesek ellen támadna és violálná az végezést, azis egy forinton maradgyon, mellyet a Tizeseknek minden kedvezés nélkül megh vehessenek az bírakkal együtt.

Akit a gyűlésünkben hitanak és elnem menne, és jó okát nem adhatná elnem menésének, az Tizesek az bírakkal együtt 25 pénzig megh büntetessék.

Akik pedig külső Tizesbéli embert ezen tilalmas erdönkben tanálnának, az marháját vigyék az bírák házához harmad napig eltartván, ha böcsüin meg váltya, bene quidem, hogy ha nem, üttesék meg az meg fogott marha, húsát, bőrit osszák igazán az' Tizesbéli emberek, ha pedig valakit gyalog szánon ezen Tilalmas erdeinkben tanálnának, egy lapáttal üssenek 12[-t] rajta, ha az fenekit meg akarja váltani, váltsa den. 25.

Végeztük aztis, hogy ha a bírák közül [valaki] esztendónél tovább nem akarja viselni az bíróságot, szabadoson lehessen, az Tizesekis tartozzanak mást választani helyébe.

Végeztük aztis egyenlő egy akaratból, hogy ha valaki az Tizessek ellen vétene, és a bírák törvényhez indittanak, longus precessusra dolgát ne vihesse, ha közöttünk való ember léssen, elsőbbi álláson adjon okát, ha bizonyoságra kelletik menni, masodbi állásán bizonyisson és légyen vége, kit pedig törvényben érnének az bírák és a Tizeseket ház[á](ok)hoz küldené(ne)k az igaz tételre és nem engedne, az engedetlen embernek marháját mind erdön mezőn megh foghassák és megis tarthassák az igaz tételig.

Aztis végeztük, hogy ha valaki cserefa nélkül szükölködne, adgya értésre az bírának, a Tizesseket egyben gyűjtvén egyenlő akaratból adgyanak, az kiknek adnak, hasonlóképen ezen tilalmas erdeinkben tanálatnék, harmad napig pásztoroltassák az bírák, annak utána egymás akarattyából hozhat(n)[j]ák el, az bírák egyik a másik híre nélkül el ne hozhass[ák], ha pedig az bírák vétenének, két annyin maradgyannak, mint az alattok való emberek.

Végeztük aztis, hogy ha valakinek cserefát adnának egyenlő akaratból, az bírák közül egyiket híja ki, ha pedig azok közül cselekednék vakmerő képpen egy maradgyon, ha meg akarja váltani, egy forinttal váltsa megh.

Végeztük aztis, egyenlő akaratból, hogy ha valaki a tilalmas erdőbéli részt elakarná adni másnak, a Tizesseket híja öszve és kénállya megh az három tizest vele, ha az Tizesek fen nem tartanak, úgy adhassa privátus embereknek, ha pedig Tizessek híre nélkül azt másnak adná, örökösön szállyon az Tizesek kezébe. Ha pedig valaki másnak közüllünk cserefát akarna adni, melyet néki az három Tizes adott, tehát az falura hozza bé házához. Ha olyan fáért az Tilalmas cserébe(n) oda vinné az idegen embert, egy maradgyon az olyan ember.

Ha pedig az köztök való törvényét el appellálná 's idegeny tisztet akarna törvényiben hozni, maga költségin hozza, ha pedig elébb akarná vinni törvényit, 's az itt való törvénnel megh nem akarna nyugonni, deponállyon flo. 3. elsőben, és úgy appelláshasson más tiszt elejében, aliquin ne admittaltassék appellatióban, tellyességgel csak az tisztek elejében.

Végeztünk aztis, hogy ha valaki ezen fellyebb specificált tilalmas erdeinkben fát hántana, vagy cselédgyei, és ki tudódnék, az bírák a Tizessekkel együtt egy forintig minden törvény nélkül megh büntethessék.

Eztis hozzá tévén, hogy ha az bírák ezen tilalmas erdeinknek pásztorlására valakit ki hinának és elnem menne, minden törvény nélkül 25 pénzig megh büntethess(e) [ék].

Ezt sem akarván hátra hagyni, hogy ha valaki ezen tilalmas erdeinket contumacia ductus tsak rontaná, egyszeri vétékért egy forintot, másodszoriért kettőt, harmadszoriért három forintot az bírák a Tizessekkel megh vehessék.

Végeztük aztis, hogy ha valakit közüllünk bírónak választának és fel nem akarná fogadni, egy forintot tegyen le, annak utána való esztendőben tartozzék viselni, hogy ha válasszák.

Mind ezekben a fellyebb meg írt dolgokban hami birságok esnek, harmada a bíráké, két része a Tizeseké.

Végeztük aztis, hogy ha valaki gyalog ember ezen tilalmas erdőkben fát akarna vágni, kivinni ... vagy más szekeressel vagy szánással bemenne, az ökörrrel vagy

marhával az tilalmas fát béhozná, az úgy büntetődgyék megh [mint] az vétet[t] ember.

Eztis végeztük, hogy senkinek közüllünk szolgálattyaért tilalmasbéli vétéss meg ne engedtetődgyék, hanem mint vétett ember az végezések szerént büntetődgyék.

Eztis végeztük, hogy senkinek lakodalmi alkalmatosságra tilalmas erdönkben fa ne adattassék.

Eztis hátra nem hagyván, ha valamiben erdőbéli tilalmunk ellen cselekednék valaki, megh tudván, törvény alá fognák, törvényes úton sententiában érnők, azon törvényes napon az bírák az Inctával procedalhasanak, ha valaki az ellen remediálna, vagy tilalommal vagy más remediummal három forintokon convictus.

Melly végzésünköt hütünk szerént mü bírák petsétünkkel megh erősítvén jövendöbéli erősségére és meg maradására.

Datum Anno, die locoque ut supra in aedibus Stephani Domokos in Possessione Bánkfalva.

* * *

Ezen egyezésnek az hátul való szellyein ezis vala írva: Anno 1744. Die 20-a januarii öszvegyülvén a Tizesek az Bírakkal együtt, úgy egyezének meg – modo deinceps – az ki az tilalmas erdőkben deprehendáltak juxta tenorem Contractus büntetődgyék, végeztetett az benn specificalt poena szerént ex communi consensu.

Aláb ezis vala írva: Anno 1753. Die 19-a decembris. Ezen végzések in communi congregatione Altizesiensis Actor[um] helyeben hagyattak és confirmáltattak.

Ezis alább vala írva: 1758. 9-na martii lecta confirmata.

Még az hátán ezis vala írva: Az három Tizeseknek erdejekről való compositionalis levele Nro. 2.

Hogy ezen copia, a maga valóságos eredeti levélből irattatott ki, és azzal amennyiben olvasható volt, és az régiség és az elváslás miatt lehetett szemlélni, tanállyon minden részében és pontyaiban, ahol pedig nem olvasható volt ki punktéroztatott, arrul ezennel igaz hütünk szerént subscribalunk és bizonyítunk. Csík Szent Mártonon, az magunk curialis házunknál a folyó 1833-dik esztendőben júliusnak 12-dik napján.

Csík Szent Mártoni
nemes Becze Gábor
nemes All Csík Szék
ordinárius nótáriusa

Csík Szent Mártoni
nemes Becze Ignátz
nemes All Csík Szék
hütös assessora

Jegyzet:

1700. március 22. későbbi megerősítésekkel. (1744., 1753., 1758.)

TA. A. 3. I. 1833. évi másolat

3.

A bánkfalvi három alsó tizes (Altizes, Martonos, Simószege) megállapodása a korábban közösen használt tilalmas erdeik felosztásáról
(1765)

Mi aláb[b] subscribált személyek, kik ez ide aláb[b] meg irt dologban kézen fogot[t] köz bírák vagyunk, aggyuk örök emlékezetire mindeneknek, az kiknek illik, ezen jelen való levelünknek rendiben quod in hoc Anno labente 1765. 4-ta mensis decembris. Midőn volnánk nemes Alcsikszékben Bánkfalvában de eadem tekintetes Nemzetes Kovács tamás úr nemes házánál, jövőnek mi előnkbe(n) az említett széki és bánkfalvi három tizesbéli emberek, úgy mint Martonos részéről és Ptaľfalváról, /:mely egy tizes Martonossal:/ Madar Jakab, Szabó József szabad székely, Darvas Jakab, Dobondi Péteer jobbágy személyek; Altizes részéről Bene Benedek, Gáspár István, Dobai Mihály primipilusok; Simószege részéről Bene Bertalan, Gáspár Pál primipilusok. Mind három Tizes részéről hütös erdő bírák magok és a' nevezet[t] Tizesek képében, s a felet[t] mindenik Tizesből ... böcsületes emberek, kikis bennünköt kézbe adással meg bírálván tőnek magok szabad jó akarattyukból mi előttünk ilyen atyafiságos divisionális contractust: tudni illik, hogy: lévén az említett[t] három Tizesnek bizonyos tilalmas bik[k] erdejek eddigelé közös, úgy mind: Közep бүк[k] nevezetű, majd oldala. Közép бүк[k]nek vicinussa napkelet felől az ösveny, mely kishavas mezőből szolgál, majd hegyessére által, úgy értvén aztat, hogy napkelet felől csak eddig az mostani tett határa a tilalmasnak, azon túl pedig nap kelet felől Vermed patakáig marad az irt három tizes közönséges legeltető helynek, délről vicinussa Közép бүк[k]nek az martonosi és pataľfalvi cseren kívül kijáró út. Nap nyugtáról Gönczér nevezetű hely, északról az falu gyepü kertye. Majd oldalának vicinussa délről a nevezet[t] gyepü, nap keletről majd mezeje. Majd felől majd hegyessibe kijáró út, a falu felől Szakadát nevű szabad legeltető hely. Répád бүк[k]inek nap keletről vicinussa répád fején való kút, atól eleniben való musda, délről az falu erdölő úttya, nap nyugotról az alsó gödör az két бүк[k] közöt[t] be menő északról répád pataka. Cseplesz бүк[k]inek vicinussa említet[t] répád pataka, délről a kicsin nyíren be menő út, az falu felől répád farka, leg fellyül pediglen az fen[n] említet[t] répád бүк[k]in alól való gödör. Mely circumscribált tilalmas erdők eddigelé közös lévén, a fen[n] említet[t] három Tizes közöt[t], mivel hogy azokat sok egymás ellen való tusakodások, versengések miat[t] közösül nem bírhatják együt[t], tehát, hogy ez után alkalmassabban kikia magának jutandó tilalmas erdőt meg tartassa, nevelhesse, oszták meg egymás közöt[t] örökösön az erdeit míg tilalomban tartatik eszerént tudni illik: hogy meg egyezet[t] akarathól közép бүк[k] és Majd odala maradna Martonos és Ptaľfalva tizesinek, Csempesz ... circumscriptis Altizesnek. Répád бүкке Simószeginek, hoc per expressum specificatio, hogy a pascuatio mind azokban mindenik részről mind eddig közön marad a három tizes közöt[t] szabad lévén mindenik vagy meg tartására vagy el rontására magának jutott tilalmasnak és újjólag való fel tiltására is az 1700-ban böjtmás havának 22. napján ezen erdőről költ régi contractusban fel tet[t] conditiok s punctumok szerént.

Mely dolog mi előttünk így menvén véghez, mi is annak jövődöbeli bizonyságára és meg maradására irtuk és attuk ez contractualis levelünköt az fen[n] irti feleknek az mi igaz hütünk szerént, szokof[t] pecsétünkkel és tulajdon kezünk irásával meg erősítvén hoc aditto, hogy a parsok egymásközi Decretalis Calumniat tőnek per expressum, hogy a parsok a calumniat 24 forintig declarálák. Anno, Die, locaque ut supra notatis.

Correcta per nos Judies.

*Csik Szent Mihályi Sándor Gáspár
Nemes Fel Csik Székek
Király Bírája*

*Kászoni Mihály Kászon felsőfalui nemes
személy Nemes Két csik és Kászon Székek
fenn álló törvényes táblájának egyik
hütös assessora*

Jegyzet:

1765. december. 4.

TA. A. 3. 2. Kézirat eredeti aláírásokkal

4.

Háromtizes konstitúciója a tizes erdeinek védelméről (1795)

Közönséges Nemes Szent György falva ... felső három Tizessének gyűlése alkalmatosságával közönséges egyenlő akaratból végeztünk katona és provintziával együtt, hogy lévén a' betsületes három Tizesnek Bandi és Dakos nevezetű erdeink, nem különben Monyasd Büke, mely in anno 1795-ben martiusnak 12-dik napján, melyet közönséges három Tizesnek gyűlése alkalmatosságával egyenlő akaratból tilalomba tettünk, tudni illik, úgy mint: Bandi verő fele, melynek vicinusa kívül az út, belől a patak, a' belső végin a Bandi kútya, a' külsőn Lörintz mezeje. A' más pedig Dakos verő fele, ennekis vicinussa kívül az út, belül a' patak, a' belső végin a' szék-ről kimenő út, a' külső végin a' Fenyőszóról kimenő út. Ezek Monyasd Bükkel együtt ily tilalom alá vétetődének, hogy ha valaki tilalmas erdőkbe tsak egy szál fát levágjon, 3 forintig meg büntetődgyék, minden irgalom nélkül. Nem különben, a' ki ketskével ezen tilalmas erdőkbe megtaláltatik, akár féjszível, akár féjsze nélkül, ezekis a' fennebbi végezés szerént büntetődgyenek. A' ki pedig gyümöls fát vág le, tizenkét forintig büntettetik, végeztetett.

Még lévén ezen tilalmas erdeinkben kívül több erdeinkis, a' melyek ily tilalom alá maradának, hogy a' betsületes három Tizes mindenkor szabadon erdőlhessen belőle, de a' három Tizesen kívül senkinek sem szabad 1 forint büntetés alatt. De ugyan ezen erdőkben a' ketskének szabad lészen féjsze nélkül járni, de a' ki féjszével meg tanáltatik, akár mi képpen meg tudatik, akármi névvel nevezendő fa légyen kit le vág, minden szál fáért 3 forintig meg büntetődgyék.

Ezen fent meg irt erdeinknek vicinussai felyül Bandi telekin ki menő út, kívül Szakadát karéja ki Harom hegyességig, alól pediglen Harom pataka.

Ezen tilalmas erdeinkhez tartunk a' Czikók utszájág.

Mely dolog, hogy mű előttünk, vagyis végezésünk e' szerént ment végbe, a fenn írt végezésünk szerént írtuk meg műis ezen tilalmas erdeinknek meg tartására a' mű igaz hitünk szerént tulajdon kezünk írásával meg erősítvén a' kik írni tudunk, a' kik pedig nem, keresztvonással megerősítvén.

Csik Sz: Györgyi Gáll András primipilus m.p.

Ambrus Ádám m.p.

Gáll Balás primipilus m.p.

+ *Czikó Ferentz nobilis*

+ *Czikó Mihály nobilis*

Czikó László m.p.nobilis

+ *Kánya György*

+ *Simó István*

+ *Gáll József*

+ *Csiszér András*

+ *Texe Antal*

+ *Kánya Benedek*

+ *Ambrus István*

+ *Simon András*

+ *Gáll László*

+ *Gáll József*

+ *Latz Adam*

+ *Latz Moizes*

+ *Lőrintz András*

+ *Ambrus János*

+ *Gáll Mátyás*

+ *Gáll Ferentz*

+ *Csiszér György*

+ *Csiszér Ferentz*

Provincia részről

Csik Sz: Királyi Bors István nobilis m.p.

Csik Sz: Györgyi Váradi János m.p.

nemes személy

+ *Bors Adam m.p. nobilis*

Csik Szent Királyi Bors Mihály m.p.

Csik Sz: Györgyi Bentze András m.p.

+ *Kézdí Mihály*

+ *Mezei József*

+ *Bándi János*

+ *Mezei Péter*

+ *Magyar István*

+ *Magyar Péter*

+ *Vargyas Ferentz*

+ *Bentze Péter*

+ *Urus Simó*

+ *Urus Demeter*

+ *Szenyves György*

+ *Gyűjtő Mihály*

+ *Tamás István*

Jegyzet:

1795. március 12.

TA. H. 6. 1-2. p.

XIX. századi másolat Háromtizes 1840. augusztus 24-én vásárolt számadáskönyvének elején.

m.p. = manu propria = saját kezűleg írt név

5.

Háromtizes konstitúciója az erdők védelméről (1840)

Nemes Szent Györgyfalva felső három Tizessének 1840-dik esztendő augusztus holdnap 16-dik napján tartott közönséges gyűlésében tilalmas helyei és erdei eránt hozott és tisztí hatalommal megis erősítettett constitútiója.

Észre vette, és mint egy sajnoson esik nemes három Tizessünknek, hogy némelyek közülünk a' Felsőbbség rendeléseinek, melyeknél fogva a' tilalmas és sérelmes

helyeken lévő foglalásokat meg tiltotta, s úgy nemes három Tizesünk még 1795-ben martius 12-dik napján hozott constitutiójának, melynél fogva Bandi és Dakos nevezetű erdeink tilalom alá jöttek, nem különben Monyasd Bükke is, hasonlólag most közelebbről az el enyészett 1838-dik esztendő augusztus holdnap 14-dik napján tartatott gyűlése alkalmatosságával hozott azon tilalmának, melynél fogva a' tilalmas erdeink szélyeiből való foglalásokat meg nem engedte, és meg sem engedheti, magokat ellene vetvén, minek utána az eddig valókat példáson meg büntette, erdeinket pusztítván, tilalmas helyeinket magoknak örökségül foglalni kívánkozva, meg nem szűnnek, azért nemes három Tizesünk utolyára e' jelen való 1840-dik esztendő augusztus holdnap 16-dik napján ezen változhatatlan constitutióját hozza, tudni illik.

Azokon el kezdve, kik az 1838-dik esztendőben a' foglalásaikon lett termés nem használhatásával meg büntetettek, minden privatus személyeknek közülünk tilalmas erdeink pusztítása és tilalmas erdeink szélyeiből való foglalásaik keményen meg tiltatnak, oly annyira, hogy mindannyiszor valahányszor ezen constitutiónak valaki közülünk nem engedve foglalni kívánna és tilalmas erdeinket pusztítaná, azon fő erdő bíránk minden tiszti hatalom szükségén kívül előbször a' praevaricatioért 3 m. f. vagy annyi darab ezüst Huszasokot, másodsor a' tilalmas erdőben lett kárért annyit a' mennyit a' kárnak minémúsége és mennyisége meg kívánnak, fel vehessen, mégis tilalmas erdeink és helyeinkből lett foglalása nemes három Tizesünknek szükségére és közhasznára maradgyanak.

Okai ezen constitutiónak a' következők:

1-ször. Nemes szent Györgyfálvában minden Tizesekben a' Tilalmas erdők pusztítása és azoknak szélyeiből való foglalások tiltva vannak.

2-szor. Ha ezen foglalások általunk meg engedtetnek, igavonó marháink pascuuma egésszen el pusztul és

3-szor. A' mi leg fontosabb, ha a' mitől Isten őrizzen, marhadög következnek bé Helységünkbe, a' fa szűke miatt és távul léte miattis, ezen közel lévő tilalmasunkis el pusztítatván, rettentő inség és nyomorúságra jutnánk.

Mely constitutióknak tilalmas erdeinknek és helyeinknek a' magok épségeken és határai között örökösön való meg állások és maradásokért minden nemes három Tizesünkben tanálható személyek /:azokon kívül a' kik erdeinket pusztítani és helyeinket el foglalni kívánnák:/ a' írástudók tulajdon kezek all = írásával, az írástudatlanok pedig neveik elejbe tett kereszt vonásunkkal meg erősíttyük.

Csik Szent Györgyön a' fennis írt esztendőben, holdnapban, napon, és fő erdő bíró Gáll András házánál.

Jegyzet:

1840. augusztus 16.

TA. H. 6. 6-8. p. – Egy betétlapon fennmaradt másik példánya is. (TA. H. 6. 125-126). A két változat aláírásai és névírásai nem egyeznek, ezért a nevek közlésétől eltekintettem. Korabeli jegyzőkönyvi bejegyzés.

Bánkfalva alsó három tizesének (Altizesnek, Martonosnak, Simószegének)
 közös gyűlése növendék tilalmas erdőt jelöl ki és az új tilalmas védelme érdekében
 szabályokat alkot
 (1845)

A folyó 1845-dik esztendő mártius 25-dik napján Bánkfalvi nemes három Tizesek u. m. All, Simószege és Martonos Tizessei öszves elegyes gyűlést tartván, All Tizi főerdőbíró Bene György atyánkfia lakó házánál, aholis egyesülvén az eránt, hogy lévén elegyes nemes 3 Tizeseknek egy darab ősi örökös cselénes jussok, mely vagyon az úgy nevezet[é] Karatsivágása kútyától el kezdve napkeletre két Ástut közí-ig, a mostani ástut ajja Köves kút és Karatsi vágása szomszédságaikban lévő ... nyíres fel nevelt eleven tilmassának körös körül mellékes vagyis szomszédosok külső részén nyugat felől ökör rúgtatóra járó havas út úgy ástut atya szomszédosok között, ezen örök jussáról meg egyezvén a 3 Tizesek fel tilták tilalmas erde[j]eknek; mely eránt annak meg tartására ragaszkodék s. marad a felsőbbség sok rendbeli rend szabálya ereje mellett, tovább az 1841-dik esztendőben Ország gyűlésében hozatott és Őfelsége által helyben hagyatott Tilalmas erdőkről szóló Provisionalis articulusok szabta törvényével élni kíván különösön a szánt szándékos prévaricansokra kiterjedve.

1-mo. Publicatió után ezen nevendék új tilalmas erdőben, ha meg tanáltatik oly személy, aki ketskéssel pascuál s rágatya gyenge nevendék sarjazó ágait, ... a tett kárt meg fizetni tartozik, [a kecskék pedig] az erdő birtokosság számára confiscaltatnak.

2-do. A tilalmasok között tett határ métákat akik el rontyák, nemes, polgár vagy szabad személy lévén, 24 magyar forint annak büntetése.

*3-tio. A tilalmasok közt lévő méta határok minden 5-dik esztendőbe[n] a birto-
 kosok által újjíttassanak meg.*

*4-ta. A tilalmasok között tanáltató utak a 3 tizes birtokosai által conservaltas-
 sanak.*

*5-to. Új utat ... [ha] ... erőszakosan a tilalmasok közt valamelyik tizes váгна a
 másikéba, azon tizes a kárt meg fizetni tartozik, minden szál fáért 3 magyar forintot.*

*6-to. Nem különben akik meg tanáltatnak az erdőben fát levágni ál úton, szálá-
 ért 3 magyar forintot [fizetnek]. Ha még többször azon személy praevarical, vala-
 hányszor, annyiszor dupló fizet. Ha még szünni nem akarna, örök erdőbeli jussától
 el marad.*

*7-mo. Ezen tilalmasnak nevelésére nem tsak tél[en, hanem] nyárban, úgy ősszel
 [is] kötelesek parantsolni a fő erdő bírák őrzőköt, hogy annál inkább a
 praevaricatorok meg szűnnyenek.*

*8-vo. Mind téli, nyári, őszi, tavaszi idők alatt a 3 tizes béli erdőt őrizők akár
 mely személyt meg tanálnak ... kár tételen, meg zálogolva az illő helyre adgyák
 által.*

*9-no. Az erdő bírák [ha] el hanyagolnának őrzőt parantsolni, ha azon idő alatt
 [a] tilalmas ba[n] kár történnék, a kárt megfizetni tartoznak.*

Ezen új tilalmas a fenn írt esztendő április primáján a 3 tizesek kirendelt biztossai által meg vizsgáltatott ... [és] három részekre elis tábláztatott.

1-mo. Jutott Al tiznek Karatsi kútyánál béfele ugyan Karatsi vágása útyáig ki-fele kerekedve a Kereszt útig, onnan ki Ökör rúgtatóra, bé kerekedve napnyugati részen a kis bójáró ösvény[en] Karatsi vágása nagy gödrire.

2-do. Nemes Simószege tizének a Kereszt úttól kezdve felfelé Apadóra, ahol az ősi csere tilalmas körül egy levágott határ kő csonki, igyenessen az új tilalmasnak határ hátrására. ... ki fele igyenessen a kő sorompóban vagyon egy mozdíthatatlan kő-kereszt, a felső oldalán, onnan kimenve a havas útra a Köves kútra bejáró keresztútig.

3-tio. Nemes Martonos tizének fel fele menve a Simon szeginek hátrás közös határától Ástut[ig] [az] új tilalmas végéig, onnan ki kerekedve Ástut útyáig.

Mely constitutiora és osztály divisióra alul subscribalt személyek a 3 nemes tizesek kézbe adásaik mellett meg hatalmasítván irtuk meg müis jövendő béli biztonságul, kiadtuk három egyenlő példányban a nemes Tizeseknek, az egyikünk Antal Péter fő erdő bíró eő kegyelme nemes lakó házánál az írt esztendő április holdnapja 2-dik napján, melyről nevünk aláírásával és irattatásával igaz hitünk szerént tészünk bizonyoságot.

Martonos részéről

Madár István fő erdő bíró

Tánczos Márton káplár

Szabó János főhrer

Simon szege részéről

Antal Péter fő erdő bíró

Bálint Imre

Botár György

Altizes részéről

Péter István

Bene György fő erdő bíró

Bánkfalvi nemes Tamás Ferentz tábla bíró

Jegyzet:

1845. április 2.

TA. A. 3. 15.

Korabeli másolat. Az elkészült három példány egyike. A fogalmazó és a másoló különösen sok betűhibát, elírást, egyeztetési hibát vétett. Ezeket a közlés során lehetőség szerint javítottam, hogy a szöveg megfelelőképpen értelmezhető legyen. A szövegben szerepel a szokatlan hátrás (hattrás) szó, amelyet a számba jöhető magyar szótárak nem ismernek. A SZT-ban sem fordul elő. Jelentése itt valószínűleg hátul lévő, utolsó a sorban. Vö.: UMTSZ. 2. 884. hátró, hátrul = hátul szavával.

Jenőfalva tizes konstitúciója
(1860)

Constitutio

A folyó 1860–dik év május hó 28-dik napján a nemes Jenőfalva tizese teljes gyűlést tartván azon okból, hogy a tilalmas erdőnkről egy új rendeletet és határozatot hoznánk az alábbiak szerint.

1. Senkinek nem lesz szabad szabadításon kívül erdőlés végett bele menni 30 krajczár büntetés alatt, s úgy az fő erdő bíró is szabadot ne adgyon, kivéven a földek végire szükséges csaposok engedtetnek meg.

2. A ki pedig a tilalmas erdőnkben hír nélkül egy szál bükfát levág, annak a büntetése minden kérelem nélkül s úgy a nyírfától is egy új forintig fog büntetődni, a lágy fától pedig szállától ötven krajczár ausztriai értékben, a melyet az erdő bírák a nemes tizes öszve szállításán kívül is fel vehessenek, ha pedig az erdőbírák vagy el néznek vagy el engednek, abban az esetben két annyit fizessenek.

3. Minden szabadítás a nemes tizes által történék meg, a szabadításoknak háromszori naposzásain a ki be nem hozná a fáját, marad a tizes közi.

4. A ki a szabadítások alatt a meg határozott fákon kívül mást tetszése szerint vágna, vagy a határozott helyen kívül erdőlne, a második pont alatti határozott büntetést fizeti.

5. Az erdő bírák kötelesek lesznek a ki jelölt heljen nap fel jöttekor meg jelenni, a ki pedig hamarébb az erdőbe bele menne, 10 új krajczárokig büntetődgyék.

6. Minden tizesbeli lakos köteleességének tartsa azt, hogy mind gyerekinek, mind pedig cselégyének úgy parantsolja meg, hogy ha rajta tanálatik a fa hántogatóján vagy pedig a viricselés vágásán, minden egy szál fának meg vesztegetéséért fizet egy ausztriai forintot, a' mely fizetésnek fele a bíráké, a másik fele pedig a tizesé.

7. A kik a nemes tizes erdejébe birtokosok, azoknak meg engedi a nemes tizes a gyalog szánnal fejszi nélkül Tamás gödriig szabad lészen erdőlni, a kinek pedig nints birtoka, egy képen sem szabad, a ki pedig ezek ellen hibázik, a második pont alatti határozat szerint büntetődik.

8. A ki pedig seprű ágot fejszivel szedne, az is a második pont szerint büntetődik.

9. Azt is meghatározza a nemes tizesünk, hogy ha a szükséges hidakra a tizes között fák kívántatnának, valamint a gátakra, s úgy az oljas sérelmes birtokok mellé a szükséges bojtokat az erdő bíró hírével szabad lészen hozni.

10. Minden szabadításkor [a főerdőbíró] harmad magával ügyel ... , a napidij egynek 20 új krajczár, a fő erdő bíró ... pedig minden szabadításkor egy terű fát fog kapni az eddigi szokás szerint.

Mely határozat mü alatt írtak által ment végbe, aztot neveink al írásával vagy fel írásával meg erősít[jük] a fenn írt üdőben és napon.

(Aláírások)	(Felírt nevek)
<i>Basa Ignázt</i>	<i>Ványolós Gáll</i>
<i>Sándor József</i>	<i>Kánya Péter</i>
<i>Gál István</i>	<i>Gáll András</i>
<i>Csedő Ignázt</i>	<i>Haritska János</i>
<i>Gál Gergely</i>	<i>Kánya István</i>
<i>Miklós István</i>	<i>Kontsag János</i>
<i>Kánya András</i>	<i>Csedő Dávid</i>
<i>Tompos József</i>	<i>András Mihály</i>
<i>Sándor József</i>	<i>Kontsag Sigmond</i>
<i>Csedő Lajos</i>	<i>Tamás János</i>
<i>Csedő András</i>	<i>Kasza Ferentz</i>
<i>Csedő István</i>	<i>Kánya István</i>
<i>Haritska József</i>	<i>Borok István</i>
<i>Fejér András</i>	<i>Kánya Ferentz</i>
	<i>Csedő Ignázt</i>
	<i>Domokos Imre</i>

Jegyzet:

1860. május 28.

TA. J. 1. 5-7.

A tizes protokollumába beírt szöveg eredeti aláírásokkal és jegyzői névirásokkal.

8.

Körösmény tizes konstitúciója a tizeztagságról (1870)

Constitutio

A folyó 1870-dik év februárius 19-én Csik Szent György nevezett Körösményfalva tizesünknek fő erdőbírája, ifjabb Balla István eő kegyelme gyűlést tartatván azon sérelmes ügyeink helyre állítása okán, hogy tudniillik:

Elsőbbenis: Felhozván azon ügyünköt, hogy nemes tizesünk tilalmas erdejében bé birtoklás végett nagyon elszaporodtunk, és hogy intézkednék kik és melyek lehessenek bé szabadulható személyek, mi utánna járandó birtokok és tilalmas erdők fenn tartására meg kívántató pénzek le fizetésével lehetnének beigtatandó személyek.

Másodszor: nemes tizesünk legfontosabban gondoskodván arról, hogy minden egygyes személyünk a' rendes szabadítás alkalmával személyyére csakis egy terű fát használhat ki, azaz egy tüzes házra.

Harmadszor: Minden tizesünkben született törzsökös atyának gyermeke, barmennyi is, a' rendes etást bé érve és közterheket viselő egyén szabadulhat bé a' tizesünkbe az arra meghatározott pénzbeli öszveg le fizetése mellett.

Negyedszer: Arrolis gondoskodván tizesünk, hogy [ha] valamely idegen tizesünkbe bé származna lakás végett 's itt szerezne magának laktelket, aztat az

atyáinktul lemaradott és több terhes gondoskodások alatt... megtartott tulajdonában elfogadni nem kívánnya.

Mely constitutiót... jó rendbéli nagyobb megtartásunkra, a' kik írni tudunk, neveinek aláírásával, a' kik pedig írni nem tudunk, neveink eleibe tett kereszt vonásainkkal meg erősítjük a' ifjabb Balla István, mint a nemes tizes fő erdőbírája lakházánál.

Nyirő Ádám
Márton István
Antal István
Fazakas Ferenc
Koncsag Antal
Tulit Gábor
Tompos Lajos
Márton Ferentz
Tulit József
Nyirő János
Tamás János

+ Nyirő Antal
+ Antal Márton
+ idősb Balla István
+ Tamás Imre
+ Tamás András
+ Péter György
+ Ványolós József
+ Tulit István alsó
+ Péter András
+ Tamás Imre
+ Nyirő József
+ Gergé József
+ Tánczos István
Balla István főerdőbíró

Jegyzet:

1870. február 19.

TA. K. 2. 404-405.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és jegyzői névírásokkal. Az eredeti aláírások és a kereszttel ellátott jegyzői névírások elkülönülnek egymástól.

etás = életkor. A latin *aetas* szóból magyarították. (SZT. III. 488.)

9.

Körösmény tizes konstitúciója az erdőlésről és a legeltetésről (1882)

Constitutio

Csik Szent György községében kebelezett nemes Körösmény Tizes birtokossága az 1882 év mártius 4-én a következő erdőlési és legeltetési törvényeket állapította meg.

1. Ha szekérral vagy fa készíteni bele megy a tilalmas erdőbe kedd, csütörtök napokon kívül s akkoris... ha a fő erdő bíró híre... nélkül megy 1 forintig büntetendő, második esetben 2 forintig, s így tovább.

2. Egy terű fáért fizet 1 forintot, bikkfa, nyír, vagy fenyőfa legyen is, egyenlő a fizetés.

3. A tilalmas erdőbe inas gyermekeknek fejszével 30 krajczár büntetés alatt tilos [bemenni].

4. Maga szükségére seprű ágot hirrel fejsze nélkül szabad bébirtokosoknak, a ki pedig kereskedésre vagy fejszével szedne, egy seprűre valóért 10 krajczárt fizet.

5. A gyalogszekerések a tilalmas erdőből ki tiltatnak miután más módon a tilalmas megvédése sikertelen lenne, mert ezek a fiatalok, gallyakat és egyáltalán a mi a tilalmas erdőt gyarapítaná, mind el pusztítanak; s így ha bele mennek ezen törvény ellenére is, akkor elsősorban 50 krajczárt, másodikban 1 forintot köteles[ek] fizetni.

6. A juh, kecskével való legeltetés minden korra meg tiltatik, a ki meg találta 1 juhról 10 krajczárt, 1 kecskéről 30 krajczárt fizessen.

7. A bé nem birtokosok marhái legeltetési díja 1 forint, s ha ezt be nem fizetik s ott találtnak birtokosság legelein legeltetésen 2 forinttól 5 forintig büntetendők.

8. Ha pedig pásztor nélkül való el háramlott marha találtnak a legelőnkön, annak be jövődjő hajtója 2 krajczár, tartási és gondozási díja 10 krajczár.

9. Ha pásztor... szánszándékoson legeltet a birtokosság páskumán /:fel tiltáskor a birtokosok is:/, valamint feltiltáson kívül is az idegenek 1 marhától 10 krajczárt fizessenek. Feltiltáskor pedig a benn birtokosok nem jármos marhái is legeltetni 10 krajczár fenti büntetés alatt meg tiltatnak, míg a jármos marhák ott legelhetnek.

10. Miután a tilalmas erdőben több vad gyümölcsfa van, mely olykor olykor termést is ad, ezek megbántása is tilos termés idején. A birtokosság fog annak mi-kénti leszedéséről határozni, s ha valaki ön akaratból hozzá nyúl, minden véka gyümölcsért 50 krajczárt fizessen.

11. Akiknek marhájuk nincs, azok kötelesek bölétás és szabadítás kori fájukat benn birtokos tagokkal behozattatni. Idegen emberrel bé hozattatni 1 forint büntetés mellett tilos. Eszerint büntettetik az is, a ki a tilalmas erdőben lévő fáját idegennek eladni kíváná.

12. Minden birtokos tagnak, erdő örök létiben vagy nem létiben [kötelessége] védelmezni s őrizni a birtokosság erdejét és a látottakat a fő erdő bírónak bejelenteni. A ki pedig el titkolná az erdőrontókat vagy zuglegeltetőket, az 5 forintot o. é. fizessen a birtokosság cassájába.

Az elől írt 12 pontokban álló constitutio a teljes birtokosság jelen létében pont-ról pontra megvizsgáltatott és megmagyaráztatott, ellene egy birtokossági tag sem lévén, helyben hagyatott, s jövőre mai naptól fogva közbirtokossági törvénynek elfogadtatik és a kik írni tudnak saját kezű aláírásokkal, akik írni nem tudnak neveik elébe tett kereszt jell el nyomásával hitelesítettik.

Nyíró Jovákim főerdőbíró	+ Nyíró József
Márton Ferenc	+ Ványolós Ferenc
Miklós István	+ Nyíró József
Páll Elek	+ Nyíró Ferencz
Antal János	+ Péter János
Márton Péter jegyző	+ Tulit Ferencz
Fazakas Ferencz	+ Tulit Jánosné
Balla István	+ Fazakas Ignáczné
Márton Lázár	+ Tulit István felső
Márton Imre	+ Koncsag István

<i>Váradi Sándor</i>	+ <i>Ványolós Antal</i>
<i>Kontsag Lajos</i>	+ <i>Koncsag Gábor</i>
<i>Tulit Gábor</i>	+ <i>Czikó Balázs</i>
<i>Sándor József</i>	+ <i>Vargyas István</i>
<i>Bándi Lajos</i>	+ <i>Tánczos István</i>
<i>Lengyel Sándor</i>	+ <i>Tompos Sándorné</i>
<i>Márton Gábor</i>	+ <i>Miklós Ferencz</i>
<i>Tamás László</i>	<i>Az írástudatlanoknak megkért név</i>
<i>Nyírő Lajos</i>	<i>írójok: Márton Péter</i>
<i>Tulit Zsigmond</i>	
<i>Tulit Ignátz</i>	
<i>Márton Antal</i>	
<i>Nyírő Gergely</i>	
<i>Bándi Gábor</i>	
<i>Mihályfi Balázs</i>	
<i>Dobondi József</i>	
<i>András József</i>	
<i>Antal Márton</i>	
<i>Márton István</i>	
<i>Nyírő Ádám</i>	
<i>Márton Lajos</i>	
<i>Péter István</i>	

Jegyzet:

1882. március 4.

TA. K. 2. 398–401.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és jegyzői névírásokkal. Az eredeti aláírások és a kereszttel ellátott jegyzői névírások elkülönülnek egymástól.

A *bólétás* kifejezés alapja a *boléta* szó, amely cédulát jelentett. (SZT.I. 981.)

10.

Körösmény tizes tehén-, ló- és sertéspásztort fogadó határozata (1840)

A folyó 1840-dik esztendő december 29-dik napján nemes Körösményfalva Tizessének köz gyűlése tartatván a közelebb következő 1841-dik esztendőnek nyárára csik bánkfalvi nemes lófő Bálint Ignátzot tehén, ló és sertés pásztornak meg fogadtuk illy tételek mellett.

1. Minden tizesbeli ember köteles lészen minden némű csordába tartozó bar-mait pásztor eleibe adni, melyet ha nem cselekednék is, tartozik a pásztor bérét meg adni, mivel egy két ember pásztort nem tarthat.

2. Nevezett Bálint Ignátz pásztor kéz fogás mellett arra kötelezé magát, hogy tavasszal mihelyest a' föld fagya és az üdő engedi, a sertéseket külön tsordába, úgy midőn a' fű annyira növekedik, teheneket, lovakat s úgy más ingó bingó marhákat ki

hajtandgya, és a' sertéseket mind addig, míg a' föld le fagy, a' teheneket, lovakat míg ősszel él(l)ések lészen őrizni fogja.

3. Minden féle barmokra a' pásztor bér lészen egyre négy kupa gabona, fele rozs, fele árpa, öt font kenyér, a sertésekre egy garas és az esztendő barmokrais, a' többiekre pedig két garas váltó pénzben. A' malatzokra pedig, akár két font kenyér, akár egy kupa gabona.

4. Hogy ha nevezet[t] Bálint Ignátz a fennebbi kötelez[ettségenek] eleget nem tenne, tartozik maga helyet[t] más pásztort állítani és annak bérét meg fizetni.

Melynek valóságáról adgyak ezen hiteles bizonyosságunkat a' melyet neveink all[á] írásunkkal és iratásunkal meg erősít[jük] a fenn írt időben. Csík Szent Györgyön nemes lófő Bálint Ignátz lakó házánál.

<i>Köntse István</i>	<i>Tulit János</i>	<i>Ványolós István</i>
<i>Péter György</i>	<i>Mihályfi János</i>	<i>Fazekas István</i>
<i>Tamás András</i>	<i>Dobondi Tamás</i>	<i>Tulit Antal</i>
<i>Kontsag András</i>	<i>Mátyás István</i>	<i>Tulit József</i>
<i>Nyíró József</i>	<i>Kontsag Márton</i>	<i>Márton János m. p.</i>
<i>Kontsag József</i>	<i>György András</i>	<i>Lengyel János m. p.</i>
<i>Márton István m. p.</i>	<i>Miklós Antal</i>	<i>Kasza Mihály m. p.</i>
<i>Tompos András m. p.</i>	<i>Tulit Antal</i>	<i>Tompos György m. p.</i>
<i>Nyíró Ádám m. p.</i>	<i>Tulit József</i>	<i>Csató Józseph m. p.</i>
<i>Antal István</i>	<i>Czikó József</i>	<i>Bálint Ignátz fő erdő bíró m. p.</i>
		<i>Bálint Ignátz pásztor +</i>

Jegyzet:

1840. december 29.

TA. K. 1. 38.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és jegyzői névírásokkal.

m.p. = manu propria = saját kezűleg írt név

11.

Háromtizes csordapásztor-fogadó egyezsége (1848)

A folyó 1848–dik évi martzius 25-dik napján nemes három tizesünk fő erdő bírāja Csiszér István eőkegyelme teljes három tizes gyűlésit hivatván az maga tulajdon lakó házához, hol mi terhes ügyek eligazítása végett, mely sok ügyek között elé fordulván az, hogy nem lévén az nagy marháinknak őrző pásztor, törekedvén nemes közönségünk azon, hogy mi módon tudhatná az őrzőpásztort ki állítani, jelentvén magokat mü előttünk Csík Szent Györgyi köz lakos olá Szóts István és Urus János küsebb, hogy fel vállalnák az nagy marhánk mellett lévő pásztorságot, kéz bé adás és áldomás mellett az írt következő pontok alatt valólak fel, az melyek az ide ala írt pontokban ki tetszendnek t. i.

1. Hogy Szent György naptól el kezdve addig őrizni, az miglen a nagy marha tud enni.

2. Egy nagy marhának bére legyen 5 font kenyér, 3 ejtel gabona, kenyérnek való, 1 krajczár botskor pénz, 6 krajczár bér, az esztendő's borjúra 3 krajczár, az több bére legyen annyi, mind az nagy marhára.

3. Az lovaknak bére annyival különböztetik meg az marháktól, hogy botskor pénz legyen 2 krajczár mindenre.

4. Aztis hátra nem hagyván, hogy az gabonát és az pénzbért nem legyen szabad fel szedni az pásztoroknak, míg az csorda őrizetyinek vége nem legyen. Egy ezüst forint büntetés terhe alatt, úgy az az személyis meg fog büntettetni, az ki bérit meg adná az gazdák közül, de még ezen kívül azt válolván magokra büntetésül az pásztorok, hogy az halálon kívül valamelyik meg kívánna csalni, fog fizetni közönségünknek 10 pengő forintot, úgy közönségünk is.

Mely fogadás és áldomás történetin alatt irtak jelen voltunk és arrol tulajdon neveink al írásával és íratásával bizonyítunk az irt időben, napon, a Csiszer István fő erdő bíró házánál.

(Névíráások)

Czikó András	Czikó István	Czikó János
Kánya Máté	Simó Emre	Vargyas István
Gáll István	Kánya Ignácz	Simon Márton
Csiszér Emre	András István	Texe Gergely
Gáll András	Gáll Gábor	Szóts György
Urus István	Urus Simon	Texe Emre
Tamás Gergely	Tulit Márton	Gáll Lajos
Tompos József	Gáll István	

(Saját kezű aláírások)

Czikó Antal	Bors Istvány	Bors Gergely
Gáll Balázs	Gáll Ignácz	Gáll József
Csiszér József	Ambrus János	Gáll Albert
Ambrus Lazar	Kánya János	Simó Emre

Müis meg erőssityük fel olvasás után nevünk al íratása és nevünk eleibe tett kereszt vonásunkkal bizonyítjuk az contractus[t] bíró úr előtt, pásztorok

+ Urus János

+ Szóts István

Irtam meg az közönség kérésére az irt időben és napon.

Ambrus Dániel

Jegyzet:

1848. március 25.

TA. H. 7. 34.

Kétoldalas hitelesített tisztázat eredeti aláírásokkal és jegyzői névírásokkal.

12.

Háromtizes kecskepásztor-fogadó egyezsége
(1879)

Egyezmény

Melynél fogva alatt irt tizes tagjai a' Gál József fő erdő bíró öszve hivatásából meg fogadtuk kecske pásztornak Menaság Újfalui Dánél Ferenczet ... a haza járó fejős kecskék mellé az eddigi szokott bérre, tudniillik minden kecskére ígért a tizes három ejtel gabonát, 3 font kenyeret és egy krajczár bocskor pénzt. Tartozik pontosan őrzeni és ezen kívül Boldogasszony napig minden vasárnap déli teje a kecskéknek a' pásztoré lesz s azután a tulajdonosé. Köteles mindenki az egy krajczár bocskorpénzt a kecskékre előre meg adni, hogy azzal magának láb belit szerezhessen. Kötést is tevének egymás között, hogy a' melyik fél meg másolni akarná, tartozik 10 forintot o. é. le fizetni, mégis ezen egyezmény meg marad a maga erejében. Fogadtuk az 1880-dik év nyárára. Kezességet vállalt Szenyes György és Magyar János kezes, hogy szükség esetében mindenekről jót állani készek.

*Minek erősségéül alá írunk a fő erdő bíró lakházánál 1879. december 2-án.
+ Dánél Ferencz felelős pásztor*

megkért név név aláírója Csiszér József

A tizes részéről jelen voltunk:

*Csiszér József
Texe Antal
Gál Sándor*

*Szenyes János
Magyar János
Szenyes György
Miklós Ignátz
Névirójok Texe Antal*

Jegyzet:

1879. december 2.

TA. H. 2. 266.

Jegyzőkönyvi bejegyzés 3 eredeti aláírással, valamint 4 tizestag és a pásztor névirásával.

13.

Körösmény tizes makkos sertéspásztort fogadó határozata.
(1840)

A folyó 1840-dik esztendő október 25-dik napján Nemes Körösmé[ny]falva Tizessünk tilalmas erdőnkbe makkos sertés pásztornak meg fogattuk Szóts Ferentzet és Szóts Györgyöt ily tételek mellett:

1. Minden Tizesbeli ember, úgy a Compossessorok is, minden füsttől egy sertést adhatnak, a kiknek pedig sertések nem volna, azok helyet[t] más meg egyezve, egy-egy sertést a csordába adhat.

2. A pásztor bér lészen a két első hetekre egy sertésre egy egy kupa gabona és egy váltó krajtzár, az utáni hetekre míg a sertések mak[k]ot kapnak, fél kupa gabona és egy krajtzár minden hétre; úgy pedig, hogy a fel gyűjtéskor a két első hétre tartozik minden ember egy sertése két kupa ős gabonát és két krajtzárokat bé fizetni.

3. Holnapi napon, a folyó hónap 26-dikán kötelesek lesznek a nevezett pásztorok a ki mutatandó helyre csaposbol kosárt csinálni, két arra ki nevezendő embereink jelen létében, és a folyó hónap 27-dikén a sertéseket fel gyűjteni.

4. Hogy ha a nevezett pásztorok a tilalmas erdőbe[n] tüzelés végett élő és haszon vehető fát vágnának le, azon esetben a kárt pásztori bérekből meg fizetendik.

Mely fenn irtaknak nagyobb erőssége végett neveink alá irtuk és irattuk a fenn irt időben a fő erdő bíró Bálint Ignátz lakó házánál.

Köntse István m. a.	Tántzos István m. a.	Fazakas György m. a.
Kontsag András m. a.	Balla Antal m. p.	Bándi Ignátz m. a.
Kontsag Emer m. a.	Tompos András m. p.	Csató József m. p.
György András m. a.	Tántzos Jakab m. a.	Tompos György m. p.
János József m. a.	Nyirő András m. a.	Nyirő Ádám m. p.
Köntse János m. a.	Tulit Antal m. a.	Bálint Ignátz m. p. fő erdő bíró
Péter György m. a.	Tulit Antal m. a.	
Köntse István m. a.	Dobondi Tamás m. a.	

Jegyzet:

1840. október 25.

TA. K. 1. 37.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és jegyzői névírásokkal.

m.p. = manu propria = saját kezűleg írt név

m.a. = manu authorata = fölhatalmazott kézzel írt név

14.

Háromtizes sertéspásztor-fogadó szerződése (1885)

Pásztor fogadási szerződévény az 1885-dik évre

Tekse Ignác főerdőbíró úr telyes tizesgyűlést hivatván saját házához folyó év február hó 10-re, mely alkalommal felhozván azt, hogy még idáig semmi csorda pásztorunk nincs fogadva, és fel lőn szólva, hogy kik lesznek hajlandók el vállalni.

Ez alkalmommal Menaság Újfalui Dánél Ferencz ajánlkozott és megis fogadtott a következő bér és feltételek mellett.

Bér a sertésekre minden darabra 3 ejtel gabona, 3 font kenyér és 1 krajczár bocskorpénz, malaczokra, melyeket Szent János nap előtt kiadnak, egész, és melyeket később, fél bért fizetnek.

Az esztenás sertésekre, melyeket a közös csordába adnak egy ideig, kenyér és 1 krajczárt.

A sertés csorda ki kerítése tart a föld fagyától föld fagyáig, mikor csak ha napjában is túrni tud.

Oly feltétel alatt, hogy köteles a pásztor világodatkor keríteni és alkonyatig a csordát legeltetni. Köteles arra is, hogy a csorda előtt jöve és léptést a falun hosszát meg futástól vissza tartani.

Továbbá tiltva van a pásztornak ki kerítéskor a csordát meg fektetni és köteles a forró napok delén víz körül legeltetni, egyáltalán a járovánt elő idéző okokat kerülni, még a szomszéd csordák nyomát is tilos jároványkor fel járni, úgy a cigányoknak a legelőn táborozását be jelenteni.

Mely szerződés szóról szóra felolvastatott és helyben hagyatott.

+ Dánél Ferencz
sertés pásztor
általam: Márton Zakar

+ Gyűjtő Ferencz kezes
+ Tamás István kezes
névirójok: Márton Zakar

Jegyzet:

1885. február 10.

TA. H. 2. 285.

Jegyzőkönyvi bejegyzés keresztekkel kísért névirásokkal.

15.

Háromtizes és Menaságújfalu tizes közös sertéspásztor-fogadó egyezsége
(1895)

Jegyző könyv

Mely felvétellett teljes birtokossági gyűlésben 1895-dik év február hó 10-én. Felmondá Gál Ignác fő erdő bíró, hogy még sertés pásztor nincs jövőre fogadva és a birtokosság afelett intézkedjék. A teljes birtokosság több beszélgetés után és jelen lévén Menaság Újfalvi tizes bíró több tag tizesbéli személyekkel és azokkal együttesen, hogy közös sertés csorda legyen, összes akaratból meg fogadják Menaság Újfalvi Kánya Imrét felelős sertés pásztornak, hogy tudni illik.

1. Igért a tisztelt Három tizes birtokossága pásztor bért minden darab sertésre 5 ejtel jó kenyérnek való gabonát és 2 krajczár bocskorpénzt. Ezen ígértekből a mikor a sertések fel gyűlnek a birtokosság megadja a 2 ejtel gabonát és a 2 krajczár bocskorpénzt, a 3 ejtelt pedig ősszel kell megadni. Az is megjegyzendő, hogy mivel az újfalvi atyafiaké is ott lesznek, egy magmarha kan sertés[t] részikre kötelesek hogy állítanak a közös csordában.

2. Ezen megígértékért elvállalja Kánya Imre a sertéseket hogy tisztességesen kívánja őrizni, és ha vaj egy végképpen elveszne, azt meg fizeti a károsnak. És kezdetől addig őrizni, míg a fagytól túrni tud. Az is megjegyzendő, hogy a savós sertésekre csak fél bér jár és a Szent János nap után menőkre is csak fél bér jár. A kerítés pedig régi mód szerént lesz, hogy az Laczok utájából is keríteni kell, és tartozik a felelős pásztor a törvények értelme szerént két készfizező kezeseket adni, a kik a pásztor helyett minden szükségben jót kívánnak állani.

Kezesek:

+ *Fodor Gábor újfalvi*

+ *Magyar István újfalvi*

megkért névirójok: Tekse Ignác

+ *Kánya Imre újfalvi felelős pásztor*

névirója: Tekse Ignác

Marton István tizes bíró

Magyar Ignác

Bándi József

Jegyzet:

1895. február 10.

TA. H. 3. 225-226.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és kereszttel ellátott jegyzői névirásokkal.

16.

Körösményfalva tizes „juhtartó gazdaságának” pásztorfogadó határozata.
(1842)

Csik Szent Györgyfalva Kőrösmé[ny]falva Tizessének alól irt tagjai az 1843-dik évi nyárára fejős juhok pásztorainak meg fogadtuk Csik Szent Györgyön lakó köz adózó Gyűjtő Pált és Bánkfalvában lakó ugyan köz adózó Gyűjtő Andrást illy feltételek mellett.

1. A fenn meg nevezett pásztorok kötelesek lesznek az eddigi rend szabály szerént minden fejős juhra 16 font jól készített sajtot és 6 juhra egy veder ordát meg adni, ha csak a juhoknak valami különös betegségek vagy veszéljek nem következend.

2. Úgy hasonlóképpen a meg nevezett pásztorok arra kötelezék magokat, hogy ha Szent Kereszt nap előtt két-három nappal a juhok fel gyűjtenek, akkor adnak az úgy nevezett sóra való túrót nyoltz juhra valót, ha pedig Szent Kereszt napkor gyűjtenek fel a juhok, azon esetben hat juhra valót, ha pedig az idő mostohasága miatt későbbre gyűjtenek fel, akkor fizetnek 5 juhra való sajtot.

3. A nemes Tizes képében mű is arra kötelezzük magunkat, hogy minden hétre 30 font kenyeret adunk, úgy hogy minden héten a pénteki és szombati sajt azé legyen és annak méretessék fel, a ki vasárnap kenyeret viszen.

4. Sokszor tapasztalván ez előtt, hogy a pásztorok többszöri izenetekre is senki sajtért nem mennén, a sajt el károsodott, azért tehát mindenki köteleztetik arra, hogy a kinek a pásztorok izennek, tüstént sajtért mennyen, ha csak valami hivatalos parantsolat el nem zárja.

Melynek valóságáról bizonyítunk Csik Szent Györgyön november 20-án 1842-dik évben az esztena bíró nemes lófő Balla Antal lakó házánál.

<i>Kontsag József m. a.</i>	<i>Tompos András m. p.</i>
<i>Ványolós István m. a.</i>	<i>Bálint Ignác m.p.</i>
<i>Idősebb Tulit József m. a.</i>	<i>Balla Antal m. p.</i>
<i>Ifjabb Tulit József m. a.</i>	<i>Bándi Ignácz m. p.</i>
<i>Idősebb Tulit Antal m. a.</i>	
<i>Idősebb Tulit János m. a.</i>	
<i>Idősebb Fazokas István m. a.</i>	<i>Gyűjtő Pál m. a. pásztor</i>
<i>Ifjabb Fazokas István m. a.</i>	<i>Gyűjtő András m. a. pásztor</i>

Jegyzet:

1842. november 20.

TA. K. 1. 40.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és jegyzői névírásokkal.

Az m.p. és az m.a. rövidítések jelentésére lásd a 13. szöveg jegyzetét.

17.

Körösményfalva tizesének bikatartó egyezsége (1840)

A folyó 1840-dik esztendő október 13-dik napján nemes Körösme[ny]falva Tizesünknek a fő erdő bíró lófő Bálint Ignácz eő kegyelme lakó házánál köz gyűlése lévén, a nevezett erdő bíránk azt fedezé fel, hogy mivel már a Tizes bikájának tartására bizonyos embert szerezni kellek, tehát nemes Tizesünk arról gondoskodgyék. Mire nézett arra meg bízott személyt trágya bér mellett nem kaphatván, pénz bér fizetés mellett lófő Balla Antal a következő télre a bika tartását s gondozását magára vállalá ily feltételek mellett:

1. Mái naptól kezdve mind addig, míg a tehény csorda a közelebbi tavaszon a legelő helyre ki hajtatik, a bikát tisztességessen jó móddal tartandgya, úgy hogy tavasszal a nemes Tizes meg elégedésével leend.

2. A bika tartásáért nemes Tizesünk Balla Antal eő kegyelmének fizetend 18 = tizen nyolc magyar forintokat váltó pénzben oly feltétellel, hogy a csorda kihajtás napjától számítva 15-öd napok alatt köteles leszen a fő erdő bíránk a vice erdő bírák által tehény szám szerént, ha különben nem, zálogolás vagy tisztí hatalom mellett is fel szedni.

3. Ha a bika a Balla Antal gondviseletlensége miatt kárba menne, tartozik a bika árát az által adás kori betsű szerént meg fizetni.

Mely egyezménynek erősségéül neveinket aláírjuk és írassuk a fenn írt időben és helyen.

<i>Ványolós István m. a.</i>	<i>Csató Jóseph m. p.</i>
<i>Koncsag József m. a.</i>	<i>Koncsag András m. a.</i>
<i>Tulit Antal idősb. m. a.</i>	<i>Tamás János m. a.</i>
<i>Tánczos Jakab m. a.</i>	<i>Miklós Antal m. a.</i>

*Török György m. a.
Lengyel János m. a.
János József m. a.
Tompos András m. p.
Bálint Ignátz m. p.
Balla Antal m. p.*

*Tulit József m. a.
Kontsag Márton m. a.
Dobondi Tamás m. a.
Nyírő Pál m. a.
Tánczos Imre m. a.
Nyírő Péter m. a*

Jegyzet:

1840. okt. 13.

TA. K. 1. 36.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és jegyzői névírásokkal.

Az m.p. és az m.a. rövidítések jelentésére lásd a 13. szöveg jegyzetét.

18.

Körösmény tizes erdőpásztor-fogadási egyezsége
(1873)

Egyezmény

A folyó 1873-dik esztendő október hó 26-dik napján nemes Körösményfalva tizes fő erdőbírája Balla István atyánkfija által telyes gyűlés tartatván az következendő tárgyak eránt, hogy t. i.

1. Mivel eddigelé a tilalmas erdőkben sok károk történtek, ezeknek meg zabolászására megfogadá tizesünk Serbány Istvánt, ...tizesünkben lakót és nem bebirtoklót erdő őrizőnek 8 új forintokért o. é., s még ...aki kártételen megtaláltatik, egy terű fától 1 forintot o. é. [fizet], ezen büntetésnek egy harmada az erdő őrizőé.

2. Ad a tizes még szolgáltyáért egy terű bükfát veszendőt.

3. Ezen erdő őrizőt tizesünk oly feltételekkel fogadá meg, hogy ... ezen következő Mindenszentek napjától el kezdve a jövő Szent György napig őrizni köteles, és ha ... valami kártövért elnézne s tizesünk bírájának tudtára nem adná, egytől 5 forintig büntettetik.

Mely egyezményi szerződésünknek jövőendőbeli megtartására aláírtuk és irattuk a fenn írt időben és helyen.

+ *Serbány István*

Antal István

Nyírő Antal

Nyírő József

Dobondi József

Márton Ferencz

Kontsag Lajos

Péter Alajos

Péter György

Nyírő Joákim

Nyírő Gergely

Fazakas Ignátz

Balla István üdős

Márton Imre

Nyírő Ádám

Márton István

Tulit Ignátz

Jegyzet:

1873. október 26.

TA. K. 2. 68-69.

Jegyzőkönyvi bejegyzés eredeti aláírásokkal és a pásztor kereszttel ellátott jegyzői névírásával.

XV.

ÖSSZEÁLLÍTOTT ADATSOROK

TIZESBÍRÓK CSÍKSZENTGYÖRGYÖN ÉS CSÍKBÁNKFALVÁN A XVIII–XIX–XX. SZÁZADBAN

Az alább felsorakoztatott neveket a könyv szerzője gyűjtötte össze a legkülönbözőbb csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi vonatkozású iratokból, elsősorban a tizesek jegyzőkönyveiből. A nevek után álló évszámok arra az esztendőre vonatkoznak, amikor az illető személy *tizesbíróként* vagy *főerdőbíróként* szerepelt valamelyik írott forrásban.

HÁROMTIZES

Csiszér András (1797)
László Péter (1827, 1829, 1830)
Czikó Antal (1832)
Csiszér Imre (1833, 1834)
Gáll István (huszár) (1835, 1836, 1837, 1838, 1839)
Gáll András (1839, 1840)
Csiszér János (1841, 1842)
Czikó András (1842, 1843)
Gáll Gergely (1843, 1844)
Texe Antal (1844)
Gaál Lajos (1844, 1845)
Gáll József (1845, 1846)
Csiszér István (1846, 1847, 1848, 1849, 1850)
Tompos István (1850, 1851)
Gáll Antal (1852, 1853)
Gáll István (1856)
Czikó Antal (1857, 1858, 1859)
Ambrus Ignác (1859, 1860, 1861, 1862, 1863)
Csiszér József (1863, 1864, 1865)
Gáll Jovákim (Joachim) (1865, 1866, 1867, 1868)
Gál Balázs (1869, 1870)
Gál János (1870, 1871)
Tekse István (1872)
Gál András (1873)
Tekse András (1874)
Tekse Antal (1875, 1876, 1877)
Lacz Gábor (1877, 1878)
Gál József (1879, 1880)
Simon Imre (1881, 1882)

Ambrus Ferenc (1883, 1884)
Tekse Ignác (1886)
Bors Ferenc (1887)
Részeg János (1888)
Gál Mihály (1890)
Ficz Antal (1891)
Czikó József (1892)
András Ágoston (1893)
Gál Ignác (1895)
Gál Alajos (1896)
Csiszér Ferenc (1897)
Kánya József (1898)
László István (1900)
Ambrus István (1902)
Magyar József (1903)
Csedő Gábor (1906)
Balla Sándor (1908, 1909, 1910)
Kánya István (1910, 1911, 1912)
Részeg János (1912)
Bors József (1913, 1914, 1915)
Ficz Gábor (1915)
Kánya Péter (1916, 1917)
Gál László (1918)
Csiszer István (1919, 1920, 1921)
András Imre (1921, 1922, 1923)
Tekse Zakar (Zakariás) (1923, 1924)
Csiszer József (1925)
Tekse Ignác (1926, 1927)
Czikó Károly (1927, 1928, 1929)
Erdély Károly (1930)
Csiszer József (1931, 1932, 1933)
Tompos Gábor (1933)
Lacz József (1934, 1935, 1936)
Csiszer Antal (1936, 1937)
Czikó István (1938, 1939)
Tekse Zakar (Zakariás) (1940, 1941)
Kézdi Jakab (1941, 1942, 1943)
Csiszer Mózes (1943, 1944, 1945)
Kánya István (1946, 1947)
Kovács Lajos (1947, 1948, 1949)

JENŐFALVA TIZES

Tamás András (1845)
Csedő Dávid (1850)
Csedő András (1859, 1860)

György József (1860, 1861)
Kánya Imre (1861, 1862, 1863)
Csedő Péter (1864)
Kánya István (1865, 1866)
Kánya Imre (1867, 1868, 1869, 1870, 1871)
Kánya Ágoston (1872)
Fejér András (1873, 1874)
Csedő Ignác (1875)
Domokos Emre (Imre) (1876, 1877)
Páll Lajos (1878, 1879)
Tamás András (1880, 1881)
Kánya Imre (1883, 1884, 1885)
Csedő Péter (1886, 1887, 1888)
Pál Antal (1889)
Basa István (1890, 1891)
András János (1892, 1893)
Kasza József (1894, 1895, 1896)
Basa József (1897, 1898, 1899)
Fejér István (1900, 1901)
Csedő Márton (1902, 1903)
Fejér Károly (1904)
Kánya Zakar (Zakariás) (1905, 1906, 1907)
Gál Péter (1908)
Kasza István (1909, 1910)
Basa János (1911, 1912, 1913, 1914)
Pál Károly (1914, 1915, 1916)
Domokos Ferenc (1916, 1917, 1918)
Kánya Gábor (1919, 1920, 1921, 1922, 1923)
Tompos Károly (1924, 1925, 1926)
Pál András (1927, 1928, 1929, 1930, 1931)
Czikó László (1932)
Cseresznyés Imre (1933, 1934)
Kasza József (1935, 1936)
Kasza György (1937)
Kasza István (1940)
Bíró Antal (1945, 1946)
Tompos Pál (1947)
Basa Sándor (1947, 1948)

KÖRÖSMÉNY TIZES

Péter Kelemen (1780, 1786)
Bors Ádám (1794)
Bálint József (1797)
Lacz András (1800)
Ványolós Lőrinc (1803, 1805)

Bálint József (1807)
Ványolós Antal (1810)
Tompos István (1814)
Tompos György (1814, 1815)
Tulit Antal (1815)
Márton Ferenc (1818)
Kontsag Emre (Imre) (1822)
György Antal (1825)
Miklós János (1830, 1831, 1832)
Fazakas István (1833, 1834, 1836)
Mihályfi János (1835, 1836, 1837, 1838)
Bálint Ignác (1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1846, 1847)
Márton Imre (1848, 1850, 1851, 1854)
Márton János (1854, 1855, 1856, 1857, 1858)
Márton Ferenc (1861, 1862, 1863, 1864, 1865, 1866)
Balla István (1867, 1868, 1869, 1870)
Ifjabb Balla István (1871, 1872, 1873, 1874, 1875)
Nyíró József (1875)
Fazakas Ignác (1876, 1877)
Márton Imre (1877, 1878)
Nyíró Jovákim (Joachim) (1879, 1880, 1881, 1882)
Márton Lajos (1883, 1884, 1885, 1886, 1887)
Antal János (1888, 1889, 1890, 1891)
Péter István (1892, 1893, 1894)
Nyíró Gergely (1895)
Márton Lázár (1896, 1897, 1898)
Fazakas Lajos (1899, 1900)
Nyíró Imre (1901, 1902)
Miklós Ferenc (1903)
Kánya Imre (1904)
Ványolós Ferenc (1905, 1906, 1907)
Balla Gábor (1908, 1909, 1910)
Nyíró Jovákim (Joachim) (1911, 1912, 1913, 1914)
Tulit Antal (1914, 1915, 1916, 1917, 1918)
Salamon Gyula (1919, 1920)
Tulit Lázár (1921, 1922)
Nyíró Zakar (Zakariás) (1923, 1924)
Péter Gergely (1924, 1925)
Tánczos György (1926, 1927)
Koncsag Péter (1928, 1929)
Nyíró Imre (1930, 1931)
Antal István (1932, 1933, 1934, 1935)
Nyíró Péter (1935, 1936, 1937, 1938, 1939)
Nyíró Bálint (1939, 1940)
Vargyas Beniam (Benjamin) (1940, 1941, 1942)

Vitos János (1943, 1944, 1945)
Farkas Ignác (1945, 1946)
Csedő (Frank) Mózes (1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951)

ITTKÉTFALVA TIZES

Tamás Péter (1833)
Péter István (1835)
Péter János (1845)
Kontsag József (1855)
Balla Mihály (1878)

SIMÓSZEGE TIZES

Kontsag Ferentz (1830)
Bálint Emre (Imre) (1833)
Domokos György (1835)
Bene József (1837)
Antal Péter (1845)
Bakai József (1872)
Kováts Imre (1881, 1882, 1883)
Bálint Ferenc (1884, 1885, 1886)
Kovács Jovákim (Joachim) (1887, 1888, 1889)
Szabó János (1890, 1891, 1892)
Péter József (1893, 1894)
Kovács István (1895, 1896)
Füstös Fábán (1897, 1898, 1899)
Bene József (1900, 1901)
Kovács Ignátz (1902, 1903)
Kánya Beniam (Benjamin) (1903, 1904, 1905)
Bene Jeremiás (1906, 1907)
Balla Bénéiam (Benjamin) (1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915)
Szabó Lajos (1916, 1917, 1918, 1919)
Veszeli József (1920, 1921)
Vitos Dénes (1922, 1923, 1924, 1925)
Bene Lázár (1926, 1927)
Bene Balázs (1928, 1929)
Kovács Imre (1930)
Szász István (1931, 1932)
Bándi György (1933, 1934)

MARTONOS TIZES

Madár Sámuel (1820, 1837, 1838)
Kasza Zsigmond (1930)
Keresztes Antal (1833)
Bálint Antal (1835)
Balázs József (1839)

Szabó János (1841, 1844)
Madár István (1845, 1847)
Köntse István (1847)
Keresztes Márton (1848, 1849, 1850)
Tóbi Antal (1850)
Keresztes Ferenc (1851, 1852)
Madár Ferenc (1853)
Füstös Márton (1856)
László Péter (1856, 1857)
Madár József (1858, 1859)
Csedő István (1861)
Bákay Ignác (1862, 1863, 1864, 1865)
Tánczos Elek (1866)
Balázs Péter (1869)
Bálint István (1870, 1871, 1872)
Madár István (1873, 1874)
Köntse Antal (1875, 1877, 1878, 1879)
Madár János (1880, 1881)
Keresztes Antal (1882)
Madár Lajos (1883)
Tánczos Albert (1885, 1886)
Bene József (1887, 1888)
Dánél Péter (1889)
Madár Ferenc (1893)
Csedő László (1900)
Szabó Ferenc (1919, 1920)
Dánél László (1921)
Dánél József (1922)
Madár Gábor (1923, 1924)
Könczei Gábor (1925)
Bálint Gyula (1926, 1927, 1928, 1929)
Tánczos Félix (1930)
György József (1931, 1932, 1933, 1934)
Gergely Pál (1935, 1936, 1937)
Madár Béla (1938, 1939, 1940, 1941)
Sugár Dénes (1942, 1943, 1944)
Madár József (1945, 1946, 1947, 1948)

ALTIZES

Balázs Ferenc (1826)
Mihály Antal (1827)
Ványolós József (1830)
Máté Mihály (1833)
Bene Miklós (1833)
Botár János (1835)

Karacsi István (1837)
Bene György (1845)
Péter György (1863)
Balázs József (1865)
Tamás Emre (Imre) (1872)
Péter István (1875)
Pongrácz Péter (1887)
Bene Imre (1882, 1883)
Péter József (1900)
Tobi József (1904, 1905, 1906)
Tamás Gábor (Gábor) (1907, 1908)
Csedő László (1909)
Ványolós József (1910)
Tekse Ignác (1911)
Balázs Imre (1912, 1913)
Máté János (1914)
Bene Ferenc (1915)
Keresztes Ignác (1916, 1917)
Máté Vendel (1918, 1919, 1920)
Köncse István (1921)
Máté András (1922, 1923, 1924)
Tulit János (1925)
Ványolós István (1926, 1927, 1928)
Pongrácz Bénéiam (Benjamin) (1929, 1930, 1931)
Füstös László (1933)
András Károly (1934)
Kovács József (1936)
András Imre (1938)
Péter Félix (1940, 1941)
Csedő Lajos (1942, 1943, 1944)
Keresztes András (1944, 1945)
Máté János (1946, 1947)
Balla Péter (1948, 1949)
Péter Ferenc (1949)
Péter Lajos (1950)

A TIZESBIRTOKOK TÖRTÉNETI HELYNEVEI (XVIII–XIX. század, ritkán a XX. század eleje)

A tizesiratokból kigyűjtött helyneveket ABC sorrendbe rendezve közlöm. A zárójelbe tett évszám az első előfordulás idejére vonatkozik. Ritkán két évszám is található a név után. Ilyen esetben vagy hosszú idő telt el a két előfordulás között, vagy a helynév átalakulására érdemes a két évszámmal utalni, például a Bakorotása > Bakrotása helynév esetében. A zárójelben az évszámot egy betű előzi meg, amely a tizesek valamelyikére, illetve tilalmasára vonatkozik: H = Háromtizes, J = Jenőfalva tizes, K = Körösmény tizes, S = Simószege tizes, M = Martonos tizes, A = Altizes. Néhány esetben az AMS betűjel került az évszám elé. Ez azt jelenti, hogy a név az adott időpontban olyan dokumentumban szerepelt, amely a három bányfalvi tizes *éppen* közösen kezelt tilalmasával volt kapcsolatos. Ha az évszám előtt vesszővel elválasztva két betű szerepel, a betűk arra utalnak, hogy a helynév két tizes tilalmasát is érintette. Például: Répád pataka (AMS–1700, 1765), (M, S–1813).

Ájtöve (K–1839)
Alsópósa (K–1866)
Apadó (AMS–1845)
Apadó kút (J–1863, 1875)
Apadó tető (J–1860)
Árnyék hidja (J–1901)
Árnyék pataka (J–1860)
Ástut (H–1840)
Ástut ajja (AMS–1845, M–1884)
Ástut alatt (M–1904)
Ástut alja kétárok köze (H–1930)
Ástut csere tilalmas erdeje (M–1839)
Ástut útya (AMS–1845)
Bakorotása sorka (H–1839, 1866)
Bakrotása sorka (H–1857, 1932)
Bálint büke (J–1860)
Bándé homloka (H–1932)
Bándé nyaka (H–1930)
Bandi (H–1796, 1833)
Bandi bükke (H–1843)
Bandi hegyesse (H–1850)
Bandi kútya (H–1795, 1843)
Bandi lapossa tartománya (K–1843)
Bandi mezeje (H–1842)
Bandi nyaka (H–1842)
Bandi pataka (H–1840)
Bandi teleke (H–1795, 1932)
Bandi verőfele (H–1795, 1835)
Bartis földje (J–1867)

Bene teleke (H–1845)
Benesd bérce (K–1848)
Benó vágása (H–1858)
Bikakert (H–1912)
Borítós telek (J–1867)
Borvízkert (A–1935)
Böjte (J–1862)
Böjte alatt (J–1862)
Böjte nyaka (J–1869)
Böjte vége (J–1860, 1863)
Czigány telek (J–1867)
Czigány vápa (K–1868)
Czigányvápa pataka (K–1876)
Csatorna pataka (J–1868)
Cseplesz (A–1765)
Cseplesz alja (A–1934)
Cseplesz büke (AMS–1765)
Csere (K–1814)
Csere oldal (M–1905)
Csere ösvénye (M–1905)
Cserevég (K–1868)
Cserevég pataka (K–1870)
Csigojás (H–1882)
Csiszerek teleke (J–1867)
Csiszerek teleke árka (J–1868)
Csorgó (J–1868)
Dakos (H–1796)
Dakos allya (H–1833)
Dakos észokja (H–1840)
Dakos homloka (H–1845)
Dakos nyaka (H–1839)
Dakos oldala (H–1850)
Dakos teteje (H–1840)
Dakos verőfele (H–1795)
Dakos verőfénye oldala (H–1839)
Diák György pataka (K–1867)
Dombos oldal (H–1909)
Durgó laposa (H–1930)
Durgó úttya (H–1843)
Ebhát (A–1826, 1912)
Édes bük (A–1830)
Édes bük tartománya (A–1813)
Édes büke pataka (A–1813)
Édes bükke pataka (AMS–1700)
Édesbükk borvízkert (A–1912)

Édesbükke kert (A–1905)
Egeres kút (K–1866)
Falló (J–1883)
Falu útja (J–1867)
Farkas gödör (M–1875)
Farkasverem (H–1866, M–1875)
Farkasverem észokja (H–1843)
Farkasverem homloka (H–1843)
Fásvölgy úttya (H–1845)
Fekető (J–1862)
Felsőpósa (K–1866)
Fenyés pataka hegye (M–1880)
Fenyőszó (H–1795, 1838)
Fenyőszó feje (H–1839)
Fenyőszó kútárka (H–1909)
Fenyőszó oldala (H–1845)
Fenyőszó pataka (H–1842)
Fenyőszó pusztája (H–1847)
Fenyőszó úttya (H–1839)
Ferentz parlagja (H–1842)
Ficz Antal pataka (J–1863)
Fingó hágó (J–1867)
Fügés telek (H–1838)
Fügés telek kútya (H–1839)
Fügés telek pusztája (H–1857)
Gönczéd (M–1887)
Gönczéd kert (M–1918)
Gönczéd pataka (M–1883)
Gönczér (AMS–1765)
Gyurka (belsőfele, külsőfele) (H–1930)
Gyurka keresztfája (H–1845)
Gyűjtő teleke (H–1920)
Hágó útja (H–1844)
Haram alja (H–1866)
Haram feje (J–1862)
Haram hegyesse (H–1795, 1837; J–1860)
Haram homloka (H–1843)
Haram nyaka (H–1839)
Haram oldala (J–1862)
Haram pataka (H–1795; J–1860)
Haram teteje (H–1930)
Havas (J–1862)
Havas kút (J–1860)
Havas kútra elé járó ösveny (H–1843)
Havas mező (S–1813)

Havaskút árka (J–1867)
Hideg kút (H–1843, K–1866)
Hideg kút árka (J–1863)
Horgyád (M–1875)
Hortyád (AMS–1828)
Hortyád csereje (AMS–1700)
Hortyád feje (S–1813)
Hortyád nyárossa (A–1830)
Hortyád pataka (S–1883)
Hortyád sorka (AMS–1828)
Hosszú havas (K–1840)
Hosszú telek (J–1883)
Hosszúka (J–1862)
Ikerkút árka (K–1843)
Ikerkút sorka (K–1872)
Kánya oldala (H–1833)
Kápolna nyak (J–1860)
Kápolna nyíre (K–1877)
Karatsi kútya (AMS–1845)
Karatsi vágása (AMS–1845)
Kaszák vápája (H–1842)
Kerek magyaró (J–1862)
Kertalja büke (S–1813)
Kerülő út (H–1845)
Kesős völgy feje (H–1845)
Kesős völgy felső sorka (H–1845)
Kesős völgy pusztája (H–1847)
Kesős völgy töve (H–1841)
Két Ástut köze (AMS–1845)
Kicsi kút (H–1928)
Kicsi pallag (J–1863)
Kicsibükk (K–1870)
Kicsin nyír (AMS–1765)
Kincses homloka (J–1885)
Kincses pataka (J–1862)
Kincses teteje (J–1885)
Kintses verőfele (J–1875)
Kintses verőfénye (J–1867)
Kis Haram (H–1845)
Kis széna mező (M–1905, S–1813)
Kishavas (AMS–1765)
Kontsag Máté úttya (H–1843)
Kosár telek (H–1833)
Kovátsok teleke (H–1845)
Körtövés sorka (K–1879)

Körtvés (K–1814)
Körtvés oldala (K–1865)
Kösző kútya (M–1909)
Köszörű feje (K–1840)
Köves kút (AMS–1845, M–1880)
Közép bük (AMS–1700, 1765; M–1765)
Kukujzás (J–1884)
Kutak kútya (K–1879)
Külső hegyet (M–1907)
Külső kút (M–1907)
Küszöhegyet (M–1905)
Küszöhegyet alatt (M–1909)
Küszöhegyet kert (M–1905)
Küszürű (K–1814)
Küszürű észokja (K–1839)
Küszürű kút árokja (K–1840)
Küszürű kútya (K–1878)
Küszürű pataka (K–1866)
Küszürű sorka (K–1867)
Lajtorjás oldala (J–1867)
Lenkert (H–1838)
Lenkert kútya (H–1842)
Lenkert pusztája (H–1842)
Lőrintz mezeje (H–1795, 1838)
Majd büke (M–1813)
Majd bükke (AMS–1700)
Majd hegyesse (AMS–1765, 1828; M–1830)
Majd mezeje (AMS–1765)
Majd nyaka (M–1813)
Majd oldala (AMS–1700, 1765; M–1765)
Marha nyelő lapos (K–1840)
Marha nyelő lapos karéja (K–1870)
Monyasd bükke (H–1795, 1842)
Monyasd pataka (H–1842)
Monyasd útya (H–1850)
Monyasd verőfele (H–1842)
Musda tető (J–1862)
Nagy kút (J–1862)
Nagy pallag (J–1863)
Nagy szakadás patak (J–1867)
Nagykő (H–1866)
Nagykő teteje (J–1860)
Nagykút gödre (J–1862)
Nőrintz mezeje (H–1850)
Nyír (H–1866)

Nyír úttya (H–1839)
Nyírtető (K–1870)
Nyőrinc mezeje (H–1932)
Orjas (K–1839)
Orjás (J–1860)
Orjás erőse (K–1863)
Orjás lapos (K–1843)
Orjás lapossa (J–1863)
Orjás útja (K–1870)
Orjás uttya (K–1839)
Ökör rúgtató (AMS–1845)
Pap kúttya (S–1813)
Pinczéd (K–1814)
Pinczéd pataka (K–1870)
Pinczéd teleke (K–1840)
Pósa (K–1814)
Potyogás (M–1876)
Potyogás pusztája (S–1902)
Pütkösd lapossa karéja (K–1870)
Répad büke (AMS–1765, S–1765)
Répad feje (AMS–1765, S–1813)
Répad kert (S–1902)
Répad pataka (AMS–1700, 1765; M–1813; S–1813)
Répad sorka (AMS–1765)
Salamás (J–1867)
Salamás oldala (J–1863)
Salamás pataka (J–1862)
Sándor bükke (J–1862)
Sándor teleke útya (J–1867)
Sáros vontató töve (K–1867)
Sátoros kút (J–1862, 1864)
Sátoros kút útya (J–1868)
Setét út (H–1883)
Setét út alja (H–1912)
Szakadát (AMS–1765; J–1867; M–1875)
Szakadát karéja (H–1795, 1844)
Szakadát karja (H–1840)
Szakadát kút árka (J–1863)
Szakadát nyaka (H–1850)
Szakadát pataka (J–1872)
Szakadati út (J–1860)
Szegre menő tartománya (J–1883)
Szegremenő Bőjte tartománya (J–1869)
Szék (H–1795)
Szék pataka (H–1844)

Szék pusztája mellett lévő Sós kút (H–1839)
Szék úttya (H–1839)
Székre által járó út (H–1847)
Széna mező (M–1904)
Széna mező oldala (M–1905)
Szentegyház pataka (K–1864)
Szép pataka (H–1866)
Szopos (Alsó-, Felső-) (H–1845)
Szopos (H–1842)
Szopos oldala (H–1856)
Szopos pataka (H–1910)
Szőke lapossa (K–1882)
Szürke kút (H–1915)
Tamás gödre (J–1860)
Tánczos pusztája (J–1862)
Tekeredő (S–1813)
Tekereg nyaka (J–1860)
Tekse perzselése (H–1922)
Telekasza (S–1883)
Telekasza csereoldal (M–1880)
Texe mezeje (A–1826)
Tekse mezeje (A–1938)
Vargyas mezeje (J–1868)
Vermed (M–1875)
Vermed pataka (AMS–1700, 1765; M–1813; S–1813)
Virágos telek (J–1872)
Zata pataka (H–1841)
Zikos tseréje (A–1830)

XVI.

IRODALOM, RÖVIDÍTÉSEK, ADATKÖZLŐK

IRODALOM

- BAKÓ Ferenc
1989 A palóc etnikum népességének kialakulása és településformái
In: Bakó Ferenc (szerk.): Palócok. I. 213-343.
Eger
- BARABÁS Jenő
1960 A szórványtelepülések kialakulása Közép-Európában
Műveltség és Hagyomány I-II. 219-247.
Budapest
- BARTALIS Ágost
1901 Segítsünk a székelyeken. Csíkmenasági székelyeink
Budapest
1933 Adatok a székelyföldi tizesek megismeréséhez
Csíki Lapok 1933. 19. 21.
- BÁRTH János
1984 Kecel településtörténetének alakulása
In: Báর্থ János (szerk.): Kecel története és néprajza. 423-434.
Kecel
1996 Szállások, falvak, városok
A magyarság települési hagyománya
Kalocsa
2001 A csíkszentgyörgyi kepe 1809-ben
In: Barna Gábor (szerk.): Társadalom, kultúra, természet.
Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére. 189-194.
Karcag – Szeged – Szolnok
2002 Az erdélyi egyházközség: a megye
In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Autonóm közösségek a
magyar történelemben. 211-220.
Kiskunfélegyháza
2004 Úz-völgyi magyarok
Településnéprajzi és népesedéstörténeti tanulmány
Kecskemét
2005 Irtás és település
Gyimesi erdőirtó egyezségek és a Tatros-völgyi településterület
növekedése
In: Bárkányi Ildikó – Fodor Ferenc (szerk.): Határjáró.
Tanulmányok Juhász Antal köszöntésére. 149-159.
Szeged

- 2006/a Jézus dícsértessék!
A székelyvassági hegyi tanyák népének vallási hagyományai
Kecskemét
- 2006/b A korondi közbirtokosság három évtizede (1904-1933)
(Libelli Transsilvanici. 1.)
Kecskemét
- 2007/a Hídközösségek Csíkszentgyörgyön
In: Ujváry Zoltán (szerk.): Az Alföld vonzásában. Tanulmányok a
60 esztendő Novák László Ferenc tiszteletére. 153-157.
Nagykőrös – Debrecen
- 2007/b Egyéni birtoklás és közbirtoklás az alsíki tizesekben
In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.): Föld és társadalom. 47-56.
Kiskunfélegyháza
- 2007/c Kapuközösségek Csíkszentgyörgyön
Agraria. XLIII. 157-162.
Eger
- BENKŐ József
1999 Transsilvania specialis I-II.
Kriterion Könyvkiadó
Bukarest – Kolozsvár
- BENKŐ Károly
1853 Csík-, Gyergyó- és Kászsónszék leírások
Kolozsvár
- BESSENYEI József
1997 A magyarországi boszorkányság forrásai. I.
Balassi Kiadó
Budapest
- BOGÁTS Dénes
1929 Háromszéki helynevek
In: Csutak Vilmos (szerk.): Emlékkönyv a Székely Nemzeti Mú-
zeum ötvenéves jubileumára I. 52-71.
Sepsiszentgyörgy
- 1943 Háromszéki oklevél-szójegyzék
(Erdélyi Tudományos Füzetek 163.)
Kolozsvár
- BOGDÁN István
1990 Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig
Budapest
- BREZNAY Imre
1939 Az egri termélmesterségről
Eger
- COROI Artur
2000 Altorja. A római katolikus egyházközség története
Pallas-Akadémia Könyvkiadó
Csíkszereda

- CSIZMADIA Andor
- 1942/a Tizedesek a régi Kolozsváron
Kolozsvár
 - 1942/b Tizedesek és fertálymesterek
Dunántúli Szemle, 1942. 1-2. 4-20.
 - 1983 Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesterei intézménye
In: Győri tanulmányok. 5. 45-73. Győr
- CSOMORTÁNI Magdolna
- 1985 Bánkfálva, Csíkszentgyörgy, Menaság helynevei
In: Nyelv- és Irod.tud. Közlemények 29. (1985)1. 66-73.
Kolozsvár
 - 1997/a Felcsík helynevei I.
(Magyar Névtani Dolgozatok 149.)
Budapest
 - 1997/b Csík tizesnevei
In: B. Gergely Piroska – Hajdú Mihály (szerk.): Az V. magyar
névtani konferencia előadásai (Miskolc, 1995.). I. 344-350.
Budapest
- DEMETER Lajos – TAKÁCS Péter
- 2006 Zalán falukönyve
(Székely falvak 3.)
Debrecen
- DORNER Béla
- 1910 Az erdélyi szászok mezőgazdasága
Győr
- DUKA János
- 1978 Csíkszentlélek tizeseiről
Népismereti Dolgozatok, 1978. 186-194.
- ENDES Miklós
- 1938 Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és nép-
ének története 1918-ig
Budapest
- FEHÉRTÓI Katalin
- 2003 Árpád-kori személynévtár (1000-1301)
Budapest
- GARDA Dezső
- 1991 A nemzeti szervező maradványai Gyergyóban. A székely
tizedesek és a székely identitás
In: Ujváry Zoltán et alii (szerk.) Nemzetiség–identitás. 189-192.
Békéscsaba – Debrecen
 - 1994 Székely hadszervezet és faluközösség
Mark House Kft. kiadása
Gyergyószentmiklós
 - 2001 A székely közbirtokosság. I-II.
Státus Könyvkiadó, Csíkszereda

- GYÖRFFY György
 1973 A tizes és százas szervezet
 MTA II. Oszt. Közl. 22. 57-64.
- GYÖRFFY István (szigethi)
 1926/a Alföldi kertés városok. Hajdúszoboszló települése
 Néprajzi Értesítő. XVIII. 105-136.
 1926/b Hajdúböszörmény települése
 Föld és Ember. VI. 177-210.
- GYÖRFFY István (szegedi)
 1937 Viricselés a Székelyföldön
 Ethnographia. XLVIII. 205-220.
- HAÁZ Ferenc Rezső
 1932 Az udvarhelyszéki székely szekér
 Néprajzi Értesítő. XXIV. (1932). 10-19.
- HAJDÚ Farkas–Zoltán
 2001 Székelyek és szászok. A kölcsönös segítség és intézményei a székelyeknél és az erdélyi szászoknál.
 Mentor Kiadó
 Marosvásárhely
- HAJDÚ Mihály – BÁRTH M. János
 2005 Udvarhelyszék
 (Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése 6.)
 Budapest
- HAJDÚ Mihály – MAKAY Emese – SLÍZ Mariann
 2006 Csík-, Gyergyó- és Kászonszék
 (Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése 8.)
 Budapest
- HAJDÚ Mihály – SLÍZ Mariann
 2002 Háromszék
 (Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtése 2.)
 Budapest
- ILA Bálint
 1944–1976 Gömör megye. I-IV.
 Budapest
- IMREH István
 1973 A rendtartó székely falu
 Kriterion Könyvkiadó
 Bukarest
 1983 A törvényhozó székely falu
 Kriterion Könyvkiadó
 Bukarest
- IMREH István – PATAKI József
 1992 Kászonszéki krónika (1650-1750)
 Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó
 Budapest – Bukarest

- ISTVÁN Lajos
 2000 Korond község régi tizeseiről (tizedeiről)
 In: K. Kovács András (szerk.): Korondi sokadalom. 171-175.
 Pallas-Akadémia Könyvkiadó
 Csíkszereda
- KÁDÁR Zsombor
 1994 A Székelyföld erdészettörténete
 (Erdészettörténeti Közlemények. XIV.)
 Budapest
- KARDALUS János
 1998 Szentegyháza közbirtokosságának rendtartásáról
 In: Kardalus János (szerk.): Népelet a Kis-Homoród mentén 47-79.
 Szentegyháza
- U. KERÉKGYÁRTÓ Adrienn
 1989 Csíkmenasági leltárak (1779-1930)
 Néprajzi Értesítő. LXIII-LXVI. (1981-1984). 69-163.
 1992 A csíkiak negyedfélmegye havasáról
 Néprajzi Értesítő. LXXIV. (1992) 5-47.
- KISS András
 2003 Kolozsvár településrendszere a XVI. században: fertályok, tizedek
 In: Kiss András: Más források – értelmezések. 193-202.
 Mentor Kiadó
 Marosvásárhely
- KÓS Károly
 1972 Építkezés
 In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: Kászoni székely
 népművészet. 11-92.
 Kriterion Könyvkiadó
 Bukarest
 1977 A faluekéről
 Ethnographia. LXXXVIII. (1977) 259-269.
 1979 A régi Szék községi rendjéről
 In: Kós Károly: Eszköz, munka, néphagyomány. 444-471.
 Kriterion Könyvkiadó
 Bukarest
 1981 Népi írott források a székelység anyagi kultúrájának múltjához
 Ethnographia. XCII. (1981) 471-478.
- KOSZTA Nagy István (szerk.)
 1997 Hargita megye (250 térképpel és 135 fényképpel)
 Kiadta Hargita Megye Önkormányzata
 Csíkszereda
- KOVÁCS András
 1998 Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei
 (Erdélyi történelmi adatok. VI. 2.)
 Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár

- LÁSZLÓ Elek
1896 Csíki székely népszokások
Ethnographia. VII. (1896) 383-398.
- LÁSZLÓ Gyula
1944 A honfoglaló magyar nép élete
Budapest
- LUKÁCS László
2004 Sokféle bírák. A faluközösség öngazgatásának népi tisztségviselői
In: Bárh Dániel – Laczkó János (szerk.): Halmok és havasok.
Tanulmányok a hatvan esztendő Bার্থ János tiszteletére. 395-414.
Kecskemét
- MAKSAY Ferenc
1971 A magyar falu középkori településrendje
Budapest
- MAROSI Ernő
1974 Magyar falusi templomok
Budapest
- MENDŐL Tibor
1963 Általános településföldrajz
Budapest
- MIHÁLY Zita
1996 A csíkszentgyörgyi Nagyboldogasszony-kápolna
Acta 1996. II. 65-72.
Sepsiszentgyörgy
- MILLEKER Rezső
1939 A székely tizesek
Debreceni Szemle. XIII. 1. 1-40.
- MOLNÁR Kálmán
1974 Adatok a Hargita népi erdőgazdálkodásához
In: Molnár István – Bucur, Nicolae (szerk.): A székelykeresztúri
múzeum emlékkönyve. 307-325., Csíkszereda
- NYAKAS Miklós
1984 A hajdúk letelepítése Böszörményben
Hajdúböszörmény
- NYÍRÓ József
1936 Úz Bence
Révai kiadás
Budapest
- ORBÁN Balázs
1868–1873 A Székelyföld leírása I-VI.
Pest
- OROSZI Sándor
1995 Emlékezés a székely közösségek erdőire
(Erdészettörténeti Közlemények. XVII.)
Budapest

- ÖRSI Julianna
1990 Karcag társadalomszervezete a 18-19. században
Budapest
- PÁL-ANTAL Sándor
1996 Negyvennyolctól tizennyolcig
In: Pál-Antal Sándor (szerk.): Csíkmadaras. Egy felcsíki falu hét
évszázada 86-121.
Mentor Kiadó
Marosvásárhely
- POZSONY Ferenc
1997 Az erdélyi szászok jeles napi szokásai
Pro-Print Könyvkiadó
Csíkszereda
- RÁCZ István
1973 A hajdúszabadság birtokában
In: Szendrey István (szerk.): Hajdúböszörmény története. 62-120.
Debrecen
- ROKALY József
2003–2006 Gyergyócsomafalva monográfiája. I-II.
Gyergyószentmiklós
- STAHL, Henri
1936 Vecinătătile din Drăgus
In: Sociologia Românescă, anul 1. nr. 1. 18-31.
- SZABÓ István
1966 A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század)
Budapest
1969 A középkori magyar falu
Budapest
- SZEBENI Géza
1962 Csíki juhászat
Ethnographia. LXXIII. 54-89.
- SZENDREY István – NYAKAS Miklós
1980 Derecske története
Debrecen
- SZENDREY István
1984 Debrecen a mezőváros
In: Szendrey István (szerk.): Debrecen története I. 131-311.
Debrecen
- SZONGOTT Kristóf
1901 Szamosújvár szab. kir. város monográfiája
Szamosújvár
- SZŐCS János
1998 Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csíkszékben
(1614-1850)
Székelyföld. II. évf. 4. szám. 79-101.

- 2004 Három csiki falutörvény
In: Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2004. 73-121.
Csíkszereda
- TAGÁNYI Károly
1949 A földközösség története Magyarországon
(második kiadás)
Budapest
- TARISZNYÁS Márton
1982 Gyergyó történeti néprajza
Kriterion Könyvkiadó
Bukarest
- ÚJVÁRI Béla
1983 Csíkmenaság (Armăseni) külterületének történeti helynevei
(Magyar Névtani Dolgozatok. 48.)
Budapest
- 1993 Juhtartás Csíkmenaságon
Néprajzi Látóhatár. II. (1943) 1-2. 83-94.
- VÁMSZER Géza
1977 Életforma és anyagi műveltség
Bukarest
- ZOLTAI Lajos
1939 Debreceni utcakapitányok, tizedesek és tízházgazdák
Debreceni Szemle. XII. 3. 101-113.

SZÓTÁRAK, OKLEVÉLTÁRAK, LEXIKONOK, TÖRVÉNYTÁRAK, STATISZTIKAI MŰVEK RÖVIDÍTÉSEI

- CJH
1896– Corpus Juris Hungarici
Magyar Törvénytár
Szerkesztette: Márkus Dezső és mások
Budapest
- MG.STAT.
1897 A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája.
I. Az 1895. évi összeírás főbb eredményei községenként
Budapest
- MNL
1977–1982 Magyar Néprajzi Lexikon. I-V.
Főszerkesztő: Ortutay Gyula
Budapest
- MNYÉSZ
1959–1962 A magyar nyelv értelmező szótára. I-VII.
Budapest

- MNYTSZ
 1873 A magyar nyelv teljes szótára. I-II.
 Szerkesztette: Ballagi Mór
 Pest
- MTSZ
 1893–1901 Magyar tájszótár. I-II.
 Szerkesztette: Szinnyei József
 Budapest
- NÉPSZ.
 1902 A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása
 I. A népesség általános leírása községenként
 Budapest
- NÉPSZ.
 1912 A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása.
 Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták,
 telepek szerint
 (Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42. kötet)
 Budapest
- SCHEMATISMUS
 1834 Schematismus venerabilis cleri dioecesis Transsilvaniensis... pro
 anno MDCCCXXXIV
 Claudiopoli
- 1835 Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum
 dioeceseos
 Fogarasiensis in Transilvania pro anno ... MDCCCXXXV
 Blasii
- 1874 Catalogus venerabilis cleri dioecesis Transsylvaniensis...pro anno
 ... MDCCCLXXIV
 Albae – Carolinae
- 1903 Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Transsilvaniensis
 ... pro anno 1903.
 Budapest
- 2000 A gyulafehérvári főegyházmegye történelmi sematizmusa a 2000.
 jubileumi és millenniumi évben
 Gyulafehérvár
- SZO
 1872–1934 Székely oklevéltár
 Közzétette: Szabó Károly–Szádeczky Lajos–Barabás Samu I-VIII.
 Kolozsvár
- SZT
 1975–2005 Erdélyi magyar szótörténeti tár. I–XII.
 Szerk.: Szabó T. Attila et alii.
 Budapest – Bukarest

TÁJÉKOZTATÓ

- 2000 Tájékoztató és gyakorlati útmutató a 2000. évi 1. számú „A mezőgazdasági földterületek és erdők tulajdonjogának visszaállításáról szóló törvény” alkalmazására.
Összeállította: B. Garda Dezső, Birtalan Ákos, Ráduly Róbert Kálmán, Tamás Sándor
Sepsiszentgyörgy

TESZ

- 1967–1984 A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára. 1-4.
Főszerkesztő: Benkő Loránd
Budapest

UMTSZ

- 1979–2002 Új magyar tájszótár. I-IV.
Főszerkesztő: B. Lőrinczy Éva, Szerkesztő: Hosszú Ferenc
Budapest

USZO

- 1983–2004 Székely oklevéltár
Új sorozat. I-VII.
Közéteszi: Demény Lajos, Pataki József, Tüdős S. Kinga
Bukarest – Budapest - Kolozsvár

KÉZIRATOK

FEJÉR Tünde

- 1998 Csíkbánkfalva földrajzi nevei
(Szakdolgozat a Jászberényi Tanítóképző Főiskolán)
64 oldal + térképvázlatok
Jászberény

SZÁSZ Domokos

- 1946 Csíkszentgyörgy község monográfiája
(Csíkszentgyörgyi tanító kézzel írt tanulmánya. Másolata Czikó Gergely iskolaigazgató tulajdonában – 2005.), 43 oldal
Csíkszentgyörgy

KÉZIRATOS FORRÁSOK RÖVIDÍTÉSEI

Intézmények iratgyűjteményei, iratai

CSIGYKI	Csikszentgyörgyi Közbirtokosság iratgyűjteménye
CSIBKI	Csikbánkfalvi Közbirtokosság iratgyűjteménye
CSISZEGYÖKI	Csikszentgyörgy község irattára
Földk.	Földkönyvek
Térk.	Térképlapok, térképmásolatok
Stat.	Statisztikák
CSISZEGYÖPI	Csikszentgyörgyi római katolikus plébánia irattára
Alb. Cap. B. V. M.	Album Capellae B. V. M. ad Coelos Assumptae in monte Nyír tető vocato in Csík inferiori S. Georgy Martiri
Et. jkv.	Egyháztanácsi jkv. (1948–)
Et. és isz. jkv.	Egyháztanácsi és iskolaszéki jkv. (1869–1927)
Gör.kat. ö. i.	Görögkatolikusok összeírásai
Hist. Dom.	Historia Domus
Kepe	Kepével kapcsolatos iratok, összeírások, lajstromok
Lelt.	Leltárak
Mb. számad.	Megyebírói számadások könyve (1729–1858). 170–194. p. Numerus Animarum in Parochia Szent Györgyensi in Anno 1829.
MF. kart.	Madarász Ferenc plébános családi kartonjai, 1967
Msz. hat.	Csikszentgyörgyi Megyeszéke határozatai (1714–1829)
Pléb. és főesp. ir.	Plébániai és főesperesi iratok
Társ. k.	Társulatok könyve
Vis. can.	Visitatio Canonica
CSSZM	Csiki Székely Múzeum, Csíkszereda
LGy.	Levéltári Gyűjtemény
RKGy.	Régi könyv Gyűjtemény
GYÉL	Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Gyulafehérvár
PHI	Püspöki Hivatal iratai
HIT	Hadtörténeti Intézet Térképtára, Budapest
MOL	Magyar Országos Levéltár, Budapest
Conscr. Czir.	Conscriptio Czirakjana, 1820
Mikr.	Mikrofilmtár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
Kézir. PF. h. gy.	Kézirattár. Pesty Frigyes helynévgyűjteménye, Csíkszék

Jelzetek	Iratfajták tizesenként
TA. H. 1.	Háromtizes. jkv. (1833–1853)
TA. H. 2.	Háromtizes. jkv. (1856–1886)
TA. H. 3.	Háromtizes. jkv. (1885–1908)
TA. H. 4.	Háromtizes. jkv. (1909–1934)
TA. H. 5.	Háromtizes. jkv. (1935–2004)
TA. H. 6.	Háromtizes. cons. és számadások (1795–1906)
TA. H. 7.	Háromtizes. iratok. XIX. sz. I. fele (1824–1849)
TA. H. 8.	Háromtizes. iratok. XIX. sz. II. fele. (1850–1896)
TA. H. 9.	Háromtizes. iratok. XX. sz. (1902–1979)
TA. H. 10.	Háromtizes. szabályzat. (1905)
TA. J. 1.	Jenőfalva tizes. jkv. (1860–1882)
TA. J. 2.	Jenőfalva tizes. jkv. (1883–1903)
TA. J. 3.	Jenőfalva tizes. jkv. (1903–1927)
TA. J. 4.	Jenőfalva tizes. jkv. (1929–1941)
TA. J. 5.	Jenőfalva tizes. Jkv. (1943–1949)
TA. J. 6.	Jenőfalva tizes. számadások (1876–1935)
TA. J. 7.	Jenőfalva tizes. számadások (1936–1948)
TA. J. 8.	Jenőfalva tizes. iratok. XX. sz. (1925–1991)
TA. K. 1.	Körösmény tizes. jkv. (1780–1864), (1619)
TA. K. 2.	Körösmény tizes. jkv. (1864–1890)
TA. K. 3.	Körösmény tizes. jkv. (1891–1905)
TA. K. 4.	Körösmény tizes. jkv. (1905–1935)
TA. K. 5.	Körösmény tizes. jkv. (1936–1948)
TA. K. 6.	Körösmény tizes. számadások (1842–1863), (1619–1840)
TA. K. 7.	Körösmény tizes. számadások (1864–1939)
TA. K. 8.	Körösmény tizes. iratok. XIX. sz. (1849–1893)
TA. K. 9.	Körösmény tizes. iratok. XX. sz. (1900–1994)
TA. M. 1.	Martonos tizes. const., számadások, jkv. (1820–1887)
TA. M. 2.	Martonos tizes. jkv. (1919–1955)
TA. M. 3.	Martonos tizes. iratok. XIX. sz. (1833–1899)
TA. M. 4.	Martonos tizes. iratok. XX. sz. (1900–1949)
TA. S. 1.	Simószege tizes. jkv. (1879–1908)
TA. S. 2.	Simószege tizes. jkv. (1908–1934)
TA. A. 1.	Altizes. jkv. (1904–1934)
TA. A. 2.	Altizes. jkv. (1936–1977)
TA. A. 3.	Altizes. iratok (1700–1845), Feud.
TA. A. 4.	Altizes. iratok (XIX–XX. sz.), (1863–1959)
TA. A. 5.	Altizes. szabályzat. (1910)

A 2004 szeptembere és 2007 júliusa között megtalált csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi tizesdokumentumok 7770 oldalt kitevő fénymásolataiból jött létre a *Tizesarchívum*nak nevezett gyűjtemény, amely 2007-ben e sorok írójának tulajdonában volt Kecskeméten. Keletkezéséről viszonylag részletesen írtam e könyv *Kutatói visszatekintés* című fejezetében. Az eredeti iratok, itt most nem részletezhető természetes okokból, a fénymásolás után visszakerültek azokra a magánportákra, ahonnan a fénymásolás előtt útra keltek. Tárolási körülményeik néha kimerítik a *méltatlan körülmény* fogalmát. Ezért sorsuk fölöttébb bizonytalan. Mivel az eredeti iratok nincsenek közgyűjteményben, nem lehet rájuk hivatkozni, csak a Kecskeméten létrehozott tizesarchívumra, amely a tizesarchívum bevezető TA jelzésével és a tizesre utaló betűjellel, tizesenkénti csoportosításban a fentebbi iratfajtákat és irategységeket tartalmazza.

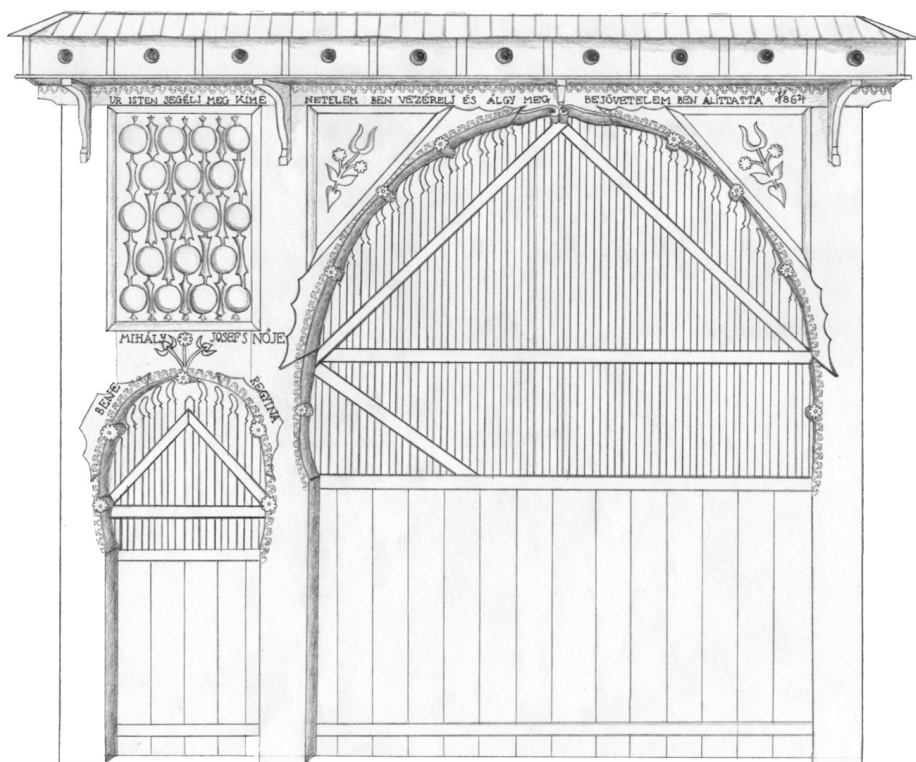
A lajstromban a tizesnevek előtt látható jelzés a tizesarchívum TA rövidítéséből, a tizesnév kezdőbetűjéből és egy arab számból áll. Utóbbi a tizesen belüli iratköteg számát jelöli. A hivatkozások során a fenti jelzés a jegyzőkönyvek, a számadáskönyvek és a szabályzatok esetében kiegészül a fénymásolás előtt adott oldal számmal. A szálas iratok másolatait tartalmazó kötegek jelzéseiben a negyedik tétel az egyenként tasakolt dokumentumok nyilvánvalóan utólag adott sorszáma vonatkozik.

ADATKÖZLŐK

- András József (1949), Jenőfalva tizes 190.
Bálint Beniám (Benjamin) (1943), Martonos tizes 97.
Bors Márton (1920), Háromtizes 372.
Czikó Béla (1979), Háromtizes 278.
Czikó Gergely (1948), Háromtizes 291.
Czikó József (1962), Jenőfalva tizes 175.
Csedő Etus (Etel) (1946), Háromtizes 393.
Csedő Vilmosné Domokos Irén (1948), Altizes 10.
Dobondi Vilmos (1939), Körösmény tizes 9.
Fazakas András (1954), Háromtizes 528.
Fazakas Jenő (1926), Ittkétfalva 248.
Farkas Imre (1960), Körösmény tizes 61.
Fejér István kántor (1970), Jenőfalva tizes 570.
Fehér Sándor alpolgármester (1962), Ittkétfalva tizes 130.
Gál Ágoston (1934), Háromtizes 506.
Gál Tamás (1924), Háromtizes 336.
Kánya Imre (1963), Jenőfalva tizes 229.
Kasza József (1923), Jenőfalva tizes 192.
Kasza József (1952), Jenőfalva tizes 192.
Kecskés Kelemen (1920), Altizes 463.
Kézdi Antal (1911), Háromtizes 430.
Kézdi József (1956), Háromtizes 523.
Koronka Árpád (1958), Ittkétfalva tizes 172.
Kovács Árpádné Kánya Julianna (1940), Háromtizes 378.
Lövetei Dénesné Csedő Borbála (1929), Altizes 461.
Molnár György (1925), Jenőfalva tizes 132.
Mihály Márton (1941), Kotormány tizes 498.
Nyíró Andrásné Lukács Katalin (1934), Körösmény tizes 63.
Nyíró Beniám (Benjamin) (1951), Körösmény tizes 29.
Nyíró Lajos (1920), Körösmény tizes 83.
Pálfı János plébános (1951), Körösmény tizes 13.
Péter Albert (1924), Altizes 450/A.
Péter András (1930), Ittkétfalva tizes 263.
Péter Félixné Köncse Magdolna (1952), Altizes 119.
Péter Lajos (1925), Altizes 40.
Péter Vendelné Becze Mária (1914), Ittkétfalva tizes 225.
Péter Zoltán (1969), Jenőfalva tizes 575.
Potovszky Antalné Lukács Mária (1929), Körösmény tizes 37.
Tekse Sándor (1961), Simószege tizes 318.

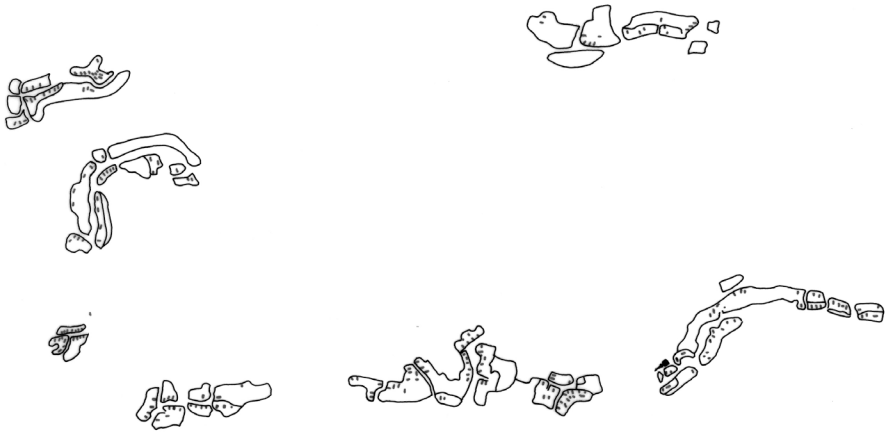
XVII.

ÁBRÁK

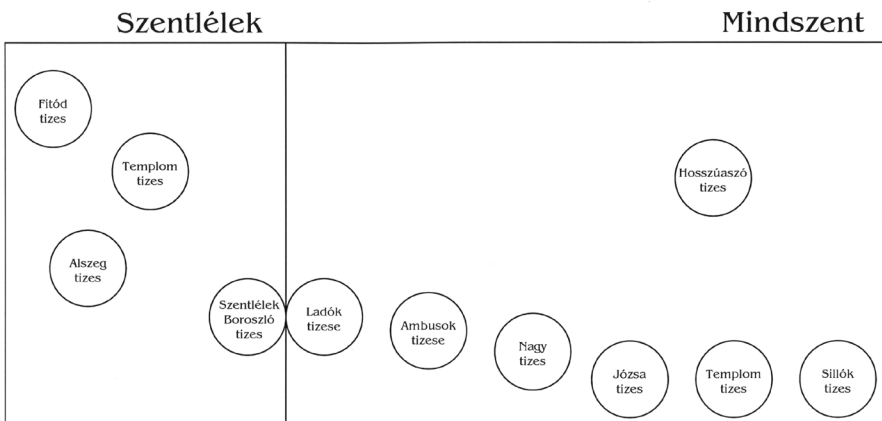
1. ábra. Altizeri kapu Péter Albert háza előtt. (Bánkfalva, 450/a.)
(Jung Orsolya rajza, 2005)

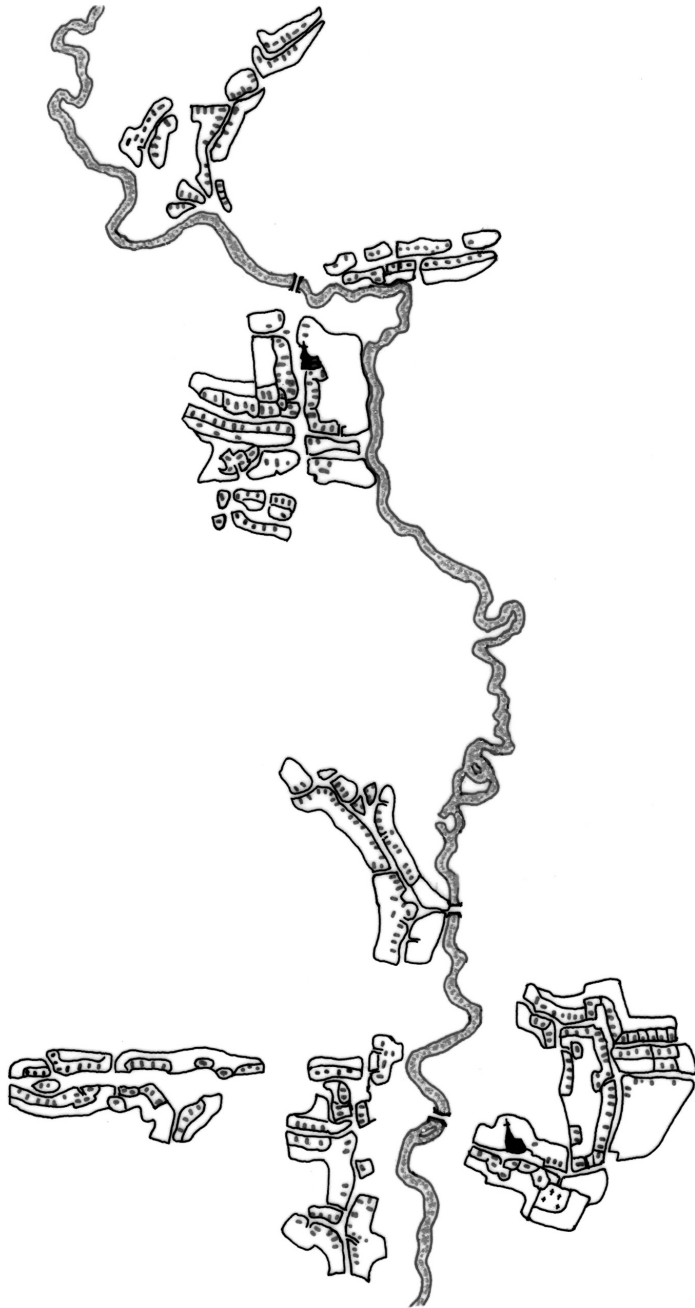
Felirata: Úr /Isten/segélj/meg/kime/netelem/ben/vezérelj/és/álgy/meg/bejövetelem/ben/áltatta/
Mihály József/s/nője/Bene/Regyina/1864.

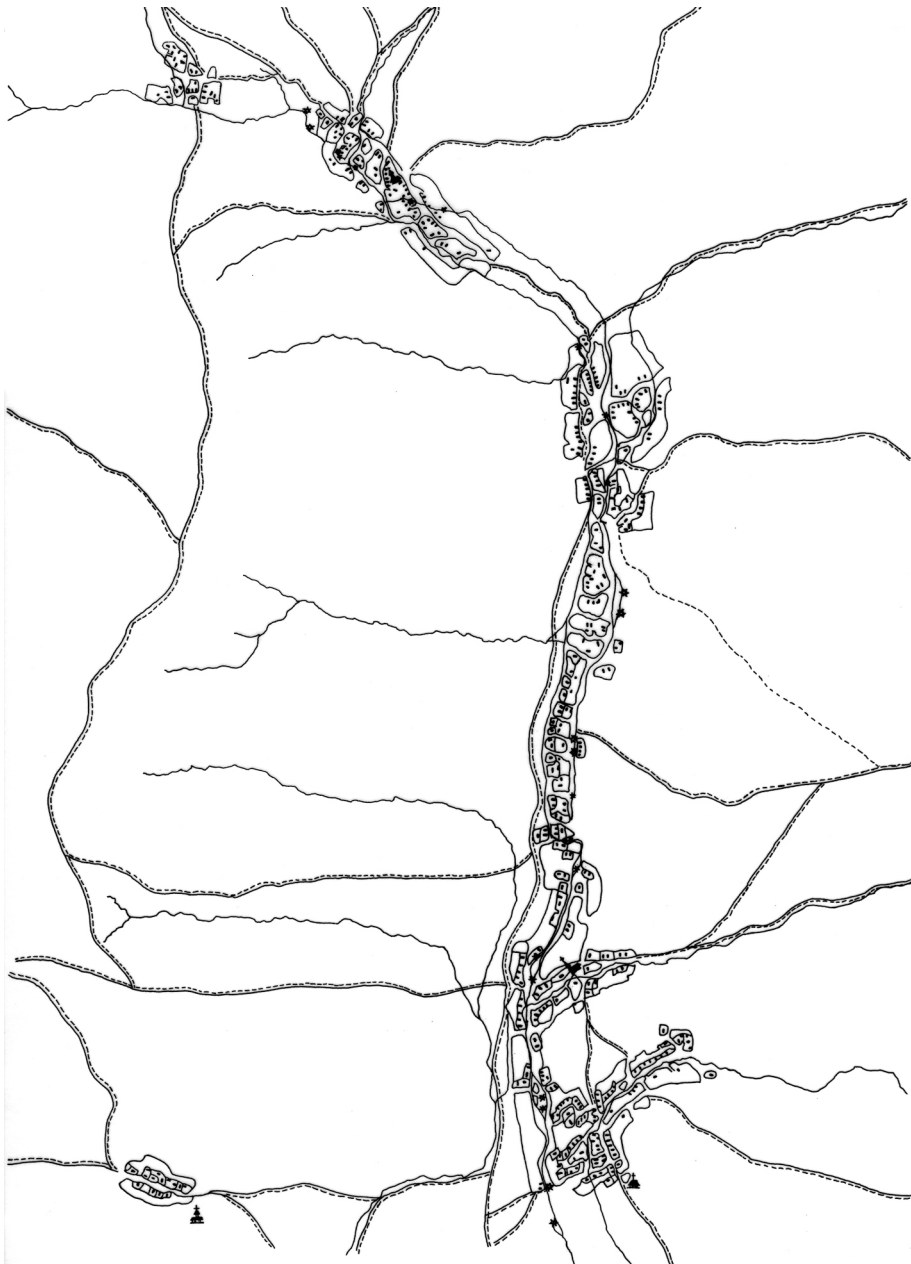
2. ábra. Fent: Csíkszentlélek és Csíkmindszent tizesei az első katonai felvétel idején (1769-1773)

Lent: Csíkszentlélek és Csíkmindszent elváló tizeseinek sematikus ábrázolása. (Tervezte: Bárány János)

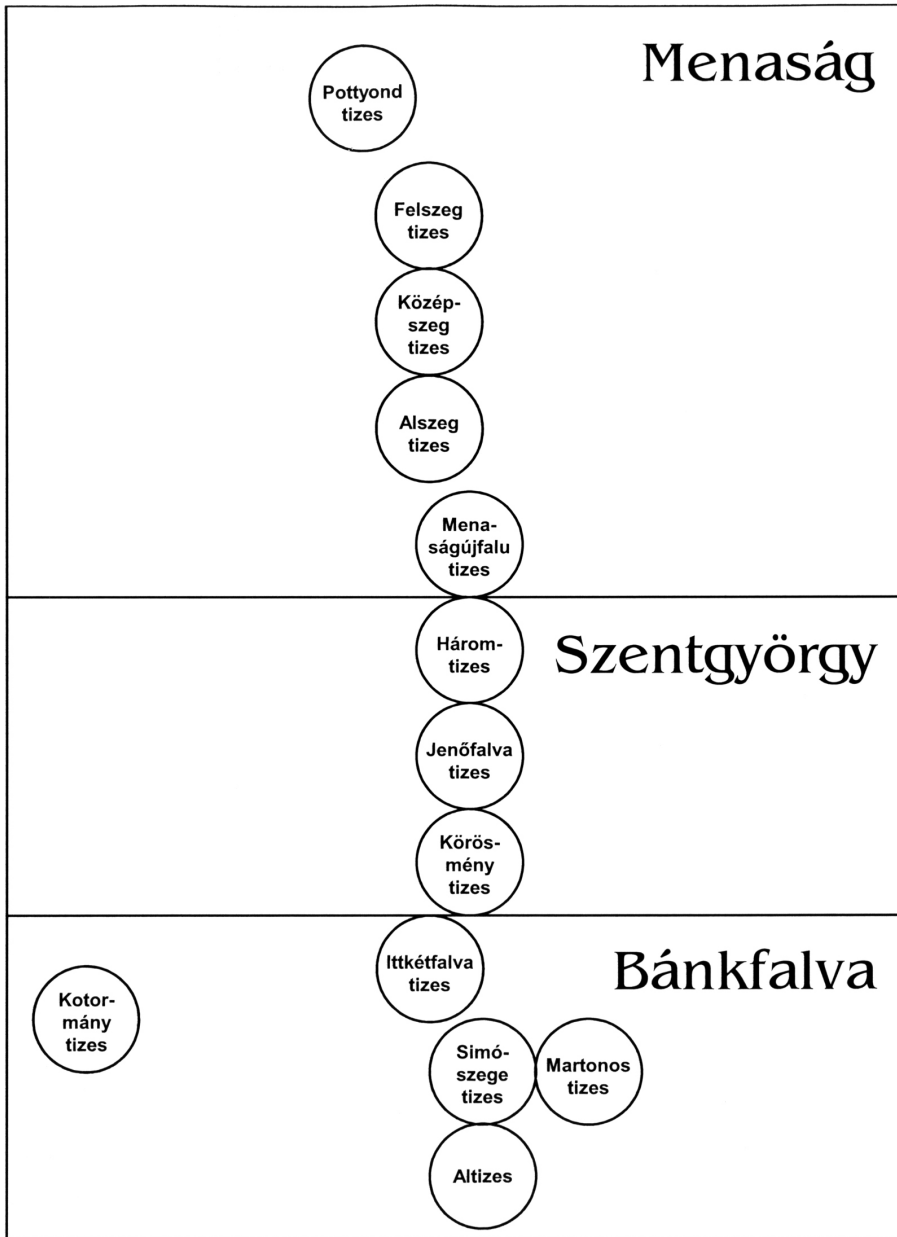

3. ábra. Csíkszentimre és Csíkszentkirály tizedesei az első katonai felvétel idején (1769-1773)

4. ábra. Csíkbánkfalva, Csíkszentgyörgy és Menaság az első katonai felvétel idején.
(1769-1773).

A későbbi szentgyörgyi főutca még beépítetlen útként haladt el a falu mellett.

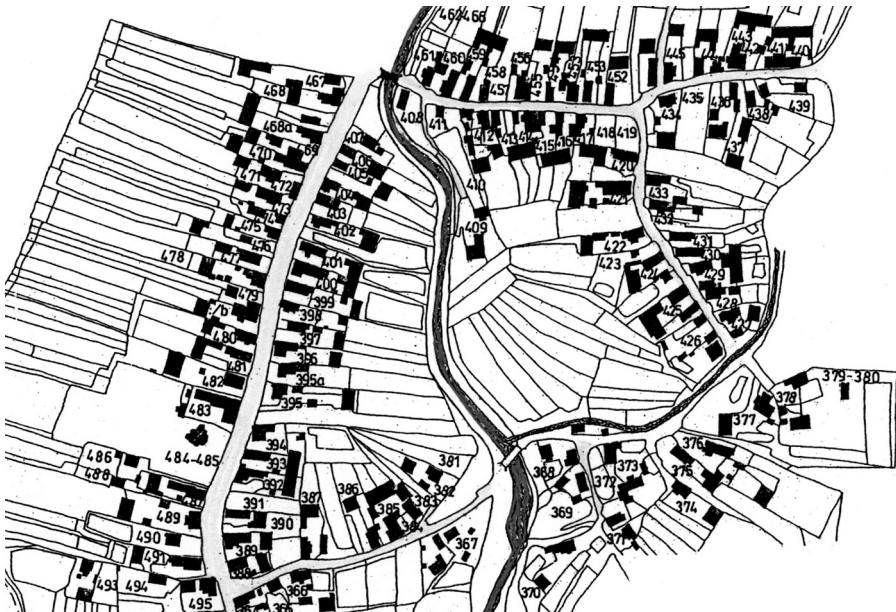
5. ábra. Csíkbánkfalva, Csíkszentgyörgy és Menaság sematikusán ábrázolt tizei (Tervezte: Bárh János)

6. ábra. Csíkbánkfalva, Csíkszentgyörgy és Menaság lakott területei a XX. század elején (Katonai térkép alapján.)

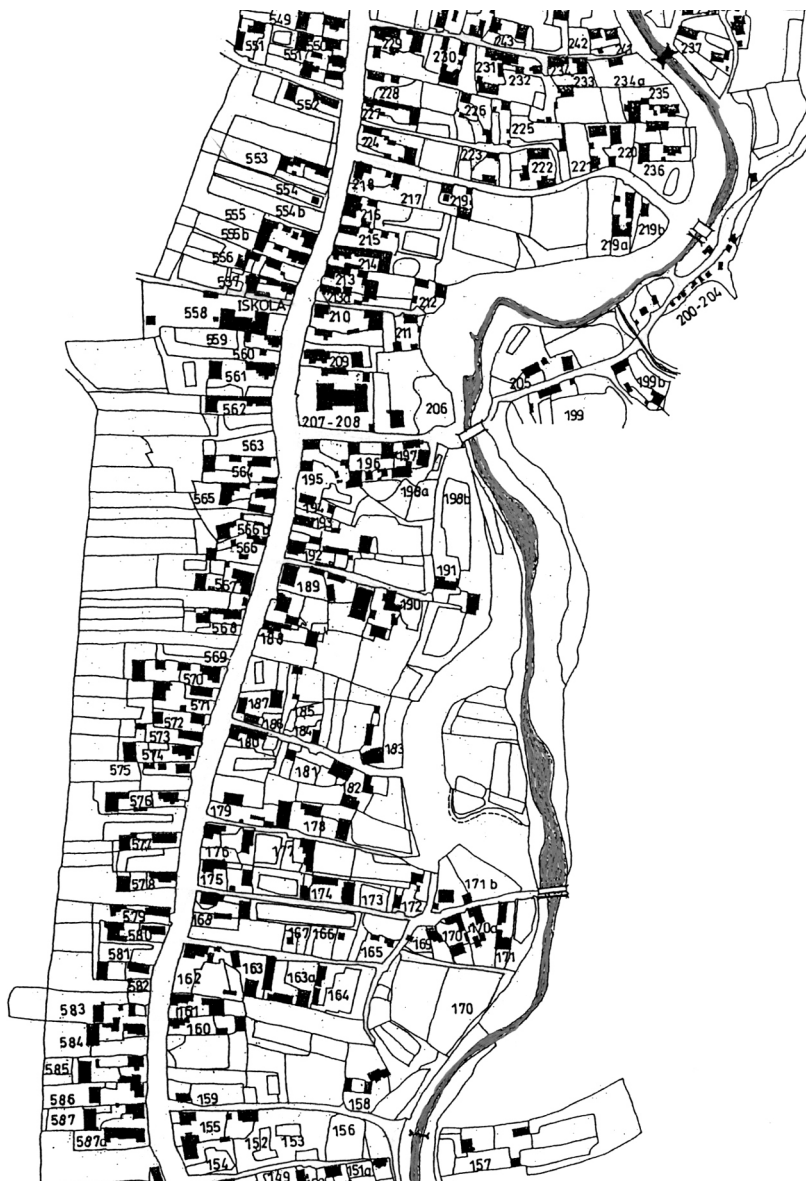

7. ábra. Háromtizés legfelső része 1873-ban laza beépítéssel (fent) és 1975-ben sűrű beépítéssel (lent)

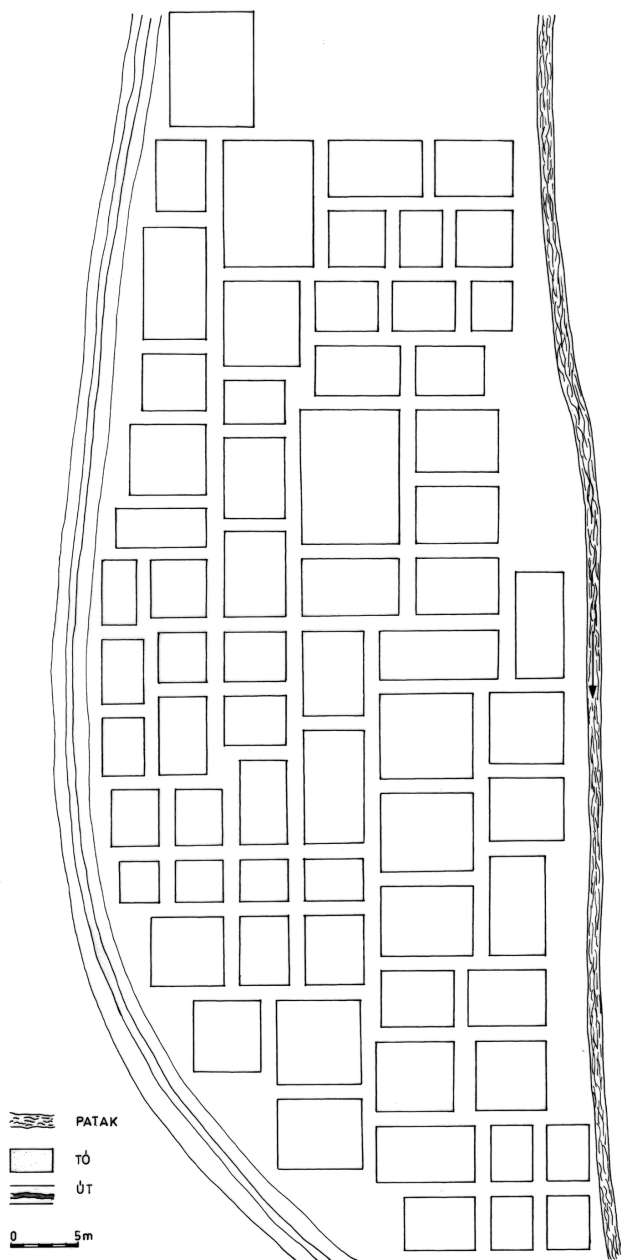

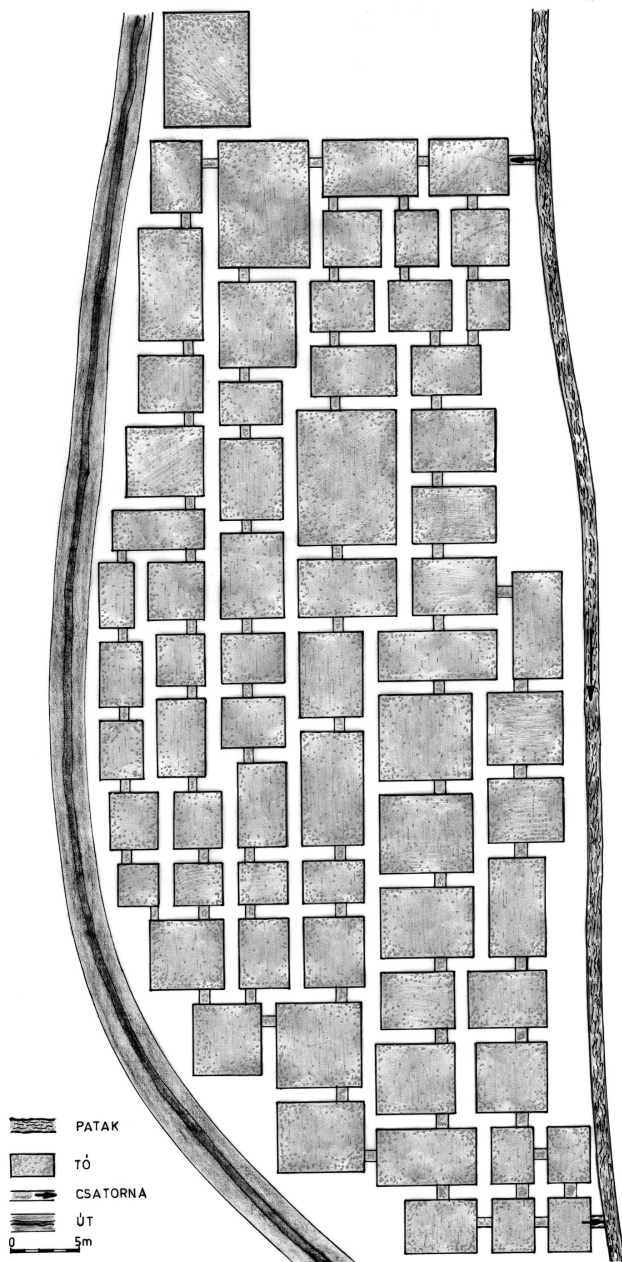
8. ábra. Jenőfalva tizes egy része 1873-ban laza beépítéssel. A főutca egyik oldala még alig épült be.

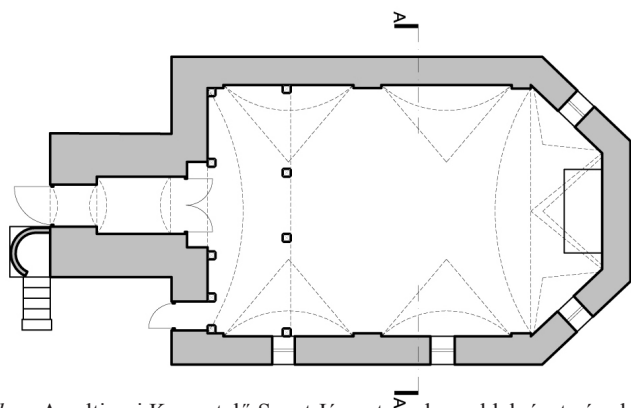
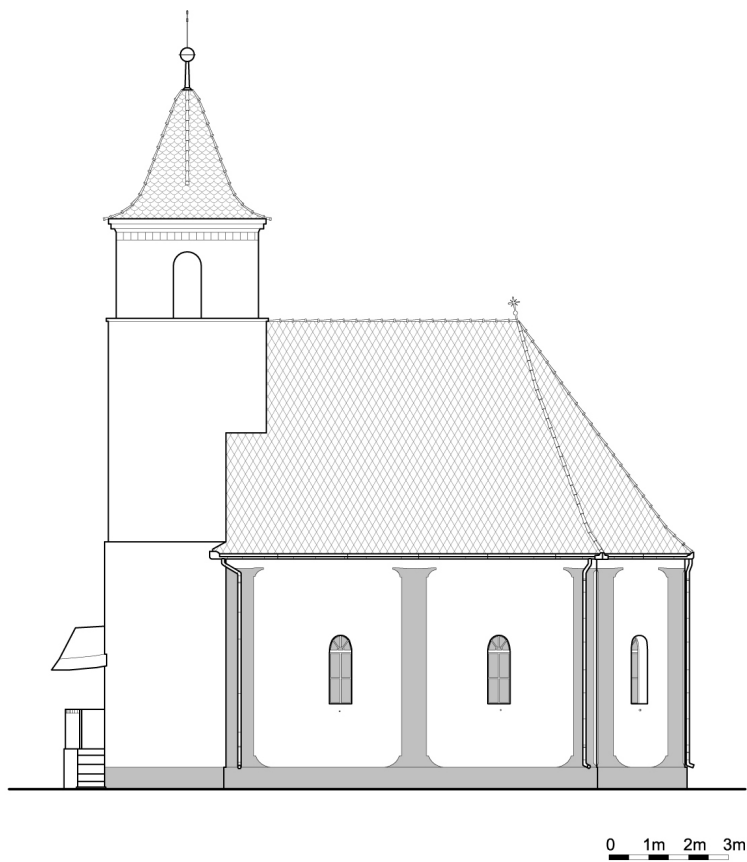
9. ábra. Jenőfalva tizes egy része 1975-ben. A főutcának már mindkét oldala sűrűn beépült.

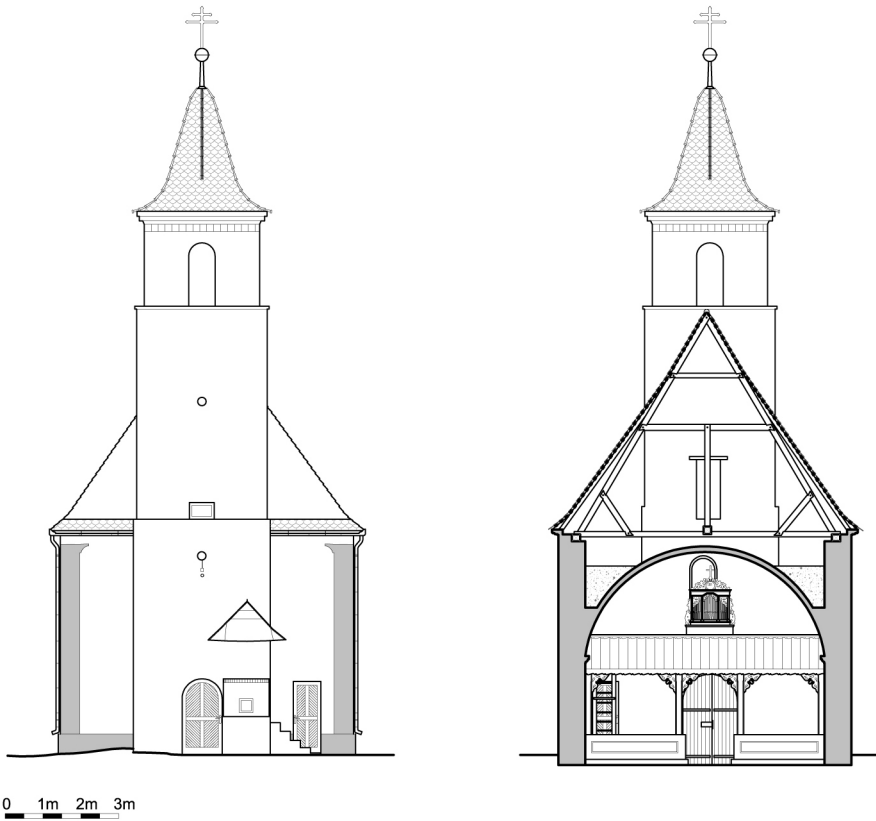
10. ábra. Háromtizesi kenderáztató tók a Monyasd pataka völgyében.
 (2007. évi felmérése alapján az ábrát tervezte: Bárh János)

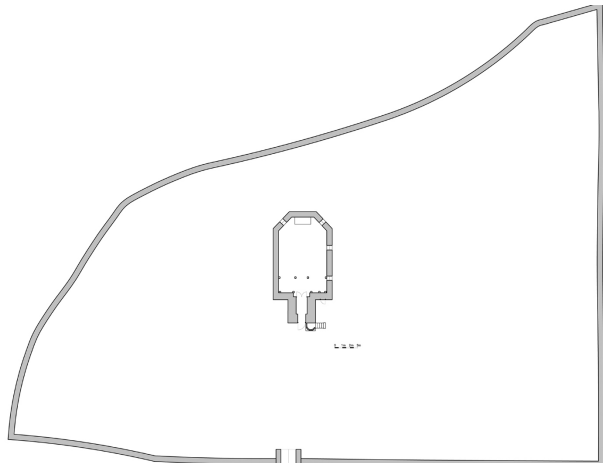
11. ábra. A háromtizesi kenderáztató tók hajdani működtetésének rekonstrukciója.
 (Tervezte: Bárbth János)

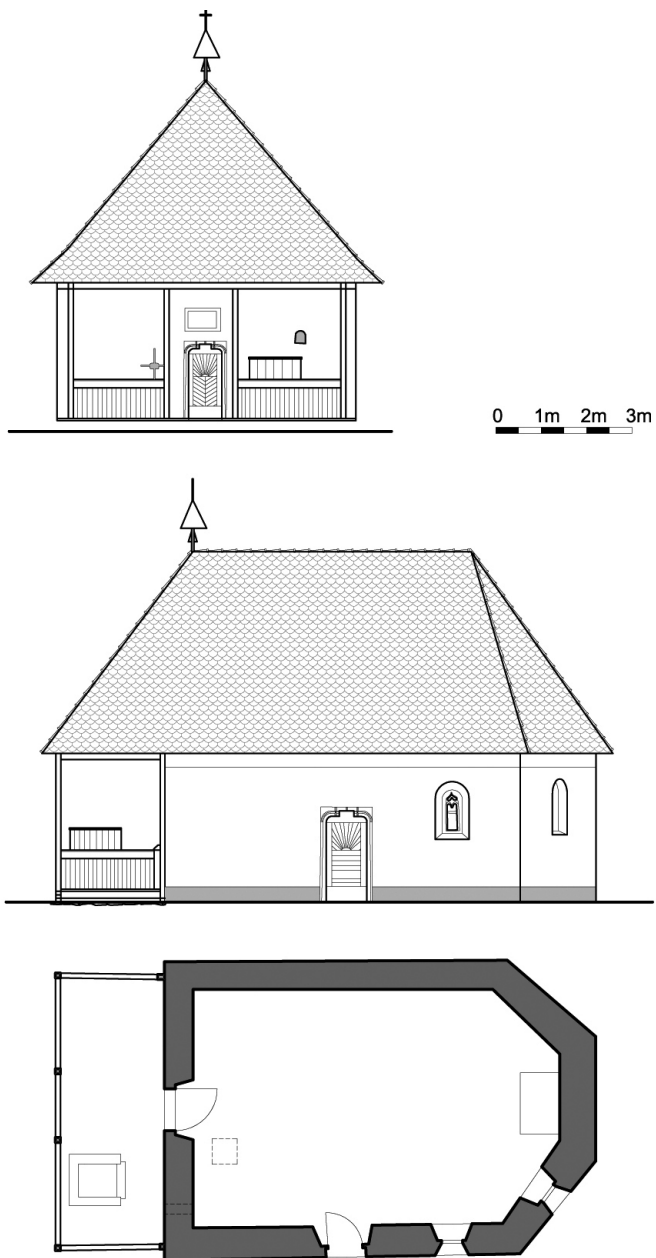

12. ábra. Az altizesi Keresztelő Szent János templom oldalnézete és alaprajza.
(Stasisin Izolda felmérése és rajza, 2005)

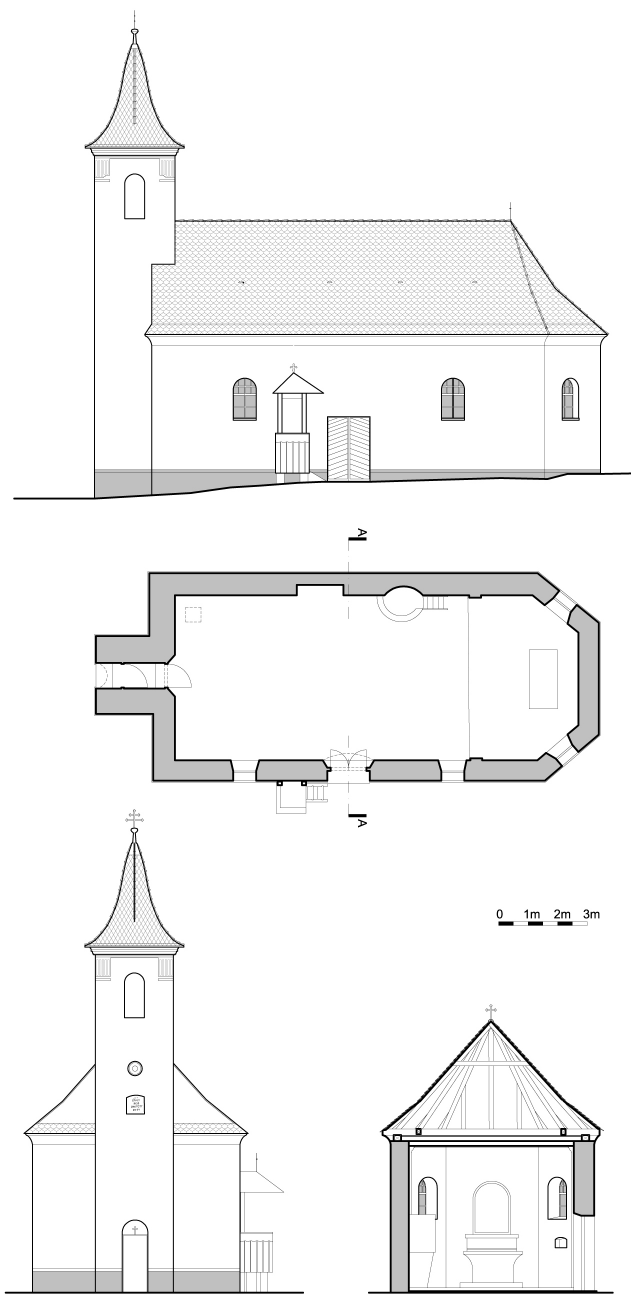

13. ábra. Az altizesi Keresztelő Szent János templom előlnézete és metszete, valamint a templom körüli temető helyszínrajza. (Stasisin Izolda felmérése, 2005)

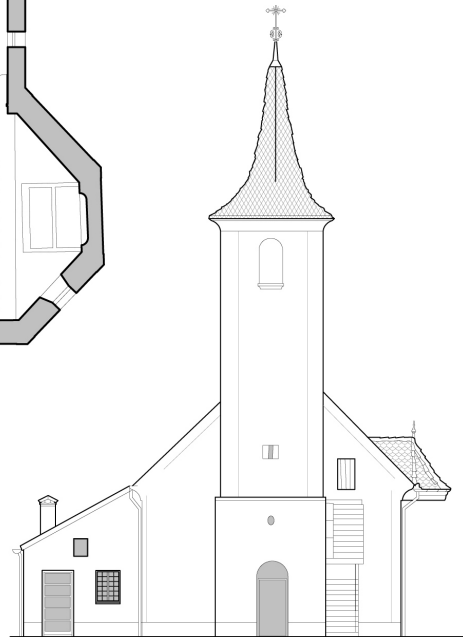
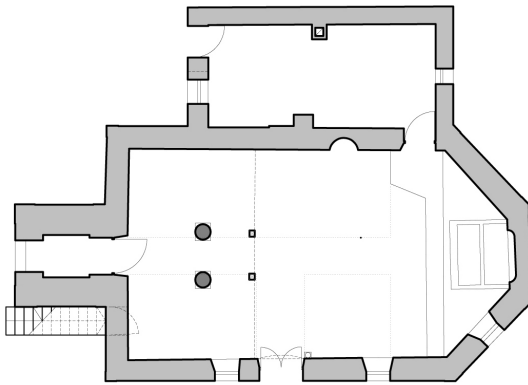
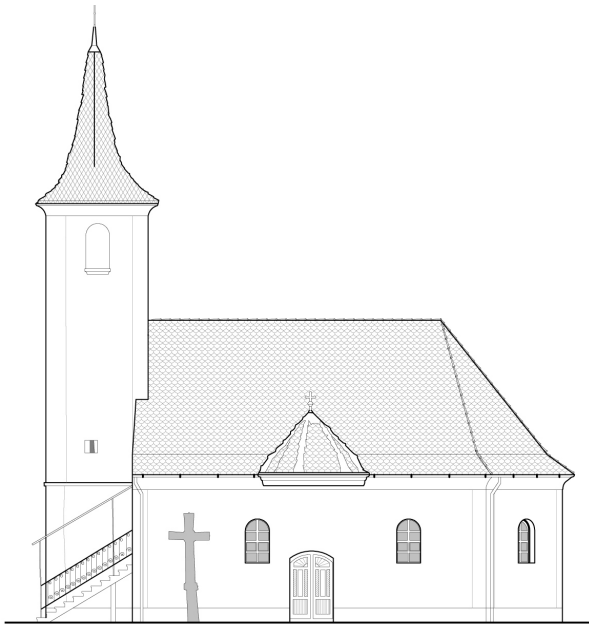

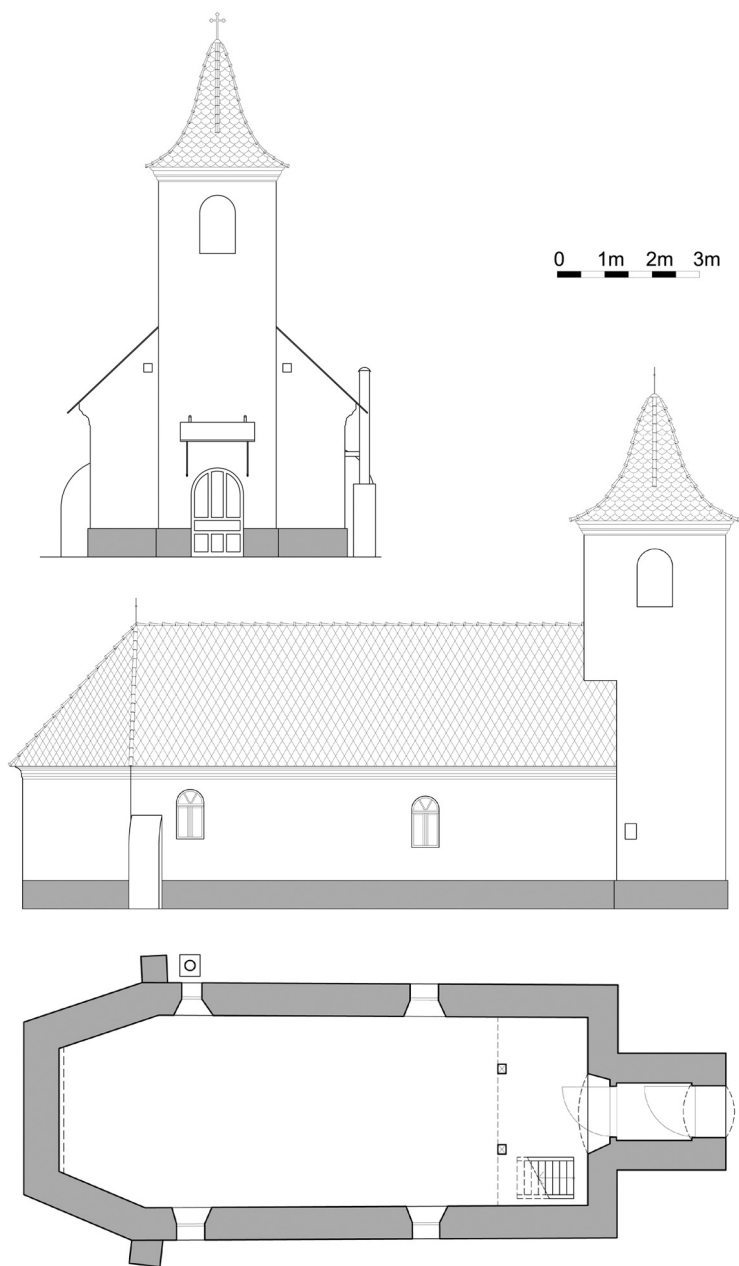
14. ábra. A Pósa-hegyi Nagyboldogasszony kápolna előnézete, oldalnézete és alaprajza.
(Stasin Izolda felmérése, 2005)

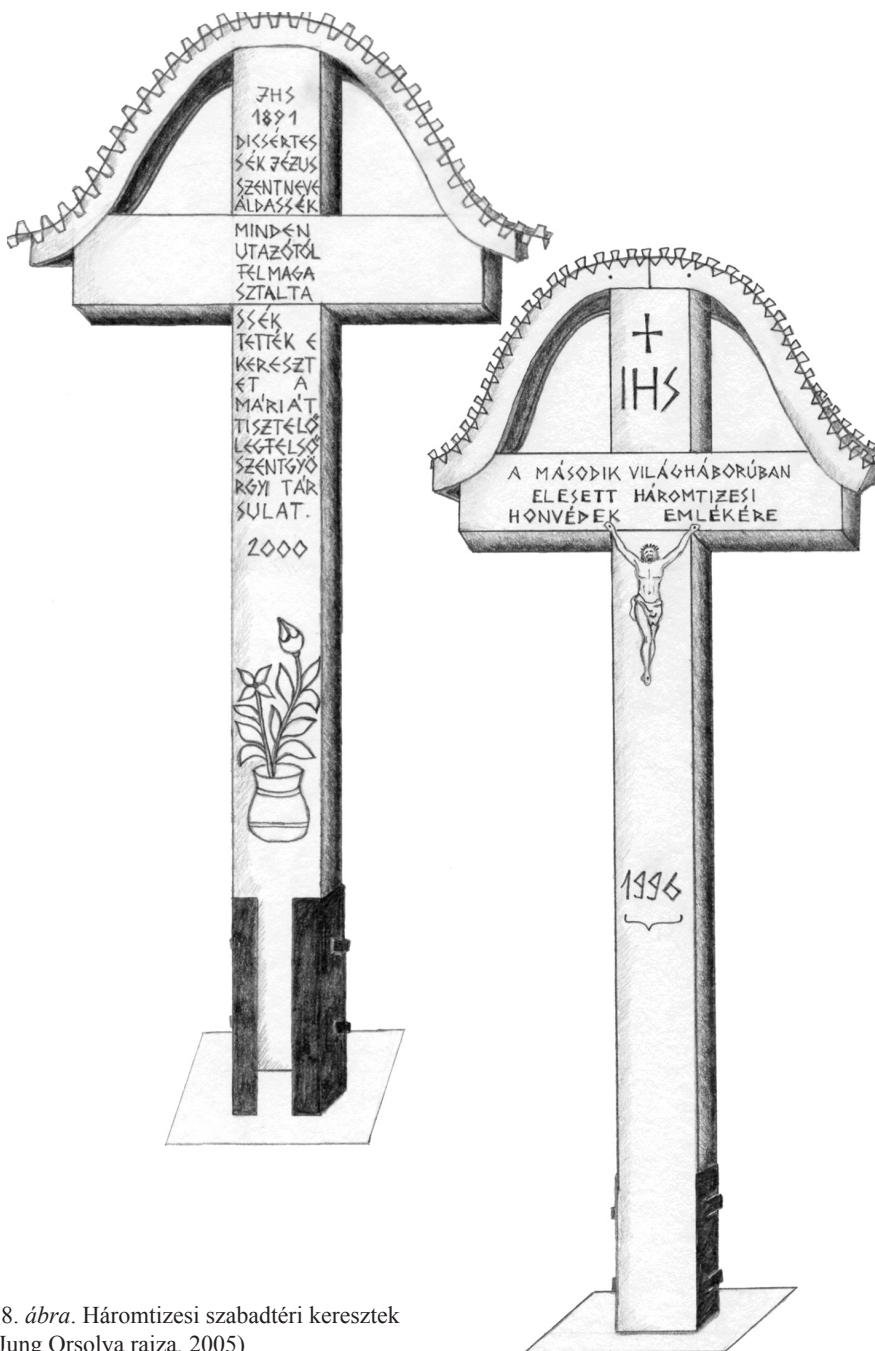
15. ábra A „kálváriai” Jézus szenvedése templom oldalnézete, alaprajza, előlnézete és szentélyének metszete. (Stasisin Izolda felmérése, 2005)

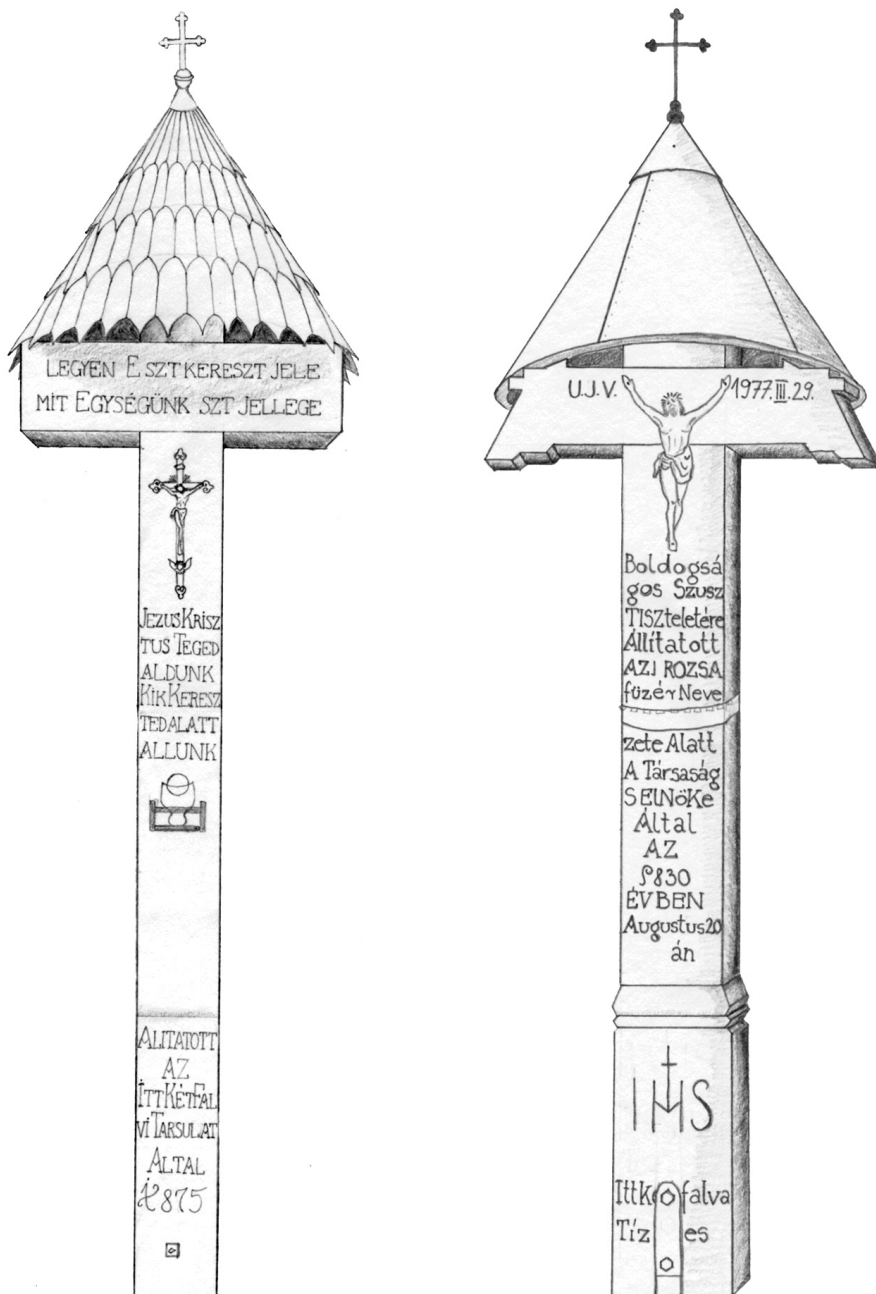
16. ábra. A háromtizesi Szent Kereszt templom oldalnézete, alaprajza, előlnézete. (Stasisin Izolda felmérése, 2005)

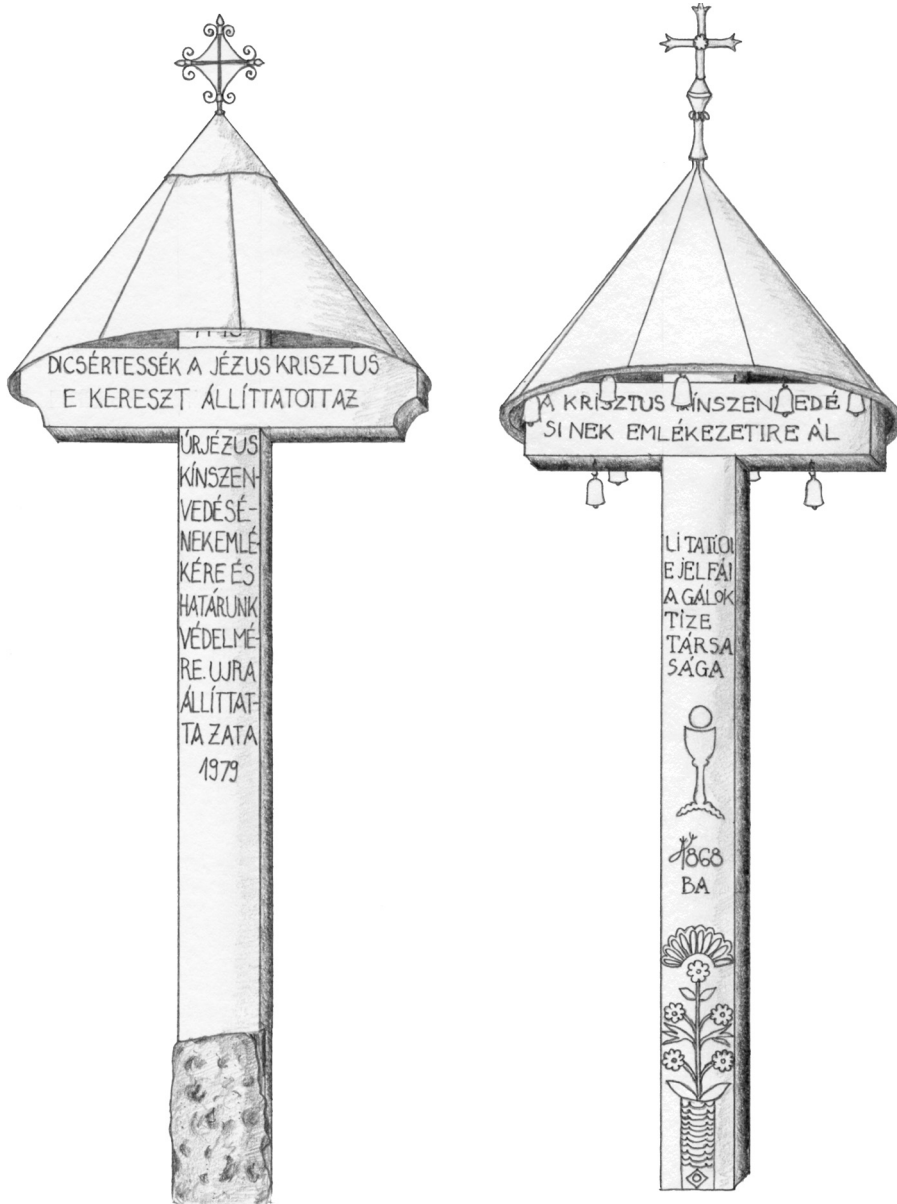
17. ábra. A kötormányi Sarlós Boldogasszony templom előlnézete, oldalnézete és alaprajza.
(Stasisin Izolda felmérése, 2005)

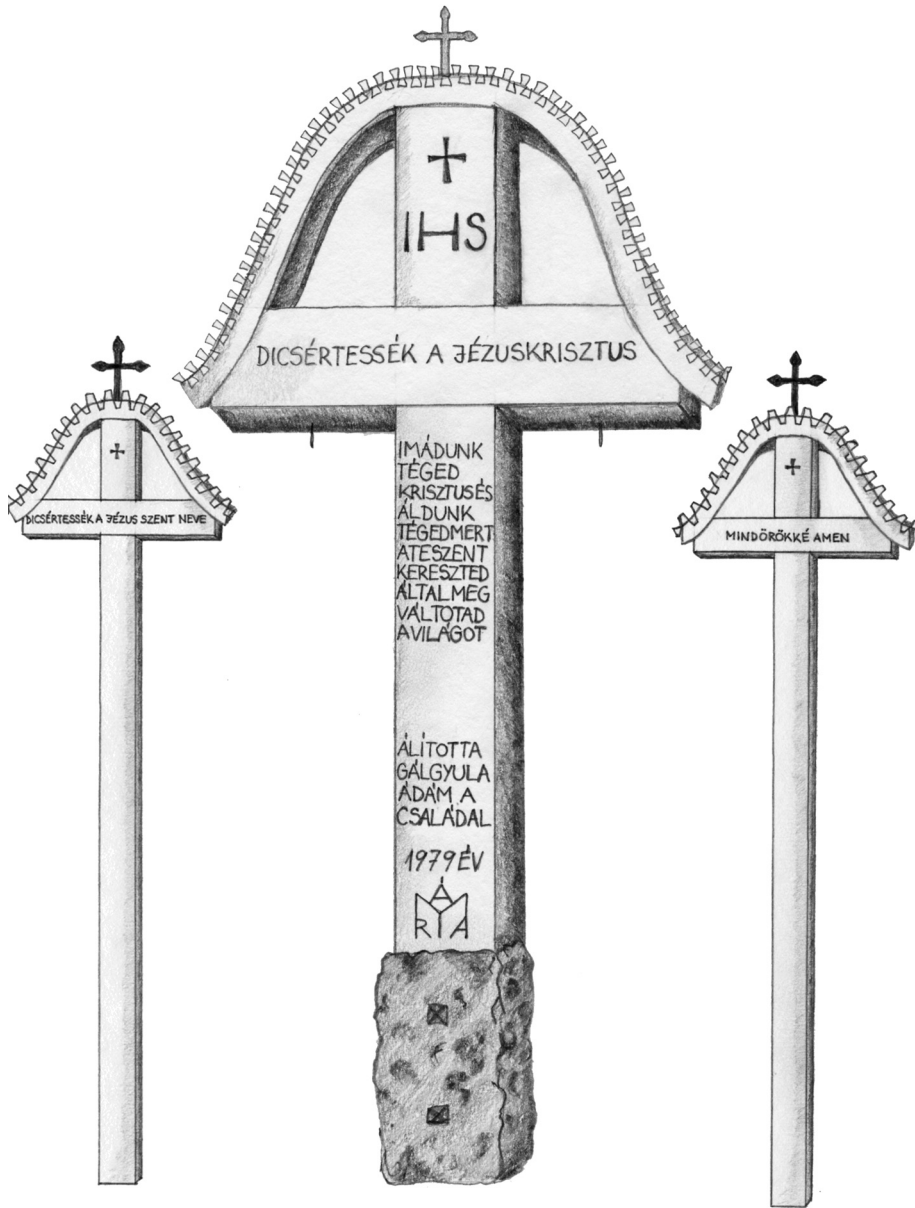
18. ábra. Háromtizesi szabadtéri keresztek
(Jung Orsolya rajza, 2005)

19. ábra. Ittkétfalva tizes szabadtéri olvasótársulati keresztjei (Jung Orsolya rajza, 2005)

20. ábra. „Szóvirág tizesek” neveit viselő háromtizesi szabadtéri keresztek, az ún. Zata keresztfája és a Gálok tize keresztfája. (Jung Orsolya rajza, 2005)

21. ábra. A Háromtizest jelképező Hármaskereszt. (Jung Orsolya rajza, 2005)

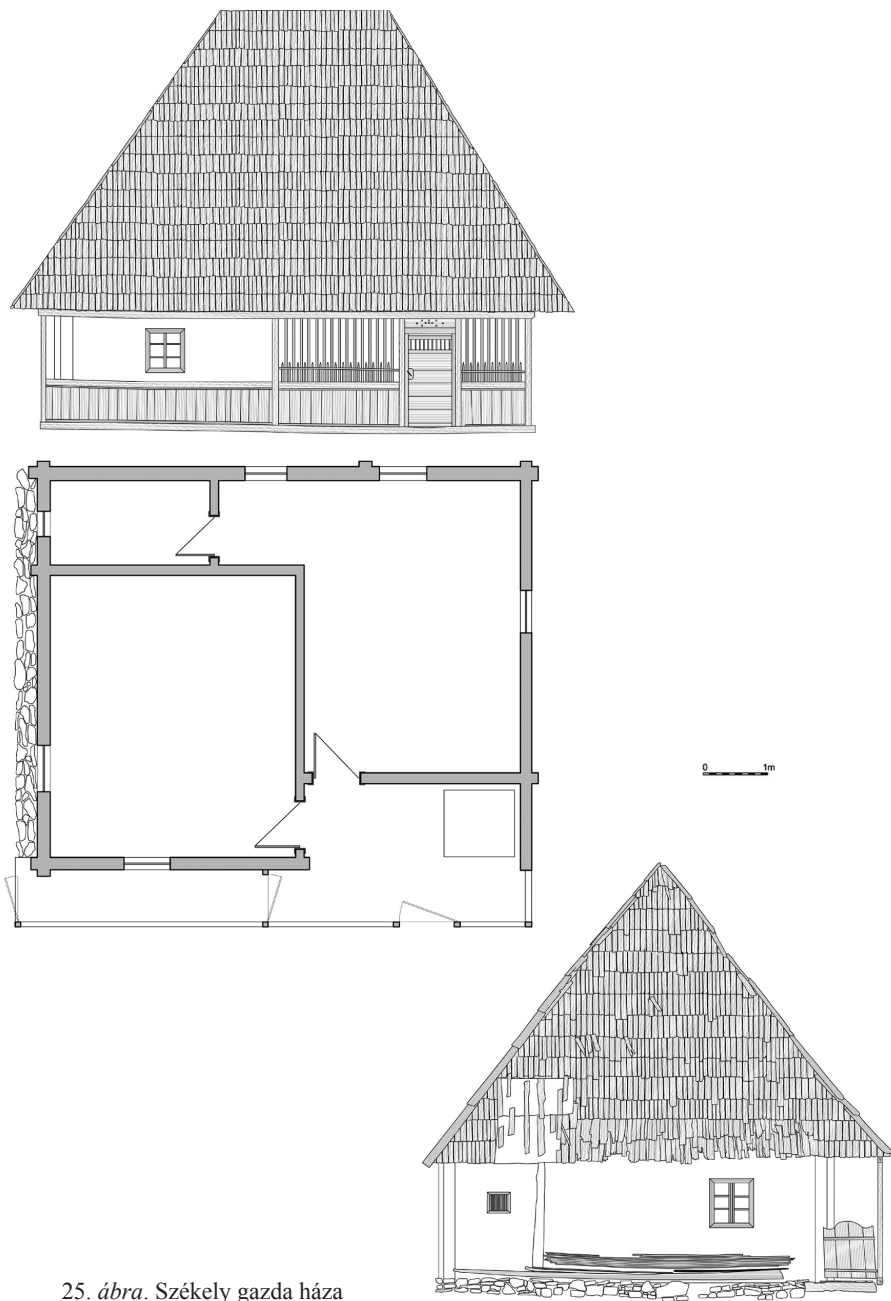
22. ábra. Tizestemetőben álló sírkereszt 1869-ből. (Jung Orsolya rajza, 2005)

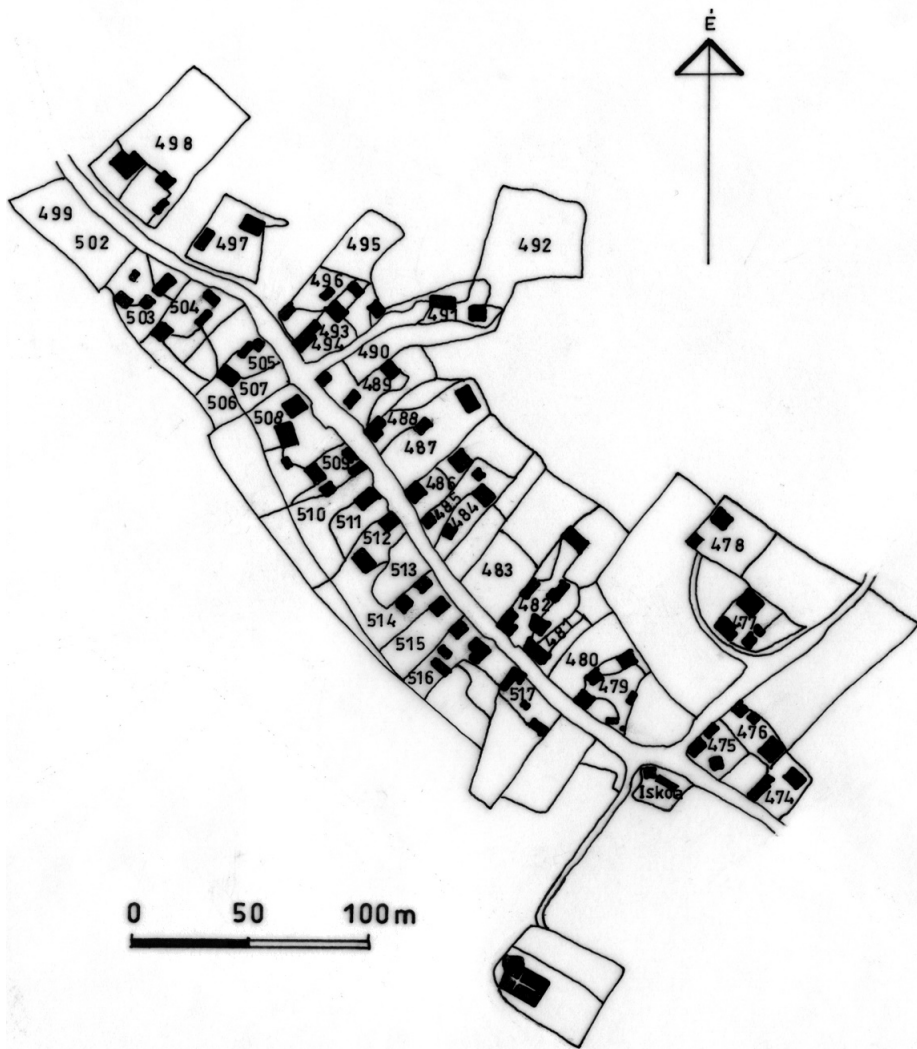
23. ábra. Sírkereszt 1879-ből. (Jung Orsolya rajza, 2005)

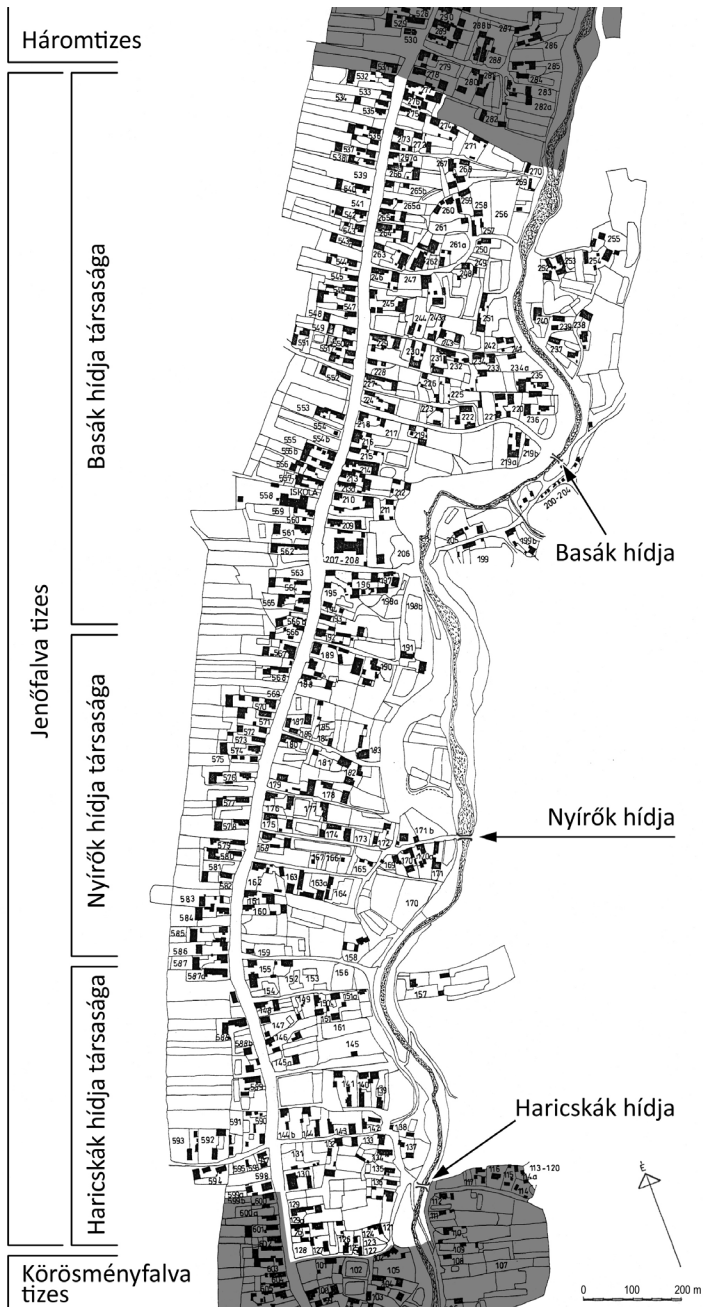
24. ábra. Sírkeresztek 1873-ból és 1894-ből. (Jung Orsolya rajza, 2005)

25. ábra. Székely gazda háza
 Körösmény tizesben a XIX. században.
 (Stasisin Izolda felmérése, 2005)

26. ábra. Kotormány tizes a XX. század második felében

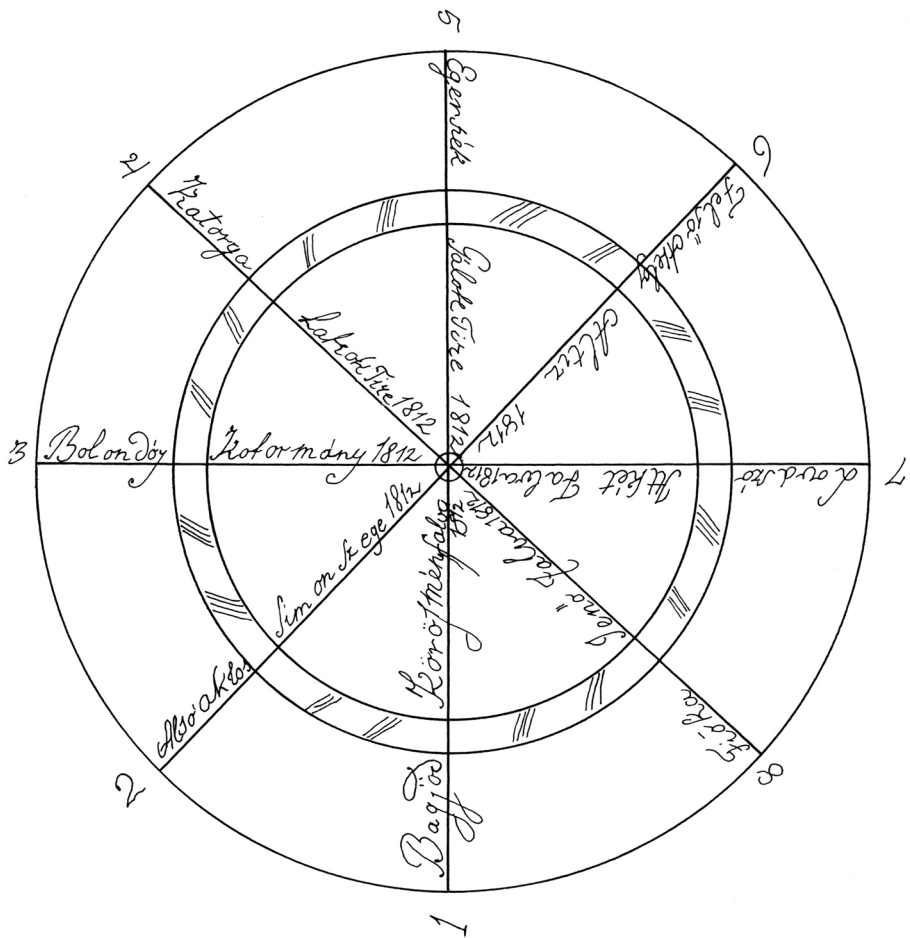
27. ábra. Jenőfalva tizes hídközösségei. (Néprajzi terepmunka alapján tervezte: Bárbh János)

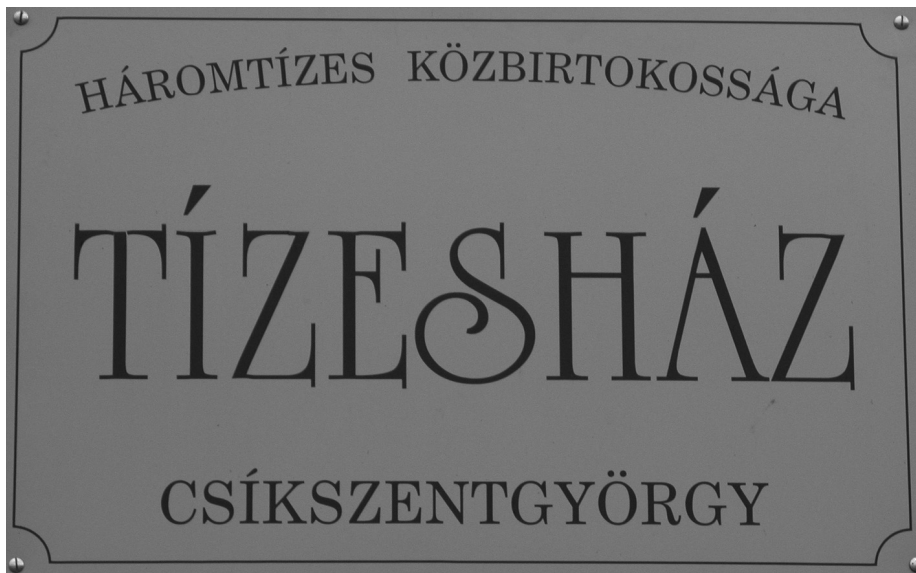
28. ábra. Patakok a csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi határ délnyugati szögletében, a két falu közelében.

(Helyszíni névgyűjtés alapján tervezte: Bárbth János).

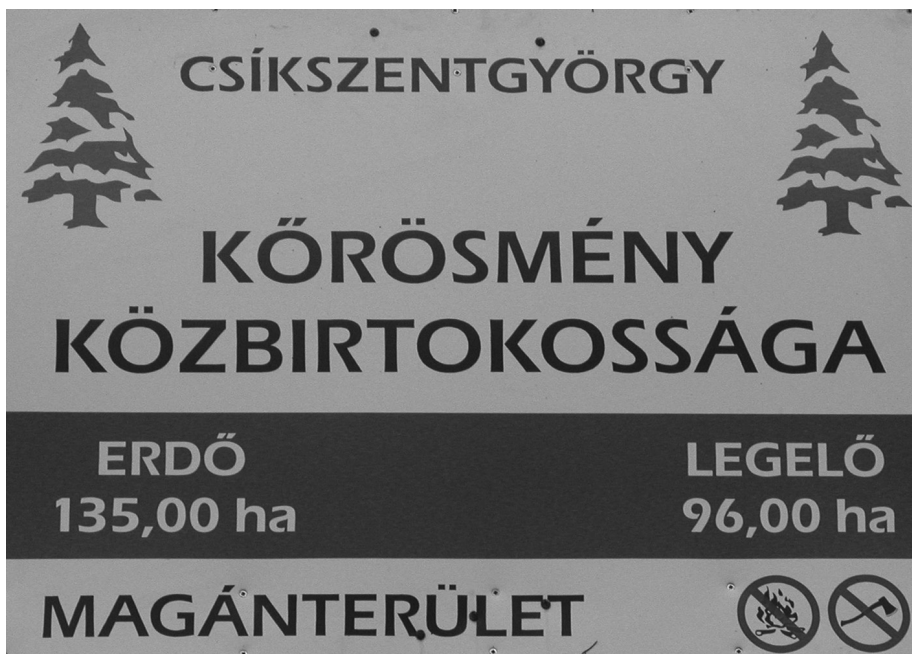
1. Fiság, 2. Taploca, 3. Aranyásás pataka, 4. Rovák pataka, 5. Monyasd pataka, 6. Bor pataka, 7. Medves pataka, 8. Hiászó pataka, 9. Patak a falu között, 10. Források vize, 11. Alsó-Áj pataka, 12. Felső-Áj pataka, 13. Egresaszó pataka, 14. Sás pataka, 15. Mező pataka, régebben Arany pataka, 16. Béze pataka, 17. Édesbükke pataka, 18. Martonos pataka, 19. Szentegyház pataka, 20. Rügy pataka, 21. Küszürű pataka, 22. Pincéd pataka, 23. Kicsi szénégető pataka, 24. Nagy szénégető pataka, 25. Egered pataka, 26. Tekereg pataka, 27. Haram pataka, 28. Bodosd vagy Árnycék pataka, 29. Ficzs Antal pataka, 30. Hidegkút pataka, 31. Zata pataka, 32. Farkasverem pataka, 33. Születeleke pataka, 34. Szopos pataka, 35. Bajkó pataka, 36. Benesd pataka, 37. Kántoré pataka, 38. Borika kútja pataka, 39. Hármaskutak pataka, 40. Bakáé pataka, 41. Észaszaja pataka, 42. Kápolna pataka, 43. Nagyvölgy vagy Balogsás pataka.

29. ábra. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek esztenáinak évenként változó helye a „megye” havasaiban 1812-ben (TA. K. 1. 84. rajza alapján)

30. ábra. Fent: A háromtizesi *Tizesház* 2006-ban készített táblája (2007).
Lent: 2007-ben készített, fára szegezett, tizesbirtokot jelző tábla (2007).

31. ábra. Háromtizes 2006-ban Gyulafehérváron készítettett porcelán étkezésének fehér edényei, piros széllel és zöld felirattal (2007)

**CSÍKSZENTGYÖRGYI
HÁROMTIZES KÖZBÍRTOKOSSÁGA**

Csíkszentgyörgy 189 szám, postai irányítószám 537040, Hargita megye
tel./fax +40-266-331798, fiskális szám 13812565, bejegyzési szám 800/07.04.2000
számlaszám: RO27 RNCB 0152042370880001 Román Kereskedelmi Bank Csíkszereda

**CSÍKSZENTGYÖRGYI
JENŐFALVA TIZES KÖZBÍRTOKOSSÁGA**

Csíkszentgyörgy 189 szám, postai irányítószám 537040, Hargita megye
tel./fax +40-266-331798, fiskális szám 13812557, bejegyzési szám 797/07.04.2000
számlaszám: RO27 RNCB 0152042370880001 Román Kereskedelmi Bank Csíkszereda

**CSÍKSZENTGYÖRGYI
KÖRÖSMÉNY TIZES KÖZBÍRTOKOSSÁGA**

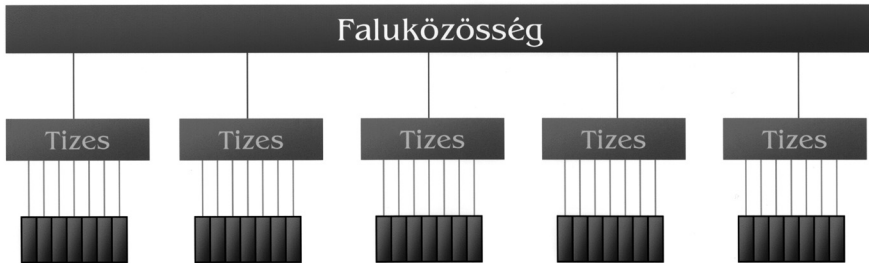
Csíkszentgyörgy 189 szám, postai irányítószám 537040, Hargita megye
tel./fax +40-266-331798, fiskális szám 13812549, bejegyzési szám 799/07.04.2000
számlaszám: RO27 RNCB 0152042372840001 Román Kereskedelmi Bank Csíkszereda

32. ábra. Csíkszentgyörgyi tizesek cégjelzései és bélyegzőlenomatai 2007-ben

33. ábra. A háromtizesi *Tízesház* bejárata (2007)

34. ábra. Fent: A háztartások és a faluközösség kapcsolata tizesek nélkül és tizesekkel.
(Tervezte: Bárh János). Lent: Háromtizes egyháztanácsosai (2005).

35. ábra. Fent: Új-jenőfalvi tizeskereszt felszentelése *Bor patakában* (2007).
Lent: Virágvasárnapi körmenet Háromtizesben (2007).

36. ábra. Altizes temploma és temetője (2007).

XVIII.

UTÓSZÓ

A TIZES SZÓ ÍRÁSMÓDJÁRÓL

A *tizes* szót a könyv teljes szövegében következetesen rövid „i”-vel írtam. Tettem ezt annak ellenére, hogy a hivatalos magyar helyesírási szabályzatok csak hosszú „í”-vel írt tízes szót ismernek. A szabályzatok alkotói a tízes szó esetében bizonyára a tízes számra gondoltak, amely követi a sorban a kilencet. Könyvemben azonban nem a tízes számról van szó, hanem a *tizes*nek nevezett székely településrészről. A bizonyos önállósággal rendelkező vagy közigazgatási alapegységnek számító településrészt a Kárpát-medence magyarlakta tájain a korajukkorban és az újkorban leginkább *tized*nek nevezték. A székelyföldi *tizes* kifejezés a magyar nyelvterület egészen hajdan elterjedt, településrész jelentésű *tized* kifejezés tájnyelvi változata. A székely *tizes* szó, mint a rövid „i”-vel írandó *tized* szó alaki tájszava, rövid „i”-t kíván. Az sem elhanyagolható szempont, hogy az a magyar népcsoport, nevezetesen a csíki székely, amely a *tizes* tájszót településrész jelölésére a XXI. század elején is használta, a *tizes*jegyzőkönyvek tanúsága szerint a *tizest* mindig rövid „i”-vel írta, és a XX. században valamint a XXI. század elején rövid „i”-vel ejtette.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK

Az utószó a tudományos könyvekben általában arra való, hogy a szerző a tudománytörténet számára elmesélje kutatásai történetét és bemutassa könyve megszületésének útját. Ezt jobbra mettettem *A tizesek kutatása ...* című IV. fejezetben. Így az utószó hátra lévő része a köszönetnyilvánításokat tartalmazhatja.

Csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi kutatásaim és a *tizesek*ről szóló könyvem megírása, kiadása során sokan segítettek munkámat. Felsorolásuk oldalakat tölthetne meg és bizonyára akkor sem lenne tökéletes. Másrészt némely lábjegyzetben név szerint is megemlítettem néhány segítőt. Ezért itt viszonylag rövidre foghatom a köszönetnyilvánítást.

Köszönettel tartozom:

- Az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramoknak (OTKA) erdélyi utazásaim, terepen és levéltárakban, plébániai irattárakban végzett kutatásaim, valamint a *tizesek*ről szóló könyvem kiadásának anyagi támogatásáért.
- A Nemzeti Kulturális Alap Ismeretterjesztés és Környezetkultúra Szakmai Kollégiumának a könyvkiadáshoz nyújtott anyagi segítségéért.
- A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének, munkahelyemnek, az erdélyi kutatásaimat elősegítő személyi és technikai feltételek biztosításáért.
- A *tizes*iratokat őrző családoknak az iratok kölcsönadásáért.

- Adatközlőimnek, csíkszentgyörgyi és csíkbánkfalvi informátoraimnak szíves és türelmes felvilágosításaiért.
- Azoknak a Fiság-táji családoknak, akik a terepmunkák idején szállást adtak munkatársaimnak, egyetemi tanítványaimnak.
- A kijelölt épületeket felmérő építészmérnöknek, az ábrák egy részét Kecskeméten megrajzoló grafikusnak, a kézzel papírra vetett tanulmányom számítógépbe írójának, a román nyelvű összefoglaló és tartalommutató fordítójának, a felmérésnél, iratmásolásnál segítkező egyetemi tanítványaimnak.
- Családtagjaimnak, elsősorban feleségemnek a könyvszöveg korrektúrázásáért, javításáért, technikai szerkesztéséért.
- A szegedi AGAPÉ Nyomdának a könyv nyomtatásáért, kötéséért.

Valószínűleg nem született volna meg a tizesekről szóló könyv Pálfi János csíkszentgyörgyi plébános sokszori támogatása, segítő hozzáállása nélkül, akinek plébániája kutatásaim idején nemcsak szállásommá, hanem időnként nyüzsgő „kutatóhellyé”, kutatási „főhadiszállássá” is vált.

Kimagaslóan fontos segítséget kaptam Kézdi József közbirtokossági elnöktől, Czikó Gergely iskolaigazgatótól, Kánya Imre és Koronka Árpád közbirtokossági tisztségviselőktől, Fejér Sándor alpolgármestertől.

Munkám valamennyi segítője fogadja hálás köszönetemet!

Kecskeméten, 2007. november 25-én, Katalin napján.

XIX.

ROMÁN NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ ÉS TARTALOMMUTATÓ

Bárth János

ZECIMEA VIE SECUIEASCĂ

Activitatea zecimilor din Ciucsângeorgiu și Bancu în secolele XVII–XIX
(extras)

Zecimea secuiească în epoca modernă este partea unei așezări care dispune de o tradiție de autoadministrare și de o independență schimbătoare. Zecimea este o unitate locală, socială și de autoconducere. Locuitorii ei constituie un grup de vecinătate locală socială, a căror conștiință de zecime se potrivește cu conștiința de sat a mai multor grupuri asemănătoare.

Satele și orașele secuiești în secolele XVII–XVIII–XIX s-au împărțit în zecimi. Din punct de vedere al așezărilor și din punct de vedere social satul și orașul era format din mai multe zecimi.

Zecimea secuiească în epoca modernă în cele mai multe cazuri avea o denumire caracteristică, o conducere aleasă, o atribuție la nivel de bază de conducere și de drept penal, administrație proprie și scris propriu.

Zecimea secuiească putea avea păduri, pășuni, fânețe, taur, vier, unelte de muncă, biserică, capelă, cimitir, cruce, școală, cămin cultural, clopotar, cioban, pădurar.

Pe anumite teritorii ale Secuimii în secolul al XX-lea zecimile de odinioară se puteau regăsi doar în denumirile geografice și în datele de limbaj popular. Părțile satelor cu un trecut renumit și-au păstrat cel mai bine forma, rolul și activitatea tradițională în regiunile Ciucului. Această supraviețuire se explică prin faptul, că multe zecimi din Ciuc în prima parte a secolului al XX-lea s-au transformat în composesorate de zecimi.

Autorul a adunat și a xerocopiat între anii 2004-2006 protocoalele de zecimi și actele zecimilor păstrate la casele și familiile din Ciucsângeorgiu și Bancu. Din cele 7770 de pagini xeroxate autorul a constituit o arhivă de zecime, care conține acte de zecime în copii începând cu anul 1619 și până în anul 2004. Cu cercetarea și interpretarea documentelor din aproape patru sute de ani, autorul și-a întocmit volumul în anul 2007 care prezintă activitatea zecimilor între secolele XVII–XX.

CUPRINS

I. CE ESTE ZECIMEA SECUIEASCĂ?.....	5
(Sau ce desemnau secuii cu denumirea de zecime în epoca modernă?)	
II. SIMILITUDINILE ȘI DIFERENȚELE PĂRȚII AȘEZĂRILOR SECUIEȘTI NUMITE ZECIME ÎN BAZINUL CARPATIC	6
ASEMĂNAREA, NECESITATEA ȘI MODUL CĂUTĂRII PARALELEI.....	6
CARTIERELE ORAȘELOR DIN DUNĂNTÚL ȘI FELFÖLD.....	6
<i>Cazul Eger</i>	6
<i>Cartierele și zecimile altor orașe din Felföld și Dunántúl</i>	7
ZECIMILE ȘI STRĂZILE AUTONOME ALE AȘEZĂRILOR DIN ALFÖLD	8
<i>Cazul Debrecen</i>	8
<i>Cazul Karcag</i>	10
<i>Părțile altor sate și orașe ale așezărilor din Alföld</i>	10
ZECIMILE ȘI PĂRȚILE AUTONOME RURALE ȘI URBANE ALE AȘEZĂRILOR TRANSILVANE DIN AFARA SECUIMII	12
<i>Cazul Chuj</i>	12
<i>Străzile cu o mare autonomie din localitatea Sic din Câmpia Transilvaniei</i>	12
<i>Cartierele altor așezări transilvane (în afară de Secuime și Universitatea Săsească)</i>	14
<i>„Vecinătățile” sașilor transilvăneni</i>	14
<i>Vecinătatea românească și asemănările sale cu zecimea secuiească</i>	16
ÎNCERCĂRILE DE AFLARE A ORIGINII, DE INTERPRETARE ȘI DE SISTEMATIZARE	17
III. ZECIMILE SECUIEȘTI ÎN TRECUT ȘI ÎN ISTORIOGRAFIA DE REVOCARE A TRECUTULUI.....	20
MĂRTURIA IZVOARELOR SCRISE	20
<i>Sfârșitul secolului al XVI-lea și secolul al XVII-lea</i>	20
<i>Secolele XVIII–XIX</i>	23
ROMANTISM ȘI RAȚIUNE ÎN BIBLIOGRAFIE	24
EZITAREA ISTORIOGRAFIEI.....	25
CE ȘTIE BIBLIOGRAFIA DESPRE ACTIVITATEA ZECIMILOR?.....	28
IV. CERCETAREA ZECIMILOR ȘI SCRISUL ZECIMILOR LA CIUCSÂNGEORGIIU ȘI BANCU	30
RETROSPECTIVA CERCETĂRILOR	30
LISTA DOCUMENTELOR COPIATE ALE ZECIMILOR	32
ALTE IZVOARE PRIVITOARE LA ZECIMI	33
<i>Interogarea actelor arhivistice și familiale</i>	33
<i>Cercetare etnografică de teren</i>	34
<i>Aspirații cartografice</i>	35
CARACTERISTICILE SCRISULUI ZECIMILOR.....	37
<i>Tipurile de documente scrise ale zecimilor</i>	37
<i>Însemnări mixte în volume de protocoale pentru registre de zecime regulate</i>	37

<i>Constituții de volume de protocoale pentru dările de seamă ale juzilor șefi de pădure</i>	38
<i>Acte mixte, "scrisori de zecime"</i>	39
<i>Deprinderea scrisului la notarii zecimilor</i>	39
V. ZECIMILE DIN CIUCSÂNGEORGIU ȘI BANCU ÎN TIMP ȘI SPAȚIU	41
<i>ZECIMI REALE ÎN SPAȚIU</i>	41
<i>Zecimea în despărțire printre vecinătate</i>	41
<i>Zecimi în despărțire în Bancu și Ciucsângeorgiu: problema zecimilor</i> <i>Kotormány (Cotormani) și Monyasd</i>	42
<i>Zecimi contopite și în interdependență din Bancu și Ciucsângeorgiu</i>	43
<i>Paralelele etnografice și morfologice ale zecimilor în despărțire în</i> <i>Bazinul Carpatic</i>	44
DELIMITAREA ZECIMILOR REALE ȘI CÂTEVA DATE DESPRE VIAȚA LOR DIN TRECUT	45
<i>Zecimea Hâromtizés</i>	45
<i>Zecimea Jenőfalva</i>	47
<i>Zecimea Körösményfalva</i>	47
<i>Zecimea Itkétfalva</i>	49
<i>Zecimea Altizes</i>	50
<i>Zecimea Simószege</i>	52
<i>Zecimea Martonos</i>	52
<i>Zecimea Kotormány (Cotormani)</i>	53
ZECIMI INVENTATE ÎN TIMP ȘI SPAȚIU	54
<i>Încă o dată despre zecimi inventate</i>	54
<i>Spațiul de viață și proliferarea zecimilor</i>	54
<i>Zecimi inventate indicate cu numele de familie în Ciucsângeorgiu</i>	55
ORDINEA AȘEZĂRILOR DE GENERAȚII, „STRĂZILE”, SOCIETĂȚILE DE STÂNE ȘI ZECIMILE INVENTATE	58
<i>Cercetarea ordinii așezărilor de generații</i>	58
<i>Urmele ordinii așezărilor de generații în Ciucsângeorgiu și Bancu</i>	58
<i>Dislocația intravilanului din Ciucsângeorgiu. Atracția șoselei</i>	59
<i>Așezarea împreună pe generații, familială și zecimile inventate în</i> <i>oglinda izvoarelor istorice</i>	60
<i>„Străzi” indicate cu nume de familie</i>	62
<i>Zecimile inventate în denumirile societăților de stâne</i>	65
MĂRIMEA ZECIMILOR REALE ÎN EPOCA MODERNĂ	66
<i>Mesajul conscripției de suflete din anul 1829</i>	66
<i>Listele posesorilor din zonelor interzise ale zecimilor</i>	68
<i>Listele zecimilor cărților funciare</i>	69
<i>Mesajul listelor de „kepe” (= dare bisericească)</i>	69
VI. LOCUL ZECIMILOR ÎN STRUCTURA SOCIALĂ DIN CIUCSÂNGEORGIU ȘI BANCU	71
SATUL, CA ȘI STRUCTURĂ A UNITĂȚII SOCIALE	71
CULORILE SPECIALE ALE IMAGINII CIUCSÂNGEORGIIULUI: ROLUL DE INTEGRARE A „MEGYE”-ULUI	72
ORGANIZAȚII DE VECINĂTATE ÎNTRE ZECIME ȘI GOSPODĂRII	74

<i>Organizații în zecime. Unități organice mai mici decât zecimea</i>	74
<i>Societăți de stână de creșterea ovinelor, „gospodării”, „societăți de camarazi”</i>	75
<i>Comunități de poduri</i>	79
<i>Comunități de porți</i>	83
<i>Comunități de puțuri</i>	86
<i>Comunități de conducte</i>	89
<i>Asociații de rozariu</i>	90
VII. ZECIMEA, CA ȘI ORGANIZAȚIE	95
VERSIUNILE DENUMIRII ȘI MARCĂRII ZECIMILOR	95
<i>Zecime, proprietate de zecime, composorat de zecime</i>	95
<i>Din zecime composorat de zecime</i>	98
LEGI DE ZECIME, REGULAMENTE DE ZECIME	101
<i>Constituția din anul 1619 a zecimii Kőrösményfalva</i>	102
<i>Constituția comună din anul 1700 a zecimilor Altizes, Martonos și Simószege</i>	102
<i>Constituția din anul 1795 a zecimii Háromtizes</i>	103
<i>Constituția din anul 1814 a zecimii Kőrösmény</i>	103
<i>Constituția din anul 1820 a zecimii Martonos</i>	104
<i>Constituția din anul 1840 a zecimii Háromtizes</i>	104
<i>Constituția și diploma de clasă din anul 1845 a zecimilor Altizes, Martonos și Simószege</i>	104
<i>Constituția din anul 1860 a zecimii Jenőfalva</i>	105
<i>Constituția din anul 1870 a zecimii Kőrösmény</i>	105
<i>Constituția din anul 1882 a zecimii Kőrösmény</i>	105
DREPT, OBȚINEREA DREPTULUI, PIERDEREA DREPTULUI	105
<i>Formele de posesie a averii de zecime și ale uzufructului zecimii</i>	105
Despre termenul de „bébíró” (= proprietar cu drept deplin în zona interzisă) și tulburări conceptuale din spatele său	105
Membru de zecime, posesor de zecime, „bébíró”.(Definițiile îndreptățirii)	106
Posesor exterior, „possessor”.....	107
Drepturi parțiale.....	110
Drepturi acordate pe viață.....	111
Posesiunea multiplă a dreptului	112
<i>Membrii de zecime posesori ai dreptului</i>	112
<i>Composesoratul și multitudinea „drepturilor”</i>	113
<i>Acceptarea în zecime și condițiile proprietății de drept în zecime</i>	115
Locuirea în zecime, statutul de get-beget	115
Rolul lotului intern în obținerea și posedarea dreptului.....	116
<i>Acceptarea unui nou membru printre proprietarii de zecime, prezentarea noului membru</i>	118
Acceptarea unui nou membru printre proprietarii de zecime, prezentarea noului membru, aldămașul.....	118
Exemple de acceptare a unui nou membru printre proprietarii de zecime și de prezentare a noului membru.....	119
Importanța prezenței personale.....	120
Grăbirea prezentării noului membru.....	121

Refuzul cerinței.....	122
<i>Soarta dreptului de zecime.....</i>	123
<i>Straturi speciale și îndreptățiri de zecime.....</i>	125
Înainte de 1848.....	125
Om cu bovine – om fără bovine.....	128
Chiriași.....	128
Pedestru.....	129
Păstorul ca și membru de zecime.....	132
Luarea în drept a domnilor, a burghezilor.....	132
Greco-catolicii și zecimea.....	134
<i>Drept de zecime și sarcină de zecime.....</i>	137
FORUMUL, CONDUCĂTORII ȘI DEMNITARIII ZECIMILOR.....	138
<i>Adunarea de zecime.....</i>	138
<i>Premergătorii, consiliul de proprietari, alegătorul.....</i>	141
<i>Judele de zecime, judele șef de pădure.....</i>	142
<i>Vicejuzii de pădure.....</i>	149
<i>Notarul.....</i>	152
<i>Fiscul.....</i>	153
<i>Judele funinginii.....</i>	154
<i>Judele taurului.....</i>	154
<i>Judele capelei.....</i>	156
<i>Judele podului.....</i>	156
<i>Judele stânei.....</i>	157
<i>Judele hambarului.....</i>	158
VIII. LEGĂTURILE ZECIMII.....	158
ZECIMEA ȘI AUTORITĂȚILE DE STAT.....	158
ZECIMEA ȘI COMUNA.....	159
<i>Greutățile și piedicile cercetării.....</i>	159
<i>Demnitari și angajați solicitați de comună din partea zecimii.....</i>	160
Jurații și judele hotarului.....	160
Cetățeanul.....	163
Mesagerul.....	164
Cărăușul.....	165
Paznicul de noapte.....	165
<i>Sarcini comunale impuse zecimilor.....</i>	167
Disproporția purtării sarcinilor de către zecimi.....	167
Munci comune în comună.....	167
Ținerea porților de hotare.....	168
Sarcina protecției contra incendiului.....	170
Alte acțiuni de sprijin ale zecimilor față de activitatea comunei.....	171
Judecata judecătorului comunal în cazuri ce ating zecimea.....	172
ZECIMEA ȘI COMPOSESORATUL „MARE”.....	172
ZECIMEA ȘI BISERICA ROMANO-CATOLICĂ LOCALĂ.....	173
<i>Calitatea de membru de zecime – „calitatea de membru de megye”.....</i>	173
<i>Zecimea și „fakepe” (= dare bisericească în lemn).....</i>	174
<i>Zecimea și cererea slujbei.....</i>	175
<i>Sprijinul zecimii pentru „biserica din megye”.....</i>	176
<i>Sprijinul zecimii pentru parohie.....</i>	177

<i>Sprrijumul zecimii pentru „pelerin” și pentru casa pelerinilor.....</i>	177
LEGĂTURILE ÎNTRE ZECIMI	178
<i>Posedarea comună a zecimii.....</i>	178
Zonă interzisă comună – constituție comună.....	178
Partea primipililor, fâneța comună.....	179
Arături și fânețe comune.....	183
<i>Schimbări de posesiuni și de păduri între două zecimi.....</i>	183
<i>Marcarea și înconjurarea comună a hotarelor zecimilor.....</i>	184
<i>Întrunirea comună a zecimilor, decizia comună a zecimilor, angajați comuni.....</i>	186
<i>Cooperarea a două sau mai multe zecimi.....</i>	186
Păstorirea comună a animalelor – păstorul comun	186
Creșterea comună de exemplare pentru reproducere	187
Munca comună a zecimilor.....	188
<i>Discuțiile zecimilor și procesele între ele</i>	188
 IX. VALORIFICAREA AVERII ZECIMII.....	190
 SITUAREA, MĂRIMEA ȘI PROTECȚIA PROPRIETĂȚILOR DE ZECIME	190
<i>Proprietatea de zecime în timp</i>	190
<i>Proprietatea de zecime în spațiu</i>	191
<i>Mărimea proprietății de zecime</i>	192
<i>Definirea extinderii proprietăților de zecime în documentele zecimii.....</i>	194
<i>Desemnarea hotarelor, ocupații în miezul proprietăților de zecime</i>	195
<i>Grădini de pașiște în miezul proprietăților de zecime</i>	199
<i>Paznicii pașiștilor din miezul proprietăților de zecime</i>	203
PĂDURI DE ZECIME, ZONELE INTERZISE ALE ZECIMII	204
<i>Protecția pădurii, distrugerea pădurii.....</i>	204
Pădurea de la strămoși la urmași	204
Furtul lemnului	206
<i>Paza pădurii.....</i>	209
Alternarea metodelor de pază ale pădurii	209
Paza pădurii „cu schimbul”, „conform fumului”, „conform porții”	209
Paza pădurilor cu pădurari	211
<i>Eliberarea pădurii, împărțirea lemnului între membrii zecimii</i>	213
<i>Licitația lemnului, vânzarea lemnului.....</i>	219
<i>Acordări speciale de lemn ale zecimii</i>	222
Acordări de lemn pentru păgubiți	222
Acordări de lemn pentru anumite grupuri de ocupații	225
Lemnul și lumea obiceiurilor.....	225
Lemnul și construcția.....	228
Lemnul și căruța	229
<i>Beneficii mai mici de pădure.....</i>	230
Pomi în pădure.....	230
Adunarea sevei mestecănelului și adunarea mazăgăi	231
Tăierea de crengi pentru mătură	232
Valorificarea scoarței de copac. Uscare și cojire.....	232
Valorificarea rășinii de brad, „ocupația de smoală”	237
<i>Altoirea ghindei.....</i>	237
FÂNEȚE DE ZECIME	238

<i>Pustele zonei interzise și interzicerea mărăcinișului</i>	238
<i>Fânețe încercuite în zona interzisă</i>	241
<i>Grădini de tauri</i>	243
<i>Fânețe mai mici în afara zonei interzise</i>	244
PĂȘINI DE ZECIME ȘI CREȘTEREA ANIMALELOR	245
<i>Marcarea temei</i>	245
<i>Sistemul și schimbarea pășunilor de zecime</i>	245
<i>Pășunea din zona interzisă, pășunea boilor de povară</i>	247
<i>Turme de zecime și păstori de zecime pe pășunea de ogor</i>	252
Despre turme și păstori în general	252
Păstorul comun al mai multor feluri de animale	252
Cireada vacilor, văcarul	253
Îngrijitorul de cai (herghelegiul)	254
Turmă de porci de vară, porcarul de vară	254
Turmă de porci de iarnă, porcarul de iarnă	256
Turmă de capre, îngrijitorul	257
ARĂTURI DE ZECIME ȘI IMOBILE SPECIALE (UNICE) ALE ZECIMII	258
<i>Arături în posesia zecimii</i>	258
<i>Grădina puieților zecimii Körösmény</i>	259
<i>Baia-Adorján și zecimea Körösmény</i>	262
ALTE BENEFICII PROVENITE DIN DREPTUL DE POSESIE AL ZECIMII	263
<i>Vânatul</i>	263
<i>Exploatarea pietrei</i>	263
OBIECTELE MOBILE ALE ZECIMII	264
<i>Lada zecimii</i>	264
<i>Protocoloalele zecimii</i>	265
<i>Plugul zecimii</i>	266
<i>Alte unelte și ustensile ale zecimii</i>	267
BANII ȘI FINANȚELE ZECIMII	268
<i>Schimbarea situației financiare a zecimii în secolul al XIX-lea</i>	268
<i>Rolul zecimii ca și creditor de bani. Debitorii zecimii</i>	269
<i>Dărilor de seamă</i>	270
X. ZECIMEA ÎN SERVICIUL MEMBRILOR ZECIMII	274
CREȘTEREA TAURILOR	274
CREȘTEREA VIERILOR	276
GRÂNARE DE ZECIME	278
<i>Mișcarea de grânar econom și zecimile</i>	278
<i>Grânarul zecimii Martonos</i>	278
<i>Grânarul zecimii Simószeg</i>	280
VASELE DE ÎMPRUMUTAT ALE ZECIMII CE SE POT FOLOSI ÎN	
CASA ZECIMII	280
GRUPĂRI DE LACURI PENTRU MACERAREA CÂNEPII ORGANIZATE	
PE ZECIMI	282
XI. ZECIMEA DE RÂND	284
MUNCI COMUNE ÎN INTERESUL ZECIMII	284
<i>Despre munca comună a zecimii în general</i>	284

<i>„Uscarea fructelor” prin muncă comună</i>	285
<i>Defrișarea tufelor pe luminșuri și pășuni</i>	286
<i>Curățirea șanțului pârauului</i>	287
<i>Repararea străzilor intravilane</i>	288
<i>Repararea drumurilor din periferii</i>	289
PREGĂTIREA ȘI SUPRAVEGHEREA „GRĂDINII DE SEMĂNĂTURI”	
ȘI A „PORTII DE SEMĂNĂTURI”	290
ÎNTREȚINEREA „IZVOARELOR DE APĂ MINERALĂ”	290
PEDEPSIREA DIVERSIONIȘTILOR	292
PROBA DISCIPLINEI ZECIMII: CUMPĂRAREA OBLIGATORIE	
A CĂRNII	293
<i>Cumpărarea obligatorie a cărnii taurului zecimii</i>	293
<i>Sprîjinitarea gospodarului cu vită „păgubită” prin cumpărarea cărnii</i>	294
XII. LOCURILE SACRE ȘI INSTITUȚIILE CULTURALE ALE	
ZECIMILOR	295
BISERICILE ZECIMILOR, CAPELELE ZECIMILOR	295
<i>Noțiuni, probleme de datare</i>	295
<i>Activitatea zecimilor de susținere a bisericii și a capelei</i>	298
Háromtizés	298
Altizes	300
Patronii capelei dedicate Înălțării Maicii Domnului	301
<i>Obiectele bisericilor zecimilor și zecimile</i>	302
<i>Folosirea bisericilor și a capelelor zecimilor</i>	303
Imaginea din anul 2006	303
Drumul combatant al zecimii Háromtizés.....	304
<i>Clopotari de zecime</i>	309
<i>Sfântul hram și identitatea de zecime</i>	311
CIMITIRELE ZECIMILOR	312
<i>Cimitirul public și cimitirul zecimii</i>	312
<i>Lărgirea cimitirelor zecimii</i>	313
<i>Dreptul utilizării cimitirelor zecimii</i>	315
CRUCILE ZECIMII	317
ȘCOALA ZECIMII HÁROMTIZES	318
CASA ZECIMII ÎN HÁROMTIZES	323
<i>Construirea casei zecimii</i>	323
<i>Folosirea casei zecimii între anii 1935-1949</i>	324
<i>Soarta ulterioară a casei zecimii</i>	325
XIII. SUPRAVIEȚUIREA ZECIMILOR	326
PIERDEREA PROPRIETĂȚII ȘI RECĂPĂTAREA EI	326
LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI AL TREILEA	329
XIV. ANEXE	333
MODUL PUBLICĂRII TEXTELOR	333
TEXTE PUBLICATE	333

XV. DATE ÎNTOCMITE	357
LISTA JUDECĂTORILOR DE ZECIMI.....	357
LISTA TOPONIMIEI ISTORICE A PROPRIETĂȚILOR ZECIMII.....	364
XVI. BIBLIOGRAFIE, ABREVIERI, INFORMATORI.....	371
BIBLIOGRAFIE	371
ABREVIERILE DICȚIONARELOR, DIPLOMATARIILOR, LEXICOANELOR, CODURILOR DE LEGI ȘI ALE OPERELOR STATISTICE	378
MANUSCRISE	380
ABREVIERILE IZVOARELOR MANUSCRISE	381
<i>Colecțiile și actele instituțiilor</i>	381
<i>Arhiva zecimii</i>	382
INFORMATORI	384
XVII. FIGURI.....	385
XVIII. POSTFAȚĂ.....	421
DESRE MODUL SCRIERII CUVÂNTULUI ZECIME.....	421
CUVINTE DE MULȚUMIRI.....	421
XIX. REZUMAT ȘI CUPRINS ÎN LIMBA ROMÂNĂ.....	423
XX. INDICELE CUPRINSULUI	433
XXI. IMAGINI DE TEXT	441

XX.

TARTALOMMUTATÓ

I. MI A SZÉKELY TIZES?	5
(Avagy mit neveztek a székelyek tizesnek az újkorban?)	
II. A TIZESNEK NEVEZETTT SZÉKELY TELEPÜLÉSRESZ TÁRSAI, PÁRHUZAMAI A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN	6
AZ ÖSSZEVETÉS, A PÁRHUZAMKERESÉS SZÜKSÉGESSÉGE ÉS MÓDJA	6
DUNÁNTÚLI ÉS FELFÖLDI VÁROSOK FERTÁLYAI	6
<i>Az egri példa</i>	6
<i>Más felföldi és dunántúli városok fertályai, tizedei</i>	7
AZ ALFÖLDI TELEPÜLÉSEK TIZEDEI ÉS AUTONÓM UTCÁI	8
<i>A debreceni példa</i>	8
<i>A karcagi példa</i>	10
<i>Más alföldi települések falurészei, városrészei</i>	10
A SZÉKELYFÖLDÖN KÍVÜL ESŐ ERDÉLYI TELEPÜLÉSEK TIZEDEI ÉS AUTONÓM FALURÉSZEI, VÁROSRESZEI	12
<i>Kolozsvár példája</i>	12
<i>A mezőségi Szék nagy önállóságú utcái</i>	12
<i>Más, nem székelyföldi és nem szászöldi erdélyi települések fertályai</i>	14
<i>Az erdélyi szászok „szomszédságai”</i>	14
<i>Az erdélyi román vecinátate és társai</i>	16
EREDEZTETÉSI, ÉRTELMEZÉSI, RENDSZERTEREMTÉSI KÍSÉRLETEK	17
III. A SZÉKELY TIZESEK A MÚLTBAN ÉS A MÚLTIDÉZŐ IRODALOMBAN	20
AZ ÍROTT FORRÁSOK TANÚSÁGA	20
<i>A XVI. század vége és a XVII. század</i>	20
<i>XVIII–XIX. század</i>	23
ROMANTIKA ÉS RÁCIÓ AZ IRODALOMBAN	24
AZ IRODALOM TÉTOVÁZÁSA	25
MIT TUD AZ IRODALOM A TIZESEK MŰKÖDÉSÉRŐL?	28
IV. A TIZESEK KUTATÁSA ÉS A TIZESEK ÍRÁSBELISÉGE CSÍKSZENT- GYÖRGYÖN, CSÍKBÁNKFALVÁN	30
KUTATÓI VISSZATEKINTÉS	30
A LEMÁSOLT TIZESDOKUMENTUMOK LAJSTROMA	32
A TIZESEKET ÉRINTŐ MÁS ADATFORRÁSOK	33
<i>Levéltári és családi iratok vallatása</i>	33
<i>Néprajzi terepkutatás</i>	34
<i>Kartográfiai törekvések</i>	35
A TIZESEK ÍRÁSBELISÉGÉNEK JELLEMZŐI	37

<i>Az írott tizedokumentumok fajtái</i>	37
<i>Protokollumkönyv vegyes feljegyzések és rendszeres tizesjegyzőkönyvek számára</i>	37
<i>Protokollumkönyv konstitúciók és főerdőbírói számadások számára</i>	38
<i>Szálas irat, „tizeslevél”</i>	39
<i>A tizesjegyzők íráskészsége</i>	39

V. CSÍKSZENTGYÖRGY ÉS CSÍKBÁNKFALVA TIZESEI TÉRBEN ÉS IDŐBEN..... 41

TÉNYLEGES TIZESEK A TÉRBEN	41
<i>Elváló tizesek a szomszédságban</i>	41
<i>Bánkfalva és Szentgyörgy elváló tizesei: Kotormány és Monyasd kérdése</i>	42
<i>Összeépült, összefüggő szentgyörgyi és bánkfalvi tizesek</i>	43
<i>Az elváló tizesek településnéprajzi, morfológiai párhuzamai a Kárpát-medencében</i>	44
A TÉNYLEGES TIZESEK KÖRÜLHATÁROLÁSA ÉS MÚLTBÉLI ÉLETÉNEK NÉHÁNY ADATA	45
<i>Háromtizes</i>	45
<i>Jenőfalva tizes</i>	47
<i>Körösményfalva tizes</i>	47
<i>Ittkéfalva tizes</i>	49
<i>Altizes</i>	50
<i>Simószege tizes</i>	52
<i>Martonos tizes</i>	52
<i>Kotormány tizes</i>	53
SZÓVIRÁG TIZESEK TÉRBEN ÉS IDŐBEN	54
<i>Mégegyszer a szóvirág tizesekről</i>	54
<i>A szóvirág tizesek élettere, burjánzása</i>	54
<i>Családnévvél jelzett szóvirág tizesek Szentgyörgyön</i>	55
NEMZETSÉGI TELEPÜLÉSREND, AZ „UTCÁK”, AZ ESZTENATÁRSASÁGOK ÉS A SZÓVIRÁG TIZESEK	58
<i>A nemzetségi településrend kutatása</i>	58
<i>A nemzetségi településrend nyomai Szentgyörgyön és Bánkfalván</i>	58
<i>A szentgyörgyi belterület eltolódása. Az út vonzása</i>	59
<i>Nemzetségi, családi együtt-település és a szóvirág tizesek a történeti források tükrében</i>	60
<i>Családnévvél jelzett „utcák”</i>	62
<i>Szóvirág tizesek az esztenatársaságok neveiben</i>	65
A TÉNYLEGES TIZESEK NAGYSÁGA AZ ÚJKORBAN	66
<i>Az 1829. évi lélekösszeírás tanulsága</i>	66
<i>A tizeslalmások birtokosainak lajstromai</i>	68
<i>A telekkönyvek tizesnévsorai</i>	69
<i>A kepelajstromok üzenete</i>	69

VI. A TIZESEK HELYE CSÍKSZENTGYÖRGY ÉS CSÍKBÁNKFALVA TÁRSADALMI SZERKEZETÉBEN 71

A FALU, MINT TÁRSADALMI EGYSÉG BELSŐ SZERKEZETE	71
A CSÍKSZENTGYÖRGYI KÉP KÜLÖNLEGES SZÍNE: A „MEGYE”	
INTEGRÁLÓ SZEREPE	72
SZOMSZÉDSÁGI SZERVEZŐDÉSEK A TIZES ÉS HÁZTARTÁSAI KÖZÖTT	74
<i>Szerveződések a tizesben. A tizesnél is kisebb szervezeti egységek</i>	74
<i>A juhtartó esztenatársaságok, „gazdaságok”, „cimborságok”</i>	75

<i>Hídközösségek</i>	79
<i>Kapuközösségek</i>	83
<i>Kútközösségek</i>	86
<i>Vízvezető közösségek</i>	89
<i>Rózsafüzér társulatok</i>	90
VII. A TIZES, MINT SZERVEZET	95
A TIZES MEGNEVEZÉSÉNEK, JELÖLÉSÉNEK VÁLTOZATAI	95
<i>Tizes, tizesbirtokosság, tizesközbirtokosság</i>	95
<i>Tizesből tizesközbirtokosság</i>	98
TIZESTÖRVÉNYEK, TIZESSZABÁLYZATOK	101
<i>Körösményfalva tizes 1619. évi konstitúciója</i>	102
<i>Altizes, Martonos, Simószege 1700. évi közös konstitúciója</i>	102
<i>Háromtizes 1795. évi konstitúciója</i>	103
<i>Körösmény tizes 1814. évi konstitúciója</i>	103
<i>Martonos tizes 1820. évi konstitúciója</i>	104
<i>Háromtizes 1840. évi konstitúciója</i>	104
<i>Altizes, Martonos, Simószege 1845. évi konstitúciója és osztálylevele</i>	104
<i>Jenőfalva tizes 1860. évi konstitúciója</i>	105
<i>Körösmény tizes 1870. évi konstitúciója</i>	105
<i>Körösmény tizes 1882. évi konstitúciója</i>	105
JOG, JOGSZERZÉS, JOGVESZTÉS	105
<i>A tizesvagon birtoklásának, haszonélvezetének formái</i>	105
A „ <i>bébiró</i> ” kifejezésről és a mögötte meghúzódó fogalmi zavarról	105
Tizestag, tizesbirtokos, „ <i>bébiró</i> ”. (A jogosultság meghatározásai)	106
Külbirtokos, possessor	107
Részjogok	110
Élethosszig adott jogok	111
Többszörös jogbirtoklás	112
<i>Jogbirtokló tizestagok</i>	112
<i>Közbirtokosság és a „jógok” kavalkádjá</i>	113
<i>A tizesbe vétel és a tizesbeli jogbirtoklás feltételei</i>	115
A tizesben lakás, a törzsökösség	115
A beltelek szerepe a megszerzésben, jogbirtoklásban	116
<i>A „bészabadulás”, a „béüsmertetés”</i>	118
„Bészabadulás”, „béüsmertetés”, áldomás	118
Példák a „bészabadulásra”, „béüsmertetésre”	119
A személyes megjelenés fontossága	120
A „béüsmertetés” szorgalmazása	121
Bevételi kérelem visszautasítása	122
<i>A tizesjog sorsa</i>	123
<i>Különleges rétegek és tizesbeli jogosultságuk</i>	125
1848 előtt	125
Marhás ember – marhátlan ember	128
Házbéresek	128
Gyalogszeresek	129
A páztor, mint tizestag	132
Úrfélék, polgári személyek jogba vétele	132
Görögkatolikusok és a tizes	134

<i>Tizesjog és tizester</i>	137
A TIZES FÓRUMAI, VEZETŐI, TISZTSÉGVISELŐI.....	138
<i>Tizesgyűlés</i>	138
<i>Előjáróság, birtokossági tanács, választmány</i>	141
<i>Tizesbíró, főerdőbíró</i>	142
<i>Vicceerdőbírák</i>	149
<i>Jegyző</i>	152
<i>Fiskus</i>	153
<i>Korombíró</i>	154
<i>Bikabíró</i>	154
<i>Kápolnabíró</i>	156
<i>Hidbíró</i>	156
<i>Esztenabíró</i>	157
<i>Magtárbíró</i>	158
VIII. A TIZES KAPCSOLATAI	158
A TIZES ÉS AZ ÁLLAMI HATÓSÁGOK.....	158
A TIZES ÉS A KÖZSÉG.....	159
<i>A kutatás nehézségei, buktatói</i>	159
<i>A község által a tizesektől megkövetelt tisztségviselők és alkalmazottak</i>	160
<i>Hitesek és határbíró</i>	160
<i>Polgár</i>	163
<i>Postavivő</i>	164
<i>Fuvaros</i>	165
<i>Éjjeliőr</i>	165
<i>Tizesekre kivetett községi terhek</i>	167
<i>A tizesek teherviselésének aránytalansága</i>	167
<i>Községi közmunkák</i>	167
<i>Határkapuk „tartása”</i>	168
<i>A tűz elleni védelem terhe</i>	170
<i>A tizesek egyéb támogatása községük működéshez</i>	171
<i>A községi bíró igazságtétele tizeseket érintő ügyekben</i>	172
A TIZES ÉS A „NAGY” KÖZBIRTOKOSSÁG	172
A TIZES ÉS A HELYI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ.....	173
<i>Tizestagság – „megyetagság”</i>	173
<i>A tizes és a „fakepe”</i>	174
<i>A tizes és a misemondatás</i>	175
<i>Tizestámogatás a „megyés templomnak”</i>	176
<i>Tizestámogatás a plébániának</i>	177
<i>Tizestámogatás a „zarándoknak” és a zarándokháznak</i>	177
A TIZESEK KAPCSOLATA EGYMÁSSAL.....	178
<i>A tizesek közös birtoklása</i>	178
<i>Közös tilalmas – közös konstitúció</i>	178
<i>Lófőrész, a közös kaszáló</i>	179
<i>Közös szántók és kaszálók</i>	183
<i>Birtokcserék, erdőcserék két tizes között</i>	183
<i>A tizesek közös határkijelölései, határjárásai</i>	184
<i>Közös tizesgyűlés, közös tizeshatározat, közös alkalmazottak</i>	186
<i>Két és több tizes együttműködése</i>	186

Közös állatpásztorlás – közös pásztor	186
Közös apaállattartás	187
A tizesek közös közmunkája	188
<i>A tizesek vitái, perei egymással</i>	188
IX. A TIZESVAGYON ÉS HASZNOSÍTÁSA	190
A TIZESBIRTOKOK FEKVÉSE, NAGYSÁGA, VÉDELME	190
<i>A tizesbirtok az időben</i>	190
<i>A tizesbirtok a térben</i>	191
<i>A tizesbirtokok nagysága</i>	192
<i>A tizesbirtokok kiterjedésének meghatározása a tizesdokumentumokban</i>	194
<i>Határjelölések, foglalások a tizesbirtokok „belső szélén”</i>	195
<i>„Gyepükertek” a tizesbirtokok „belső szélén”</i>	199
<i>A tizesbirtokok „belső széleinek” „gyepűőrei”</i>	203
TIZESERDŐK, TIZESTILALMASOK	204
<i>Erdővédelem, erdőrontás</i>	204
Erdő az elődöktől az utódoknak	204
Falópás	206
<i>Erdőőrzés</i>	209
Az erdőőrző módszerek váltakozása	209
Erdőőrzés „szërre”, „füst után”, „kapu után”	209
Erdőőrzés erdőpásztorokkal	211
<i>Erdőszabadítás, faosztás tizesetagoknak</i>	213
<i>Faárverezés, faeladás</i>	219
<i>A tizes rendkívüli fajuttatásai</i>	222
Fajuttatás károsultaknak	222
Fajuttatás bizonyos foglalkozási csoportoknak	225
A fa és a szokásvilág	225
A fa és az építkezés	228
A fa és a szekér	229
<i>Kisebberdei haszonvételek</i>	230
Gyümölcsfák az erdőben	230
Viricselés és mézgagyújtás	231
Söprűág-vágás	232
A fakéreg hasznosítása. Aszalás és hántás	232
A fenyőgyanta hasznosítása „szurkászat”	237
<i>Makkoltatás</i>	237
TIZESKASZÁLÓK	238
<i>A tilalmas „pusztái” és a „ciherek” „feltiltása”</i>	238
<i>Bekerített kaszálók a tilalmasban</i>	241
<i>Bikakertek</i>	243
<i>Kis tizeskaszálók a tilalmason kívül</i>	244
TIZESLEGELŐK ÉS AZ ÁLLATTARTÁS	245
<i>A téma kijelölése</i>	245
<i>A tizeslegelők rendszere, változása</i>	245
<i>A tilalmasbéli „páskom”, a vonómarhák legelője</i>	247
<i>Tizescsordák és tizespásztorok az ugarlegelőn</i>	252
Csordákról és pásztorokról általában	252
Többféle állat közös pásztor	252

Tehéncsorda, tehénpásztor.....	253
Lópásztor	254
Nyári sertécsorda, nyári sertéspásztor.....	254
Téli sertécsorda, téli sertéspásztor.....	256
Kecskenyáj, kecskepásztor.....	257
TIZESSZÁNTÓK ÉS KÜLÖNLEGES (EGYEDI) TIZESINGATLANOK	258
<i>Szántóföldek a tizes birtokában.....</i>	<i>258</i>
<i>Körösmény tizes csemetekertje.....</i>	<i>259</i>
<i>Az Adorján-fürdő és Körösmény tizes</i>	<i>262</i>
A TIZES BIRTOKJOGÁBÓL ADÓDÓ EGYÉB HASZONVÉTELEK	263
<i>Vadászat</i>	<i>263</i>
<i>Kőkitermelés.....</i>	<i>263</i>
A TIZES INGÓSÁGAI	264
<i>A tizes ládája</i>	<i>264</i>
<i>A tizes protokollumai.....</i>	<i>265</i>
<i>A tizes ekéje</i>	<i>266</i>
<i>A tizes egyéb szerszámai, eszközei</i>	<i>267</i>
A TIZES PÉNZE, PÉNZÜGYEI	268
<i>A tizesek pénzügyi helyzetének változása a XIX. században</i>	<i>268</i>
<i>A tizes pénzhitelező szerepe. A tizes adóssai</i>	<i>269</i>
<i>A számadások</i>	<i>270</i>
X. A TIZESTAGOKAT SZOLGÁLÓ TIZES	274
BIKATARTÁS	274
KANTARTÁS.....	276
TIZESMAGTÁRAK.....	278
<i>A takarékmagtár-mozgalom és a tizesek</i>	<i>278</i>
<i>A martonosi tizesmagtár</i>	<i>278</i>
<i>A simószegi tizesmagtár</i>	<i>280</i>
KÖLCSÖNZHETŐ ÉS A TIZESHÁZBAN HASZNÁLHATÓ TIZESEDÉNYEK	280
TIZESENKÉNT RENDEZŐDÖTT KENDERÁZTATÓ TÓCSOPORTOK	282
XI. A RENDTARTÓ TIZES.....	284
KÖZMUNKÁK A TIZES ÉRDEKÉBEN	284
<i>A tizesköz munkákról általában</i>	<i>284</i>
<i>„Aszalás” köz munkával</i>	<i>285</i>
<i>Bokorirtás tisztásokon, legelőkön</i>	<i>286</i>
<i>Patakárok-tisztítás.....</i>	<i>287</i>
<i>A belterületi utcák javítása.....</i>	<i>288</i>
<i>A külterületi tizesutak javítása</i>	<i>289</i>
<i>„VETÉSKERTEK”, „VETÉSKAPUK” KÉSZÍTTETÉSE, FELÜGYELETE</i>	<i>290</i>
<i>A „BORVÍZFORRÁSOK” KARBANTARTÁSA.....</i>	<i>290</i>
<i>A RENDBONTÓK BÜNTETETÉSE.....</i>	<i>292</i>
<i>A TIZESFEGYELEM PRÓBÁJA: A KÖTELEZŐ HÚSVÉTEL</i>	<i>293</i>
<i>A tizesbika húsának kötelező megvétele</i>	<i>293</i>
<i>„Elkárosodott” marha gazdájának támogatása húsvétellel</i>	<i>294</i>
XII. A TIZESEK SZAKRÁLIS HELYEI ÉS MŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEI	295

TIZESTEMPLOMOK, TIZESKÁPOLNÁK.....	295
<i>Fogalmak, datálási nehézségek.....</i>	295
<i>A tizesek templom- és kápolnafenntartó tevékenysége.....</i>	298
Háromtizes.....	298
Altizes.....	300
A Nagyboldogasszony kápolna pártfogói.....	301
<i>A tizestemplomok berendezési tárgyai és a tizesek.....</i>	302
<i>A tizestemplomok, tizeskápolnák használata.....</i>	303
A 2006. évi kép.....	303
Háromtizes harcos útja.....	304
<i>Tizesharangozók.....</i>	309
<i>Tizesbúcsúk és tizesidentitás.....</i>	311
TIZESTEMETŐK.....	312
<i>Köztemető és tizestemető.....</i>	312
<i>A tizestemetők bővítései.....</i>	313
<i>A tizestemetők igénybevételének joga.....</i>	315
TIZESKERESZTEK.....	317
TIZESISKOLA HÁROMTIZESBEN.....	318
TIZESHÁZ HÁROMTIZESBEN.....	323
<i>A tizesház felépítése.....</i>	323
<i>A tizesház használata 1935-1949 között.....</i>	324
<i>A tizesház további sorsa.....</i>	325
XIII. A TIZESEK TOVÁBBÉLÉSE.....	326
BIRTOKVESZTÉS ÉS BIRTOKVISSZASZERZÉS.....	326
A HARMADIK ÉVEZRED ELEJÉN.....	329
XIV. FÜGGELÉK.....	333
A SZÖVEGKÖZLÉS MÓDJA.....	333
SZÖVEGEK.....	333
XV. ÖSSZEÁLLÍTOTT ADATSOROK.....	357
TIZESBÍRÓK.....	357
A TIZESBIRTOKOK TÖRTÉNETI HELYNEVEI.....	364
XVI. IRODALOM, RÖVIDÍTÉSEK, ADATKÖZLŐK.....	371
IRODALOM.....	371
SZÓTÁRAK, OKLEVÉLTÁRAK, LEXIKONOK, TÖRVÉNYTÁRAK, STATISZTIKAI MŰVEK RÖVIDÍTÉSEI.....	378
KÉZIRATOK.....	380
KÉZIRATOS FORRÁSOK RÖVIDÍTÉSEI.....	381
<i>Intézmények iratgyűjteményei, iratai.....</i>	381
<i>Tizesarchívum.....</i>	382
ADATKÖZLŐK.....	384

XVII. ÁBRÁK	385
XVIII. UTÓSZÓ	421
A TIZES SZÓ ÍRÁSMÓDJÁRÓL.....	421
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK.....	421
XIX. ROMÁN NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ ÉS TARTALOMMUTATÓ	423
XX. TARTALOMMUTATÓ.....	433
XXI. ÍRÁSKÉPEK.....	441

XXI.

ÍRÁSKÉPEK

1. Körösmény tizes 1619. évi konstitúciójának bevezető sorai két másolatban. (TA. K. 6. 1., — TA. K. 1. 3.)
2. Háromtizes 1795. évi konstitúciójának első oldala. (TA. H. 6. 1.)
3. Körösmény tizes 1870. évi konstitúciójának első oldala. (TA. K. 2. 404.)
4. Körösmény tizes 1882. évi konstitúciójának első oldala. (TA. K. 2. 398.)
- 5-6-7. Háromtizes egyházi elszakadást kérő, 1942. évi levele a tizes valamennyi családfőjének aláírásával. (GYÉL. PHI. 1942/10/283.)
8. Vegyes feljegyzések 1818-1820-ból Körösmény tizes jegyzőkönyvében. (TA. K. 1. 14.)
9. Vegyes feljegyzések 1840-ből Háromtizes protokollumában. (TA. H. 1. 20.)
10. Bálint Ignác főerdőbíró számadásáról és újraválasztásáról szóló 1842. évi határozat Háromtizes jegyzőkönyvében. (TA. H. 6. 14.)
11. Csordapásztor-fogadó egyezség 1858-ból Háromtizes jegyzőkönyvében. (TA. H. 8. 27.)
12. Bikatartó egyezség 1863-ból Háromtizes jegyzőkönyvében. (TA. H. 8. 33.)
13. Körösmény tizes 1872. évi határozata a tilalmasbeli paskumról. (TA. K. 2. 59.)
14. Háromtizes éjjeliőr-fogadó egyezsége 1891-ből. (TA. H. 3. 147.)
15. Körösmény tizes és Ittkétfalva tizes képviselőinek közös határjárásáról írt jegyzőkönyv 1878-ból. (TA. K. 2. 334.)
16. Altizes, Martonos tizes és Simószege tizes képviselőinek lófőrési határjárásáról és határkiigazításáról készített 1893. évi jegyzőkönyv. (TA. S. 1. 127.)
17. Harangozó-fogadási határozat 1904-ből Altizes jegyzőkönyvében. (TA. A. 1. 3.)
18. Háromtizes 1931. évi „bikatrágya listyájának” első oldala. (TA. H. 9. 25.)
19. Lacz József háromtizesi tizesbíró („tizesközirtokossági elnök”) 1934. évi számadásának első oldala. (TA. H. 9. 34.)
20. Háromtizes 1947. évi bikatartó egyezsége. (TA. H. 9. 50.)
21. Háromtizes 1947. évi kan-kifogadó egyezsége. (TA. H. 9. 49.)

Constitutio.

Smj,

A Jolyo 1870^{ik} év Februarius 19^{én} Csik szon
 György, nevezett Körösményfalvi Tízessüntről
 és Csodóbirója ifj. abb. Balla István és Hagyelmé
 gyűlési társaságán, - azon sejelmes ügyeink, helyre
 állítása okán hogy tudomillik:

Elsőbenis: Telhorván azon ügyünkös, hogy Nemes Tízessüntről
 Tilalmas erdejében, bé birokklas vegett, nagyon el
 szaporodunk, és hogy intézkedniük. - ki is mellje
 lehetjenek, bé szabadulható szemellyök; - mi utama jár
 rondo birokhoz, és Tilalmas erdőnk föm tartasára meg
 kívántató, pénzreki lefizeté sevel, lehetneket beigytatan
 do szemellyök

Másodszor: Nemes Tízessüntről, legfontosabbán gondos hódván
 arról; hogy minden egygyes szemellyünk, a rendes szabadsá
 althalmával, szemellyerece csakis egy terü föl hasznalhas
 ki, azaz egy kéres hárra.

Harmadszor: Minden Tízessüntrőlben, született törzsohós atya
 nak gyeremkekbarmemji is, a rendes elást bé érve is
 közlekelhel viselő egyen szabadulhabbé a Tízessüntről
 az arxa meghalakovott pérvébeli örvég lefizése
 mellett.

Aggyedszer: Arrólis gondos hódván Tízessüntről, hogy valamely
 wegen, Tízessüntrőlbe bé szarmozna loháis vegett, és
 Szerearne magának loháis, arbtott az atya's
 inkálal tamaradott, és több terhes gondosko
 sások elatt, le egy törvényig megfakt

D. A. I. H.

Nagyméltóságú Püspök Urunk!
Kegyelmes Atyáink!

Alulírottak Esiksenygyörgy Község három részé-
nek a lakosai gyermekei (szálszámmal és aláírással) ké-
rik a mi, templomunknál egy új plebánia felállítását
elrendelni és minél előbb nekünk lelki atyái küldeni
kégyeskedjek. Híresünk indokául, a következőket jelentjük:
Az elnyomtatás alatti időben itt három romos pap is
működött és eredményesen. A romos kate plebánia 5 km.
van a mi, templomunktól, így a romos kate. hívek vallási
meggyőződése nagyon sokmal ingadozó, van hitetlen és
"közkeletű". A esiksenygyörgyi plebánia is egyedül létezik, a nagy
hitetjeleni plebánián eredményesen kapcsolódni kívánó
lelkismeretesség (mellett is hitetlen. Vegyes vallású utólag
hívei (mint pl. keresztény) és mások mellett (magunk Pl. 2,
erkölcs és hazafiaság) vesztébe. A letelepítők magyarosítás
igaz, 1870-ig ottan indokoltan (mellett eredménytelen lesz, most
új, új kate. megmozdulás indult.

Esiksenygyörgy felső, 1840 január 15-én

Gyermek: (szálszámmal)

Fics Lajos isk. sr. el.
Gyisei Antal
Bakó Béla
Árnó László
Cziko György
Dunai István
Körmöcz László
Lukács Vilmos
Körmöcz János
Körmöcz Áron
Dunai Antal
Dunai János
Dunai György

Bakó János
Lukács Antal
Bakó János
Cziko Antal
Cziko Mihály
Varga János
Cziko János
Körmöcz György
Körmöcz János
Körmöcz György
Körmöcz János

Magyar István
 Magyar Lajos
 Bern Lajos. iff.
 Bern Lajos. Lándonné. idős. ✕
 Albert Imre
 Gál János
 Gál Peter
 Gál Lajos

G
Lánder Dávid

Gál István.
 Erősi István
 Gál József
 Gál András
 János István
 János Pál
 János Lajos
 Gál László
 Vargyas István
 Biro György
 Gál Béla
 András Ferenc
 Lőrinc József ✕
 Péter Lajos
 Gál Antal dolos.

Tekse András.

Gál István
 Gál András
 Tekse János
 Gál Gyula ✕
 János Mihály
 Tekse György
 Gál Ignác
 Gál Lajos János

Weisszias Róza
 Gál Márton
 Gál György
 Ábrám Béla
 Győző Lajos
 Gál László
 Kiss Lándonné. idős.

Gál Áron
 Kiss Lándonné.
 László László
 Gál Ferenc György
 László Ferenc
 András Ferenc
 Pál Péter
 András Péter

Gál József martoni
András János

János István
 Tekse József
 Gál János
 András Ágoston
 László József

László Péter
 Kiss Péter
 Kiss Imre
 György József
 György István
 Váncsák János
 János György László
 János György Mór

Borzongyul
 János Mihály János
 László László
 Győző István

Afolyo 1818-19 Eplendö közt elő hava 12-én napján
 Csiz, Szigöri atyaf koröfmeny falva Sirofse válofokkai
 beis esküthöte Szigöri koröfmeny falva Lofó Marton Ferent
 et es kegelmel Maga tilalónaf Erdelenes föerdö birójai
 müelöttöz ug mit Sirofokjai elött

Pik. It. Királyi Dor. vldám. Csik. Szigöri Tompa Szigöri
 Csiz, Szigöri Tompa Szigöri
 1818. Nemely Csiz, Szigöri Lofó
 Maraló Lofó Szigöri Szigöri
 Kon. ke. Kiskörmüt oca. valo Szigöri Szigöri

A volt fö. Erdö. Biro Szigöri Szigöri hámat adad Nemef
 koröfmeny falva Sirofse de Erdöjövredelményül
 attal attal ar uj Erdö. birónaf Lofó Marton Ferent
 in paratij et numeratij It. 12. It. 40. W. Szigöri
 attal et nequien Szigöri
 Mü elöttöz fen irtey elöle afen irt napon ij Eplendoben
 a Birodus Szigöri Szigöri haranal

1818. Szigöri Szigöri ar Nyeseert válofokkai	30
Afolyo 1819 Eplendö közt elő hava 13-én napján	
Botondi Ignák büntetésen maradot - Szigöri	18
ugan Tamás Ignák büntetés a bonnözert firtet -	48
Szaraj Szigöri anyesert firtet -	1
1819 Eplendö közt elő hava 14-én maral	
a fö. Erdö. birókeren Marton Ferent kerem -	30
Szigöri Szigöri büntetésen maral	
Afolyo 1820 dik Eplendöbe Szigöri Szigöri 29 napján firtet	30
Szigöri Szigöri büntetés be fog Szigöri Szigöri Szigöri	27
1820 dik Eplendöbe Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri	27
Afolyo 1820 dik Eplendöbe közt elő hava 11 dik napján Szigöri	
halón röfoc Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri	
1820 dik Eplendöbe Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri	17
1820 dik Eplendöbe Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri	17
Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri	27
Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri Szigöri	18

1840. Jólét (Mars) Pph.

Ball Andás és Endő Párisi Tháránál három Székely
 elegyes gyűlést tartván, mindönök az Áll. Ud. és Párisi
 Esthajóbol Állat Thárak Szilalmas Endőből az Áll.
 badított Jektz fátot közi segefen ki hordottuk, an-
 nat, ott m. pradott Árho Thárak, ugyminik Árhajó
 s. mag egyel járt, ha lanattatit, jejm. álló Thárak
 veszendő jejit Thárak utlyán el. advan, az jektz ut-
 lyán belől levő rejtél el kerdeve Thóvá se-
 ken ki: egéjseken Len kert belső Thályeig Párisi
 Thárak Áll. a' jonnelt vnt Áll. ut utlyán köztölt vel-
 me meg Árhajó, Lóvan B. Pph. az az Három J.
 Árhajó, és J. Árhajó.

Áll. ut utlyán kivált Párisi Esthajóba ki az
 Párisi leteingel ment, utig jelt a' thol a' jennyó,
 Thárak ki ment ut Len kerdeve meg Thárak —
 emelt kerdeke léfien Párisi atatt, mely eren ne-
 vett Thályeig Thárak veszendő fátot jagan
 Thálye utlyán vette meg jektz Áll. Párisi
 B. Pph. az az Három Pph. és J. Árhajó.

Ern. vombandó fátot a' ki horatálna a' meg verő,
 mely erdegetett Párisi Thárak, mely Párisi
 mus után ha mégis Áll. utlyán lanattatálna
 Áll. Endő Tháraknál kötelejsegevé letelett a' mag
 Thálye Thárak.

Menaság nyfaluból közelebe telepedett Áll.
 Andás iggyeterven a' Thálye lemmi Thárak Székely
 Szilalmas Endőből, s. amatt, le fevén az Áll.
 Thálye Áll. utlyán az az B. Pph. 10 vntol mint közele-
 vnt, látó vombandó áron juppál fogadtunk, közele-
 vnt, minden Thálye, jektz el. advan, az
 magotot, ugy kötelegetett vnt, mint Áll. utlyán
 jektz közelebe levő egy Thálye, s. ugy Áll. utlyán
 vnt, fog Thálye. Ern. B. Pph. 10 vntol Áll. utlyán
 vnt, jektz fel kölettek, mely jektz jektz B. Pph.
 vnt, vnt, jektz Áll. utlyán Áll. utlyán Áll. utlyán
 vnt, vnt, jektz Áll. utlyán Áll. utlyán Áll. utlyán

Áll.

Amospon folyó feletti Eplendő fele 27^{ik} magán
 helyes három dísz Gyűlésit kívánván a fő erdő
 úri Csipér Jozsef előkezelme aron orból, hogy
 Kettő mag marhaink: vadnál arók mák: közetely
 helyett terezünk, ugyan egy kettő teleltetés
 megell moszantól fogva el fogatta a ragobalt
 Csipér János 170 jó terű trágyajétt Csipér
 János, hogy oda kivigék a hova kiványa. De a
 három díszis meg kiványa, hogy kivántig kéni
 tartasék a mag marhaink. nem kűtömben
 lak János is a jűsűbált bő jó kettő trágyá
 jéit tartasék ki mostan földfogva mind adig
 kereli a mi jűvő trágyájéit jól emmi Kápmi
 t. a kőr a gálit a femi díszelt dísznek: által
 adni. t. ug a csordába Csapni: nem kűtömben
 a kőr horásever hogy a mag marhainkoll ha -
 kettőse terezük nem tartanak a díszünknek: belis
 terezis díszeltnek.

Mely eger mienyt irtuk meg mics a femi el eften
 do népon. Csipér Mór, Csipér Antal
 Gál János Gál Jozsef Csipér István
 Gál Antal Gál György Gál Jozsef
 Csipér Jozsef Daniel János
 Tom Jozsef Gyimon Imre
 Kánya János Tompa Lajos
 Gál Jozsef
 Gál Jozsef

Csik György nagy nemes községmestere által
 = se József király a ifjabb Pál István atyanki
 = ja helyes gyűlésre hivatalván, Misserent József
 = sünk fontolóra vevén, azon sürgős ügyet az
 = iga korm. márkái tekintetéből "Először felletta"
 = dízesünti a' Vilalmas erdőnté kőrét való posthu
 = mot ugatásra és forgatásra olyfeltevések me-
 = let hogy, a' fel szabadtalán napközj senkinek nem
 = szabad senkinek nével nevezendő "Márkát odalátja"
 = ni nem szabad elvő büntetés egytől 10. Lőr. 20.
 = Hatalm. esetébe 20. sz. károsítások pedig ahinek
 = a Dízes Vilalmas erdőjébe "békítőköltségmivel"
 = az olyanoknak, egykor sem szabad el foglaltatni
 = az olyanokra való nézet. Megtanulási esetébe
 = egy márkától 50. Lőr. a' büntetése "Harmadoszor"
 = dízesünti arlis meg határozta hogy, a' felvasta
 = tulajdoni's Crok az János márkák mehetnek
 = oda egyébb márkák a' fenit és ki' szabot bünté-
 = tetesen valódnak. ahijeddig "különösen" ejel
 = szán szándékkal eltanultaknak egy márkától
 = 1. forintig büntetődik.

C) Amely halasztásunknak a' kik im' nem tudunk
 = név alá íratásunkkal erősítjük a' kik im' tud
 = dunk nevezni alá íratásunkkal meg erősítjük
 = 1872^{de} év e Május hó 11. én

Csik György
 Péter Alari kántor János József János János
 János János János János János János
 Péter András Pál István János János
 Dolond János Péter György
 Vanyolos János Vargyas János

Jegyzőkönyv.

Felviteltett 1878. évi Junius hó 11-én Országgyűlési ülésben kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.

Jelen levél alváltat.

Országgyűlési ülésen kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.

1² Országgyűlési ülésen kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.

Országgyűlési ülésen kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.

Országgyűlési ülésen kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.

- Országgyűlési ülésen kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.
- Tulajdonosok
- Peter Gergely
- Országgyűlési ülésen kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.

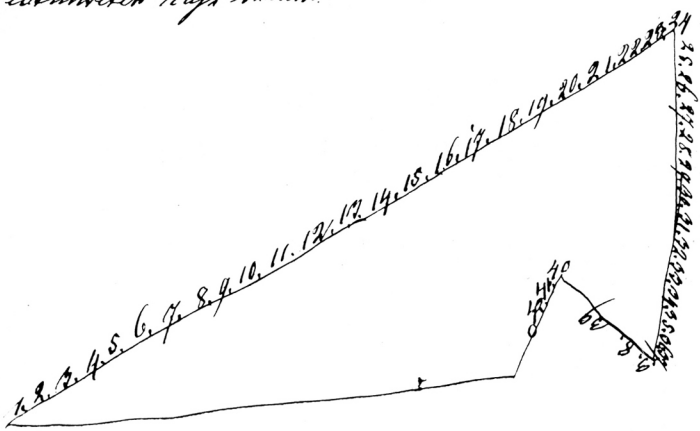
- Jelöltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.
- Balla Mihály fővédő bíró
- Peter Gergely
- Országgyűlési ülésen kikeltetett feladatokról kikérdezték a bizottság tagjait, és ugyanazon napon a bizottság elhatározta, hogy a feladatokról a bizottság tagjait kikérdezték, és a bizottság tagjait kikérdezték.

Zeppospanju.

Mely felcserelték Mr. Ultrasz Imrosy és Martonos három
 század birtokoságának birtoklottsága által a helyesíró
 a folyó 1897. évi Feltárási R. mely birtokoságának felavata
 lévén a három házas tulajdonosok közötti Lofócsa kasszaból
 signor ofica határozat határozat meg nyitani, és a talált
 rendetlen határozatok melyek után a városi birtokos
 sok által titkolt meg zeppospanju és a három házas gyűlés
 elvégzéséig.

Fovábbá meg felavata lévén a fenn nevezett kasszaból
 azon rész mely az önkormányzatokhoz és a helyi adó
 rendszerek a határ és régi helyi adózeppospanju és a talált
 által felismerhetővé nem, mely eljárás a kasszaból
 köztudott ugy, mint.

Ellentétben a birtokosok birtoklottsága nevezetesen
 Aldárszól. Bene Vence főadózeppospanju felavata, Imrosy
 Kánya Gyula Balmi fenes és Trabo Lajos Martonos
 birtokosok fenes Antal és Balmi Gyula és Balmi fenes
 főadózeppospanju a már titkolt Lofócsa kassza felavata
 meg érkezően orman háza a sorkasszaból az itt
 felismerhető rész szerint.

h.t.-b. Bika trágga listja az 1931. ik. evre

Ís.	Nev sor	Félin	Öktr	Go	Þreka
1	Börri Láinn	1		2	2
2	Lífa Bella		2		1
3	Gafl Forset erdöör	2			2
4	Líko Forset		2		1
5	Líko Antal antale	2			2
6	Líko Mihály	2			2
7	Líko György Forset	2			2
8	Sáundur János	3	2		4
9	Lukács János	2	2		3
10	Lóca Forset	1	2		2
11	Károly Áron	4			4
12	Líko Wendel	2			2
13	Líko Sándor rokast			2	1
14	Líko Gergelyné	1	2		2
15	Károly János	4			4
16	Dávidos Dénes	2			2
17	Líko Károly	2			2
18	Líko István	3			3
19	Sáundur Lárrí	4			4
20	Árnbrú György	2			2
21	Máttar István	2	2		2
22	Bósa Lajos	3			3
23	Gafl Sáundur	2			2
24	Gafl Forset ignoise		2		1
25	Albert Jóna	2			2
26	Pírtyú Demeter	2			2
27	Gafl Peter	4			4
28	Óxos Jóna bórssem	2	2		3
29	Károly Gergely áttó	2			2
30	Óxos István veres áttó	1	4		3
31	" " ifúú	2	2		3
32	Óxos Jóna tolv rokast	4			4

400

Fránadás I. lap.		
Csikó Lt. György, három tizes helyek birtokosaiga elnök és pénztárnokának Laer Főosztás a fent nevezett birtokosai vagyonaik kezeléséről nagy mértékű bevételeiről és kiadásairól 1934 év március 8ától 1935 március 25-ig.		
Bevételek nevezetesen honnan.		Leír. bank.
1	Az 1933. évről pénztári maradványok jött	1062
2	Loos Mihály Sántától beállási díjban	200
3	Teljesítmény jutalék fából a Kiselemlék szeptől bejött	10175
4	Erikó Istvántól régi hátralekkel	96
5	Gál Gábor ifjútól régi hátralekkel	160
6	Ahárom tizes tilalmasa szena fű árveréséből	8388
7	Bors Györgyötől 1933. évi bika trágya ára	20
8	Három tizalmas ^{hely} beállított 6 örekes fa árából	275
9	Nyöringer mereje árendájából a 6 évetől	180
10	Ambrus Alberttől a tizes tilalmassában idegen állatokra	80
11	Daró Sándorától ditto.	30
12	Erikó Lászlótól 146 m ³ jutalék fa árba ^{k.m. sz. 63. lei.} ellenőrzésén	9198
13	Magyar Istvántól a nagy kam. árba	1210
14	Kiselemlék szeptől 15 m ³ jutalék fa árban ^{Nánton Mihály, ig. urtól} 100 lei levonással.	800
15	Gál Ignác Istvántól kötelezvényes pénzről	500
16	Erikó Gergelytől fel tartott trágya árba	100
17	Kövvid Lászlótól beállási díjban	100
18	Csúser Istvántól kötelezvényes tartórságból be fiz.	270
19	Három örekes trágya árából 20 leivel örekesként számlálva	1000
20	11 örekes től, az 1 m ³ jutalék megváltása árba bejött	660
21	Teksa Gábor és társaitól a tizes hára hármaslatáért	100
22	Ambrus Antal, és Keresztes Pál hangároktól a t. hára hármaslatáért	100
23	Gál Ignác és társaitól a tizes hára a hushagyati napokra	400
Ezek a bevételek összege összeesen I. lap. 35.104,		

Egyeség.

Mely létre jött egyrésről Csikszentgyörgy háromtires birtokos-
ságával, más részről pedig Fics Beniam Csikszentgyörgyi lakos
köött a következő feltételek szerint.

1. A három tires birtokosága kiadja a jeleni bikát tartásra 1948-
évre a következő meg egy, azé szerint.

Agyúlis igéert tartás díjban Fics Beniamnak 150. az az egy pár
ötven meker rtággát, a mit kétt réiben adja ki a tires és pedig
felit 75. hetvenöt mekerrel tavalal és mintén hetven öt mekerrel
Ezen kívül a tires ad 4. meg meker <sup>vagy a mi, valóság, aminek 1948-
szeptember 1-én</sup> szerint és még minden fedező
tehénre 2. kettő kilo gabonát a mit federtetéshez köteles vinni
a fedező tető garda.

2. A kiadás, hordódik 1948 év-¹⁹⁴⁹ben a tartás tartt 1948. eszerkilence
nárto meggyenkilence ujevnapjáig.
A feltartó köteles a bikát kifogás, talanul jól tartani és ha
a bika a tartó hibájából kárba esne azt köteles a tires
nek a kárt megteríteni.

3. A tires felhatalmára a bika tartott arra hogy a fentigéert 2. kilo
gabonát ömedibe oly képen hogy senkinek adig a bikát kinem
engedi a mig a gabonát lenem fizeti. Ellenben a tires nem
felül a meg igéert gabonát ha a bikatartó nem tartsa be a
rendet. Itt meg jegyződik az hogy azt az álatott a mire meg
fizetik a 2. kettő kilo gabonát de ujra kel fedezni a köteles
ha nem veszi fel még kétszer ujra federtetni az első kétt kilo
gabonát. Idegenek federtetni nem szabad.

Ezen egyeség felolvasztatott és meg irtés után elfogadtatott
mind kétt rénről alá irtott.

Kétt Csikszentgyörgy 1947. november hó 30. án

Bikatartó elfogadom.

Fics Beniam

Tires megbírójai

Mr. Kovács István.

Ésédó István.

Eggyesség.

Mely kötötött egyrészről Lukácsentgyörgy három tízes
birtokoságával, másrészről pedig Szűcs Sándor Lukácsent-
györgyi lakossal meg egyetünk az alul írtak szerint.

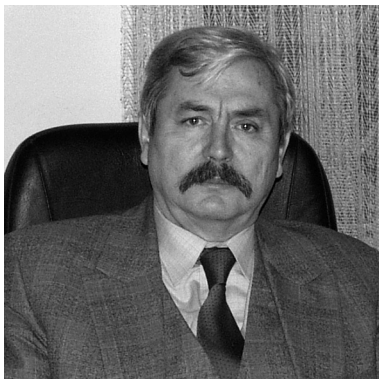
1. A tízes kifogással Szűcs Sándornak 1. db. kanjait
csökk. bére egy évre vagyis 1947 November hó 15. től
1948 év November hó 15. ig. Továbbá a fent nevezett
kanjait fizette a ~~(tíz)~~ ^{kupa tartó gazdája} minden egyes lugo koca után 8 kupa
jéva az az nyolckupa rossott, vagyis kilo. A kamtarto nem
köteles federtetni senkinek adig a mig le nem fizeti a fent írt birt.
2. A kamtarto kötelezi magát hogy a kamott kifogástalanul
jól tartsa és esetleges viasza alkalmával közele a kamott,
viaggára, élé állítani. Szűcs Sándor a tízes ha meg felül a tartás
a tízes Sándor és ~~Sándor~~ adományt a tízes el engedti.
Ezen egyesség fel olvastattot és meg írtés után el fogadtatott
és alá íratott.

Kelt Lukácsentgyörgy 1947 November hó 14. én

Kamtarto. Elfogadom. Szűcs Sándor Tízese megliaoljai.
Szűcs Sándor *
megkért név irója
Csedő István,
Heringer István,
János János
Börner János

Megjegyzés

Az egyesség a nagypüles elfogadta. val a feltétellel hogy
ugyan a ta kocát ha nem vesítel aréit a díjert meg két név
újra köteles federtetni amit előre meg fizet a federteto gazda.

BÁRTH JÁNOS néprajzkutató

1944. december 15-én született a bácskai Jánoshalmán. Kalocsán járt gimnáziumba. 1963-tól 1968-ig a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelmet és néprajzot tanult. 1968 és 2007 között Bács-Kiskun megyei múzeumokban: Kiskunhalason, Kalocsán, Kecskeméten dolgozott. Leginkább múzeumi igazgatóként tevékenykedett. Tanít a Szegedi Egyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén. Munkásságát is bemutatja a Kecskeméten megjelentetett *Halmok és havasok. Tanulmányok a 60. esztendő Báráth János tiszteletére* című kötet (2004).

ÖNÁLLÓ KÖNYVKÉNT MEGJELENT ÍRÁSAI

- A kalocsai szállások településnéprajza* (1975)
- Korai kalocsai hímzések* (1978)
- Magyar népi építészet* (1982)
- Szállások, falvak, városok. A magyarság települési hagyománya* (1996)
- Kalocsai kontraktusok* (1997)
- A vigasztaló Napbaöltözött Asszony* (2000)
- Varság, a székely tanyaközség* (2001)
- Gyimesfelsőloki emléklapok* (2003)
- Úz-völgyi magyarok* (2004)
- Kétvízközi népismeret. Tanulmányok a Duna–Tisza közéről* (2005)
- Tájak mezsgyéjén. Termelés és életmód a Duna–Tisza közli Kecelen a kései feudalizmus korában* (2005)
- Jézus dicséértessék! A székelyvarsági hegyi tanyak népének vallási hagyományai* (2006)

A SZERKESZTÉSÉBEN MEGJELENT TÖBBSZERZŐS KÖNYVEK

- Kecel története és néprajza* (1984)
- Dunatáji találkozás* (1992)
- Dunáninnen – Tiszáninnen* (1995)
- Tükörképek a Sugovicán* (1997)
- Havasolja havasa. Tanulmányok a székelyvarsági hegyi tanyak népéről* (1998)
- Két víz között* (1999)
- Ezer év a Duna–Tisza közén* (2001)
- Kecskemét története 1849-ig* (2002)
- Bács-Bodrogtól Bács-Kiskunig* (2003)
- Szavak szivárványa* (2006)
- Lapádi vendégség. Néprajzi tanulmányok Magyarlapádról és környékéről* (2007)
- Cumania* 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22. (1997–2006)

Megjelent: 350 példányban.

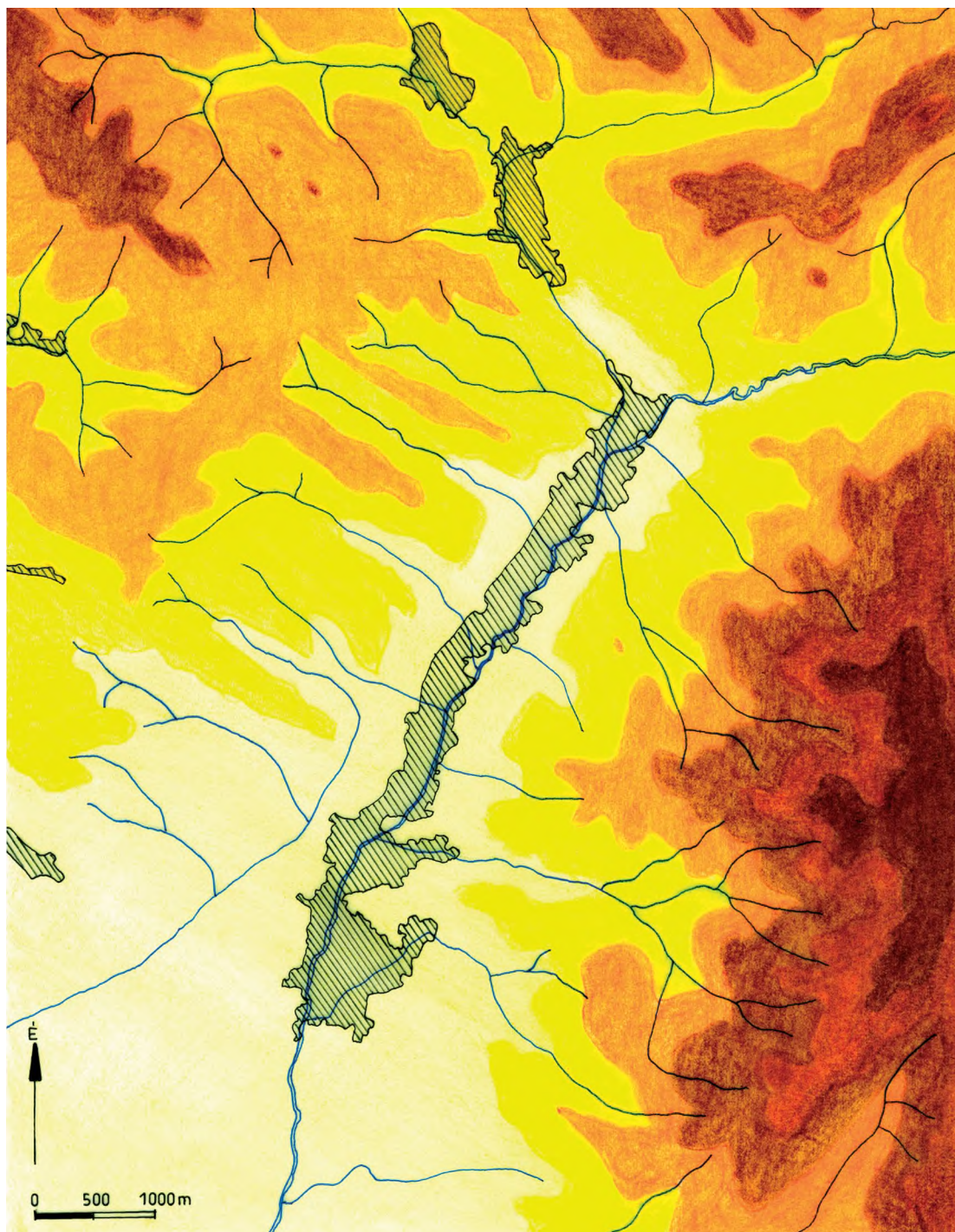
Agapé, Ferences Nyomda és Könyvkiadó Kft.

H-6725 Szeged, Mátyás tér 26.

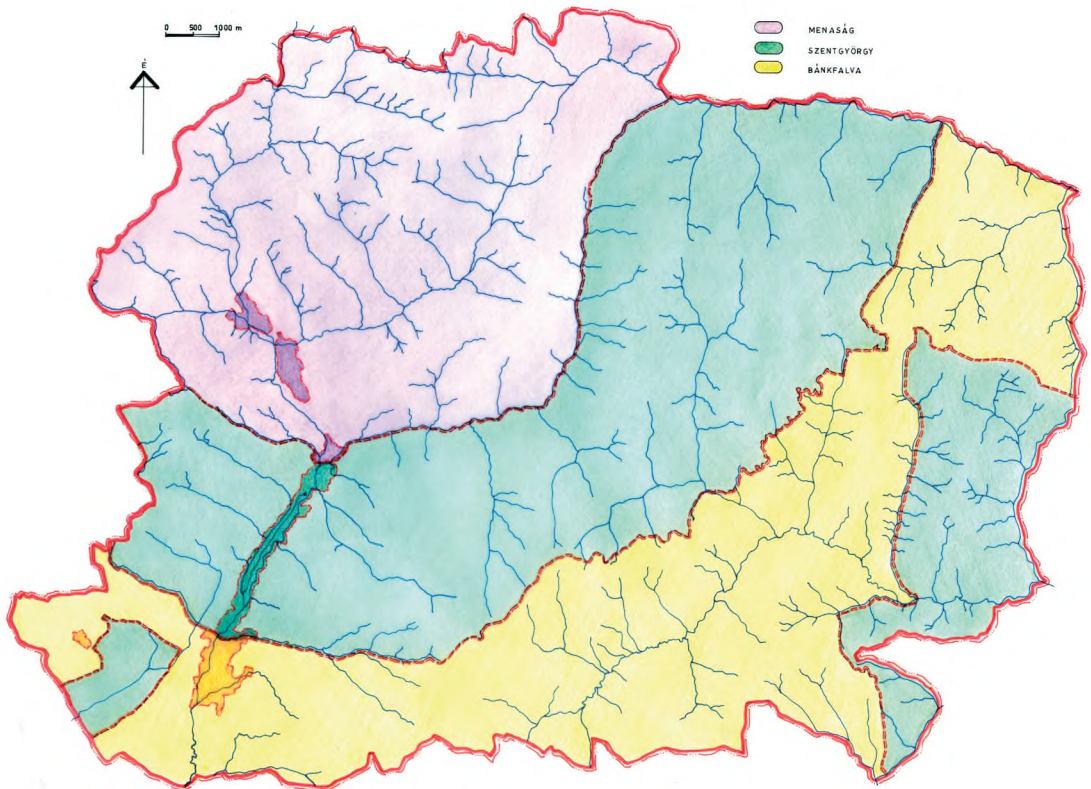
Tel.: (62) 444-002; Fax: (62) 442-592

E-mail: agape123@t-online.hu • <http://www.agape.hu>

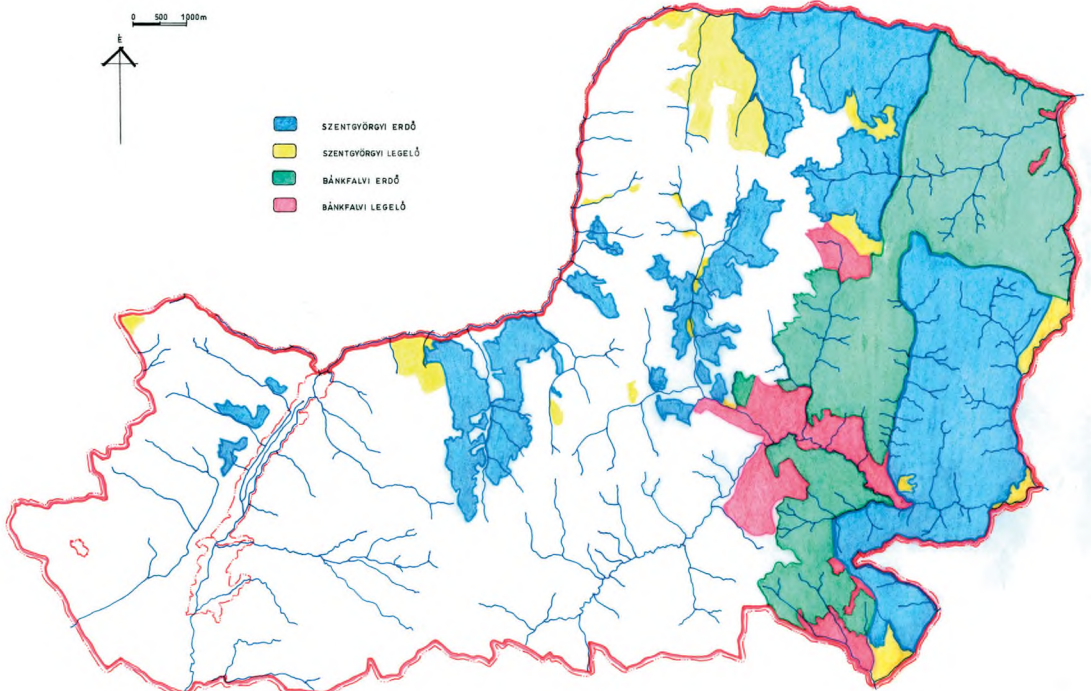
Felelős vezető: Dr. Harmath Károly OFM

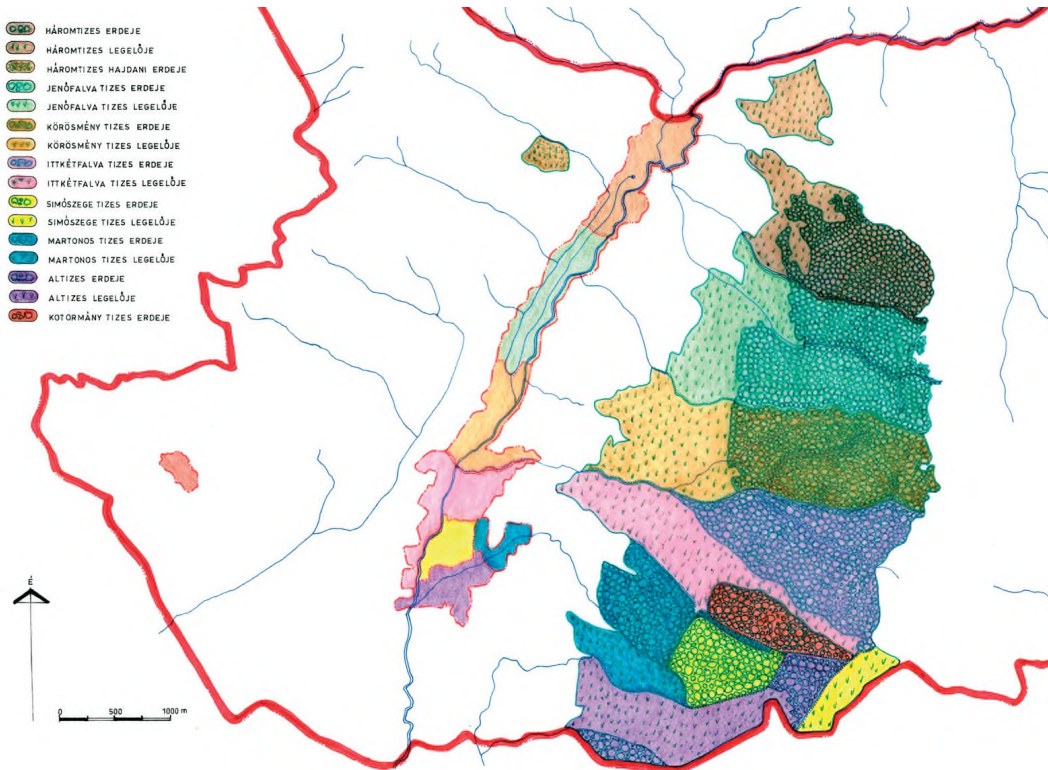

Tengerszint feletti magasságok a *Fiság lokja* tájékán. (Az ábrát tervezte: Bárbth János)

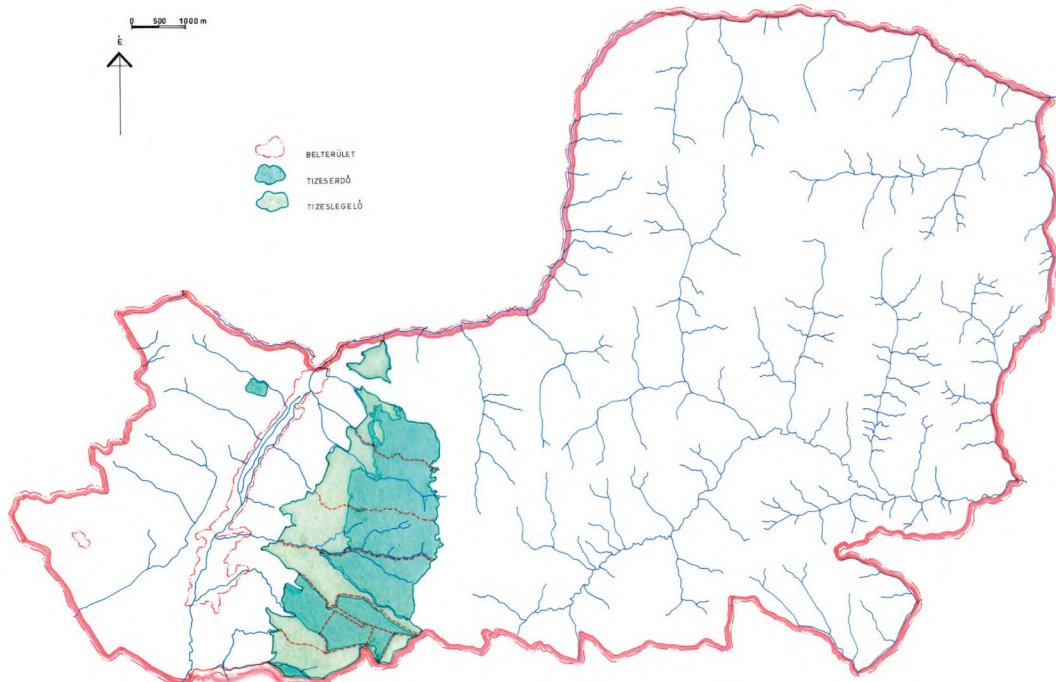

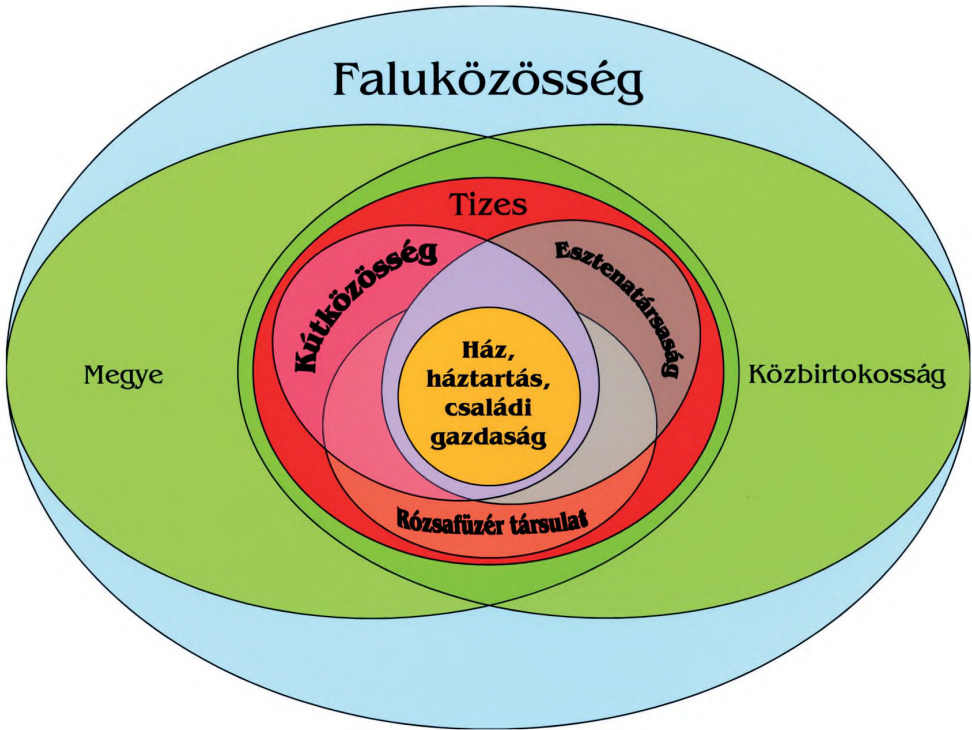
Fent: Csíkbankfalva, Csíkcszentgyörgy és Menaság határa a XXI. század eleji „Csíkcszentgyörgy község” határán belül. Lent: A „nagy” közbirtokossági területek Csíkcszentgyörgy és Csíkbankfalva határában a XX. század első felében. (Az ábrákat tervezte: Bárth János)

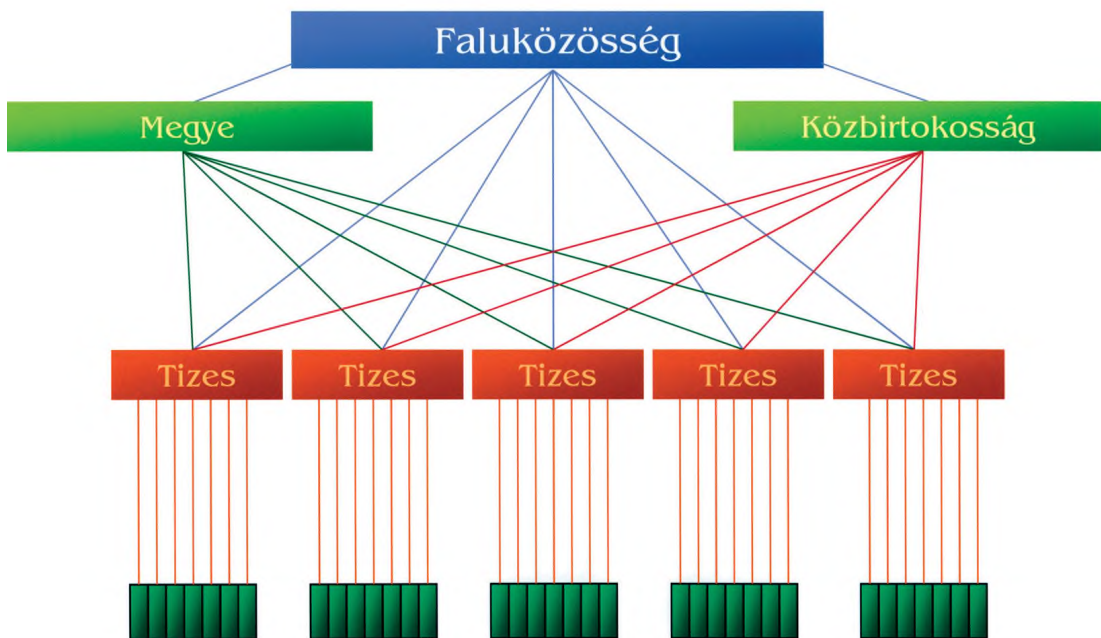
Fent: Tizeserdők és tizeslegelők az összeépült két falu közelében a XVII-XXI. században. Lent: A tizeserdők és tizeslegelők birtoktömbje Csíkszentgyörgy és Csíkbánkfalva határában. (Az ábrákat tervezte: Báर्थ János)

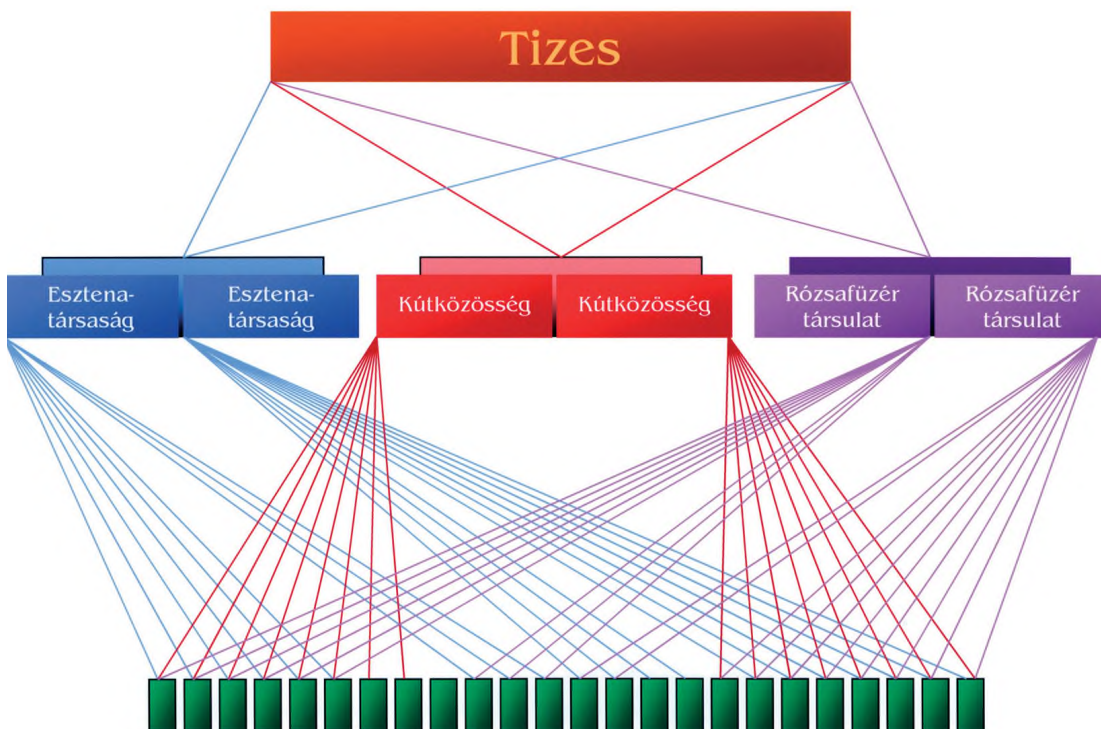

Fent: A székely ház, háztartás a helyi társadalom közigazgatási, vallási, gazdasági, szomszédsági szerveződéseinek hálójában. Lent: Tizesek és faluközösségek „Csíkszentgyörgy megyéjében”. (Az ábrákat tervezte: Bárth János)

Fent: A faluközösség társadalomnéprajzi szerkezete a XIX-XX. század fordulóján olyan székely falvakban, ahol egy falu alkotta a „megyét” és még léteztek tizesek. Lent: Szerveződések a tizesen belül a tizes és a háztartások között. (Az ábrákat tervezte: Bárh János)

Fent: Borsikairtó tizesközmunka Jenőfalva tizes legelőjén (2006). *Lent:* Trágyahordás (2007).

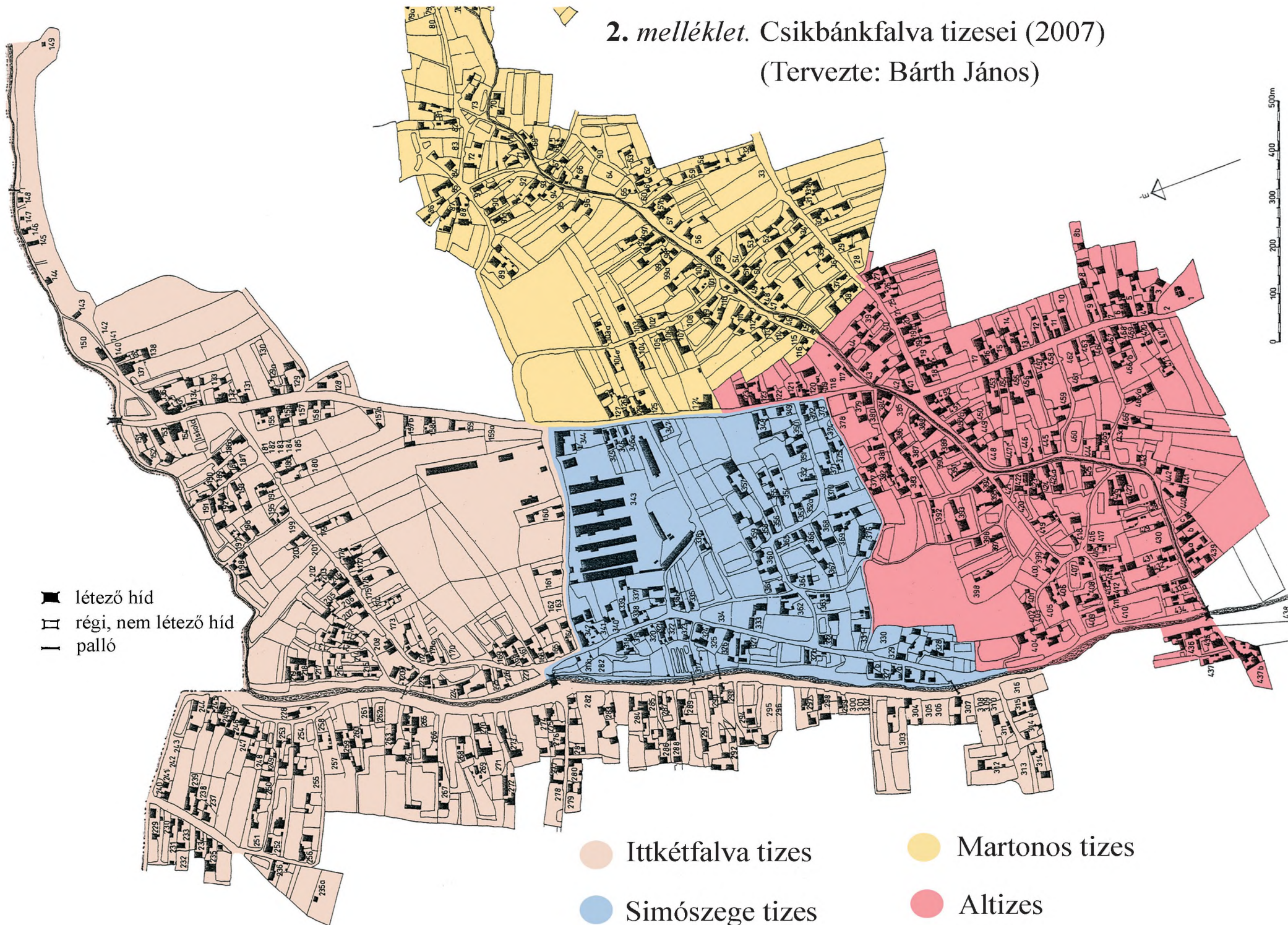

Fent: Jenőfalva tizes a Boldogasszony-kápolna felől (2005). *Lent:* Háromtizes a Dakos felől (2007).

2. melléklet. Csikbánkfalva tizesei (2007)
(Tervezte: Báर्थ János)

- létező híd
- régi, nem létező híd
- - - palló

1. melléklet. Csikszentgyörgy tizesei (2007)
(Tervezte: Báर्थ János)

- Háromtizes
- Jenőfalva tizes
- Körösmény tizes

